

«Жаҳон адабиёти дурдоналари»

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИА МАРКЕС

ЁЛҒИЗЛИКНИНГ
ЮЗ ЙИЛИ

Роман

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2010

Таржимонлар:

**Нурали Қобул, Айвар Жўрабоев
ҳамда Тохир Қаҳхор**

Мусаввир:

Михаил Самойлов

Маркес, Габриэль Гарсиа.

Ёлғизликнинг юз иили. Роман ва қисса. «Жаҳон адабиёти дурдоналари» туркуми. — Т.: «Шарқ», 2010. — 480 б.

Нобель мукофоти лауреати Габриэль Гарсиа Маркес (1928) жаҳон адабиёти равнақига «Ёлғизликнинг юз иили», «Мустабид паймонаси», «Ўлат изғиган кезларда мухаббат», «Ойқиз, мухаббат, авлиё, шайтон ва бошқалар» сингари дурдона романлари билан бетакрор ҳисса кўшган сўз санъаткоридир. Адаб айни маҳалда «қисса» ва «ҳикоя» жанри устаси, «Ошкора қотиллик қиссаси» сара асарларидан бири хисобланади.

И (Лотин Америкаси) 68.7

ISBN 978-9943-00-290-6

© Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2005, 2010.

Ёлғи зликниң юз йили

Орадан кўп йиллар ўтгач, қатлга хукм этилган полковник Аурелиано Буэндия девор остида туриб, ўзини отишларини куттаркан, отаси гаройиб муз бўлагини кўрсатишга олиб борган ўша олис оқшомни эслайди. У пайтлар Макондо дегани қадим-қадимги ўлкан мавжудотлар тухумини эслатувчи оппоқ ва силлиқ харсангларга урилиб оқадиган шиддатли дарё бўйидаги йигирма чоғли лойшувоқ уйли кичик бир қишлоқча эди. Дунё энди юз оча бошлаган, ҳали кўп нарсаларнинг номи йўқлигидан, уларни турли имо-ишоралар билангина кўрсатишарди. Ҳар йили март ойида жулдуровки лўлилар галаси хунгтагу дўмбиралар чалиб келиб, қишлоқ чеккасига чодир тикар ва Макондо ахлига олимларнинг энг сўнгти ихтиёроларини намойиш этишарди. Улар дастлаб оҳанрабо олиб келишди. Орик бармоқлари чумчук панжасини эслатувчи Мелькиадес деган серсоқол, норгул лўлининг таъкидлашича, оламнинг саккизинчи мўъжизаси бўлмиш оҳанрабо македониялик алхимиклар томонидан яратилган экан. Мелькиадес оҳанрабонинг хосиятини халойиқ олдида роса қойиллатиб намойиш қиласарди. У қўлига икки оҳанрабо парчасини ушлаган кўйи, кулбадан кулбага ўтар, товораю қозонлар, қўраю оташкуракларнинг ўз-ўзидан жойидан кўзғалаётганини, мих ва мурватларнинг майишган тахталардан жонхолатда сугурилиб чиқмоқчи бўлаётганини кўрган макондоликлар хайратдан ёқа ушлашарди. Каҷонлардир беиз йўқолган темир буюмлар, одамлар излаган ва излаб тополмаган жойнинг нақ ўзидан чиқиб қоларди. Макондоликлар Мелькиадеснинг кетидан тўда-тўда бўлиб эргашишарди. «Нарсаларнинг ҳам жони бор, — деди лўли ўзига хос шевада, — факат уларнинг қалбини уйфота билиш керак». Ақлидан ҳам хаёли тезкорроқ Хосе Аркадио Буэндия, ўзича, одамларга ҳозирча наф келтирмаётган ушбу фан мўъжизасини ер қаъридан олтин қазиб олишда иплатса бўлади-ку, деган хulosага келди.

Мелькиадес росттгўй одам эди. «Оҳанрабо бу ишга ярамайди», дея огоҳлантириди у. Аммо ўшанда Хосе Ар-

кадио Буэндия лўлиларнинг ҳалоллигига ишонмасди, шунинг учун ҳам оҳанрабо парчаларини ўзининг хачири ва бир қанча улогига алмаштириб олди. Рўзгорни сал ўнгларман деб, шу жониворларга кўз тиккан хотини Урсула Игуаран эрига монелик қилмоққа уриниб кўрди. «Қараб тур, ҳали сени олтинга кўмиб ташлайки, уни қўярга жой тополмай қоласан», дея силтаб ташлади эри. Хосе Аркадио Буэндия сўзининг устидан чиқиш учун бир неча ой давомида ўжарлик билан ишлади. Ўша оҳанрабо парчаларини қўлида тутганча, Мелькиадес ўргатиб кетган афсунни баланд овозда зикр этиб, қишлоқ атрофидаги ҳамма жойни, ҳатто дарё тубларини ҳам қадамбақадам текшириб чиқди. Аммо топгани ўн бешинчи аср га мансуб, урганда ичи тошга тўла ошқовоқ сингари овоз чиқарувчи занглаган совут бўлди, холос. Хосе Аркадио Буэндия билан бу антиқа қидирув ишида қатнашган тўрт ҳамқишлоғи совутни парчалаб кўришганда, ичиди суяклари нақ оҳакка айланган ва умуртқа бўғинлари устида аёл сочи солинган медальон ётган одам скелети чиқди.

Март ойида лўлилар яна пайдо бўлишди. Энди улар каттакон дурбин ва сатҳи нақ ногорадек келадиган заррабин ғолиб келишди ва бу нарсалар амстердамлик яхудийларнинг энг янги ихтиrolари, деб таърифлашди. Дурбинни чодир ёнига ўрнатиб, кўчанинг нариги бошига битта лўли қизни ўтқазиб қўйишли. Макондоликлар беш реал пул тўлаб, дурбиндан қарашганда ҳалиги лўли қиз кўл етгудек жойда тургандек туюларди. «Фан масофани йўқотди, — дея хитоб қиласади Мелькиадес. — Яқинда одамлар уйдан чиқмай туриб ҳам жаҳоннинг исталган бурчагида бўлаётган воқеаларни бемалол кўрадиган бўлишади».

Бир куни жазирама махали лўлилар улкан заррабин ёрдамида ғаройиб томоша кўрсатиши: кўча ўртасига куруқ хас-чўпларни тўплаб, сўнг заррабин орқали унга қуёш нурларини тўғрилашган ҳам эдики, ғарам ловиллаб ёниб кетди. Омадсиз аламзада Хосе Аркадио Буэндиянинг миясига лоп этиб, заррабинни ҳарбий қуролга айлантиrsачи, деган фикр келди. Мелькиадес бу гал ҳам уни шаштидан туширишга уринди. Лекин, охири бўлмагач, заррабинни оҳанрабо парчалари ва уч олтин ёмбига алиштиришга кўнди. Урсула аламидан йиғлаб

юборди. У марҳум отаси минг бир азобда топган бу олтинларни каравот остидаги сандикда сақлар, ўзича, ёмон куннинг яроғи шу, деб юрарди. Хосе Аркадио Буэндия эса, хотинини юпатиш ўрнига, худди олимлардек, хавф-хатарни ҳам унутиб, заррабин ёрдамида тағин тажрибалар ўтказа бошлади. Душман лашкарига қарши қурашда заррабинни кўлласа бўлар, деб аввал ўз баданида синааб кўрди – бутун териси куйиб, аъзои-баданини ярачака босди ва анчагача битмай юрди,. Уйининг ёнишённаслигини ҳам синааб кўрмоқчи эди-ю, лекин хотини бу хатарли ниятидан уни зўрга қайтарди. Хосе Аркадио Буэндия хонасида соатлаб ўтирганча, энг сўнгги ҳарбий қуролнинг стратегик имкониятлари хусусида мулоҳаза юритарди. У ҳатто янги қуролдан фойдаланиш юзасидан бирон кимса эътиroz билдиримайдиган ва ниҳоятда равон ёзилган қўлланма тузи. Тажрибалари ҳақида гувоҳлар берган маълумотлар ҳамда қатор чизмалар шархи иловава қилинган қўлланмасини ҳукумат вакилларига элтиш учун маҳсус чопар ҳам юборилди, у тоғу тошлардан ошиб, ботқоқларда адашиб, асов дарёларни кечди, ваҳший жондорлар таъкибига учраб, ёлғизлик азобини чекиб, вабою ўлатни бир амаллаб четлаб ўтиб, ниҳоят, каттакон почта йўлига чиқиб олди. Гарчи ўша йиллар шаҳарга боришининг деярли иложи бўлмаса-да, Хосе Аркадио Буэндия, ҳукумат чорласа бас, шошилинч етиб бориб, ҳарбий қўмандонларга ўзи ихтиро қилган қуролни намойиш этишга, ҳатто уларни «офтоб жангиги» санъатига шахсан ўқитиб-ўргатишга розилик берган эди. Бир неча йил давомида мактубига жавоб кутди. Ниҳоят, интиқлиқ жонига теккач, Мелькиадесга, яна омадизлилка учрадим, дея ҳасрат қилди. Лўли танти экан: ундан заррабинни олиб, олтинларини қайтариб берди, ҳатто унга Португалияда чоп этилган денгиз хариталари ва турли денгизчилик асбобларини совға қилди. Мелькиадес, Хосе Аркадио Буэндияга устурлаб, буссолъ, секстант каби бурчак ўлчов асбобларидан фойдаланишни ўргансин деб, роҳиб Херман асарларининг қисқача баёнини ҳам ёзиб берди. Чексиз давом этган ёғингарчилик мавсумида Хосе Аркадио Буэндия ҳовли тўридаги маҳсус жиҳозланган хилват хонага қамалганча, асбоблар ёрдамида турли тажрибалар ўтказарди. Рўзгор ишларини бутунлай ташлаб

қўйған, кечалари юлдузлар харакатини кузатар, ҳовлидан бери келмас эди. Осмоннинг энг юқори нуқтасини аниқлаш усулини топишга уринган қунларнинг бирида уни офтоб уришига оз қолди.

Асбобларни пухта ўргангач, макон ҳақида аниқ бир хулосага келдики, у энди хонадан чикмай туриб нотаниш денгизларда сузар, қитъаларни бемалол тадқиқ этар, у ердаги одамлар билан хаёлан сұхбат қуарар эди. Айни ўша кезларда у ўзи билан ўзи гаплашадиган одат чиқарди. Урсула ва болалари банан, маланга, маниока, ямс, ауйяма¹га ишлов бериш учун далада азоб чекаётган маҳал у асло пинак бузмас, хонада ўёққа-буёққа юриб, ўзи билан ўзи сұхбатлашарди. Аммо кўп ўтмай, Хосе Аркадио Буэндианинг қайнок фаолияти бирдан сўниб, фалати ҳолатга тушди. Бир неча кун ҳайратомуз тахминларни ўзича фўлдираб, гўё афсун теккан мисоли каловланиб юрди. Ич-етини тирнаётган ўша тахминларини, ниҳоят, декабрь ойининг сесанба қунларидан бирида, айни чошгоҳ маҳали лоп этиб тўкиб солди. Фарзандларининг умрбод эслаб қолгани шу бўлдики, бедорлигу машаққатли меҳнатдан қийналиб, нақ иситма тутгандай қалт-қалт титраётган оталари стол тўрига келиб ўтирадиу тантанавор ва ҳатто улуғвор бир кўринишида ўз кашфиётини ошкор этди:

— Ер худди апельсинга ўхшаш думалоқ бўлади, болаларим.

Бу гапдан сўнг Урсула чидай олмади. «Агар сен, — деди у эрига жаҳл аралаш, — ақлдан озсанг озавер, майли, худо хайрингни берсин, лекин анови лўлилар ўйлаб топган сафсалалар билан болаларимнинг бошини қотирма». Хотини жаҳл устида устурлабини полга улоктирганида ҳам Хосе Аркадио Буэндия сесканмади, пинак бузмай ўтираверди. Кейин янги устурлаб ясад олди. Сўнг хоначасига қишлоқдаги эркакларни йиғиб, уларнинг бирортаси тушуна олмаган фалати ёзувларига караб, агар шарққа караб оғишмай сузуб кетаверилса, охири ғарб тарафдан — айни йўлга чиқилган жойга қайтиб келиш мукаррар, деди. Ҳамкишлоқлари, Хосе Аркадио Буэн-

¹ М а л а н г а , м а н и о к а в а я м с — илдиз мевали ўсимликлар; а у й я м а — хиндуча, ошковоқ дегани.

дия аклдан озибди-да, еб ўйлашди. Аммо Мелькиадес қайта пайдо бўлдию бу фикрни чиппакка чиқарди. У бутун жамоа олдида Хосе Аркадио Буэндианинг ақлига тасанинг ўқиди. Мелькиадеснинг таъкидлашича, аллақачоноқ тажрибада тасдиқланган, аммо ҳали Макондо аҳлига номаълум бўлган ҳақиқатни Хосе Аркадио Буэндиа биргина астрономик кузатиш орқали мустақил кашф этган экан. Мелькиадес унинг заковатига тан бериб, кейинчалик бутун қишлоқнинг тақдирига таъсир кўрсатган алхимия лабораторияси асбобларини унга ҳадя қилди.

Ўшанда Мелькиадес негадир тез қартая бошлади. У илк бор қишлоққа келганда Хосе Аркадио Буэндиага тенгдошдек туюлар эди. Буэндиа эса ҳалиям жуда кучли, энг асов отни ҳам қулоқларидан ушлаб бир зумда ерга қулата оларди. Лўлини қандайдир номаълум, лекин ўжар бир хасталик емириб бораётгандай эди. Аслида Мелькиадесни адойи тамом қилган нарса — овораи жаҳон бўлиб юрганида орттирган бир неча касалликнинг оқибати эди. Хосе Аркадио Буэндиага лабораторияни жихозлашда ёрдам бераркан, қаерга бормасин нуқул ажал таъкиб килаётгани, лекин уни батамом қулатинига жазм этолмаётгани ҳакида сўзлаб берди. У инсоният бошига тушган ҳамма балою оғатлардан бус-бутун чиқсан эди. Мелькиадес Эронда кўтири, Маланд архипелагида зангила, Искандарияда мохов касали билан оғриганда ҳам, Японияда бухрон касалига, Мадагаскарда вабога йўлиққанида ҳам, Сицилия оролидаги зилзилада ҳам, Магеллан бўғозида кема ҳалокатига учраганида ҳам омон қолган эди, Ноstrandamus¹ сирлари билан танишман, деб юрадиган, шуҳратнинг аччиқ мевасини татиган бу гаройиб кимсанинг юзи доимо тунд, осиёликларники каби қисиқ кўзлари гўёки буюмларнинг тескари томонини ҳам кўра оладигандек туюларди. У соябони қарғанинг ёзиқ қанотларига монанд катта шляпа, нак бир асрлик мөгор боссан нимча кийиб юрарди. Донишмандлигию сирли қиёфа-сига қарамасдан, у аслида ҳаммага ўхшаган оддий одам бўлиб, ҳаётни севар, ана шунинг учун ҳам нохуш қундаклик турмуш ташвишларига кўмилиб яшар эди. Мелькиа-

¹ Ноstrandamus (1503–1566) – француз астрологи ва табиби, «Аср» китобининг муаллифи.

дес борган сари мадорини қуритаётган карилликдан зорлапар, пулсизлик азобидан қийналар, зангила касалига учраб, тишлари тўкилиб кетганидан бўён эса мутлақо кулмай қўйган эди. Хосе Аркадио Буэндианинг фикрича, Мелькиадес ўз сирларини айтиб берган кундан бошлаб, иккови қиёматли дўст бўлиб қолишган эди. Лўлиниинг ақл бовар қилмайдиган нақллари, айниқса, болаларни хаяжонга соларди. Беш ёшдан ошган Аурелиано ойналари қуёш нурида товланаётган дераза ёнида ўтирган Мелькидаесни бир умрга эсдан чиқармайди. Лўлиниинг гўё орган товуши янглиғ сокин овози миянинг энг зулмат бурчакларига ҳам сингар, меҳмоннинг икки чаккасидан иссиқдан эриётган ёғ каби бетиним тер оқар эди. Аурелианонинг акаси Хосе Аркадио Мелькиадеснинг айни шу гаройиб холатидаги сиймосини ўз авлодларига отамерос бир хотирот сифатида етказади.

Урсулага лўли асло ёқмади. Аксига олиб, у хонага кириб келган бир пайтда Мелькиадес хлорли симоб қуйилган шишани тўсатдан синдириб қўйган, шу боис ёқимсиз бўй димоғига теккан Урсула:

— Шайтон шундай сасийди, — деди жирканиб.

— Аксинча, — эътиroz билдириди Мелькиадес. — Айтишларича, шайтондан олтингугурт анқийди, бу ерда эса озгина сулема¹ бор, холос.

Ва худди ана шундай насиҳатомуз оҳангда хидларнинг шайтоний хусусиятлари тўғрисида узоқ сафсата сўқиди. Урсула унинг гапларига мутлақо парво қилмасдан, болаларини ибодатга олиб чиқиб кетди. Ўша кундан бошлаб бу ўткир ҳид унга доимо Мелькиадесни эслатадиган бўлди.

Қозонлар, даҳана, реторта, элак ва фильтрларни хисобга олмаганда, одмигина бу лаборатория oddий босқон, фалсафий тухумга тақлид қилиб ясалган ва қачонлардир Яхудий Мария² фойдаланган ҳамда лўлиларнинг ўзлари энг сўнгги тафсилотларга асосланиб тайёрлашган уч оқизгичли идиш ва дистиллятордан ташкил топганди. Булардан ташқари, Мелькиадес Хосе Аркадио Буэндиага етти қитъага мос етти металл намунасини, Моисей ва

¹ Сулема – захарли оқ кукун, симобхlorид.

² Яхудий Мария – эрамиздан аввалги III асрнинг охирида яшаган алхимик аёл.

Зосиманинг олтин миқдорини икки бараварга кўпайтириш имконини берувчи формуаларини, алхимияда металларни олтинга айлантириш учун ишлатиладиган қурилманинг тузилиши ва чизмаларини ҳам бергандики, бу чизмаларни тушуниб оладиган киши, гўёки ҳикмат тоши¹ ясай олиши мумкин экан. Олтин миқдорини икки бараварга кўпайтириш формуаларининг жўнлигини кўрган Хосе Аркадио Буэндиа бир неча ҳафта Урсулани авраганча, унинг ўша сандигидан қадимий тангачаларни олиб, симоб неча бўлакка бўлинса, тангачаларни шунча марта-га кўпайтиришга рухсат сўради. Урсула ҳар галгидек унинг қатъияти олдида чекинди. Ўттизта тилла тангани олган Хосе Аркадио Буэндиа, уларни қозонга ташлаб, аурпигмент, мис купороси, симоб ва кўрғошинга қўшиб эритди. Сўнгра эритмани канакунжут мойи солинган қозонга ташлаб роса «қовурди». Аммо қанча уринмасин, оддий олтин ўрнига, аллақандай бадбўй, шарбатсимон куйقا ҳосил бўлди. Лекин у ҳамон бўш келмасди. Қуйқани етти қитъага мувофиқ келадиган металлар аралашмасига қўшиб эритди, унга мис ва гермес симоби² билан ишлов берди, чўчка ёғида (бошқа ёғ йўқ эди) обдон «қовурди» ва натижада Урсуланинг олтинлари ҳатто қозон тагидан ҳам кўчиши қийин бўлган куйик бир тошга айланди-қолди.

Лўлилар қайтиб келгунларича Урсула қишлоқ ахлини уларга қарши қайраб ултурди. Аммо синчковлик хадикдан устун чиқди. Лўлилар турли чолғу асбоблари садоси остида кўча айланиши, уларнинг жарчиси назианз³ ликларнинг гаройиб ихтиrolарини намойиш этажакларини хабар килди. Бир сентаводан тўлаган одамлар чодирга кириб, қайта ёшарган, юзидағи ажинларидан асар ҳам қолмаган, янги тишлари ярақлаб турган бақувват Мелькиадесни кўришди. Унинг тиҳсиз ялангоч милкини, ажин қоплаган юзини, қақшаган лабларини эслаб қолганлар, лўлиларнинг файритабиий мўъжизаси олдида қўрқувдан сапчиб тушишди. Мелькиадес соғлом тишларининг барига

¹ Алхимиклар metallни олтинга айлантиришда ишлатиладиган тош.

² Г е р м е с с и м о б и – алхимиклар олтин тайёрлашда ишлатишган маҳсус симоб. У алхимияга асос солганлардан бири – Гермес Трисмегеста номи билан аталган.

³ Н а з и а н з – Кичик Осиёдаги қадимий шаҳар.

ни бирваракайига оғзидан чикариб одамларга кўрсатдию бир он ўша кекса лўлига айланди. Сўнг тишларини тағин жойига кўйиб, ёш йигитлардай табассум қилганида саросима, шовқин баттар кучайди. (Хатто Хосе Аркадио Буэндианинг ўзи ҳам, тағин Мелькиадес инсу жинслар билан тил топишган бўлса-я, деган гумонларга борди. Лекин ўзлари танҳо қолишганида, лўли ясама тиш нималигини тушунтиргач, Хосе Аркадио Буэндианинг кўнгли жойига тушди, ҳатто хандон отиб кулди.) Бу синоатлар унга шу қадар жўн ва фалати туюлдики, бир кун ўтартўтмас алхимияга бўлган иштиёқи сусайди. У бирдан тушкунликка берилди. Хаёлига келса овқатланар, эртадан кечгача мақсадсиз ҳовли кезарди. «Жаҳонда ажойиб воқеалар содир бўляпти, — дея шикоят қилди у Урсула-га. — Дарёning нариги томонида турли сеҳрли аппаратлар мавжуд, биз бўлсак бу ерда ҳануз молдай яшаб келяпмиз». Макондо барпо бўлганидан бўён Хосе Аркадио Буэндиани биладиганлар унинг Мелькиадес таъсирида нечоғлик ўзгариб кетганидан ҳайратга тушар эдилар.

Илгари Хосе Аркадио Буэндия ёш раҳнамони эслатар, зироатчилик, болалар тарбияси мол бокиши юзасидан ҳаммага маслаҳат берар, жамоа равнақи учун оғир меҳнатдан қочмас, ҳамқишлоқларига сидқидилдан ёрдамлашарди. Хосе Аркадио Буэндия хонадони қишлоқдаги энг бут рўзғор саналганидан, бошқалар ундан андоза олишга ҳаракат қилишарди. Унинг уйи — катта ёруғ меҳмонхона, токчаларда анвойи гуллар турадиган равоқли ошхона, иккита хобгоҳдан иборат эди. Ҳовлида улкан каштан дарахти ўсар, уй ортидаги томорқага доимо эринмасдан ишлов берилар, қўтонда эчки, чўчқа ва товуқлар — ҳаммаси аралаш боқиларди. Аммо бу уйда ҳам, қишлоқдаги бошқа хонадонларда ҳам жангари хўрзларни сақлаш ман этилган эди.

Урсула ҳам эри каби меҳнаткаш эди. Ҳаётида ақалли бирор марта қўшиқ айтмаган ва ўта жиддий, асаблари нақ темир, котма аёл фирға-шира тонгдан то ярим кечагача тиниб-тинчимас эди. У шунчалар серҳаракат эдики, гўё бир жуфт эмас, нақ ўн жуфт қўли бор, дердингиз, неки иш бўлса улгуардиди. Унинг голланд матосидан тикилган, оҳорланган юбкасининг шалдироқ товуши гўё

уйнинг ҳамма бурчагидан чиқаёттандай туюларди. Урсуланинг пухталиги сабаб, поллар, оқланмаган деворлар, бесўнақай мебеллар ярақлар, кийим шкафидан эса анвойи хид тараларди.

Қишлоқдаги энг тадбиркор одам Хосе Аркадио Буэндия лойиҳасига биноан Макондодаги уйлар шундай тартибда жойлалган эдики, одамлар дарёдан сув олиб келиш учун боргани асло қийналишмасди, бўлажак кўчаларни усталик билан белгилаб чикқандики, куннинг энг иссиқ пайтида ҳам қуёш нури ҳар бир хонага баравар тараларди. Макондо икки-уч йил ичida уч юз жон яшайдиган ғоят покиза, шинам қишлоққа айланди. Бу бахтиёр гўшада яшайдиганлардан бирор тасининг ҳам ёши ўттиздан нарига ҳатламаган, бинобарин, ҳали ҳеч ким аччиқ қазо шаробини тотиб кўрмаган ҳам эди.

Макондо маскан этилган илк кунлардаёк, Хосе Аркадио Буэндия ҳар хил тузофу қафаслар ясашга киришди. Тез орада у нафакат ўз уйини, балки қишлоқдаги бошқа хонадонларни ҳам зарфалдоқ, саъва, асалхўр, тоғчумчук каби қушлар билан тўлдириб юборди. Бечора Урсула қушлар шовқинидан ақлдан озиб қолишдан қўрқиб, қулокларига пахта тикиб юрарди. Мелькиадеснинг жамоаси биринчи бор қишлоқда пайдо бўлиб шиша шарчалар сотишган пайтлар, Макондо ахли ҳайрон қолиб, бу хилват масканга қандай йўл топдинглар, деб сўрашганда, лўлилар рўй-рост қилиб, биз қушлар сайроғини мўлжал этиб келавердик, дея тан олишган эди.

Аммо оҳанрабога савдоилиги, муナжжимлик иштиёқи, тилла топиш васвасасию мўъжизаларга ташналиқ Хосе Аркадио Буэндия қалбидаги жамоатга наф келтириш истагини сиқиб чиқарди. Саранжом-саришта, ҳаракатчан Хосе Аркадио Буэндия эндиликда худобезор танбалга айланди-қолди. Баъзан аччиғи чиққан Урсула анча машаққат чекиб, унинг соқолини қиртишлаб, тартибга солиб қўйишини айтмаса, аксар ҳолларда соч-соқолини ўстириб, кир-чир кийимда юраверарди.

Қишлоқдошлиари, Хосе Аркадио Буэндия аллақандай жодуга чалинибди, деб ўйларди. Лекин уни ақлдан озибди деб хисоблайдиган кишилар ҳам, Хосе Аркадио Буэндия, «Чўкич ва белкурак олиб, Макондони буюк их-

тиролар билан боғлайдиган сўқмоқ очамиз, қани, менга кўмак берадиган мард борми?» деганда, уй-рўзғорини ташлаб унинг ортидан эргашдилар.

Хосе Аркадио Буэндия бу ерларнинг тузилишини мутлақо билмасди. Шарқ томонда баланд, деярли ўтиб бўлмас тоғ тизмалари, уларнинг ортида эса қадимий Риоача шахри борлиги унга аён эди, холос. Бобоси Аурелиано Буэндия Биринчининг ҳикояларига кўра, илгари бу шахарлик сэр Фрэнсис Дрейк¹ замбараклардан кайман²ларга ўт очиш билан кўнгил очаркан. Кейин унинг буйругига биноан, ўлдирилган ҳайвонларнинг терисидан ясалган тулумларга похол тиқилиб, кимсан қиролича Елизаветага юборилган. Ёшлигига Хосе Аркадио Буэндия билан кўпчилик эркаклар, хотин-халаж мол-ҳолларини етаклаб, рўзғор анжомларини кўтарганча, денгиз бўйида истиқомат қилиш учун шарқдаги ўша тоғ тизмаларидан ошиб келишган эди. Икки йилу икки ой деганда ҳам денгиздан дарак бўлмагагч, хафсалалари пир бўлди, аммо орқага қайтишни ор билишиб, айни бугунги Макондо ўрнида қароргоҳ қуришган эди. Шу боис, шарққа элтадиган йўл уни қизиқтирмас эди: бу йўл фақат ортга, ўтмиш ҳаётга олиб бораради. Жанубда мангу ўт-ўланлар билан қопланган ботқоқликлар ҳамда лўлиларнинг гувоҳ беришларича, учи-қўйруғи йўқ бепоён водий ястаниб ётарди. Воҳа гарбда поёнсиз сув ҳавзасига туташиб кетган, айтишларича, у ерда териси нозик, боши ва бели аёлларникига монанд, кўкракларининг сехри билан денгизчиларни нобуд қиласидиган гаройиб китсимон махлуқлар яшаркан. Ўшанда лўлилар хачирлар қатнайдиган бир парча қаттиқ ерға етиб олгунларича роса яrim йил сувда сузишган экан. Хосе Аркадио Буэндианинг фикрича, равнақ топган комил дунёга етиш учун фақат шимолга караб юриш керак эди. Мана, энди у Макондони ташлаб, ҳамроҳ бўлиб чиққан уч қишлоқдошини белкурак, чўкич ва ов милтиғи билан куроллантириб, ўзи турли асбоблару хариталар солинган йўлхалтани елкасига илиб, хавфли сафарга отланди.

¹ Фрэнсис Дрейк (1541 – 1592) – инглиз денгизчisi. Америка кирғокларида қароқчилик қилиб, испанларга қарши курашган.

² Кайман – тимсоҳнинг бир тури.

Дастлабки кунлари қийинчиликка дуч келишмади. Тошлоқ соҳил бўйлаб дарёнинг ўзларига таниш ўша темир совут топилган жойига тушишди-да, ёввойи апельсинлараро тор сўқмоқдан юриб, ўрмонга киришди. Ҳафта давомида йўловчилар кийик отишди, гўштини пишириб, ярмини захирага олиб қолишиди. Тўтиқушларнинг мушк хиди анқийдиган қўқимтири гўштини ейдиган пайт келишини билгандар учун ҳам шундай қилишиди. Сўнгти ўн кун ичидаги офтоб нурини деярли кўришмади. Оёқ остидаги тупроқ юмшоқ ва нам бўлиб, худди вулқон кулига ўхшар, дов-дараҳтлар юзни тимдалар, қушларнинг товушию маймунларнинг қийкириғи гирд-теваракни тутиб кетган, гўёки дунёда қувонч умрбод йўқолгандек эди. Рутубат ва мангу осойишталик ҳукмрон бу жанинат маконда этиклар доимо буғланиб турадиган мойсимон тўла чукурларга ботиб қолар, мачете¹лар тилларанг калтакесаклар ва қизғиш гулсафсарларни бетиним кесар, одамларга унут бўлаётган ширин хотиралар азоб берар эди. Улар бутун ҳафта давомида бир оғиз ҳам гаплашмасдан, ўпкаларига тикилиб қолган қоннинг ноҳуш хидини туйғанча, фақат ёнар қуртлар хира шуъла сочиб турувчи бу баҳтиқаро дунёнинг ичкарисига тобора кириб боришиди. Орқага қайтишнинг иложи йўқ, негаки довдараҳтларни чопиб очган сўқмоқ ўша зумдаёқ ўт-ўланларга қўмиларди. «Хечқиси йўқ, — дерди Хосе Аркадио Буэндия, — Фақат йўналишни йўқотмасак бўлгани». У компас милига тикилганча, одамларни шимолга бошлади. Ниҳоят, улар бу тилсимот дунёсидан чиқишиди. Энди юлдузсиз зимзиё тун ўраб олди, аммо бу зулматнинг ҳавоси тоза эди. Узок йўл юриб тинка-мадори қуриган йўловчилар гамак¹ларини дараҳтга осиб, икки ҳафталик уйқусизлик азобидан сўнг қаттиқ уйқуга кетишиди. Улар қуёш анча тепага кўтарилганда уйғонишиди ва ҳайратдан қотиб қолишиди — шундоққина қаршиларида, қирқулоқ ва палмалар орасида, қуёш нурида товланиб, чанг босган, оппок, улкан испан кемаси турарди. Ўнг биқинига сал қийшайган; ҳали бус-бутун мачталардаги орхидея гуллари чирмашиб ётган арқонлар орасида елканлар-

¹ Мачете — шакарқамиш кесишида ишлатиладиган қаттақон пичоқ.

¹ Гамак — осма тўр беланчак.

нинг увадаси чиққан бўлаклари осилиб ётар, кеманинг тошга айланган чиганоқлар ва нафис сув ўтлари билан қопланган танаси ерга қаттиқ ўрнашиб қолганди. Бу кема ҳеч нарса, ҳатто беомон замон ҳам, күшларнинг бетиним сайроғи ҳам дахл қилолмайдиган ўзгача бир ёлғизлик ва унутлик масканида муқим ва мағрур тургандай эди. Йўловчилар бетоқатлиқдан қийналиб, кема ичини текшириб чиқишиді-ю, лекин гуллар салтанатидан бўлак ҳеч вақо топишолмади. Кема дengizning яқинлигидан нишона эди. Хосе Аркадио Буэндианинг шашти бирдан сусайиб қолди. У топилдикни лаънати тақдирнинг таҳқирили мазаҳи деб қабул қилди, бир вактлар азоб-уқубат чекиб топишолмаган дengиз, энди уни қидириш хаёлларига келмаган бир пайтда йўлларига ўтиб бўлмас тўсик бўлиб тушган эди. Орадан анча йиллар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндия ҳам бу жойларга келади, аммо у эндиликда бу ердан почта йўли ўтганини, кеманинг қолган-кутган қисми қизғалдоқлар уммонидаги кичик бир оролчадек қорайиб турганини кўради. Ўшанда, ҳамма нарсани ўз кўзи билан кўргач, бир вактлар отаси сўзлаб берган бу ривоят уйдирма эмас, ҳақиқат эканига ишонч ҳосил қилиб, ўзига-ўзи: «Кема бу узок қуруқликка қандай келиб қолди экан?» дея савол беради. Лекин унинг отаси Хосе Аркадио Буэндия бу жойдан роса тўрт кунда ўн икки чақирим йўл юриб дengизга етганда, кема бу жойларга қандай чикиб қолган, деган савонни мутлақо ўйламаган эди. Кулранг, кўпикланиб ётган ифлос дengизни кўргач, унинг орзулари саробга айланди-қолди: дengиз у билан шериклар чеккан шунча азоб-уқубатларга арзимас эди.

— Лаънат-э! — деб хайқирди Хосе Аркадио Буэндия, — Макондо чор тарафдан сув билан ўралган экан!

Сафардан қайтгач, Хосе Аркадио Буэндия харита тузди. Макондо ярим оролда жойлашган эди. Ўша ўзбoshimcha харита боис, Макондо ярим оролда жойлашган, деган ғоя узок вакт қишлоқ ахлини ўйлатиб қўйди. У ташки дунё билан алоқа қилиш йўлларининг қийинлигини атайлаб бўрттириб кўрсатиш ва қишлоқлари учун жиддий ўйламай туриб ана шундай нокулай жойни танлагани учун ўзини-ўзи жазолаш ниятида ўша хаританинг устидан жон-жаҳди билан чизиқ тортарди. «Биз бу ердан

ҳеч қачон чиқолмаймиз, — дея ҳасрат қиларди у Урсулага. — Фан сирларини билмасдан ана шу қишлоқда тириклай чириймиз». Бу фикрини ўзининг кичик лабораториясида бир неча ой давомида сақичдай чайнай-чайнай, ахийри, Макондони бошқа, қулайроқ бир жойга кўчириш керак, деган қарорга келди. Лекин хотини унинг бу режасига ғовлик қилди. Чумолига ўхшаб шовқинсиз, бетиним ҳаракат қиладиган Урсула, аёлларни янги жойга кўчишга тайёр калтафаҳ эркакларға астойдил қарши қўйди. Хосе Аркадио Буэндия ўз режаси қачон ва қайсиғаним кучлар куткуси билан аввалигачуваланиб, сўнг иккиланиш, важ-корсонлар ва эътиrozлар чангальзорида адашиб қолиши ва нихоят бир умр рўёбга чиқмас армонга айланиши сабабини айтиб бера олмасди. Урсула гўё ҳеч нарсани сезмагандек эрини кузатарди. Бир куни эрталаб кўчиш ҳақида ўзига мингиллаганча лабораториясидаги асбобларни қутиларга жойлаётганида, эрига астойдил ачинди ҳам. Аёл эрининг норозилик билан тўнгиллашидан бошқалар унинг режасини кўллаб-куватламаганини тушунган бўлса-да, у қутиларга мих қошиб, соқолига совун суркайдиган чўткасини сиёхга ботириб, қутиларга исми-шарифини ёзаётганда ҳам лом-мим демади. Фақат эр хона эшигини ошиқ-моширидан чиқараётганида Урсула, нима қиляпсан, деб сўрашга жазм этди. «Агар ҳеч ким кўчишни истамаса, — дея жавоб қилди Хосе Аркадио Буэндия алам билан, — ўзимиз кетамиз». Урсула эса ўзини осойишта тутди.

— Йўқ, биз кетмаймиз, — деди у. — Шу ерда қоламиз, ахир бу ерга ўғлимишнинг киндик қони теккан-ку.

— Лекин бу ерда бирон яқинимиз ўлган эмас, — деб жавоб қайтарди Хосе Аркадио Буэндия. — Яқин кишиси дафн қилинмаган ер одамни ўзига боғлолмайди.

Урсула қатъий эътиroz билдириди:

— Агар шу ерда қолиш учун ўлиш лозим бўлса, майли, мен ўламан.

Хосе Аркадио Буэндия хотинининг бу қадар ўжар эканига ишонгиси келмади. Урсулани ўзининг ширин орзулади: сехрли суюқликни тупроққа томизилган заҳоти инсон измига бўйсунувчи, дарахтлар беҳисоб ҳосил берадиган, арzon-гаровга турли асбоблар сотиб олиб беморларни даволаш мумкин бўлган сехрли дунё ваъдаси

билин аврай бошлади. Лекин буларнинг хеч бири Урсулага таъсир қилмади.

— Кечаю кундуз миянгни тентагона хаёллар билан банд этмай, болаларга қарасанг-чи! — деди у. — Уларнинг аҳволига бок, бокувсиз қолган кучукваччаларнинг ўзи-ку.

Хосе Аркадио Буэндия хотинининг гапини тўғри маънода тушунди, деразага бокди ва офтоб қиздирган яйдоқ далада турган икки яланг оёқ боласини кўрди: назарида улар Урсуланинг гапидан сўнг, йўқ жойдан бино бўлишгандек эди. Шунда Хосе Аркадио Буэндианинг қалбини муҳим ва сирли бир хис әгаллади ва телба ташвишлардан тамом ҳалос этиб хаёлу хотирот денгизи тўлқинларида сузишга мажбур қилди.

Эри энди умрининг охиригача уйни ташлаб кетмаслигига инонган Урсула полларни супуришга тушганида ҳам Хосе Аркадио Буэндия ўғилларига таажжуб ила боқиб тураверди, ниҳоят, киприклари намланиб, кўзларини қўли билан артди-да, чукур хўрсинди:

— Майли. Ўғилларингга айт, кутиларни бўшатишга ёрдам беришсин.

Тўнгичи, Хосе Аркадио ўшанда ўн тўрт ёшда эди. Унинг боши думалоқ, соchlари жингалак, хулқ-атвори эса худди отасиникидай эди. Бу бақувват йигитчанинг келбати падари бузрукворидек паҳлавон бўлиб етишмогидан дарак берса-да, лекин отасига ўхшаш хаёлпарат эмаслиги аён эди. Хосе Аркадио жамоа тоғдан ошиб, айни Макондо ўрнида қароргоҳ куришидан сал илгари дунёга келганди. Ота-онаси гўдакни кўлга олиб, ундан ҳайвонларга хос ҳеч қанақа белги тополмагач, роса қувониб, худога шукrona билдирган эди. Макондода туғилган биринчи инсон — Аурелиано эса март ойида олти ёшга тўларди. Камгап ва одамови Аурелиано она қорнидаётк ийғлаб, кўзи очиқ ҳолда туғилди. Киндингини кесишаётганида ҳеч сесканмади, бошини айлантирганча, хонадаги ашёлар, атрофини куршаган одамларнинг кўзларига бир-бир синчков қараб чиқди. Кўргани келган қариндош-уруғларга ҳам эътибор бермасдан, бутун дикқатини пальма баргларидан ясалган ва чакка ўтаверганидан ҳар бир сонияда босиб тушишга маҳтал шифтга қадади. Урсула Аурелианонинг назари оғирлигини ўғли уч яшар-

лигидәёқ пайқаган эди. Ўшанда гўдак ошхонага кириб келди. Урсула қайнок шўрва солинган сопол идишни плитадан олиб столга қўяётган эди. Бўсағадан берироқда турган Аурелиано: «Ҳозир тушиб кетади», деди журъатсизлик билан. Столнинг нак ўртасида турган идиш бу гапдан сўнг гўёки бирор жон ато этгандек стол четига сурилди-да, полга тушиб чил-чил синди. Капалаги учиб кетган Урсула воқеани эрига айтди, лекин эри заррача ажабланмади. У болаларни одам ҳисобига қўшмагани учун, қолаверса, ўзининг телбанамо машғулотларига таомм фарқ бўлгани туфайли, ўғилларининг туриш-турмушига мутлақо қизикмас эди.

Лекин ўша болаларни ёрдамга чақирган кундан бошлиб, Хосе Аркадио Буэндия ўғилларининг тарбиясига кўп вақт ажратадиган бўлди. Деворига антиқа хариталар, хаёлий чизмалар осилган кичик хонада фарзандларига ўқиш ва ёзишни, ҳисобни ўргата бошлади. У бор-йўқ билимию бой тасаввурига таянган ҳолда, ўғилларига дунё мўъжизалари тўғрисида сўзлаб берарди. Отанинг хикояларига қараганда Африканинг жанубий томонида доно ва мўмин одамлар яшаркан ва улар уззукун хаёл суреб ўтиришаркан, Эгей денгизини ороллардан оролларга сакраб, то Салоника портигача пиёда кесиб ўтиш мумкин экан. Бу тунги сухбатлар, турли латифаларга бой воқеалар болалар хотирасига шунчалик муҳрланиб қоладики, ҳукумат қўшинларининг офицери аскарларга, «Отилсин!» деб буйруқ беришига бир неча сония қолганида, девор остида тик турган полковник Аурелиано Буэндия Мемфис донишмандларининг сўнгги, одамни лол қолдирувчи ихтиrolари билан танишириш учун қишлоққа кайтиб келаётган лўлиларнинг узоқдан келаётган най, нофора ва дўмбира нағмаларини эшитган отаси физика дарсини ҳам чала қолдириб, қўлларини тепага кўтарганича ҳайратдан тек котган ўша илиқ баҳор кечасини эслайди.

Бу гал келган ёшроқ лўлилар нотаниш эди. Лўли қавмининг бу ажойиб вакиллари нихоятда чапдаст, баданларига хушбўй мойлар суркалган ёш эркагу аёллар бўлиб, факат ўз тилларида сўзлашар эдилар. Лўлилар қишлоқ қўчаларини музика товушию шўх ўйин-кулгига тўлдиришди. Улар ўзлари билан итальянча қўшиқ айтидиган патлари ранг-баранг тўтикушларни, нофора садоси

остида олтин тухум тугувчи (ҳар сафар юзтадан) товук, одамнинг кўнглидаги гапни айтиб берувчи маймун, тугма қадашда, беморнинг иссиғини туширишда ҳам баравар асқотадиган гаройиб машина, нохуш хотиротларни хаёлдан ўчирувчи аппарат, дилни хуш этувчи малҳам ва бошқа антиқа нарсаларни олиб келишгандики, уларнинг номларини миясида сақлаб қолиш учун Хосе Аркадио Буэндия маҳсус хотира машинасини иҳтиро қилиши кепрек эди. Лўлилар келдию қишлоқ жамоли ўзгарди-колди. Ўша кунлари қишлоқ гавжум бозорни эслатардики, Макондо аҳли ўз кўчасида адасиб қолиши ҳеч гап эмасди. Оломон ичида йўқотиб қўймаслик учун болаларининг кўлларидан маҳкам тутган Хосе Аркадио Буэндия Мелькиадесни тезроқ топиб, бу гаройиб тушнинг таъбирини сўраш умидида, одамлардан анқиётган тезак ва мушки-анбар хидларидан димиқиб, ўзини ҳар ёкка урас, гоҳ тилла тишли табиб, гоҳо олтиқўлли сехргар билан тўқнашарди. Лўлилардан Мелькиадесни суриштирад, лекин лўлилар унинг тилига тушунмасди. Ахийри, у Мелькиадес чодир тикадиган жойга етиб келди. Аммо у ерда мунғайтган бир арман лўлиси ўтириб олиб, одамни кўзга кўринмас қиласидиган дуони испан тилида зикр этарди. Хосе Аркадио Буэндия ҳайрат ила тикилиб турган томошабинлар сафини ёриб кирганида, лўли ҳозиргина бир стакан каҳрабо рангли ичимликни симириб бўлганди. Хосе Аркадио Буэндия бу одамдан ҳам суриштириди. Лўли унга бошдан-оёқ қараб чиқди, кейин бадбўй, сатҳида «Мелькиадес ўлди» деган ёзув қалқиётган кичик бир кўлмакка айланди. Бу нохуш хабардан довдираб қолган Хосе Аркадио токи томошабинлар бошқа сехргарга алаҳ-сиб тарқалиб кетиб, бояти ғамгин арман лўлиси ўрнида қолган кўлмакнинг энг сўнгти томчиси ҳам буғланиб кетгунча жойида қотиб турди. Кейинроқ бошқа бир лўли, Мелькиадес ростдан ҳам Сингапур ботқоқликларида безгакдан ўлди, жасади Ява ёнидаги денгизнинг энг чукур ерига ташланди, деб тасдиқлади. Болалар бу гапга эътибор ҳам беришмади. Улар оталарини бошқа чодир томон тортишарди. Айтишларича, аввал Сулаймон подшо¹

¹ Эрамиздан олдинги 965 – 928 йиллардаги Истроил ҳукмдори (тарж.).

кашф этиб, сўнг яна унудилиб, сўнг яна қайтадан манафлиқ¹ донишмандлар топган улуг бир синоат намойиш этиларкан. Ахийри, болалари жон-холига қўявермагач, Хосе Аркадио Буэндия ўғиллари билан ўттиз реал ҳақ тўлаб ҳудди карокчилар тилла сақлайдиган сандикдан улкан сандикни қўриқлаётган, сочи қиртишлаб олинган, сержун, бурнига мис латиба ҳалқа такқан, оёқлари занжирбанд норгул одам турган чодирга кирди. Лўли сандикнинг қопқоини кўтарганида юзга совуқ урилди. Сандинкнинг ичида бехисоб оқ игналар қадаб ташланган катта, тиник тош бўлгидан бошқа ҳеч нарса йўқ эди: тош устига тушган оқшомги нур шу оннинг ўзидаёқ сочилиб, минг рангда товланаётган минглаб юлдузларга айланиб кетарди.

Хосе Аркадио Буэндия шошиб қолди, аммо болалари ундан зудлик билан изоҳ кутишаётганини англаб:

— Бу дунёдаги энг катта гавҳар бўлса керак! — деди ғўлдираб.

— Йўқ, — дея унинг гапини бўлди ҳалиги норгул одам. — Бу — муз.

Хосе Аркадио Буэндия ҳеч нарсани тушунмади, сандикқа қўлини узатган ҳам эдики, ҳалиги норгул одам монелик қилди. «Яна беш реал тўланг, кейин бемалол ушлаб кўрасиз», деди у. Хосе Аркадио Буэндия беш реал тўлаб, бир неча дақиқа кафтини музга босиб турди, ҳаяжон ва қўрқувдан юраги энтикиб, бадани қалтқалт титрарди. Бу ғаройиб ҳисларнинг таърифиға кучи етмаслигини англадию болаларнинг ўзлари синааб кўрсинг, деб тағин ўн реал тўлади. Кичик Хосе Аркадио музни ушлашдан бош тортиди. Ҳеч бир чўчимасдан, хиёл энгашганча қўлини муз устига қўйган Аурелиано эса, қўлини шу заҳотиёқ тортиб олди. «Қайнаяпти-ку бу!» дея бақирди у қўркувга тушиб. Отаси унга эътибор ҳам бермади. Хосе Аркадио Буэндия қаршисида ётган мўъжизадан маст эди, у ҳозир жами барбод бўлган орзуларини ҳам, жасади кайманларга емиш бўлган Мелькиадесни ҳам унутган эди. У яна беш реал тўлаб гўё Инжил устига қўлини қўйиб судда қасам

¹ Манаф ёки Мемфис — Миср фиръавни Мин томонидан бўён этилган «оқ девор» қалъаси ёнгинасидаги қишлоқ ўринида курилган қадимий шаҳар (тарж.).

ичаётган гувоҳдек, кафтини музга босди ва тантанавор бир оҳангда:

— Бу — давримизнинг энг буюк ихтироси! — дея хитоб қилди.

* * *

XVI асрда қароқчи Фрэнсис Дрейк Риоача шахрини ишғол қилганида, қўнғироқларнинг бесаранжом овозидан ва тўплар гумбуридан саросимага тушган Урсула Игуаранинг катта бувиси асабларига дош беролмай ёниб турган ўчоққа бехосдан ўтириди. Шунда унинг пастки аъзолари куйиб, хотинликка мутлақо ярамайдиган бўлди. Куйган корсоннинг фақат бир томони билан, шунда ҳам юмшоқ ёстиқнинг устига ўтира оларди, холос, шунингдек, юрганда ҳам роса азоб чекар, иложи бўлса, бошқалар бор жойда кўринмасликка харакат қиласди. У негадир, мендан куйик ҳиди анқийди, деб ўйлар, шу боис одамлар сухбатидан бутунлай воз кечган, тунлари ҳовлида ўтириб чиқар, хонага кириб ухлашдан кўрқар, хаёлида одамхўр итларни етаклаган, қўлларида киздирган темир тутган инглизлар деразадан ошиб тушадигандек туюларди.

Унинг эри — арагонлик савдогар сухсурдай икки ўғлининг волидасини бу мудҳиш азоб-укубатлардан ҳалос этмоқ учун ярим давлатини врачлару табибларга сарфлади. Ҳеч натижа бўлмагач, дўконини шартта сотдию оиласини денгиздан анча узоққа, беозор хиндулар яшайдиган тоғли қишлоқлардан бирига кўчириб кетди ва у ерда хотинига деразасиз бўлма солиб берди.

Бу ташландик қишлоқда анчадан буён Хосе Аркадио номли креол¹ яшарди. У тамаки экарди: Урсуланинг катта бобоси ўша креол билан ҳамкорликда катта бир корхона ташкил этишдики, орадан озгина вақт ўтмасдан, мўмайгина сармоя тўплашди. Бир неча юз йил ўтгач, Хосе Аркадио Буэндианинг чевараси ўша арагонликнинг чеварасига уйланди. Эрининг қиликлари жонига теккан пайтлари Урсула хар гал уч юз йил илгариги турли воқеа-ҳодисалар билан тўлиб-тошган даврни эсга оларкан, Фрэнсис Дрейк Риоача шахрини ишғол қилган мудҳиш ўша кунга лаънатлар ўқирди.

¹ Креол — Лотин Америкасидаги испан ва португал мустамлақачиларининг авлоди.

Аслини олганда, аёл кўнглини бўшатгиси келар, ҳақиқатда эса уни эри билан муҳаббатдан ҳам кучли бир ҳис — виждон азоби маҳкам боғлаган эди. Урсула билан эри амакивачча авлодидан бўлиб, алводларнинг меҳнатсеварлиги туфайли ташландик бир жойдан энг обод гўшага айланган жойда туғилиб, биргаликда катта бўлишган эди. Улар дунёга келгандаёқ албатта эр-хотин бўлишлари башорат қилинган эди. Нихоят, улғайиб, улар ўзлари ҳам никоҳдан ўтицига мойиллик билдиришса-да, ота-оналари бунга қаттиқ қаршилик қўрсастишди. Улар юз йиллар давомида чатишиб келган икки уруғнинг икки соғлом вакилидан калтакесакка ўхшаш маҳлуқлар туғилиши мумкин, деб қўрқишарди. Шундай мудхиш воқеа илгари бир маротаба содир ҳам бўлганди. Хосе Аркадио Буэндианинг тоғасию, Урсланинг холасидан туғилган ўғил умрининг охиригача жўн шим ўрнига қанордек кенг чалвор кийиб юрди. У уни тукли, худди чўчқаникига ўхшаш хиёл эгик дум билан туғилган эди. У уйланмади ҳам — думини аёл зотига қўрсатмасликка онт ичган эди. Охири, номусга чидаёлмай, қассоб оғайнисидан думини кесиб ташлашни илтимос қилди. Қассоб думини болта билан чопиб ташлаганида, баҳтиқаро, кўп қон йўқотиб, кирқ икки ёшида оламдан ўтди. Ўн тўққиз ёшли Хосе Аркадио Буэндия ота-оналар баҳсига: «Менга деса чўчқа туғилмайдими, гапирса бўлгани-да!» дея нукта қўйди. Шундан сўнг тўй қилишди, музика ва милтиқ садолари янгарган сайин роса уч кун давом этди. Агар Урсланинг онаси қизини, дўзахи маҳлуқ турасан, деган мудхиш башорат билан қўрқитмаганида, келин-куёвнинг тўйдан кейин ҳам баҳтли турмуш кечиришлари турган гап эди. Онасининг гапидан кейин Урсула эрини ўзига мутлақо яқин йўлатмади. Эрининг кувватиу чарс феълидан хабардор Урсула ётишдан аввал онаси қалин матодан тикиб берган лозимини кийиб оларди. Бу антиқа лозимнинг олд тарафига кичик тасмалар билан темир совутча боғлаб ташланган эди. Шу алпозда эру хотин бир неча ой турмуш кечиришди. Кундуз кунлари Хосе Аркадио Буэндия жангари хўроллари билан овора бўлар, Урсула онаси ёнида ўтириб чеварлик қиласарди, тунда эса улар тўшакда соатлаб олишардилар, эр ҳамон мақ-

садга етолмай овора эди. Кўшнилар — улар бундан қандай хабар топгани номаълум — эрининг айби билан Урсула бир йилдирки бокира экан, дея гап тарқатиши. Табиийки, бу фийбат Хосе Аркадио Буэндианинг қулогига охирида етди.

— Одамларнинг гапини эшитдингми, Урсула? — деб сўради у хотинидан.

— Майли, гапирса гапираверишсин, — жавоб қайтарди Урсула. — Бу гапнинг ёлғонлигини иккимиз ҳам биламиз-ку.

Уларнинг ҳаёти ана шундай алпозда яна ярим йил, то Хосе Аркадио Буэндианинг хўрози Пруденсио Агилярнинг хўрозини енгтан ўша фожиали якшанбагача шу тахлит давом этди. Хўрози енгилганидан ва қонни кўрганидан титраб кетган Пруденсио Агиляр, атайлаб Хосе Аркадио Буэндиадан хиёл узоқлашди-да, хонада йигилганларга қарата атайлаб қичқириди:

— Табриклайман! Кўрайлик-чи, балки шу ғолиб хўротинг хотинингга ҳам баҳт ато этар?

Хосе Аркадио Буэндиа хўрозини индамай кўтариб олди-да тўплангандарга: «Мен ҳозир қайтиб келаман», деди. Сўнг Пруденсио Агилярга юзланди:

— Уйингта бориб қурол олиб чиқ, сени ўлдирмасам бўлмайди.

Орадан ўн дақиқа ўтгач, Хосе Аркадио Буэндиа бо-бомерос йўғон наизани кўтариб келди. Пруденсио Агиляр бу пайт хўроз уришириладиган сарой остонаси ёнида туради. У чап беришга улгуrolмай қолди. Хосе Аркадио Буэндиа бор кучи билан ирғитган наиза (бир вакътлар уста мерган аталган Хосе Аркадио Буэндиа айни шу қурол билан яқин атрофдаги барча қоплонларни кириб ташлаган эди) Агилярнинг томоғига бехато санчилди. Кечаси, марҳумнинг қариндошлари сарой ёнига қўйилган тобут ёнида туришган пайтда, хосхонага кирган Хосе Аркадио Буэндиа хотини яна ўша лозимини кияётганини кўрди. «Еч буни!» деб буюрди у, қўлидаги наизасини баланд кўтариб. Урсула эрининг қаҳрини синашга журъат этолмади. «Агар бирор кори-хол рўй берса, сен ўзинг айбдорсан», деда огохлантирди у. Хосе Аркадио Буэндиа наизани ерга санчди.

— Пешонангда калтакесак туғиши бўлса, не илож,

калтакесакни ҳам боқаверамиз, — деди у сўнгра. — Қайтангга, энди сен туфайли қишлоғимизда бирорта одам ҳалок бўлмайди.

Ўша ёз оқшоми ажойиб, сал намхуш бўлиб, осмонда тўлин ой сузарди. Эру хотин Пруденсио Агиляр қариндошларининг йифисию қарғишларини олиб кираётган шамолга ҳам эътибор бермасдан, чорпояда ишрат қилишди.

Одамлар бу воқеани орият жангига йўйиши, бироқ эр-хотин виждан азобидан қийналишарди. Бир кун уйқуси қочган Урсула сув ичаман деб ҳовлига чиққанида, катта кўза олдида Пруденсио Агилярни кўриб қолди: у томонидаги қонли ярага латта парчасини тикишга урнарди. Марҳум Урсланинг қалбida қўрқув эмас, балки ачиниш, ўқинч уйғотди. У хонага кириб воқеани айтиб берганида, эри парво ҳам қилмади. «Ўликлар ҳеч қачон қабрдан чиқолмайди, — деди у. — Ҳамма гап шундаки, бизни виждан азоби қийнаяпти». Орадан икки оқшом ўтгач, Урсула Пруденсио Агилярни ҳамомда учратди — у латта билан қўлидаги ярасини юварди. Бошқа куни кечаси эса Урсула унинг ёмғир остида уёқдан-буёққа бориб келаётганини кўрди. Хотинининг ҳадеб мурдани кўравериши жонига теккан Хосе Аркадио Буэндия, найзасини олганча ҳовлига чиқди. Пруденсио Агиляр ҳамишаги жойида ғамгин бир холда турарди.

— Йўқол бу ердан! — қичқирди унга Хосе Аркадио Буэндия. — Билиб қўй, неча марта тирилиб келсанг, мен сени шунча марта ўлдираверман.

Пруденсио Агиляр кетмади, Хосе Аркадио Буэндия эса унга найза ирғитишга журъат этолмади. Ўша кундан бошлаб у уйқусини йўқотди. Ёмғир орасидан тикилаётган мурданинг тириклар ҳаётига сукланаб бокаётган сўниқ кўзлари, қонли ярасини ювиш учун увадани намлашга мўлтираб сув излаши унга азоб берарди. «Унга жуда қийин бўлса керак, — деди Хосе Аркадио Буэндия хотинига. — Бечора ёлғиз кезиб юрибди». Урсланинг ҳам марҳумга раҳми келарди. Галдаги учрашувда Пруденсио Агиляр стол устидаги идиш-товоқларни кўздан кечираётганини кўрган Урсула ўша кундан бошлаб уйнинг ҳар жой-ҳар жойига сувли косалар қўйиб чиқди. Хосе Аркадио Буэндия мурда ётоқхонада ярасини юваётганини кўриб, енгил тин олди.

— Майли, Прудесио, — деди у. — Биз бу қишлоқдан иложи боричча узоққа кетамиз ва ҳеч қачон қайтиб келмаймиз. Майли, энди сен боравер.

Ана шундан кейин улар тоғ тизмалари оша деңгиз томонга отганишди. Хосе Аркадио Буэндия ва унинг саёхатталаб дўстлари — бариси ўзига ўхшаган ёш йигитлар хотинларию болаларини олишиб, бегона манзилгохлар томон равона бўлдилар. Хосе Аркадио Буэндия Прудесио Агилярнинг кўнгли таскин топсин деб, йўлга чиқишидан олдин найзани ҳовлига кўмди, барча жангари хўрозларнинг бошини бир-бир кесди. Урсула келинлик либослари жойланган сандифини, айрим рўзгор буюмларию отамерос тилла тангачалар солинган қутини олди. Йўловчилар қайси йўлдан юриш қулайлиги устида бош ҳам қотириб ўтиришмади. Риоача шахрига тескари йўл тутдилар, негаки таниш-билишларга сездирмай, беиз ғойиб бўлишга аҳд қилинган эди. Дунё ҳали бунақанги антика саёҳатчиларни кўрмаган эди. Маймун гўштию илон шўрва еявериб-ошқозони тамом ишдан чиққан Урсула, бир йилу икки ой деганда, туппа-тузук, одамбашара ўғил кўрди. Аёлнинг оёқлари шишиб кетганди, йўлга ярамай қолгани боис, эркаклар уни беланчакка солишиб, қолган йўлнинг ярмидан кўпроғигача кўтариб боришди. Қоринлари қаппайиб, кўзлари киртайиб кеттанига қарамай, болалар йўл укубатларига катталарга нисбатан чидамлироқ чиқишиди. Улар йўл азобини ўйинқароқлик билан енгар эдилар. Нихоят, икки йиллик сарсон-саргардонликдан сўнг, бир куни эрталаб, йўловчилар тоғ тизмасининг фарб томонидаги дараларини кўришди. Бу ерларга ҳали инсон қадами тегмаган эди. Улар булутлар билан қопланган баланд қояда туриб, дарёлар камари кесган поёнсиз кентгликка — гўёки дунёнинг нариги четигача ястаниб ётган воҳага анча тикилишди. Аммо йўловчилар деңгизга барибири етиб боришолмади. Улар ботқоқликлар ичиди бир неча ой адашиб бирорта ҳам тирик жонни учратолмагач, охирги куни шом пайти, шаффоғ сувли тошлоқ дарёю кирғоғига чодир тикишди. Орадан кўп йиллар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндия иккинчи гражданлар урушида Риоача шахри гарнizonига тўсатдан бостириб кирмоқчи бўлиб, худди ана шу йўлни танлайди, лекин олти кунлик йўл азобидан сўнг қилаётган

иши гирт жиннилиқ эканига амин бўлади. Дарё кирғоғига қароргоҳ қурилган ўша шомда отасининг лашкарлари кема ҳалокатига учраган одамларни эслатар, лекин сафар асносида уларнинг сони хийла ошган ва ҳаммаси қариб-чириб қолгунча яшашдан умидвор эдилар (улар ниятларига етдилар ҳам). Ўша тун Хосе Аркадио Буэндия тушида деворлари шаффоф, сершовқин шаҳарни кўрди. Бу не шаҳар, деб сўраганида, бутунлай нотаниш, тушуниб бўлмайдиган бир номни ҳташди, лекин айни ном ғайриоддий жарангдорлиги билан Хосе Аркадио Буэндианинг миясига муҳрланиб қолди — Макондо. Эртасига у ҳамроҳларини, денгизга барибир чиқа олмаймиз, деб ишонтириди. Уларга дараҳтларни кесиб, дарё бўйидаги сайҳонликнинг энг салқин жойини тозалашни буюрди. Шу тариқа янги кишлоққа асос солинди.

Хосе Аркадио Буэндия сандиқдаги муз парчасини кўрдию буни ўша шаффоф деворли антиқа уйлар ҳақидаги тушининг таъбирига йўйди. Сув — арzon, агар уни музлатиб, кейин фишт қилиб кесилса, хоҳлаганча уй-куравериш мумкин, деб ўйлади. Жазира маҳаласи ҳатто дераза ромлари ҳам майишб қоладиган Макондо ана ўшанда мангубални бир масканга айланади. Хосе Аркадио Буэндия муз заводи лойиҳасини тузмаганига ягона сабаб — ўшал дамда ўғиллари, айниқса, алхимияга иштиёқманд Аурелианонинг тарбияси билан бандлиги эди. Лабораторияда иш қайнаганидан қайнарди. Ота-бала Мелькиадесдан қолган ёзувларни қайта-қайта ўқишар, ортиқча ҳис-ҳаяжонга берилмасдан, бамайлихотир қунт ва сабот билан қозонга ёпишиб қолган қуйқадан Урсуланинг олтинларини ажратиб олиш йўлларини кидиришарди. Хосе Аркадио уларнинг машғулотига деярли аралашмасди. Ота ишга муккасидан кетган маҳали, барваста гавдали, ўжар тўнғич ўғил балоғатга етиб улгурди. Овози дағаллашди, ияги, юзи майин тук билан қопланди. Хосе Аркадио ётар маҳали ечинаётганида бехосдан кириб қолган Урсула уяту меҳр аралаш фалати бир ҳисдан сесканиб тушди: ўғли у яланғоч ҳолда кўрган иккинчи эркак эди. У эркаклар ҳаётига шу қадар бекаму кўст тайёрлигини кўриб, Урсула чўчиб кетди. Учинчи фарзандини кутаётган аёл кўнглида келинчаклигига азоб берган мудхиш гумонлар қайта уйғонди.

Ўшанда Буэндиаларнинг уйига шўх, ҳазилкаш, гапга чечан бир аёл тез-тез келиб туради. У қартада фол очар, Урсулага рўзгор ишларида кўмаклашарди. Урсула унга, узок қариндошимиз чўчка думи билан туғилувди, энди, мана, ўғлим ҳам жуда тез улгайди, бесўнақайроқ, шунисидан хавотирдаман, деб айтганида, аёл хандон отиб кулди. Унинг биллур кўнфириоқдек жарангдор қулгуси бутун уйни тутиб кетди. «Аксинча, — деди у, — ўғлингиз баҳтли бўлади». Бир неча кун ўтиб башоратини исбот қилмоқчи бўлдию фол очиш баҳона, Хосе Аркадио билан бирга ошхона ёнидаги қазноқقا беркинди. Қарталарни эски дасттоҳ устига шошилмасдан бир-бир териб чиқаркан, алланарсалар ҳақида тинмай гапирав, Хосе Аркадиони эса унинг гаплари қизиқтирас, қайтага, энсасини қотирар эди. Ногахон аёл қўлини чўзиб, унга теккизида-да, «Вой, сен балосан-ку!» деди кўркув аралаш. Сўнг бирдан жимиб қолди. Хосе Аркадио устихонлари паҳтадай юмшаб бораётганини пайқаб, бирдан вахимага тушди, йиглаб юборишдан ўзини зўрга тииди. Аёл унга ортиқ рағбат кўрсатмади. Йигитча тун бўйи уни қўмсаб, кечаси билан димогида ундан таралган бўйни туйиб чиқди; гўёки бу хид унинг бутун аъзойи баданига ўрнашиб колгандай эди. Истардики, доимо бирга бўлишса, ўша қазноқдан асло чиқишимаса, аёл мудом елкасидан қўл узмаса, мудом қулоқларига «Вой, сен балосан-ку!» дея шивирласа. Хосе Аркадио бу азобга кўп дош беролмади, қунларнинг бирида ўша аёлнинг уйига йўл олди. Бордию чурк этмай ўтирди. Аёлни кўриши ҳамон иштиёқи сўнди. Қаршисида турган аёл бутунлай бегона, ундан таралган бўй ҳам бутунлай ўзгача туюларди. Йигитча хўрланди, бир амаллаб қаҳвасини ичдию индамай чиқиб кетди. Лекин тунда бедор ётаркан, қалбида яна ўша ҳароратли ва дағал ҳислар гупура бошлади, энди у қазноқقا фол очган аёлни эмас, балки кеча кечқурун рўпарасида ўтирган аёлни қўмсади.

Бир неча кундан сўнг у ногаҳон Хосе Аркадиони уйига меҳмонга чорлади. Уйда аёлнинг онаси ҳам бор экан. Фолбин йигитчага қартада кўзбахшилик кўрсатишни баҳона килиб, уни ётоғига бошлаб кирдию тап тортмасдан суйкала бошлади. Бечора ўспириннинг эти жунжикиб, лаззат ўрнига алланечук кўркув ва лоҳаслик туйди. Шун-

да аёл унга, кечаси келакол, деб тайинлади. Хосе Аркадио тунда келишга жазм эта олмаслигини билса-да, тезроқ чиқиб кетиш пайида бўлиб, албатта келаман, деди. Тунда тўшакда димиқиб ётаркан, яна қони қайнар, бормаса бўлмаслигини англарди. Коронфида пайпаслаб кийинар экан, укасининг бир маромда нафас олишини, нариги хонада ётган отасининг куруқ йўталини, ховлидаги товукларнинг қақиллашини, чивинларнинг фўнгиллагани ва қинидан чиккудек бесаранжом ураётган юрагининг зарбини аниқ-тиниқ эшилди. Дунёнинг бу қадар шовқинли эканини йигитча илгари хеч қачон сезмаган эди.

Сўнгра жимжит кўчага чиқди. Хосе Аркадио боши қизиса-да, зора эшик қулфлоглиқ бўлса, деб ўйларди. Афсуски, эшик ним очиқ экан. Охиста туртганида шундай гичирладики, йигитчанинг юраги нақ товонига тушиб кетгандай бўлди. Хосе Аркадио оёқ учида юриб хонага кирганида, димогига ўша таниш ҳид гуп этиб урилди. Бу хонада аёлнинг ака-укалари ухлаб ётишарди. Аёл эса — нариги хонада, зим-зиёда йўл топиш ҳам мушкул. Хосе Аркадио бехосдан кимгадир урилиб кетди. Ҳалиги киши хуррагини бас қилдию нариги ёнита ағдарилиб, лоқайд бир овозда «Чоршанба эди», деб кўйди, Хосе Аркадио аёл хобгоҳини очаётганида эшик полни тирнаб, фашга тегадиган овоз чиқарди. Хосе Аркадио нима қиласини билмай каловланиб қолди. Бу кичик хонада аёлнинг онаси, опаси, поччасию жиянлари ухлаб ётишарди. Аёлнинг таниш бўйига қараб юрай деса, аксига олиб, бу ҳид бутун уйни тўлдириб юборган, ҳатто ўспириининг ўз танидан ҳам аниқётгандай эди. Хосе Аркадио ушбу чорасизлик тубига қандай тушиб қолдим-а, дея ўз-ўзига кўркиб-титраб савол берганича қотиб турганида чўзилган бармоқлари коронфилиқда пайпаслаётган кимнингдир қўли унинг юзига тегди. Йигитчанинг ажабланишга ҳам ҳоли йўқ эди, қолаверса, недаандир нажот кутган эди, шу боис, бутун инон-ихтиёрини ана шу юмшоқ қўлга топширди. Бу қўл уни тўшакка етаклаб кетди. Тўшакда йигитчани ечинтиришди, сўнгра гўё картошка тўла қондай силкитишиди, у ёну бу ёнига беармон ағдаришди. Йигитчанинг қўлларига жон кирди... Димонфида аёл бўйи эмас, ўткир навшадил хидини туйди, у номаълум, лекин ўзи зориқиб кутган бир ишни бошлаб

юборганини элас-элас сезар, ичида, кўлимдан келарканку, деб қувонарди. Дам ўтмай вужуди пардай енгиллашиб, қайгадир учиб кетгандай бўлди, сўнг яна боши, қўли, оёқлари борлигини хис қилди, лекин ўзининг аъзолари қайдаю аёлники қайда — ҳеч фарқ этолмасди. Кейин... кейин ҳаммаси тугади. Ўспирин хонадан тезроқ чиқиб кетишни истар, айни замонда мана шу тараанг сукунату ваҳимали танҳолик бағрида умрбод қолгиси келарди.

Аёлнинг исми Пилар Тернера эди. У Макондога отонаси изми билан келган эди; улар қизларини ўн тўрт ёшида бадном қилиб, то у йигирма иккига киргунча ҳам дон олишиб юрган бир эркақдан кутулиш ниятида сафарга отланган эдилар. Ўша эркак Пилар Тернерага, ишларимни бир ёқли қилсам, бас, изингдан албатта бораман, деб онт ичган эди. Жувон қарта ёзиб фол очар, фолига гоҳ дengизда сузиб, гоҳ қуруқда кезиб, гоҳ уч кунда, гоҳо уч ойда, гоҳо уч йилда келадиган новчаю пакана, малласочу қорасоч эркаклар тушаверар, ахiri уларнинг бирортаси ҳам келавермагач, Пилар Тернеранинг умид боғи ҳазонрезликка юз туттган эди. Ҳижрон майини симира-симира, бечора жувон сўлиб битди, эркак меҳрини тамом унудти. Лекин телба кўнглининг хумори асло йўқолмади. Энди Хосе Аркадио ҳар тун коронғу хоналарда уни тентиб изларди. Ўспирин бундай бекинмачоқ топиб олганидан баҳтиёр эди.

Кунларнинг бирида Хосе Аркадио Пилар Тернерани қўмсаబ келганида эшик ичидан берк эди. Йигитча қўрқаписа эшикни чертди, сўнг илк бор тақиллатишга журъят этганидан руҳланиб, қаттиқроқ қоқди... Эшик эса анча вақтдан сўнг очилди. Кундузлари Хосе Аркадио зўрга оёқда юрар, тунги ишратли онларини юраги орзиқиб эслар эди. Пилар Тернера уларникига келганида тамом ўзгариб кетар, хандон отиб кулар, ҳатто йигитчани менсимагандай бўлиб туюларди. Хосе Аркадио бундай кезларда ҳаяжонга берилмасди. Гўё тунлари йигитчани энтиклирадиган, безовта юрак зарбини санашга мажбур этадиган аёл билан манови шўх-шаддод, жарангдор кулгуси ҳовлида донлаб юрган капитарларни хуркитувчи аёл ўртасида мутлақо ўҳшашлик ўйқдек эди. Ўспирин ўз хаёлларига шунчалик фарқ бўлиб кетдики, ҳатто отаси

билин укаси ўша қотиб қолган металл қуйқасидан Урсуланинг олтинларини ажратиб олганлари ҳақидаги хушхабар бутун хонадонни ларзага соганида ҳам, уйдагиларнинг нега бунчалик қувонаётганини тушунмади.

Ота-бала уч кунлик машаққатли меҳнатдан сўнг мақсадга эришдилар. Урсула ўзида йўқ хурсанд, ҳаттохи алхимия фанини яратган худога шукронга айтарди. Қишлоқ ахли мўъжизани эшитиб, муборакбод этгали келди. Урсула меҳмонларни нон ва шинни билан сийларкан, Хосе Аркадио Буэндия уларга олтини аритилган товачани кўрсатарди. Нихоят, ота кейинги кунлари лабораторияга яқин йўламай қўйган тўнғич ўғлининг олдида тўхтади. Ўғлининг юзига кўлидаги нимсариқ, қуруқ қуқунни яқинлаштириб: «Айт-чи, нимага ўхшайди?» деб сўради. Хосе Аркадио очиғини айта қолди:

— Кучукнинг тезагига!

Отаси уни шундай қаттиқ урдики, Хосе Аркадионинг кўзлари жикқа ёшга тўлиб, оғзидан тирқираф қон оқа бошлади. Ўша кечаси Пилар Тернерга қоронфида пайпасланиб, дори ва пахта топди-да, Хосе Аркадионинг лабларига авайлаб муччига халақит бермайдиган қилиб малҳам босди. Шу аснода иккови шу қадар яқин бўлиб қолдиларки, ҳатто секин гаплаша бошладилар.

— Фақат иккимиз бўлсайдик, — деб пицирлади ўспирин. — Яқинда мен ҳаммасини ошкор қиласману одамларга ўхшаб эмин-эркин яшаймиз.

Пилар Тернерга унинг райъини қайтаришга уринмади.

— Яхши бўларди-я, — деди у. — Қанийди, икковимиз бўлсайдик, бемалол чироқ ёқиб қўярдик, сенга кўнглимда борини баралла айтардим, ҳеч ким мушугимизни пишт демасди. Ўшанда қичик гапларниям менинг қулогимга шивирлаб айтаверсанг бўларди.

Ана шу субҳат, отасига нисбатан аёвсиз ғазаби, қолаверса, бари бир жазманлик қўйидан кечмайман, деган ўй Хосе Аркадиога ботирлик бахш этди. У укасига ҳамма саргузаштларини яширмай айтиб берди.

Дастлаб кичик Аурелиано, ахволи ёмон экан, деб чўчи迪 — у хали Хосе Аркадиони домига тортаётган оҳанрабо нелигини тушунмасди. Аммо бора-бора Хосе Аркадионинг хаяжони унга ҳам юқди. У акасидан бор икир-

чикирларни хижжалаб, қайта-қайта сўрар, кейин ўзи хам унинг азобиу роҳатига пинҳона шерик бўлар, кўнглида бир сурур ва айни замонда ҳадик сезарди. Энди у гўё чўф устида ётгандек тўшагида тўлғаниб, тонгтча мижжа қоқмай, акасининг қайтишини кутар эди. Кейин ака-ука анчагача сирлашиб ётишарди. Бедорлик уларни шунчалар караҳт қилиб қўйдики, иккиси ҳам лаънати алхимиядан, оталарининг олимона ишларидан ижирғанадиган бўлиб қолдилар. «Болаларимиз телбалардек санқишида, — дерди Урсула. — Нима бало, иchlарида гижжа бормикин?» Урсула уларга пиако¹ толқонидан ранги хунук бир дори тайёрлаб берганида, ака-ука миқ этмай симиришди. Аурелиано энди акасининг ҳаяжонланиши сабабини англабгина қолмасдан, балки унинг ташвишларини ўзиникидай қабул қиласди. Бир куни акаси севги кечинмасини батафсил тасвирилаётганида, унинг гапини бўлиб, «Ўшандা нимани хис қиласан?» деб сўраб қолди. Хоше Аркадию ўйлаб ўтирасдан:

— Бу зилзилага ўхшайди, — деб жавоб берди.

Январь ойининг чоршанбаларидан бирида, тунги соат иккода Амаранта туғилди. Хона одамлардан бўшагач, Урсула чақалокни обдон текшириб кўрди. Қизча жуда енгил, серҳаракат бўлиб, бадани, қўлу оёфи, юзу кўзи ҳам соппа-соғ, росмана эди. Аурелиано сингилли бўлганини уйларига одамлар тўплангандан билди. У шовқин-сурондан фойдаланиб, Хоше Аркадиони қидиришга тушди — акасининг ўрни кечки ўн бирдан буён бўш эди; у беихтиёр Пилар Тернеранинг уйига қараб борар, лекин акасини у ердан қандай чақириб олишини ўйлаб ҳам кўрмаган эди. У Хоше Аркадио билан шартлашилган оҳангда хуштак чалиб, Пилар Тернеранинг уйи атрофига анча айланиб юрди-да, ахийри тонг бўзарганда ортига қайтишга мажбур бўлди. Келиб қараса, акаси оналарининг хонасида, мусичадай беозоргина бўлиб, янги туғилган сингилчасини овутиб ўтирибди.

Чақалоқнинг чилласи чиқар-чиқмас яна ўша муз парчастини олиб келишган найрангбозу масхарабоз лўлилар пайдо бўлишди. Тез орада маълум бўлдики, улар Мелькиадес жамоаси каби тараққиёт жарчилари эмас, балки

¹ П и а к о — тропик доривор ўсимлиги.

аңчайин сингил-елни томоша ортидан кун кўрадиган оддий одамлар экан. Улар хаттоки ўзлари олиб келган муз парчасини ҳам турмушда асқотадиган буюм эмас, балки циркдаги аттракцион сифатида намойиш қилишиди. Бу гал лўлилар келтирган ажойиботлар орасида учаргилам ҳам бор эди. Лекин улар учаргиламни узокни яқин қилувчи восита эмас, балки шунчаки бир эрмак деб хисоблар эдилар. Кишлок ахли учаргиламга ўтириб томлар оша учиш учун сўнгти тилла тангаларни ҳам аямасди. Хосе Аркадио билан Пилар Тернерага тўполон роса қўл келди, энди улар ҳеч бир ҳадиксиз кайфу сафо сурешарди. Улар ўзларини баҳтиёр келин-куёвдай ҳис қилишар, хаттоки муҳаббат дегани улар билган, ўша бедор туылар бағридан юлиб олинган ўғринча туйфуга нисбатан чуқурроқ ва сокинроқ эканини англағандай бўлишиди. Аммо Пилар бу тароватта путур етказди. У Хосе Аркадионинг ҳаяжонига лаққа ишониб, бечора йигитнинг бошига нақ сўйил туширгандай бўлди. «Мана, энди сен ҳакиқий эркаксан», деди у. Лекин Хосе Аркадио ҳеч балони англамагач, аёл хижжалаб тушунтириди:

-- Сенга ўғил туғиб бераман.

Хосе Аркадио анчагача уйдан чиқишига ботинолмай юрди. Ошхонада Пиларнинг қулгиси эшитилса бас, шартта лабораторияга беркипарди. Бечора отаси, ўғлимга акл кирибди-да, деб қувониб, унга янги тажрибаси — хикмат тошини қидириш сирларини ўргатарди.

Бир куни кечқурун извошли лўлию қўлларини силкитаётган бир неча қишлоқ болалари тушган учаргилам лаборатория деразаси ёнидан сузиб ўтаётганида ака-ука чексиз ҳаяжонга тушдилар, Хосе Аркадио Буэндия эса ҳатто деразага қайрилиб ҳам қарамади. «Майлига, ўзларича овунаверишсин, — деди у. — Бундай рўдано на матда учишнинг нима кераги бор, биз фан ёрдамида парвоз қиласиз». Гарчи қизиқсандай бўлиб кўринса-да, Хосе Аркадио хикмат тоши нимаю у неларга қодир эканини асло англағани йўқ, назарида хикмат тоши дегани палапартиш ясалган шишадай бир гап эди. Лабораториядаги ишлар юрагини қоплаган ғашликдан халос этолмади. Отаси омади келмаганда қай кўйига тушса, Хосе Аркадио ҳам шу ахволга тушди — на иштаҳада ва на уйқусида маъни бор эди. Ўғлининг бу қадар ғамнок

эканини кўрган Хосе Аркадио Буэндиа, ўзича, бола бечора алхимияга муккасидан берилибди, бу кетишида узилиб қолиши ҳам мумкин, деган ўйга бориб, уни лабораториядаги ишлардан озод қилди.

Аурелиано эса, акасининг дарди бошқа эканлигини англаса ҳам, лекин Хосе Аркадионинг ўзи бу хусусда лом-мим демади. Акаси аввалгидай дилкаш эмасди, қандайдир одамови, кекчи бўлиб қолган эди. Нихоят у, қоронғу бир тунда ёлғизликдан безор бўлди чофи, тўшагини ташлаб, Пилар Тернеранинг уйига бормай, лўлиларнинг чодирлари ёнида тўпланишган бекорчилар галасига кўшилди. Турли антиқа томошаларни кўрди-ю, лекин баҳри очилавермади. Ногаҳон сон-саноқсиз мунчоқ шодаларидан қадди сал буқчайиб турган ёшгина лўли қизчага эътибор берди, Хосе Аркадио умрида бунчалик чиройли кизни ҳали учратмаган эди. Кизча илонга айланаб қолган оқпадарни томоша қилаётган оломон ичидатуриб, ушбу қайфули манзарага боқарди.

Хосе Аркадио ҳалиги бахтиқарога қарамади ҳам, томошибинлар илон-одамнинг фуссали қиссасини тинглаётган маҳал, у урилиб-сурилиб биринчи қаторга чиқиб олдида, лўли қизнинг ёнига келиб тўхтади. Кейин унинг ортига суйкала бошлади. Кизча уни пайқадио хайрат ва кўркувдан қалтираб, жойида қотиб қолди ва нихоят, ортига ўгирилиб, Хосе Аркадиога кулиб қаради. Шу пайт икки лўли илон-одамни қафасга солиб, чодирга олиб кетди-да, жарчи янги томошадан огоҳ этди:

— Энди эса, хонимлар ва жаноблар, биз сизларга мудхиш номерни — бир юзу эллик йилдирки, кўриш лозим бўлмаган нарсани кўриб қолгани учун жазо тарикасида ҳар куни айни соатда боши танидан жудо этиладиган аёлни кўрсатамиз.

Хосе Аркадио билан қизча томошаш қатлда иштирок этишмади. Улар аллақачон чодирга кириб, энтикиб ўпишганча либослардан халос бўлардилар. Лўли қиз қат-қат корсаж¹ларию сарфайиб кетган тўр юбкалари, кераксиз корсет² ва шиша мунчоқлари юкидан озод бўлгач, хивич-

¹ Корсаж — хотин-қизлар кўйлагининг ёқасидан белигача бўлган кисми.

² Корсет — белни хипча қилиш учун ичдан кийиладиган кенг белбоғ.

га ўхшаб қолди. Аммо ориқ оёқлари чиллақдай бу мажмасында кизча кутилмаганда дадил ва эҳтиросли чиқиб қолди. Афсуски, Хосе Аркадио ўзига эрк беролмасди, чунки чодирга лўлилар дам-бадам кириб, аллақандай юмушларни бажаришар, хаттоки каравот ёнига ўтириб бемалол соққа ташлашарди. Чодир ўртасидаги устунчага осилган чироқ ҳаммаёқни ёритиб турарди. Шир яланғоч Хосе Аркадио бир амаллаб ишини тугатиб, кўрпода карахт ётар, кизча эса уни қайта қўзғатишга уринарди. Шу аснода чодирга семиз лўли аёл билан мусофири эркак кириб келишди ва иккови ҳам шундокқина каравот ёнида ечина бошладилар. Аёл Хосе Аркадиога қарадио унинг шалпайиб ётган жониворини кўриб завқланиб кетди.

— Худо матохингни соғ-омон сақласин-да, йигит! —
дека хитоб этди у.

Лўли кизча, ўз холимизга қўйинглар, деб жеркигач, ҳалиги янги жуфт шундоққина ерга чўзишишди. Уларнинг эҳтироси Хосе Аркадиога ҳам юқди. Биринчи ҳамладан қизчанинг суюклари домино доналаридаи шақирлаб, гўё жар тарафга сочилиб кетгудек бўлди, бадани жиққа терга ботди, кўзлари ёшланди. Йигит ўз танидан балчиқ ҳиди келаётганини пайқади. Лўли кизча чайир экан — ҳамлага бемалол дош берди. Хосе Аркадио ўзини жаннат осмонида учиб кетаётгандек хис қилди, унинг тўлиб-тошган юрагидан фавворадек отилаётган ҳирсу шавски байни қизнинг кулоғидан кириб, сўнг унинг оғзидан лўлича сўзларга айланиб чиқарди. Бу воқеа пайшанба куни содир бўлди. Шанбага ўтар кечаси эса Хосе Аркадио бошига қизил латта боғлаб, лўлилар билан биргаликда Макондодан чиқиб кетди.

Ўғлининг йўқолганидан хабар топган Урсула бутун қишлоқни тит-пит қилиб юборди. Лекин унинг топгани — лўлилар чодир тиккан майдончада қолган эски-туски увадаю бурқсиётган гулхан қолдиги бўлди, холос. Шинша мунҷоқ топиб олиш илинжида увадаларни титкилаётган бир ҳамқишлоғи Урсулага, ўғлингни кеча кўрувдим, Хосе Аркадио ўша масҳарабозларга қўшилиб, қафасидаги илон-одам ортилган аравачани суриб кетди, деб айтди. «Ўғлимиз лўли бўлди!» деб қичқирди у эрига, лекин Хосе Аркадио Буэндия тўнгичининг дарбадар кетганидан заррача ҳам ташвиш тортмади.

— Лўлилар ёмон халқмас, — деди у, аввал юз маротаба туйилиб, нақ толқонга айланган кўкиш моддани ховончага солиб эзаркан. — Энди ўғлимизнинг суяги қотиб, эркак қаторига кирав.

Урсула лўлилар қай тарафга кетганини аниқлаб йўлга тушди. Дуч келган одамдан сўраб-суринтириб, лўлиларни таъқиб этиб, қишлоқдан шунчалик йироклашиб кетдики, энди ортга қайтишнинг иложи йўқ эди. Хосе Аркадио Буэндия эритмасини таппи устига иситгани қўйиб, ичкарида йиғлаётган кичкина Амарантадан хабар олгани кирганида, яъни кечкурун соат саккизда, хотини йўқлигини пайқади. У яхшигина қуролланган ҳамқишлоқларидан дарҳол отряд тузидида, Амарантани эмизикли бир аёлга тутқазиб, Урсула ни қидириб ҳали қадам тегмаган ерларга равона бўлди. Аурелиано ҳам у билан бирга эди. Тонгда нотаниш тилда сўзловчи балиқчи ҳиндуларни учратиши. Ҳиндулар имо-ишоралар қилиб, бегона кимса ўтмаганини тушунтириши. Урсулани уч кун излаб тополмай, яна қишлоққа қайтиб келдилар.

Хосе Аркадио Буэндия ўзини қўярга жой тополмасди. Кичкина Амарантанинг бутун ташвиши отанинг бўйнига тушди: Хосе Аркадио қизрасига худди онаси каби қаарди, чўмилтиради, бир кунда тўрт маҳал эмиздиргани қўшни аёлникига олиб борар ва ҳатто кечкурунлари чақалоққа алла айтиб ухлатарди. Бир кун Пилар Тернера то Урсула қайтиб келгунига қадар уларнинг рўзгор ишини ўз зиммасига олажагини айтиб қолди. Бошлирига тушган кулфатдан сўнг ақли анча тўлишиб қолган Аурелиано остона ҳатлаб кирган Пиларни кўрдии ҳамма гапта тушунди. Акасининг қочиб кетишига ҳам, оналарининг ғойиб бўлишига ҳам шу аёл айбдор эканини англаб, уни шундай совук ва қаҳрли қаршиладики, аёл қайтиб қорасини қўрсатмади. Лекин сал ўтмай ғамалами сусайди. Хосе Аркадио Буэндия билан кенжা ўғил яна темирчилик ўчогини ўт олдиришиб, бир неча ойдан бери таппи устида ётган модда устида тажриба бошлаб юбордилар. Мурғак Амаранта симоб ховури тўла хонадаги, ток новдасидан тўқилган саватчада ётиб, отаси ва акасининг ишини қизиқсиниб кузатарди. Урсула ғойиб бўлганидан бир ой ўтгач, лабораторияда гаройиб ходи-

салар рўй берди. Жавонда кўпдан бери бўшаб ётган шиша идиш тўсатдан шу қадар оғирлашиб қолдики, хатто уни жойидан қўзфатишолмади. Иш столига қўйилган қозон ичидаги сув ўт-оловсиз, ўз-ўзидан исий бошладио роса ярим соатча, то сўнгги томчиси буғланиб кетгунича ва-қирлаб қайнади. Хосе Аркадио Буэндиа билан ўғли бу мўъжизалардан завқланишар, аммо бунинг боисини тушунишмас, буни ўзларича, янги бир моҳият даракчиси, деб изоҳлашарди. Бир куни эса Амаранта ётган сават Аурелианони ҳайратга солиб, ўз-ўзидан тепага кўтарилиди-да, ҳавода айланана бошладики, Аурелиано уни шошапиша зўрга ушлаб қолди. Бу ҳол Хосе Аркадио Буэндиани хийла чўчтиб қўйди. У гўдак ётган саватчани аввалги жойига қўйиб, столнинг оёғига боғлаб ташлади. Саватчанинг ғалати «қилифи» уларни орзулари ушалишига жудаям оз қолганига тўла-тўқис ишонтириди. Ўшанда ота ўғлига қараб:

— Худодан кўрқмасанг ҳам, темирдан кўрқ! — деди.

Беш ойдан сўнг Урсула қайтиб келди. У алланучук яшариб қолган, хурсанд эди. Эгнидаги либоси ҳам ўзгача — кишлокда расм бўлмаган андозада эди. Хосе Аркадио Буэндиа қувончдан жинни бўлиб қолаёзди. «Хайрият-э! Ахийри, мен ўйлаганимдай бўлди!» — деб кичқирди у. Бу ҳақиқат эди, чунки у лабораторияга қамалиб, тажрибалар ўтказётганида худодан на ҳикмат тошини, на уйидаги барча қулфлару ошиқ-мошиқларни тиллага айлантириш усулининг қашф этилишини сўраган, балки уззуқун бир нарсани — Урсланинг қайтиб келишини тилаган эди. Хотини эса унинг қувончини баҳам кўрмай, гўё бир соат олдин чиқиб кетган одамдек, эрини шунчаки бир ўпди-да:

— Кўчага чиққин, — деди.

Үлари олдида тўпланиб турган оломонни кўрган Хосе Аркадио Буэндиа дастлаб ўзини йўқотиб қўяёзди. Улар лўлилар эмас, Макондо аҳли билан бир хил тилда сўзлашадиган, бир хил дардлардан шикоят қиласадиган оддий эркаклару аёллар эди. Уларнинг ёнида устига озиқ-овқат ортилган хачирлар, мебель ва турли уй анжомлари, хуллас, тирикчилик учун керакли маълум ва жўн нарслар юклантган хўқиз қўшилган аравалар туради.

Бу одамлар икки қунгина йўл юриб водийнинг нариги чеккасидан келишганди. У ерлардаги шахарларда почта

хар ойда келаркан, ҳатто оғирни енгил қилган машиналар ҳам бор экан. Урсула гарчи лўлиларни қувиб етолмаган бўлса-да, лекин буюк ихтиrolар изидан югуриб тополмаган ўзга диёrlар билан алоқа йўlinи топган эди.

Пилар Тернеранинг ўғли дунёга келганидан икки хафта ўтгач, чақалокни бобоси билан бувисининг уйига олиб келишди. Эри, Буэндиалар авлоди хору зор бўлмаслиги керак, деб туриб олгач, ноилож Урсула чақалоқни олиб қолди. Лекин у, бола ўзининг туғилиши тарихини ҳеч вақт билмаслиги керак, деб шарт қўиди. Чакалоқка Хосе Аркадио деб исм қўйинди, лекин отаси билан адаштирмаслик учун, бора-бора уни шунчаки Аркадио деб чақира бошлашди. Бу паллада Макондо ахли тижоратга берилган, Буэндиаларнинг ҳам ютур-югурдан қўли бўшамас, улар ҳатто болаларга қарашга ҳам вақт топишолмасди. Шу боис, болаларни Виситасъон исмли хинду аёлга беришди. Аёл гуахиро уруғига мансуб бўлиб, Макондога акаси билан биргаликда, неча йилдирки юртларида хукм суроёттан мудхиш ва юқумли бало — уйкусизлик касалидан қочиб келган эди. Ака-сингил ҳиндулар жуда хушфеъл, жуда ишchan одамлар эди. Урсула уларни ишга ёллагач, Аркадио билан Амарантанинг тиллари испанчада эмас, гуахиро тилида бурро бўлди, ҳатто, калтакесак гўшти ва ўргимчак тухумларидан тайёрланган шўрва ичишни ҳам ўрганишди. Урсула буни сезмади, айни кунларда у қандолатчилик билан машғул эди. Макондо мутлақ ўзгариб кетди. Урсула бошлаб келган одамлар бу қишлоқнинг жуғрофий ўрни ёрларининг унумдорлигини оламга ёйдиларки, косибчилик, дўкончилик авж олиб, тез орада қишлоқ гавжум шаҳарчага айланди; ҳатто, бу ерда оёқларига шиппак илган, қулоқларига исирға таққан араблар ҳам пайдо бўлиб, шиша мунчоқларни тўтиқушларга айирбон қила бошлашди. Хосе Аркадио Буэндия бош қашишга ҳам фурсат тополмасди. У лабораториядаги ишларни ҳам унугиб, қишлоқ ободонлиги билан шуғулланди. Янги кўчиб келганлар уни ҳурмат қилишарди. Уйга жой танлаш ҳам, девор тиклаш ҳам, хуллас, жами юмуш унинг маслаҳатисиз бошланмасди. Ҳатто марза уриш ҳам Хосе Аркадио Буэндиага топширилди. Ўз кўчма расталарини эндилиқда қиморхонага айлантирган масхарабоз лўлилар қайтиб келганла-

рида, дастлаб шоду хуррам қарши олишди, чунки улар билан Хоце Аркадио ҳам қайтади, деб умид қилишарди. Лекин Хоце Аркадио уларнинг орасида қўринмади. Урсуланинг назарида тўнғичини биладиган ва уни қайдан излашни айта оладиган илон-одам ҳам йўқ эди. Шу боис, лўлиларга Макондода қолишга ижозат берипмади. Ҳатто уларни, бу ерга бошка кадам босмайсизлар, деб огохлантиришиди ҳам; энди макондоликлар лўлиларни тамагирлик ва бузуклик манбай санашарди. Лекин Хоце Аркадио Буэндиа, мабодо қишлоғимизга минг йиллик донолиги ва ажойиб ихтиrolари билан Макондонинг равнақ топишига ҳисса қўшган лўлилар — Мелькиадес жамоаси келса, уларни қучоқ очиб кутиб оламиз, деб таъкидлади. Аммо турли дарвишлар ва дайдиларнинг гапига караганда, Мелькиадес жамоаси одамзод билиши тақиқланган ҳикматга дахл қилгани учун ер юзидан батамом йўқотилиб юборилган экан.

Отаси шаҳарни тартибга келтираётган, онаси эса новвот балиқчалару хўроздандарни бальси дарахти новдасига тизиб, уйларидан ҳар куни уч маҳал сотувга чиқариб, оила иқтисодини мустаҳкамлашга ҳисса қўшаштган бир пайтда, Аурелиано ташландик лабораторияда ўтириб олиб, заргарлик ҳунарини астойдил ўрганарди. Унинг бўйи чўзилиб, акасидан қолган кийимлар ҳам қалталик қилас, эндиликда отасининг лиbosларини кия бошлаганди. Виситасон Аурелианога отасининг кўйлагиу шимларини сал-пал торайтириб берарди, чунки у хали норгулликда отаси ва акасига етолмаган эди.

Аурелиано ўсмирлик ёшига етганида овози йўғонлашиб, камгап бўлиб қолди. У заргарликка шунчалар берилган эдики, лабораториядан факат овқатлангани чиқарди, холос. Ўғлининг одамови бўлиб қолганидан саросимага тушган Хоце Аркадио Буэндиа унга кўча эшикнинг калитини топшириб, ўғлим аёлни тусаб қолибди, деган ўйга бориб пул ҳам қолдирди. Аурелиано унга чилла сувига ишлатиш учун хлорат кислотаси харид қилиб, калитнинг устини эса олтин билан қоплади. Лекин унинг анойилиги Аркадио ва Амарантанинг қилиқлари олдида хеч гап эмасди — сут тишлари туша бошласада, ака-сингил кичкинтойлар ҳиндуларнинг этагидан тутиб, кун бўйи ортидан эргашиб юришар, ҳанузгача ис-

панча сўзлашдан бош тортишиб, нукул гуахиро тилида гаплашар эдилар. «Уларда не айб, — дерди Урсула эрига. — Ота-онаси телба-тескари бўлгандан кейин, болаларга ҳам юқади-да». Урсула, қилиғи ёмон фарзанд нимаю чўчқадумли махлук нима, фарқи кам-ку, деб ўйлади чоғи, толеидан шикоят бошлайман деб турганида, Аурелиано унга қаттиқ тикилиб, дабдурустдан довдирашиб қўйди.

— Бизниги бирор келяпти, — деди у.

Урсула, ўғли ҳар гал каромат қила бошлаганида қўллайдиган усулини тутиб, уни ўзининг жўн сўзи билан гангитишга уринди. «Бирор келса, нима бўпти, бунинг ҳеч бир ажабланадиган жойи йўқ. Макондодан худонинг берган куни ўнлаб мусофиirlар ўтади, улар ҳеч қандай кароматга муҳтоҷ эмас». Аурелиано ҳам ўз айтганидан қолмади.

— Кимлигини билмайман, аммо ўша одам аллақачон йўлга тушган, — деди у.

Ҳақиқатан ҳам, якшанба куни Ребека пайдо бўлди. Унинг ёши ўн бирларда эди. Қизча терифуруушлар билан келди. Қўлида уни албатта Хосе Аркадио Буэндия хона-донинга топшириш тайинланган мактуб ҳам бор эди. Лекин на терифуруушлар ва на қизча мактубни ким ёзганини айтиб беролди. Улар Манауредан Макондогача оғир йўлни босиб келишган эди. Янги меҳмоннинг бор бисоти кийим-бош солинган сандиқча, мўъжазгина ёғоч тебранма курси ва ичиди нималардир шакур-шукур қиласидиган каноп қопдан иборат эди. Қопни очиб кўришганда, қизчанинг ота-онасининг сужклари чиқди. Хосе Аркадио Буэндиага юборилган мактуб вақту масофага қарамасдан уни ҳануз чексиз севадиган номаълум кимса томонидан илиқ сўзлар илиа битилган эди. У ўзининг оддий инсонийлик бурчини ўтаётганини, аниқроғи, Урслуланинг холаваччаси ҳам Хосе Аркадио Буэндианинг қариндоши бўлмиш муштипар етим-ча бир қизни (ота-онаси Никанор Ульоа ва Ребека Монтэл анча бурун оламдан ўтишган, унинг падари мактуб муаллифининг яқин дўсти бўларкан) юбораётганини айтган эди. Номаълум киши қизча билан ота-онасининг сужкларини ҳам бирга жўнатаётганини таъкидлаб, бу сужкларни христиан удумига биноан кўмишни илтимос қилганди. Мактубдаги исм ҳам, охирiga чекилган имзо ҳам аник,

тушунарли бўлса-да, на Хосе Аркадио Буэндиа, на Урсула узок Манауре қишлоғида истиқомат қилувчи бундай қариндошлари ёки танишлари борлигини эслай олишди. Қизчадан қўшимча маълумотлар олишнинг мутлақо иложи бўлмади. У уйга кира солиб, тебранма курсига ўтириди-да, саволларга парво ҳам қилмай, атрофидагиларга кўрқа-писа тикилганча, бармоғини сўра бошлади. Унинг эгнида эски қора кўйлак бўлиб, оёғига чириккина туфли кийганди. Қулоғи ортидаги икки тарам сочи қора лента билан боғланган, бўйнига сиртидаги тасвири тердан хира тортиб қолтан тумор, ўнг билагига кўзмунчақ ва аллақандай ваҳший ҳайвоннинг мис занжирига ўтказилган қозиктиши тақилганди. Яшил тусга кира бошлаган териси, ноғорадай шишиб кетган қорни қизчанинг соғлиғи ёмонлигидан, мудом оч юрганлигидан дарак берарди. Шунга қарамай, овқат келтиришиб, ликопчани тиззасига қўйганларида ҳам у кимир этмади. Дастваб, уни соқов деб ўйлашди, аммо шу пайт ҳиндулар қизчадан ўз тилларида, овқат ейишни хоҳлайсанми, деб сўраганларида, гўёки уларни тан олгандай кўзларини очиб-юмди-да, розилик маъносида бош иргади.

Кизчани олиб қолишиди, бари бир бошқа иложлари ҳам йўқ эди. Гарчанд қизча Аурелиано хатни баланд овозда ўқиб, ота-онасининг исмларини зикр этганида қилт этмай ўтиrsa-да, унга мактубда ёзилганидек (агар рост бўлса) онасининг номини қўйишиди, яъни Ребека деб атай бошладилар. Ўша вактлар Макондода қабристон йўклиги сабабли (бу ерда хали ҳеч ким ўлмаган эди) суякларни кўмишга бирон-бир мос жой топилгунча қопни беркитиб қўйишиди, аммо бу қоп худди курк товуқнинг қақиласига ўхшаган товуш чиқаргани ҳолда, кутилмаган жойлардан чиқиб қоларди. Ребека оила шароитига кўник-кунча анча фурсат ўтди. Дастваб у курсисини бирон-бир бурчакка қўйиб олиб, бармоқ сўришдан нарига ўтмади. Кизча ҳеч нарсага қизиқмас, фақатгина ҳар ўттиз минутда соат музика чалган маҳалда, гўё занг овозини кўрмоқчи бўлгандай атрофга олазарак назар ташларди. Ребекага овқат едириш ҳам кони азоб эди. То ҳиндуда ака-сингил қизчанинг девордан кесак сиидириб ейишни билиб қолишмагунича ҳаммалари нега қизча очлиқдан ўлмаянти, деб хайрон бўлишарди. Ота-онаси ёки уни боқиб

ўостирганлар қизчани жазолашган чоғи, Ребека айб иш қилаётганини сезар, кесакни яширинча ер, ҳаттоки ҳеч ким йўқлигида тўйиб-тўйиб овқатланиш учун фамлаб ҳам қўярди. Ребеканинг устидан қаттиқ назорат ўрнатишиди. Ҳовлига сигир сафроси сениб, уй деворларига аччиқ ҳинду қалампири суришди. Лекин қизалоқ севган «таом»ини бари бир топарди. Ахири Урсула таъсирчанрок воситаларни қўллай бошлади. У апельсин шарбати билан равон сувини аралаштириб, идишни тунбўйи ташқарида қолдирди, сўнг бу дорини эрталаб нахордан олдин Ребекага ичирди. Бунақангি дорини қўллаш лозимлигини Урслага ҳеч ким маслаҳат бермаганди, лекин у ўзича, бўш ошқозонга тушадиган ҳар бир тахир ичимлик жигарда санчиқ уйғотади, деб тахмин қилди. Заиф Ребека жуда уришқоқ экан — тепинди, тирнади, тишлади, хуллас, дорини ичмаслик пайида гуахиро тилида эркакча сўзлар билан сўкинди. Урсула дорига даррани ҳам қўшиб даволай бошлади. Омухта муолажа натижаси ёмон бўлмади: бир неча хафтадан сўнг Ребека тузала бошлади: Аркадио ва Амаранта билан ўйнар, иштаҳа билан овқат ер, ҳаттоки пичноқ ва вилка тутишни ҳам билар эди. Кейинчалик эса унинг испан тилида ҳам равон сўзлаши, ниҳоятда чеварлиги, ўзи тўқиган майнин сўзларни соат вальсига ҳамоҳанг айтиши маълум бўлди. Тез орада у оиланинг янги бир аъзосига айланди. Урслани ҳаддан зиёд иззат қиласар, Амарантани сингилча, Арекадиони укача, Аурлианони амаки, Хосе Аркадио Бузэндиани эса бобо деб атарди. Шу тариқа Ребека ҳам Бузэндия фамилиясини олди ва бу номга умр бўйи доғ теккизмади.

Ребека кесак сийин дардидан кутулгач, уни Амаранта ва Аркадио ухлайдиган хонага ўтказишиди. Бир куни болалар билан бирга туновчи ҳинду аёл ногаҳон уйғониб, бурчакдан келаётган ғалати товушни эшлишиб қолди. Хонага бирон-бир жонивор кириб қолганмикан, деган ўйда жойидан иргиб турдию тебранма курсида ўтириб бармоини сўраётган Ребекани қўрди. Қизчанинг қўзлари қоронғуда худди мушукникидек ёнарди. Қўрқувдан қотиб қолган Виситасъон қизчанинг қўзларида улар акаси иккови таҳт ворислари ҳисобланишган қадимий подшоҳликни ташлаб чиқишига мажбур қилган ўша мудхиш

касаллик белгиларини топди: уйда уйқусизлик касали ҳукм сура бошлади.

Аёлнинг акаси Катауре Макондодадан тонгни кутмасданоқ чиқиб кетди. Виситасъон шу ерда қолди — у энди тақдирга тан берган, бедаво касалликдан қочиб кутуломаслигини англаған эди: Виситасъоннинг ташвишини ҳеч ким тушунмади. «Ухламаймизми? Нима бўпти, қайтага яхши-да, — дерди мамнуният билан Хоセ Аркадио Буэндия. — Ҳаётдан кўпроқ нарса ундириш мумкин». Аммо Виситасъон унга бу хасталикнинг азоби уйқусизликкина эмас, аксинча, бедорликдан одамнинг бадани чарчоқ сезмаслиги, бу касалликнинг мудхиш иллати — иккинчи босқичи, яъни унутувчанлик ҳам борлигини тушунтириди. Уйқусизликка гирифтор бемор дастлаб болаликдаги воқеаларни, кейин нарсаларнинг номиу уларнинг нима мақсадда қўлланишини эсидан чиқаради, сўнgra у одамларни ҳам танимай қолади ва ҳаттоқи ўз-ўзини ҳам англолмайди ва ўтмишни унугтан бундай кимса телбанамо бир ахволга тушади. Хоセ Аркадио Буэндия кула-кула, бу иримчи хиндулар тўкиб чиқарган латифаларнинг бири бўлса керак, деган холосага келди. Лекин зийрак Урсула ҳар эҳтимолга қарши Ребекани болалардан ажратиб қўйди.

Орадан анча ўтиб, Виситасъон ваҳимаси бости-бости бўлаётган бир пайтда, Хоセ Аркадио Буэндия ярим кечаси ногаҳон кўрпада у ёндан-бу ёнга ағдариларкан, уйқуси қочди. Урсула ҳам мижжа қоқмай ётарди, у эридан нега ухламаётганини сўраганида, эри: «Мен яна Пруденсио Агиляр ҳакида ўйлайпман», деб жавоб қайтарди. Улар кечани бедор ўтказишди, лекин эрталаб ўзларини ниҳоятда тетик сезишди, шу сабаблими, тезда бемаъни тунни ёдларидан чиқаришди.

Аурелиано тун бўйи ухламай Урсуланинг туғилган кунига аталган тўғнағиҷни тилла суви қоплаш билан лабораторияда ўтириб чиқсан бўлса-да, тушлик пайтида ўзини яхши ҳис қилаётганини ажаблана-ажаблана айтиб берди. Бироқ орадан икки кун ўтгач, одатда Буэндиалар ухлайдиган вақт етгач, улардан ҳеч бири ухлай олишмаса-да, ҳеч ким бу фалати ҳолга эътибор бермади, ҳатто қарийб эллик соатдан бери кўз юммаганлари бирортасининг хаёлига ҳам келмади.

— Болалар ҳам бедор. Бу балои офат уйга кирган экан, ундан ҳеч ким қутулолмайди, — деди иримчи хинду хотин.

Оила буткул уйқусизлик касалига йўлиқди. Онасидан гиёҳларнинг шифобахш хусусиятларини ўргангандар Урсула турли гиёҳлардан дорилар тайёрлаб, уйидагиларга ичирса-да, бари бир ҳеч ким ухлай олмас, кундузлари ўнгларида туш кўриб чиқишар эди. Улар юраттураридан бехабар кимсалардай ўз хаёллари қолиб ҳаттоки бошқаларнинг хаёлида айланиб юрган шарпаларни ҳам яққол кўришарди. Гёё уй меҳмонлар билан тўладек эди. Емакхона бурчагидаги тебранма курсисида ўтирган Ребека хаёл сурар, кўз олдида пайдо бўлган ва унга бир томчи сувдек ўхшаб кетадиган, оқ матодан кўйлак, ёқасига тилла тўғнағич таққан одам унга атиргул тутарди. Унинг ёнидаги қўллари майнин аёл гуллардан бирини олиб, Ребеканинг сочига қистириарди. Ребеканинг хаёлидан бехабар Урсула бу иккови унинг ота-онаси эканлигини тушунди, лекин қанча уринмасин, уларни таний олмади ва илгарилари ҳам ҳеч қаерда учратмаганини тыйди. Ана шу пайтда, уйда тайёрланаётган новвот, хўроқандларни бозорга олиб кетиши — Хосе Аркадио буни билмай қолди ва бу бепарволик учун ўзини ўзи сўкиб юрди. Болалару катталар ғаройиб яшил хўроқандларни, нимпушти балиқчалару сариқ отчаларни ҳузур қилиб сўрасўра ўзларига уйқусизлик касалини юқтириши ва нихоят, душанба куни сахармардонгача шаҳардаги бирорта одам ҳам ухлай олмади. Олдинига бундан ҳеч ким ташвишланмади. Қайтага кўпчилик қувонди, чунки ўшандада Макондода олиб борилаётган ишлар жуда кўп эди, вақт этинимасди. Одамларнинг шижаоти боис, ҳамма юмушларни жуда қисқа фурсатда уddyалашди ва сўнгра тонгти соат учларда ишсиз зерикиб, соатдан тараалаётган оҳанглардаги зарбу садоларни ҳисоблай бошлишди. Чарчоқдан эмас, балки туш кўришини кўмсаб ухлашни истовчилар ўзларини холдан тойдириш ниятида антика нарсаларни ўйлаб топишарди. Улар бир жойда тўпланишиб бетиним вақиллашишар, бирор-бир латифани ўн-йигирма марталаб қайтаришар, ахта оқ хўроз хақидаги эртакни эса турли вариантларда айтишарди. Аникроғи, шу эртак асосида ғаройиб ўйин ихтиро қилишганди. Бу —

макондодоликларнинг чеки йўқ ўйинларидан бири эди. Даврабоши одамлардан: ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эшитишни истайсизми, деб сўрар, улар «ҳа» деб жавоб беришса, у мен «ҳа» дейишни эмас, балки ахта оқ хўроз ҳақида эртак айтайнми-йўқми, деб сўраяпман, дерди, агар унга «йўқ» деб жавоб кайтаришса, у яна мен «йўқ»ни эмас, балки ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эшиласизларми-йўқми, деб сўраяпман, дерди. Тўдадан ҳеч ким чиқиб кетолмасди, чунки даврабоши уни тўхтатиб, ахта оқ хўроз ҳақида эртак айтами-йўқми, дея сўроқка тутарди. Шу тариқа бу ҳол ҳар кеча бетиним такрорланар эди.

Юқумли уйқусизлик касали бутун шахарга тарқалганини англаган Хосе Аркадио Буэндия тараддуланиб қолди, атрофдаги шахар ва қишлоқлардаги одамларга ҳам юқмасин, деган ниятда фикрли кишилар, оила бошликлари билан маслаҳатлашиб, ўзларича чора-тадбир топишиди. Қай замонлар араблардан тўтиқушларга алмаштирилган, эчки шохларига осиб қўйилган қўнғироқчаларни ечишиб, Макондо кираверишга илиб қўйиши: коровулларнинг бақириб-чақиришига, шахарга кирган одамларнинг қўлига ана шу қўнғироқчаларни тутқазишарди. Улар Макондо кўчалари бўйлаб юришаркан, йўл-йўлакай бу қўнғироқчаларни чалишар, бу билан беморларни соғлом одам келаётганидан хабардор қилишар эди. Мусоғирлар бу бахтсиз шахарда на овқат ейишлари, на сув ичишлари мумкин, негаки сув ва озиқ-овқат ҳам уйқусизлик оғуси билан заҳарланганди. Бундай чора-тадбирлар, ҳар қалай, касалликнинг шахардан ташқариға чиқишига йўл қўймасди. Бора-бора тақиқларга кўниккан одамлар ниҳоят бу фавқулодда воқеани эсдан чиқаришиди: ҳаёт яна изга тушди, ишлар яна илгариgidай борар ва ҳеч ким бу бефойда нарсани – уйқуни йўқотганидан ташвишга тушмас эди.

Аурелиано топган тадбир хотиранинг заифланишини бир оз тўхтатиб, эслаб қолиш қувватини тиклашга ёрдам берди. У бу тадбирни тасодифан ўйлаб топди. Уйқусизлик азобини тортавериб пишиб кетган Аурелиано (у бу дарднинг илк қурбонларидан эди) анчадан бери заргарлик киларди. Бир куни темирни яссилаш учун сандонча зарур бўлиб қолди ва у бу ускунанинг нима деб номла-

нишини эслолмади. Отаси «сандон дейилади» дея эслатди. Аурелиано шу сўзни қофозга ёзиб, уни сандонга ёпиштириб қўйди. Энди у бу сўзни ҳеч қачон ёдидан чиқармаслигига ишонарди. Бу хотира тикланишининг илк белгиси эканини у хаёлигаям келтирмаганди. Бир неча кундан сўнг у лабораториядаги барча нарсаларнинг номини ниҳоятда машаққат билан эслайдиган бўлди. Шундан кейин буюмларнинг хар бирига тегишли лавҳача ёзиб, ёпиштириб чиқди, уларни ўқиган заҳоти бу ускуна нима мақсадда ишлатилишини билиб оларди. Отаси хотираси заифлашаётганидан, болалигидаги энг ҳаяжонли хотираларни ҳам эсидан чиқараётгандигидан шикоят қилганида, Аурелиано унга ўз услубини баён қилди. Хосе Аркадио Буэндия бу тадбирни маъқуллаб, аввало уни ўз оиласига, сўнгра бутун шахарга жорий этди. У соқол чўткачани сиёҳга ботириб, уйидаги хар бир буюмга тегишли ёзувлар битди, яъни «стол», «стул», «эшик», «девор», «каравот», «қозон» дея ёзиб чиқди. Қўтонга бориб, у ердаги хайвонлару паррандалар ва ҳаттоқи ўсимликларга ҳам «сигир», «эчки», «чўчқа», «товуқ», «манюока», «маланка», «банан» деган лавҳачаларни илиб қўйди. Хотира йўқолишининг беҳисоб турларини оз-моз ўрганиб чиқсан одамлар, гарчанд буюмларни ёзувларга қараб топиб олишсалар ҳам, бари бир бир куни бу буюмлардан нима мақсадда фойдаланиш кераклигини унтиб қўяжакларини тушунишиди. Шундан сўнг вазият мураккаблашди. «Бу – сигир, уни ҳар куни эрталаб соғиб туриш зарур, сутни қаҳва билан аралаштириш учун қайнатни керак, ана шунда сутли қаҳва тайёрлаш мумкин», дея сигир бўйнига осиб қўйилган ёзувга ўхшаш лавҳажълонлар макондодикларнинг хотирани сақлаб қолишга нечоқли уринганидан хабар беради. Улар ўзларидан узоқлашиб кетаётган ҳақиқатни ёзувлар ёрдамида бирмунча муддатга бўлса-да, асраш мақсадида ана шу тариқа кун кечиришарди, аммо ҳарфларнинг маъноси эсларидан чиққач, бу ҳақиқат батамом йўқолиши муқаррар эди.

Шаҳарга кириш йўлида «Макондо» деган ёзув пайдо бўлди, марказий кўчага эса янада йирик ҳарфлар билан «Худо бор» деб ёзиб қўйишиди. Ҳар бир хонадонда хотирадаги у ёки бу буюмларни ёки туйгуларни тиклашда ёрдам беришга хизмат қилувчи турли шартли белгилар

чизиб ташланганди. Аммо бу нарса асабларни мудом та-ранг тутишни, сабру бардошли бўлишни тақозо киларди, зотан, кўпчилик ўз тасаввуридаги ҳақиқатга берилиб кетган, гарчанд бунинг уччалик нафи бўлмаса-да, бари бир, улар шу билан овунишар эди. Илгари карталарга қараб келажакни айтиб берадиган, эндиликда эса картага қараб ўтмиш хотираларини ёдга солишини ўрганиб олган Пиллар Тернера бу товламачиликнинг шаҳарда кенг ёйилишига катта ҳисса қўшиди. Унинг хийла-найранглари туфайли макондоликлар карталарни ноаниқ ва бир-бирига зид тахминлари натижасида вужудга келган гаройиб оламга кириб қолишиди, бу оламда отангизни апрель ойида келган қорасоч эркак, онангизни эса чап қўлига тилла узук таққан буғдоймағиз аёл сифатида эслашар, тугилган кунингиз бўлса лавра¹да тўргай сайраган сўнгги сешанба кунига тўғри келар эди. Бу машмашалар жонига теккан Хосе Аркадио Буэндия хотира машинаси ясад, бу фафлат бандаларининг кўзини очиб қўйишга аҳд қилди; бу машина воситасида одамлар нафақат хотирани тиклашади, балки лўлилар кўрсатган гаройиботларни ҳам эслашади, деб ўйларди у. Хотира машинаси ҳаётдан олинган барча тушунчалар йиғиндисининг ҳар куни такрорлаб туриш қонунига асосланган бўлиши керак эди. Хосе Аркадио Буэндия бу ускунани чархига жойлашган одам дасталар орқали бошқариб турадиган айланма луғат сифатида тасаввур қилас, қиска вақт ичидаги ҳаётга таалуқли барча маълумотлар ҳалиги одамнинг кўз олдида гавдаланиши керак эди. Ихтирочи ўн тўрт мингга яқин лавҳачани тўлдирганида, водий йўлида уйқусизликка мубталолик белгиси – кўнфироқча осган, қорни қаппайган гайриоддий бир чол пайдо бўлди: у жомадон юкланган, қора латта боғланган фалтак аравани итариб келарди. У тўшпа-тўғри Хосе Аркадио Буэндиянинг уйига йўналди.

Эпикни очган Виситасъон чолни танимади. Аникроғи, уни хотирасизлик гирдобига чўкаётган бу шаҳарда бирор нарса сотишнинг иложи йўқлигидан ҳали хабар топмаган бирор-бир савдогар, деб хаёл қилди. Мункиллаб қолган бу одам, товуши титрок, кўллари қалтироқ бир нотавон бўлса-да, унинг одамлар ухлайдиган ва хо-

¹ Л а в р а -- катта монастиръ.

тираларини йўқотмаган оламдан келганлиги аён эди. Хосе Аркадио Буэндиа чолнинг олдига борганида, у меҳмонхонада ўтириб, эски қора шляпасини силтаганча, деворга осилган лавҳалардаги ёзувларни дикқат ва ҳатто хайроҳоҳлик билан ўқимоқда эди. Хосе Аркадио Буэндиа бу одамни илгари танисам ҳам хозир эсимдан чиқариб қўймаганмиканман дея гумонсираб, у билан ниҳоятда қуюқ сўрашди. Аммо меҳмон унинг ахволини дарҳол тушунди. Чол ўзини бу ердағилар шунчаки эмас, балки батамом, яъни ўлган кишиларни ёддан чиқаргандек мутлақо унтишганини сезди. У аллақандай буюмларга тўла жомадонини очиб, ичига сонсаноқсиз шиша идишлар солинган кичкинагина жомадончани олди. Сўнгра хонадон соҳибиға ёқимли рангдаги суюқлик тўла идиш тутди, суюқликни ичгач, унинг хотираси уйғонди. Хосе Аркадио Буэндианинг кўзлари — ҳали у ўзини буюмлар устида ёзувлар битилган бу бесёнақай хонага тушиб қолганлигини англамай туриб, ҳали деворлардаги бу бежама, тутуриксиз сўзларни уятдан қизариб-бўзариб ўқимай ва ҳатто ёрқин қувончдан порламай туриб — фуссали ёшга тўлди ва меҳмонни таниди. Бу Мелькиадес эди.

Макондо хотира тикланганини байрам қилаётган пайтда Хосе Аркадио Буэндиа билан Мелькиадес кўришишди, эски дўстлик ришталарини яна боғлашди. Лўли шаҳарда қолажагини билдириди. У ҳақиқатан ҳам нариги дунёга кетган бўлиб, танҳоликка бардош беролмасдан яна ёруғ оламга қайтганди. Жодугарлиги учун жабр тортган ва ҳамқавмларининг қаҳрига учраган Мелькиадес ҳали ажал қадами етмаган мана шу шаҳардан осуда бир маскан топиб, шу ерда сураткашлик қилиб яшаб юришга аҳд этди. Хосе Аркадио Буэндиа бундай ихтиро — сураткашлик тўғрисида ҳеч эшитмаганди. Аммо у ўзининг, оила аъзоларининг қалай бўлагига бир умрга муҳрланган, турли рангларда жилоланувчи тасвирини кўриб, хайратдан оғзи очилиб қолди. Хосе Аркадио Буэндианинг кулранг соchlари ҳурпайған, ёқаси мис тўғнағиҷли охорлаинган кўйлакда байрамона руҳда тушган, бир оз эскирган сурати ҳам худди ана шу даврга мансуб: Урсула суратни кўриб, ичаги узилиб куларкан, эрини «қўрқоқ генерал»га ўхшатди. Тўғрисини айтганда, Мелькиадес

бу расмни ишләётганида — декабрнинг очик кунларидан бири эди — Хосе Аркадио Буэндия ҳақиқатда ҳам кўрқанди; у одамнинг акси қалай бўлагининг юзасига ўтиши ҳануз танасини бора-бора кемириб қўяди, деб ўйлаб васвасага тушган эди. Шуниси ажабланарлики, бу гал Урсула илмга ён босиб, эрининг миясидаги бемаъни фикрни сикиб чиқарди. Урсула илмга рўй берган дилсиёхликларни ҳам унугиб, Мелькиадесни ўз хонадонида олиб қолишга аҳд қилди. Лекин ўзи суратга тушишдан бош тортди, невараларимга кулги бўлишни истамайман, деди. Декабрнинг ўша тонгида Урсула болаларига энг яхши кийимларини кийгизди, уларнинг юзига упа суртди ва Мелькиадеснинг бежирим камераси олдида икки дақиқа кимирламай туришлари учун ҳар бирига бир қошиқдан калла шўрва ичирди. Яккаю ягона ҳисобланмиш ушбу оиласвий суратда Амаранта билан Ребеканинг ўртасида турган Аурелиано кора костюм кийиб олган эди. У орадан талай йил ўтгач, девор ёнида ўзига ўқ узишларини кутганидагидек ҳорғин, аммо кўзлари тийрак холда тасвирланган эди. Лекин йигитча ўшанда келгуси қисматидан бехабар эди. У воҳага донғи кетган қўлигул заргар эди, холос. Эндилиқда Мелькиадеснинг ҳам меҳмонхонасига айланган бу устахонада Аурелианонинг бор-йўқлиги деярли билинмасди. Отаси билан лўли шишалару фотопластинкалар ювиладиган идишларнинг шақирлаши, кислоталарнинг тўкилиши ва бу ур-йиқитда бромли кумушнинг исроф бўлганига ҳам эътибор бермай, Нострадамуснинг каромати хусусида бақириб-чакириб баҳслашиб турганда, Аурелиано ўзини гўёки бошқа бир оламда юргандай сезар эди. У ишнинг кўзини билиш бараваридан бутун вужуди билан киришиб кетарди, шу боис ҳам тез орада Урсланинг хўрозқандларини сотишдан келадиган ақчаларга нисбатан анча кўп пул топадиган бўлди. Ҳаммани бир нарса — нима сабабдан балофатга етган бу эркакнинг ҳалигача аёллардан баҳраманд бўлмагани ажаблантиради. Дарҳақиқат, Аурелиано ҳали хотин зотининг яқинига йўламаган эди.

Орадан бир неча ой ўтгач, Макондода яна ўша кекса дайди — ёши икки юзга яқинлашиб қолган Франсиско Одам пайдо бўлди. У илгарилари шаҳарга тез-тез ташриф буюриб, ўзи тўқиган қўшиқларни олиб келарди. Бу

қўшиқларда водийнинг Манаурагача элтувчи йўли бўйидаги шаҳар ва қишлоқларда содир бўлган барча воеалар энг кичик тафсилотлари гача хикоя қилинар, одамлар танишларига бирон-бир гап тайинламоқчи ёки оиласидаги янгиликларни билдиришни исташса, Франсиско Одамга икки сентаво тўлашгани заҳотиёқ, у ана шу хушхабарларни албатта ўз репертуарига киритар эди. Бир куни кечқурун қўшиқчидан ўғли тўғрисида бирор янгилик билиш умидида чиқкан Урсула ногахон ундан ўз онасининг ўлганини эшитди. Кўшиқ тўқиши баҳсида шайтонни мағлубиятга учратгани учун Франсиско Одам деб ном олган бу кишининг асл исмини хеч ким билмасди, у Макондода уйқусизлик касали бошланганида ғойиб бўлган ва ҳозир яна Катаринонинг уйига келган эди. Одамлар унинг қўшиқларини тинглаш, дунё янгиликларини билиш мақсадида унинг хузурига ошиқардилар. Франсиско Одам семиз бир хотин билан келган эди. Аёл ўтирган тебранма курсини тўрт нафар ҳинду кўтариб олган; ёшгина мулат қиз эса қўлидаги соябони билан уни қуёшдан пана килиб бораради. Бу сафар Аурелиано ҳам Катариноникига йўл олди. Баҳайбат буқаламунга ўҳшайдиган Франсиско Одам бир гурух бекорчилар ўртасида ўтиради. У, айтишларича, Гуайянада сэр Уолтер Рэлей¹-нинг шахсан ўзи тақдим қилган эски аккордеонни чалганча, денгизнинг шўр сувидан ёрилиб кетган қатта товонлари билан куй мақомига монанд депсина-депсина чолларга хос дўрилдок товушда қўшиқ айтарди. Тўғрисидағи эшик орқали эркаклар негадир галма-гал нариги хонага кириб-чиқишар, эшик ёнидаги курсида ўтирган семиз аёл эса лом-мим демасдан қўлидаги елпифичини силкитарди. Чеккасига қофоз атиргул тақиб олган Катарино шакарқамиш мусалласидан ичарди, у арзимаган нарсани баҳона қилиб эркакларга яқинлашарди-да, қўлини уларнинг ҳалиги жойларига теккизар эди. Ярим кечаси ҳаво чида бўлмайдиган даражада исиб кетди. Аурелиано ҳамма гапларни охиригача тинглади, аммо оиласига таллукли бир қизиқарли маълумот ололмади. Кетишга шайланаётганида, аёл уни имлаб ёнига чақирди.

¹ Уолтер Рэлей (1552–1618) – инглиз денгизчиси. У Шимолий ва Жанубий Америкага уюштирилган бир неча экспедицияларга раҳбарлик қилган.

— Сен ҳам кир, — деди у. — Бу фақат йигирма сентавога тушади, холос.

Аурелиано аёлнинг тиззасидаги финжонга танга ташлаб, нариги хонада ўзини нима кутаётганини хаёлига келтирмай, эшикни очди. Кўрпада кўкраклари итнинг эмчагига ўхшаган ширяланғоч мулат қизча ётарди. Аурелианогача унинг олдига олтмиш уч нафар эркак кириб чиққанди. Шунча одамнинг ўпкасига кириб-чиқкан, тер ҳиди аралашган ҳаво аллақандай қуюқ тусга кирган, балчиқдай бадбўй эди. Қизча чойшабни йиғиштиаркан, Аурелианодан унинг бир чеккасини ушлаб туришни илтимос қилди. Чойшаб жиққа ҳўл, каноп матодай оғир эди. Улар чойшабни икки томонидан ушлаганча бураб-бураб сувини сикишди, ундан ҳам тер оқди. Аурелиано бу холнинг чексиз такрорланишини жудаям истарди. Ишқу зинонинг назарий жихатлари унга аён эсада, ҳозир тиззалари қалтираб, оёғида зўрға турарди. Ўринни тартибга келтиргач, унга ечинишни буорган қизчага Аурелиано тутила-тутила: «Мени бу ерга киришга мажбур қилишибди. Финжонга йигирма сентаво ташлагин, хонада узоқ қолиб кетмагин дейиши», дея изоҳ беришига тушди. Қиз унинг ҳолатини тушунди. «Агар сен финжонга яна йигирма сентаво ташласанг, кўпроқ қолишинг мумкин», деди у астагина. Уятдан қизариб кетган Аурелиано кийимларини ечди, унга ўзининг яланғоч бадани акасининг яланғоч бадани олдида хеч нарса эмаслиги ҳақидаги фикр тинчлик бермасди. Қизнинг барча уринишларига қарамай у ўзини тобора лоқайд ва танҳо сезарди. «Мен яна йигирма сентаво ташлайман», дея ғўлдиради у васвасага тушиб. Қиз унга миннатдорчилигини сассиз изхор қилди. Унинг қобирғалари шундоққина терисини туртиб чиққан, орқаси қонталаш эди. У ниҳоятда хориган, оғир-оғир нафас оларди. Қизча бундан икки йил аввал, Макондодан анча олис жойда, ухлашидан илгари шамни ўчиришни эсдан чиқариб қолдирган, уйғонганида атрофини аланга қоплаганди. Уни тарбиялаган бувиси иккови яшайдиган уй қуйиб, кул бўлган эди. Ўшандан бери бувиси уни шаҳар ва қишлоқлар бўйлаб олиб юрар, уйнинг товонини тўлаши учун йигирма сентавога эркакларга қўшар эди. Қизчанинг айтишича, у яна ўн йил давомида ҳар кечаси етмиш нафар эркак билан ётиши

керак, чунки уйнинг товонини тўлапдан ташқари йўл харажати, овқат пули бувисини қўтариб юрувчи хиндуларга ҳам анчагина пул даркор экан. Қизга ҳатто қўлини ҳам теккизмаган Аурелиано, семиз аёл иккинчи бор эшикни тақиллатганида, қўйилиб келаётган кўз ёшларини зўрға тийганча хонадан чиқиб кетди. У кечаси билан ухлай олмади, қизча тақдирни ҳақида узоқ ўйга толди. Аурелиано уни севиб қолган ва энди ҳимоя қилишини истарди. Эрталаб қизчани бувисининг зулмидан қутқаришга, ундан ҳар кеч етмиш эркак оладиган лаззатни ўзи тотиш ниятида унга уйланишга ахд қилди. Аммо у эрталаб соат ўнда Катаринонига келганида, қизча Макондодан аллақачоноқ чиқиб кетган эди. Ўтган вақт йигитнинг қайноқ ва енгилтак ҳис-туйғусини бирмунча сөвитди, аммо унинг қалбida ушалмаган бир армон қаттиқ ўрнашиб қолди. У иш билан кўнглини овутиб юрди. Аурелиано ўзини аёл билан ётишга лаёқатсиз деб ҳисоблар ва бу шармандалигини ошкор қилмаслик учун энди бир умр аёл кўрмаган эркакдай сўққабош яшашга кўнишиб қолганди. Мелькиадес фотопластинкаларга Макондодаги барча диққатта сазовор жойларининг тасвирини тушириб бўлгач, расмхона — устахонани хомхаёл Хосе Аркадио Буэндианинг ихтиёрига топшириди; Хосе Аркадио Буэндия дегерротипия ёрдамида худо борлигини илмий асосдан исботлашга ахд қилганди. Агар худо бўлса, уйи атрофида туширган тасвиirlарни бир-бирининг устига қоплаш натижасида, эртами-кечми, бари бир унинг суратини олишига ишонар, акс ҳолда, унинг мавжудлиги ҳақидаги фикрга бутунлай чек қўймоқчи эди. Мелькиадес Ноstrадамусни ўрганишга шўнғиб кетди. Ранги ўнғиган баҳмал камзулини кийиб олиб, алмисоқдан қолган узуклар тақилган кичкина, худди чумчук панжасини эслатувчи қўллари билан қофозга алланарсаларни ёзиб, ярим кечагача ўтиради. Бир куни Макондонинг келажагига оид ваҳий келгандай бўлди. Макондо шаффоф ойнавандли катта-катта бинолардан иборат ажойиб шахар бўларкан, бу шаҳарда Буэндия аждодларининг изи ҳам қолмас экан. «Бўлмағур гап, — дея ғазабланди Хосе Аркадио Буэндия буни эпнитиб. -- Бинолар ойнадан эмас, тунимда қўрганимдек, муздан қурилади. Буэндия авлодлари унда тоабад яшашади». Урсула пукул телбалар

тўпланган бу уйга заррача бўлса-да, соғлом фикр олиб киришга тиришарди. Энди у новвоту хўрозқандлар тай-ёрлабгина қолмасдан, яқинда қурдирган каттакон печда сават-сават нон, кўплаб пудинг, пирожное ва бисквит ҳам пиширас эди, буларни водий йўлига олиб чиқиб, атиги бир неча соатда сотиб юборишарди. Урсула, гарчанд оёғини узатиб дам оладиган ёшга етганига қарамай, тиним билмас, йилдан-йилга серҳаракат бўлиб бораради. Урсула қандолатчиликдан келаётган даромадга, омади юришганига берилиб кетгандики, ҳатто бир куни кечкүрун хинду қиз қозонга шакар солаётганида, деразадан ҳовлига хаёлчан боқаркан, кечки майин нурлар остида керги билан ниманидир тикаётган ёш ва чиройли икки қизга кўзи тушиб, уларни таний олмади. Улар Ребека билан Амаранта эди. Қизлар бувилари мотами муносабати билан роса уч йил кийиб юришган қора лиbosлари ни гулли кўйлакларга алмаштирганларидан тамомила ўзгариб кетишганди. (Айникса, Ребека жуда сулув эди). Унинг бадани тиник, қўzlари катта-катта, босиқ эди, сехрли қўллари матога гул тасвирини гўёки ипсиз тушираётгандай туюларди. Ребекадан кичик Амаранта у қадар нозик бўлмаса-да, аммо марҳум бувидан турма олижаноблик ва ўз қадрини билиш ҳиссини мерос қилиб олган эди. Отасидай бақувват бўлиб ўсаётган Аркадио уларнинг олдида болага ўхшарди.

Аркадио Аурелиано раҳбарлигида заргарлик билан шуғулланарди. Аурелиано ўқиши ва ёзишини ҳам ўргатганди. Урсула хонадони катта ёшдаги одамлар билан тўлиботшганини, болалари яқин ўртада оила қуришиб, увалижували бўлажаклари ва ўшандада уйлари уларга торлик қилиб қолиши туфайли уларнинг оиласларини алоҳида ажратиш лозим. Шунда у бир неча йиллар оғир меҳнат эвазига йиққан пулларини олиб, қурувчилар билан уйни кенгайтириш хусусида гаплашди. Уларга меҳмонларга аталган каттакон зал, оиланинг ўзи учун мўлжалланган салқин, шинам хона, ўн икки ўринли емакхона, тўққизта деразасиям ҳовлига қаратилган хобгоҳ, қуёш нурларидан пана, қирққулоқ ва бегонялар учун туваклар ва гулдонлар қўйишга мосланган узун галерея қуришни бујурди. Ошхонани иккита печ сиғадиган даражада кенгайтиришга, Пилар Тернера Хосе Аркадиога унинг кела-

жаги хусусида фол очган қазноқни бузиб, уйларида доимо керакли озик-овқат бўлиб туриши учун, унга икки баравар келадиган янги қазноқ қуришга ҳам бел боғлади. Ҳовлидаги катта каштан дарахти остига эса бири аёлларга, бошқаси эркакларга мўлжалланган иккита ҳаммом, орка тарафда кенг отхона, симтўр билан ўралган товуқхона, молхона қуришни, дайди қушларга бошпана — усти очик қафас қилишини ҳам режалаштиргди. Гўёки эрининг жонсарак фикрлари юқиб қолгандай, шижкотатга тўлиб-тошган Урсула уйларига келган ўнлаб ғишт терувчилару дурадгорларга бўлажак хоналарнинг эшикдеразаларини қайси томонга ўрнатиш лозимлиги ва қуриш билан боғлиқ бошқа кўплаб муаммолар бўйича турлитуман маслаҳатлар берарди. Макондога асос солинганида қурилган бу эски уй сон-саноқсиз ишчилар, қурилиш материаларию асбоб-ускуналар билан тўлиб-тошганди, ишчилар уй эгалари оёғи остида ўралашиб юрганиклирини хаёлларига ҳам келтирмас, аксинча, «бизга халақит қилманглар», дея уларга ташиб беришарди; сужек солинган қоп ҳар қадамда лоп этиб чиқиб қолар, қурувчиilar устихонларнинг шакир-шуқуридан жиғибийрон бўлишарди. Сўнмаган оҳак ховури ва қайноқ мум ҳиди тўла бу тўполон ичиди Макондо тарихида энг улкан уй пайдо бўлди. Кўпчилик хайратдан ёқа ушлади; бу уй кўшни уйлардан ҳам қўлами, ҳам меҳмоннавозлиги, ҳам салқинлиги билан ажралиб турарди. Хосе Аркадио Буэндианинг ўзи ҳам уй қай тариқа қурилганига кўпда тушунолмади, негаки у айни иш қизгин кезларда худонинг висолидан баҳраманд бўлиш умидида тажриба ўтказарди. Айни шундай кунлардан бирида Урсула эрининг оромини бузди. У бино пештоқини ўзимиз истагандай оқقا эмас, кўкка бўяшга фармон берилди, деб айтганида, янги уй битаёзган эди. Хосе Аркадио Буэндия хотининг гапларини тузукроқ англамади, сўнг у узатган фармонни қўлга олиб, фармойишчининг имзосини синчиклаб ўрганиб чиқди.

— Ким экан у одам? — деб сўради.

— Коррехидор, — деди ҳорғинликдан адойи тамом бўлган Урсула, — айтишларича, у бошлиғимиз экан, ҳукумат юборибди.

Дон Аполинар Москоте, яъни коррехидор, Макондо-

га ортиқча дабдабасиз, ими-жимида кириб келди. Москоте савдогар араблардан бири қурган «Ёқуб меҳмонхонаси», дея ном олган карvonсаройда тунади, эртасига эса Буэндиалар хонадонидан икки кўча наридаги, деразала-ри кўчага қараган уйни ижарага олди. Москоте хонага Ёқубдан сотиб олган стол ва стулни жойлаштириди, де-ворга ўзи билан бирга олиб келган республика гербини илиб, эшикка «Коррехидор» деб ёзib қўйди. Сўнг мил-лий озодлик куни шарафига барча уйларнинг деворлари-ни кўк рангга бўяш ҳақида илк фармойини чиқарди.

Хосе Аркадио Буэндиа фармон нусхасини келтир-ганида коррехидор ўзининг камтаргина идорасига ўрна-тилган гамакда тушки овқатдан сўнг дам олиб ётарди. «Шу қоғозни сиз ёзганимисиз?» деб сўради Хосе Арка-дио Буэндиа. Ёши бир жойга бориб қолган, хушчак-чак, аммо анча журъатсиз кўринадиган дон Аполинар Москоте, «Ҳа», дея жавоб қайтарди. «Нима ҳаққингиз бор бундай қилишга?» яна савол берди унга Хосе Ар-кадио Буэндиа.

Дон Аполинар Москоте стол тортмасидан аллақандай қоғоз чиқариб узатди. Қоғозда: «Ушбу шаҳарга корре-хидор вазифасини бажариш учун юборилган», деган ёзув бор эди.

— Шаҳримизда ҳали ҳеч қачон қоғозлар ҳукмдор-лик қилмаган, — дея хотиржам эътиroz билдириди Хосе Аркадио Буэндиа. — Эсингизда тутингки, бизни тузатиш учун ҳеч ким даркор эмас, бизда тузатадиган ҳеч нима йўқ.

У яна ўша хотиржам ҳолда, товушини баландлатмас-дан, дон Аполинар Москотега Макондони қай йўсинда барпо этганлари, йўллар қурганлари, қийналганларига қарамасдан ҳукуматни безовта қилмаганлари ҳақида ба-тафсил гапириб, энди ҳукумат ҳам бизни ўз ҳолимизга қўйсин, деб айтди. «Бизлар беозор одамлармиз, бизда ҳатто ҳали ҳеч ким ўз ажали билан ўлган эмас, — деди Хосе Аркадио Буэндиа. — Ўзингиз кўрдингиз, Макондо-да ҳанузгacha қабристон йўқ». Йўқ, у ҳукуматдан шикоят қилмоқчи эмас, аксинча, ҳукумат шаҳарчанинг тинчгина ривож топишига халақит бермаганидан фоят хурсанд ва бундан кейин ҳам ана шундай бўлишини хоҳлади, бино-барин, Макондони дуч келган бегона одам уларга буйруқ

беришлари учун бунёд этишмаган. Дон Аполинар Москоте кўпол момик курткасию рангдош оппоқ шимини кийгандан кейин ҳам, одамшавандалигини йўқотмади.

— Агар сиз шахримизда жўн фуқаро бўлиб қолишни истасангиз — бош устига, — дея гапини яқунлади Хосе Аркадио Буэндиа, — Аммо сиз бу ерда тартибсизлик ўрнатмоқчи, одамларни ўз уйларини кўк рангта бўяшига мажбур қилмоқчи бўлсангиз, лаш-лушларингизни қўтариб, орtingизга қайтиб кетинг. Менинг уйим масаласига келсак, у чинни капитардек оппоқ бўлади.

Дон Аполинар Москотенинг рангидан қони қочди. Хиёл ортга тисланиб, тишларини қаҳрли қисирлатганча:

— Эҳтиёт бўлинг, менда қурол бор! — деб огоҳлантириди.

Хосе Аркадио Буэндиа кутилмаганда яна ўша ёшлигидаги, отни бир уриб қулатишга қодир пайтидаги кучга тўлганини сезмай қолди. У дон Аполинар Москотени ёқасидан тутганича, ердан даст кўтарди.

— Одам ўлдириб виждонимга бир умр азоб бергандан кўра, тирик одамни бир неча дакика судраб юришни афзал кўрганимдан шундай қиляпман, — деди у.

Ва у дон Аполинар Москотени ёқасидан кўтарганча кўчанинг ўртасига — Макондодан водийга қараб кетадиган йўлга чиқариб кўйди. Орадан бир хафта ўтгач, Москоте қуролланган олти нафар жулдуровки солдатни бошлиб келди: хўкизлар қўшилган аравада эса унинг хотини, етти қизи ўтиришарди. Кейинроқ мебель, сандик ва уй анжомлари иккита аравада келди. Коррехидор тузукроқ бир уй топилгунича оила аъзоларини «Ёқуб меҳмонхонаси»га жойлаштириди ва яна идорасини очиб, эшик олдига икки соқчи кўйдирди. Макондо туб аҳолиси келгиндиларни хайдаб юборишга қатъий аҳд қилишди. Улар, келгиндиларни бадарға қилиш ишида бош-қош бўлар, деган умидда Хосе Аркадио Буэндианинг уйига бордилар. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа, дон Аполинар Москоте хотинию болаларини олиб келибди, эркак кишини бола-чақасининг кўз ўнгида шарманда қисак ножоиз бўлади, деди, энди бу ишни тинч йўл билан ҳал қилиш лозим.

Хосе Аркадио Буэндиа ўғли Аурелианони ёнига олиб, коррехидорнинг уйига йўл олди. Энди Аурелиано мўйлов

кўйиб, овози ҳам озмунча салобат касб этган навқирон йигит эди. Кейинчалик, Аурелиано урушда қатнашганида ҳам унинг овози бошқаларнидан ажралиб турарди. Ота-бала қуролланмаган эса-да, соқчиларни писанд қilmай, коррехидорнинг идорасига киришди.

Дон Аполинар Москоте саросимага тушмади. У меҳмонларни идорага ногахон кириб қолган қизлари — онасига ўхшаш қорасоч, ўн олти ёшли Ампаро ва зумрад кўзли, эндинга тўққизга кираётган кўхликкина Ремедиос билан танишитирди. Опа-сингиллар ғоят одобли экан. Ота-бала Буэндиалар кириб келган заҳотиёқ, уларниг хурмати учун жойларидан туриб, курси қўйиб беришди. Лекин меҳмонлар ўтиришга унамади.

— Майли, биродар, — деди Хосе Аркадио Буэндия, — биз сизларга шаҳримизда қолишга ижозат берамиз, лекин эшик ёнида милтиқ кўтариб турган анави қароқчилардан чўчиганимиздан эмас, балки оиласизнинг иззатини ўйлаб шу қарорга келдик...

Дон Аполинар Москоте нимадир демоқчи эди, лекин Хосе Аркадио Буэндия оғиз очишга имкон бермади.

— Аммо бизнинг икки шартимиз бор, — давом этди у — Биринчиси: ҳар бир одам ўз уйини ўзига ёқсан рангга бўяйди, иккинчиси, солдатлар хозироқ Макондо ни тарқ этишлари шарт. Шаҳардаги тартиб учун биз жавоб берамиз.

Коррехидор ўнг қўлини баланд кўтариб:

— Чин виждон сўзларингми бу? — деб сўради.

— Душман сўзи, — деди Хосе Аркадио Буэндия кесатиб, сўнг ҳасрат билан қўшиб қўйди: — Бир нарсанни айтиб қўяйки, энди иккимиз умрбод душман бўлиб қоламиз.

Солдатлар ўша кечасиёқ шаҳарни тарқ этишди. Орадан бир неча кун ўтгач, Хосе Аркадио Буэндия коррехидорнинг оиласи учун кулай уй топди. Шу-шу, Аурелианодан бошқа ҳамма тинчланди. Коррехидорнинг кенжা қизи (гарчанд у ҳали кичкина қизалоқ бўлса-да) Ремедиоснинг сиймоси унинг қалби тўридан жой олиб, мудом азоблар эди. Бу ҳиссиёт унга мислесиз озор берарди.

Нақ чинни кабутарни эслатувчи уйнинг қуриб биткалишини катта базм билан нипонланди. Базм Ребека билан Амаранта бўй етиб қолганини сезган Урсуланинг

таклифига биноан уюштирилди. Очифини айтганда, ана шундай базм учун муносиб жой ҳозирлаш истаги янги уй қад күтаришига сабаб бўлган эди. Урсула орзу-хавас мевасини тотиш умидида, жонини жабборга бериб ишлар, ҳатто қандолатчилик ва новвойликдан тушган сармоясига, ҳали қурилиш битмай туриб, уйни безаш учун фаройиб ва қимматбаҳо жиҳозлар буюртма берган, буюртмалар орасида ажойиб янгилик — пианола ҳам бўлиб, Урсула бу харидидан шаҳардагилар лол қолиб, ёшларнинг дилини шод қиласман, деб ўйларди. Пианола бўлаклаб солинган қутиларни Вена мебели, Богемия билдури, қимматбаҳо идиш-тобоқлар, голланд газмолидан бўлган чойшаблар, турли бежирим чироқлар, қандиллар, гулдонлар ва гиламлар билан қўшиб олиб келишиди. У ҳатто Савдо уйидагилар пианолани йиғиши, созлаш, чалишни ва олтига картон цилиндрга ёзилган замонавий қўйлар оҳангига мос рақс тушишни ўргатиш учун ўз хисобларидан Пьетро Креспи исмли итальян устасини ҳам жўнатишган эди.

Пьетро Креспи малласоч ёш йигит эди. Макондоликлар шу чокқача бундай кўркам ва хушфеъл эркакни кўришмаган эди. У башанг кийинишни хуш кўтарар, иссиқ пайтларда ҳам эгнидаги қумуш нақшли чарм нимчаси билан қора мовутдан тикилган камзулини ечмасди. Хонадон соҳиблари билан деярли гаплашмас, меҳмонхонанинг эшигини кулфлаб олиб, қора терга ботганча, ҳафталааб ишлар, ўз ишига савдоилиги жиҳатидан заргарлик ишига ошуфта бўлмиш Аурелианодан қолишмасди. Бир куни эрталаб Пьетро Креспи меҳмонхона эшигини кулфлади, ҳеч кимни огоҳ этмасдан туриб, пианолага биринчи цилиндрни ўрнатди ва шу заҳотиёқ болгаю мурватларнинг тарақ-туруғи қайгадир чекиниб, нафис куй тарала бошлади. Ҳамма меҳмонхонага қараб югурди. Хосе Аркадио Буэндиани куйнинг нафислигидан кўра, ўз-ўзидан кўтарилиб тушаётган клавишлар ҳайратда қолдирди. У кўзга кўринмас ижрочини суратга тушириш мақсадида ҳатто хонага Мелькиадеснинг камерасини ўрнатди.

Ўша куни эрталаб итальян уста бутун оила даврасида ионунинг қилди. Хонага овқат келтириб турган Ребека билан Амаранта, юсуфмонанд бу одамнинг узук ҳам тақилмаган оқини бармоқлари билан пичофу вилкани ишлаб

тишига чўчинкираб боқишар эди. Пьетро Креспи қўшини хонада уларга рақс бўйича сабоқ бера бошлади. У қизларга жипс келмаган ҳолда, метроном зарбларига мослаб турли мукомларни ўргатарди. Сабоқ пайти Урсула хонадан жилмас, бир чеккада азобланиб, қизларининг хулқ-авторини назорат қиласарди. Пьетро Креспи рақсбоп туфли, жудаям тор ва башанг шим кийиб олганди. «Ташвишланяпсан, — дерди Хосе Аркадио Буэндия хотинига. — Ахир унинг эркаклик сиёки йўқ-ку!» Аммо Урсула то Пьетро Креспи қизларни рақс тушишга ўргатиб бўлиб, Макондодан кетгунича «соқчилик» қилди. Кейин байрамга тайёргарлик бошланди. Урсула меҳмонларнинг рўйхатини тузиб чиқди, булар Макондога асос солганлару уларнинг барча зурёдлари эди. Шу пайтга қадар оталари номаълум яна икки ўғил туққан Пилар Тернерагина меҳмонлар рўйхатига кирмади. Меҳмонларни танлашда табақачиликка йўл қўйилган бўлса-да, бари бир, дўстлик туйғулари хисобга олинган эди. Негаки, меҳмонга келувчилар Макондони барпо этиш билан якунланган бу катта сафарга отланмасдан бурун хам Буэндиялар оиласининг дўстлари ҳисобланишарди, уларнинг ўғиллари билан неваралари болаликданоқ Аурелиано ва Аркадио билан дўст тутинишган, қизлари эса Ребека ва Амаранта билан чеварлик қилишга рухсат олган дугоналари эди. Макондонинг беозор ҳукмдори Москоте қуруқ савлат тўкиб юрар, унинг бор-йўқ иши — ўзининг пуч ҳамёнидан ёғоч ҳассали икки полициячини боқищдан иборат эди, холос. Қизлари рўзгор важхидан тикувчилик устахонасини очишиди. Устахонада сунъий гуллар, гуайявадан турли ширинликлар тайёрланар, баъзан эса маҳсус буюртма асосида ишкӣ мактублар хам битилар эди. Қизлар камтар ва илтифотли, шаҳардаги энг гўзал қизлар тоифасига киришиларию янги рақсларни қотириб ижро этишларига қарамай, бу базмга айтилганлар каторига киришолмади.

Урсула, Амаранта ва Ребека жихозларни ўрнатиб, кумуш идишларни тозалаб, атиргул ортилган қайикقا тушган қизлар тасвиirlарини бўм-бўш деворларга илишаётган маҳал, худо йўқлигига аниқ ишонч ҳосил қилиб, унинг васлидан умид узган Хосе Аркадио Буэндия, пианоланинг сехри сирини билмоқ ниятида унинг ичак-чаво-

гини ағдариб ташлаган эди. Хайрият, аллақаердан пайдо бўлган болталару болғачалар уюми олдида, гоҳ у, гоҳ бу симларни тортолмай гаранг бўлиб, нихоят, байрамга икки кун қолганида, пианолани бир амаллаб қайта тиклади. Ҳали Буэндиаларнинг хонадони ҳеч қачон бундай катта ташвишу тўс-тўполнонни кўрмаган эди, аммо шунга қарамай, керосинли янги чироқлар белгиланган кун ва соатда ёндирилди. Ҳали хоналаридан қатрон ва лой ҳиди анқиб турган уйнинг эшиклари ланг очилди ва Макондо асосчиларининг болалариу неварадари қирққулоқ, бегона ния ўсувчи галерея, осудалик хукмрон хоналар, атиргулларнинг анвойи бўйи тараувчи боғ билан танишдилар, сўнгра меҳмонхонага, оқ чойшаб остига беркитилган фаройиб мўъжиза олдида тўпланишди. Тараққий этган шаҳарларда кенг расм бўлган пианинони кўрганларнинг қизиқиши дарҳол сўнди, аммо пианола кўпроқ Урсуланинг газабини тоширди — Ребека билан Амаранта ракс тушушиб, базмни бошлаб беришлари учун цилиндрни пианолага ўрнатганида, пианола овоз чиқармади. Кўзлари ожиз, мункиллаб колган Мелькиадес эски афсунгарлигини ишга солиб, пианолани тузатмоқчи бўлди ҳамки ҳеч бир натижа чиқмади. Ногаҳон Хосе Аркадио Буэндия бу каттакон создан сирғалиб чиқсан аллақандай детални силжитиб юборганида, пианоладан аллақандай товуш тараала бошлади: пианола олдинига хириллади, кейин эса куй овозлари аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Болғачалар таранг тортилган торларни жон-жаҳди билан савалаб, сўнгра бирин-кетин шиддат билан болтлардан ажралиб тушди. Аммо денигизни қидириб топиш мақсадида ўтиб бўлмас тоф тизмаларини забт этган жасур йигирма икки одамнинг авлодлари пианоланинг ерда сочилиб ётган қисмларини ҳатлаб ўтишиб, жўнрок, бўлсада, эрталабгача базм куришди.

Пьетро Креспи пианолани тузатиш учун яна Макондога қайтиб келди. Ребека билан Амаранта унга торларни тартибга келтиришда кўмаклашар, коришиб кетган вальс ноталарини эштиб, мириқиб кулишарди. Италиялик уста ўзини шу қадар одобли тутардики, буни кўриб Урсула уни назорат қилмай қўйди. Пьетро Креспи жўнаши шарафига зиёфат уюштирилди. Уста ўзи тиклаган пианола куйига Ребека билан ҳақиқий замонавий ракс

санъатини намойиш этишди, Аркадио билан Амаранта хам назокат ва чаққонликда улардан қолиши мади. Аммо эшик бўсағасида томошибинлар куршовида турган Пилар Тернера, Аркадионинг думбаси аёлларни кига ўхшаб кетаркан, деган аёлнинг сочига чанг соганидан сўнг, раксни тўхтатишиди. Вакт ярим тун бўлиб қолганди. Пьетро Креспи қалбларни ларзага соладиган нутқ сўзлаб хайрлашаркан, қайтиб келишга ваъда берди. Ребека уни осто на гача кузатиб қўйди. Эшиклар беркитилиб чироқлар ўчирилгач, қиз хонасига кириб, хўрсишиб-хўрсишиб йифлай боплади. Йиги бир неча кун давом этди, лекин бунинг сабабини ҳеч ким, ҳатто Амаранта хам билмасди. Ребеканинг «ичимдан топ» лиги уйдагиларга маълум эди. Кўринишдан хушчакчак Ребека одамови ва ҳадеганда дил ёрмайдиганлар тоифасидан эди. Эндиликда у оёқлари узун, бақувват ва хушрўй қизга айланган бўлсада, Буэндиаларни кига олиб келган ўз тебранма курсисида ўтириши ёқтиради; айтмоқчи курсини аллақачоноқ бир неча бор қайта-қайта тузатишган, унинг суюнчиғи хам йўқ эди. Ребека шу ёшга етса-да, бармоқ сўриш одатини тарк этмаган эди. Шу одати боис, у баъзида ҳаммомга беркиниб олар, ухлаганда юзини деворга қаратиб ётарди. Ёмғирли кечалари, бегониялар ўсуви галерейда дугоналари билан газламага гул тикиб сухбат қуриш маҳали гоҳида гапидан адашиб қолар, чунки боғнинг намхуш йўлкалари чувалчанглар лойдан ясаган дўнгликларга тикилгач, оғзи бир умр эсдан чиқмайдиган ўша тахир кесак таъмини қўмсай бошларди. Гап шундаки, Ребека йиғлай бошлаганида, бир вақтлар апельсин шарбати ва равоч ёрдамида йўқотилиб юборилган бемаъни одати қайтадан кўзирди.

Ребека яна кесак ея бошлади. Даставвал у атайлаб эмас, тупроқнинг бемаза таъми дардимга малҳам берар, деган хаёлда шундай қилган эди. Ўшанда оғзидағи кесакни туфлаб ташлади. Лекин қўмсаш дардига чидолмади ва аста-секин эски қўйига тушиб кесак ея бошлади. У чўнтағига бир сиқим тупроқ согланча, дугоналарига янгича қавиқни ўргатар экан, кесак ейишга мутлақо арзимайдиган эркаклар ҳақида гаплашарди. Ребека қизлардан яширинча чимдимлаб-чимдимлаб, чўнтағидаги тупроқни еб тугатарди. Назаридан, бу тупроқ чимдимлари

муҳаббатга лойик эркакни маълум даражада яқинлаштиргандай бўлар, гўёки унинг юмшоқ этикларининг изи тушиб қолган бу тупроқ Ребеканинг вужудига ўша эркак қонининг хароратини ўтказар, тупроқнинг оғизни куйдирувчи таъми юрагига таскин берарди. Бир куни кечқурун Ампаро Москоте уларнинг янги уйларини кўришга руҳсат сўраб қолди. Амаранта билан Ребека қўққисдан ташриф буюрган меҳмонни, уялганлариданми, ишқилиб, совуқ ва расмий кутиб олишди. Улар коррехидорнинг катта қизларига хоналарни кўрсатишиди, пианола қўйиб беришиди, лимонад ва печенье билан сийлашди. Ампаро ўзини шунчалар одобли тутдики, қизлар тугул, сал кечикиброк кирган Урсулада ҳам яхши таассурот қолдирди. Икки соатлардан сўнг, яъни сухбат адогига ета бошлаганида, Амарантанинг хаёли нима биландир банд бўлганидан фойдаланиб, Ампаро Ребекага мактуб тутқазди. Ребеканинг кўзлари конверт устидаги «Донъя Ребека Буэндия» деган ёзувни илгади. Ребеканинг фамилияси унга таниш бўлган ўша чиройли имлода, ўша яшил сиёҳда ёзилган эди. Ребека хатни корсажига яшириб қўйди ва Ампаро Москотега чексиз миннатдорчилик ҳисси билан тикилдики, кўзларидан Ампаро билан умрининг охиригача яқин сирдош бўлишга тайёрлигини укиш мумкин эди.

Ампаро Москоте билан Ребека Буэндианинг дўстлиги Аурелиано қалбидаги умидни янгилади. Кичкина Ремедиос ўйи унга ҳамон азоб бераф, аммо қизчани кўришга имкон тополмасди. Дўстлари Магнифико Висбал ва Херинельдо Маркес — Макондога асос солган одамнинг ўғиллари билан шахар бўйлаб сайр қиларкан, чанқоқ кўзлари тикув устахонасидан Ремедиосни қидирар, лекин устахонада фақатгина унинг опаларига дуч келарди, холос. Ампаро Москотенинг ҳар бир ташрифи йигит учун байрамга айланарди. «Ремедиос опаси билан албатта келади, — дея Аурелиано ўзига ўзи пичирларди, — албатта келади». Бу гапларни шу қадар комил ишонч или тақрорлардики, бир куни кечқурун устахонада тилла балиқча ясаётганида, тўсатдан Ремедиос ўзининг даъватига жавоб берганини ҳис қилди. Ва ҳақиқатан ҳам, орадан сал вақт ўтгач, қулоғига ёш қизчанинг овози чалинди. Ва у бошини кўтардию эшик олдида турган пуш-

ти кўйлак, оқ туфлили қизчага кўзи тушиб, юраги кўркувдан музлаб қолаёзди.

— Уёққа кириш мумкин эмас, Ремедиос! — дея қичқирди синглисига Ампаро Москоте галереядан туриб. — Устага халал берма.

Аммо Аурелиано, қизча ҳали опаси айтган гапни уқиб олишга улгурмайёқ, унга занжирга осилган олтин баликчани кўрсатиб:

— Майли, киравер, — деди.

Ремедиос ичкари кириб нимадир сўради, лекин Аурелианонинг тўсатдан томоғи бўғилиб, бир нарса деёлмади. У зумрад кўзли оппокқина қизчанинг умрбод шу ерда қолишини истади, токи Ремедиос кетмаса, уни худди отасига мурожаат қилаёттандек ҳурмат билан «синьор» деб чақираверса... Бурчакдаги стол ёнида ўтириб, ўқилиши кийин алламбалоларни ёзётган Мелькиадес ҳозир Аурелианонинг кўзига балодек кўринди. Йигит эса чўчи迪, устахонадан шоша-пиша чикиб кетди. Ўша кеч Аурелианонинг сабрига путур етди, ишини йиғиштириб кўйиб, хаёлан Ремедиосни кўп бора чорлади. Лекин қизча энди унинг даъватини жавобсиз қолдиради. Аурелиано уни опаларининг устахонадан, пардалари туширилган уйларидан, отасининг идорасида қидирар, лекин қизчани фақат ўз қалбидагина учратар ва бу сиймо ёлғизликдан қийналган юрагига озгина бўлса-да таскин берарди. У энди кун бўйи меҳмонхонадан чиқмас, Ребекага қўшилиб, пианола вальсини тинглар эди. Ребека куйни Пьетро Креспи рақс тушишга ўргатган чоёда янграгани учун, Аурелиано бўлса, ҳамма нарса, ҳатто музика ҳам унга гўзал Ремедиосини эслатгани учун тинглар эди.

Хонадон севги ҳисларига тўлиб-тошди. Аурелиано ўз севгисини на боши, на охири бўлган шеърларига тўкарди. Шеърларни Мелькиадес совға қилган дағал қофозларга, ҳаммом деворларига ва ҳатто қўлларининг терисига ҳам ёза бошлади. Шеърларнинг барчасида Ремедиос ё пешинги уйкуда, ё осуда атиргуллар орасида ёки нон хиди анқиётган ёруғ тонг палласида тасвирланарди.

Ребека дераза ёнида чеварлик қиларкан, ҳар куни соат тўртда ўз севгилисини интиқ кутарди. У хат-хабар ташувчи хачир Макондога ойига икки марта келишини яхши биларди, лекин бари бир уни кунора пойлар, по-

чтачи келадиган қунини адаштириб, муддатидан илгари пайдо бўлармикин, деб умид қиласди. Лекин умиди оқланмади: хачир минган почтачи доимо белгиланган муддатда келаверди. Фуссадан адойи-тамом бўлган Ребека ярим кечаси боққа чикиб, гўёки ўзини ўлдиришга аҳд қилган одамдек, баҳтиқаролигида йиғлай-йиғлай, майда чифаноқлар парчалари милкларини қонатганига эътибор бермасдан каппалаб-каппалаб тупроқ ея бошлади. Эрталабгача унинг кўнгли айниб чиқди. У жонсарак бир ҳолга тушиб, аклу ҳушини йўқотди ва бир тун алаҳлаган маҳали юрагидаги сирни беҳаёларча ошкор қилди. Урсула дарғазаб бўлди, сандиқнинг қулфини бузиб, тубидан пуштиранг тасма билан боғланган ва атиргул ҳиди анқувчи ўн олтита хат, эски китобларнинг варақлари орасида сақланаётган барг ва гул қолдиқлари, шунингдек қуритилган, сал тегилса кукунга айланадиган капалакларни топди.

Ребеканинг дардини биргина Аурелиано тушунарди. Урсула қизни сўроққа тутган ўша кечаси Аурелиано дўстлари Макнифико Висбал ва Херинельдо Маркес билан Катаринонинг ишратхонасига йўл олди. Эндиликда ушбу муассаса хийла кенгайган бўлиб, ён тарафда курилган янги галереянинг тахта девор билан ажратилган каталакдай хоналарида танларидан сўлғин гул ҳиди келган баҳтсиз аёллар истиқомат қилишарди. Аккордеончи ва нофорачилар ансамбли бир неча йилдан бери Макондога келмай қўйган Франиско Одамнинг қўшиқларини изжро этишарди. Уч ошна шакарқамиш мусалласи буюришиди. Аурелианога тентдош бўлса-да, унча-мунчасини кўриб, қирриқ бўлиб қолган Магнифико ва Херинельдо, тиззалирига ўтириб олган аёллар билан шошилмай вино симиришарди. Тилла тишли сўлғин бир аёл Аурелианони эркалатмоқчи бўлди. Аммо у аёлни итариб ташлади. Йигит кўп ичгани сайин, Ремедиосни шунча кўп эслаетганини пайқади. Лекин хотирот азоби ҳам сусайгандай эди. Кейин Аурелиано қайгадир сузиб кетди. Бу ҳол қандай юз берганини ўзиям сезмай қолди. Назариди, дўстлари ҳам, аёллар ҳам хира туман узра парвоз этишарди. Бир маҳал Катарино қўлини унинг елкасига қўйиб: «Соат ўн бирга яқинлашиб қолди», деди. Аурелиано ўтирилиб, аёлнинг юзидағи қип-қизил доғларни, кулогига кистирилган сунъий гулни кўрди ва худди уйқусизлик касали

авж олган пайтидагидек, яна хотирасидан айрилди. Эрталаб, ўзини нотаниш бир хонада кўрди – рўпарасида яланғоч, соchlари тўзғиб кетган Пилар Тернера қўлида чироқ тутганча йигитта хайратланиб боқарди:

— Аурелиано!

Аурелиано ўзига келиб, бошини кўтарди. У бу ерга қандай келиб қолганини билмасди, аммо нима максадда келганини яхши эсларди; чунки у ҳали болалик чогида-ноқ бу истагини юрагиниг туб-тубида яшириб юрарди.

— Мен сиз билан ётгани келдим, – деди йигит.

Аурелианонинг кийимлари лой ва сафрога беланганди. Ўшанда икки кенжатой ўғилчаси билан яшайдиган Пилар Тернера бошқа ҳеч нарса сўрамади. Тўшакка бошлиб келди, ҳўл латта билан юзини артди, ечинтирида, ўзи ҳам ечиниб, ўғиллари уйғониб қолган тақдирда кўзлари тушмаслиги учун пашишонани туширди. Пилар Тернера ўзи она қишлоғида айрилган ошиғини, тавин қайтиб келамиз дея ваъда бериб кетган бевафо ва карталарнинг фолига тушиб, хануз уйга келиш йўлини тополмайтган сон-саноқсиз эркакларни кутавериб чарчаган эди. Интиқликдан терисига ажинлар тушди, кўкраклари осилиб қолди, юрагидаги ўт сўнди. Пилар Тернера коронфиликда Аурелианони топиб, қорнига қўлини қўйди ва оналарча меҳрибонлик билан бўйнидан ўпди. «Бечора миттигинам», дея пичирлади. Аурелиано титраб кетди. У замонинг қояли кирғоқларидан ҳеч бир шошилмай шионч билан нари суза бошлади. Йўлга тушатуриб, Аурелиано йиғлаб юборди. Дастреб, беихтиёр равишда узук-узук пиқиллади, сўнгроқ ёшлари селдай ёпирилиб кела боиллади ва у ичида мадда бойлаб ётган бир шиш ёрилганини ҳис қилди. Аёл унинг соchlарини силаб, то Аурелиано юқидан халос бўлгунча кутди. Кейин Пилар Тернера: «Ким у киз?» деб сўради. Аурелиано қизнинг кимлигини айтди. Аёл секингина кулиб юборди; унинг кулгиси капитарларни ҳам ҳуркитиб юборарди, энди эса уйқудаги болаларни уйғотишга ожиз эди. «Қайлифингга шагалик қилишинг керак», деб ҳазиллашди. Аммо йигит унинг ҳазили замирида чуқур ҳамдардлик борлигини гунунди. У юрагини бир неча ойдан бери босиб ётган оғир замон тошини хонада қолдириб чиқаётганида, Пилар Тернера ногаҳон ваъда берди:

— Мен ўша қизча билан гаплашаман. Мана, кўрасан, уни сенга нақ тақсимчага солиб кўлингга тутқазаман.

У ўз ваъдасини бажарди-ю, аммо ҳозир бунинг мавриди эмасди. Буэндиалар хонадони олдинги тинчлигини йўқотган эди. Ребеканинг севги сири ошкор бўлгандан кейин қўп ўтмай, Амарантани тўсатдан «безгак» тутиб қолди. У жавобсиз муҳаббат тифига дучор бўлган эди. Амаранта ҳаммомга беркиниб олиб, қайноқ муҳаббатини хатга солар, аммо мактубларни жўнатмасдан, сандик тубига яшириб қўярди. Иккала бемор қизга қараш Урслани жудаям толиқтирарди. Амарантанинг тушкунлиги сабабини минг бор айёрлик қилиб ҳам билолмади. Ахийри, Урсула сандик қулфини бузиб, пуштиранг тасма билан танғилган, нилуфарлар ҳиди туттган, устига томган қўзёшлари ҳали қуримаган хатларни топди. Хатлар Пьетро Креспи номига битилган эди. Урсула ғазабдан йиглади, пианола ҳарид қилиш хаёлига келган ўша кунни беомон лаънатлади. У тикиш ишларини тақиқлаб, ўликсиз бўлса-да, мотамга ўхшаш бир ҳолат эълон қилди. Мотам то қизлар муҳаббатларидан воз кечишгунча давом этиши керак эди. Пьетро Креспига муносабатни ўзгартириб, унинг, усталик санъатини макташга ўтган Хосе Аркадио Буэндианинг аралашувидан ҳам наф чикмади. Ана шу воқеалар туфайли, Пилар Тернера Аурелианога Ремедиос унга тегишига кўнганини хабар қилганида, йигит хушхабар ота-оналарининг ғамига ғам қўшишини тушунса-да, гунохни бўйнига олди. Расмий музокара учун меҳмонхонага чақирилган Хосе Аркадио Буэндиа билан Урсула ўғилларининг аҳду қарорининг сабр билан тинглашди. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа бўлажак келиннинг номини эшитди-ю, ғазабдан қизариб кетди. «Нима, ақлдан оздингми? — деб бақирди у. — Атрофда шунча гўзал қизлар турганда, келиб-келиб душманимизнинг қизини танлайсанми?!» Урсула эса ўғлининг қарорини маъқуллади. У, Москоте етти қизининг ҳам ҳусн-жамоли, меҳнатсеварлиги, камтарлиги, одоб-ахлоқи менга ёқади, танлаб тўғри қилибсан, дея ўғлини мақтади. Хотинининг бу гапидан кейин ноилож розилик билдирган Хосе Аркадио Буэндиа Ребека Пьетро Креспини эр қилади, Урсула ишдан бир оз бўшагач, Амарантани вилоятнинг марказий шаҳрига олиб боради, деган шарт қўйди.

Эҳтимолки, саёҳат ва иқлим Амарантанинг юрагидаги ишқ ўтини совутар. Бу ҳақда хабар топган Ребека дарҳол тузалиб, қайлиғига қувончли мактуб ёзи, уни отаонасининг тасдифидан ўтказиб, почтага шахсан ўзи олиб борди. Амаранта гўёки катталарнинг қарорига рози бўлиб кўринса-да, ичида, Ребека Пьетро Креспига фақат мен ўлганимдан кейин тегади, деб онт ичди.

Келаси шанба Хосе Аркадио Буэндия қотирма ёқали, қора мовут костюм, базм куни сотиб олган юмшоқ чарм этигини кийиб, Ремедиос Москотега совчи бўлиб борди. Кутилмаган бу муҳтарам меҳмонни кўриб, коррехидор билан рафиқаси қувониш билан баробар ташвишга ҳам тушишди, чунки унинг нима муддаода келганини билишмасди. Мақсад айтилгач, улар Хосе Аркадио Буэндия бўлажак келиннинг исмини алмаштириб юборган бўлса керак, деб ўйлашди. Хосе Аркадио Буэндиага хатосини англатиш учун Москотенинг хотини нариги хонада ухлаб ётган Ремедиосини қўлида кўтариб, меҳмонхонага олиб келди. Қизча ҳали уйқудан батамом уйғонмаган эди. Ремедиосдан, «Ростдан ҳам эрга тегиши истайсанми?» деб сўрашганида, у хиқиллаб, «Уйқумга ҳалақит бермасликларингни истайман», деди. Хосе Аркадио Буэндия, эр-хотин Москотеларнинг шубҳаси бежиз эмаслигини тушуниб, ўғлининг мақсадини аниқроқ билиб келгани уйига кетди. У яна қайтиб келгунича эр-хотин бу қувончли воқеага ярашиғли янгли лиboslarinи кийиб, меҳмонхонани тартибга солишган, гулдонларга янги узилган гулларни қўйишган, катта қизларини чақиришган ҳам эди. Ҳам нокулай вазият, ҳам дағал ёқаси унга беҳад азоб бераётган Хосе Аркадио Буэндия ўғли ҳақиқатан ҳам Ремедиосни танлаганини амаллаб маълум қилди. «Ахир, бу аклдан эмас-ку! — деди рухи тушиб дон Аполинер Москоте. — Ўша гўдакдан бошқа яна олти қизимиз бор, уларнинг ҳар бири бўй етиб қолган ва ҳар бири сизнинг ўғлингиздек жиддий, меҳнаткаш кабальерога хотин бўлишга жон-жон деб кўнади. Аурелианонгиз бўлса ҳали ўрнини хўллаб қўядиган қизалоқни танлабди». Кўҳликкина, кўзлари ғам-ғуссага тўлган, ҳаракатлари суст Москоте хоним эрини қўполлиқда айблади. Дастурхонга мева шарбати тортилгач, эр-хотин Аурелианонинг қатъиятидан қўнгиллари ийиб, ахийри оқ фотиха бердилар. Москоте

хоним яна бир нарсани: бўлажак қудам Урсула билан холи гаплашсам, дея илтимос қиди. Урсула бу илтимосни эшитиб, аввалига, совчилик эркакларнинг иши, аралашиб нима қиласман, деб тўнгиллади, лекин, бари бир, синчковлиги устун чиқди — эртаси куниёқ хаяжонланиб, хиёл чўчинқириб, Москотеларнинг уйига йўл олди. Ярим соат ўтмаёқ қайтиб келиб, ҳали Ремедиос балогатга етмагани хабарини келтирди. Аурелиано бу важ унга тўсқинлик қилолмаслигини айтди. У Ремедиосни жуда кўп кутганди, энди эса балогатга етгунча кутишга тайёрлигини билдириди.

Қайта тикланаётган тинч ҳаёт оқимини Мелькиадеснинг ўлими бузди. Чолнинг куни битгани ҳаммага аён эди, лекин унинг қазо тафсилоти ҳайратта солди. Мелькиадес жуда тез қарий бошладики, у тез орада шунчаки соядай бемақсад кезиб юрадиган, саодатли дамларини баланд овозда зикр этувчи мункиллаган чолга айландиқолди. Одатда бундай чоллар билан бирорнинг иши бўлмайди, кунларнинг бирида эрталаб тўшакда ўлик ҳолда кўриб қолмагунича ҳеч ким эста ҳам олмайди. Илгари дагерротипия ва Нострадамус кароматларига қизиқиб қолган Хосе Аркадио Буэндиа энди ўзи Мелькиадесга ёрдам бериб юрарди. Аммо кейин уни қўпинча якка қолдирадиган бўлди, негаки, энди чол билан гаплашиш кундан-кунга оғирлашиб борарди. Кўр ва гаранг Мелькиадес, сухбатдошлирини ўн йиллар олдин билган одамлари билан алмаштирас, саволларга эса турли тиллар қоришифи бўлмин аллақандай тушунарсиз лахжада жавоб қайтарди. Хоналар бўйлаб кезаркан, сезиш қобилияти кучли бўлгани учунми, ишқилиб, учраган буюмларни чаққон айланиб ўтар, лекин, бари бир ҳар гал кўллари билан ҳавони пайпаслагани-пайпаслаган эди. Мелькиадес бир куни каравоти ёнидаги сувли стакандаги сунъий тишларини унугиб қўйди ва шу-шу уларни ҳеч қачон стакандан қайта олмади.

Уйни кенгайтиришга аҳд қилган Урсула, шовқин-сурондан нарироқ бўлсин деб, Аурелианонинг устахонаси ёнидан Мелькиадес учун кенг ва ёруғ бўлма қурдирди, сўнг у ерга жавонлар ўрнатиб чолнинг чаңг босиб, куя тушган қофозларини, сунъий тишлар солинган стаканини

(Эндиликда бу идишда сарғиши гулли сув ўтлари томир ота бошлаган эди) шахсан ўзи элтиб қўйди. Бўлма Мелькиадеста маъкул тушди, шекилли, у ҳатто емакхонагаям чиқмай қўйди. Уни фақатгина Аурелианонинг устахонасида учратиш мумкин эди. Лўли устахонада соатлаб ўтириб, патир қатламидай мўрт бўлиб қолган пергаментларга ўзининг сирли фикрларини ёзарди. Чол устахонада тамадди ҳам қиласди. Виситасъон унга ҳар куни икки маҳал овқат олиб бораради. Бироқ сўнгги дамлар чолнинг иштаҳаси бўғилган, нуқул сабзавот ер, натижада жудаям холсизланиб қолган эди. Эгнидан тушмайдиган нимчасию баданларигача юпқа ва майин мөгор қоплаган эди. Аурелиано шеър битиш билан машфул бўлиб, охири лўлининг бор-йўқлигига эътибор бермай қўйди, лекин бир куни Мелькиадеснинг фўлдирашидан нимадир уққандек бўлди. Аурелиано унинг минғир-минғирдан, аввало, худди болғачанинг зарбидек қайта-қайта зикр этилган «кеча-кундуз баравар», кеча-кундуз баравар» деган гапни ва яна Александр фон Гумбольдтнинг номини ажратди. Аурелианога заргарликда ёрдамга келган Аркадио чол билан сал-пал тил топишга муваффақ бўлди. Мелькиадес унинг сухбатига монелик қилмас, гоҳо ўзи ҳам битта-иккита испанча сўз айтар, лекин одатда бу сўзларнинг айни кун воқеаларига мутлақо алоқаси йўқ эди. Бир куни кечаси лўли тамоман тинчини йўқотди. Орадан кўп йиллар ўтиб, девор остида ўзини отишларини кутиб турган Аркадио, Мелькиадес аъзои бадани қалтқалт титраб, ўзининг сирли ёзувларидан бир неча варанини ўқиб берганини эслайди; албатта, у чолнинг ёзувларини тушунмаганди, аммо қироат билан ўқилган бу ёзувлар ўшанда Аркадиога гўё Рим папасининг куйга солинган номлари янглиғ туюлган эди. Ўқишини тугатгач, кўп вақтлардан бери ақалли жилмаймаган Мелькиадес бирдан кулди, сўнг испанчалаб: «Мен ўлганимдан сўнг хонамда уч кун симоб қайнатилсин», деди. Аркадио бу гапни отасига етказди. Хосе Аркадио Буэндия чолдан таъбир сўраганида, лўли лўндагина қилиб: «Мен мангаликка эришдим», дея жавоб берди. Нафаси бадбўйлашиб қолган Мелькиадесни Аркадио пайшанба кунлари эрталаб дарёга чўмилишга элтарди. Мелькиадес болалар билан сувга тушар, кўр бўлса ҳамки, атрофини қўриб-билиб

тургандай, дарёнинг чуқуррок хавфли жойларига мутлақо йўламасди. «Бизлар ҳаммамиз сувдан пайдо бўлганмиз», деди у бир куни. Вакт ўтар, чол эса ўша базм кечаси — пианолани тузатишга уринишган оқшомдан бери уй остонасини ҳатламаган, ўзининг кичик бўлмасида яшар, уни қўлтиғига дастрўмол ва сочиқ қистириб, Аркадио билан дарёга борадиган пайшанба кунлари учратишарди, холос. Пайшанба кунларининг бирида Аркадио уни чўмилишга таклиф қилганида, Мелькиадес: «Мен Сингапур ботқоқликларида безгақдан ўлдим», дея пи chirлаётганини ногаҳон эшитиб қолди. Мелькиадес дарёнинг хар галги ўзи чўмиладиган жойига эмас, мутлақо бошқа жойга тушди ва уни эртасига эрталаб бир неча чақирим наридан топиши; лўлининг жасади бурумдаги саёз жойда ётар, корнига бир бўлак товуқ тезаги ёпишиб қолган эди. Лўли вафотига ҳатто ўз отасининг вафотидан кўпроқ куйинган Урсуланинг эътиrozига қарамай, Хосе Аркадио Буэндиа жасадни кўмишни тақиқлади. «Мелькиадес ўлмаган, у умрбокийлик формуласини каشف қилди», деди. Темирчилик ўчоғига ўт қалаб устига симоб солинган қозонни ўрнатди. Ўчоқ ёнидаги жасад бора-бора кўм-кўк пуфакчалар билан қопланди. Дон Аполинар Москоте Хосе Аркадио Буэндиага, дағн этилмаган жасад атрофдаги одамлар соғлиғига таҳдид туғдиради, деб эслатишга уринди. «Хеч нарса бўлмайди, ахир, у тирик-ку», эътиroz билдириди Хосе Аркадио Буэндиа. У симобни роса етмиш икки соат давомида қайнатди. Энди мурда оқ-кўкиш тупроқ рангига кириб, устини қоплаган пуфакчалар секин-секин ёрила бошлади. Уйни ёмон хид тутиб кетди. Ана шундагина Аркадио Буэндиа уни дағн этишларига рухсат берди, аммо бу маросимни номига эмас, балки Макондонинг буюк валинеъматига ярашиқли иззат-икром билан ўтказишни талаб қилди. Мелькиадесни кўмиш шаҳардаги биринчи ва энг гавжум маросимига айланди, иккинчи бор эса, орадан юз йил ўтгач, Катта Онанинг дағн маросимидағина шунча одам иштирок этади, холос. Лўлининг жасадини қабристон учун ажратилган ўтлоқ ўртасига кўмиб, қабр тошига у ҳақда одамлар билишадиган ягона нарса — «Мелькиадес» деган исм ёзиб қўйилди. Кейин, удумларига кўра, ҳаммалари тўққиз оқшом ухлашмади. Одамлар қаҳва ичиш ёки латифа

эшитиш учун Буэндиалар ҳовлисига тўпланишарди. Талотўпдан фойдаланган Амаранта қулай фурсат топиб, Пьетро Креспига ўз севгисини изхор қилди. Ребека бундан бир неча хафта бурун Креспига унаширилган ва хозирда куёв бир вақтлар араблар тўтикушларга майдачуйда буюмларни алмаштиришган жой — Турклар кўчасида мусика асблобарию бураб юргизиладиган ўйинчоқлар дўкони очиш билан машғул эди. Худди мойлагандек товланиб турувчи қўнгироқ соchlари заифаларнинг ҳавасини келтирадиган италиялик бу йигит Амарантани тантиқ қиз деб ўйлаб, унинг сўзларига жиддийроқ эътибор бермади.

— Бир бўйдок укам бор, — деди у қизга, — яқинда менга ёрдам бергани келади.

Амаранта ўзини таҳқирланган ҳис қилди. У аламидан ҳаттоқи уйинг олдига ўз жасадимни қўйиб бўлса ҳам синглимнинг тўйига халақит бераман, деб пўписа қилди. Италиялик бу хақда Ребекага сўзлаб беришдан ўзини тия олмади. Ва натижада Амаранта Урсуланинг қўли тегмаётгани учун қолдирилаётган сафарга белгиланган кундан бир хафта олдин чиқишига мажбур бўлди. Амаранта бунга қаршилик қўрсатмади, лекин Ребека билан хайлраша туриб, унинг қулоғига шивирлади:

— Умидингни узавер. Мени дунёning нариги бурчига олиб кетишиса-да, бари бир тўйларингни бузаман. Мен ҳатто сени ўлдиришдан ҳам тоймайман.

Урсуланинг ўйқлиги, кўз илғамас Мелькиадеснинг хоналар бўйлаб сирли кезишлари туфайли, уйлари баҳайбат ва бўм-бўш туюларди. Ребекага хўжалик ишлари юритилишини назорат қилиб бориши топширилган, хинду аёл эса новвойлик қиласарди. Кечқурун, муаттар бўйлар таратиб, қўлида совфа-салом кўтариб Пьетро Креспи ташриф буюарди. Ребека қайлигини гап-сўз кўпайиб кетмасин деб, барча эшиклирию деразалари ланг очиқ катакон меҳмонхонада кутиб оларди. Унинг эҳтиёткорлиги ортиқча эди, негаки италиялик ўзини доимо одобли тутар, Ребекага ҳатто қўлинини ҳам тегизмас эди. Уй совфа-саломга келган ўйинчоқларга тўлиб-тошди. Бурاما раққосалар, акробат-маймунчалар, ногорачилар, чопқир отлар — Пьетро Креспи келтирган бу механик жониворлар Мелькиадеснинг вафотидан сўнг ғамга ботиб қолган Хосе Ар-

кадио Буэндиага ҳузур бағишилади, ўйинчоқлар уни илгари ўзи алхимия билан шуғулланиб юрадиган даврга қайтарди. Хосе Аркадио Буэндия ичак-чавоги чиқиб ётган жониворлар, механизм бўлакларини яна такомиллаштириш, аникрофи, бу ўйинчоқларга мангу ҳаракат ато этишга уринарди. Аурелиано бўлса, устахонасидағи юмушини йиғишириб қўйиб, Ремедиосга ўқиш ва ёзишни ўргата бошлиди. Аурелиано уйларига келди дегунча, ота-онаси қизчани ўйинчоқларидан ажратиб, ювинтириб, янги либослар кийгизиб, меҳмонхонага мажбуран олиб чиқишар, қизча эса ҳар куни кечкурун ташриф буюрадиган бу бегона эркадан қўғирчоқларини афзал қўрарди. Аммо бора-бора Аурелианонинг сабру садоқати мафтун этган Ремедиос соатлаб ҳарф ўрганар, дафтариға рангли қаламларда уйлар, ўтлаб юрган сигирлар, тепалик ортига ботаётган заргалдок рангли қуёш расмларини чизарди.

Биргина Ребека ўзини бебаҳт ҳисобларди; у Амарантанинг пўписасини ҳеч унуголмасди. Амарантанинг феъли маълум, ростдан ҳам ўч олиши мумкин, деб қўрқарди. Бечора қиз кесак ейиш одатига қарши бутун вужуди билан курашарди. Бир куни у қўрқувни енгиш учун Пилар Тернерани чақиртириб, қартада фол очишини сўради. Фолбин аллақандай мужмал сўзлардан кейин қизга деди:

— Ота-онангнинг жасади дағн этилмагунчә сен баҳтли бўлолмайсан.

Ребекани титроқ босди. Қачонлардир кўрган туши ёдига тушиб, ўзини сандикча, ёғоч курси ва қоп кўтариб (қопда нима борлигини умуман билмасди) илк бор Буэндиалар уйига келган ўша болалик дамларини хотирасида тиклашга уринди. Бирдан каноп нимчали, кўйлагининг ёқасига тилла тўнағич таққан кал хукмдорни эслади. У картада акс эттирилган таппон қиролга мутлақо ўҳшамасди. Қизча гўзал ва ёш, қўллари ҳароратли, ёқимтой, унинг бармоқлари картадаги бегимнинг касал бармоқларидан кескин фарқ қиласди, аёлни ҳам ёдига келтирди, аёл уни тунги шаҳарнинг кўчалари бўйлаб сайрга олиб чиқишидан олдин, қизчанинг соchlарини мудом гуллар билан безарди.

— Тушунмаяпман, — деди Ребека.

— Мен ўзим ҳам тушунмадим, — деди таажжубланаб Пилар Тернера, — лекин қартага тушгани шу.

Ребека бу ғалати кароматдан ташвишга тушиб дардина Хосе Аркадио Буэндиага айтди. У қизни иримчилиги учун койиб берди, аммо шу заҳотиёқ ҳеч кимга билдirmай, сүяклар солинган қопни қидириб, сандиқ ва шкафларни кавлаштира бошлади, мебелларни уёқдан-буёқса сурди, пол тахталарини бир-бир кўтариб кўрди. Уйларини қайта қургандан буён қоп бирор марта ҳам кўзга чалинмаган эди. Хосе Аркадио Буэндиа яширинча фишт терувчиларни тўплади, шунда улардан бири, халақит бермасин, деб, қопни ётоқхонанинг деворига беркитиб суваб юборганини тан олди. Сүякларнинг шарақ-шуруғини эшитмагунча, бир неча кун қулокларини деворга тутиб текширишди. Ниҳоят топишди — сүяк солинган қоп бус-бутун сақланган экан. Ўша куниёқ сүякларни Мелькиадеснинг мозори ёнига, ҳеч бир қабр тоши ўрнатмасдан кўмишди. Хосе Аркадио Буэндиа уйига руҳи енгиллашиб қайтди. У ошхонадан ўтаркан, Ребеканинг пешонасидан ўпид қўйди.

— Бу аҳмокона фикрларни миянгдан чиқариб ташла, — деди қизча. — Сен баҳтли бўласан.

Пилар Тернера Ребека билан дўстлашгач, унга Ursula бир вактлар Аркадио баҳонасида ёпиб қўйган эшик қайта очилди. Энди Пилар Тернера Буэндиалар хонадонига истаган вактда келар ва энг оғир юмушларни бажариб қайтарди. Гоҳида эса устахонага кириб, дагерротип пластинкаларига ишлов беришда Аркадиога меҳрибонлик ва тиришқоқлик билан ёрдамлашардики, охири ўспирин негадир тортинадиган бўлиб қолди. Бу аёлни кўрганида ўзини йўқотиб қўярди. Унинг ҳароратли баданидан таралувчи тутун хиди, бу қоронғи хонага мутлақо мос тушмайдиган жарангдор кулгуси ўспириннинг хаёlinи бўлар, шу боис, хато устига хато қиласарди.

Бир куни Пилар Тернера устахонада Аурелианога дуч келди. Аёл столга тирсакларини тираганича, йигитнинг аниқ ва чаққон ҳаракатларини шавқ билан кузата бошлади. Бу воқеа худди ана шундай пайтда содир бўлди. Аурелиано Аркадионинг кўшини хонада эканлитигига ишонч ҳосил қилди ва шундан сўнг бошини кўтариб, Пилар Тернерага боқдию унинг кўзларида гўё чошгоҳдаги қуёшдай порлаб турган чароғон бир фикрни уқди.

— Қани, нима гап? — деб сўради Аурелиано.

Пилар Тернера лабларини қимтиб, ғуссали табассум қилди.

— Сен жанг учун яратилгансан, — жавоб қайтарди у.
— Мўлжалга аниқ отар экансан.

Аурелиано фикри тўғри бўлиб чиққанини билиб, енгил тин олди. Сўнг гўёки ҳеч нарса бўлмагандек, столга энгашиб, ишга тушди-да: «Болани тан оламан, унга исиммни хам бераман», деди вазмин ва қатъий оҳангда.

Хоссе Аркадио Буэндия орзуси ушалди; соат механизми пружинасини раққоса-қўғирчоқлардан бирига ўрнатди. Ўйинчоқ ўз мусиқаси оҳангига роса уч кун тинмасдан рақсга тушди. Бу ихтиро Хосе Аркадио Буэндияни илгариги барча ихтиrolаридан ҳам кўпроқ ҳаяжонлантириди. У овқат емай қўйди. Уйқунинг баҳридан кечди. Туни билан хонанинг у бурчагидан-бу бурчагига бориб келар ва соат капгирини аравага, омочга, қўйингки, одамлар учун хизмат қиласидан ҳар бир ҳаракатланувчи ускунаю асбобга ўрнатиш ҳақда овоз чиқариб, ўй сурарди. Уйқусизлик уни ниҳоятда толдирган эди. Шу боис, бир куни ёторига соchlари кировдек оппок чол истар-истамай қадам ташлаб кириб келганида, уни таниёлмади. Бу — Пруденсио Агиляр эди. Мехмоннинг кимлигини билгандан сўнг, Хосе Аркадио ўликлар ҳам қариншини ихтиро этиб, маъюс бир кайфиятга тушди. «Пруденсио! — деди у ҳайқириб. — Бу ерга қандай келиб қолдинг?» Ўликлар мамлакатида узок йиллар яшагани сабаб марҳум тириклар билан мулоқотда бўлиб тўйиб-тўйиб гаплашиши роса соғинган, ўлим ичидаги яна бир ўлим муҳлати яқинлашуви туфайли, Пруденсио Агиляр ўзининг энг ёвуз душманини севиб қолган эди. У Хосе Аркадио Буэндияни кўпдан буён қидиради. Уни Риоча, Валте-де-Упар ҳамда водийдан келган ўликлардан суриштирап, аммо унга ҳеч ким ёрдам бера олмасди — чунки то Мелькиадес ўлиб, Макондо шахри ажалнинг чипор харитасига қора нукта бўлиб тушмагунча, Макондо мархумларга номаълум эди-да, ахир Хосе Аркадио Буэндия Пруденсио Агиялар билан тонггача сухбат қурди.

Ниҳоят илиги қуриб, бир неча соатдан кейин Аурелианонинг устахонасига кириб: «Бугун қандай кун?» деб сўради. «Сешанба», дея жавоб қайтарди ўғли.

«Ўзим ҳам шундай деб ўйлаган эдим, — деди Хосе Аркадио Буэндиа, — аммо кейин ҳанузгача душанба давом этаётганини сездим. Осмонга қара, қуёшнинг жаранглашини эшит, ҳаммаси худди кечагидай ва ўтган кунгидай. Бугун — яна душанба». Отасининг ҳардам-хаёллигига кўникиб колган Аркадио унинг сўзларига эътибор бермади. Эртасига, чоршанбада Хосе Аркадио Буэндиа яна устахонада пайдо бўлди. «Кўргилик деган, болам, — деди у — Осмонга қара, қуёшнинг жаранглашини эшит, ҳаммаси — худди кечаги ва ўтган кунгидек. Бугун — яна душанба-я». Кечқурун Пьетро Креспи уни галереяда учратди. Хосе Аркадио Буэндиа, кўзи жиққа ёшга тўлганча, чолларга ўхшаб хунук ҳиқиллаб, Пруденсио Агиляр, Мелькиадес, Ребеканинг ота-онаси, ўзининг падари-волидаси — бу дунёни тарк этган барча ёру биродарларига аза тутарди. Пьетро Креспи унга симда дорбозлик қилувчи қўғирчоқ-айик совфа қилди ҳамки, Хосе Аркадио Буэндианинг фуссанси тарқалмади. Шунда Пьетро Креспи, «Осмонга парвоз қиладиган машина-маятник ясамоқчи эдингиз, шу гап нима бўлди», деб сўради. «Бундай машина ясашнинг иложи йўқ, маятник ҳамма нарсани тепага кўта-риши мумкин, лекин ўзини-ўзи асло қўтаролмайди», деди Хосе Аркадио Буэндиа. Пайшанба куни у тагин устахонага келди. Кўриниши забун бўлиб, аллақандай умидсизликка тушганди. «Вақт машинаси бузилди, — деди Хосе Аркадио Буэндиа деярли хўнграб. — Устига-устак, Урсула билан Амаранта йироқда!» Аурелияно отасини худди ёш болани койигандек койиди. Ота итоаткорлик билан жимиб қолди. У олти соат ичида буюмларнинг тунги кўриниши кундузгисидан фарқ қилиш-қилмаслигини аниқлаш мақсадида уларга дикқат билан тикилди. Вақт ҳаракатланишини исботлаш учун ўжафлик билан нарсаларда юз берган ўзгаришни қиди-рар эди.

Хосе Аркадио Буэндиа тун бўйи кўзлари очиқ ҳолда ётди ва ўз фам-ташвишларини баҳам кўриш учун Пруденсио Агиляр, Мелькиадес ҳамда барча марҳумларни ҳузурига чорлади. Аммо олдига ҳеч ким келмади. Жума куни эрталаб, уйидагилар ухлаб ётишганда, у яна атрофдаги буюмлар қиёфасини ўргана бошлади. Энди у

душанба ҳали ҳам давом этаётганлигига заррача шубҳа қилмасди. Хосе Аркадио Буэндия тутақиб кетди ва эшик-лардан бирининг темир дастагини юлиб олди-да, алхимия ускуналарини ғазаб билан парчалаб ташлади, сурат-кашлик лабораторияси, заргарлик устахонасини чилпарчин қилди. У худди шайтон васвасага солгандай, қандайдир нотаниш тилда бақириб-чақирди. Отаси бошқа хоналарни ҳам ағдар-тўнтар килмоқчи бўлганида, Аурелиано ҳамсояларини ёрдамга чақирди. Хосе Аркадио Буэндиани йиқитишига ўн одам даркор бўлди, ўн тўрт киши эса кўл-оёқларини боғлади, нихоят, йигирма киши бўлиб, уни ҳовлидаги каттакон каштан дараҳти олдига судраб бориб, дараҳт танасига арқон билан танғиб ташлашибди, аммо Хосе Аркадио Буэндия ҳамон ўзининг ғалати шевасида сўқинар, оғзидан яшил кўпик чиқар эди. Урсула билан Амаранта қайтиб келишганида, у кўл-оёғи боғлик ҳолда ёмғирда ивиб ўтирас, лекин энди анча ювош ва хатарсиз эди. Урсула унинг қонталаш тирсаклари ва тўпикларини банддан озод қилиб, фақат белидаги арқони қолдирди. Кейинчалик куёш ва ёмғирдан тўсиш учун унинг тепасига соябон ҳам ўрнатишиди.

Аурелиано Буэндия билан Ремедиос, падре Никанор Рейненинг кўрсатмасига биноан меҳмонхонада курилган меҳроб олдида март ойининг якшанбаларидан бирида никоҳдан ўтишиди. Ремедиосда дастлабки балофат белгилари кўрингач, Маскотелар хонадонида бутун ой давомида рўй берган ҳаяжону ташвишларга тўй куни хотима берилди. Онаси қизга хайз нималигини ўз вақтида тушунтирган бўлишига қарамай, февраль тунларидан бирида Ремедиос опалари Аурелиано билан сухбат қуриб ўтирган меҳмонхонага қўрқувдан дод солиб кирди ва ўзининг қорамтир доғ тушган чалворини кўрсатди. Шундан сўнг тўй мuddати белгиланди. Бу қисқа вақт давомида келинчакка мустақил ювиниш ва кийиниши ҳамда рўзгордаги энг оддий муаммоларни ҳал қилишини зўрбазўр ўргатишига улгуришибди. Тунда кўрпани хўллаб қўймаслиги учун, уни иссиқ фишт парчалари устига пешоб қилишига мажбур этишарди. Ремедиосга эр-хотинлик сири дахлсиз қолиши зарурлигини тушунтириш айниқса қийин кўчди: унга никоҳ кечаси тафсилотларини айтиб беришганидаёқ, қизча таажжубланиб, шу қадар

завқ-шавққа түлдики, энди билганларини дуч келган одам билан амалда бахам кўришга тайёр эди. Ремедиос уйидагиларни роса ташвишга қўйди, аммо тўй куни яқинлашгани сайин у турмуш икир-чикирларини опаларидан хам яхшиrok тушунадиган бўлди. Дон Аполинар Маскоте қизини қўлидан тутганича, осмонга учайдган мушаклар ёргутида, музика садолари остида, гуллар билан безангандан кўча бўйлаб етаклаб бораркан, Ремедиос деразалар ортидан унга бахт тилаётган кўшниларига қўлларини силкиб, миннатдорчилик изхор қиласар эди. Аурелиано қора мовут костюм ва мойланган, орадан неча йиллар ўтиб девор остида ўзини отишларини кутаётганида ҳам оёғига иладиган туфлисини кийиб, қайлигини меҳмонхона остонасида кутиб олди-да, меҳроб сари бошлади. Күёвнинг ранги оқариб кетган бўлиб, томогининг томирлари тортарди. Ремедиос ўзини рисоладагидек, камтарона тутди, ҳатто Аурелиано қўлидаги узукни унга тақаман деб ерга тушириб юборганида ҳам, ўзини йўқотиб қўймади. Бу ҳол тўпланганларни эсанкиратиб қўйди, меҳмонлар алланарсалар деб пичирлай бошлади, лекин Ремедиос куёв эшик томон думалаётган узукни оёғи билан тўхтатиб, сўнг хижолатдан қизариб меҳробга қайтиб келгунича, уни хотиржам кутиб турди. Онаси, опалари маросим пайти Ремедиос янгилишиб қолмасин, деб шунчалик чўчишдик, охир-окибатда қаттиқ толикишиб, ўзлари қўпол хатога йўл қўйиши, яъни Ремедиосга, күёвни биринчи ўпгин, деб тайинлашиди. Худди шу куни Ремедиосдаги хотиржамлик, ақду одоб ҳисси тугма эканлиги яққол намоён бўлдики, бу ажойиб хислатлар энг қийин шароитларда ҳам уни тарқ этмади. Келин ҳеч кимнинг маслаҳатисиз тўй пирогининг энг яхши бўлагини тақсимчага жойлади-да, Хоше Аркадио Буэндиага элтиб берди. Каштан дараҳтига боғлаб қўйилган кекса пахлавон қуёш нурлари ва ёмғирдан сарғайиб кетган пешайвон остидаги скамейкада ўтиради. У ташаккур билдириб жилмайдида, қўлидаги пирогни олиб аллақандай дуони такрорланча, кавшана бошлади. Душанба куни эрталабгача чўзилган бу қувноқ базмда биргина Ребека Буэндия ўзини баҳтсиз ҳис қиласарди, Ребека ҳам ўша куни никоҳдан ўтиши лозим эди, аммо жума куни Пьетро Креспига, онанг ўлим тўшагида ётибди, деган мактуб тегдию тўйи

қолдирилди. Хат Пьетро Креспига теккач, вилоят пойтахтига кетди. Онаси соғ экан, у айтилган вақт – шанба кечаси Макондога етиб келиб, ўғлиниг тўйига аталган қўшигини Аурелианонинг тўйида айтиб берди. Пьетро Креспи тўй тарқалгач, якшанба кечаси ортига қайтди. Ҳаттоки у тўйга кеч қолмайин деб шошилиб, беш отни ҳаром ўлдирган эди. Бу машъум хатнинг муаллифини ҳеч ким билолмади. Урсула Амарантани роса қистовга олди. Лекин Амаранта ҳали дурадгорлар бузишга ултурмаган меҳроб олдига келиб, бу ишда айбим йўқ, дея ииғлаб онт ичди.

Дон Аполинар Москоте никоҳ ўқитиш учун, руҳнийлик касбини танлагани учун тақдиридан норози падре Никанор Рейнени атай қўпни шаҳардан олиб келган эди. Падре териси утихонига ёпишган, ранги заҳил киши эди. Сал-пал қорин қўйған бу кимсанинг юзида, гўё мункиллаб қолган фариштанинг юзидаги каби, эзгуликдан кўра соддадиллик аломатлари зоҳир эди. У тўйдан сўнг ўз черковию ўз қавми ёнига қайтмоқчи эди-ю, аммо гуноҳга ботиб яшаётган макондоликларнинг бу қадар бегамлигини кўриб даҳшатга тушди: булар фақат табиат қонунларига бўйсунишар, на болаларини чўқинтиришар, на диний байрамларни тан олишарди. Падре ҳали омоч кўрмаган бу заранг дала бакувват қўшчининг ёрдамига муҳтоҷ деган фикрга келди ва кесилганлару бутпарастларни чўқинтириш, никоҳсиз яшаётганларни никоҳлаш, марҳумлар руҳига дуо айтиш ниятида, Макондода яна бирор ҳафта қолишга аҳд қилди. Лекин ҳеч ким ваъзларини тинглашга иштиёқ билдирилмади. Унга, неча йилдирки, руҳонийсиз ҳам туппа-тузук яшаймиз, дўзаху жаннат – қай бирига тушишимизни худонинг ўзи ҳал қилади, биз оғир гуноҳ қилганимиз ҳам йўқ, деб айтишди. Бехуда ташвиқот юргизиб ҳориган Никанор Рейне худосизлик маскани бўлмиш бу шаҳарда шундай бир муаззам ибодатгоҳ қурайки, азиз-авлиёларга ҳатто Римдан ҳам зиёратчилар келадиган бўлсин деб онт ичди. Сўнг қўлига мис ликопча тутганча, одамлардан садақа йиға бошлади. Унга сахийлик билан хайр-эҳсон қилишар, аммо руҳоний бўлажак ибодатхонага ҳатто чўқканларни ҳам сув бетига қалқитиб чиқаришга овози қодир жуда улкан қўнғироқ ўрнатилишини айтиб, кўпроқ пул сўрарди. Ру-

ҳоний силласи куригунча ялиниб-ёлворар, товуши битиб, сяклари қисирларди.

Шанба кунларинин бирида йиққан пулларини ҳисоблаб чиқиб, маблағи ибодатхонанинг эшигига ҳам етмаслигини билди, лекин бари бир тушкунликка тушмади. У шаҳар майдонига меҳроб ўрнатди ва якшанба куни, худди паришонхотирлик касали тарқалган пайтдагидек, қўлидаги қўнғироқчасини чалиб, қўчадан-қўчага юргурганча, одамларни ибодатга чорлади. Аксарият кишилар шунчаки синчковлик важҳидан келишди. Кимdir бекорчиликдан, кимdir эса рухонийга озор етказганлари учун, худоннинг фазабига дучор бўлишидан қўрқиб келишди. Падре Никанор овозини баралла кўйиб «Инжил»ни ўқир ва ўқишини тез-тез тўхтатиб, одамлардан пул сўрарди. Майдонга шаҳарнинг деярли ярим аҳолиси тўпланган эди. Йиғин тугаб, одамлар тарқала бошлиётганида, падре қўлини кўтариб, уларнинг эътиборини жалб қилди.

— Бир дақиқа, — деди у. — Хозир сизлар худоннинг чексиз қудратига имон келтирасиз.

Йиғинда падре Никанорга кўмаклашиб турган бир бола ҳовури чиқиб турган қайнот шоколад келтирди. Рухоний уни бир кўтаришда симирди. Сўнг чўнтағидан рўмолча олиб лабини артди ва иккала кўлини олдинга чўзиб, қўзларини юмди. Ва у ногаҳон ердан ўн икки сантиметр баландга кўтарилди. Одамлар худоннинг қудратига ишонишиди. Падре бир ой давомида шаҳар кезиб, такрор-такрор қайнот шоколад ютди, ердан кўтарилди, катта маблағ тўплади ва орадан бир ой ўтар-ўтмас, ибодатхона курилиши бошлиб юборилди. Падре аён этган мўъжиза худодан эканлигига Хосе Аркадио Буэндиадан бўлак ҳамма ишонарди. Бир куни эрталаб Никанорнинг галдаги кўтарилишини томоша қилгани каштан дарахти ёнида оломон тўпланди. Никанор ўзи ўтирган стул билан биргаликда ҳавога кўтарилаётганида, Хосе Аркадио Буэндия гавдасини хиёл тиклаб, елкасини қисганча, унга совуққонлик билан тикилиб турди-да:

— Hos est simplicissimum, — деди Аркадио Буэндия. — Homo iste statum mateviel invenit¹.

¹ Бу оддий нарса. Бу одам материянинг тўртинчи холатини очган, холос (лотинча).

Рухоний Никанор кўлини кўтариши биланоқ стулнинг тўрттала оёғи ҳам бир вақтнинг ўзида ерга тушди.

— Nedo, — эътиroz билдири у. — Factum hos existentiam. Den probot sine¹.

Илгари Хосе Аркадио Буэндианинг антиқа шевада гаплашишига таажжубланган одамлар, ҳозир у лотин тилида гапирганини билиб олишди. Нихоят, Никанорни тушунадиган одам топилди ва рухоний бу баҳтли тасодиф тобора пуртурдан кетаётган идрокни диннинг сехрли кучи билан тиклашга имкон берувчи қулай вазият эканини сезди. У ҳар куни кечқурун қаштан тагида ўтириб олиб лотин тилида хутба ўқир, аммо Хосе Аркадио Буэндия унинг нотиқлик санъатини тан олмас, совфага келтирилган шоколадларга қўл тегизмас, падрега нуқул, агар худо бор бўлса, аввало унинг фотосуратини кўрсатинг, дерди. Шунда падре унга икона ва гравюралар, ҳатто Вероника рўмолининг нусхасини олиб келди, аммо Хосе Аркадио Буэндия, буларда илмий асос йўқ, шунчаки косиблик, дея эътиroz билдири. У шу қадар ўжарлик қилдики, охири Никанор чолнинг ёнига диний ташвиқот важҳидан эмас, балки оддий одамгарчилик юзасидан келадиган бўлди. Ана шунда Хосе Аркадио Буэндия ташаббусни қўлга олиб, оқилона далиллари билан рухонийнинг диний эътиқодига зарба бера бошлади. Кунларнинг бирида падре Никанор шашка олиб келиб, баҳсдошига шашка ўйнашни таклиф қилди. Лекин Хосе Аркадио, асосий масалалар юзасидан ўзаро ҳамфиқр рақибларининг курашида хеч қандай маъно йўқ, деб айтди. Шашка ўйинига ҳали хеч қачон бундай нуқтаи назардан ёндашмаган Никанор минг харакат қиласа-да, бари бир, Хосе Аркадио Буэндиани кўндира олмади. Хосе Аркадио Буэндианинг ўткир зехнига тобора тан бера бошланган рухоний уни нега дараҳтга боғлаб қўйишганини суриштириди.

— Host est simricissinum, — жавоб қайтарди у, — мени телба бўлганлигим учун боғлаб қўйишди.

Шу-шу, ўзи ҳам ақлдан озишидан қўркиб, падре унинг ёнига йўламай қўйди ва ўзини бутқул ибодатхона қури-

¹ Инкор киламан. Бу нарса худо борлигининг шак-шубҳасиз исботи эмас.

лишига багишлади. Ребека қалбида яна умид уйғонаётганини сезди. Ўша куни падре Никанор бу хонадонда тушлик қилаётшиб, оила аъзоларига черков битгандан сўнг бўладиган ажойиб ибодатлар тўғрисида гапириб бергандан бошлаб, Ребеканинг тақдириморатнинг битишига боғлиқ эди. «Ҳаммадан ҳам Ребеканинг омади чопди», деди Амаранта. Аммо Ребека гапини тушунмагач, у жилмайиб, изоҳ берди:

— Ахир, сен черковни ўз тўйинг билан очиб берсан-да.

Ребека бу имкониятни муҳокама қилишдан ўзини тортди. Негаки қурилиш жудаям суст борар ва унинг битиши учун камида ўн йил талаб қилинарди. Падре Никанор Ребеканинг фикрига кўшилмади: диндорларнинг тобора авж олаётган сахийлиги бу муддатни анча қисқароқ белгилашни тақозо этарди. Урсула Амарантанинг гапини қўллаб-кувватлади. Ребека ичида рад этиб турган пайтда у, мен ҳам қурилишни тезлатишга тузукроқ хисса кўшмоқчиман, деди. Падре Никанор, агар каттароқ эхсон қилинса ибодатхона уч йилда тикланади, деди. Шу кундан бошлаб, Ребека Амаранта билан гаплашмай қўйди, чунки синглисининг фикри, гарчанд Амаранта ўзини бу гапни шунчаки айтгандек кўрсатишга уринса-да, Ребекага оғир ботган эди. «Шунга ҳам раҳмат дегин, ахир мен сенга бундан ҳам баттар ёмонлик қилишим мумкин эдику, — деди Амаранта кечқурун бўлиб ўтган аёвсиз мажаро пайти. — Ибодатхона уч йилда битаркан, демак, мен сени яна уч йил давомида ўлдирмас эканман-да».

Ребека унинг даъватини қабул қилди.

Пьетро Креспи тўйлари бу гал ҳам ортга сурилганини эшитгач, тушкунликка тушди, аммо келин унга бўлган садоқатини аён этиб, «Сен истаган пайтда иккимиз бирор ёққа қочиб кетишими мумкин», деди. Лекин Пьетро Креспи бундай қалтис ишларга мойил эмас, унда қайлиfiga хос жўшқинлик етишмас ва у берилган ваъдага нисбатан хурматни ўнгу сўлга сарф қилиш мумкин бўлмаган бир бойлиқ, деб хисобларди. Шунда Ребека қалтис бўлмаган усулларни қўллашга ўтди: баъзида тўсатдан турган шамол меҳмонхонадаги чироқни ўчириб қўяр ва Урсула коронгида ўпишишаётган келин-куёвга дуч кеilib қоларди. Пьетро Креспи тутила-тутила янги чироқ-

ларнинг сифати ёмонлигидан шикоят қиласди. У ҳатто меҳмонхонага бирмунча кучлироқ ёритиш воситаларини ўрнатишга бош-қош бўлди. Аммо энди қўпинча чироқдаги мой тугаган ёки унинг пилиги ишдан чиқсан бўлар, Урсула яна келиннинг куёв тиззасида ўтирганини қўриб қоларди. Охири Урсула чироқ атайлаб ўчирилаётганини сезди. У новвойлик юмушларини хинду аёлнинг зиммасига юклаб, ўзи эса эски найрангларга лақقا тушиб қолмаслик учун, тебранма курсига ўтирас, Ребека билан Пьетро Креспини жиддий назорат қилас эди. «Бечора онагинам, — дерди Ребека киноя ва ғазаб аралаш ҳомуза тортаётган Урсулага кўзи тушиб, — шу гуноҳлари учун албатта нариги дунёда жазосиз қолмас-ку!» Ибодатхона қурилишидан кунора хабардор бўлиб турган ва ишнинг суст бораётганидан укубат чекаётган Пьетро Креспи, назоратнинг учинчи ойида падре Никанорга анча пул тутқазди. Бу янгилик Амарантага таъсир қилмади. Ҳар кеч чеварлигу гурунг баҳонасида галереяга тўпла надиган дугоналари билан гаплашаркан, у янгилик интиком усулларини қидиради. Лекин бир жиҳатдан Амарантанинг мўлжали чиппакка чиқди. Ибодатхонанинг битишига икки ой қолганда у Ребеканинг келинлик либоси сақланадиган жавондан куядорини олиб қўйди. Аммо Ребека, сабри чидамай, келинлик либосини Амаранта қўзлаган муддатдан анча илгари тайёрлаб қўймоқчи бўлди. Ребека олдин шкаф тортмасидаги қофоз ўрамини, сўнгра либос ўралган матони очиб қўрдию, ҳангуманг бўлиб қолди. Шойи қўйлак, тўр-тўр фата ва ҳатто сунъий гулчамбарни ҳам куя еб, нак қуқунга айлантириб ташлаган эди. Қизиқ, жавон ичига икки сиким куядори сепиб қўйганини кечагидек эсларди, лекин бу баҳтсизлик шунчалар тасодифий бўлиб туюлдики, Ребека ҳатто Амарантадан шубҳаланишга журъат этолмади. Тўйгача икки ой қолган эди. Ампаро Москоте унга бир хафта ичиде янги либос тикиб бераман, деб ваъда берди. Ёмғирли кунларнинг бирида Ампаро оппоқ матоларга бурканиб, Ребекага битай деб турган янги либосни кийдириб қўриш учун келганида, Амаранта хушидан кетаёди. Унинг тили қалимага келмас, умуртқаси бўйлаб муздек совуқ тер оқиб тушарди. Амаранта жуда кўп ойлардан бўён қўрқиб-қақшаб яшарди, чунки у тўйни тўхтатишига ҳеч қандай

чора йўқ, Ребекани заҳарлашини аниқ биларди. Ребека Ампаро Москоте сабр-тоқат қилиб, сон-саноқсиз тўғнағичлар ёрдамида эгнига кийгазётган кўйлак ичида иссиқдан зўрға нафас оларкан, кашта тикаётган Амаранта ҳалқаларни санашда тез-тез адашиб, бармоқларига нина санчилса-да, мудҳиш совуқкон тарзда заҳарлайдиган кун — тўйдан олдинги биринчи жума, заҳарлаш усули — кофега кўшиладиган бир чимдим афъюн бўлади, деган қарорга келди.

Кутилмаганда бошқа бир баҳтсизлик тўйни яна кейинга сурди. Ребека билан Пьетро Креспининг никоҳларига бир ҳафта қолганида, кичик Ремедиос ярим кечаси ичидан қон кетиб уйғонди ва уч кундан сўнг ўз қонидан заҳарланиб ўлди. Маълум бўлишича, ичида эгизак ҳомиласи кўндаланг туриб қолган экан, Амаранта виждан азобига гирифтор бўлди. У Ремедиоснинг ўлимидаги ўзини айбдор ҳисоблар ва Ребекага заҳар бериб кўймаслик учун доим худодан ўзига-ўзи завол тиларди. Йўқ, у худодан айни баҳтсизликни, яъни Ремедиоснинг ўлимини тиламаган эди. Ремедиос уларнинг хонадонига баҳт ва шодлик келтириди. У эри билан устахона ёнидаги ётоқхонада яшар ва бутун хонани ўзи олиб келган қўғирчоқлар билан безаб ташлаган эди, унинг шодонлиги, ҳаётга бўлган чексиз муҳаббати ётоқнинг тўрт деворига ҳам сифмас, гуллар экилган галерея бўйлаб шамолдек эсарди. Ремедиос қуёш чиққанидан бошлабоқ қўшиқ айтишига тушарди. Амаранта билан Ребека ўртасидаги жанжалларга ёлғиз Ремедиосни чек қўярди. У Хосе Аркадио Буэндиага қараб туришдек оғир вазифани ҳам ўз зиммасига олган эди. Унга овқат ташир, совун суркалган мочалка билан ювинтирас, соч-соқолига бит тушмаслигини назорат қилиб турар, шийпончани супуриб-сидирар, довул пайтлари шийпонча устига сув ўтказмайдиган брезент тўшарди. Сўнгти ойларда эса у Хосе Аркадио Буэндиа билан, гарчанд бузиб гаплашса-да, лотин тилида гаплашадиган бўлди. Пилар Тернеранинг Аурелианодан туғилган ўғли уйларига келтирилганида (хонадондагилар унга Аурелиано Хоше деб исм қўйишган эди), Ремедиос бу гўдакни ўзининг илк фарзандидай қабул қилди. Ундаги оналик меҳри ҳатто Урсулани ҳам лол қолдирган эди. Аурелиано ўз ҳаётини Ремедиоссиз тасаввур қилол-

мас, унга тамом суюниб қолганди. У кун бўйи устахонада ишларкан, Ремедиос унга шакар солинмаган қора кофе олиб келарди. Кечкурунлари икковлашиб Москотеларникига боришарди. Ремедиос опалари билан сұхбатлашаётганида ёки онаси билан катталарнинг юмушлари хақида фикр юритаётганида, Аурелиано қайнотаси билан домино ўйнаб ўтиради. Буэндиа оиласи билан қариндош бўлгач, дон Аполинар Москотенинг обрўси ошди. У вилоят пойтахтига қатнайвериб, бошиликларга Макондо да мактаб қуриш зарурлигини исботлаб берди. Мактабда бобосидан ўқитувчилик истеъдодини мерос қилиб олган Аркадио муаллимлик қилиши лозим эди. Москоте олиб борган ташвиқот туфайли миллий мустақиллик куни муносабати билан Макондо аҳлининг аксарияти ўз уйларини кўкка бўяди. Москоте, падре Никанорнинг талабига биноан, Катарино ишратхонасини чекка кўчага кўчирди, фаолияти кун сайин авж олиб бораётган шахар марказидаги бошқа бир қатор ишратхоналарни беркитишга фармон берди. Бир куни дон Аполинар Москоте вилоят марказидан олти нафар қуролли полициячи билан қайтиб, улар зиммасига тартиб-интизом назоратини юклаганида, Макондода қуролли одамларни сақламаслик тўғрисидаги эски битимни ҳеч ким эсламади ҳам. Қайнотасининг шијоати Аурелианога ёқарди. «Сен ҳам унга ўҳшаб семиз бўласан», дерди унга дўстлари. Аммо устахонада уззукун ўтираверганидан ҳеч семирмади, ёноқлари туртиб чиқиб, кўзлари ич-ичига ботиб кетди, феъл-атвори ҳам босиқлигича қолди. Аурелиано билан рафиқасини ҳар иккала оиладагилар ҳам чексиз севишарди. Ремедиос фарзанд кўраётганини айтганида, Амаранта билан Ребека ярашиб, бўлажак чақалоқлар учун икки хил ипдан — ўғилга кўқ, қизга эса қизил тусли — кийимчалар тўқишига киришган эдилар. Орадан кўп йиллар ўтгач, девор остида ўзини отишларини қутиб турадиган Аурелиано ўйлаган сўнгги одам ҳам Ремедиос бўлиб қолади.

Урсула уйда мотам эълон қилди, барча дераза ва эшикларни беркитди, бирон-бир зарур важсиз уйдан чиқиши ва уйга киришни тақиқлади, бир йилгача, қаттиқ овоз чиқариб гаплашишни маън қилди, деворга марҳуманинг қора тасмага олинган суратини осиб, тагига чироқ

ёкиб қўйди. Ремедиоснинг жасади солинган тобут дафи куни ана шу суратнинг тагига қўйилди.

Ремедиоснинг руҳига атаб ёқилган чироқни асло ўчирмаган Буэндиа авлодининг кейинги вакиллари сочига лента таққан, бурмача юбка ва оқ этикча кийған бу қизчанинг портретига қараб туриб, доимо таажжубга тушар эдилар; қизчанинг сиймоси Улуг Момо ҳақидаги анъанавий тасаввургага ҳеч мос келмас эди. Амаранта Аурелиано Хосени ўз тарбиясига олди. Унинг назарида, Ребекага аталган заҳар Ремедиоснинг кофесига тушиб қолгандек туюлар, шуни ўйлаб, Амаранта ич-ичидан эзиларди. У энди ёлғизлиқда чеккан азобларимга, оғир ҳасратимга шояд тутинган ўғлим Аурелиано Хосе шерик бўлса, деб умид қиласарди. Шляпасига қора лента танғиб олган Пьетро Креспи узун, енгил қора кўйлак кийиб олган, факат сурати қолган рангпар Ребекани кўриш учун ҳар куни кечқурун оёқ учидаги сассиз келиб, оғиз очмай қайтиб кетарди. Ҳозир тўй ҳақида гапириш шаккоклик бўлиб, уларнинг муҳаббати чексиз гуноҳкорликка юз тутган, зерикарли, ҳеч кимни қизиқтирмайдиган эрмакка айланган, гўёки чироқларни ўчириб қўювчи ва зулматда ўшишувчи жуфт аллақачон нобуд бўлгандек туюларди. Умиди пучга чикқан Ребека руҳан тушкунликка тушиб, яна кесак ея бошлади.

Бир куни қўккисдан, мотам бошланганидан анча вақт ўтиб, қизлар галереяда яна ўз тикув ишларини бошлаб юборишганда, — роса соат иккита жазирама куннинг тинчини бузиб, кимдир дарвозани шундай қаттиқ куч билан очдики, зарбидан гўё бутун уй силкиниб кетди: бу Амарантага ва галереяда ўтирган унинг дугоналарига, хонасида бармоқ сўраётган Ребекага, ошхонада юрган Урсулага, устахонадаги Аурелианога ва якка каштан дарахти остида ўтирган Хосе Аркадио Буэндиага — ҳамма-ҳаммасига кучли таъсир қилди, гўё зилзила бошландию уйлари шу топдаёқ кулаб тушадигандек бўлиб туюлди. Остонада антика қўринишли бир кимса пайдо бўлди. Унинг баҳайбат елкалари эшикка зўрға сифарди, йўғон бўйнига Биби Марямнинг тасвири солинган занжир осилган, қўлию қўкрагига игна билан суратлар чизилган, ўнг билагига эса мис билагузук тақилган эди. Териси гўёки шўр шамолда ошланган, калта соchlари хачир ёлидек диккайган, ияги туртиб чикқан, қарашлари гуссали эди.

Келгиндининг белидаги камар отнинг айилидан икки баравар қалин эди. У пошнасига темир нағал қоқилган узун кўнжли этик кийиб олган бўлиб, қадамидан ер ларзага келарди. Нотаниш кимса қўлидаги нимдош халтасини кўтариб, шиддат билан меҳмонхона, сўнг залдан ўтиб, Амаранта ва унинг дугоналари игналарини ушлаганча қотиб қолган, гуллар турган осуда галереяга худди момакалдироқдек бостириб кирди. «Салом», деди у ҳорғин товушда ва халтасини қизлар ёнидаги столнинг устига иргитганча, уйнинг ичкарисига йўл олди. «Салом», деди ётоғидан кўрқа-писа бошини чиқарган Ребекага. «Салом», деди ишга бутун вужуди билан берилиб кетган Аурелианога. Лекин ҳеч қаерда тўхтамади. Ва ниҳоят, дунёнинг нариги бурчагидан бошлаган сафарини ошхонада тугатди. «Салом», деди у Урсулага. Урсула нинг оғзи ланг очилиб, бир он қотиб турди, сўнг келгиндининг кўзларига боқди-да, кувончдан бақирганча йиғлаб, бўйнига осилиб олди. У — Хосе Аркадио эди! Уйдан гадой бўлиб кетиб, гадойлигича қайтиб келди. Урсула ўғли кира қилиб келган от учун икки песо тўлади. Хосе Аркадио одатда денгизчилар қўллайдиган лаҳжада, қоришган фалатироқ испан тилида сўзларди. Ундан, қаерларда юрувдинг, деб сўрашганида, «Ўша ёқда», дея жавоб қайтарди. Хосе Аркадио ўзига ажратилган хонага осма тўшагини илиб нақ уч кун ухлади. Уйғонгач, ўн олтига қайнатилган тухумни пақкос туширди-да, тўпратўғри Катаринонинг ишратхонасига борди. Унинг улкан гавдаси аёлларни саросимага солди ва айни замонда ҳавасини келтирди. Хосе Аркадио ўз ҳисобидан музика буюрди, атрофдагиларни вино билан сийлади ва беш эркакка қаратса, «Ҳаммангиз биргалашиб ҳам қўлимни бука олмайсиз», деб гаров ўйнади. «Бунинг иложи йўқ, шекилли, — дейишиди улар, ҳатто қўлинин қимирлатишолмай. — Чунки сенинг сехрли билагузугинг бор». Куч ишлатиладиган томошаларга кўпда ишонмайдиган Катарино ўн икки песо тикиб, Хосе Аркадио билан оғир мармар столни кўтара олиш-олмаслигига гаров бойлади. Хосе Аркадио столни боши узра баланд кўтариб, кўчага олиб чиқиб қўйди. Столни қайта киритиш учун ўн бир эркак овора бўлди. Хосе Аркадио оиласидагилар билан деярли гаплашмасди. Кундузи ухлар, кечалари бўлса фо-

хишаҳонадан бери келмасди. Онаси гоҳо мажбур қилиб оиласи гурунгларга судраб чиққанида, у ҳамманинг дикқатини ўзига тортар, айниқса, узоқ мамлакатларда рўй берган саргузаштлардан гапирганда, ҳамманинг оғзи очилиб қоларди. У кема ҳалокатига учраб, кичкина бир қайиқчада икки хафта Япон денгизида қолиб кетганида, офтоб уриб ўлган дўстининг гўштини еб кун кечирган экан. Айтишича, дўстининг туз сепиб офтобда тобланган гўшти жуда мазали экан. Бир куни, кемалари Бенгал кўрфази бўйлаб сузаётганида, экипаж аъзолари денгиз аждаҳосини ўлдиришибди. Аждаҳонинг ичидан темир дубулға, тўқа ва салбчиларнинг куроли чиқиби. Кариб денгизида эса Винтар Юнгнинг қароқчилик кемаси шарпасини кўрибди, кеманинг елканлари ажал шамолларидан титилиб кетган, мачта ва елкан боғланадиган ёғочларини денгиз сувараклари илма-тешик қилиб юборган экан. Ўша кема мудом Гвадалупага қайтиб боришга харакат қилар, бироқ у мудом адашишга маҳқум этилган экан. Урсула гўёки ўзи кўп йиллар давомида интиқ кутган, ўғлининг жасоратларию саргузаштлари ёзилган мактубларни ўқиётгандек (Хосе Аркадио эса унга бирортаям хат ёзмаганди), пик-пик йиғлар эди. «Уйимиз катта, ўғлим, — дерди у энтикиб, — овқат ҳам сероб, ортиб қолган қанчасини чўчқаларга ташлаймиз!» Аммо она бечора бир ўтиришда яримта чўчқани пақкос туширадиган, нафасининг шамолидан ҳатто гуллар ҳам сўлиб қоладиган манави одам билан қачонлардир лўлилар олиб кетган ўша кичкина бола аслида бир киши эканлигини ҳеч тасаввурига сифдира олмасди. Бошқалар ҳам худди шундай таажжубда эди. Унинг шундоққина стол ёнида кекириш одатини кўриб, Амаранта ижирғанишини яширолмасди. Ўзининг қай йўсинда туғилганини билмай ўтаетган ва буни ҳеч қачон била олмаган Аркадио уни ўзига негадир яқин тутишга уринаётган Хосе Аркадионинг саволларига истар-истамас жавоб берарди. Аурелияно акасига ҳадеб иккови бир хонада бирга ухлашган пайтларини, ўша узоқ болалик йиллари билан боғлик воқеаларни эслатишга уринар, аммо хотираси денгиз ҳаётининг сон-саноқсиз кечинмалари билан тўлиб-тошган Хосе Аркадио ҳеч нарсани эслаёлмасди. Ребека уни бир кўришдаёқ ёқтириб қолган эди. Хосе Аркадио ётоқхона-

си эшиги ёнидан ўтган ўша кеч, Ребека вулқонсифат нафаси ҳамма хоналарда бемалол эшитиладиган ўта бақувват бу эркак олдида Пьетро Креспи шунчаки чиройли ясанган бир бола-ку, деган қарорга келди. У турли баҳоналар билан Хосе Аркадио яқинлашмоқчи бўларди. Бир куни Хосе Аркадио унинг қоматига беҳаёларча тикилиб: «Сен яхшигина аёл бўлиб етишибсан-а, сингил», — деб қўйди. Ребека ўзини тамоман йўқотди. У яна аввалгидек шоша-пиша кесак ва оҳак ер, бармоғини сўравериб яра қилиб ташлаган эди. Кечалари ўзи билан ўзи олишиб, ухлолмай, титраб-қақшаб чикар ва Хосе Аркадио келишидан дарак берувчи тонгни, уйнинг ларзага тушишини кутарди. Охири, Ребека чидай олмай, унинг хонасига кирди. Хосе Аркадио қайиқ боғланадиган арқонга осилган гамакда, кўзлари очиқ, биргина иштонда ётарди. Унинг мисдай бадани Ребекани ҳайратга солди ва қиз ортига қайтмоқчи бўлди. «Кечирасиз, — деди Ребека, — мен сизнинг бу ердалигингизни билмабман». У ҳеч кимни уйғотиб юбормаслик учун шивирлаб гапирди. «Бу ёққа кел», деб чақирди Хосе Аркадио. Ребека келди. Қиз, довулга ўхшаш шиддатли бир куч белидан кўтариб, уч силтов билан эгнидаги кийимини йиртиб, уни худди кичкина қушча каби тапиллатиб остига босганида, нафаси қайтиб қолмаслиги учун жон талвасасида типирчилай бошлади.

Уч кундан сўнг улар никоҳдан ўтишди. Никоҳ арафасида Хосе Аркадио Пьетро Креспининг дўконига борди. Италиялик цитрада куй чалишдан сабоқ берарди. Хосе Аркадио уни четга ҳам чақирмай: «Мен Ребекага уйланяпман», деб бақирди. Пьетро Креспи оқариб кетди, қўлидаги цитрани шогирдларидан бирига бериб, дарс тугаганини эълон қилди. Улар музика асбобларию ўйинчоқлар билан тўла хонада икковлон қолишганида, Пьетро Креспи: «Ахир, у синглингиз-ку», деди.

— Аҳамияти йўқ, — жавоб қайтарди Хосе Аркадио. Пьетро Креспи муаттар хидли рўмолчаси билан пешонасини артди.

— Бу — табиатга хилоф иш, — дея тушунтира кетди у, — бундан ташқари қонунда тақиқланган.

Хосе Аркадио унинг важ-карсонидан эмас, балки шунчалар оқариб кетганидан дарғазаб бўлди.

— Тупурдим ўша табиатта, — деди у. — Мен буни сиз қийналмаслигингиз ва Ребекадан ҳеч нарса сўрамаслигингиз учун айтдим, холос.

Аммо Пьетро Крестининг кўз ёшларини кўриб бир оз бўшашди.

— Бўлди, бўлди, — деди юмшоқ охангда, — Агар ҳамма тан сизга бизнинг оиласидан ёкиб қолганида бўлса, ана Амаранта қоляпти-ку.

Гарчи падре Никанор ўзининг якшанба кунидаги хутбасида Хоссе Аркадио билан Ребека ака-сингил эмаслигини эълон қилган бўлсада, Урсула уларнинг никоҳларини кечира олмади. Урсула никоҳни шаккоклик аломати хисоблаб, черковдан қайтиб келган келин-куёвни уйга киритмади. Энди улар гўё Урсула учун ўлгандай эди. Ёш келин-куёв қабристон яқинидан бир ҳужрани ижара-га олишди. Оиласидан илк мебели — Хоше Аркадио уйдан ўзи билан олиб келган осма гамақдан иборат эди, холос. Биринчи оқшом келинни туфлисига кириб қолган чаён чақди. Ребека тилдан қолди, аммо бу ҳол эр-хотинга чиллани кўнгилдагидек ўтказишларига тўсқинлик қила олмади. Улар яшаган маҳалла ахли ҳар туни саккиз марта аёл чинқириғидан уйғониб кетар ва бу чинқириқ чошгоҳдаги ибодат чоғида ҳам яна уч марта такрорла-нар, одамлар, бошвоқсиз хирс қабристондаги ўликларнинг оромини бузмасин-да, деб худога нола қилишарди.

Ёш эр-хотинга биргина Аурелиано фамхўрлик кўрсатди. Уларга энг бақувват ва зарур мебелларни олиб берди. Хоше Аркадио уйлари ёнидаги ташландик жойни экиши-тишишга яроқли қилгунча, пул билан таъминлаб турди. Гарчанд, ҳаёт ҳатто тушига ҳам кирмаган баҳт ҳадя этган бўлса-да, Амаранта ҳамон Ребекага кек сақларди: бу шармандаликини юмшатиш йўлини топа олмаётган Пьетро Крести, Урсланинг хоҳишига кўра, илгаригидек ҳар сепианба уларнинг уйига овқатлангани келар ва баҳтсизлигини ҳеч кимга сездирмай, матонат билан дош берарди. Буэндиалар оиласига ҳурмати юзасидан у шляпасидаги қора лентани қолдирган ва ҳар гал ўзининг Урслага боғланиб қолганидан мамнунлигини намойиш этарди. Урслага ҳар куни антика совғалар — португал сардиналари, атиргул баргидан қилинган туркча шинни олиб келарди. Ҳатто бир куни Маниладан келтирилган

шол рўмол ҳам совға қилди. Амаранта Пьетро Креспининг кўнглини овлар, унинг дидини топар, кўйлагининг енгидаги осилиб қолган ипларни кесар, туғилган кунига эса Пьетро Креспининг исми ва фамилиясининг бош харфлари битилган анчагина рўмолча тайёрлаган эди. Тушликдан сўнг галереяда чеварлик қиласиган Амарантага кувноқ сухбатдош бўларди. Пьетро Креспининг назаридага ёш боладек туюловчи бу қизда ҳали нозиклик етишмасди, аммо унинг ҳислари нихоятда нафис, қалбида яширин бир нафосат бор эди. Ҳеч ким Пьетро Креспининг Амарантага уйланишига шубҳаланмасди. Ҳақиқатан ҳам, бир куни сешанбада Амарантага менга тегсангиз, деди. Қиз индамай, ишини давом эттираверди. Қулоқларини ловуллатган ҳарорат пасайишни бир оз кутиб тургач, сўнгра шошилмай, ўзига ишонадиган одамларга ўхшаб, деди:

— Албатта, тегаман, Креспи. Аммо бир-биримизни яхшироқ билиб олганимиздан сўнг. Шошқалоқлик яхшиликка олиб бормайди.

Урсула нима қилишини билмасди. Пьетро Креспини қанчалик ҳурмат қилмасин, Ребека билан йигитнинг узоқ вакт давом этган ва охири можаро билан тугаган фотиҳасидан сўнг, бу иш ахлоқ жиҳатдан тӯғрими ёки нотўррилигини англолмасди. Шубҳасини баҳам кўрадиган одам, оила бошлиғи Аурелиано эса ўзининг ноаниқ, аммо қатъий фикри билан Урсулани баттар эсанкиратди:

— Ҳозир тўй ҳақида ўйладиган вақт эмас.

Бу сўзларнинг мазмунини Урсула орадан бир неча ой ўтгач тушунди. Бу — ўша дамда Аурелианонинг нафақат тўйга, балки урушдан бўлак барча воқеа-ходисаларга нисбатан билдирган яккаю ягона самимий фикри эди. Йиллар ўтиб, у девор ёнида ўзини отишларини кутиб турганида, бу ерга қадар етаклаб келган, кўринмайдиган, аммо олдини олиб бўлмас тасодиф занжири қай йўсинда пайдо бўлганини ўзига-ўзи аниқ тушунтириб беролмайди. Ремедиоснинг ўлими Аурелианони у кўркқан даражада ҳаяжонлантирмади. Хотинининг ўлими мислсиз фазаб уйғотди ва оқибатда бора-бора у бир вақтлар аёлларни рад этгани сингари умидларни чилпарчин қилувчи сусткаш ва ғамгин ҳисларга кўмилиб кетди. Аурелиано ўзини яна буткул ишга бағишилади, аммо қайнотаси

билин домино ўйнашни ҳам канда қилмади. Мотам руҳига тўла кечки осойиш сұхбатлар уларнинг дўстлигини тобора мустаҳкамларди. «Яна уйлан, Аурелиано, — дерди унга дон Аполинар Москоте. -- Менинг яна олти қизим бор. Истаганингни олишинг мумкин». Сайловга бир неча кун қолганида Макондонинг коррехидори галдаги сафардан мамлакатдаги сиёсий вазиятдан жиддий ташвишланган холда қайтиб келди. Либераллар уруш очишга тайёргарлик кўришаётганмиш. Аурелиано ўшанда консерватор ва либераллар ҳақида мутлақо тасаввурга эга эмасди, фақат уларнинг уруш очиш мақсадлари борлиги таажжубга соларди. Сиёсатдан йироқда бўлган Макондода сайлов бўлиши арафасида қайнотасининг сержант ҳамда олти нафар қуролланган солдатни чакириши Аурелианога мутлақо кераксиз чираниш бўлиб тујолди. Шахарга келган солдатлар барча хонадонларга кириб, ов милтиқлари ва ҳатто ошхонада ишлатиладиган катта пичоқларни ҳам тортиб олишди, сўнгра ёши йигрма бирдан ўтган эркакларга консерватор-номзодларнинг номлари битилган кўк ҳамда либерал-номзодларнинг номлари ёзилган пуштиранг ва рақалар тарқатишли. Шанба куни, айни сайлов арафасида дон Полинар Москоте бугун ярим кечадан кейин қирқ саккиз соат мобайнида спиртли ичимликлар сотиш ва бир оиласга мансуб бўлмаган уч нафардан кўп одамнинг кўчада тўпланиб туриши тақиқланганни ҳақидаги декретни эшиттириди. Сайлов тинчгина ўтди. Якшанба куни эрталаб соат саккизда майдонга тахта кути ўрнатишли. Тахтани олти солдат кўриқлаб турарди. Овоз бериш мутлақо эркин бўлди, кун бўйи қайнотасининг ёнида туриб, бир одам икки маротаба овоз бермаслигини назорат килган Аурелиано бунга тўла ишонч ҳосил қилди. Кундуз соат тўртда ногора товуши сайловнинг ниҳоясига етганидан хабар берди ва дон Аполинар Москоте ўз имзоси чекилган ёрлиқ билан сайлов кутичасини мухрлади. Кечкурун Аурелиано билан домино ўйнаётганида, коррехидор сержантга, кутичани очиб, овозларни хисобла, деб буюрди. Пуштиранг ва кўк қофозларнинг сони тенг эди, аммо сержант пушти қофозларнинг фақат ўнтасини қолдириб, қолганларини ташлаб юборди. Сўнг кутичага янгидан мухр босишиди. Эртасига тонг азонда у провинциянинг марказий шаҳрига олиб

кетилиши керак эди. «Либераллар уруш бошлашади», деди Аурелиано. Дон Аполинар ўйиндан бош кўтартмади ҳам. «Сайлов қоғозларининг алмаштириб қўйилганлиги учун деб ўйлайсанми?! Йўқ, уруш очмайдилар, — деди у. — Ахир улар шикоят қилишмаслиги учун кутичада оз-моз пушти бюллетенлар қолдирилди-ку». Аурелиано оппозиция қанчалар нокулай шароитда эканини англади. «Агар мен либерал бўлганимда, — таъкидлади у, — ана шу қоғозлар юзасидан албатта уруш бошлаган бўлардим». Қайнотаси унга кўзойнак тепасидан караб қўйди.

— Эҳ, Аурелиано, — деди у, — агар сен либерал бўлганингда, гарчанд менга юз марта куёв бўлганингдагам қоғозларнинг алмаштирилишини кўролмас эдинг.

Сайловнинг якуни эмас, балки солдатларнинг мусодара қилинган пичоқлару ов милтиқларини эгаларига қайтариб беришдан бош тортишлари шаҳарда норозилик туғдирди. Аёллар Аурелианога, қайнотангга айт, лоақал ошпичоқларни қайтарсинг, деб илтимос қилишди. Дон Аполинар Москоте махфий равишда унга солдатлар мусодара қилинган пичоқлару ов милтиқларини либералларнинг урушга тайёргарлик кўришаётганини далилий ашёлари сифатида олиб кетилганини маълум қилди. Бу қадар сурбет баёнот Аурелианода жуда ёмон таассурот қолдириди. У лом-мим демади, аммо бир куни кечкурун дўстлари Херинельдо Маркес ва Магнифиго Висбаль билан пичоқлар воқеасини муҳокама қилаётуб, ундан либералми ёки консерватор эканлигини сўрашганида, Аурелиано бир он ҳам иккиланмай:

— Агар кимдир бўлишим шарт бўлса, яхшиси, либерал бўлардим, чунки консерваторлар фирт муттаҳам, — деди.

Эртасига у дўстларининг қистови билан, жигарини даволаттани (гарчанд касал бўлмаса-да) доктор Алирио Ногеранинг қабулига кирди. Бу баҳона нега керак бўлиб қолгани ҳақида у тасаввурга ҳам эга эмасди. Доктор Алирио Ногера Макондога бундан бир неча йил олдин, анчагина нордон дорилар ва одамларга ғалати туюлган — «Понани пона билан қоқиб чиқаришади» деган шиор билан бирга келганди. Ногера ҳеч қандай шифо-кор эмасди. Ушибу сохта доктор аслида террорчи эди. Кўнжи узун пойабзали унинг беш йиллик сургун даво-

мида темир кишанлардан чандик тушган тўпиқларини бегона кўзлардан яширади. Федералчиларнинг илк кўзбоннидаёқ кўлга туширганларида, у жинидан ҳам ёмон кўрадиган лиbos — шифокор кийимини кийиб Кюрасаога қочишга мувваффақ бўлган эди. Узоқ муддат чўзилган бу қувфинликнинг охирги кунларида, Кюрасаога сиёсий муҳожирлар Кариб дengизининг барча оролларидан келган хушхабарлардан рухланиб, контрабандачиларнинг кемасига тушиб, дорилар тўлдирилган шиша идишлар (дорилар оддий шарбатдан ўзга нарса эмасди) ва Лейпциг университетини тутатганлиги хақидаги сохта диплом билан (уни ҳам ўзи тайёрлаган эди) Риоачада пайдо бўлди. Риоачада эса ҳафсаласи пир бўлиб йифлаб юбораёзди. Сиёсий муҳожирлар портлаш арафасида туришибди, деб таърифлаган федералчилар сайлов арафасида ишончларини йўқотишиб, мутлақо совиб қолишганди. Омадсизликдан фамга чўккан ва қариган чоғида яшаш учун ишончли жой қидирган бу сохта шифокор Макондога келиб яширинди. У шаҳар майдони яқинидаги уйда, тор, бўш шиша идишлар қалаштирилиб ташланган хоначада, тузалмас беморлар маблағи эвазига яшарди: барча доридармонларни татиб кўрган бу беморлар эндиликда жўн шарбатдан шифо ахтаришар эди. Дон Аполинар Москоте номигагина хукмдор бўлиб турган пайтда, доктор ўз ташвиқотчилик истеъодни кўллай олмасди. У кўпроқ вақтини эсадаликлар ёзишу астмага қарши курашга сарфларди. Ногера яқинлашиб келаётган сайловга катта умид боғлаган эди. У сиёсат бобида нўноқ бўлган шаҳар ёшлиари билан мустаҳкам алоқа ўринатди ва яширин равишда қатъий фитначилик компаниясини бошлаб юборди. Сайлов қутичасидаги сон-саноқсиз пуштиранг коғозлар дон Аполинар Москоте ўйлаганидек ёшларнинг енгилтакликлари эмас, балки Ногеранинг фаолияти туфайли пайдо бўлган эди (бу юмуш террорчи кўзлаган режанинг бир бўлаги эди), у шогирдлари сайловнинг қанчалик лўттибозлил эканига ишонч хосил қилишлари учун уларни овоз беришга мажбур қилган эди. «Бу — жабр-зулмнинг ўзгинаси» дерди Ногера уларга. Аурелианонинг аксарият дўйстлари консеваторлар тузумини нобуд килиш истагида эди, аммо Аурелианонинг коррехидор билан қариндошлигидан эмас, балки одамовилигию феъл-атво-

ри ўзгарувчанилигидан кўркишиб, унга ўз режалари ҳакида гапиришга журъат қилишолмасди. Бундан ташқари, қайнатасининг кўрсатмасига амал қилиб консерваторларга овоз бергани маълум бўлган эди. Шундай қилиб, унинг сиёсий қарashi рўй берган бу оддий тасодиф туфайли очилиб қолди. Аурелиано факат шунчаки қизиқиш юзасидан илк дафъа телба қадам ташлади — докторнигиа йўқ касалини даволаттани борди. Ўргимчак уяларию кам-фаранинг ачимсиқ ҳиди қоплаган, чўчқаҳона каби ифлос бу хонада у қари игуанага ўхшаш, нафас олганда ўпкаси гўёки хуштак чаладиган бир кимсани учратди. Доктор индамасдан Аурелианони дераза ёнига олиб борди-да, пастки қовоғини кўздан кечира бошлади. «У ерда эмас, — деди Аурелиано дўстлари ўргаттани бўйича. Кейин қўлини жигарига босиб — ана шу еримда оғриқ ҳис қиляпман, кечаси билан уйқу бермайди», — деди. Шунда доктор Ногера хона қизиб кетганини баҳона қилиб, дегизани ёпди ва консерваторларни ўлдиришига аҳд қилган ватанпарварларнинг бурчи ҳакида қисқа ваъз айтди. Аурелиано бир неча кун давомида чўнтағида дори солинган идиш олиб юрди. У ҳар икки соатда уч дона ҳандори олиб, тилининг остига ташларди. Дон Аполинар Москоте унинг доктор найрангларига лаққа учганидан кулар, фитначилар эса Аурелианони ўз одамимиз, деб ҳисоблашарди. Фитнага, гарчанд келажакдаги ишлари нимадан иборат эканини аниқ билишмаса-да, Макондога асос солган барча кишиларнинг барча ўғиллари жалб этилган эди. Аммо доктор ўз сирини ошкор этгани захоти, Аурелиано улар сафидан чиқди. Ўшанда Аурелиано консерваторларнинг нобуд қилиниши зарурлигига қатъий ишонса-да, докторнинг режалари қабиҳлигидан ларзага тушган эди. Алирио Ногера якка террор тарафдори эди. Унинг режаси — келишилган ҳолда бир қатор якка тартибда суиқасд уюштиришни, суиқасд бора-бора умуммиллий тус олишини, охир-оқибатда барча давлат чиновниклари, уларнинг оила аъзолари, асосан эркак зотига мансублари, ер юзасида консерваторларнинг уруғиям қолмаслиги учун — ўлдирилишларини тақозо этарди. Табиийки, бу рўйхатга дон Аполинар Москоте, унинг хотини ва олти қизи ҳам киритилган эди.

— Сиз ҳеч қанақа либерал эмассиз, — деди Аурели-

аю қиёфасини ўзгартирмай. — Сиз шунчаки конхўр кассобсиз, холос.

— Ундаи бўлса, — жавоб қайтарди доктор вазминлик билан, — дориларни қайтариб бер. Улар энди сенга керак эмас.

Ўшанда докторнинг уни ҳеч қандай курашга яроксиз, ланж, кўнгли бўш, бебаҳт ва ёлғизликка мойил деб ҳисоблагани Аурелианога орадан ярим йил ўттач маълум бўлди. Фитнани сотиб қўйишдан хавфсираган дўстлари Аурелианони қўрқитишига уриниши. Аурелиано уларни тинчлантириб айтдики, мен ҳеч кимга ҳеч нарса демайман, лекин Москоте оиласини ўлдиришга келсангиз, сизларни оstonада қурол билан қарши олишим тайин.

Аурелианонинг қатъияти фитначиларга қаттиқ таъсир қилди ва улар режаларини номаълум муддатга кечиктириши. Шу воқеалар содир бўлаётган маҳалда Урсула Пьетро Креспи билан Амарантанинг тўйлари хусусида маслаҳатлашгани ўғлининг ёнига келди ва у, онасига, хозир бунинг мавриди эмас, дея жавоб қайтарди. Бир ҳафтадирки, Аурелиано, қўйнида эски тўппонча яшириб, дўстларини зимдан кузатарди. Тушлиқдан сўнг, ўз уйларини тартиба келтира бошлаган Хосе Аркадио билан Ребеканикига кофе ичгани борар, кеч соат олтидан кейин эса қайнотаси билан домино ўйнашга ўтирас эди. Эрталаб, нонушта пайти Аркадио билан сухбатлашарди: Аркадио энди норгул йигитга айланган бўлиб, уруш мукаррарлигидан ҳар сафар ҳаяжонга тушарди. У муаллимлик қиладиган мактабда эндигина гапиришни ўрганишаётган болалар ҳам, ёши Аркадиодан анча катта сўлоқмондай одамлар ҳам бор эди. Аркадиога либерализм вассвасаси юқиб ултурган эди. У падре Никанорни отиб ташлаш, черковни мактабга айлантириш, мухаббат эркинлигини жорий этиш керак, деб тинмай гапиради. Аурелиано унинг шахдини қайтаришга уриниб, эсингни йиф, сал эҳтиёт бўл, деб маслаҳат берди. Аммо Аркадио маслаҳатга кулоқ солмас ва ҳамманинг олдида уни кўнгли бўшлиқда айбларди. Аурелиано эса кутарди. Ниҳоят, декабрнинг бошида Урсула устахонага ҳовлиқиб кириб:

— Уруш бошланди! — дея ҳайкирди.

Уруш уч ой давом этди. Бутун мамлакатда ҳарбий ҳолат эълон қилинди. Уруш бошланишини Макондода

факат биргина одам — дон Аполинар Москотегина биларди, аммо шаҳарга кўққисдан бостириб киришга буйруқ олган ҳарбий отряд келмагунга қадар у ҳатто хотинига ҳам оғиз очмади. Хачирларга тиркалган иккита енгил тўп билан қуролланган солдатлар шаҳарга эрта тонгда шовқин-суронсиз келишиб, мактабни казармага айлантиришди. Кечки соат олтидан комендантлик вақти жорий килинди. Ҳар бир хонадонда олдинги тинтувга нисбатан қаттиқроқ тинтув ўтказилди ва бу гал ҳатто дехкончилик асбобларини ҳам тортиб олишди. Доктор Ногерани уйидан судраб чиқиб, шаҳар майдонидаги дараҳтга боғлашиб, суду терговсиз отиб ташлашиди. Падре Никанор ҳарбийларга ўзининг илохий муаллақи билан таъсир қилмоқчи бўлган эди, солдатлардан бири унинг бошига қўндок билан туширди. Либераллик шамоли тиниб, атрофни даҳшатли сокинлик қоплади. Оқариб кетган ва одамови бўлиб қолган Аурелиано қайнотаси билан домино ўйнашни давом эттиради. У гражданлик мансаби устига ҳарбий ҳоким унвони ҳам берилган дон Аполинар Москотенинг яна курук савлатга айланганини тушуниди. Барча фармонларни гарнizon бошлиғи бўлмиш капитан берар, у ҳар куни эрталаб жамоат тартиби муҳофазачиларининг эҳтиёжи учун одамлардан солик тўпларди, холос. Унинг тўрт нафар солдати кутурган ит қопган аёлни оила аъзолари қўлидан юлиб олиб, кўчанинг қоқ ўртасида милтиқ қўндоклари билан уриб ўлдиришди. Шаҳар ишғол қилинганидан икки ҳафта ўтгач, якшанба куни Аурелиано Херенильдо Маркеснинг уйига борди ва эҳтиёткорлик билан қандсиз кофе сўради. Улар ошхонага факат иккови қолиштанида, Аурелиано ўзига хос бўлмаган қатъий буйруқ оҳангда деди: «Йигитларни ҳозирла. Биз урушга борамиз». Херенильдо Маркес ишонмади.

— Қуролимиз йўқ-ку? — сўради у.

— Уларнинг қуролларини тортиб оламиз, — жавоб берди Аурелиано.

Сешанба куни тунда мардонавор операция ўтказилди: пичоқ ва темир-терсак билан қуролланган, ёши ўттизга ҳам етмаган Аурелиано Буэндия бошчилигида кўққисдан гарнizonни ишғол қилиб, солдатларнинг милтиқларини қўлга киритди ва майдонда капитан билан биргаликда ит қопган аёлни ўлдирган ўша тўрт солдатни отиб ташлади.

Ўша кечаси, хали майдондан тўп овози эшитилиб турган бир пайтда, Аркадио Макондо қўргонининг ҳам граждап, ҳам ҳарбий ҳукмдори этиб тайинланди. Қўзғолончиларнинг уйлангандари хотинлари билан зўрға хайрлашди. Одамларни террордан ҳалос қилгандари учун чексиз ташаккурга сазовор бўлган Аурелиано отрядининг аъзолари, охириги ахборотларга қараганда, Манаурега силжиган генерал Викторио Медина бошлиқ инқилоб лашкарларига қўшилиш учун сахар пайти Макондодан чиқиб кетди. Йўлга тушишдан олдин Аурелиано дон Аполинар Москотени жавон ичидан чиқарип олди. «Ташвишланманг, ота, — деди у. — Янги ҳокимият сизнинг ва оиласизнинг дахлизилигига кафиллик беради». Дон Аполинар Москоте узун этикли, елкасига милтиқ осиб олган қўзғолончи ўзининг куёви, ҳар куни кеч соат тўққизгача бирга домино ўйнайдиган одам эканини зўрға таниди.

— Аурелиано, бу бемаънилил-ку! — қичкирди у.

— Йўқ, бемаънилил эмас, — деди Аурелиано. — Бу — уруш, Энди мени хеч қачон Аурелиано деб атаманг, энди мен полковник Аурелиано Буэндиаман!

Полковник Аурелиано Буэндия ўттиз икки марта куролли қўзғолган кўтарди ва ўттиз икки гал ҳам мағлуб бўлди. У ўн етти аёлдан ўн етти нафар ўғил кўрди, кенжа ўғли энди ўттиз беш ёшга кираётганда, ҳамма фарзандларини бирин-кетин, бир кечанинг ўзида ўлдиришди. Ота эса ўн тўрт сукисдан, етмиш уч пистирмаю қатлдан ҳамда кофега аралаштирилган, нақ бир отни бемалол ўлдирадиган заҳардан омон колди. У республика президенти тақдим этган Хурмат орденидан воз кечди. Барча революцион кўшинларнинг бош қўмандони бўлди ва мамлакатининг у сарҳаддан-бу сарҳадга қадар ястаниб ётган бепоён ерларига ҳарбий ҳукмдор ва судья этиб тайинланди. Ҳукумат ҳам чўчийдиган бу одам ўзининг фотосуратини олдиришга ҳеч рухсат бермасди. У урушдан сўнг, то умрининг охиригача тайинланган нафақани рад этиб, кексайганида Макондодаги устахонасида балиқчалар ясад, ўшалардан тушган маблағ эвазига кун кечирди. У ҳамиша жангларда биринчи сафларда қатишган бўлса-да, фақат бир мартагина, қарийб ийтгирма йил давом этган гражданлар урушига чек қўйган Нирланд сулҳи асосида таслим бўлишига имзо чекилга-

нидан сўнг, ярадор бўлди, аникроғи, ўзини ўзи яралади. У қўлидаги тўппончасидан кўкрагига ўқ узди ва ўқ юрагига шикаст етказмай, орқасидан тешиб чиқди. Макондода номига қўйилган кўчагина унинг мислсиз жасоратларидан нишона сифатида қолди. Аммо у йигирма бир нафар одамдан иборат отрядни ҳеч нимани қўзламай, генерал Викторио Медина қўшинларига қўшилиш учун ўша декабрь тонгида Макондони тарк этганини ўлими олдидан тан олди.

— Биз шаҳарни сенга қолдирипмиз, — деган эди ўшандада у Аркадиога. — Бус-бутун қолдириб кетяпмиз, биз қайтганимиздан кейин Макондо бундан ҳам ободроқ бўлмоғи даркор.

Аркадио унинг кўрсатмасини бутунлай бошқача тушунди. У Мелькиадес китобларидағи рангли расмлардан рухланиб, маршаллик галунлари тикилган ва эполетлар тақилган антиқа ҳарбий кийим тикириди, отиб ўлдирилган капитаннинг попукли қиличини камарига тақиб олди. Кейин иккала тўпни ҳам шаҳарга кираверишдаги жойга ўрнатди, оташин хитобларидан рухланган шогирдларига ҳарбий форма кийдириб, четдан қараган одамларга Макондо ишғол қилиб бўлмайдиган шаҳардек туюлиши учун қуроллантириб, шаҳар кўчалари бўйлаб кезиб юришни буюрди. Ушбу маккорликнинг оқибати ҳам яхши, ҳам ёмон бўлди: хақиқатан ҳам хукумат бир йил давомида Макондо қўрғонини босиб олиш учун буйруқ беришга жазм этолмай юрди, аммо ниҳоят бу ишга киришилгач, шаҳарга шунчалик кўп қўшин юборищдикি, химоячиларнинг қаршилиги ярим соат ичида синдирилди. Аркадио хукмдорликнинг дастлабки кунлари ёзининг қарор чиқаришга мойиллигини ошкор қилди. У дафъатан миясига келиб қолган тасодифий нарсалар хусусида қарорлар қабул қиласар, баъзан бир кунда тўртта декрет чиқарган пайлари ҳам бўлган эди. У ўн саккиз ёшлилар учун мажбурий ҳарбий хизмат жорий этди: кеч соат олтидан сўнг кўчада қолган уй ҳайвонларининг умумий мулкка айланиб қолишини эълон қилди, катта ёшдаги эркакларни енгларига қизил латта боғлаб юришга мажбурлади. Падре Никанорни хонаки банди қилиб қўйди: «Агар уйдан чиқсанг, отиласан», деди унга. Падрега факат либераллар ғалабасини байрам қилганларидагина ваъз ай-

тии ва кўнғироқ чалишга рухсат этилди. Аркадио, одамлар билан ҳазиллашмаётганлигини кўрсатиш учун, солдатлар бўлимасига шаҳар майдонида кўнғирчокларни отиб мапик қилишини буюрди. Олдинига буни хеч ким жиддий қабул қилмади. Ахир, Аркадио ҳам, унинг солдатлари ҳам бор-йўғи катталарнинг ўйинларини ўйнашаётган ёш болалар, мактаб ўқувчилари эди-да. Бир куни кечқуруп Аркадио Катаринонинг ипратхонасига кирганида сурнайчи янги бошлиқни тантанали марш билан қарши олиб одамларни қулдирган эди. Аркадио хокимият эгаларини бехурмат қилгани учун сурнайчини отишга маҳкум этди. Бунга норозилик билдиришга жазм этганларни эса синф хоналаридан бирига камаб, уларга фақат иону сув берилишини тайинлади. «Сен қотилсан! — дея бақиради унга хар сафар Урсула, неварасининг ўзбошимчалигини ёшитиб. — Мабодо Аурелиано ёшитиб қолса, сени албатта отиб ташлайди ва бундан биринчи бўлиб мен хурсанд бўламан». Аммо, бу гапларнинг бари бехуда эди. Аркадио ўзининг мазмунисиз ёвузлигини тобора кучайтиради. Нихоят, у Макондо кўрган энг ёвуз хукмдорга айланисиб қолди. «Хайриятки, одамлар оку қорани фарқляяпти, — деди бир куни дон Аполинар Москоте. — Мана, сизга либераллар ваъда қилишган жаниат». Бу сўзларни Аркадиога етказишиди. У солдатлар патрули билан дон Аполинар Москотенинг уйини ишғол қилиб, мебелларининг кулини кўкка совурди, қизларини беомон савалади, собиқ коррехидорни эса кўча бўйлаб судратиб, казармага олиб келтириди. Бундан хабар топган Урсула уятдан қизариб, қўлидаги мумланган ўрма қамчисини газаб билан силтаганча, шаҳар кўчалари бўйлаб югура кетди; у казарма ҳовлисига бостириб кирганида, бўлинма солдатлари дон Аполинар Москотени отиш учун сафортининг ва Аркадио «Оtingлар» деб буйрук беришга шайланастган эди.

— Қани, отиб кўр-чи, пасткаш! -- деб қичкирди Урсула.

Довдираб, ўзини ўнглаб олишга ҳам улгурмаган Аркадиони Урсула ҳўқиз пайларидан ўрилган оғир қамчи билан савалай кетди. «Отиб кўр-чи, қотил! — деб қичкирди у. — Унга қўшиб мени ҳам от, манжалакининг боласи. Ўшанда мени сендей маҳлукни ўстирганим учун

уятдан йиғлашимдан халос этган бўлласан!» У Аркадиони раҳм-шафхатсиз, то у ҳовлиниң узқ бурчагига бориб, шилликкуртдай бурканиб олгунига қадар савалади. Илгари ўқлар илма-тешик қилиб юборган қўғирчиқ осигурилек турган ёғочга боғлаб қўйилган дон Аполинар Москоте хушисиз эди. Бўлинма солдатлари, Урсула қолган ғазабини бизга сочади, деб қўрқсанларидан қочиб кетишган эди. Аммо Урсула улар томонга қиё ҳам боқмади. Оғриқ азобидан додлаётган Аркадиони тинч қўйиб, дон Аполинар Москотени ечди ва уйга олиб кетди. Казармадан чиқишидан олдин, бу ерда ҳибсда сақланаётганларни озодликка чиқарди.

Шундан сўнг шахарни Урсула бошқарадиган бўлди. У якшанба ибодатини қайта тиклади, қизил латта боғлаб юришга чек қўйди ва Аркадионинг барча ноўрин қарорларини бекор қилди. Аммо шунчалик матонатига қарамай, Урсула холи қолган пайтларида ўз толеидан йиғларди. У ўзини шу қадар ёлғиз ҳис қиласди, охири қаштан остида эсдан чиқаёзган эрининг сухбатидан таскин излай бошлади. «Қара, қанча қулфатлар тушди бошимиизга, — деди у эрига пальма шоҳ-шаббаларидан қилинган пешайвонни оқизиб кетишга ҳаракат қилаётган ёз ёмғирининг шовқини остида. — Уйимиз ҳувиллаб қолди, ўғилларимиз тарқалиб кетишиди. Яна иккимиз қолдик». Аммо телбалик бағрига гарқ бўлган Хоше Аркадио Буэндиа унинг гапларини эшитмасди. У ўзининг скамейкасида ўтирас, Урсула эса, эрини ювинтиаркан, оила янгиликларини сўзлаб берарди. «Аурелианонинг урушга кетганига мана тўрт ой бўлди, биз ҳанузгача унинг тақдиридан бехабармиз, — дерди у, эрининг орқасини союнли латта билан арта туриб. — Хоше Аркадио эса қайтиб келди, гавдаси сеникidan ҳам норғул, бутун бадани чорчўп тасвирига тўлиб-тошган, лекин у хонадонимизга нукул шармандалик келтираётir». Ноҳуш хабарлар эрига озор бера бошлаганини ҳис қилиб, энди уни алдашга тушарди. «Эҳ, шунча вайсабман-а, сен менга ишонма, — дерди у эрининг нажосати устига кул сепиб, сўнг уни белкуракка йифаркан. — Хоше Аркадионинг Ребекага уйланиши худонинг ёзиги экан, энди улар жуда баҳтили яшашяпти». Урсула ҳақиқат ёрдамида ёлғон гапиришга шу қадар ўрганиб қолдики, охири ёлғонлари-

дан ўзи ҳам таскин топа бошлади. «Аркадио жиддий ва ниҳоятда жасур йигит бўлиб етишган, — дерди у. — Ҳарбий кийиму қилич унга қанчалар ярашганини кўрсанг эди». Бу хол ўлик билан гаплашишга ўхшаб кетар, нега энди Хосе Аркадио Буэндиани бирор нарса на хурсанд, на хафа кила оларди. Аммо Урсула эри билан сухбатлашишни канда килмасди. Эри беозор ва лоқайд эканини кўргач, Урсула уни арқонлардан халос қилди. Арқонлар ечилган бўлса-да, Хосе Аркадио Буэндия ҳатто жойидан ҳам силжимади. Гўёки арқонларнинг ҳеч бир аҳамияди йўқдек, гўёки уни қаштан дарахти танаисига арқонлар ва умуман кўзга кўринадиган воситалар — занжиру кишанлар эмас, балки улардан юз чандон бакувват бир куч боғлаб ташлагандек, қуёш ва ёмғир остида ҳам скамейкада ўтираверарди. Августда, бу йил қиши одатдагига караганда чўзилиб кетиши ҳаммага аён бўлганида, Урсула ниҳоят, эрига ўзи маъқул топган нарсани маълум қилди:

— Бахт биз билан қадам-бақадам юрибди, — деди у. — Яқинда Амаранта билан пианола тузатган ўша италияликнинг тўйини кўрамиз.

Урсула Пьетро Креспи билан Амарантанинг сухбатларини илгаригидек кузатишни кераксиз деб билгач, уларнинг дўстона алоқалари хийла илгарилаб кетди. Келин-куёвлик қоронфилик пардаси илиа чулғанди. Пьетро Креспи ҳар куни кечқурун Амаранта учун Петrarканинг сонетларини таржима қиласди. Улар атиргуллар хиди уфуриб турган галереяда то чивинлар оромларини бузмагунларича ўтиришар, сўнг меҳмонхонага ўтишарди. Йигит шеър ўқир, қиз эса чеварлик қилас, иккиси ҳам уруш воқеаларига лоқайд эди. Амарантанинг сезгирилги, унинг вазмин нафосати йигитни ўргимчак иплари каби ўраб ташлади ва ҳар сафар соат саккизда уйига кетишидан олдин куёв ана шу кўринмас ипларни узид ташларди гўё. Пьетро Креспи ватанидан юборилган открытикалардан Амаранта иккови ажойиб альбом тайёрлашди. Бу открытикаларнинг ҳар бирида дарахтзорларнинг хилват бурчагида ўтиришган махбублар, камон ўқи билан яранланган юрак ёки икки кабутар икки учини тумшуғида тутиб турган тилларанг тасмалар тасвири туширилганди. «Бу — Флоренциядаги боғ, — дерди Пьетро Креспи

открыткаларни кўздан кечиравкан. -- Кўлингни чўзсанг бас, кабутарлар кафтингга қўниб, нон ушоқларини ея бошлашади». Баъзан Венеция шаҳри қўринишлари тасвирланган сувбўёкли расмларни қўришганида, ватан соғинчи унинг хотирасида каналлардан таралувчи ботқоқ дengизнинг чирик чифаноқлари хидиу гулларнинг енгил бўйини уйғотарди. Амаранта гоҳо хўрсиниб, гоҳо кулиб, гўзал эркагу аёллари болалар тилида сўзлашувчи бу мамлакат, шу кунларда харобазорга айланган қадимий шаҳарлар хақида орзу қиласиди. Нихоят, Пьетро Креспи излаганини топган эди. Мұхаббат дардидә океанини кесиб ўтгач, Ребека билан шошилинч, жўшқин тарзда ўпшган пайтидаги ҳавас билан адаштириб юборганидан сўнг ниҳоят ҳақиқий мұхаббатини топган эди. Бахт унга омад келтирди. Энди Пьетро Креспининг дўкони деярли бутун квартални эгаллар ва гўё хаёлий бир маконга айланган — бу ерда вактни соат бонглари орқали билдириб турадиган Флоренция қўнфироқхонасининг аниқ нусхасини, Соррентодан келтирилган музикали қутичани, қопқоғи очилиши биланоқ беш нотадаги кўйдан парчалар ижро этиладиган хитой упадони ва, умуман, барча мусиқа созларини, одамзод томонидан ўйлаб чиқарилган, бураб ҳаракатга келтирилувчи барча ўйинчоқларни учратиш мумкин эди. Мусиқа мактабида дарс беришга лаёқатсиз бўлган Бруно Креспи — Пьетронинг укаси дўконга мутасадди эди. Унинг елиб-югуришлари туфайли Турклар кўчаси ўзининг турли-туман, кўзни қамашибиривчи ўйинчоқлар кўргазмаси билан сехрли қўриқхонага ўхшаб қолди, бу ерда одамлар Аркадионинг жабрзулларини, йироқ-йироқлардаги уруш таҳликасини батамом унутишарди. Урсуланинг кўрсатмасига биноан, якшанба ибодати қайта тикланганида, Пьетро Креспи ибодатхонага немис фисгармониясини ҳадя этди, у ерда болалар хори ташкил қилиб, унинг қатнашчилари билан биргалиқда грегориан репертуарини машқ қила бошлиди. Бу нарса падре Никанорнинг камтарин хизматига аллақандай шукух бағишлади. Амаранта яқин кунлар ичидаги италияликнинг баҳтиёр рафиқаси бўлишига ҳамма ишонарди. Ўз хисларини ортиқча қамчиламай, уларни нафис, табиий оқим ихтиёрига ҳавола қилган келин-куёв, охир-оқибатда тўй муддатини аниқлаш чегараси қадар

келишди. Ҳеч ким уларга монеълик қилмоқчи эмасди. Илгари, тўйни ортга сураверганидан Ребекани баҳти қаро қилиб қўйгани учун ич-ичидан ўзини гуноҳкор хис қилаётган Урсула, виждон қийноғини яна орттириши истамасди. Урун жафолари, Аурелианонинг йўқлиги, Арқадионинг зулми, Хосе Аркадио билан Ребеканинг қувғин қилиниши туфайли Ремедиосга очилган аза ҳам унут бўлди. Тўйлари бўлишга астойдил ишонган Пьетро Креспи бир куни Аурелиано Хосени ўзининг тўнғич ўғли деб ҳисоблашга мойиллигини сездиради. Ҳамма, Амаранта баҳтнинг осуда кўрфазига тобора яқин қолди, деб ўйларди. Аммо Ребекадан фарқли ўлароқ, у ҳаяжонини мутлок сездирамасди. Дастурхонга гул тиккан пайтидагидек хотиржамлик билан заржияк тўқир, матога тустовуқлар тасвирини туширади. Амаранта Пьетро Креспи инонихтиёрини тамом баҳш этадиган пайтни кутар эди. Охири, кутавериб, октябрнинг шиддатли ёмғирлари маҳали сабр косаси тўлди шекилли, бирдан ўзгарди.

Пьетро Креспи ўзини батамом йўқотиб қўйди. У ҳеч бир уялмай-нетмай фифон чекканида ҳам, умидсизликка тушганидан бармоқларини синдириб юборишга сал қолганида ҳам, Амарантанинг қарорини ўзгартира олмади. «Вақтингни беҳуда ўтказма, — деди унга Амаранта. — Агар мени ҳақиқатан ҳам севадиган бўлсанг, уйимизнинг бўсағасига бошқа қадам босмагин». Урсула уятдан ер қаърига кириб кетишга тайёр эди. Пьетро Креспи ялинишнинг барча усулларин қўллаб кўрди. У ўзини тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада камситишгача бориб етди, — жонини қурбон қилиб бўлса-да, йигитта тасалли беришга тайёр турган Урсланинг этагини тутиб, бутун оқшом бўйи йиғлади. Креспининг ёмғирли кечаларда шоҳи соябон тутиб, Амарантанинг деразасида чироқ бор-йўқлигини кузатиб, уйни тентираб айланиб юрганини кўп кўришарди. Пьетро Креспи ҳеч қачон ана шу қунлардагидек бежирим кийинмасди. Унинг беҳад азоб-уқубат тортган, императорниги ўҳшаган боши фавқулодда ажойиб салобат касб этганди. У Амарантанинг галереяда чеварлик қилишга келадиган дугоналаридан қизининг қарорини ўзгартиришга таъсир кўрсатишларини илтижо қилиб, уларни жон-холига қўймасди. У ҳамма шиларини ўз ҳолига ташлаб қўйди. Креспи уззукун вак-

тини магазиннинг орқа хонасида ўтказар, телбанома мактублар битиб, орасига гул баргларию куритилган капалакларни жойлаб Амарантага йўллар, ҳатлар эса очилмасдан, яна ўзига қайтиб келарди. У уйга қамалиб олиб, соатлаб цитрада куй чаларди. Бир куни кечаси қўшиқ айта бошлаганида Макондо ахли уйкудан уйғониб, цитранинг сехрли куийдан ва ер юзида мавжуд энг кучли муҳаббатга йўғрилган ҳазин овоздан фоят таажжубга тушишди. Ана ўшанда Пьетро Креспи Амарантанинг деразасидан бўлак барча деразаларда чироқ ёнганини кўрди. Иккинчи ноябрда — марҳумларни хотирлаш кунида магазин эшигини очиб ичкарига кирган укаси барча чироқлар ёқилганини, барча музикали қутичалар очилиб, куй ижро этаётганини, барча соатлар тўхтамай занг ураётганини ва ана шу тутуриқсиз музика садолари остида ётган акаси Пьетро Креспини кўрди: унинг билакларидағи қўк томирлари кесилган, иккала қўли эса бўхўр¹ тўлдирилган тоғорага тушурилганди.

Урсула унинг жасади солинган тобутни уйларига қўйишини буюрди. Рухоний Никанор диний маросимни ўтказишга ва ўз-ўзига суиқасд қилган одамнинг жасадиди ни муқаддас тупроққа қўйишига қарши чиқди. Урсула у билан баҳслаша бошлади. «Менимча, у шаҳид хисобланади, — деди у. — Бу воқеа қай сабабдан содир бўлганини на мену на сиз тушуна оламиз. Иродангизга қарши борсам-да, уни Мелькиадеснинг ёнига дафи этаман». У дабдабали дафн маросимида бутун эл фикрини бир овоздан қўллаб-қувватлаганидан сўнг аҳдини бажарди. Дафн куни Амаранта ётоғидан чиқмади. У каравотида ётаркан, Урсуланинг ноласини, уйда тўпланган одамларнинг қадам сасларини, уларнинг паст товушларини, гўяндаларнинг марсия айтиб йиғлашларини эшилди. Хонага топталган гулларнинг ҳиди анқиб турган чукур сукунат чўқди. Амаранта узок муддат ҳар оқшом лавандан²нинг ҳидини туюрди, аммо у ўзини телбаликка асир бўлишдан халос қилишга етарли куч топди. Урсула уни буткул ташлаб қўйди. Ҳатто бир куни кечқурун Амаранта ошхонага чиқиб, қўлини ўчоқнинг лахча чўғига тутиб, то куйган

¹ Б ў х ў р — Осиё жанубидаги дараҳтлар пўстлоғидан олинадиган хушбўй катрон.

² Л а в а н д а — хаворанг ёки бинафшаранг ўсимлик.

этининг бадбўй ҳиди келгунга қадар қимир этмай, оғрикқа чираб турганидаям унга раҳми келмади, ҳатто бошини кўтариб хам қарамади. Бу – виждан азобини босиш учун ишлатилган кучли таъсир воситаси эди. Амаранта бир неча қун давомида қўлини тухум сарифи солинган косага солиб юрди, кейин куйган жойлари битиб кетди ва яра ўрни чандик бўлиб қолди. Тухум сарифи баайни унинг юрагидаги жароҳатларига хам малҳам бўлди. Бошидан кечирган фожеани биргина қора газмолдан қилинган латта эслатиб турарди. Амаранта бу қора тасмани куйган қўлига ўла-ўлгунча тақиб юрди.

Аркадио кутилмаганда мурувват кўрсатди – Пьетро Креспининг ўлими муносабати билан расмий мотам тутишга фармон берди. Урсула буни худди адашиб қолган қўйнинг сурувга қайтганидек баҳолади. Аммо у янгишган эди. Ҳали ҳарбий либос киймасдан илгариёқ Аркадио унинг учун йўқотилган эди. У Аркадиони ўз фарзандидай – худди Ребекани тарбиялагандек, доим эъзозлаб, ҳеч нарсага зориқтирмасдан тарбияладим, деб ҳисобларди. Аммо Аркадио одамови, қўрқоқ бўлиб ўсади. Ахир, унинг болалиги уйқусизлик касали кенг тарқалган, Урсула қурилиш ишларига муккасидан кетган, Хосе Аркадио телба бўлиб қолган, Аурелиано узлатга чекинган, Амаранта билан Ребека бир-бирига беомон ракиб бўлиб юрган бир пайтга тўғри келган эди-да. Аурелиано унинг хатсаводини чиқарди. У Аркадиога ўз кийимларини батамом ўзига яроқсиз бўлиб қолгандан кейингина ҳадя қиласарди. Виситасъон эса Аркадиога мослаб кичрайтириб, қайта тикарди. Аркадио бесўнақай пойабзалидан, шимидағи ямоклардан, ўзининг заифона думбасидан хижолат чекарди. У кўпинча Виситасъон ва Катауре билан уларнинг тилида сўзлашарди. Факат биргина Мелькиадес унга ҳақиқий ғамхўрлик кўрсатар. Аркадиога ўзининг одам тушуниш қийин бўлган ёзувларини ўқиб берар, унга дагерротипия санъатини ўргатарди. Йигитча лўлининг ўлими туфайли юм-юм йиғлаганини, чолнинг ёзувларини бехуда тадқиқ қилиб, ҳаммадан дард-аламини яширган холда, таваккалига марҳумни тирилтириш йўлини қидирганини ҳеч ким пайқамаганди. Ҳамма ҳурмат қиласидиган ўзи ишлайдиган мактаб, кейинчалик шафқатсиз қонунлар чиқаришга йўл очган ҳокимият ҳамда кўркам ҳарбий либос Аркадиони

бир оз чалғитиб, юракни сиқадиган ғам-аңдуҳдан кутқарғанди. Бир куни кечқурун Катарино ишратхонасида аллаким унга: «Сен ўз фамилиянгга муносиб эмассан», дейишига жазм қилди. Гарчанд ҳамма, Аркадио уни қатл қиласи, деб ўйласа-да, негадир у халиги мард одамни отиб ташлашга ҳукм этмади.

— Бахтим шуки, мен Буэндия эмасман, — деди у.

Унинг асрандилиги сирини билганлар Аркадиога ҳамма гап маълум экан-да, деб ўйлашибди, аммо аслида у ота-онасининг кимлигини бир умр билмай ўтди. У ўз онаси — Пилар Тернерага худди Хосе Аркадио ёки Аурелиано каби тийиксиз бир майл сезарди; Тернера Аркадио дагерротипия билан машғул бўлган коронғи хонага кирганида йигитнинг томирларидағи қон жўш уриб кетарди. Пилар Тернера аввалги жозибасию жарангдор кулгусини йўқотган эса-да, ундан тарападиган ачимсиқ дуд хиди Аркадиога ёқарди. Кунларнинг бирида, уруш бошлангисдан сал олдин Пилар Тернера кенжা ўғлини мактабдан олиб кетгани одатдаги вақтдан хийла кечроқ келди. Аркадио уни ўзи пешинда дам оладиган, кейинчалик кишанларни ва сўнгра қолипларни сақлашни буюрган хонада кутиб турди. Бола ҳовлида ўйнаб юради. Аркадио, Пилар Тернера, албатта, ана шу хонадан ўтишини биларди. У тўр беланчакда сабрсизликдан титраб кута бошлади. Аёл келди, Аркадио унинг қўлларидан тутиб, гамаги сари судрай бошлади. «Бўлмайди, бўлмайди, — дерди Пилар Тернера даҳшатга тушиб. — Сенга мудом ҳузур бағишлапни ўйлашимни билмайсан ҳам, аммо худо шоҳид — бунинг иложи йўқ». Йигит Буэндиядан мерос қолмиш кучи билан уни белидан қучиб даст кўтарди, бадани баданига теккач, кўз олди қоронғилашиб кетди. «Ўзингни фаришта қилиб кўрсатма, — деди Аркадио, — бузуқлигингни ҳамма билади». Пилар ўзининг бахтсиз қисматига нисбатан нафратини зўрга босди.

— Болалар кўриб қолишади, — шивирлади у. — Яхшиси, бугун тунда эшикни очиқ қолдир.

Кечаси Аркадио тишлари такиллаганча талвасага тушиб, уни гамакда кутди. У кўзини юммас, чигирткаларнинг чириллапини, уккининг доимо бир вақтда, худди олдиндан тузилган жадвалга риоя қилганча қичқиригини тингларкан, вақт ўтган сайин уни алдашганига ишонч

хосил киларди. Унинг хаяжони меъёрдан оша бошлаган пайтда, туйқусдан эшик очилди. Орадан бир неча ойлар ўтиб, девор ёнида ўзига ўқ узишларини кутиб турган Аркадио ана шу онци яна бир бор тасаввуридан ўтказади; олдин қоронғида қўшни хонада адашиб қолган алла-кимнинг оҳиста қадам товушлари, кимдир урилиб кетгани ўриндикининг шовқини эшитилди, кейин зулмат қуюқлашиб, одам гавдаси шаклини олди. Атроф юрак зарбидан ларзага келарди. Йигит қўлини узатиб, бармоғига иккита узук тақилган қўлга дуч келди: у ўша қўлни нақ ўз вақтида — уни қоронғилик ўз қаърига юта бошлаганида учратганди. У шоҳ томирларнинг тармоқ отганини, томирларнинг кўркувдан титрашини, хаёт чизиқлари бошмалдогига туташган жойда шум ажалнинг чизири билан бўлинган нимхуш кафтни сезди. Шунда бу аёл ўзи кутаётган аёл эмас, балки бошқа эканини тушуниди — ундан ачимсиқ дуд эмас, гулдан тайёрланган бриолин ҳиди келар, ёнғоқдек қаттиқ, ясси қўкракларининг учлари эса эркакларникига ўхшаб кетар, питир-питир нозли адолари тажрибасизлигидан дарак берарди. У ҳали бокира бўлиб, исми ҳам ажабтовур — Санта София де ла Пьедад эди. Пилар Тернера айни иши учун қизга ўзи йикқан бисотининг teng ярмини — нақ эллик песо тўлағанди. Аркадио бу қизнинг озиқ-овқат сотиладиган дўкончада ота-онасига ёрдамлашиб юрганини бир неча бор кўрса-да, ҳеч эътибор бермаган, чунки қизча то унга эҳтиёж сезишмагунларича ўзини сездирмасликдек камёб фазилатга эга эди. Аммо шу тундан бошлаб, у Аркадионинг иссиқкина кифтида ювош мушукдек гужанак бўлиб ётди-қолди. Пилар Тернера бисотининг қолган қисмини ҳам олтач, ота-онасининг рухсати билан мактабга пешинги хордиқ маҳаллари келадиган бўлди. Кейинроқ, ҳукумат жангчилари Аркадио билан Санта София де ла Пьедадни мактабдан кўчишга мажбур қилишди, энди улар дўконнинг орқа хонасидаги сариёф солинган қутилар ва маккажӯҳори қоплари панасида ялаб-юлқашарди. Орадан сал вақт ўтиб, Аркадио кутилмаганда Макондога хукмдор бўлиб олган пайтда аёл қиз туғди.

Бу ҳақда қариндошларидан фақат Хосе Аркадио билан Ребека биларди. Аркадио улар билан анча қалин эди. Хосе Аркадионинг бўйнига турмушнинг оғир хур-

жуни осилган эди. Ребека ўз матонати еб тўймаслиги, борингки, иззатталаблиги билан саркаш феълли эрини шу қадар жиловлаб олгандики, Хосе Аркадио танбал, хотинбоз бир одамдан катта ва кучли ишчи ҳайвонга айланган эди. Уларнинг уйлари хамиша озода ва саришта бўларди. Эрталаб Ребека барча деразаларни ланг очар, қабристондан эсаётган шамол хонага кириб, девору мебелларда юпқа чанг қатламини қолдириб, эшик орқали ҳовлига чиқиб кетарди. Кесак ейиш, майли, қопдаги отонаси суякларининг карсиллаши, қизиқконлиги Пьетро Креспининг бўшанг нозлари — буларнинг ҳаммаси хотира тубида чўкиб ётарди. Ребека дераза олдида ўтирганича, уруш вахималарига эътибор ҳам бермай, кун бўйи чеварлик қиласарди, токчалардаги кўзачалар титрай бошлигана қўшофиз милтиқ тутган, темир нағалли этик кийган баҳайбат Хосе Аркадио лойга беланган овчи итлар билан уйга келаётганини билиб, овқат иситиши учун ўрнидан турарди. Эрининг елкасида гоҳида кийик бўлар, аммо кўпинча қуён ёки ёввойи ўрдаклар отиб келарди. Эндиғина шаҳарга бошлиқ этиб тайинланган Аркадио бир куни кечқурун дафъатан Ребека билан эрини йўқлаб келди. Гарчи улар уйдан чиқиб кетганларидан бери бирор марта ҳам келиб кўрмаган бўлса-да, ўзини шунчалар якин, дўстона тутдики, эр-хотин уни қовурдокдан тотиб кўришга таклиф этишиди.

Қахва ичилаетган пайтда Аркадио бу ерга келишининг асл сабабини айтди: унга Хосе Аркадионинг устидан маълумот тушган экан. Маълумотга қараганда, Хосе Аркадио ҳовлисидағи ерларни ҳайдаб бўлиб, қўшниларининг ҳам даласига ўтган ва ҳўқизлари ёрдамида тўсиқни йиқитиб, иморатларни вайронага айлантириб, атрофдаги барча яхши ерларни ўзиники қилиб олган экан. Ерлари яроқсиз баъзи деҳқонларга тегмабди, аммо уларга солиқ солиб, боқиманда ундириш ниятида ҳар шанба итлар галасини етаклаб елкасига қўшотарини осиб келаркан. Хосе Аркадио қилмишларидан тонмади — эгаллаб олган ерларининг Макондога асос солинганида Хосе Аркадио Буэндиа томонидан тақсимланганини рўяч қилди. У, аслида, Буэндиалар оиласига қарашли бўлган бу томорқаларнинг бегоналар қўлига топширгани учун отасининг ўшандада ҳам телба эканини исботлашга уринди. Бу изоҳларнинг асли кераги

йўқ, иегаки, Аркадио адолат ўрнатиш учун келмаган эди. У кўнмади ва томорқаларни рўйхатдан ўтказувчи бюро тузмокни таклиф қилди: агар Хосе Аркадио ўз ўрнига унга солик тўплаб туришини бўйнига олса, ҳозирга қадар эгаллаб олган амлоки тортиб олинмас экан. Орадан йиллар ўтиб, полковник Аурелиано Буэндия ер тақсимлаш тартибини қайта кўриб чиққанида, барча томорқалар — қабристондан тортиб, умуман Хоше Аркадио ховлисидағи тепаликдан кўриниб турган ерларнинг ҳаммаси акасига қарашли эканини ва Аркадио ўзининг ўн бир ойлик хукмдорлиги мобайнида факат соликлардан тушган пулларнигина эмас, Хоше Аркадиога қарашли қабристон майдонига ўлик кўмиш учун тўланган пулларни ҳам ҳамёнига урганини аниқлади.

Ҳамма аллақачоноқ воқиф бўлган, лекин аламига алам кўшилмасин, деб Урсуладан яширилган бу сир, бечора онага бир неча ойдан сўнг барибир аён бўлди. Аввал ҳам унда андак шубҳа туғилганди. «Аркадио ўзига уй куряпти, — деди у сохта мағрурлик билан эрига, қошиқдаги ошқовоқ қиёмини унга ичкизаркан. Аммо хўрси-нишдан ўзини тиёлмади: — Сабабини билмайману, лекин кўнглим бежо». Кейин, Аркадионинг нафақат уй курдиргани, балки ўзи учун Вена мебеллари буюрганини эшитгач, у Аркадионинг давлат мулкини талон-торож килаётганига шубҳа килмай кўйди. Бир куни якшанба ибодатидан қайтаётганида, у Аркадионинг янги уйда янги офицерлар билан карта ўйнаётганини кўриб қолди. «Сен оиласизни иснодга қолдиряпсан!» қичқирди Урсула, бироқ Аркадио эътибор бермади. Ана ўшандагина Урсула Аркадионинг олти ойлик кизчаси борлигини ва ўғли билан никоҳсиз яшаётган Санта София де ла Пьедад яна оғироёқлигини билди. Урсула олдинига қаерда бўлишидан қатъи назар, полковник Аурелиано Буэндиага хат ёзиб, юз берган барча қинғирликлардан уни хабардор қилиб туришга сўз берди, аммо кейинги кунларда авж олган воқеаларни кўриб ниятидан қайтди, хаттоқи шундай қарорга келганидан пушаймон еди. Шу дамгача мақондоликларга миш-миш бўлиб туюлган «уруш» сўзи ниҳоят фожиавий хақиқатга айланди. Февраль ойининг охирида шаҳар қопқасида орқасига супурги ортилган эшак минган, энгил-боши чанг-тўзон бир кампир пайдо бўлди.

Кўриниши беозор бўлгани учун ҳам соқчилар уни осонгина ўтказиб юбориши, улар бу кампирни водийдан келган одатдаги сотувчи деб ўйлашганди. Кампир тўппатўғри казармага йўл олди. Аркадио уни қурол-аслахалар сақланувчи омборида қаршилади: ҳар жой-ҳар жойда ҳалқаларга осиб ташланган ёки ўралган гамаклар қўзга ташланар, кунжакларда тўп-тўп бўйралар уюб ташланган, милтиқлар, карабинлар, ҳатто ов милтиқлари шундек ерда тартибсиз ётарди. Кампир ҳарбийчасига қаддини ростлаб честь бераркан, ўзини таништириди:

— Полковник Грегорио Стивенсон.

У ноxуш хабарлар келтирган эди. Айтишича, либералларнинг сўнгти истеҳкоми янчидан ташланибди. Риоача атрофидаги жангларда чекинишига мажбур бўлган полковник Аурелиано Буэндия уни маҳсус топшириқ билан Аркадионинг олдига юборибди. Одамларнинг ҳаёти ва либераллар мулкини сақлаб қолишга ростакамига киришгандагина улар Макондони қаршиликсиз топширишлари керак экан. Аркадио ожиз кампир қиёфасида келган бу фалати чопарга нафратомуз хайриҳохлик билан назар ташлади.

— Шубҳасиз, ёнингизда ақалли ёзма буйруқ бордир? — сўради у.

— Албатта, — деб жавоб қайтарди чопар, — лекин менда бунақанги буйруқ йўқ. Қалтис вазиятда бизга зиён келтирадиган ҳар қандай хужжат олиб юрмаслигимиз сизга аён.

У корсажидан олтин балиқча чиқариб, столга қўяркан, «Ана, шуни етарли асос, деб биламан», деди. Аркадио, ҳақиқатан ҳам, бу полковник Аурелиано Буэндия ясаган балиқчалардан бири эканини тан олди. Аммо уни кампир уруш бошланмасдан бурун харид қилган бўлсанчи, йўқ, гувоҳликка ўтмайди. Чопар ўз шахсига янаем ишонч хосил қилдириш учун ҳарбий сирни бузишга мажбур бўлди. У Кюрасаога, Кариб денгизи оролларидан бадарға қилингандарни ёллаш, қурол-яроғ топиб йил охирида қирғоқча чиқиш учун муҳим топшириқ олганини айтди: полковник Аурелиано Буэндианинг бу режаси муваффақият келтиришига имоним комил, у беҳудага қурбон бермайлик, деб ҳисоблади. Аммо Аркадио қатъиятли эди. У чопарни то шахси аниқлангунча қўриқлаб

туришга буйруқ берди, Макондо қалъасини эса ҳаётмамот жанги билан мудофаа этишга қасамёд қилди.

Кутиш кўпга чўзилмади. Либералларнинг мағлубияти ҳақидаги хабарларнинг тўғрилиги аён бўлди. Мартнинг сўнгти кечаларидан бирида бемаврид жала Макондо кўчаларини юва бошлиганида, ўтган ҳафталарнинг осойиштагини туйқусдан карнайларнинг юракни эзувчи садоси бузди, кейин тўплар отилди, ибодатхонанинг кўнғироқхонаси ўпирилди. Қаршилик кўрсатиш жиннилик эди. Аркадионинг ихтиёрида ночор қуролланган атиги эллик нафар одам бўлиб, патронлар захираси киши бошига йигирма донадан ошмасди. Тўғри, бу одамлар орасида Аркадионинг баландпарвоз даъватларига учган ва бу бўлмағур иш учун ҳаётларини қурбон қилишга тайёр турган собик талабалар ҳам бор эди. Ўзини полковник Стивенсон деб танитган одам Аркадио билан гаплашишга рухсат олганида тўплар садосидан ер ларзага келар, ўқларнинг бетартиб қасир-кусири, этикларнинг дукурдукури, телба-тескари буйруқлару карнайларнинг маънисиз сигналлари эшитиларди. «Мени тахтакачда ва аёл кийимида ўлишдан ҳалос этинг, — ялинди у. — Яхшиси, жанг қилиб ўлайин». Аркадио маҳбусга қурол, йигирма дона патрон беришни буюрди ва уни беш нафар одам билан казармани химоя қилиш учун қолдирди-да, ўзи мудофаага раҳбарлик қилиши мақсадида штаби билан чиқиб кетди. Аркадио водийга элтадиган йўлга чикишга ҳам улгуромлади. Макондога кираверишдаги баррикадалар яксон этилгач, шаҳар химоячилари кўчаларда жанг қилишарди; улар то патронлар қолмагунча ўқ узишди, сўнгра тўппончаларини ишга солишди ва нихоят муштлашиш бошланди. Мағлубият таҳликаси кўпчилик аёлларни ошпичоқларда қуролланиб, кўчаларга отилиб чиқишига мажбур қилди. Ана шу тўс-тўполонда Аркадио ўзини қидираётган Амарантани кўриб қолди: тунги ич кўйлакда, Хосе Аркадио Буэндианинг эски тўппончасини ушлаб олган Амаранта ақлдан озганга ўхшарди. Аркадио милтигини жангда қуролидан ажраган офицерга берди-да, Амарантани уйига элтиб кўйгани тор кўчага қараб юрди. Ҳатто қўшни уйнинг пештоқини ўпириб кетган снарядларнинг товушига ҳам эътибор бермаётган Урсула эшик ёнида туриб, уларни кутарди. Ёмғир тинди,

аммо кўчалар ириган совундек сирпанчиқ, юмшоқ эди. Тун қоронғисида тусмоллаб юришга тўғри келарди. Аркадио Амарантани Урсулага топшириб, изига бурилдида, уларга қўшни бурчакдан ўқ уза бошлаган икки солдатга қаратга ўт очишга тушди. Жавонда анчадан бўён тўйпончалар отилмай ётарди. Урсула Аркадиони гавдаси билан тўсиб, уйга киритишга уринарди.

— Кетдик, худо ҳаққи! — бақиради у. — Бемаъниликка чек қўй!..

Солдатлар уларни мўлжалга ола бошлишди.

— Бу одами қўйиб юборинг, сенъора! — қичқирди улардан бири. — Йўқса, биз ҳеч нарса учун жавоб бермаймиз!

Аркадио Урсулани нари суриб қўйиб, таслим бўлди. Орадан бир оз вақт ўтгач, отишма тугаб қўнфироқлар чалина бошланди. Қаршилик атиги ярим соат ичидаги бостирилди. Аркадионинг бирорта ҳам одами тирик қолмади, душманинг уч юз нафар солдатига қарши мардонавр жанг қилиб ҳаммаси ўлишди. Казарма уларнинг сўнгги таяничи эди. Ҳукумат жангчилари ҳал қилувчи ҳужумга ҳозирлик қўришаётганида, ўзини полковник Грегорио Стивенсон, деб атаган чопар бандиларни қўйиб юборди ва ўз одамларига казармадан қўчага чиқиб жанг қилишга буйруқ берди. Унинг ўта чаққонлиги, деразага жойлаштирилган милтиқлардан ўқ узишга улгураётгани туфайли гўёки казарма яхши мудофаа қилиб турилгандек тасаввур ҳосил қилган босқинчилар казармани бирдан тўпга тутиб вайрон қилишди. Операцияга раҳбарлик қилган капитан казарма харобасида фақат биргина ишточончанг одам ўлиб ётганини кўриб, хайратга тушди; жасаднинг снаряд юлиб кетган қўли ўқсиз милтиқни маҳкам ушлаб ётарди. Аёлларникига ўхшаган қуюқ, узун сочи бошининг ортига тароқда танғилган, бўйнига олтин балиқчали қатронли тумор осилганди. Капитан этиги учидаги жасадни ағдариб, юзига тикилдию ҳайратдан донг қотиб қолди. «Буни қараңглар!» Бошқа офицерлар югуриб келишди.

— Қаердан топганимизни қаранглар-а! — деди капитан. — Ахир, бу Грегорио Стивенсон-ку.

Ҳарбий-дала судининг ҳукмига биноан, Аркадио эрталаб қабристонга туташ девор ёнида отиб ташланди.

Хаётининг икки соати қолганида уни болалигидан бўён кийнаб келган қўркув хисси йўқолди, нима сабабдан йўколганини ўзи ҳам тушуниб етишга улгурмади. У узуидан-узоқ ҳукмнома бандларини хотиржам тинглади, бу билан якиндагина туғилган жасурлигини кўз-кўз килмоқчи эмасди, албатта. Аркадио муштипар Урсула балки хозир каштан дараҳти остида эри билан ўтириб, қаҳва ичаётгандир, деб ўйлади. Аркадио ўзининг хали исм ҳам қўйилмаган саккиз ойлик қизчаси ва август ойида туғилажак фарзанди тўғрисида ўйлади. Санта София де ла Пъедад ҳакида ўйларди. Кеча кечкурун, урушга кетаётганида аёл келаси шайнбанинг тушлик овқати учун кийик гўштини тузлаётгани ёдига тушди, унинг елкасига тушувчи тимқора соchlарини, узун ва қуюқ ясамадек киприкларини эслаб, дилтанг бўлиб қўмсади. У қариндошлар хусусида кўнгли бўшлиқ қилмасди, йигит ўзи ашаддий ёмон кўрадиган бу одамларни аслида у қаттиқ севишини англаб, хаётига аччиқ якун ясарди. Ҳарбий-дала судининг раиси якунловчи сўзини бошлади. Аркадио орадан икки соат ўтганини сезмай қолди. «Гарчанд, бу санаб ўтилган айблар далиллар билан исботланмаганида ҳам, — деди раис, — ўзига тобе одамларни беҳуда ўлимга юборган айборнинг масъулиятсизлиги, жинояткорона журъатининг ўзиёқ ўлим ҳукмига етарли асос бўла олади». Аркадио харобага айланган мактаб биносида илк бор хокимият нашъасини сезиб ўзига бино кўйган ва айни шу жойда муҳаббат туфайли ўзига ишончини йўқотганини эсларкан, қатлга дахлдор бу расмиятилик аллақандай бемаънилик бўлиб туюларди. Тўғрисини айтганда, ўлим унинг учун аҳамиятсиз эди, шу сабабли ҳам ҳукмни эшитгач, қўркув эмас, балки соғинч хиссини туйди. Охирги илтимоси ҳакида сўрашмагунча лом-мим демади.

— Хотинимга айтинглар, — жавоб берди у баланд овозда, — қизимиизга Урсула деб исм кўйисин, — бир оз жим қолиб, сўнг таъкидлади. — Худди бувисига ўхшатиб, Урсула, дея аташсин. Яна унга айтинглар, агар туғиладиган фарзандимиз ўғил бўлса, унга Хосе Аркадио деб исм кўйишсин, аммо амакиси эмас, бобоси шарафига.

Аркадиони девор ёнига олиб бормасларидан илгари

рухоний Никанор уни тавба қилдиришга уринди. «Менинг тавба қиладиган гуноҳим йўқ», деди Аркадио ва бир финжон қахва ичиб, ўзини солдатларнинг измига топширди. Отувга бошлиқ қилиб Роке Қассоб деб ном олган капитанни бекорга тайинлашмади — у оммавий қатллар бўйича мутахассис эди. Тинимсиз томчилётган ёмғир остида қабристон томон бораётган Аркадио уфқда чоршанба тонгининг чароғон нурларини кўрди. Кечки туман изидан унинг соғинчи ҳам тарқалиб, хадсиз синчковлик билан алмашганди. Унга девор томон орқа ўгириб туриш буюрилди. Шундагина у Ребекани кўрди. Сочлари хўл, пушти гулли кўйлак кийган Ребека уй деразаларини ланг очарди. Аркадио унинг дикқатини жалб этиш учун бор ирова кучини тўплади. Дарвоқе, Ребека бехосдан деворга назар ташладио даҳшатдан ҳайратга тушиб қотиб қолди, кейин бор кучини тўплаб, кўлинни силтаб видолашди, Аркадио ҳам унга шу тарзда жавоб қайтарди. Ана шу лаҳзада унга милтиқларнинг дуд боссан оғзи тўғриланганди ва у дафъатан Мелькиадес айтиб кетган тилсимотларни сўзма-сўз эшита бошлади ва қулоғига синфхонада адашиб қолган Санта София де ла Пьеدادдинг қадам товушлари чалинди, сўнг у худди мархума Ремедиоснинг мурдасига қараб таажжубланган маҳалидагидек бурни совқотганини ҳис этди. «Оббо, — яна ўйлашга улгурди у, — агар қиз туғилса исмини Ремедиос қўйишсин деб айтишни унугтибман». Шу он унга бутун умр бўйи азоб бериб келган ўша қўркув яна қақшаткич зарба билан ёпирилиб келди. Капитан ўқ узишга буйруқ берди. Болдиrlарини куйдира бошлаган иссиқ суюқлик қаердан оқаётганини тушунмаган Аркадио, каддини ростлаб, бошини кўтаришга улгурди, холос.

— Абраҳлар! — қичқирди у. — Яшасин либераллар партияси!

Май ойида уруш тутгади. Хукуматнинг бу ҳақда қўзғолон сабабчиларини шафқатсиз жазолаш ваъда килингандабдабали чақириғи расмий эълон қилинишига икки ҳафта қолганида, табиб ҳинди кийимида фарбий чегарага етайдеган жойида полковник Аурелиано Буэндия асирга олинди. У урушга ўзи билан йигирма бир нафар одамни олиб кетганди; улардан ўн тўрт нафари жангларда ўлди, олтоби яраланди, факат бир киши — полковник Хери-

нельдо Маркес мағлубиятнинг сўнгги дақиқалари гача ёнида бўлди. Полковник Аурелиано Буэндианинг асир олингаилиги ҳакидаги хабар расмий тарзди эълон қилинди. «У тирик, — деди Урсула эрига, — душманлар унга раҳм қилишлари учун худога топинайлик». Аёл уч кун кўз ёши тўқди, тўртинчи кун, ошхонада қаймоқли шириналлар тайёрлаётганида, ўғлининг овозини яқин бир жойдан аниқ-таниқ эшилди. «Бу — Аурелиано! — деб қичқиргач, эрига муждани етказиш мақсадида капитан дарахти томон югурди. — Кай мўъжиза туфайли қутулиб қолганини билмайману, аммо у тирик, насиб этса, тез орада дийдорини кўрамиз». Урсула шундай бўлишига ишонарди. У полларни ювиб, уйдаги мебелларни қайта жойлаштиришга кўрсатма берди. Орадан бир ҳафта ўтгач, башорати аллақаердан пайдо бўлган ва расман қўллаб-куватланмаган миш-мишларда ўзининг аянчли тасдифини топди. Полковник Аурелиано Буэндия ўлимга маҳкум этилган ва энди, шаҳар ахлига даҳшат солиши мақсадида, ҳукм Макондода ижро этилиши керак эди. Душанба куни эрталаб соат ўн яримларда, Амаранта Аурелиано Хосени кийинтираётганида, унинг қулоғига узоқдан бетартиб шовқин-сурон, карнай садолари чалинди, бир сониядан сўнг эса Урсула: «Олиб келишяпти!» дея хонага бакириб кирди. Солдатлар милтиқ қўндоклари билан беҳисоб оломон ўртасидан ўзларига йўл очишарди. Урсула ва Амаранта одамларни суришиб, қўшни кўчагача чикишди ва Аурелианони ўша ерда кўришди. У худди гадойга ўхшарди. Яланг оёқ, эгнида йиртиқ кийим, сочсоқоли тўзғиган, оёғини куйдираётган қайноқ тупроқни сезмай борар, орқага қайирилган қўллари бир учини отлиқ офицер кафтида қисиб олган арқон билан танғиб боғлапиган эди. Полковник Херинельдо Маркесни ҳам ёнма-ён судраб боришарди, унинг ҳам юзлари тупроқка беланганди, кийимларининг увадаси чикиб кетган эди. Аммо уларнинг юзида қайгу ифодаси кўринмасди. Солдатларни турли ҳакоратлар билан кўмиб ташлаётган оломоннинг хатти-ҳаракатидан иккаласи ҳам хаяжонланарди.

— Ўғлим! — шовқин ичра Урсланинг фарёди жаранглади. У ўзини ушлаб қолишига уринган солдатни боплаб туширди. Офицернинг тагидаги от олдинги оёқларини кўтариб, типпа-тик турди. Поковник Аурелиано Бу-

эндна титраб кетди, онасини четга тортиб, унинг кўзига тик бокди.

— Уйга боринг, она, — деди у. — Ҳукуматдан рухсат сўраб қамоқхонага, менинг олдимга келинг.

У Урсуланинг ортида ийманибгина турган Амаранта-га қаради-да, жилмайиб сўради: «Кўлингга нима қилди?» Амаранта қора боғичли қўлини қўтариб: «Куйиб қолди», деди ю, Урсулани четга, отлардан нарироққа тортди. Солдатлар осмонга ўқ узишди. Отликлар отряди яна асиirlарни ўраб олди ва отларини йўрттириб, казарма сари юрди.

Кечкурун Урсула полковник Аурелиано Буэндия олдига келди. У дастлаб дон Аполинар Москотенинг кўмагида рухсатнома олишга уриниб кўрди, аммо бутун хокимият ҳарбийларнинг қўлида бўлганлиги боис қуданинг гапи ўтмади. Падре Никонор эса жигар хуружи билан оғриб ётарди. Полковник Херинельдо Маркеснинг (у ўлимга маҳкум этилмаганди) ота-онаси ўғилларини кўрмоқчи бўлишганида, қўндоқлар билан уриб хайдашди. Воситачи топа олмаслигига кўзи етган ва эртасига тонгда Аурелианонинг отилишига қатъий ишонган Урсула, ўғлига атаганларини тугунчага туғиб, ёлғиз ўзи казармага борди.

— Мен полковник Аурелиано Буэндианинг онаси бўлман, — деди у.

Соқчилар унинг йўлини тўсишди. «Мен бари бир кираман, — деди Урсула. — Агар сизларга отиш буюрилган экан, ҳозироқ ота қолинглар». У соқчилардан бирини қаттиқ тутиб юбориб, бир тўда ярим яланюч солдатлар куролларини тозалаб ўтирган собиқ синфхонага кирди. Кўринишдан одобли, юзи қизгиш, қалин кўзойнакли, сафар либосини кийиб олган офицер Урсуланинг кетидан юргран соқчиларга имо қилгач, улар чиқиб кетишли.

— Мен полковник Аурелиано Буэндианинг онасиман, — дея яна такрорлади Урсула.

— Сеньора, сиз сеньор Аурелиано Буэдианинг онасиман, демоқчисиз, шекилли, — офицер илтифот билан жилмайиб, аёлнинг гапини тузатган бўлди.

Урсула унинг нафис нутқида ясситоғликлар — хачаколикларга хос чўзинчоқ оҳангни илғади.

— Майли, сенъор бўла қолсин, — рози бўлди у, — ишқилиб, мен уни кўрсам бўлгани.

Катлга маҳкум этилганларни юкоридан берилган буйрукка кўра кўриши мутлақо таъқиқланган эди. Аммо офицер масъулиятни бўйнига олиб, Урсулага ўн беш дақиқалик учрашувга рухсат берди. Урсула тугунда келтирган нарсалари: ички кўйлак-иштои, ўғли тўйда кийган ботинкасини, уни деб асраб кўйган шириналларни кўрсатди. Урсула полковник Аурелиано Буэндиани ғулу кишанлар қалашиб ётган хонада учратди. Ўғли кўлтиғига чиқкан беҳисоб чипконлардан азоб чекиб, кўлларини ёзиб ётар эди. Унга соқол олдиришга рухсат беришганди. Куюқ мўйловининг учлари буралганидан ёноқ суяклари баттар бўртиб кўринарди. Урсулага ўғлиниң ранги аввалгидан кўра синикқандай, бўйи бир оз ўсгандай ва янада ёлғиздек туюлди. Ўғли уйларида бўлиб ўтган ҳамма воқеадан: Пьетро Креспининг ўзини ўзи ўлдирганидан ҳам, Аркадионинг қонунга хилоф иш тутганию отиб ташланганидан ҳам, Хосе Аркадио Буэндианинг каштан остидаги жиннинамо қиликларидан ҳам хабардор экан. У Амарантанинг ўзи қизлигига ёқ есир қолиб, бутун борлигини зехни ўткир Аурелиано Хосенинг тарбиясига бағишлиганини ҳам биларди. Урсула хонага кирган маҳалдан бошлаб ўзини ноқулай ҳис этди: ўғлиниң улғайган қиёфаси, хукмдорлик салобати, жуссасидан ёғилиб турган куч-куват уни хижолатта солди. Урсула унинг ҳамма воқеалардан воқифлигидан ажабланди. «Ахир, ўғлингизнинг башорат қила олишини биласиз-ку, — деб ҳазиллашди полковник. Сўнгра жиддий тортиб қўшиб қўйди: — Мен бу воқеаларни эрталаб, мени олиб кетишаётган пайтда бошдан кечиргандек бўлдим». Ҳақиқатан ҳам оломон шовқин-сурон солаётган маҳалда, Аурелиано Буэндия атиги бир йил давомида шаҳар жуда эскириб қолганидан таажжубга тушарди. Бодом дараҳтларининг барглари юлиб ташланган эди. Кўк рангдан пуштига, сўнгра яна кўкка бўялган уйлар аллақандай ноаниқ тус олган эди.

— Сен нима деб ўйлагандинг? — хўрсинди Урсула.

— Ахир, вақт ўтяпти-да.

— Тўғри, — тасдиқлади Аурелиано, — лекин ҳар ҳолда...

Иккови ҳам бу учрашувни узок вакт кутиб, саволлар тайёрлаб қўйишган ва ҳатто қандай жавоб олиш ҳам пухта ўйлаб қўйилган бўлса-да, гаплари хеч қовушмади. Учрашув одатдаги жўн сухбатга айланиб қолди. Соқчи ажратилган ўн беш дақиқа тугаганини маълум қилганида, Аурелиано сафар каравотининг бўйраси остидан найча қилиб ўралган ва тер хиди уриб қолган коғозларни олди. Бу — унинг Ремедиосга бағишлаган ва уйидан жўнаётганида ўзи билан олиб кетган — жанглар орасидаги қисқа фурсатли нафас ростлашларда битилган шеърлари эди. «Уларни хеч кимга ўқитмасликка сўз беринг, — деди у. — Бугун кечкуруноқ уларни ўчоқда ёқиб юборасиз». Урсула ваъда бериб, хайрлашиш учун ўғлини ўпгани ўрнидан турди.

— Сенга револьвер олиб келдим, — деб пичирлади у.

Полковник Аурелиано Буэндия яқин-ўртада соқчининг йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, охиста жавоб берди: «Менга унинг нима кераги бор? Бўпти, майли, беринг, йўқса, чиқиб кетаётганингизда тинтиб қолишлари мумкин». Урсула револьверни корсажидан чиқариб берди, полковник Аурелиано Буэндия қуролни бўйра остига беркитиб қўйди. «Энди мен билан видолашиб ўтираманг, — деди у хотиржам оҳангда. — Хеч кимга ялинманг, хеч кимнинг олдида ўзингизни ерга урманг. Мени аллақачоноқ отиб ташлашди, деб ўйлашга ўзингизни мажбур қилинг». Урсула қўз ёшларини тийиш учун лабини тишлади.

— Чипқонингга иссиқ тош бос, — деди у ва бурилиб хонадан чиқиб кетди.

Ўз фикрларига гарқ бўлган полковник Аурелиано Буэндия эшик ёпилгунича қаққайиб турди. Сўнг яна қўлларини ёзиб ётди. У ёшлик чоғи ўзидағи фойибона билиш сезгисини англаб етган пайтданоқ, ажал яқинлашса бас, бирор бехато аломат орқали дараги етади, деб ишонарди, аммо ҳозир, отилишига бир неча соат қолган бўлсада, ўша аломатдан дарак йўқдай эди. Бир куни унинг Тукуринкадаги ҳарбий қароргоҳига ниҳоятда чиройли қиз келиб, соқчилардан полковник Аурелиано Буэндия билан учрашишга руҳсат беришларини сўради. Қизни ўтказиб юборишиди, чунки айрим мутаассиб оналар наслни

яхшилаш максадида кизларини машхур лашкарбошиларга қўшиб қўйишлари ҳаммага маълум эди-да. Қиз дафъатан хонага кириб келган ўша оқшом полковник Аурелиано Буэндия ёмғирда қолиб кетиб, йўлини йўқотган одам ҳақидаги шеърни тугаллаётган эди. Полковник қоғозларни шеърлар сақланадиган стол ғаладонига яшириб меҳмонга ўгирилди. Ўшанда ҳам хавфни аниқ хис этди, ортига бурилиб қарамай, ғаладонда ётган тўппончани қўлига олиб:

— Илтимос, отманг, — деди.

Тўппончасини қўлида қисиб ортга ўгирилганида, қиз қуролини тушириб, саросимада туар эди. Полковник Аурелиано Буэндия ўн бир сунқасдинг тўрттасига ана шу тарзда чап берди. Аммо бошқа воқеа ҳам содир бўлган: номаълум бир кимса тунда Манауредаги қўзғолончилар қароргоҳига билдиримай кириб, яқин дўсти полковник Магнифико Висбални ханжар билан бўғизлаб қочиб кетганди. Бечорани безгак тутгани учун полковник Аурелиано Буэндия вақтинча унга ўз каравотини бўшатиб бериб, ўзи эса ёндаги гамакда ухлаган эди. Шу бўлдию у ўзининг гойибдан сезиш туйгусини таҳлил қўлмоққа уринди, лек бутун саъй-ҳаракати бехуда кетди. Айни туйгу хеч кутилмаганда, тепадан келган ваҳий худди нур, худди мутлак, бир оний ва ақл бовар қилмас даҳшат каби тез пайдо бўлардики, кўнглига келган ғалати бир ишончдан ўзга белгини англашга улгурмай қоларди. Белгилар шу қадар мужмал бўлардики, полковник Аурелиано Буэндия уларни бир синоат содир қилганидан кейингина пайқаб қоларди. Баъзида эса улар ниҳоят даражада аниқ бўлар, лекин негадир амалга ошмай қоларди. Шу сабаб, полковник уларни қўпинча оддий ирим-сирим билан чалкаштириб юборарди. Ўлим ҳукмини ўқиб бериб, сўнг, охирги тилагинг не, деб сўрашганида, у айни кўнгли буюрганидек жавоб берди:

— Мен ҳукм ижросини Макондога қўчиришни сўрайман.

Трибунал раиси фазабланиб:

- Бизни лақиллатишга уринманг, Буэндия, — деди. — Фурсатдан ютмоқчи бўлиб, хийла ишлатяпсиз.
- Истамасанглар, ихтиёрингиз, — жавоб қайтарди полковник, — аммо бу менинг сўнгги тилагим.

Ўта ондан бошлаб, уни башорат туйғулари тарқэтди. Урсула ўғлини кўргани қамоқхонага борганида, Аурелиано Буэндиа узок мулоҳаза юритиб, бу гал қазо яқинлашиб келаётганидан воқиф этмаслиги ҳам мумкин, негаки ҳозир у тасодифларга эмас, балки жаллодларининг иродасига боғлиқ, деган хulosага келди. Чипқонлари азоб бериб, тун бўйи бедор тўлғаниб ётди. Тонгга яқин коридорда қадам товушлари эшитилди. «Келишяпти» деди у ва негадир бирданига Хосе Аркадио Буэндиани эслади. Айни шу ваҳимали фира-шира тонг палласида каштан тагидаги ўз ўриндиғида букчайиб ўтирган отаси ҳам у ҳақда ўйларди. Полковник Аурелиано Буэндиа қалбида на қайғу, на қўрқув бор эди, у фақатгина бемаҳал ўлим туфайли ўзи бошлаган ишлар якунини билолмай кетишидан ғазабланарди. Эшик очилиб, солдатлардан бири қаҳва келтирди. Эртаси куни, худди ўша маҳали полковник қўлтиғидаги яраларидан аввалгидаи азоб чекаётганида бу холат яна такрорланди. Чоршанба куни у Урсула келтирган шириналарни соқчиларга тақсимлаб берди, тор келган кўйлак-иштонию мойланган ботинкасини кийиб олди. Жума келди ҳамки, уни отишмасди.

Очиини айтганда, ҳарбийлар ҳукмни ижро этишга журъат этолмай гаранг эдилар. Улар шаҳарда қўзғалган норозиликни кўриб, полковник Аурелиано Буэндианинг отилиши нафакат Макондода, балки бутун вилоятда ҳам оғир сиёсий вазият тұғдиради, деган фикрға боришли, шу боис вилоят пойтахтига маслаҳат сўраб мурожаат қилдилар. Ҳали жавоб олинмасдан бурун, шанбага ўтар кечаси капитан Роке Қассоб офицерлар билан бирга Катаринонинг ишратхонасига борди. Хотинлардан фақат биттасигина капитаннинг дағдағасидан қўрқиб ётишга кўнди. «Аёлларимизнинг яқин кунларда ўладиган одамга қўшилгиси келмаяпти, — дея тушунтириди у. — Бунинг қандай содир бўлишини ҳеч ким билмайди, аммо гап-сўзларга қараганда, полковник Аурелиано Буэндиани отган офицер ва унинг барча солдатлари, улар тупкани тагига қочишиса ҳам, эртами-кечми бирин-кетин ўлдирилади». Капитан Роке Қассоб айни тахминни офицерлар, улар эса каттароқ бошлиқлари билан маслаҳат қилишиди. Якшанбада, гарчанд бу ҳақда ҳеч ким очик-

дан-очик айтмаган, ҳарбийлар Макондода ҳукм суроғтган оғир сукунатни ҳеч бир қилиқлари билан бузишмаган бўлса-да, офицерлар масъулиятни бўйинларига олинни истамаётгани турли баҳоналарни рўкач қилиб қатлга иштирок этишдан бўйин товлаётган бутун шаҳарга ошкор бўлди.

Душанба куни почта орқали ёзма буйруқ олинди: ҳукм йигирма тўрт соат ичида ижро этилиши керак эди. Кечқурун офицерлар битта фуражкага ўз исмлари ёзилган олтита қофоз парчасини солиб аралаштириб, сўнг битта-битта олишганида, толенинг машъум омадли билети яна капитан Роке Қассобнинг чекига тушди. «Тақдирдан қочиб кутулолмайсан, — деди капитан ҳасрат қилиб. — Қанжиқнинг боласи бўлиб туғилган эдим, энди шу тарзда ўлиб кетаман». У эрталаб соат бешда қуръа ташлаб, бир бўлинма солдатни танлади, ховлига саф тортириди ва ўлимга ҳукм этилган маҳбусни анъанавий тарзда уйғотди:

- Кетдик, Буэндиа, — деди у, — фурсат етди.
- Ҳа, шундай демайсанми? — деди жавобан полковник. — Тушимда чипқонларим ёрилганмиш, гап буёқда экан-да.

Ребека Буэндиа Аурелианонинг отилишидан хабар топгандан буён, ҳар гал тунги соат учда уйғонар ва қоронги ётоқда, Хосе Аркадио хуррагидан титраётган каравотга ўтириб олиб, кия очик деразадан қабристон деворини кузатарди. Пьетро Креспининг хатларига кўз тиккан пайтлардагидай пинхоний бир ўжарлик ила бутун хафта давомида кутди. «Уни бу ерда отишмайди, — дерди Хосе Аркадио. — Уни ярим тунда казармада ҳуфиёна қатл қилишади ва ўша ерда кўмишади». Ребека эса кутаверди. «Бу беор махлуқлар уни худди шу ерда отиб ташлашади», дея жавоб қайтарди у эрига. У ўз фикрига шунчалар ишонар эдики, ҳатто Аурелиано Буэндиа билан қўл силкиб видолашиб учун эшикни қай тарзда қиялатиб очиб қўйишгача ҳам пухта ўйлаб қўйган эди. «Уни олтита қўрқоқ солдат сокчилигига ҳеч қачон қўчадан олиб ўтишмайди, — ўжарлик қиласарди Хосе Аркадио. — Ахир, улар халқ ҳамма нарсага тайёрлигини билишади-ку». Ребека эрининг далилларига эътибор бермай, дераза ёнидан жилмай ўтиради.

— Уларнинг қанчалик беҳаё ва аблаҳлигини ҳали кўрасан, — деди у.

Сешанба куни эрталаб соат бешда Хосе Аркадио итларини бўшатиб юбориб, қаҳва ичиб бўлганида, Ребека бирданига деразани ёпмоқчи бўлувди, қулаб тушмаслик учун каравотнинг суюнчиғини зўрға тутиб қолди. «Олиб келишяпти, — деди у хўрсиниб. — Нақадар чиройли у». Деразага қараган Хосе Аркадио баданини тўсатдан титроқ чулғади. У бўзариб келаётган тонгнинг хира нурлари остида укасини кўрди. Укаси Хосе Аркадионинг ёшлигида кийиб юрадиган шимини кийганди. Полковник Аурелиано Буэндия девор ёнида иккала қўлини белига тираб турар, қўлтиғидаги чипқонлари эса қўлларини туширишга имкон бермасди. «Наҳотки, сени мана бу билчилган олтита солдат отади? Наҳотки, улар отаётганда беилож қаққайиб турмоқ учун азобу машаққат чеккан бўлсанг!» дей ичиди қийналарди полковник Аурелиано Буэндия. Капитан Роке Қассоб эса унинг бу фазабини товбага йўйди, ибодат қиляпти, деб ўйлаб, кўнгли бузилиб кетди. Солдатлар милтикларини кўтаришганида, полковник Аурелиано Буэндианинг газабдан тили тантлиига ёнишди, кўзлари юмилди. Ўшанда тонгнинг симобий жилvasи бирдан йўқолди ва у ўзининг калта иштон кийиб, бўйнига тасма тақиб олган болалик даврини, отаси ойдин кечаси лўлилар чодирига олиб борганини, томошага қўйилган муз парчасини эслади. Ногаҳон хайқириқ янграганда полковник Аурелиано Буэндия солдатларга сўнгти буйруқ берилди, деб ўйлади. Отилажак ўқларни кўрмоқчи бўлиб, ғайритабиий бир қизиқсиниш билан кўзини очганида, қўлини кўтариб турган капитан Роке Қассоб ва ов милтиғини ўқталиб кўчани кесиб ўтётган Хосе Аркадиога нигоҳи тушди.

— Отманг, — деди капитан Хосе Аркадиога, — сизни менга худонинг ўзи етказди.

Яна уруш бошланди. Капитан Роке Қассоб ва олти солдати полковник Аурелиано Буэндия билан бирга Рио-ачада ўлимга ҳукм этилган инқилоб генерали Викторио Медичани озод этгали кетишди. Вактдан ютиш мақсадида бир замонлар Хосе Аркадио Буэндия юрган йўл билан тоғдан ошиб ўтишга аҳд қилишди, аммо бир ҳафта ўтар-ўтмас ниятлари пучга чиқди. Охири солдатлар қатл

учун берилган ўша саноқли ўқ-дорилари билан тоф тизмаларининг хатарли сўқмоқларидан писиб ўтишга мажбур бўлишди. Ҳар бир шаҳар ёнида қароргоҳ қуришаркан, бир киши кийимини ўзгартирар, қўлига тилла балиқчани тутиб куппа-кундузи кўча айланиб либераллар билан алоқа ўрнатар, шунда либераллар эртасига эрталаб овга чиқиб, шаҳарга қайтишмасди. Довоонга чиқиб, Риоачани қўришганда, генерал Викторио Медича аллақачон отиб ташланган эди. Ўшанда полковник Аурелиано Буэндия тарафдорлари уни Кариб денгизи соҳилидаги барча инқилобий кучлар қўмондонни ва генерал, деб тантанали суратда эълон қилишди. Аурелиано Буэндия қўмондонлик лавозимини эгаллашга кўнди, лекин генераллик унвонидан воз кечди ва ўзича, консерваторлар ҳокимиюти ағдариб ташлангунича бу унвонни олмайман, дея аҳд қилди. Уч ой давомида мингдан зиёд одам тўплашса ҳам уларнинг аксарияти ўлдирилди, омон қолганлари эса шарқий чегарадан хорижга ўтиб кетишиди. Кейинчалик Антиль оролларидан сузиб, ватанларига қайтишгани ва Кабо де ла Вела бурнига чиққанлари маълум бўлди; шунда ҳукуматнинг полковник Аурелиано Буэндия ўлди деган, тантанавор хабари телеграф орқали мамлакатга ёйилди. Икки кундан кейин эса яна узунданузун телеграмма аввалги муждани қувиб етиб, жанубий воҳаларда кўтарилиган янги қўзғолондан дарак берди. Полковник Аурелиано Буэндиянинг бир вактнинг ўзида ҳамма жойда ҳозиру нозир бўлиши хақидаги афсона шу тариқа пайдо бўлди. Хабарлар бир-бирига зид эди: полковник Вильянуэведа зафар кучди, Гуакамайядада мағлубиятта учради, ҳиндуларнинг мотилонес қабиласи томонидан еб қўйилди, водий қишлоқларидан биридаги жангларда ҳалок бўлди, Урумитеда яна қўзғолон кўтарди. Ўша пайтда либералларни парламентга киритиш бўйича музокара олиб бораётган либераллар партиясининг бошликлари уни фирибгар ва ҳеч бир партияга мансуб бўлмаган кимса, деб эълон қилди. Ҳукумат уни қарокчилар сафиға қўшиб, боши бадалига беш минг песо ваъда қилди. Полковник Аурелиано Буэндия ўн олти мағлубиятдан сўнг кўл остидаги яхшигина қуролланган икки минг нафар ҳиндуд билан Гуахирони ташлаб чиқиб Риоачага ҳужум бошлиди; саросимага тушган гарнizon шаҳарни ташлаб қочди.

Полковник Аурелиано Буэндия ўзининг штаб-квартирасини Риоачага жойлаштириди-да, консерваторларга карши умумхалқ уруши эълон қилди. Хукумат бунга жавобан, агар қўзғолончилар шарқий чегарага чекинмаса, полковник Херинельдо Маркес қирқ саккиз соат ичидаги отиб ташланади, деб расмий хабар берди. Штаб бошлиги этиб тайипланган Роке Кассоб телеграммани қўмондонга топшираётганида хийла маъюс эди, аммо қўмондон телеграммани кутилмаган бир қувонч билан ўқиди.

— Жуда соз! — хитоб қилди у. — Нихоят, бизнинг Макондога ҳам телеграф ўтказилибди!

Полковник Аурелиано Буэндиянинг жавоби қатъий эди. У, мен яна уч ойдан кейин штаб-квартирамни Макондога қўчиришни мўлжаллашмайман, агар полковник Херинельдо Маркесни тирик топмасам, асир тушган барча генераллардан тортиб, майда офицерларгача судсиз ва терговсиз отиб ташлайман, қўшинларимга урушнинг сўнгига кадар шундай йўл тутишга буйруқ бераман, деб жавоб берди. Орадан уч ой ўтиб, полковник Аурелиано Буэндиянинг музaffer жангчилари Макондога голибона киришганида, уни водийдаги йўлда кутиб олиб, бафрига босган илк одам полковник Херинельдо Маркес бўлди.

Буэндиалар хонадони ҳозир болалар билан гавжум эди. Урсула Санта София де ла Пьедад, унинг тўнгич кизи ва Аркадио отилганидан беш ой ўтгач дунёга келган эгизак ўғилларини ўз уйига қўчириб келганди. Аркадионинг ўлеми олдидағи сўнгти васиятини инобатсиз қолдириб, қизчага Ремедиос, деб исм қўйишиди. «Ишончим комилки, — деди у ўзини оқлаб. — Аркадио худди ана шуни айтмоқчи бўлувди. Урсула деб атамаймиз, негаки бундай исм қўйилган боланинг қисмати оғир кечади». Эгизакларни Хосе Аркадио Иккинчи ва Аурелиано Иккинчи, деб атади. Амаранта болаларни ўз қарамогига олди, меҳмонхонага ёғоч стулчалар ўрнатди ва қўшиларининг ҳам болаларини йиғиб, гўдаклар учун етимхона ташкил этди. Полковник Аурелиано Буэндия мушакбозлик қарсию қўнфироқлар жарангни остида шаҳарга кириб келганида, уни уйи олдида болалар хори кутлади. Бобосидек бўйчан, инқилобий қўшин офицери либосини кийган Аурелиано Хосе барча қонун-қоидаларга риоя қилган ҳолда унга ҳарбийча салом берди.

Хабарлар бирдай қувончли эмасди. Полковник Аурелиано Буэндия отилишдан кутулиб қолганидан бир йил ўтгач, Ребека билан Хосе Аркадио мархум Аркадио курган уйга кўчиб ўтишди. Хосе Аркадионинг полковник жонини сақлаб қолганини хеч кимса билмади. Шахарнинг энг сўлим гўшасида жойлашган, уч жуфт қуш уя кўйган шундок улкан бодом дарахти тагидаги янги уйнинг дабдабали эшигию тўртта деразаси бор эди. Эру хотин уни меҳмоннавоз маконга айлантиришди. Ребека нинг дугоналари, шунингдек, хануз қизлигича қолиб келаётган тўрттала опа-сингил Москотелар гул хиди уфуриб турадиган галереяда неча йиллар бурун узилган гурнгларини яна шу уйга кўчиришди. Хосе Аркадио бирорвлардан тортиб олган ерларидан фойдаланишини давом эттириди, негаки консерваторлар ҳукумати унинг бу ерларга эгалик ҳуқуқини тасдиқлаган эди. Кечқурун Хосе Аркадио бир гала қопкир кўпракларини етаклаб, қўшотар милтифию ўлжа қўёнларни осиб олганича отида уйига қайтарди. Сентябрь кунларининг бирида даҳшатли бўрон турди ва у одатдагидан эртароқ қайтишга мажбур бўлди. Емакхонада куймаланиб юрган Ребека билан саломлашгач, итларни ҳовлига боғлади, қўёнларни тузлаш учун ошхонага киргизиб қўйди-да, кийимини алмаштиргани ётоқхонага кирди. Кейинроқ Ребека, эрим ётоқхонага кирганда мўрчада чўмилаётган эдим, хеч нарсани билмайман, деб имон келтиради. Унинг гапи шубҳали эди, аммо бошқа хеч ким ҳақиқатга яқинроқ далил топлас ва Ребека ўзини баҳтли қилган одам нимага ўлдирилганини тушуна олмасди. Чамаси, бу воқеа Макондо да очилмай қолган яккаю ягона сир эди. Хосе Аркадио ётоқхона эшигини ёпгани ҳамон уйда ўқ товуши эшитилди. Эшик тагидан сизган қон меҳмонхонадан кўчага, сўнг нотекис йўлақдан олфа жилди ва зинапоялардан эниб, Турклар кўчаси бўйлаб Буэндия хонадонига йўналди. Ёпиқ эшик остидан сизиб, гиламларни ифлос қилмаслик учун меҳмонхонанинг девори тарафдан оқиб, иккинчи меҳмонхонага ҳам ўтди, кейин емакхонадаги катта стул атрофини айланиб, гуллар экилган галереядан илонизи бўлиб, Хосе Аурелианога арифметикани ўргатаётган Амарантанинг стули остидан сездирмай омборхонага оқиб чиқди ва ниҳоят, ошхонада хамирга қўшиладиган тухум-

дан энди ўттиз олтинчисини чақишга шайланган Урсуланинг ёнида пайдо бўлди.

— Ё қудратингдан, Биби Марям! — дея кичкириб юборди Урсула.

Урсула қон изи бўйлаб омборхонадан ўтди, Хосе Аурелиано учга учни қўшса олти, олтига учни қўшса — тўққиз бўлади, деб машқ қилаётган галерея, емакхонаю меҳмонхоналар орқали кўчага чикди-да, тўғрига юрди, олдин ўнг, сўнг сўл томонга бурилди ва Турклар қўчасига етди; шаҳар бўйлаб пешбанд ва шиппакда кетаётганини сезмаган ҳолда, шаҳар майдонига келиб қолди, ўзи аввал қадам босмаган уйга кирди, ётоқхона эшигини итариб очиб, куйган порохнинг ҳидидан нафаси қайтиб кетди; шунда юзини этигининг қўнжига босганча (Хосе Аркадио уни ечишга улгурган эди) мук тушиб ётган ўғлини кўрди. Эндиғина оқишдан тўхтаган қон унинг ўнг қулоғидан сизиб чикқан экан. Хосе Аркадионинг баданидан бирортаям яра топишмади, унинг қандай қурол билан ўлдирилганини ҳам аниқлашолмади. Жасадни уч марта совунлаб ювишиб олдинига тузли сирка, сўнгра кул ва лимму шарбати суриб артишди, сўнг хлорли жавҳар тўлдирилган бочкага олти соат солиб қўйишиша ҳам, бари бир, мурдадан порох ҳиди анқийверди. Жасадни яна артишганда, ҳатто жимжимадор татуировка безаклари анча ўчиб кетди. Сўнгти чорани ҳам қўллаб кўришга жазм қилишди: қалампир зира ва дафна япрофини қўшиб, жасадни кун бўйи паст оловда қайнатишиди, шунда эт устихондан ажralа бошлади ва дафн маросимини тезлаштиришга тўғри келди. Мархумни узунлиги икки метру ўттиз сантиметр, эни бир метру ўн сантиметри ҳаво кирмайдиган, ичи темир тахтача, пўлат мурватлар билан маҳкамланган маҳсус тобутга солиб беркитдилар, бари бир порох ҳиди тобут бараварида барча кўчалар бўйлаб кезиб юрарди. Жигари ногорадай шишиб кетган падре Никанор каравотидан тушмай, мархумга дуо ўқиди. Кейин қабр четига фишт териб, орасига кул, қипик ва сўндирилмаган оҳак ташлашиди, шундаям қабрдан токи бана компаниясининг инженерлари устига бетон қоплагунларича бир неча йил порох ҳиди анқиб турди. Тобутни олиб чиқишган заҳотиёқ Ребека уйнинг эшиклини ёпиб олди ва одамовилик зирхини кийиб, ўзини

тириклайн кўмди. У кўчага фақат бир мартагина мункайиб қолганида оёғига сиймранг эски туфли кийиб, атрофига майда гуллар билан безатилган шляпада чиқди. Бу воқеа Макондода пайдо бўлган Ўлмас жуҳуд шахарга даҳшатли жазирама юборган, иссиққа дош беролмаган қушлар эса салқин ахтариб ўзларини деразага ўрнатилган тўрларга уришиб, ерга жонсиз тап-тап тушган маҳалда кечди. Ребекани сўнгти марта уйига кирмоқчи бўлган ўғрини отиб ўлдирган кечаси кўриди. Сўнгра оқсочи ва сирдоши Архениададан бўлак хеч ким у билан учрашмади. Унинг бир вактлар ўз амакиваччам деб ҳисоблаган епископга хат ёзгани ҳакида гап тарқалди, аммо жавоб олган-олмаганлигини хеч ким билмасди. Шу-шу, шаҳар Ребекани тамоман унутиб юборди.

Полковник Аурелиано Буэндия жангдан зафар билан қайтса-да, хотиржамликка берилмади. Ҳукумат қўшинлари қалъаларни қаршиликсиз ташлаб чиқишар ва бу хол либералларча кайфиятга чулғанган халқقا фалабадек туюлар, аммо қўзғолончилар, айниқса полковник Аурелиано Буэндия эса очиқ ҳақиқатни ҳаммадан яхши билишарди. Полковник кўл остида беш мингдан зиёд солдат йифилган бўлиб, соҳил бўйидаги икки штаб ихтиёрида эди. Аммо у ўзининг мамлакатдан кесиб қўйилгани, денгизга тақалиб қолганини ва ноаниқ бир сиёсий вазиятда эканлигини аниқ ҳис қиласди. Ибодатхонанинг ҳукумат қўшинлари тўпларидан вайронага айланган қўнфироқхонасини тиклашга кўрсатма берганида, тўшакда ётган бемор падре Никанор: «Бу қандай бемаънилик, насроний дин ҳомийлари ибодатхонани бузишади, масонлар эса қайта тиклашга буйруқ беришади», деб бежиз айтмаган эди. Полковник Аурелиано Буэндия бирор нажот илинжида, қўзғолончи гурухларнинг командирлари билан маслаҳатлашиб, соатлаб телеграф ёнида ўтирас ва ҳар сафар телеграф идорасидан, «уруш боши берк кўчага кириб қолди», деган ишонч билан чиқарди. Кўзғолончилар эришган ҳар бир фалаба дарҳол халқقا тантанали хабар қилинарди, полковник ҳаритадан бу фалабаларнинг чинакам миқёсини аниқлаб чиқар экан, ўзининг шонли қўшинлари безгагу пашшалардан ҳимояланиб, асл йўналишга бутунлай тескари томонга, чангалзору ботқоқлар томон кетиб бораётганини кўрарди. «Вақтни бой

беряпмиз, — шикоят қиласы у офицерларига, — токи бу бефаҳм сиёсатдонлар ўзларига конгрессдан минг тавалло килиб жой ундириш билан овора экан, биз бундан кейин ҳам бехуда кун ўтказаверамиз». Полковник Аурелиано Буэндия яқындағина ўзининг отилишини күтиб ётган ўша хонага осиғлиқ гамакда уйқусизлик азобида чалқанча ётаркан, қора лиbos кийиб олган бу қонунпаратларни тасаввур қилды: уларнинг муздек тонгда президент саройидан чиқиб, ёқаларини кулоқларигача кўтариб олишларини, қўлларини бир-бирига ишқашларини, ўзаро шивирлашларини ва президентнинг хақиқатан ҳам «ҳа» деганида нима демоқчи бўлганию «йўқ» дегани нимани англатишини мухокама қилишлари учун тунги қаҳва-хоналарга бекиниб олишларию, ҳаттоқи президент ўзи ўйлаган нарсага зид фикр билдирганида нималарни кўзда тутганидан фол очишларини тасаввур этар ва ҳарорат ўттиз беш даражага кўтарилигданда ўзининг айни лаҳзада, ўттиз беш даражали дим иссиқда, чивинларга ем бўлиб ётганини ўйлаган сари fazablanardи. У, ҳадемай шундай бир мудхиш дам келадики, қўшинларга: «Ўзларингни денгизга ташланглар», деб буйруқ бермоқдан ўзга иложим қолмайди, деб хаёл қиласы.

Ана шундай уқубатли тунларнинг бирида полковник ховлида солдатларга жўр бўлиб қўшиқ айтиётган Пилар Тернеранинг товушини эшишиб қолди ва ундан фол очишини сўради. «Оғзингта эҳтиёт бўл, — деди қарталарни уч марта чийлаб, уч марта фол кўрган Пилар Тернера, — нелигини тушунмаяпману, аммо таҳдид жудаям равшан кўриниб турибди, ишқилиб оғзингга эҳтиёт бўл». Икки кундан сўнг номаълум одам ҳарбий хизматчилардан бирига бир финжон шакарсиз қаҳва узатди, у финжонни иккинчи ҳарбий хизматчига, иккинчисини учинчисига ўтказди, шу тариқа қаҳва то полковник Аурелиано Буэндиянинг кабинетида пайдо бўлгунча, кўлдан-кўлга ўтиб борди. Полковник қаҳва буюрмаган эди, олиб келлингандай экан, майли-да, деб уни олиб ичди. Қаҳвага отни ҳам ўлдиришга етарли миқдорда захар солинган эди. Полковник Аурелиано Буэндияни уйига олиб келлинганида, мушаклари акашак бўлиб қотган, тили оғзидан чиқиб ётарди. Урсула ўғлини ажал панжасидан зўрга қутқариб қолди; ошқозонини қустириб тозалагач, қалин

бахмал кўрпаларга ўради ва икки кун токи ҳарорати тушгунча, тухум сарифи билан боқди. Тўртингчи куни деганда полковник Аурелиано Буэндия хавфдан бутундай қутулди. Урсула ва офицерлар кўярда-қўймай уни тўшакда тағин бир хафта ётишга кўндириши. Худди ана шу кунлари у ўз шеърларининг ёндириб юборилмаганилигини билди. «Мен шошилишни истамадим, — деб тушунтириди Урсула. — Печкани ёққани борган ўша оқшомда, токи менга унинг жасадини олиб келмагунларича, яхписи, сабр қилиб турай, деб аҳд килувдим». Ремедиоснинг чанг босган кўғирчоқлари қуршовида қолган полковник тузалиш арафасида қўллэзмаларни ўқиб чиқаркан, ҳаётининг энг totли лаҳзаларини бот-бот эслади. У яна шеър ёза бошлади. Узоқ хасталиги мобайнида, боши берк кўчага кириб қолган урушни тамом унтиб, ажал билан бекинмачоқ ўйнаган пайтларида тўплаган тажрибасини бўлакларга бўлди-да, қофияга солди. Ўшанда фикрлари шу қадар равшан тортдики, уларни чапдан ўнгга ва ўнгдан сўлга бемалол ўқий оладиган бўлди. Бир куни кечқурун у полковник Херинельдо Маркесдан:

— Айт-чи, дўстим, сен нима учун жанг қиляпсан? — деб сўради.

— Жанг қилишим зарур бўлгани учун, биродар, — жавоб қайтарди полковник Херинельдо Маркес, — либералларнинг буюк партияси учун курашяпман.

— Максадингни билганинг учун баҳтиёрсан. Мен эса фақат ўз такаббурлигим дастидан курашा�ётганимни эндигина англаб етдим.

— Яхши эмас бу, — деди полковник Херинельдо Маркес.

Унинг безовталаниши полковник Аурелиано Буэндининг бир оз вақтини хуш этди.

— Албатта, — деди у. — Лекин ҳарна, нима учун жанг қилишингни билмасликдан кўра яхшироқ-да, — у дўстининг кўзларига караб кулди ва кўшиб қўйди: — Ёки худди сен каби, ҳеч кимга ҳеч қандай нафи тегмайдиган нарса учун жанг қилиш керак.

Илгари, либераллар партияси раҳбарлари уни қароқчи деб эълон қилган қарорларини ошкора рад этмагунларича, мамлакат ичкарисидаги қўзғолончилар отрядлари

билан алоқа боғлаш учун йўл қидиришга полковникнинг гурури йўл қўймасди. Касаллик унга кўп нарсаларни ўйлаб кўришга имкон берди. У, Урсулани каттагина жамғармасини ва бобосининг ўша табаррук сандиқда сакланётган тиллаларини беришга кўндириди. Полковник Херинельдо Маркесни Макондога хоким этиб тайинлади, ўзи эса мамлакат ичкарисидаги қўзғолончилар билан алоқа ўрнатмоқ учун шаҳардан чиқиб кетди.

Полковник Херинельдо Маркес полковник Аурелиано Буэндианинг энг ишончли одамигина бўлмай, балки Урсулага ҳам ўз ўғлидай бўлиб қолган эди. Юмшоқ, уятчан, одобли бу йигит ўз ўрнини амалдорлик хонасида эмас, кўпроқ жанг майдонида ҳисобларди. Сиёсий маслаҳатчилар миясини гангитиб қўйишлари ва назариянинг боши берк кўчаларига олиб киришлари ҳеч гап эмасди. У Макондода бир замонлар полковник Аурелиано Буэндия тилла балиқчалар ясад, қариган чофида тинчгина ўлишни орзу қилган қишлоққа хос осойишталик ва хотиржамлик муҳитини юзага келтириди. Полковник Херинельдо Маркес ота-онасиникида яшар, ҳафтасига иккимаротаба Урсуланинг уйига овқатлангани келарди. Ёш Аурелиано Хосега милтиқ отишни тез ўргатди, ҳарбий юришни машқ қилдирди, сўнг, майли, бир йўла йигит бўлиб қўяқолсин, деган ниятда, Урсула рухсати билан уни бир неча ойга казармага кўчирди. Бу воқеалардан кўп йиллар олдин, ҳали ўсмир эканида, Херинельдо Маркес Амарантага севги изҳор қилган эди. Аммо қўнгли Пьетро Креспига бўлган бесамар мухаббат билан банд қиз, Херинельдонинг устидан кулди. Херинельдо Маркес кутишга аҳд қилди. Бир куни, қамоқда туриб, Амарантага мактуб йўллаб, бир дюжина¹ батис рўмолчага отаси исму шарифининг бош ҳарфларини тикиб беришини илтимос қилди. Мактубга қўшиб пул ҳам юборди. Бир ҳафтадан кейин Амаранта қамоқхонага тайёр рўмолчаларни у юборган пул билан бирга қўшиб олиб келди ва ўтмишни эслаб, узоқ сухбат қурдилар. «Бу ердан чиққанимдан кейин сенга уйланаман», деди унга хайрлаша туриб Херинельдо Маркес. Амаранта жилмайиб қўйди. Энди у қарамоғидаги болаларга ўқиши ўргатаркан, ну-

¹ Дюжина — ўн икки дона.

кул полковник Херинельдо Маркесни ўйлар, зора уни ўша ёшлиқ эҳтиросим билан яхши кўролсам, дея орзу қиларди. Қамоқхонадаги маҳбусларни кўришга фақат шанбада рухсат этиларди. Қиз ўша кунлари Херинельдо Маркеснинг қариндошларини излаб борар ва бирга қўшилиб, қамоқхонага йўл оларди. Бир шанбада Урсула қизини ошхонада учратди: Амаранта бисквит пишираётган экан. Урсула ажабланиб:

— Унга тегақол, — дея маслаҳат берди, — яна шундай одамни учратишинг даргумон.

Амаранта ижирғанди, қовоғи осилди.

— Эркакларнинг кетидан югуриш менга зарил кептими? — жавоб берди у. — Мен Херинельдо Маркесга раҳмим келганидан бисквит элтаман, ахир, эртами-кечми уни отиб ташлашади.

У отиш ҳақида гапирса ҳам бунга ишонмасди. Аммо худди шу пайтда ҳукуматнинг, агар исён кўтарган қўшинлар Риоачани топширишмаса, полковник Херинельдо Маркес қатл этилади, деган қарори эълон қилинди. Маҳбуслар билан учрашиш бекор этилди. Амаранта ётоқхонага беркиниб олди ва Ремедиос ўлганида юрагига азоб берган ўша гуноҳкорлик ҳиссига ўхшаш туйфудан азоб чекиб, кўзёши тўқди: гўё ўзининг калондимоғлиги билан яна бир одамнинг ҳунига зомин бўлгандай эди. Онаси юпатди, полковник Аурелиано Буэндиа дўстини оттириб қўймайди, келиб қуткарап, дея ишонтирди, уруш тугасин, Херинельдони ўзим чақираман, деб ваъда берди. Урсула бу ваъдасини белгиланган муддатидан аввал адо этди.

Херинельдо Маркес ҳокимлик лавозимини эгаллаб, уйларига келганида Урсула уни ўз ўғлидек кутиб олди, уйда узокроқ ушлаб туриш учун нозик хушомад қиласкан, кўнглида, илоё йигит Амарантага уйланиш ҳақидағи аҳдини эсласин-да, дея худога астойдил ёлворди. Урсуланинг ўтинчи ижобатга ўтди, шекилли, полковник Херинельдо Маркес Буэндиалар хонадонига бот-бот кела-диган, таомдан сўнг гуллар экилган галереяда Амаранта билан шашка ўйнагани қоладиган бўлди. Урсула қахва ва бисквит келтирас, холи қолишлирига халақит бермасинлар, деб ўзи болалардан огоҳ бўларди. Амаранта ёшлигида юрагини ўртаган эҳтиросни ва унутилиб, устини кул қоплаган чўғни аланг алдириш учун зўр бериб

уринарди. Дилдаги ҳаяжон ортгандан ортиб, энди полковник Херинельдо Маркеснинг овқат пайти ва кечқурун шашка ўйинида ҳозир бўлишини кутарди. Шашка доналарини сурганида бармоқлари билинчар-билинмас титровчи, фуссали ва шоирона исмли¹ бу жангчи билан сухбатлашганида вақт ўтганини сезмай қоларди. Аммо полковник Херинельдо Маркес Амарантадан хотини бўлишини сўраган қуни рад жавоби олди:

— Мен хеч кимга эрга тегмайман, — деди қиз, — айниқса сенга. Сен Аурелианони шу қадар севасанки, унга уйлана олишинг мумкин эмаслиги учун ҳам менга уйланмоқчисан.

Полковник Херинельдо Маркес сабр-тоқатли одам эди. «Мен кутаман, — деди у, — эртами-кечми, сени бари бир кўндираман». У хонадондан оёрини узмади. Амаранта хонасига беркиниб олганича, пинҳоний аламини босар, талабаларининг Урсулага уруш янгиликларини гапириб бераётганини эшитмаслик учун қулофини бармоқлари билан маҳкам беркитар, ўзи кўришга интиқ бўлиб турса-да, хузурига чикмас эди.

Ўшанда полковник Аурелиано Буэндианинг бўш вақти кўпроқ бўлганидан Макондога ҳар икки ҳафтада ҳабар етказиб турарди. Лекин Урсулага жўнаб кетганидан қарийб саккиз ойдан кейингина хат ёэди, холос. Маҳбус чопар полковникнинг ҳуснихатида: «Отамни эҳтиёт қил, у яқинда ўлади», деган сўзлар битилган сўрғичли каттакон, муҳрланган конверт келтирди. Урсула тинчини йўқотди. «Аурелианонинг айтгани доимо ўнгидан келади». Дарҳол Хосе Аркадио Буэндиани ётоқхонага кўчиришда одамлардан ёрдамлашишни сўради. Хосе Аркадио Буэндия аввалгидай баҳайбат эди, қолаверса узоқ йиллар мобайнида каштан дараҳти тагида ўтиравериб, вазнини ўз хоҳишига кўра, оғир қилишдай гаройиб қобилиятни ҳам билардики, уни олти нафар эркак ҳам ўринидигидан кўтара олмади, ахийри каравотгача судраб боришга мажбур бўлишди. Қуёшда қорайган, ёмғирлардан роса ивиган бу улкан чол ётоқхонага жойлашганида, хона ҳавосига гуллаётган каштан ва кўп йиллик рутубат ҳиди ўрнашиб

¹ Х е р и н е л ь д о — испан ҳалқ романсининг қаҳрамони, уни подшонинг қизи яхши кўриб қолади.

қолди. Эртасига эрталаб унинг тўшаги бўймбўши эди. Хоналарни қидириб чиққан Урсула, эрини яна каштан тагидан топди. Сўнг яна каравотга боғлаб қўйишиди. Хосе Аркадио Буэндия олдингидек бақувват бўлса-да, ортиқ қаршилик қўрсатмади. У ҳамма нарсага лоқайд эди, каштан тагига ҳам атайлаб эмас, балки танаси ўша жойга ўрганиб қолгани боис борган эди. Урсула эрига ҳамиша овқат таширкан, Аурелиано ҳақидаги янгиликларни гапириб берарди. Лекин, очиғини айтганда, Хосе Аркадио Буэндия фақат бир киши — Пруденсио Агиляр билан мулоқот қилишга қодир эди. Ўлгудай ҳолсизланиб, тўқилиб қолган Пруденсио Агиляр кунига икки маротаба келарди. Улар кўпроқ хўрозлар ҳақида сухбатлашишарди. Ҳатто биргаликда ажойиб паррандалар етиширирадиган қўриқхона куришга аҳд қилишиди. Бу тадбир хўролар ғалабасидан шодланиш ниятида эмас, балки ўлимнинг туганмас ва зерикарли кунларида нима биландир овуниш учун керак эди (ўшанда бу эрмакнинг хожати ҳам қолмайди). Пруденсио Агиляр Хосе Аркадио Буэндиани ювинтирас, овқатлантирас, сўнг Аурелиано исмли номаълум ва қаердаги урунда юрган полковник унвонидаги одам ҳақида қизиқарли хабарларни сўзлаб берарди. Хосе Аркадио Буэндия ёлғиз қолганида сон-саноқсиз хоналарни туш қўради: гўё эшикни очиб, худди шу хонадаги темир суюнчиқли каравоту хивичлардан тўқилган курси қўйилган ва орқа деворига Биби Марямнинг кичик тасвири туширилган хонага ўтарди. Кейин айни шунга ўхшаш, эшиги нариги хонага очиладиган бошқа хонага, ундан яна аввалгисига ўхшаган хонага ўтарди. Хонадан-хонага ўтишларнинг ниҳояси йўқдек эди. Унга бу иш хуш ёқар, гўё узун галерея бўйлаб, ҳар икки тарафга ўрнатилган кўзгуларни оралаб юргандай бўларди... Сўнгра Пруденсио Агиляр кифтига қўлинини қўярди. Шунда астасекин уйғонар, яна хонама-хона юриб ортига қайтар ва Пруденсио Агиляр билан ҳақиқий хонада учрашмагунича, узундан-узок йўлни босиб ўтарди. Аммо Хосе Аркадио Буэндиани каравотга кўчирганларидан икки ҳафта ўтгач, бир куни тунда эндиғина тушида нариги хонага ўтганида Пруденсио Агиляр елкасидан туртди. У эса ана шу рўёвий хонани ҳақиқий хона деб ўйлаб, ортига қайтмай, шу ерда муқим қолиб кетди. Эртасига эрталаб

эрига нонушта олиб кираётган Урсула йўлакда рўпара-
сидан келаётган нотаниш эркакни бехосдан кўриб қолди.
Кичик жуссали, гирдигум, қора мовут кўйлак кийган,
катта кора шляпаси мунгли қўзларини деярли бекитган
кишига кўзи тушди-ю, «Вой, худойим-ей, — деб юбор-
ди. — Ахир, бу Мелькиадеснинг ўзи-ку!» Лекин бу одам
Виситасъоннинг акаси — ўша уйқусизлик касалидан қочиб
қутулган ва ўшандан буён дом-дараксиз йўқолган лўли
эди. Виситасъон ундан нега келганлигини сўради, акаси
унга ўз қабиласининг тантанали ва тиник лаҳжасида жа-
воб берди:

— Мен қиролни дағн этишга келдим.

Ўшанда ҳаммалари Хосе Аркадио Буэндианинг хона-
сига киришди, уни бор кучлари билан силкитиши, қуло-
фига бақириши, бурнига кўзгу тутишди, лекин бари бир
уйғота олишмади. Анчадан, кейин, дурадгор мархумга
тобут ясаш учун унинг андазасини олаётганида дераза
ортида митти сариқ гуллар ёмғир бўлиб ёғаётганини
кўришди. Гуллар кечаси билан сим-сим ёғиб чиқди, том-
ларни қоплади, эшикларни кўмиб юборди. Гуллар ҳатто
очиқда ухлаб қолган жониворларни димиқтириб ўлдир-
ди. Осмондан шунчалик кўп гул ёғидики; эрталаб гүё
бутун Макондо узра гилам тўшалгандай бўлди; белкурак
ва хаскашлар ёрдамида тобуткашлар учун йўл очишли.

* * *

Амаранта хивичдан тўқилган тебранма курсида каш-
тасини тиззасига қўйиб ўтирганча, юзларию иягига со-
вун кўпиги суртиб, қўлидаги паккисини хом тери камар-
га қайраб, умрида илк бор соқол ола бошлаган Аурелиано
Хосега боқарди. Йигитча сарғиш тукларига мўйлов
шаклини беришга уриниб, хуснбузарларини кўчириб
юборди. Тепа лабини кесиб олди ва олдин қандай бўлса
шундайлигича қолди. Амаранта бу мураккаб маросимни
кўриб, Аурелиано Хосе ана шу пайтдан бошлаб қарий
бошлади, деган хаёлга борди.

— Сен ҳозир Аурелианонинг ўзисан, айнан унинг
ёнидасан, — деди йигитчага. — Энди сен эр кишисан.

Аммо йигитча анча илгари, аммаси уни ҳанузгача
бала ҳисоблаб, одатдагидай мўрчага киришганида уял-
май-нетмай ечинган ўша олис кундаёқ эр кишига айлан-

ган эди. Пилар Тернера болани топшириб кетган кундан буён Амаранта шундай қиласы. Аввалига бола Амарантанинг кўкраклари ўртасидаги ботик жойга қизиқди. Ўшанда соддалигидан Амарантадан бу ерингга нима бўлган, деб сўради, қиз эса: «Ковлашди, ковлашди ва, нихоят, ковлаб олишди», деб жавоб берди, сўнг қўли билан қандай ковлашганларини ҳам кўрсатди. Орадан анча вақт ўтиб, Пьетро Креспининг ўлемидан сўнг ўзини сал ўнглаган Амаранта тағин Аурелиано Хосе билан ювина бошлаганида, у қизнинг аввалги жойига эътибор бермади, лекин бўлиқ кўкракларининг долчинранг учлари баданига нотаниш бўлган бир титроқ киритди. Аурелиано Хосе ҳали гўдаклигидәёқ ҳар сафар тонгга яқин ўз гамагидан Амарантанинг тўшагига чопқиллаб ўтишга одатланган эди. Унинг ёнига ўтса бас, барча ҳадигу хавотирлардан халос бўларди. Аммо Амарантанинг яланғоч баданига эътибор берган ўша кундан бошлаб, зимистондан қўркиш эмас, балки тонг маҳали унинг иссиқ нафасини туйиши истаги болани пашшахона ичидаги қизнинг ўрнига ўтишга ундарди. Кейин улар ҳолдан тойдидаридан эркалашларга батамом берилиб, яланғоч ҳолда бирга ухлайдиган, бурчак-бурчакларга яшириниб оладиган ва ҳаяжонга чулғаниб, истаган маҳалда ётоқхонага беркинадиган бўлишди. Бир гал Урсула, улар эндини ўпишиб бўлишган қазноққа бехосдан бостириб келиб қолди. «Сен аммангни жудаям яхши қўрасанми?» деб сўради у неварасидан соддадиллик билан. Бола тасдиқ маъносида жавоб қайтарди. «Тўғри қиласан», деди Урсула, сўнг хамирга ун олиб, ошхонага қайтди. Шу кичик воқеадан кейин Амаранта бирдан ҳушёр тортди. У ҳаддидан ошиброқ кетганини, эндиликда бола билан жўнгина ўпиш ўпиш ўйнамасдан, балки анча кеч туғилган бесамар ва қалтис эҳтиросга берилганини тушунди, тушундю бу ишга узил-кесил нуқта қўйди. Ҳарбий ўқишининг охирига етказаётган Аурелиано Хосе ҳам тақдирга тан бериб, казармада тунай бошлади. Энди шанба кунлари у солдатлар билан бирга Катаринонинг ишратхонасига борарди.

Орадан сал вақт ўтгач, Макондога урушнинг бориши тўғрисида яна бир-бирига зид хабарлар кела бошлади. Ҳукумат қўзролончиларнинг ғалаба кетидан ғалаба қозо-

наётганиларини расмий тан олса-да, Макондодаги офицерлар таслим бўлиш муқаррарлиги ҳақидаги махфий маълумотларни билар эдилар. Апрелнинг бошида полковник Херинельдо Маркес хузурига чопар келди. У, ҳақиқатан ҳам либераллар партиясининг раҳбарлари ўз вилоятларидағи қўзғолончи отрядларнинг бошлиқлари билан музокара олиб бориляпти, яқин орада хукumat билан сулҳ тузилади, сулҳ шартига кўра, либераллар учта министрлик курсисини олишади, парламентда либераллар гурухи вужудга келади ва қуролларини топширган қўзғолончилар учун умумий афв эълон қилинади, деб тушунтириди. Чопар айни пайтда полковник Аурелиано Буэндианинг сулҳ шартларига мутлақо зид махфий буйруғини ҳам келтирди. У полковник Херинельдо Маркесга, энг ишончли, ҳатто мамлакатни ҳам бирга ташлаб чиқиб кетишга тайёр беш нафар одами шайлаб қўй, деб буюрган эди. Буйруқ фоят махфий тарзда ижро этилди. Сулҳ ҳақида расмий хабар эълон қилинмасидан бир ҳафта бурун — Макондо бир-бирига зид турли мишишлар билан тўлиб-тошганида — полковник Аурелиано Буэндиа ва унинг садоқатли ўн нафар офицери, жумладан, Роке Қассоб ҳам, тун коронфисида шаҳарга кириб келишди-да, гарнizonдагиларни уйига тарқатиб, қуролларни қўмишди, архив хужжатларини йўқ қилишди. Тонготарда эса полковник Херинельдо Маркеснинг беш нафар ишончли одами билан бирга Макондони тарқ этишиди. Операция шунчалик тез, шовқин-суронсиз бажарилди, Урсула воқеадан энг сўнгги дақиқада, ётоқхона деразасини аллаким оҳиста чертиб: «Агар полковник Аурелиано Буэндиани кўрмоқчи бўлсангиз, тезроқ чиқинг», деб шивирлаганида огоҳ бўлди. У каравотдан иргиб турди-да, тунги кўйлакда кўчага югурди, аммо ҳеч кимни учратолмади. Фақат узоқ қоронғиликдан туёқларнинг товуши эшитилди — бир тўда суворий жон борича чанг-тўзон кўтариб, Макондони ташлаб кетишарди. Эртаси куни Урсула Аурелиано Хосе ҳам отаси билан бирга кетганини билди.

Хукumat ва оппозициянинг уруш тугади деган қўшма

¹ Испан шоири ва драматурги Хосе Соррильининг (1817–1893) трагедияларидан бири «Гот ханжари» деб номланган.

баёноти чиққандан кейин ўн кунлар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндианинг ғарбий чегарада кўтарган биринчи қўзғолони ҳақида хабар етиб келди. Ёмон куролланган оз сонли қўзғолончилар отряди бир ҳафта ичида тор-мор қилинди. Аммо мамлакат ахлини либераллар билан консерваторлар бир-бирлари билан ярашганига батамом ишонтиргунга қадар бир йил давомида полковник Аурелиано Буэндия яна етти марта куролли қўзғолон уюштириди. Бир куни тунда у елканли кема бортидан туриб, Риоачани тўплардан ўққа тутди. Риоача гарнizonи бошлиқлари бунга жавобан шаҳардаги ўн тўрт нафар энг таникли либерални тўшагидан кўчага судраб чиқиб, отиб ташлашди. Полковник Аурелиано Буэндия чегарадаги божхона постини ишғол қилиб, уни ўн беш кундан зиёд сақлаб турди ва шу ердан мамлакатни умумхалқ урушини бошлашга чорлади. У мамлакат пойтахти атрофидаги қишлоқларда қўзғолон кўтариш учун ҳали инсон қадами тегмаган чангизорлар оралаб беш юз чақирик масофани уч ойча бехуда тентиради, ҳатто Макондога йигирма чакирик қолгунча яқинлашиб келди, аммо ҳукумат қўшиналарининг олдинги отряди зўрлик қилиб, уни тоғ тарафга бундан анча йиллар илгари отаси испан кемаси қолдифини топган ўша афсункор ерларга чекинишга мажбур этди.

Виситасъон худди ана шу дамларда ўлди. У асл ниятига етиб, ўз ажали билан оламдан қўз юмди. Ва шу тахлит, уйқусизлик касали юқиб, бемахал ўлимга гирифтор бўлмайин, деб тахтдан воз кечгани зое кетмади. Хунду аёл йигирма йилдан зиёдроқ хизмати мобайнода тўплаган пулларини каравоти остидан олиб, урушни давом эттирсин деб полковник Аурелиано Буэндияга жўнатишларини васият қилди. Аммо Урсула бу пулларга қўлини ҳам теккизмади, чунки ўшанда полковник Аурелиано Буэндия вилоятнинг бош шаҳри яқинида қирғоққа тушаётганида ҳалок бўлди, деган миши-миш тарқалган эди. Бу унинг ўлими ҳақида сўнгги икки йил мобайнода тарқалган расмий хабарларнинг тўртинчиси бўлиб, олти ойгача ишониб юришди. Урсула билан Амаранта эски азалар тугамай туриб, янги аза очганларида, Макондо бўйлаб одамларни ларзага солувчи бошқа хабар тарқалди. Полковник Аурелиано Буэндия тирик, фақат у ўз ҳукумати-

га қарши курашишдан воз кечиб, Кариб денгизининг қайсиdir мамлакатида фолибона жанг олиб бораётган федералчиларга қўшилиб кетган экан. Ҳа, полковник исмини ўзгартириб, ҳар сафар она ватанидан йироқ-йироқ жойларда пайдо бўларди. Кейинчалик унинг Марказий Америкадаги барча федерал кучларни бирлаштириш ва бутун китъадаги — Аляскадан то Патагониягача бўлган барча консерватор хукуматларини ағдариб ташлаш фоясидан нихоятда рухлангани маълум бўлди. Урсула кўп йиллардан сўнг ўғлидан мактуб олди; Сантьяго де Кубадан юборилган бу хат қўлдан-қўлга ўтаверганидан роса фижимланиб, ҳарфлари хирадашиб кетган эди.

— Биз Аурелианони бир умрга йўқотдик, — деди хўрсиниб Урсула хатни ўқигач. — Шу кетиши бўлса, яна бир йилдан кейин дунёning нариги чеккасига ҳам етиб боради.

Урсула бу сўзларни уруш тугагач, Макондога ҳоким бўлган генерал-консерватор Хосе Ракель Монкадага айтди, хатни ҳам қўрсатди. «Эх, қанийди Аурелианодек шоввоз йигит консерватор бўлса!» деди генерал Монкада. У полковник Аурелиано Буэндия билан чинакамига фахрланарди. Консерваторлар партиясининг ҳарбий ишга алоқаси бўлмаган ўнлаб аъзолари сингари Хосе Ракель Монкада ҳам ўз партияси манфаатларини химоя қилиш учун урушда қатнашди ва генерал унвонига эришди. У партиядош дўстлари каби тажовузкор ҳарбийларга тиштироғи билан қарши эди, бу бетайин дангасалар, фитначи ва мансабпастлар тинч фуқарони эзиш учун атай сувни лойқалаётир, деб ўйларди... Ақлли, ёқимтой, хушчақчақ, таомларни хўроз уриштиришни яхши қўрадиган Хосе Ракель Монкада бир вактлар Аурелиано Буэндиянинг энг хавфли рақиби хисобланарди. У соҳилбўйи районларидағи ҳарбийга кирган кишилар ўртасида катта обрўга эга эди. Генерал бир гал, стратегик мулоҳаза бўйича Аурелиано Буэндия қандайдир қалъани ташлаб кетишга мажбур бўлганида, унинг номига иккита хат қолдирганди: муфассал баён этилган биринчи хатда, инсоф билан, фирромсиз, одамларни ўйлаб уришайлик, деб таклиф қилинган; иккинчиси эса қўзғолончилар эгаллаган территорияда қолган рафиқасига ёзилган эди. Шу воқеадан кейин уруш энг авжига чиқкан пайтларда ҳам

иккала қўмондон асиirlарни айирбош қилиш учун сулҳ тузишарди. Ўшанда танаффус пайти генерал Монкада полковник Аурелиано Буэндиага шахмат ўйнашни ўргатарди. Улар иноқ дўстга айланиб қолиши. Баъзида иккала партиядаги оддий одамларни бириктириши орқали ҳарбийлар ҳамда профессионал сиёсатдонларнинг таъсирини барбод этиш ва бу партияларнинг энг яхши назариялари татбиқ этилган инсонпарвар тузум ўрнатиш имконияти ҳақида орзу қиласар эдилар. Уруш тугагач, полковник Аурелиано Буэндиа қўпорувчилик ишига берилди, генерал Монкада эса Макондо шаҳрида аввал ҳарбий, кейинроқ фуқаровий ҳокимликни қўлга киритди. У ҳарбий кийимини фуқаро либосига алмаштириди, солдатларни қуролсиз жандармачиларга айлантириди. Монкада умумий афв қонунларини ҳурматлашга даъват этар, урушда ҳалок бўлган айрим либералларнинг оилаларига ёрдам берарди. У елиб-югуриб Макондони муниципал округ маркази деб эълон қилдиришига эриши, шаҳарда осоиышта турмуш ўрнатилдики, одамлар назарида уруш дегани бир вактлар кўрилган алок-чалок тушга ўхшаб қолди. Жигар оғриғи тўхтовсиз хуруж қиласериб, бутунлай ҳолдан тойган падре Никанорнинг ўрнини биринчи федералчилар — уруш ветерани, падре Коронель эгаллади, Макондода уни Вайсақи деб аташарди. Ампаро Москотега уйланиб, ўйинчоқлар дўконини илгаригидек гулла ётган Бруно Креспи шаҳарда театр қурди ва эндиликда Испания театр труппалари Макондони ҳам гастролга бориладиган манзиллар рўйхатига киритиши. Театр улкан, томсиз, бинода жойлашган бўлиб, ёғоч ўриндиклар ўрнатилган, сахнага юонон никоблари тасвири туширилиб баҳмал пардалар осилган ва оғзини катта очиб турган шерларнинг боши тарзида ишланған учта кассада чипталар сотиларди. Мактаб биносини ҳам тартибга келтириши, унга водий шаҳарчаларининг биридан юборилган кекса муаллим дон Мельчор Эскалона бошчилик қиласарди. У ялқов талабаларни чағиртош тўшалган ҳовли бўйлаб тиззалаб эмаклашга, вайсақиларини аччиқ ҳинд қалампирни ейишга мажбур этарди — бу жазоларнинг ҳаммаси макондолик ота-оналарнинг тахсинига сазовор бўлди. Санта София де ла Пъедаднинг ўжар эгизаклари Аурелиано Иккинчи билан Хосе Аркадио Иккинчи тош-

тахталарини, бўр ва алюмин финжонларини қўтарганча, синфхонага биринчилар қаторида келиб ўтирилар; она-сиdek чиройли Ремедиос энди Гўзал Ремедиос бўлиб ном қозонган эди. Қарилик устма-уст мотам ва беҳисоб ташвишларга қарамасдан, Урсула ҳануз бардам эди. У Санта София де ла Пьедад ёрдамида қандолатчилик ишини яна шакллантириди ва ўғли урушга сарфлаган маблағ ўрнини қоплабгина қолмай, балки офтобда қуритилган бир неча қовоқни тиллага тўлдириб, ётоғига яшириб қўйди. «Худо омонатини олгунича, — қайта-қайта тақрорларди у, — бу телба хонадонда ҳамиша етарли пул бўлади». Отдек бақувват, хиндулардек қорамағиз, сочи узун Амарантага уйланишга аҳд қилиб, федералчиларнинг Никарагуадаги қўшнилари сафидан қочган ва ҳозир немис кемасига матросликка ёлланган Аурелиано Хосе ошхонага кириб келганида аҳвол шундай эди.

Йигит бир оғиз сўз демаса-да, Амаранта унинг нега қайтиб келганини дарҳол тушунди. Стол атрофида улар бир-бирларига қарашга журъат этишолмади. Аммо икки ҳафта ўтгач, Аурелиано Хосе Урсуланинг кўз ўнгидаги Амарантага тикилиб: «Мен доимо сени ўйладим», деди. Амаранта ўзини олиб қочарди. Йигитга дуч келмаслик учун у доимо Гўзал Ремедиосдан ажралмасди. Бир куни Аурелиано Хосе Амарантадан, кўлингдаги қора тасмани қачонгача тақиб юрасан, деб сўради. Амаранта бу гапнинг бокираликка шама эканини тушуниб, уятдан қизариб кетди, ўзидан норози бўлди. У энди ётоғини қулфлаб ётарди, бироқ кейин Аурелиано Хосенинг қўшни хонада бемалол хуррак отишими эшишиб, эҳтиёткорликни унутди. Икки ойлар ўтгач, бир тунда Амаранта йигитнинг ётоққа кирганини сезди. Ӯшанда қочиш ёки бақириш ўрнига ширин бир энтиқдию қотиб қолди. Ӯшал сахардан бошлаб, уларнинг то тонггача давом этадиган бесамар курашлари қайта тикланди. «Мен аммангман, — шивирлади энтиқиб Амаранта, — салкам онангман, ёшим ҳам катта, фақат сени эмизмаганман, холос». Аурелиано Хосе тунда қайтиб келиш учун сахармардонда чиқиб кетар ва лўқидони бекитилган эшикни кўрганида баттар ҳаяжонга тушарди. У Амарантани қўмсарди: забт этилган шаҳарларнинг қоронри ётоқларида учратар, унинг сиймоси ярадорларнинг бинтларига сингтан қоннинг на-

фасни бўғувчи ҳидида ҳам, ўлим хавфи олдидағи лаҳзалик ваҳимасида ҳам кўз ўнгида турарди гёё. Асли у қуролдошлари «довюраклик» деб атаган мияни гантитувчи шафқатсизликка таклид қилиб Амаранта ҳақидаги хотирани барбод этишга уринган ва уйдан қочган эди, аммо у қиз сиймосини уруш ўз балчиғига қанча кўп қориштиринасин, ҳеч эсадан чиқармади. Токи ўз аммасига уйланган одам ҳақидаги эски латифани эшитмагунча, қувфинлиқда азоб чекди, ўзига-ўзи ўлим тилади, шу йўл билан Амарантадан кутулишни истади.

— Ахир, одам ўз аммасига ҳам уйланадими? — деб сўради ўшанда Аурелиано Хосе.

— Нафакат аммасига, — жавоб қайтарди солдатлардан бири. — Ахир, биз нега попларга қарши курашяпмиз? Кимки, истаса, ўз онасиға ҳам уйланиши учун курашяпмиз-да!

Ана шу сухбатдан икки ҳафта ўтгач, Аурелиано уйига қочиб келди. Амаранта аввалгидан ранги синиқкан, босик, балофатнинг сўнгти чегарасига яқинлашиб қолган, аммо ётоқнинг коронғилигига жўшқин, ўзининг жангари мудофааси билан ҳар қачонгидек ҳаяжонга соладиган бўлиб кўринди. «Сен хайвонсан, — дерди Амаранта унинг таъкибларидан силласи қуриб. — Ахир, аммага уйланиши учун фақат Рим папасидан рухсат олиш кераклигини билмайсанми?» Аурелиано Хосе эмаклаб бўлса-да, Европага Римга боришига ва ҳатто авлиё папанинг бошмогини ўпишшига ваъда берди.

— Гап рухсатдагина эмас, — рад қиласарди Амаранта. — Ахир, бундай никоҳдан чўчқа думли болалар туғилади-да.

Аурелиано Хосе унинг важ-карсонларини эшитишни хоҳламас эди.

— Тимсоҳ туғилса ҳам майлига, — дерди у.

Бир куни тонгда азобга дош беролмай, Катаринонинг муассасасига йўл олди. Аурелиано Хосе у ердан арzonгина пулга ширинсўз, кўкраклари салқиб қолган, аммо дардига вақтинча малҳам бўладиган аёлни топди. У Амарантани сохта беписандлик билан енгмокчи бўлди. Галерейдан ўтар экан, қизга ҳатто бир оғиз ҳам гапирмади. Амарантанинг елкасидан тоғ қулағандек бўлди. У яна Херинельдо Маркесни ўйлай бошлади, кечқурун бирга

шашка ўйнаган дамларини орзиқиб эслади ва уни ўз ётоғида кўришни истаб қолди. Аурелиано Хосе ўзининг қанчалар катта хато қилганини тасаввур ҳам этолмасди. Бепарво қўриниш жонига тегиб, бир гал кечаси яна тағин Амарантанинг хонасига борди. Амаранта ҳеч иккапланмай қатъийлик билан рад этиб, эшигини маҳкам қулфлаб олди.

Аурелиано Хосе Макондога қайтганидан бир неча ой ўтгач, уйларига семиз, ёсумангул хиди тараттувчи бир аёл беш яшар боласи билан кириб келди. Аёл Урсулага, бу бола полковник Аурелиано Буэндианинг ўғли, уни чўқинтириш учун сизга олиб келдим, деб айтди. Бу ҳеч кимда шубҳа уйғотмади, гўдак полковникнинг ўзгинаси эди. Аёлнинг айтишича, бола кўзлари очиқ ҳолда туғилган ва атрофга қандайдир димоғдорларча боқсан, бирор нарсага мижжа қоқмай тикилишини кўрган одамни чўчиштар экан. «Отасининг ўзгинаси, — деди Урсула, — фақат кўз кири билан курсиларни қимирлатиши етмай турувди».

Болага Аурелиано деб исм қўйиб онасининг фамилиясини беришди: қонунга биноан, то отаси тан олмагунча, бола унинг фамилиясига ўтолмасди. Генерал Монкада чўқинтирган ота бўлди. Амаранта болани ўз тарбиясига олишга уриниб кўрди, аммо онаси кўнмади.

Илгари Урсула қизларни худди товукларни зотдор хўроздар олдига қўйиб юборгандек машхур қўмондонларни ётоғига йўллаш удумини эшиитмаган бўлса-да, унинг борлигига айни ўша йили ишонди: полковник Аурелиано Буэндианинг яна тўққиз нафар шундай ўғлини чўқинтириш учун уйига олиб келишди. Уларнинг тўнғичи қора соч, кўк кўз ғалати бола бўлиб (у отасига ўхшамас эди) ёши ўндан ошганди. Ёши ҳар хил, турли тусдаги болаларнинг бари ўғил бўлиб, бир-бирига ўхшашлигидан отаси бир киши эканига шубҳа қолмасди. Урсула фақат икки неварасини аниқ эслаб қолди: бири гавдаси ёшига нисбатан анча катта бўлиб, у Урсуланинг гулдонини ва бир неча ликобчасини чил-чил синдириди; гўёки қўллари теккан нарса синмай қолиши даргумондек туюларди. Бошқаси оксариқдан келган, кўзлари онасиникидек кулранг-кўкиш, соchlари эса худди қизларникидай узун ва жингалак эди. У уйга

худди шу ерда туғилиб ўсган ва бу ерни мукаммал биладиган одамдек, заррача хижолат тортмай кириб келдию тұғри Урсуланинг ётоғидаги қутича томон юриб: «Менга мурватли раққоса керак», деб айтди. Урсула аввалига чүчиб тушди. Қутичани очиб, Мелькиадес давридан қолган эски-туски нарсаларни кавлаштириб, ичиндан эски пайпокқа ўраб ташланган раққосани топди; қачонлардир Пьетро Креспи олиб келган бу ўйинчоқ хамманинг эсидан чиқиб кетган эди. Полковник Аурелиано Буэндианинг ўн икки йил урушыб, қадами теккан жойларда орттирган ўғилларининг барчасига Аурелиано, деб ном берилди. Улар ўз оналарининг фамилияларини олишди. Полковник ўғилларининг жами сони ўн еттитага етди. Дастрлаб Урсула уларнинг чүнтакларини пул билан тұлдирар, Амаранта бўлса болаларни олиб қолишига уринар эди. Аммо кейинчалик Урсула билан Амаранта бирон-бир совфа беришу чўқинтирувчи оналар вазифаси билан чекланадиган бўлишди. «Биз уларни чўқинтириб ҳам ўз бурчимизни бажаряпмиз, — дерди Урсула маҳсус китобчасига галдаги онанинг фамилиясини ва адресини, бола туғилган кун ва жойни ёзаркан. — Ҳисоб-китобимиз аниқ бўлиши даркор, Аурелиано қайтиб келиб фарзандларига оталик қилади-да».

Урсула бир куни тушлик маҳали генерал Монкада билан фарзандининг серпуштлигини мухокама қила туриб, ўслим тезроқ келиб болаларини бир жойга йиғса яхши бўлармиди, деб айтди.

— Ҳавотир олманг, қариндош, — сирли жавоб қайтарди генерал Монкада. — У сиз ўйлаганингиздан олдинроқ келади.

Генерал Монкада очишни истамаган сир шу эдики, полковник Аурелиано Буэндия ҳаётидаги энг узок, энг оғир ва серталофат қўёғолонга бошчилик қилиш учун аллақачоноқ ватани томон йўлга тушган эди.

Вазият биринчи уруш бошланган вақтдагига ўхшаб, яна кескинлашди. Ҳокимнинг ўзи рағбатлантириб турадиган хўрөз уриштиришлар таъқиқланди. Гарнizon қўмондони капитан Акилес Рикардо тинч фуқарога ҳам ҳокимлик қила бошлади. Либераллар уни «иғвогар» деб эълон қилишди. «Бир бало бошланиши аниқ, — дерди

Урсула Аурелиано Хосега. — Кеч соат олтидан сўнг кўчага чиқма». Унинг ёлворишилари бефойда эди. Аркадио бир вактлар унга бўйсунмай қўйганидек, Аурелиано Хосе ҳам Урсланинг измидан чиққан, деярли бегона бўлиб колган эди. Уйга қайтиб келгач, хавойиликка ўрганди, егани олдида, емагани ортида, хуллас, кайфу сафога берилиб, худди амакиси Хосе Аркадио каби ишёқмас, танбал бир кимсага айланди. Амарантага ишқивозлиги йигит юрагида ҳеч қандай жароҳат қолдирмасдан сўнди. У гўёки толе тўлқинлари ичра сузарди: бильярд ўйнар, дуч келган бузук хотинларга илакишар, Урсула яширган пулларни ахтариб, уйдаги тешигу кавакларни титар эди. Нихоят, у уйга кийимини алмаштириш учунгина келадиган бўлди. «Буларнинг бари бир гўр, — шикоят қиларди Урсула. — Дастрлаб юввош, итоаткор, худди мусичадек беозор ўсишади, иягига тук битди дегунча, дарҳол гунохга ботишади». Ўзининг наслу наасибига қизикмаган Аржадиодан фарқли ўлароқ, Аурелиано Хосе сўрабсуриштириб, онаси Пилар Тернера эканини билиб олди. Пилар Тернера ўғлининг пешинги ҳордифини ўйлаб, уйига Аурелиано Хосенинг тўр беланчагини осиб ҳам қўйди. Уларни чинакам она-болалик эмас, балки ёлғизлик ҳисси бирлаштиради. Пилар Тернеранинг қалбидаги сўнгти умид учқунлари ҳам сўнган эди. Унинг кулгиси орган овозидек йўғонлашган, тасодифий, нохуш эркалатишлардан кўкраклари шалвираб қолган эди. Энди у пуч умидлар бағищловчи фолбинлиқдан воз кечган ва бегоналарнинг севгисидан юпанч топиб, осудагина ҳаёт кечираради. Аурелиано Хосе пешинда дам оладиган хонада қўшни қизлар ўзларининг тасодифий маъшуқлари билан учрашиб туришарди. «Киришга рухсат бер, Пилар», дейишарди хонага бостириб кириб. «Марҳамат қилинглар, — жавоб берарди Пилар. Агар ёнларида яна бирор одам бўлса, тушунтиради: — Бирорларнинг роҳат қилишини кўрсан, худди ўзим роҳатлангандай бўламан».

У хизматлари учун пул олмасди. Ўзининг хушторлари — оладиганини олиб эвазига на пул, на севги ҳадя этишган, факат онда-сонда андак хузур бағищлаган сонсаноқсиз эркакларнинг илтимосларини рад этмагани каби, бу илтимосларга ҳам йўқ демасди. Пилар Тернеранинг бешала қизи ҳам эрта кунданоқ қўлма-қўл бўлиб кетган

эди. Икки ўёлидан бири полковник Аурелиано Буэндиянинг байроби остида жанг қилиб ҳалок бўлган, иккинчиси эса ўн тўрт ёшга кирганида водий шаҳарларидан бирида товуклар солинган саватни ўғирлаётганида, яраланиб қўлга тушган эди. Аурелиано Хосе Пилар Тернерага фолдаги таппон шоҳ ярим асрдан бери ваъда қилиб келаётган узун бўйли, қорамағиздан келган ўша эркак бўлиб чиқди, бироқ қарталар ваъда этган барча эркаклар каби, у ҳам Пилар Тернера қалбидан анча кеч, ажал соя сола бошлаган пайтда ўрин олган эди. Пилар Тернера буни қарталардан билиб олди.

— Бугун кечкурун кетма, — деди у Аурелиано Хосега, — шу ерда ухла, Кармелита Монтель кўпдан бери сенинг олдингга киритишимни сўраб юрибди.

Аурелиано Хосе онасининг овозидаги хавотирли илтижони илғамади ва:

— Унга айт, мени ярим кечаси кутсин, — деб жавоб қайтарди-да, испан труппасининг «Сорро ханжари»¹ пъесасини кўргани театрга йўл олди.

Асли бу Соррильи трагедияси бўлиб, капитан Акилес Рикардонинг буйругига биноан ўзгартирилган эди, негаки либераллар консерваторларни «готлар» деб чакиришар эди. Аурелиано Хосе эшик ёнида чиптасини кўрсата туриб, капитан Акилес Рикардо театрга кираётганларнинг ҳаммасини қуролланган икки солдат билан биргаликда тинтуб қилиشاётганига кўзи тушди. «Секинрок, капитан, — дея огохлантириди Аурелиано Хосе, — хали менга қўлини қўтарадиган одам онасидан туғилмаган». Капитан уни мажбуран тинтимоқчи бўлганди, қуролсиз Аурелиано Хосе қочишга тушди. Солдатлар буйруқка бўйсунмай, унга ўқ узишдан бош тортишди. «Ахир, бу Буэндия-ку», тушунтириди улардан бири. Шунда дарғазаб капитан милтиқни юлиб олди-да, оломонни ёриб ўтиб, кўчанинг ўртасига чиқди.

— Кўрқоқлар! — бақира бошлади у. — Ишқилиб, у полковник Аурелиано Буэндия бўлиб чиқсан.

Ўқ товуши эшитилганида, йигирма тўққиз ёшли қиз Кармелита Монтель Пилар Тернеранинг каравотини гулоб билан артиб, устига розмарин баргларини тўшаб бўлганди. Қарталарнинг башоратига кўра, Аурелиано Хосега Амаранта бермаган бахтни Кармелита баҳш этиши,

улар олти нафар фарзанд кўришлари ва қаригач, Кармелита Монтелнинг кўлида ўлиши лозим эди. Бироқ унинг орқасидан кириб, кўкрагини тешиб ўтган ўқ, чамаси, қарталарнинг башоратини унчалик яхши пайқамаганди. Қазоси айни ўша тун содир бўлиши башорат қилинган капитан Акилес Рикардо ҳақиқатан ҳам Аурелиано Хоседан тўрт соат олдин ўлди. Милтиқ товуши гумбурланган захотиёқ, икки жойидан ўқ еган капитан ҳам қулаб тушди, ким ўқ узганлигини аниқлай олишмади ва одамларнинг ҳайқириғи тун суқунатини ларзага келтирди:

— Яшасин либераллар партияси! Яшасин полковник Аурелиано Буэндия!

Тунги соат ўн иккиларда, Аурелиано Хосенинг ярасидан оқаётган қон тийилиб, Кармелита Монтелга фол очиш мақсадида қарталар яна аралаштириб бўлинганида, театр биноси ёнидан ўтган тўрт юздан зиёдроқ кишининг ҳаммаси капитан Акилес Рикардонинг кўча ўртасида ётган жасадига тўппончаларидан бетиним ўқ узишиди. Кўрғонилардан оғирлашиб, бўккан нонга ўхшаб қолган жasadни замбилғалтакка жойлаштириш учун бир неча солдат овора бўлди.

Хукумат қўшинларининг бу хатти-ҳаракатидан дарғазаб бўлган генерал Хосе Ракель Монкада яна ҳарбий либос кийди ва Макондо ҳукмдорлигини зиммасига олди. Сентябрда келган хабарлар бир-бирига зид эди. Хукумат бутун мамлакатни назорат остига олган бўлса-да, либералларга штатлардан кўтарилиган куролли қўзғолонлар ҳақида махфий маълумотлар келиб турарди. Ҳарбий трибуналнинг полковник Аурелиано Буэндиани сиртдан ўлимга ҳукм этгани ҳақидаги қарор ҳалққа ошкор қилинганидан сўнг ҳукумат уруш ҳолати юз берганини тан олди, полковникни қўлга туширишга муваффақ бўлган гарнizon ҳукмни дарҳол ижро этиши керак эди. «Демак, у қайтибди», деди қувонч билан Урсула генерал Монкадага. Аммо генерал бу ҳақда ҳали бирор аниқроқ маълумотга эга эмасди.

Аслида полковник Аурелиано Буэндия мамлакатга бир ой бурун қайтиб келган эди. Унинг қайтиши турли мишишларга тўла, гўёки у бир вақтнинг ўзида бир-биридан юзлаб чақирим узоқ ерларда ҳозир бўлар ва шу боис ҳам генерал Монкада, токи полковник Аурелиано Буэн-

дианинг қирғоқ бўйидаги икки штатни босиб олганлиги-ни расмий эълон қилмагунларича, қайтганига ишонмаганди. «Табриклайман сизни, қариндош, — деди генерал Монкада Урсулага. — Тез орада сиз уни қўрасиз». Фақат ана шундан кейингина Урсула хавотирга тушди. «Сизчи, сиз нима қиласиз?» сўради Урсула.

— Ўзингиз нима қилса ўшани. Ўз бурчимни адо этаман.

Биринчи октябрь куни тонг маҳали полковник Аурелиано Буэндия яхши қуролланган минглаб солдати билан Макондога хужум бошлади. Гарнizon охиригача қаршилик қўрсатиш ҳақида бўйруқ олди. Чошгоҳ маҳали, генерал Монкада Урсула билан овқатланаётганда, қўзғолончиларнинг тўпи муниципиал хазинаси пештоқини вайронага айлантириди. «Улар биздан ёмон қуролланишмаган, — хўрсинди генерал Монкада, — бунинг устига ҳавас билан жанг қилишяпти». Кундуз соат иккida, тўплар отишмасидан ер титраганда мағлубиятга учрашларига тўла ишонч ҳосил қилган генерал ниҳоят Урсула билан хайрлашиди.

— Аурелиано бугун кечқурун уйда бўлмаслигини худодан ёлвориб сўрайман, — деди у. — Аммо келиб қолса, мен учун қучиб қўйинг, уни бошқа қўрмасам керак, деб ўйлайман.

Генерал полковник Аурелиано Буэндияга урушни инсонпарварона изига солиш ҳақидаги умумий мақсадлари ва ҳарбийлар найрангини эслатди-да, иккала партияning ҳам шухратпаст сиёsatдонлари устидан ҳал қилувчи фалабани талаб қилувчи мактуб қолдириб, Макондодан қочиб кетишга уринган кечасиёқ қўлга олинди. Ҳарбий инқилоб трибунали ўз тақдирини ҳал қилмагунича, Урсуланинг уйида ҳибсда сақланаётган генерал Монкада эртасига полковник Аурелиано Буэндия билан бирга овқатланди. Бу оилавий даврага хос осуда бир учрашув эди. Рақиблар урушни эсларидан чиқариб, ўтмиш воқеаларига чўмғанларида ҳам, Урсула ўзим ватанига босқинчи бўлиб қайтибди, деган нохуш таассуротдан ҳалос бўлолмасди. Хавф-хатар йўқлигига тўла ишонч ҳосил қилиш учун хоналарни ағдар-тўнтар қилган талайгина соқчилар кузатувида келган полковник, уй бўсағасидан ҳатлаб ўтган ўша илк дақиқадаёқ Урсулада ана шундай

фикр пайдо бўлди. Полковник Аурелиано Буэндия нафакат бунга йўл қўйди, монелик кўрсатиб бўлмайдиган бир оҳангда буйруқ берди ва то уй атрофини соқчилар ўрамагунча, бирорта одамни, ҳатто Урсулани ҳам уч қадамдан берига йўлатмади. У эгнига қўпол ип газламадан тикилган белгисиз ҳарбий либос, оёғига пошнаси баланд темир тепкили этик кийиб олган, камаридағи катта калибрли револьвер қинининг тутмаси ечилган, асабий тирадлан бармоқлари эса худди қўзлари сингари эҳтиёткор ва қатъий эди. Икки чаккаси ярғоқлай бошлиган калласи суст ёнган ўтда қоқ қилиб қуритилганга ўхшар. Кариб денгизининг шўр сувлари шилиб юборган юzlари метиндеқ қотиб кетганди. У бурунгига нисбатан новчароқ, рангпар, суюқдор туюлар ва туғишганларига бўлган меҳр туйғусини босишга ҳаракат қилаётганилиги сезилиб турарди. «Вой худойим-эй, — дея безовталана бошлиди Урсула, — унинг қўлидан ҳар бало келадиганга ўхшайди». Аслида ҳам шундай эди. У Амаранта учун олиб келган шол рўмоли, дастурхон бошида айтган эсадликлари, ичакузди латифалари буларнинг бари худди кул қоплаган кўмир оташини ёдга туширгани каби илтариғи Аурелианони элас-элас эслатар эди. У ҳали ўликларни умумий мозорга кўмишга улгурмай туриб, полковник Роке Қассобга ҳарбий трибунални тезлаштириш хусусида буйруқ берди, ўзи эса иккиланаётган консерваторларнинг режимидан тамоман зид, оғир ислоҳот ишига киришди. «Биз либераллар партияси сиёsatдонларини дофда қолдиришимиз керак, — дерди у ёрдамчиларига. — Уларнинг кўзлари очилганида, жуда кеч бўлади». Айни пайтда у сўнгти беш йил давомида рўйхатга олинган ерларга бўлган ҳукуқни текшириб кўришга қарор қилди ва акаси Хосе Аркадионинг қонунлаштирилган талон-торожига дуч келди. У қалам тортиб, ёзувларни бекор қилди ва ишларини бир соат ортга суриб, ўз қарорини айтиш учун Ребеканинг уйига йўл олди.

Қачонлардир махфий севгисига сирдош бўлган, ўз қайсараги билан унинг ҳаётини сақлаб қолган бу яккаш бева меҳмонхонанинг нимқоронфисида ўтмишга мансуб шарпадек туюлди гўё. Билакларигача қора либосга ўралган, юрагини аллақачон кул босган бу аёл, афтидан, ҳатто уруш бораётганидан ҳам бехабар эди. Унинг суюқ-

лари гўё тери остидан нурланиб тургандек таассурот қолдирар, айниган ҳаводан ҳанузгача озгина порох хиди анқирди. Полковник Аурелиано Буэндия сухбатни узокдан бошлади, аёлга азасини сал енгиллаштиришни, уйдаги барча деразаларни очишни ва Хосе Аркадионинг ўлими учун одамларни кечиришини маслаҳат берди. Аммо Ребека бу дунё қувончларидан аллақачон юз ўтирган эди. Ўтганларни тупроқнинг тахир таъмидан, Пьетро Креспининг атир сепилган хатларидан, эрининг жўшкин тўшагидан қидириш бехуда эди. Ребека тўқима курсига суянганича, полковник Аурелиано Буэндиага разм со-ларкан, аксинча, полковникнинг ўзи унга бамисоли ўтмишдан келган шарпадек туюларди, Ребека Хоше Аркадио ўзлаштирган ерлар қонуний эгаларига қайтарилишини эшитса-да, бундан мутлақо ташвишланмади.

— Билганингни қил, Аурелиано, — деб хўрсинди у. — Сен қариндошларингни севмайсан, мен ҳамиша шундай деб ўйлардим, билдимки, адашмаган эканман.

Ерга эгалик ҳуқуқларни қайта кўриб чиқиш ҳамда ҳарбий дала судлари иши бир вақтнинг ўзига белгиланди, суд мажлислари полковник Херинельдо Маркес радислигида олиб борилди ва бу қўзғолончилар асирга туширган барча офицерларни отиши билан яқунланди. Урсула охирида судланган генерал Хоше Ракель Монкаданинг ёнини олди. «У Макондонинг энг яхши ҳукмдорларидан эди, — деди ўғлига. — Оиламизга меҳрибонлиги, муҳаббати ҳақида гапирмасам ҳам бўлади, буни ўзинг ҳаммадан яхши биласан-ку». Аммо полковник Аурелиано Буэндия:

— Суд ишларини бошқарувчи вакил эмасман, — дея эътиroz билдириди, — агар гапингиз бўлса, ҳарбий суд олдида айтинг.

Урсула нафақат полковник айтганидек қилди, балки судга макондолик қўзғолончи офицерларининг оналарини ҳам бошлаб келди. Бу аёллар шаҳарда азалдан истиқомат қилишар, айримлари тог тизмалари бўйлаб уюштирилган машиқатли сафарда иштирок этишганди. Улар бирин-кетин генерал Монкаданинг хислатларини таъриффлашди, охирида Урсула гапирдиди. Унинг қайгули, аммо тетик киёфаси, одамлар ўртасидаги обрўси, сўзларида янграган ўқтамона комил ишонч адолат тарозисини бир-

пас иккилантириб кўйди. «Сизлар бундай мудхиш ўйинга нихоятда жиддий ёндошиб тўғри килдингиз, сабабки, ўз бурчларингизни бажардингиз, — деди у трибунал аъзоларига. — Аммо шуну эсдан чиқармангки, то биз ҳаёт эканмиз, сизларнинг оналарингиз бўлиб қоламиз ва ўн карра инқилобчи бўлсаларинг ҳам, бизни беҳурмат қилганларингизда иштонларингни тушириб, қайиш билан боплаб савалашга ҳаққимиз бор». Унинг бу сўзлари суд аъзолари маслаҳатта чиқиб кетишганида ҳам казармага айлантирилган бу синфхонада жаранглаб турди. Ярим тунда генерал Хосе Ракель Монкада ўлимга ҳукм қилинди. Урсуланинг таъналарига қарамай, полковник Аурелиано Буэндия жазони енгиллаштиришдан бош торти. У тонгга яқин ўлимга ҳукм этилган генералнинг олдига фулу кишанлар турадиган хонага келди.

— Эсингда бўлсин, — деди полковник, — сени мен отаётганим йўқ. Сени инқилоб отяпти.

Генерал Монкада каравотдан ҳам турмади.

— Кет, йўқол кўзимдан, — жавоб қайтарди у.

Қайтиб келганидан бери полковник Аурелиано Буэндия генерал Монкадага хайриҳоҳлик билдиришдан ўзини тийди. Генералнинг кексалик сиёси сезилиб қолган юзини, қалтираётган кўлларини, хокисорлик, итоаткорлик билан ўлимини кутаётганини ҳозир кўриб ажабланди ва олдинига ўзига нисбатан чукур нафрат туйди, аммо уни қалбида уйғонаётган раҳмдиллик билан аралаштириб юборди.

— Мендан яхшироқ биласан, — деди у, — ҳар бир ҳарбий трибунал аслида шунчаки қўпол ҳазил, холос. Бирорларнинг жиноятлари учун сендан қасос олишяпти. Бу гал биз қандай қилиб бўлса-да, урушда ғолиб чиқишимиз керак. Сен менинг ўрнимда бўлганингда шундай қилмасмидинг, ахир?

Генерал Монкада қалин кўзойнагини кўйлагининг этаги билан артиб жойидан турди. «Эҳтимол, — деди у, — сенинг мени отишга шайланаётганинг ташвишлантирма япти, бу ҳол бизга ўхшаган одамлар учун табиий ўлим. — У кўзойнагини тўшакка кўйди, соатини занжиридан чиқарди. — Мени, — дея давом этди сўнг, — профессионал жангчилардан кўп вақт нафратланганингдан, беомон кураш олиб борганингдан, уларни шунчалар койиганинг-

дан кейин ўзинг ҳам ўшаларга ўхшаб қолганинг қўпроқ ташвишлантиради ва дунёдаги ҳеч қандай ғоя бундай разилликни оқлай олмайди». У бармоғидаги никоҳ узугини, бўйнидаги Биби Марям тасвири осилган занжирни ечди-да, кўзойнаги ва соатининг ёнига қўйди.

— Агар шу ҳол давом этаверса, — дея сўзига якун ясади у, — сен мамлакатимиз тарихидаги нафақат энг мустабид ва қонхўр ҳукмдор, балки виждонингга таскин бериш учун Урсулани отиб ташлашдан ҳам тонмайдиган кимсага айланасан.

Полковник Аурелиано Буэндия пинагини бузмади. Генерал Монкада қўзойнак, соат, узук ва кичкина санамини унга узатиб, энди юмшаброқ:

— Аммо мен сени бу ерда койигани чақиртирган эмасман. Мана буларни хотинимга юборишингни сўрамоқчи эдим, — деди.

Полковник Аурелиано Буэндия генерал узатган буюмларни чўнтағига солиб қўйди.

— У ҳалиям Манауреда яшайдими? — сўради у.

— Манауреда, — тасдиқлади генерал Монкада, — сен ўтган сафар хат жўнаттан черков ортидаги ўша уйда.

— Мен буни бажонидил бажараман, Хосе Ракель, — деди полковник Аурелиано Буэндия.

У кўкиш туман чўккан кўчага чиққанида, юзи худди ўша узок тонгдагидек намиқди ва ўшандагина нега ҳукмни қабристон девори ёнида эмас, балки казарма ҳовлисида ижро этишга буйруқ беришганини тушунди. Эшик қархисида сафга тортган бўлинма солдатлари уни давлат бошлигини олқишилагандек олқишилашди.

— Олиб чиқишингиз мумкин, — деди полковник.

Урушнинг бехудалигини илк бор полковник Херинельдо Маркес англаб етди. У Макондонинг табаа ва ҳарбий ҳокими сифатида полковник Аурелиано Буэндия билан телеграф орқали ҳафтасига икки марта боғланиб турарди. Олдинига уларнинг сўзлашуви ҳақиқатда ҳам содир бўлаётган урушнинг қай босқичдалигини, қай йўналишда авж олишини олдиндан кўзда тутиш имконини яратарди. Полковник Аурелиано Буэндия энди ҳатто энг яқин дўстлари билан ҳам очиқ гаплашмас, бемалол оҳангда сўзлашарди, товушини дарҳол танишарди. Кўпин-

ча, у сўзлашувни ҳеч бир асоссиз чўзар ва оилавий янгиликлар қўшилишига рухсат ҳам берарди, лекин уруш катта-катта майдонларни эгаллаши ва шиддатли тус олиши биланоқ полковникнинг афт-ангари бирдан ўчиб аллақандай мавхумлик касб этарди. Нуқта ва тирелардан ташкил топган овоз ҳар сафар қатъиятсизлашиб борар ва энди телеграф тобора ўз маъносини йўқотаётган аллақандай жумлалар тузарди. Шундай пайтларда полковник Херинельдо Маркес телеграфдан келаётган овозларни эшитаркан, худди бошқа дунёдаги нотаниш кимса билан сўзлашаётгандек юракни эзувчи хис туюрди.

— Тушунарли, Аурелиано, — дерди у сухбатни якунлаб, телеграф қалитини тиқиллатаркан. — Яшасин либераллар партияси!

Полковник Херинельдо Маркес уруш хабарларидан мутлақо узилиб қолди. Илгари уруш унинг учун тийиксиз ёшлиқ эҳтиросидан иборат эди, энди эса буткул кўнгли совиб, Амаранта чеварлик қиласиган хонадан нажот изларди: у бу хонага ҳар куни кечқурун келарди. Полковник гўзал Ремедиос тикув машинаси дастасини айлантираётган маҳали оппоқ голланд матоси бурмаларини бостираётган Амарантанинг қўлларига қараб ўтиришни ёқтиради. Уй бекаси ва меҳмон чурқ этишмас, бир-бири билан дийдор кўришиш билан қаноатланишарди, холос; Амаранта унинг садоқати сўнмаганидан ич-ичидан шодланар, Херинельдо Маркес бўлса қизнинг яширин ниятларидан бехабар эди. Полковник Херинельдо Маркеснинг Макондога қайтиб келганини эшитган Амаранта ниҳоятда хаяжонланди. Аммо у полковник Аурелиано Буэндианинг хушчақчак мулоzимлари каби ярадор қўли боғланиб келганида, Амаранта унинг қариб қолганини, кир-чирлигини, терлаб кетганини, баданидан эса отхона ҳиди анқиётганини кўриб, хафсаласи пир бўлди. «Худойим-эй, — ўйларди у, — наҳотки, мен кутган одам шу бўлса!» Эртасига полковник унинг ёнига ювиниб-тараниб келди, мўйловидан атир ҳиди уфуриб турарди. Полковник Амарантага муқовасига садаф қадаб безатилган ибодатнома ҳадя қилди.

— Сиз эркаклар жуда фалатисиз-да, — деди Амаранта дурустроқ гап тополмай. — Ўзларинг бутун умр ру-

хонийларга қарши курашасизлару, лекин шунга қарамай, ибодатнома совға қиласизлар.

Ўша кундан бүён, ҳатто урушнинг оғир дамларида ҳам кечаси у Амарантанинг хузурига келарди. Гўзал Ремедиос бўлмаганда тикув машинасининг дастасини айлантиради. Унинг садоқати Амарантанинг меҳрини қўзфотар, нуфузли одамнинг қошида бош эгиши, қиличию тўппончасини меҳмонхонада қолдириб, ёнига қуролсиз кириши баттар ҳаяжонга соларди. Лекин шунга қарамай, полковник Херинельдо Маркес қайта-қайта севги изҳор қилган ана шу тўрт йил мобайнida Амаранта унинг муҳаббатини бир зайлда рад этарди. Тўғри, Амаранта Херинельдо Маркеснинг дилини оғримасликка уринар, негаки ҳали у полковникини севиб қолмаган бўлса-да, энди усиз яшай олмаслигини англарди. Ҳозирга қадар ҳамма нарсага лоқайд қарайдиган, ҳатто кўпчилик ақли камрок деб ўйлайдиган Гўзал Ремедиос Херинельдо Маркеснинг ҳаддан ташқари садоқатидан таъсиrlаниб, кутимаганда уни ҳимоя қилишга ўтди. Амарантага ўзи тарбиялаган бу қизча Макондо ҳали хеч қачон кўрмаган гўзал қизга айлангани аён бўлди. У юрагида қачонлардир Ребекага нисбатан туғилган ўша эски адовати қайта уйғонаётганини ҳис этди. Адовати оловланиб танг аҳволга солмаса-да, гўзал Ремедиоснинг уволига қолмаслигини, унинг ўлими туфайли азоб чекмаслигини худодан илтижо қилиб, қизни хонасидан қувиб юборди. Худди шу кунлар полковник Херинельдо Маркес урушни ёмон кўра бошлаган эди. Умр бўйи топган шуҳратини Амарантага садқа қилишга тайёр турган полковник бор нотиклигини, узоқ муддат жиловлаб келаётган меҳрини ишга солди ҳамки, барибир Амарантани қўндира олмади. Август кечаларининг бирида саботли жазманига узил-кесил жавоб бериб, ўжарлигининг залворли зарбидан эзилган Амаранта умрининг охиригача аза тутиб йиглаш учун ётоғига беркиниб олди.

— Бир-бirimizni умрбод унутайлик, — деди у, — биз аллақачон севги ёшидан ўтганмиз.

Ўша кечаси полковник Херинельдо Маркес полковник Аурелиано Буэндия томонидан телеграф аппаратига чақирилди. Суҳбат тугаганда, полковник Херинельдо Маркес хилват кўчага қараб, бодом баргларида осилиб

турган сув томчиларини кўрди ва ёлғизлиқдан адойи тамом бўлаётганини чуқур хис қилди.

— Аурелиано, — у маъюс ҳолда телеграф қалитини тикирлатди, — Макондода ёмғир ёғяпти.

Телеграф линиясида узоқ сукунат чўқди. Сўнгра аппарат полковник Аурелиано Буэндия юборган шиддатли нуқта ва тиреларини тера бошлади.

— Аҳмоқликни йигиштир, Херинельдо, — жавоб қайтарди нуқтаю тирелар, — август ойи бўлганидан кейин ёғади-да.

Полковник Херинельдо Маркес анчадан бери кўрмаган дўстининг фавқулодда кескин жавобидан саросимага тушди. Аммо орадан икки ой ўтиб, полковник Аурелиано Буэндия Макондога қайтиб келганида, бу саросима кўркув аралаш ҳайратта айланди. Ўғлининг ўзгаришини кўрган Урсула изтиробга тушганди. Ҳаво иссиқ бўлишига қарамай, ўғли ёмғирпўшга ўралган ҳолда, шовқин-суронсиз, мулозимларсиз пайдо бўлди. Уч нафар маъшуқасини битта уйга жойлаштируди. Кўп вақтини гамагида ўтказадиган полковник урушнинг бориши ҳакида телеграф йўллаётган дипломатик мактублар ва шошилинч ахборотларни ўқишга зўрға вакт топарди. Бир куни полковник Херинельдо Маркес унга чегара шаҳридаги қўшинларни эвакуация қилиш юзасидан буйруқ беришини сўради. Негаки қўзғолончи қўшинларнинг у ерда колиши халқаро можаро чиқариши аниқ эди.

— Арзимас гаплар билан мени безовта қилма, — буюрди полковник Аурелиано Буэндия. — Тангрининг ўзидан маслаҳат сўрай қол.

Бу урушнинг энг оғир пайти эди. Инқилобни бошида қўллаб-куватлаган заминдор либераллар ерга эгалик ҳукукининг қайта кўриб чиқилишига халақит бериш максадида консерватор заминдорлар билан махфий битим тузишди. Урушда анчагина бойлик тўплаган сиёсатчи либералларнинг полковник Аурелиано Буэндия қабул қилган шафқатсиз чора-тадбирларни оммавий равишида муҳокама этишлари ҳам уни лоқайдликдан халос этолмади. У беш жилдан иборат сандиқнинг бир четида қолиб кетган ўз шеърларини ҳам ўқимай қўйган эди. Кечқурун ёки тушки уйқу маҳали хотинларидан бирини тўшагига чорлаб, ўз ҳакини олгач, тошдек қотиб ухларди, уйқуси-

ни шовқин-сурон ҳам бузолмас, телба юраги мангу умидсизлик азобига гирифтор бўлганини ёлғиз ўзи биларди, холос. Юртига зафар билан қайтиш ва ақл бовар қилмайдиган фалабалардан сархуш бўлиб, фолибликнинг бошни гангитадиган тубсиз жарлиги олдида бош эгди. У ҳарбий санъат бўйича устози, йўлбарс терисидан тикилган либоси катта ёшли одамларда завқ-шавқ, болаларда ҳайрат уйғотувчи герцог Мальборо¹нинг ўнг ёнида ўтиришни ёқтиради. Ўшанда полковник ўзига бирорта одамини, ҳатто Урсулани ҳам уч газдан берига яқин йўлат-масликка аҳд қилган ҳар бир жойда эса адъютантлари бўр билан доира шаклини чизишарди. Бошқаларнинг кириши қатъий маън этилган бу доиранинг марказида турган полковник Аурелиано Буэндия муҳтасар ва қатъий буйруқлар бериб, жаҳон тақдирини ҳал этарди. Генерал Монкадони отганидан кейин Манаурага бориб қолганида ўз қурбонининг сўнгти тилагини бажо келтиришга шошилди: генералнинг беваси эрининг кўзойнагини, соат, узук, кичик санамини олди, аммо полковникка уй остонасига қадам босишга ижозат бермади.

— Кирманг, полковник, — деди у. — Сиз урушда кўмондонлик қиласиз, ўз уйимда эса мен буйрук бераман.

Полковник Аурелиано Буэндия жаҳли чиққанини сездирмади, аммо унинг шахсий соқчилари беванинг уйини талон-тарож қилишиб, уйини ёндириб юборганларидан кейин кўнгли жойига тушди. «Юрагингни эҳтиёт қил, Аурелиано, — дея огоҳлантириди ўшанда полковник Херинельдо Маркес. — Сен тириклайн чирияпсан». Ана шу вақтда полковник Аурелиано Буэндия кўзғолончи қўшинлар командирларининг иккинчи кенгашини чакирди. Кенгашда идеалистлар, шуҳратпарастлар, таваккалчилар, жамиятдан сурилган одамлар, оддий жиноятчилар, ҳатто давлат мулкини совургани учун жазо олишдан чўчиб, инқилоб томонига ўтган бир чиновник-консерватор ҳам бор эди. Уларнинг кўпчилиги нега жанг қилаётганини билмасди. Эътиқодда ички келишмовчиликлардан портлаш арафасида турган бу бебош оломон

¹ Г е р ц о г М а л ь б о р о (1650–1722) – инглиз ҳарбий кўмондони ва сиёсий арбоби.

орасида маъюс ва ҳукми ўтадиган ягона киши генерал Теофило Варгас эди. Одамларни телба мутаассибларга айлантиришга хизмат қиладиган, маккорлик ва ўта фирибгарликни ўзида мужассамлаштирган бу қўпол, саводсиз генерал ҳинду қавмидан эди. Полковник Аурелиано Буэндия кенгашда қўзғолончиларни сиёсатдонларнинг хийла-найрангларига карши қураш олиб бориш учун бирлаштиришни кўзда тутганди. Бироқ генерал Теофило Варгас режани бузди: бир неча соат ичида у энг тажрибали қўмондонларда ҳам ихтилоф уйғотишга улгуриб, ўзи бош қўмондонликни қўлга олди. «Бу шайтондан узоқроқ юрган маъқул, — деди офицерларига полковник Аурелиано Буэндия. — Бундай одам биз учун ҳарбий нозирдан ҳам ҳавфлироқ». Шунда журъатсиз ёшгина бир капитан, иккилана-иккилана шаҳодат бармоини кўтарди

— Бу жудаям жён иш, полковник, — деди у, — уни ўлдириш керак.

Полковник Аурелиано Буэндианинг шахсий фикридан бир неча сония илгарилаган бу таклифнинг бешафкатлиги эмас, балки уни изхор килиш шакли полковники тараффудлантириб қўйди:

— Мени бундай буйруқ беради деб кутманглар, — деди у.

Ҳақиқатан ҳам у буйруқ бермади. Лекин орадан ўн беш кун ўтмаёқ генерал Теофило Варгас пистирмага тушиб бурда-бурда қилиб ташланди, полковник Аурелиано Буэндия эса яна бош қўмондонликни қабул қилди. Ҳукмдорлиги қўзғолончиларнинг бошлиқлари томонидан тан олинган ўша кечаси у вахимадан чўчиб уйғонди ва бақириб, кўрпа келтиришларини буюрди. Суяк-суягига сингиб кетган, ҳатто жазирамада ҳам азоб берадиган пинхоний иситма то полковник ўрганиб қолгунча бир неча ой давомида уйқусига халақит берарди. Мансабдан сармаст бўлиш ҳисси ўз-ўзидан жиддий норозилик ҳисси билан алмаша бошлади. Полковник иситмадан қутулиш чорасини қидиради, шу боис генерал Теофило Варгасни ўлдиришни маслаҳат берган ўша ёш офицерни отиб ташлашни буюрди. Буйруклар полковник уни чиқармасдан туриб ёки бир қарорга келмасдан бурун доим ортиғи билан ижро этилар эди. У кўп йиллик хокимият туғдирган ёлғизлик биёбонида адашиб, ўз таянчини йўқотаётганини

сеза бошлади. Ишғол қилган шаҳарлардаги оломоннинг шодиёна қийқириқларидан энди ғижинар, гўё бу одамлар ғанимларини ҳам худди шундай олқишилагандек туюларди. Каерда бўлмасин, кўзлари кўзларига, товушлари ўзининг товушига ўхшаш ўспириналар ҳадиксираб қутлашар ва ўзларини унинг ўғиллари, деб аташарди. Шунда ғалати бир туйғуни хис этар, назарида гўёки жисмини кимдир бехисоб марта кўпайтгандек туюлар, лекин ёлғизлик туйғуси асло сусаймас, қайтага баттар азоб берарди. У ҳатто шахсий офицерлари ҳам алдашаётганига ишонч ҳосил қилди.

Ахийри герцог Мальбородан ҳам кўнгли совиди. «Энг яхши дўстим, бу — ҳалигина ўлган одам», дея тақрорлашни ёқтиарди ўша кунлари. У гумонсирашлардан, боши-кети йўқ урушнинг хавфли сўқмоқлари бўйлаб юраверишдан ҳориган, қанча ҳаракат қилмасин, нуқул бир жойда айланавериб, тобора қартаяр, тобора тинкаси қуир эди. У турадиган бўрли доира сарҳади атрофида ҳамиша кимлардир бўларди. Бирига пул етишмас, бирининг боласи кўййуталга гирифтор бўлган, бошқа бири эса лънати урушдан безганидан, нуқул нариги дунёни орзу қиласиди, қолганлари эса бор кучини тўплаб, худди буйруқ олгандай қад ростлаб туришар ва: «Ҳамма нарса жойида, осойишталиқ, полковник», дея ялтоқланиб ахборот беришарди. Урушдаги энг мудҳиш нарса айни шу осойишталиқ, у аҳвол турғунлигини англатарди. Ёлғизликка маҳкум этилган, эндиликда олдиндан кўра билиш ҳиссини йўқотган полковник Аурелиано Буэндиа, ўзини то қабргача кузатиб борадиган бу иситмадан халос бўлиш учун Макондодан сўнгти бошпанга истаб, эски хотиралар гулхани тафтида исинишга уринарди. Полковник лоқайд эди, унга либераллар партиясининг вакиллари мухим сиёсий муаммолар юзасидан маслаҳатлашгани келишганини хабар қилишганда ҳам кўзини очмади, нариги ёнига ағдарилиб қўйди, холос.

— Фоҳишаларга рўпара қилинг уларни, — деб тўнғиллади у.

Вакиллар — сюртук ва цилиндр кийиб олган олти нафар адвокат жазирама офтобда қолиб кетишди. Ахийри, Урсула уларни ўз уйига жойлаштириди. Улар ётоқхонага беркиниб, куни билан маҳфий йиғилиш ўтказишар,

кечаси эса соқчи аккордеончилар ансамблини сўрашар ва Катарино ишратхонасини эгаллаб олишарди. «Халақит берманглар, — буюрди полковник Аурелиано Буэндия. — Мен уларга нима лозимлигини яхши биламан». Кутилган музокаралар декабрь ойида бошланди ва кўпчилик сўнгсиз баҳсга айланиб кетади, деб ўйлаган бўлсада, атиги бир соатга етар-етмас тугади.

Полковник Аурелиано Буэндия бу гал баайни кафандек оқ чойшабга ўралган, арвоҳни эслатувчи пианоласи бўлган диккинафас меҳмонхонага, адъютантлари чизган бўрли доирага кирмай ўз сиёсий ёрдамчилари ёнидаги стулга чўқди ва ёмғирпўшига ўранганча лом-мим демай, вакилларнинг қисқа таклифларини тинглай бошлади. Уларнинг илтимослари қуйидагича эди: биринчидан, либераллар заминдорларнинг партияга мадад беришларини қайта тиклаш, бунинг учун ерларига эгалик ҳукуқини тафтиш қилишдан воз кечиш; иккинчидан, диндорлар ўртасида таянч топиш учун черковга қарши курашни тўхтатиш; ва ниҳоят, оила муқаддаслигию мустаҳкамлигини сақлаб қолиш мақсадида қонунли ва қонунсиз туғилган болаларни тенг ҳукукли қилиб қўймаслик.

— Демак, — деб жилмайди Аурелиано Буэндия, вакиллар ўз ваъзларини тугатгач, — биз фақатгина хокимиёт обрўси учун жанг қилаётган эканмиз-да.

— Биз бу тузатишларни программамизга тактика нуқтai назаридан киритдик, — эътиroz билдириди вакиллардан бири. — Хозир энг муҳими халқ ўртасида кўплаб хайриҳоҳларга эга бўлиш учун шундай йўлни тутдик. У ёфини кейин кўраверамиз.

Полковник Аурелиано Буэндианинг сиёсий маслаҳатчиларидан бири шошқалоқлик билан сухбатга қўшилди:

— Мутлақо ақлга сифмайди, — деди у, — башарти, тузатишларингиздан консерваторларнинг ҳам идора усули яхши, деб тан олишга тўғри келади. Сизнингча, биз — либераллар халқ орасида обрўйимизни қўшимча тузатишлар орқалигина оширсак, демак, консерваторлар идора усулининг бусиз ҳам халқ томонидан кенг қўллаб-қувватланганини тан олган бўламиз. Энди бор-йўғи биз йигирма йилдан буён миллат манфаатларига қарши курашган эканмиз-да, деб икрор бўлишимиз қолувди.

У гапини давом эттирмокчи эди, полковник Аурелиано Буэндия тўхтатди. «Вақтингизни беҳудага ўтказманг, доктор, — кесатди у. — Мухими, биз шу кундан бошлаб факат ҳокимият учун курашамиз!» У вакиллар узатган қоғозларни олиб, имзо чекишга тайёрлана бошлади.

— Бас, шундай экан, — деди у, — нимаям килардик, эътирозимиз йўқ.

Бўлиб ўтган воқеадан эсанкираб қолган офицерлар бир-бирларига таажжубланиб қарашди.

— Мени кечирингу, полковник, — деди секин полковник Херинельдо Маркес, — аммо бу хошилик.

Полковник Аурелиано Буэндия сиёҳга аллақачоноқ ботирган перосини ҳавода муаллак тутиб турди-да, бу шаккок одамга ҳамла қилди.

— Қуролингизни менга топширинг!

Полковник Херинельдо Маркес шартта ўрнидан туриб, қуролини столга қўйди.

— Казармага боринг, — деди полковник Аурелиано Буэндия. — Сиз инқилоб трибуналининг ихтиёрига топшириласиз.

Сўнгра декларацияяга имзо чекиб вакилларга узатаркан:

— Синъорлар, мана қоғозларингиз, — деди, — унумли фойдаланинг.

Икки кундан сўнг, давлатга хиёнат қилишда айблangan полковник Херинельдо Маркес отувга ҳукм қилинди. Яна тўшагида ўралиб, хаёлга чўмтан полковник Аурелиано Буэндия дўстининг бир қошиқ қонидан кечишини илтижо қилиб келгандарга эътибор бермади.

Ўғли ҳеч кимни киритмасликка буйруқ берган бўлсада, Урсула қатл арафасида унинг ётоғига кирди. Кора кийинган, ниҳоятда басавлат кўринадиган Урсула уч дақиқалик учрашув давомида тик турди. «Биламан, сен Херинельдони отиб ташлайсан, — деди у хотиржамлик билан, — бунга ҳалал бериш қўлимдан келмайди. Аммо сени бир нарсадан огоҳлантириб қўймоқчиман, ота-онамнинг ҳоки ҳаққи, Хосе Аркадио Буэндианинг хотираси ҳаққи, худо олдида онт ичаманки, агар унинг ўлигини кўрсам, қаерда бўлмайин, сени топиб, мана шу қўлларим билан ўлдираман!» У жавобни ҳам кутмади, хонадан чиқаркан:

— Сен нақ чўчка думли бўлиб туғилган одамдай иш тутяпсан, — дея сўзини якунлади.

Полковник Херинельдо Маркес Амаранта хонасида ўтказган кечаларни ўйга гарқ бўлиб эслаётган бу узун тунда, полковник Аурелиано Буэндиа ёлғизликнинг қалин зирхини ёриб чиқишга муваффак бўлди. Отаси музни кўрсатишига олиб боргаг ўша узоқ кечадан кейин тақдир унга ҳадя қилган баҳтиёр онлар заргарлик устахонасида ўтган бўлиб, полковник у ерда олтин балиқчалар тайёрлар эди. У оддий ҳаётнинг афзалликларини кашф этмасидан бурун, салкам қирқ йилча кечикиб бўлса-да, ўттиз иккита урушнинг тугунини ечган, бир неча ўлимга чап берган, шухрат балчигига чўчқадек ағанаган эди.

Тонг маҳали, қатла бир соат қолганида у уйқу-сизликдан соб бўлай деганда, фулу кишанлар сакланадиган хонага кирди. «Ўйин тугади, дўстим, — деди полковник Херинельдо Маркесга, — ароқхўрларимиз сени отгунча бу ердан кетайлик». Полковник Херинельдо Маркес унинг муомаласидан нафратланганини яширолмади.

— Йўқ, Аурелиано, — жавоб берди у, — сенинг сотқинга айланиб қолганингни кўрганимдан ўлганим афзал.

— Сен буни кўрмайсан ҳам, — деди полковник Аурелиано Буэндиа. — Этигингни илиб ол, кейин бемаъни урушни тугатишида менга ёрдамлашасан.

Урушни тугатиш бошлишдан минг чандон оғирлиги ни у ҳали билмасди. Ҳукуматни қўзғолончилар манфаатини кўзлайдиган сулх тузишга мажбур этишига роса бир йил кетди, ўз тарафдорларига бундай талабларни қабул этишлари шарт эканини тушунтиришга яна бир йил керак бўлди. У ғалабани сотишни истамаган шахсий офицерларининг исёнини бостиришда мислсиз ёвузликларга бориб етди ва уларнинг қаршилигини тамоман синдириб ташлаш учун ҳатто душман қўшинларини ҳам ишга солишдан ҳазар қилмади.

Хаётида ҳеч қачон бунчалик кескин кураш олиб бормаган эди. Сиёсатдонлар шароитга қараб бемалол тескари томонга буриб юборадиган мавҳум ғоя ва шиорлар учун эмас, балки ўз эрки учун кураш олиб бораётганига ишонч унга жўшқин шижаот бағишиларди. Илгари ғала-

ба учун қандай курашган бўлса, мағлубият учун ҳам ана шундай зўр эътиқод ва сабот билан курашган полковник Херинельдо Маркес уни бехуда жасурликда айбларди. «Ташвишланма, — деб куларди полковник Аурелиано Буэндиа. — Ўлиш кўпчилик ўйлаганидек, унчалик осон эмас». Бу гап унинг ўзига нисбатан тўғри эди. У қазо соати олдиндан белгилаб қўйилганига ишонар ва бу ишонч уни урушнинг хавф-хатарларидан эсон-омон аспар, аммо охир-оқибатда унга мағлубиятга эришиш имконини берарди, бу эса ғалабага нисбатан анча оғир бўлиб, жуда кўп қон ва қурбон талаб қиласарди.

Урушда ўтказган йигирма йиллик умрида полковник Аурелиано Буэндиа уйига тез-тез бориб туради. Аммо доимо қаергадир шошиб туриши, атрофини ўраган ҳарбий мулозимларнинг салобати, ҳатто Үрсулани ҳам лоқайд қолдирмаган афсонавий шуҳрати боис бора-бора қариндошларига ёт бўлиб қолди. Полковник Макондога сўнгти бор келиб, учала маъшуқаси билан алоҳида уйни ижарага олганида, ўз оиласига бор-йўғи икки ёки уч марта меҳмонликка борди, холос. Гўзал Ремедиос ва уруш энг қизиган пайтда туғилган эгизаклар уни деярли танишмасди. Амаранта ёшлиги олтин балиқчалар тайёрлаш билан ўтган акаси билан қариндошлари ўртасида уч газлик тафовут ўрнатган афсонавий сипоҳ иккови бир одам эканини хаёлига сингдиролмасди. Аммо сулҳнинг яқинлиги ҳақида миш-мишлар кўпайгач, ҳаммалари полковник Аурелиано Буэндианинг тез орада уйга қайтиши ва қариндош-уруғларини тушунадиган одамга айланиб қолиши хусусида ўйлашарди. Бунинг устига унинг ҳам қариндошлиқ туйфулари қайта уйфона бошлаганди.

— Хайрият-э, — деди Үрсула. — Уйимиз тағин эркак кишига ёлчийдиган бўлди.

Улар полковникни бир умрга йўқотишгани ҳақида илк бор Амарантада шубҳа пайдо бўлди. Вақтингча сулҳ тузилишига бир ҳафта қолганида, полковник уйга кириб келди: мулозимларсиз, шохона анжомидан қолган ягона ёдгорлик — шеърлари солинган сандикча ҳамда хачирнинг эгар-жабдуини икки нафар ялангоёқ мулозимига орқалатиб, хона эшиги ёнидан ўтаётганида, Амаранта акасини чакирди. Полковник қаршисида ким турганини эслай олмаётганга ўхшаб қўринди.

— Мен Амарантаман, — деди қиз чехраси ёришиб, сўнг кора боғичли қўлини кўрсатди: — Кара!

Полковник Аурелиано Буэндия бундан анча илгари — ўлимга ҳукм этилиб, Макондо кўчалари бўйлаб ўтаётганида, қизнинг латта боғланган қўлини кўриб жилмайиб қўйди.

— Дахшат, — деди полковник. — Вақт шунча тез ўтиб кетиби-я!

Хукумат қўшинлари уй ёнига соқчилар қўйишга мажбур бўлишди. Каттароқ пулга сотилиш учун урушни атайлаб чўзиша айбланган полковник Аурелиано Буэндия уйга таҳкирланган ҳолда қайтганди. Унинг аъзойи бадани безгак ва совуқдан қақшаб титрар, қўлтиқлари остига яна чипқон тошиб кетган эди. Бундан олти ой илгари вақтинча сулҳ тузилишидан воқиф бўлган Урсула ўғлининг ётогини очиб, хонани тозалаб, ўғлим мархума Ремедиоснинг эскириб қолган қўғирчоқлари орасида қариб-қартайгунча тинчгина яшагани келади, деб ўйлаган ва ҳамма кунжакларга мирра¹ қатронини тутатган эди. Аслида эса ўғли сўнгти икки йилда ҳаёт билан ҳисоб-китоб қилиб қўйган ва ҳатто кексалик даври унинг учун аллақачон ортда қолиб кетгандай эди. У онаси алоҳида меҳр билан йиғиштирган заргарлик устахонаси ёнидан ўтаётиб ҳатто эшик қулфида кўриниб турган калитга ҳам эътибор бермади. Хонадонда юз берган қалбини титратувчи хароблик унинг шуурига бориб етмади. Юрагини на деворларининг кўчган сувоқлари, на бурчакларни босган ўргимчак уялари, на ўз холига ташлаб қўйилган бегониялар, на ёғочхўр чумолилар илматашик қилиб юборган тўсинлар, на эшиклар ёндорини пўпанак босиб кетгани ачинтириди. Унинг тош кўнгли айрилиқ туйфуси қўйган айни тузоқларниңг бирортасига илишмади. Полковник худди уйга ёмғирдан қочган одамдек кирди ва этигини ҳам ечмай, ёмғирпўшига ўралиб, галереяда ўтирганча, гулларни юваётган ёмғирни кечаси билан кузатиб чиқди. Шунда Урсулага ўғлининг бу ерда узоқ яшамаслиги аён бўлди. «Балки яна урушни кутаётгандир, — ўйлади у, — агар уруш бўлмаса, демак, бошқа бир ажалга учрайди». Бу фикр шунчалар аниқ

¹ М и р р а — хушбўй қатрон олиниадиган дараҳт, хушбўй қатрон.

ва ишонарли туюлдики, шу боис, Урсула уни башоратдай қабул қилди.

Кечки овқат пайтида Аурелиано Иккинчи ўнг қўлига нон, чап қўлига қошиқ олди. Унинг эгизак укаси Хосе Аркадио Иккинчи нонни чап қўлига, қошиқни эса ўнг қўлига олди. Икковининг ҳаракатлари шу қадар мос эдики, улар юзма-юз ўтирган эгизаклар эмас, балки бир одамнинг ҳақиқий тузи ва ёки кўзгудаги аксидай таассурот қолдиради. Аммо полковник бу ҳолатни пайқамади. У атрофдагиларга шунчалар ёт эдики, ҳатто ошхона эшиги ёнидан қип-яланғоч ҳолда ўтган Гўзал Ремедиосга ҳам эътибор бермади. Фақат биргина Урсула унинг хаёлини бузишга журъат қилди:

— Агар сен яна кетишга тараддуд кўраётган бўлсанг, — деди у, — ақалли шу кечада қай кўринишида эканимизни эслаб қолишга урин.

Полковник Аурелиано Буэндия қалбининг қанчалар қашшоқлашиб қолганини биргина Урсула пайқаганини тушунди; у ажабланмади, лекин узоқ йиллар давомида илк бор Урсулага тик қарашга журъат этди. Онасининг юзини сон-саноқсиз ажинлар қоплаган, тишлари сарғайган, соchlари хашақдай қуруқ ва туссиз бўлиб, қарашида ҳайрат сезиларди. Аурелиано Буэндия унинг айни сиймосини ўзи эсда сақлаб қолгани — болалигига қайноқ шўрва солинган хурмача полга тушиб кетажагини олдиндан айтган ва хурмача ҳақиқатан ҳам қулақ чилпарчин бўлган кундаги сиймоси билан таққослай бошлади. У ногаҳон онасининг юзида ярим асрлик умр босган муҳрни — тимдаланган излар, қадоқлар, жароҳат ва чандиқларни кўрди, бироқ бу қайғули аломатлар кўнглида ачи-ниш ҳиссини уйғотмади. Шунда у юрагидан эзгу туйғуларни ҳам барбод қилган жойни топишга сўнгги бор уринди-ю, лекин тополмади. Илгарилари уятта ўхшаш бир туйғу бор эди ва аҳён-аҳёнда беихтиёр онаси томон талпинарди. Аммо уруш бор меҳрни қуритиб қўйган эди. Ҳатто хотини Ремедиос ҳам ҳозир унга худди қизи тенгги ёт бир сиймо бўлиб гавдаланаради. Муҳаббат саҳросида учраган ва унинг наслини бутун қирғоқ бўйлаб сочиб юборган сон-саноқсиз аёлларнинг бирортаси ҳам полковник қалбида ҳеч қандай из қолдирмаган эди. Одатда аёллар тунда келишиб, тонгга яқин чиқиб кетишар, эр-

тасига эса у шунчаки қондирилган хирсдан ўзга нарсани эслолмасди ҳам. Полковник акаси Хосе Аркадиога бўлган меҳринигина бус-бутун сақлаб қолди, чунки бу туйфу севги эмас, балки ҳарифахоналик ҳисси туфайли туғилган эди.

— Афв этинг, — узр сўради у Урсуланинг талабидан сўнг, — уруш бутунлай ҳолдан тойдирди.

Эртасига барча буюмларини йўқотишга киришди. Заргарлик устахонасида фақат ўзига тегишли бўлмаган нарсаларга тегмади, кийимларини мулозимларига улашиди, куролини эса, худди Пруденсио Агилярни ўлдирган отаси найзасини кўмиб ташлаганидек, қилимишидан ўкинганича, ҳовлига кўмди. Ўзига биттагина ўқ билан револьверни олиб қолди. Урсула хеч нарсага аралашмади. У фақат бир марта ўғли Ремедиоснинг меҳмонхонасига осилган ва ёнидаги чироги мудом ўчмайдиган суратини олиб ташламоқчи бўлганида қаршилик кўрсатди. «Бу сурат аллақачоноқ сеники эмас, — деди Урсула, — у оиласизнинг энг муқаддас мероси». Вақтинча сулҳ арафасида уйда полковник Аурелиано Буэндиани эслатувчи бирортаям нарса қолмаганда у Санта София де ла Пъедад печка ёқишига ҳозирлик кўраётган новвойхонага шеърлари солинган сандиқни кўтариб келди.

— Манавини тутантрик қила қол, — деди унга сарфайиб кетган қофозлар ўрамини узатиб, — бундай эскистуски нарсалар жудаям яхши ёнади.

Камсўз, кўнгилчан, ҳатто ўз ўғилчаларининг ҳам сўзи ни қайтармайдиган Санта София де ла Пъедаднинг назарида, полковник унга шаккоклик қилишини таклиф этаётгандай туюлди.

— Бу мухим қофозлар-ку, — деди аёл.

— Йўқ, — дея эътиroz билдириди полковник, — бунақа нарсаларни одам фақат ўзи учун ёзади.

— Ундай бўлса, уларни ўзингиз ёқиб ташлай қолинг, полковник, — деди аёл.

Полковник, нафақат қофозларни ёқди, балки сандиқни болта билан чопиб пайраҳаларигача оловга ташлади. Бу воқеадан бир неча соат аввал уни Пилар Тернера йўқлаб келганди. Полковник Аурелиано Буэндия Пилар Тернеранинг бунчалар қариб қолгани, семириб кетгани ва кулгуси ҳам аввалги жарангини йўқотгани-

дан ажабланди, айни чоёда унинг фолбинлик маҳорати нечоғлиқ ошганидан ҳайратга тушиди. «Оғзингни эҳтиёт қил», деб маслаҳат берди Пилар Тернера. Полковник ўйга толди: «Ахир, ўтган йили шон-шавкатим айни гуллаган бир пайтда Пилар Тернера айтган худди шу сўзлар ҳайратомуз башорат бўлиб чиқмаганмиди, ахир?» Пилар Тернера билан учрашувдан сўнг, полковник ҳозиргина чипқонларидан йиринг сикиб чиқарган шахсий врачини чақиртири ва синчковлигини билдириб қўймасликка уриниб, ундан юрагим қайда жойлашганини кўрсатиб бер, деб сўради. Врач унинг юрак уришини тинглади-да, йодли пахта билан кўкрагига доирача чизиб қўйди.

Вақтинча сулҳга имзо чекилган ўша сешанба совук ва серёмғир бўлди. Полковник Аурелиано Буэндия бу сафар ошхонага ҳар галгидек соат бешда эмас, сал барвактроқ келди ва одатдагидек бир финжон шакарсиз қаҳва ичди. «Сен худди мана шундай кунда дунёга келгандинг, — деди унга Урсула. — Очиқ кўзларинг ҳаммамизни қўрқитиб юборганди». У онасининг гапларига эътибор бермади, чунки саф-саф тизилган солдатларнинг эрта тонг сукунатини бузаётган қадам товушлари, трубасигнали ва узук-юлуқ берилаётган буйруқларига кулоқ солаётган эди. Умри жанг жадалларда кечган полковник Аурелиано Буэндия аллақачон бу овозларга қўнишиб кетганлигига қарамай, ҳозир худди ўспиринлигига яланбоч аёлни илк бор кўргандагидек тиззалири қалтириб, эти увшуганини сезди. Агар ўша аёлга уйланганида на урушни, на шухратни билмай, номи чиқмаган хунарманд — баҳтиёр ҳайвон бўлиб колиши мумкинлиги хақида фира-шира ўйлай бошлади. Соат олтида полковник Херинельдо Маркес бир гуруҳ кўзголончи офицерлар билан кириб келганида, у одатдагига нисбатан янада мунғайян, хаёлчан ва ғариб кўринарди. Урсула полковникнинг елкасига янги ёмғирпӯш ёпмоқчи бўлди. «Хукумат одамлари нима деб ўйлашлари мумкин, — дея аврай бошлади у, — хатто ёмғирпӯшга ҳам пули қолмаганидан таслим бўлаётир, деган хаёлга боришади-ку!» Аурелиано Буэндия ёмғирпӯшни киймади, лекин эшиқдан чиқаётганида, осмондан шариллаб қуйилаётган ёмғирни кўриб, эски фетр шляпасини олишга рози бўлди.

— Аурелиано, — деб илтимос қилди Урсула, — агар у ерда қийналиб колсанг, албатта мени эслагин.

Полковник бунига жавобан паришон табассум қилди, бармоқлари ёзилган қўлини тепага кўтариб, сўз берган бўлди ва лом-мим демай остона ҳатладио ортидан бутун шаҳар бўйлаб эргашган дағдаға, таъна ва лаънатлар томон юрди. Урсула энди умрининг охиригача эшикни очмасликка қарор қилиб, лўқидонни суриб қўйди. «Биз бу эшиклари берк аёллар монастирида чириб кетамиз, — ўйлади у. — Хокка айланамиз, аммо бу разил одамларга хеч қачон кўз ёшимизни кўрсатмаймиз». У ўғлининг хотирасига дахлдор бирор нарса топишга уриниб кўрди, аммо уйнинг энг хилват бурчакларидан ҳам хеч вако топа олмади.

Маросим Макондодан йигирма чақирим нарида, улкан сейба дараҳти остида ўтди, кейинроқ унинг атрофида Неерландия шаҳрига асос солинди. Ҳукумат ва партия аъзолари ҳамда кўзғолончиларинг қуролларини йифишириш учун вакил қилиб юборилган делегацияга раҳбарликка тайёргарлик кўраётган, ёмғир тўзитиб юборган капитарлар тўдасини эслатадиган оқ кийинган бир гала қизлар шовқин кўтариб хизмат қиласди. Полковник Аурелиано Буэндиа туллаган, исқирт бир хачирни миниб келди. Унинг соч-соқоли ўсиб кетган эди. Полковник ширин хаёллари пучга чикқанидан эмас, балки чипқонларининг оғрифидан азоб чекар, чунки энди мутлақо умидсиз бўлиб қолган, барча шухрату шуҳратпастлигини аллақачон унугтган эди. Унинг истагига биноан, на музика, на фанфаралар янгради, на тантанали қўнғироқлар жаранглади, на «Ура!» ҳайқириқлари эшитилди ва на умуман, вақтинчалик сулҳнинг нохуш табиатини бузишга хизмат қилувчи бирорта бошқа кўриниш юз берди. Аурелиано Буэндиани расмга олган дайди сураткашни ҳатто авлодларга қолиши мумкин бўлган суратга ишлов беришга ҳам қўймай, негативни йўқ қилишга мажбур этишди.

Вақтинчалик сулҳ тузиш маросими бошланди. Делегатлар тузган цирк чодирининг қоқ марказига ўрнатилган оддий стол атрофида ўтиришар, атрофда эса полковник Аурелиано Буэндиага энг сўнгги дамгача содик қолган офицерлар тик туришарди. Республика президентининг шахсий вакили имзоларни тўплашдан олдин таслим

бўлиш ҳақидаги актни ўқиб эшиттирмоқчи бўлганида, полковник бунга қарши чиқди. «Вақтни расмиятчилик учун сарфламайлик», деди у хужжатни ўқимай имзо че-кишга шайланиб. Шунда офицерлардан бири чодирнинг мудроқ сукунатини бузди:

— Полковник, — деди у, — бизга илтифот қилиб, биринчи бўлиб қўл қўймасангиз.

Полковник Аурелиано Буэндия кўнди. Ҳатто перонинг қофозда қитирлашидан қанақа ҳарф ёзилаётганини англаб олиш мумкин бўлган теран сукунат ичра стол атрофини айланниб чиқсан бўлса-да, хужжатдаги биринчи қатор ҳамон бўш эди. Нихоят, полковник Аурелиано Буэндия уни тўлдиришга ҳозирланди.

— Полковник, — деди офицерларидан бошқа бири, — ўзингизни шармандалиқдан сақлаб қолишингизга ҳали имконият бор.

Полковник Аурелиано Буэндия пинак бузмай актнинг биринчи нусхасига имзо чекди. Сўнгти нусхага қўл қўяётганида, иккита сандиқ ортилган хачирнинг нўхтасидан тутган қўзғолончи қўшинлар офицери чодир ёнида пайдо бўлди. Ўзининг ўта ёшлигига қарамай, бу офицер жиддий ва вазмин одамга ўхшаб кетарди. У қўзғолончиларнинг Макондо округи ҳазинабони эди. Ҳазинабон бу ерга вақтида етиб келиш учун очдан ўлаёзган хачирни етаклаб, олти кунли машаққатли йўлни босиб ўтганди. У хачир устидаги сандиқларни нихоятда эҳтиёткорлик билан тушириб, уларнинг қопқоғини очди-да, столга бирин-кетин етмиш икки дона тилла фишт чиқариб қўйди. Бу — бор-йўқлигини ҳаммалари унугиб юборган катта бойлиқ эди. Охирги йили марказий қўмондонлик барбод бўлган, инқилоб эса бошлиқларнинг қонли рақобатига айланган бўлиб, бу умумий тартибсизликда ҳеч ким ҳеч нарса учун жавоб бермасди. Қўзғолончиларнинг фишт шаклида куюлиб, сўнг усти лой билан қопланган олтинлари назоратсиз қолиб кетганди. Полковник Аурелиано Буэндия етмиш икки олтин фиштнинг барини капитуляция актига зўрлаб киритди ва ҳеч қандай муҳокамага йўл қўймасдан, имзо чекди. Тинка-мадори куриган ҳазинабон йигит ҳанузгача тик турар ва унинг тиниқ, шакар қиёмига ўхшаш сарфиш қўзлари полковникка қадалган эди.

— Яна нима? — деб сўради полковник Аурелиано Буэндиа.

Ёш офицер тишини тишига қаттиқ босди.

— Тилхат, — деди у.

Полковник Аурелиано Буэндиа унга тилхат ёзиб берди. Кейин бир стакан лимонад ичди ва роҳибалар таклиф қилган бир бўлак бисквитни еди-да, сўнг ўзига ажратилиган чодирига кириб кетди. Бу ерда у кўйлагини счди, каравотнинг бир четига ўтирди ва кундузи соат учдан ўн беш дақиқа ўтганида, шахсий врачи кўкрагига йод билан чизган доирага тўппончасидан ўқ узди. Худди ана шу дақиқада Урсула плита устида анчадан бери турса-да, негадир қайнамаётган сутли хумчанинг қопғогини очди ва унда бир талай қурт бижfiётганини кўрди.

— Аурелианони ўлдиришди! — деб хитоб килди у.

Сўнг ҳовлига назар ташлаб, ўлган кунидан бери яна-да кексайиб қолган, фамгин, ёмғирда шалаббоси чиққан Хосе Аркадио Буэндиани кўрди. «Уни номардлик билан ўлдиришди, — деди Урсула. — Бечоранинг қовоғини бостирадиган одам топилмади».

Урсула тунда, гўёки қулаётган юлдузлардек осмонни шиддат билан кесиб ўтаётган ярқироқ, тўқ сариқ ҳалқаларни кўрди ва уларни ўлим аломати, деб ўйлади. Кондан қотиб қолган ёмғирпўшга ўралган Аурелиано Буэндиани олиб кетишганида, она қаштан тагида, эрининг тиззаларини кучиб, ҳанузгача бўзларди. Полковникнинг кўзларида фазаб алангаланаарди.

Полковник хавфдан ҳоли эди. Ўқ тешиб ўтган яраси шу қадар текис ва тоза эдики, врач йод суркалган чийратма ипни кўкрагидан суқиб, орқасидан чиқариб олди. «Мен учун энг нодир яра, — деди табиб мамнуният билан, — ўқ бирорта аъзога шикаст етказмай ўта оладиган бирдан-бир жой аслида шу». Полковники роҳибалар ўраб олишган эди. Унга ачиниш билан боқаётган қизлар ғоят фамгин псалмалар айтишарди. Полковник шундагина Пилар Тернеранинг фолини мазахлаш ниятида тўппончани нақ оғзига қўйиб отмаганидан пушаймон бўлди.

— Агар мен яна ҳокимиятга эга бўлганимда, — деди у врача, — сизни судсиз ва терговсиз отиб ташлардим.

Менинг ҳаётимни сақлаб қолганингиз учун эмас, балки мени қалака қилганингиз учун.

Амалга ошмай қолган ўлим Аурелиано Буэндианинг обрўсини бир соат давомида қайтадан тиклади. Полковник урушни деворлари олтин фиштдан тикланган хонага алмаштирганлиги ҳақидаги латифани ўйлаб топган одамлар ҳам, унинг ўз жонига қасд қилишга уринганини фоят олижаноб иш деб баҳолашди ва полковник Аурелиано Буэндиани жафокаш, деб эълон қилишди. Кейинроқ, у республика президенти томонидан тақдим этилган Ҳурмат орденини олишдан бош тортганида унинг ҳузурига либералларга мансуб энг ашаддий душманлари келишиб, сулх шартларини бузиб, янги уруш бошлиб юбориши илтимос қилишди. Уй одамлар аввалги гуноҳларини ювиш умидида юборган совфалар билан тўлиб-тошди. Собиқ қуролдош дўстларининг бирмунча кечикиб бўлса-да, қўллаб-кувватлаётганидан ийиб кетган полковник Аурелиано Буэндия, уларнинг илтимосларини қондириш имкониятини инкор этмасди. У бир замон янги уруш юясидан шунчалар рухланиб кетдики, ҳатто Херинельдо Маркес ҳам, полковник уруш бошлиш учун баҳона кутяпти, деган хаёлга борди. Республика президенти уруш катнашчилари бўлмиш либераллар ва консерваторларга, то уларнинг ҳар бирининг ишини маҳсус комиссия қўриб чиқиб, конгресс маблағ ажратиш ҳақидаги қонунни тасдиқламагунча ҳарбий нафақа белгилашга кўнмаганида, чиндан ҳам баҳона топиларди. Полковник Аурелиано Буэндия ғазаб соча бошлиди: «Бу — зўравонлик! Нафақа олгунича, улар қариб, ўлиб кетишади». Соғайиш вақтида Урсула олиб берган тебранма каравотни илк бор тарк этди ва ётоқхонанинг у ёғидан-бу ёғига бориб келиб, республика президентига юбориш учун мардонавор номани айтиб ёздирди. Ҳеч қаерда эълон қилинмаган ушбу телеграммада президентни Несрланд сулхи шартларини бузишда айблади ва агар нафақага маблағ ажратиш ҳақидаги масала яқин икки хафта ичида ҳал этилмаса, ҳаёт-мамот уруши эълон қилажагини билдириб дўқ урди. Унинг талаблари шу қадар хаққоний эдикси, консерваторлар партиясига мансуб уруш иштирокчилари ҳам қўллаб-кувватлашларига умид боғласа бўларди. Аммо хукумат жавоб ўрнига, полковникун қўриқловчи ҳарбий

соқчиларни кўпайтирди ва унинг ёнига киришни ман қилди. Ҳар эҳтимолга кўра, кўзғолончиларнинг ҳукумат учун хавфли ҳисобланган бошқа командирларига нисбатан ҳам ана шундай тадбирлар қўлланилди. Бу тадбирлар ўз вактида, кескин ва муваффакиятли олиб борилдики, вақтингчалик сулҳ тузилганидан икки ой ўтгач, полковник Аурелиано Буэндия батамом оёқقا турганида, унинг барча энг содик ёрдамчилари ўлдирилган, ё сургун килинган бўлиб, бошқалари эса ҳукуматга сотилиб кетган эди.

Полковник Аурелиано Буэндия ётоқхонасидан декабрь ойида чиқдию янги уруш хақида ҳатто ўйлаш ҳам мумкин эмаслигига амин бўлди. Кекса Урсула ёшларга хос файрат билан бутун уйни яна бир бор янгилади. «Энди менинг кимлитимни билиб қўйишиш, — деди у ўғли тирик қолажагини хабар қилишган куни. — Мехмоннавозликда бу телба хонадондан ўтадиган бирорта ҳам уй бўлмайди». У хоналар полини ювиш ва бўяш, мебелни алмаштириш учун кўрсатма берди, боғни тартибга келтирди, янги гул кўчатлари ўтқазди ва кўзни қамаштирувчи ёз ёғуси ҳатто ётоқхоналарга ҳам таралсин деб, барча эшик ва деразаларни ланг очиб қўйди. Сўнгра узоқ давом этган азадорлик муддати тугаганини ҳаммага маълум қилди ва эгнидаги эски қора кўйлагини ечиб, ёшларга ўхшаб ясаниб олди. Уйда яна пианоланинг шўх садолари янграй бошлади. Уларни эшитган Амаранта, Пьеро Креспини, галереядаги тунги сухбатларни, лавандада ҳидини эслади ва унинг сўлғин юраги тубида яна адovат уйғонди; бу foят тиник, вақт ўтиши билан янада ёқимлироқ тус олган бир адovат эди. Бир куни кечкурун меҳмонхонани йиғиштираётган Урсула уйларини кўриқлаётган солдатлардан кўмаклашишни сўради. Уларнинг командири ёшгина офицер рухсат берди. Урсула солдатларга ҳар куни янги-янги юмушлар топширади. Уларни овқатга чорлар, кийим-кечак ва пойабзал ҳадя қилар, ўқиш ва ёзишни ўргатарди. Кейинрок, ҳукумат соқчилекни бекор этгач, солдатлардан бири хонадонда яшаб қолиб, Урсулага анча йиллар хизмат қилди. Гўзал Ремедиоснинг илтифотсизлигидан жинни бўлиб қолай деган ёш офицернинг ўлигини эса Янги йилнинг биринчи куни тонгига қизнинг деразаси остидан топишиди.

* * *

Орадан кўп йиллар ўтади ва ўлим тўшагида ётган Аурелиано Иккинчи ўзи тўнгич фарзандини кўриш учун ётоқхонага кирган ўша ёмғирли июнь кунини эслайди. Гарчанд ўғли мажмагил, йиғлоқи бўлиб туғилса-да, Буэндиалар авлодига заррача ўҳшамаса-да, отаси чақалоққа қанақа исм бериш тўғрисида узоқ ўйлаб ўтирамади.

— Биз уни Хосе Аркадио деб атаемиз, — деди у.

Аурелиано Иккинчи бундан бир йил олдин уйланган Фернанда дель Карпио исмли гўзал аёл эрининг фикрига қўшилди. Урсула эса аксинча, изтиробли ташвишини яширолмасди. Унинг назарида, бу оиласнинг узоқ тарихи давомида бир хил исмларнинг сурункали тақрорланишида ёмон бир синоат бордай эди. Аурелианолар одамови ва зеҳни ўтқир бўлиб етишар, барча Хосе Аркадиолар жўшиқин феъл-атвори, уддабуронлиги билан ажралиб туришар ва уларнинг кисматида, албатта, недир фожиа юз берарди. Факат Хосе Аркадио Иккинчи билан Аурелиано Иккинчи бундан холи эди. Болалиқда бир-бирига жуда ҳам ўҳшаб кетишар ва иккиси ҳам шу қадар тек турмас эдики, ҳатто Санта София де ла Пьедад ҳам уларни ажратолмасди. Чўқинтириш куни Амаранта уларнинг қўлларига исмлари битилган билагузак тақди ва икковига исму шарифларининг бош ҳарфлари тикиб ёзилган икки хил рангда костюм кийдирди, аммо эгизаклар мактабга борганда кийим-бошлари, билагузуклари ва ҳатто исмларини ҳам алмаштиришадиган қилиқ чиқаришди. Хосе Аркадио Иккинчини кўк кўйлагидан ажратишга одатланиб қолган муаллим Мельчор Эскалонна унинг қўлида «Аурелиано Иккинчи» ёзуви бор билагузукни кўриб, жиғибийрони чиқиб кетди. Оқ кўйлак кийган бошқа бола эса билагузугига «Хосе Аркадио Иккинчи» деб ёзилганига қарамай, «Мен Аурелиано Иккинчи бўламан» дея таъкидларди. Шундан бери одамлар эгизаклардан бирорванинг номини атаб чакиришга ботинолмай, хато қилиб қўйишдан чўчишарди... Урсула ҳатто эгизаклар улғайишиб, хаёт турлича килиб кўйганида ҳам, улар бир-бирининг кийим-кечакларини кийиб ўйнашган пайтида ақлдан адашиб, охир-оқибатда бир умрга алмашиниб қолмадимикан, деган гумонга борарди. Балофат ёшига қадар эгизаклар худди икки синхрон механизмга ўҳшарди.

Улар бир вактнинг ўзида уйғонишар, бир вактнинг ўзида ювинишар, бир хил касаллик билан оғришар ва ҳатто бир хил тушлар кўришарди. То Санта София де ла Пъедад улардан бирига бир стакан лимонад бермагунича ва у лимонадни хўпляётган пайтда иккинчиси «лимонад ширин эмас» деб айтмагунича, уйдагилар ҳақиқатни билишмас, эгизаклар уларни лақиљлатиш мақсадида ўзаро ҳатти-ҳаракатларини олдиндан келишиб олишяпти, деб ўйлашарди. Ростдан ҳам стаканга шакар солишини эсидан чиқарган Санта София де ле Пъедад бу ҳақда Урсулага маълум қилди. «Уларнинг ҳаммасиям шунаقا ўзи, — деди Урсула заррача ҳам ажабланмай, — савдоий бўлиб туғилишади». Вакт ўтиши билан чигаллик янада ортди. Кийимни алмаштириш найрангидан сўнг Аурелиано Иккинчи исмида қолган эгизаклардан бири худди бобоси Хосе Аркадио Буэндиага ўхшаган норғул йигитга айланди. Хосе Аркадио Иккинчи исмлisisи эса полковник Аурелиано Буэндиага ўхшаб озғин бўлиб ўсди, эгизакларда сақланиб қолган бирдан-бир умумий нарса — бутун оиласа хос бўлган ёлғизликин севиши сиёғи эди. Балки уларнинг бўйлари, исмлари ва феълу атворларидағи кейинчалик сезилган номутаносиблик туфайли ҳам Урсула эгизаклар болалигида алмасиб қолишган, деган фикрга боргандир.

Асосий тафовут уруш қизиган бир пайтда Хосе Аркадио Иккинчи полковник Херинельдо Маркесдан одамларни отишларини кўришга руҳсат сўраганида аён бўлди. Гарчанд, Урсула эътиroz билдиrsa-да, унинг талаби қондирилган эди. Аурелиано Иккинчи, аксинча қатлни кузатиш мумкинлиги ҳақиқати фикрни эшитибоқ сесканиб кетди. У кўпроқ уйда ўтириши маъқул кўрарди. Ўн иккига тўлганида Урсуладан эшиги доимо берк турадиган хонада нималар борлигини сўради. «Коғозлар, — деб жавоб берди Урсула. — Мелькиадеснинг китобларию у умрининг охирида битган ажойиб-гаройиб ёзувлар». Бу изоҳ Аурелиано Иккинчини қониқтириш ўрнига қизиқишини орттириди. Хонадаги нарсаларга тегмайман, дея ялиниб-ёлворгач, Урсула унга калитларни топширди. Хонадан Мелькиадеснинг жасади олиб чиқилиб, эшигига қулф осилгандан бери (қулфнинг занглаб кетган қисмлари гўёки бир-бирига чирмасиб кетгандек эди), бу

хонага ҳеч ким кирмаган эди. Аурелиано Иккинчи деразани очганда, хонага ёруғлик гўёки у ҳар куни шу ерни ёритишга ўргангандек оқиб кирди. Ҳеч қаерда чанг ёки ўргимчак ини кўринмас, анжомлар Мелькиадес дафи этилган кундагидан ҳам тоза ва саранжом-саришта; сиёҳдон ҳам сиёҳга тўла эди. Зангламаган маъдан буюмларнинг сирти нукрадай ялтирас, Хосе Аркадио Буэндиа симоб куйдирадиган ўчоқда олов ёниб турарди. Токчаларда қўхналиқдан андак бужмайиб қолган сарғиши-малла муқовали китоблар турар, худди ўша ерда қадимий қўлёзмалар ҳам бус-бутун ётарди. Неча йилар давомида ёпиқ турганига қарамай, хонанинг ҳавоси уйдаги бошқа хоналардагига нисбатан анча тоза туюларди. Орадан бир неча ҳафта ўтгач ҳам хонадаги тартиб мутлако бузилмади. Пол ювиш учун бир пақир сув, чўтка кўтариб келган Урсула бу ерда унинг учун ҳеч қанақа юмуш йўқлигини кўрди. Аурелиано Иккинчи мук тушиб, аллақандай китобни ўқирди. Бола китобнинг номини билмас (унинг муқоваси йўқ эди), аммо бу нарса китобда нақл этилган воқеалардан завқланишга монелик килолмасди. Китобда столга ўтириб олиб нукул гуруч ейдиган, ҳар дона гуручини иккита тилла тўғнағичга санчиб оладиган аёл ҳақида; қўшнисидан тўр сўраб олган ва эвазига унга битта балиқ ҳадя этган балиқчи ва ўша балиқ ичидан каттагина гавҳартош чиққани тўғрисида; ҳар қандай тилакни бажо келтирувчи чироқ ҳамда учар гилам ҳақида сўз борарди. Бола нақллардан ҳаяжонга тушиб, Урсуладан уларнинг тўғри ёки нотўғрилигини сўради. Тўғри, дея жавоб берди Урсула, чунки бундан бир неча йил илгари лўлилар Макондога ўзлари билан сехрли чироқлару учар бўйралар олиб келишганди.

— Гап шундаки, — деб хўрсинди Урсула, — охирзамон бўляпти, шу боис энди бунақанги воқеалар юз бермайди.

Кўпгина ҳикояларининг охири йўқ, анча саҳифалари йиртилиб кетган китобни ўқиб бўлган Аурелиано Иккинчи Мелькиадес қўлёзмаларининг сирини ечишни ўзига мақсад қилиб олди. Бу амалга ошириб бўлмайдиган юмуш эди. Ҳарфлар қуритиш учун сим дорга осиб қўйилган кирларни эслатар, оддий ёзувдан кўра, кўпроқ мусиқий нота белгиларига ҳам ўхшарди. Бир куни жазирама чош-

гохда кўлёзмаларни хафсала билан тадқиқ қилаётган Аурелиано Иккинчи хонада аллаким борлигини пайқаб колди. Деразанинг ярақлаган роми ёнида қўлларини тиззасига кўйган Мелькиадес ўтиради. У ёши қирқдан ошмаган одамдек кўринарди. Эски нимчасини ва соябонлари қарғанинг қанотини эслатувчи шляпасини кийиб олган, рангпар чаккасидан худди жазирама иссиқда эриётган майга ўҳшаб тер қуиларди.

Лўлининг қиёфаси уни Аурелиано билан Хосе Аркадио болаликларида кўрган пайтдагидек эди. Аурелиано Иккинчи Мелькиадесни дарҳол таниди, чунки лўли ҳақидаги эсадалик гўё бир мерос каби авлоддан-авлодга ўтиб келарди.

— Салом, — деди Аурелиано Иккинчи.

— Салом, йигитча, — деди Мелькиадес.

Ана шундан бўён улар бир неча йилгача деярли ҳар куни учрашиб туришди. Мелькиадес унга дунё ҳақида ҳикоя қилиб берар, болага ўзининг андак эскирган донолигини юқтиришга уринарди. Аммо ўз қўлёзмаларини шарҳлаб беришни истамасди. «То қўлёзмаларнинг сақланаётганига юз йил тўлмагунча ҳеч ким унда нима ёзилганини билмаслиги керак», дея тушунтиради у. Аурелиано Иккинчи айни учрашувларни бир умрга махфий сақлади. Урсула бир куни хонага нақ Мелькиадес борлигида кириб келди, кўрқиб кетган Аурелиано Иккинчи ҳозир ҳаммаси барбод бўлади, деб ўйлади. Аммо Урсула лўлини кўрмади.

— Ким билан гаплапшяпсан? — сўради у.

— Ҳеч ким билан, — жавоб берди. Аурелиано Иккинчи.

— Катта буванг ҳам шундай эди, — деди Урсула, — у ҳам доимо ўзи билан ўзи гаплашарди.

Худди шу пайтда Хосе Аркадио Иккинчининг одамларни отишаётгандарини кўриш орзуси амалга ошиди. У олтида милтиқ оғзидан бараварига гумбурлаб чиққан кўкимтирир ўтни, тоғлараро янграган акс садони, жазога ҳукм этилганинг қайгули табассумию саросима ичра боқишини, кўйлаги қонга беланса-да, тик турганини, гарчанд, уни устундан ечиб, оҳак тўлдирилган каттакон қутига жойлаштиришса ҳам, кулишни давом эттиришини... умрининг охиригача эслаб қолди. «У тирик, — ўйлади

ўшанда Хосе Аркадио Иккинчи, — улар уни тириклийин кўмишиди». Бу хол болага шу қадар қаттиқ таъсир қилдики, кейинчалик қатл учун эмас, отилганларни тириклийин кўмишдек мудхиш одат учун барча ҳарбийларга ва урушга нафрат билан қарайдиган бўлди. Хосе Аркадио Иккинчининг қўнғироқхона минорасидан қўнғироқларни чалаётганини, Вайсакининг вориси бўлмиш падре Антонио Исабелга ибодат чофида ва қавм уйининг ховлисидағи уришқоқ хўрзозларни бўқишда ёрдам бергаётганини ҳеч ким пайқамасди. Бирок, бу воқеа ошкор бўлгач, полковник Херинельдо Маркес ҳар бир вижонли либералга номуносиб иш билан машғуллиги учун Хосе Аркадио Иккинчини қаттиқ койиди. «Биласизми, — деди жавобан Хосе Аркадио Иккинчи, — назаримда, мендан консерватор чиқади». У пешонасига айни қисмат ёзилганига ишонар эди. Полковник Херинельдо Маркес ўзининг норозилигини Урсулага ҳам билдири.

— Яхши-да, — деди Урсула чеварасининг феъл-атворини қўллаб-қувватлаб, — қанийди, у руҳоний бўлиб етишса, балки ўшанда худо бизнинг хонадонимизга ҳам мадад берармиди?

Орадан кўп ўтмай, Урсулага Падре Антонио Исабелнинг ўз шогирдини бирингчи маросимга тайёрлаётгани маълум бўлди. Руҳоний хўрзозларнинг бўйнидаги тукларини кириш чофида Хосе Аркадио Иккинчига ақоидни¹ ўргатарди, хозирча, курк товуқларни ин-инларига жойлаштираётганиларида эса, шогирдига олам яралганининг иккинчи кунида худо жўжаларни не сабабдан тухумдан чиқаришга аҳд қилганини oddий мисоллар асосида тушунтиарди. Падре Антонио Исабел ўшандаёқ қариб, мияси айний бошлаган эдики, айни заифлик уни яна бир неча йил ўттагч, худони енгтан шайтон арши аълога хўжайин бўлиб, эҳтиёtsизларни тузоққа илинтириш учун ҳозирча ўзининг кимлигини билдирмаётир, деган гумонни айтишга мажбур қилди. Хосе Аркадио Иккинчи бундай жасур мураббий бошчилигига бир неча ой ичида на фақат илоҳиётнинг шайтонни ҳам шошириб қўядиган хийлаларини мукаммал ўрганди, балки айни замонда хўрз

¹ Акоид (Катахезис) — христиан диний ақилаларининг саволжавоб тарзидағи мухтасар баёни.

уриштириш бобида ҳам роса билимдон бўлиб олди ва хўрзбоқарга айланди. «Уларни бошқа жойга олиб бор, — буюрди Урсула у уйга сараланган хўрзларни илк марта кўтариб келганида. — Хўрзлар бошга соглан кулфатлар шусиз ҳам етти пуштимизгача етиб ортади». Хосе Аркадио Иккинчи баҳслашиб ўтирамди, хўрзларини Пиллар Тернераникига элтди. У эса неварасини уйидан кетказмаслик учун ҳамма шариотларни муҳайё қилиб қўйган эди. Падре Антонио Исабел ўргатган ҳийлаларни хўрз уриштиришда қўллаган Хосе Аркадио Иккинчи тез орада шунчалик кўп пул туширдики, бу катакларини янада кўпайтиришга, боз устига, балки ўзининг эркаклик талабларини қондиришга ҳам етарди. Хосе Аркадио Иккинчини укаси билан таққослаб кўрган Урсула, бир-бира га монанд эгизаклардан қандай қилиб турли одам чиққанидан хайратланарди. Урсула айни мулоҳаза юзасидан узоқ бош қотириб ўтирамди, чунки орадан кўп ўтмай, Аурелиано Иккинчи ҳам дангасалик ва бебошликка берила бошлади. У Мелькиадеснинг хонасига беркиниб ўтирган чоғларида, полковник Аурелиано Буэндианинг ёшлигидагидек индамас, доимо ўз фикрларига чўмиб юрадиган одам эди. Аммо Неерланд битимидан сал илгари бир тасодиф билан хилват маскандан чиқдию ҳаёт билан юзма-юз бўлди. Лотерея сотувчи ёш аёл тўсатдан у билан худди эски танишдек сўраша кетди. Йигит ажабланмади, нега илгари ҳам уни кўпинча укаси билан адаштиришарди. Аммо киз унинг юрагини обидийда қилиб юмшатмокчи бўлганда ҳам, уни ўз хонасига етаклаб келганда ҳам қизнинг хатоларини юзига солмади. Кейин аёл унга қаттиқ боғланиб қолди ва маҳбубига ютуқ чиқиши учун лотереяларни мослаб чийлайдиган бўлди. Икки ҳафтадан сўнг Аурелиано Иккинчи аёлнинг уни Хосе Аркадио билан адаштириб ўзи ва укаси билан галма-гал ётаётганини сезиб қолди. У гапни кавлаштириб ўтирамди, аксинча бор кучи билан ҳақиқатни яширишга ҳаракат қилди. Энди у Мелькиадеснинг хонасига кирмай қўйди. Кун бўйи ховлида ўтирганча, мотам муносабати билан ўйларида музика чалишни ман қилган ва бусиз ҳам Франсиско Одамнинг ворислари бўлмиш дайди музикачилар сози хисобланадиган аккордеондан ҳазар қиладиган Урсула-нинг жаврашига қулоқ солмай, нотасиз ёдаки мусика

чалишни ўрганарди. Пировардида Аурелиано Иккинчи мохир аккордеончига айланди ва ҳатто бола-чақали бўлиб, Макондонинг энг нуфузли одамига айланганида ҳам аккордеон чалишни ташламади.

У ўша аёлни салкам икки ой укаси билан бирга баҳам кўрди. Укасининг кетидан кузатар, режаларини бузар, Хосе Аркадио Иккинчининг жазманлариникига бормаслигига тўлиқ ишонч ҳосил қилган кечалари уникига ўзи йўл оларди. Бир куни эрталаб қасал бўлиб қолганини англади. Икки кундан сўнг мўрчага кириб, девор ёнида жиққа терга ботиб, кўзларидан қайноқ ёш тўкиб хўнграб йиғлаётган укасини кўриб қолдию гапни тушунди. Укаси аёлга хунук касаллик юқтирганини (касалликни аёл шундай деб атаган экан) ва аёл ҳайдаб юборганини тан олди. Пилан Тернера уни қандай даволашга уринаётганини айтиб берди. Аурелиано Иккинчи укасига билдирамасдан, матоҳини иссиқ марганцовка эритмаси билан ювадиган ҳамда сийдик ҳайдовчи турли воситаларни қўллайдиган бўлди. Уч ойлик хуфиёна муолижадан сўнг икковиям соғайиб кетди. Хосе Аркадио Иккинчи аёл билан бошқа учрашмади. Аурелиано Иккинчи эса ундан кечирим сўради ва умрининг охиригача ўша аёл билан бирга бўлди.

Лотереячи аёлнинг исми Петра Котес эди. У Макондога лотерея сотадиган бир эркак билан келган эди. Эркакнинг вафотидан кейин эса унинг ишини ўзи давом эттирадиган бўлди. Петра Котес озодаликни ниҳоятда ёқтирадиган ёшгина мулат бўлиб, сарғиш кўзлари юзига қоплонга хос шафқатсизлик ифодасини берар, аммо аслида юраги тоза, меҳрибон, ишқу муҳаббатга мойилроқ аёл эди. Хосе Аркадио Иккинчининг уришқоқ хўроздларнинг урчитаётгани, Аурелиано Иккинчи эса жазманлар уйидаги шовқин-суронли зиёфатлар пайтида аккордеон чалаётгани хақидаги мишишлар қулогига чалинган Урсула уятдан жинни бўлаёзди. Эгизаклар гўёки оиласидаги барча иллатларни ўзида мужассамлаштирган ва оиласидаги бирорта ҳам яхши фазилатини мерос қилиб олмагандай эди. «Энди авлодимизда хеч кимга на Аурелиано ва на Хосе Аркадио деб исм кўямиз!» — деб аҳд қилди Урсула. Лекин Аурелиано Иккинчи тўнгич фарзанд кўрганида, у чеварасининг раъйини қайтаролмади.

— Мен розиман, — деди Урсула, — аммо шартим шуки, уни ўзим тарбиялайман.

Урсула юзга кирган, катаракта¹ туфайли кўзлари унчалик яхши кўрмаса-да серғайрат, ақли расо эди. Урсуланинг фикрича, чा�қалокни ўзидан бошқа ҳеч ким одамшавандада аждодларининг илгариги нуфузларини тиклапга кодир, сулоланинг таназзулга юз тутишига сабаб бўлмиш тўрт оғат — уруш, хўроздар жанги, ярамас аёллар ҳамда бемаъни, бўлмағур ниятлар ҳақида ҳеч нарса билмайдиган одам қилиб тарбиялай олмаслигига ишончи қомил эди. «У руҳоний бўлади, дея тантанавор руҳда вайда қилди Урсула. — Агар худо менга яна умр берса, у Рим папаси бўлади». Урсуланинг баралла айтган сўзлари фақат ётоқҳонадагина эмас, балки ўша куни Аурелиано Иккинчининг шўх-шодон дўйстлари тўпланишган уйда ҳам култига сабаб бўлди. Хотира қатларига аллақачон итқитилган уруш, шампан виноси пўқаклари отилганида, кисқа бир лаҳзага бўлса-да, яна эсга тушди.

— Отамнинг саломатлиги учун ичамиз! — деб хайкирди Аурелиано Иккинчи.

Меҳмонлар унга бир овоздан жўр бўлишиб қадаҳ кўтаришди. Сўнгра уй эгаси аккордеон чалди, ҳавога мушаклар отилди. Тўйиб шампан виноси ичган меҳмонлар сахармардонда олтита бузоқни бўғизлаб, гўштини кўчага — эл ихтиёрига жўнатишди. Бу эса хонадондаги ҳеч кимни ташвишлантирмади. Бу хил зиёфатлар, Аурелиано Иккинчи уйдаги барча ташвишларни ўз зиммасига олган кундан бошлаб, оддий воқеага айланниб қолганди. Уй ҳайвонларию паррандаларни фавқулодда кўп урчиших хислатига эга бўлган Аурелиано Иккинчи, гарчи ўзи уринмаса ҳам, кутилмаган омад туфайли водийнинг энг обрўли кишиларидан бирига айланди. Байталлари унга бир йўла учтадан тойчоқ хадя этар, товуқлари кунига икки маҳал тухум туғар, чўчқалари эса шу кадар тез семирадики, одамлар буни афсунгарликдан бошқа ҳеч нарсага йўйишмасди. «Пулни асраб кўй, — уктиради Урсула ўзининг енгилтак чеварасига, — бундай омад умрбод давом этавермайди». Лекин Аурелиано Иккинчи бувисининг сўзларига эътибор бермасди. Дўйстларини меҳ-

¹ Катаракта — кўз гавхарининг хира тортиши.

мон қилиш учун қанча кўп шампан шишиасининг оғзини очса, моллари тўхтовсиз болалагани сайн, чекига тушган бу ажойиб омад ўзининг саъй-ҳаракатига эмас, балки севгиси, барча жонзодларни уйғотишга қодир маҳбубаси Петра Котесга боғлиқ эканига шунча кўп ишонч ҳосил қиласди. У бойлик манбаи айни шунда эканига тобора қаттиқ ишонар ва Петра Котесни ўз подалари яқинида сақлашга ҳаракат қиласди; Аурелиано Иккинчи уйланиб фарзанд кўргач ҳам, шаръий хотини Фернанданинг розилигини олиб, жазмани Петра Котес билан учрашиб турарди. У боболари каби бақувват ва норгул бўлиб етишди, аммо улардан ҳаётсеварлигию дилбарлиги билан ажралиб турар, боболарига ўхшаб, унинг ҳам молхолга қараши учун деярли вақти бўлмасди. Аммо Петра Котесни молхонага эргаштириб борса ёки биргалиқда отда яйлов кезса борми, у тамға босган ҳар бир ҳайвон тийиб бўлмас серпуштлик балосига йўлиқарди.

Аурелиано Иккинчи ва Петра Котеснинг узоқ ҳаётлари давомида юз берган барча яхши ҳодисалар каби бемеъёр бойлик ҳам асло кутилмаган эди. Урушлар туга-гунга қадар Петра Котес лотереядан тушган даромадлари эвазига кун кечирав, Аурелиано Иккинчи бўлса орасира Урсуланинг ақчадонидаги пулларни батамом қоқиб оларди. Улар иккиси ҳам ниҳоятда енгилтак бўлиб, факат бир нарсани, ҳатто черков таъқиқлаган қунлари ҳам эртароқ тўшакка ётиб, тонгта қадар шўхлик қилишни ўйлашарди, холос.

«Бу аёл сени ҳароб қиласди, — дея қичқиради Урсула ойпараст телбакезик одамдек оёғини зўрга судраб уйи томон келаётган чеварасига. — Қараб тур, хализамон санчиқ тутиб ётиб қоласан, ҳали қорнингта совуқ курбақа босишга тўғри келади». Муҳаббат бобидаги шеригини анча кечикиб билиб олган Хосе Аркадио Иккинчи акасининг эҳтиросига ҳеч тушунмасди. Унинг хотирасида Петра Котес ўта жўн, тўшакда хийла суст ва умуман ўлиб-тирилишга арзимайдиган бир аёл сифатида сақланниб қолди. Аммо Аурелиано Иккинчи Урсуланинг гапларига ҳам, акасининг мазахларига ҳам эътибор бермади. У Петра Котес учун изараага уй олиб берди. Полковник Аурелиано Буэндия майли, мен ҳам кексалик гаштини сурай, деб устахонасини яна очганида, Аурелиано Ик-

кинчи тилла балиқчалар ясаш сердаромад юмуш бўлса керак, деган фикрга келди. У полковникнинг металл тахтачаларга ҳаётдан безган одамга хос сабру тоқат билан ишлов бераётганини ва улар аста-секин тилла танга-чаларга айланайтганини кузатганча, ҳавоси дим хонада соатлаб ўтиради. Заргарлик Аурелиано Иккинчига шу қадар қийин, Петра Котес ҳақидаги ўй-фикри эса шу қадар қатъий ва барқарор эдикӣ, ахийи уч ҳафта деганда устахонадан безор бўлди. Кейин у лотерея ўйинига тикиш учун ўзининг севимли қуёнларини жазманига олиб келди. Энди жониворлар тез урчиб-унадиган бўлиб қолишиди. Петра Котес лотерея билетларини сотишга зўрға улгуради. Аурелиано Иккинчи аввалига қуёнларнинг кўпайиши даҳшатли тус ола бошлаганини пайқамади. Аммо шаҳарда энди ҳеч ким қуён чиқадиган лотерея ҳақида эшитишни ҳам истамай қўйганида, бир куни кеч-курун ҳовлига қараган девор ортидаги қаттиқ шовқин-сурондан уйгониб кетди.

«Қўрқма, бу қуёнлар», деди Петра Котес. Лекин узок давом этган шовқин жонларига тегиб, иккови ҳам қайта кўз юммади. Эрталаб Аурелиано Иккинчи эшикни очдию ҳовли қуёнлар билан тўлиб-тошганини кўрди. Қуёнларнинг юнги тонг шафагида мовий тусга кирганди. Петра Котес жинниларга ўхшаб хохоларди. «Булар шу кечаси туғилган қуёнлар», деди у. «Зўр-ку! — хитоб қилди эри. — Буни сигирларда ҳам бир синаб кўрсанг-чи, а?»

Петра Котес ҳовлини қуёнлардан бўшатиш ниятида тез орада уларни сигирга алмаштириди, сигир эса уч ойдан кейин бир йўла учта бузоқ туғди. Аурелиано Иккинчи бирпасда яйловлару подаларга эга бўлиб олди. У чўчқаҳоналарни кенгайтиришга зўрға улгуради. Бунинг бари тушга ўхшар ва Аурелиано Иккинчининг кулгисини қистатарди. У севинчини ғалати қиликлар қилиб ифодалашдан ўзга чора тополмасди. «Тезроқ түғинглар, сигирлар, умр калта!» — дея қичқиравди у. Урсула, эҳтимол, чеварам аллақандай ёмон ишлар билан шуғулланиб, қароқчи ёки мол ўғриси бўлиб кетмадимикин, дея шубҳаланар ва чевараси ҳар гал вақтихушлик учун шамнан шишасининг оғзини очиб кўпигини бошидан қуйганида, уни исрофгарчиликда айблаб, бақириб берарди. Урсланинг койишлари жонига теккан Аурелиано Ик-

кинчи бир куни тонгда рухи тетик бир ҳолда уйга келиб, бир кути қофоз пул, бир банка елим ва чўтка олдида, Франсиско Одамнинг эски қўшиклиарининг овозини баралла қўйиб куйлаганча, бутун уйнинг ичу тошига қиймати бир песолик пул ёпишириб чиқди. Пианола келтирилганидан бери факат оқ рангга бўяб келинаётган бу қадимий уй мачитга ўхшаш шубҳали бир тус олди. Урсула ва қариндошлар дарғазаб бўлиб бақиришаётган бир пайтида, кўчада тўпланган одамлар исрофгарчилик мадхиясида иштирок этишдан шод-хуррам эди. Аурелияно Иккинчи ҳамма жойга пештоқдан тортиб, ошхона, ҳатто мўрчахона деворларига ҳам пул ёпишириб чиқди ва ортиб қолганини ховлига улоқтирди.

— Энди, — деди у пировардида, — ишонаманки, бу уйда бирорта одам менга пул тўғрисида бошқа оғиз очмайди.

Худди шундай бўлди ҳам. Урсуланинг кўрсатмасига биноан, деворлардаги пуллар ёпишиб қолган сувоқ парчалари билан биргаликда қўчирилди ва уй яна оқقا бўялди. «Эй худо, — деб илтижо қиласарди Урсула, — бу ерларга келганимизда қанчалар камбафал бўлсан, ўшандай ночор бўлайлик, йўқса, у дунёда исрофгарчилигимиз учун жавоб берамиз». Унинг ибодати негадир аксинча талқин қилинди. Пулларни қўчиришаётган ишчилардан бири, уруш тамом бўлишидан сал илгари аллаким келтирган авлиё Юсуфнинг каттакон гипс хайкалини эҳтиётсизлик қилиб туртиб юборди, ҳайкал ерга тушиб чилпарчин бўлди. Ҳайкал уйга қачон келиб қолганини анчагача эслашолмади. «Уни уч эркак кўтариб келувди, — деб тушунтира кетди Амаранта, — то ёмғир тингунича шу срда туришига рухсат сўрашди, мен уларга хайкалга ҳеч ким уриниб кетмаслиги учун кунжакка қўйишларини тайинладим, улар хайкални эҳтиёткорлик билан ўша ерга қўйишиди, шундан бери ўша жойда турибди, ахир, уни олиб кетиш учун ҳеч ким келмади-да».

Сўнгги пайларда Урсула ҳайкалнинг олдига шамлар ёқиб, тиз чўкар, у авлиёга эмас, балки нақ икки юз килоча чиқадиган тиллага сифинаётганини хаёлига ҳам келтирмасди. Ўзининг ғайриихтиёрий бутпастлигини анча кеч англаган Урсуланинг дили баттар фаш бўлди. У полда ётган танга уюмини йиғиб олди ва учта халтага

солиб, чекка бир жойга кўмиб қўйди, чунки эртами-кечми, бари бир ўча учала нотаниш кипи бойликни сўраб келади, деб ўйлади. Орадан бир неча йил ўтгач, мункиллаб колтан Урсула уйларига келадиган мусофирилардан ҳар гал мабодо уйимизга ёмғир тингунча туриб турсин дея авлиё Юсуфнинг ганчдан ясалган ҳайкалини ташлаб кетмовдиларингми, дея сўрарди.

Урсулани ташвишлантираётган тўкин-сочинлик ўшанда оддий бир ходиса эди. Макондода эртаклардаги каби роҳат-фароғат хукм сурарди. Шахарда азалдан яшовчи-ларнинг лой ва қамишдан қилинган уйлари ўрнида дабабали, ичи салқин гишт иморатлар курила бошланди. Чанг босган бодом дараҳтларидан шаффоф сувли дарёгина бир вақтлар Хосе Буэндия асос солган қишлоқни эслатиб турарди. Хосе Аркадио Иккинчи дарё ўзанини тозалаб, уни кемалар қатновига мосламоқчи бўлганида, дарёнинг қадим даррандаларнинг улкан тухумларини эслатувчи даврдаги тошлари сангтарошларнинг болғачаларини синдириб юборди. Бу бемаъни режа бўлиб, уни фақат Хосе Аркадио Буэндианинг хаёлий ўйларига таққослаш мумкин эди, негаки дарёдаги ададсиз тошлар Макондони денгиз билан боғлашга асло имкон бермасди. Аммо Хосе Аркадио Иккинчи ўз лойиҳасини қаттиқ туриб маъқулларди. У ҳали бирор марта ҳам тасаввур кўламини айни даражада намоён қилмаган эди. Агар Петра Котесни ҳисобга олмаганда, хотинлар билан ҳам олди-берди қилмаган эди. Урсула бу чеварасини Буэндиялар авлодидаги энг уқувсизи, ҳатто хўроз уриширишга ярамайдиган, деб ҳисобларди. Бир куни полковник Аурелиано Буэндия Хосе Аркадио Иккинчига денгиздан ўн икки чақиримча берига чиқиб колган испан кемаси қолдиқларини уруш йилларида кўрганини сўзлаб берди. Ҳамма полковникнинг уйдирмаси деб ҳисоблайдиган бу хикоя Хосе Аркадио Иккинчи учун кутилмаган янгилик бўлди. У хўроздарини кимошдига сотди, пулига ишчилар ёллади, турли асбоб-ускуналар харид қилди ва мисли кўрилмаган иш бошлади: тошларни майдалади, қашаллар қазиди, дарё тубини тозалади, ҳатто шовваларни ҳам текислади. «Мен буларнинг барини ёд биламан! — деб қичкирарди Урсула. — Вақт доира бўйлаб айланаётганга ўхшайди ва биз нимадан иш бошлаган бўлсак, яна

ўшангага қайтиб келдик». Хосе Аркадио Иккинчи, дарёда кема қатнай олади, деб акасига ўз режасини батафсил тушунтирди ва у Хосе Аркадио Иккинчига бу режанинг амалга оширилиши учун етарли миқдорда пул берди. Шундан кейин анча вақтгача қаёққадир фойиб бўлди. Макондоликлар Хосе Аркадио Иккинчи кема сотиб олиш баҳонасида акасини алдади, энди пулни совуради, деб ўйлай бошлашганда, бирдан шаҳарга яқинлашаётган қандайдир ғалати кема ҳақида миш-мисш тарқалди. Хосе Аркадио Буэндианинг телбанамо ишларини аллақачон унугтиб юборган макондоликлар дарё тарафга югуришди ва қирғоққа яқинлашаётган — Макондога қадар сузиб келган биринчи ва сўнгти кемани кўзларига ишонқира-май томоша қилишди. Бу, атиги бальс ёғочидан қилинг-ган сол бўлиб, уни қирғоқ ёқалаб ютураётган йигирма эркак йўғон арқонда судраб келарди, холос. Солнинг тумшуғида турган Хосе Аркадио Иккинчи кўзлари қувонч-дан чараклаб, рулни бошқариб бораради. У ўзи билан бир гала ажойиб француз гетераларини¹ бошлаб келган эди. Аёллар офтоб нурларидан очиқ рангли соябонлар остига бекиниб олишган, бежирим елкаларига шоҳи рўмол ташланган, юзлари қизғиши ва оқ упа-элик билан чапланган, соchlари гуллар билан безалган эди. Уларнинг кўлла-рида тилла билагузуклар, оғизларида эса тишларига қадалган гавҳарлар ярқирарди. Бальс ёғочидан ясалган сол Хосе Аркадио Иккинчи оқим бўйлаб тепага — Макондога олиб келишга муваффақ бўлган яккаю ягона сузувчи восита ҳисобланса-да, у барибир нияти пучга чиққанини асло тан олмади, балки аксинча, ўзининг бу фаолиятини инсон иродасининг табиат устидан қозонган буюк ғалабаси, деб эълон қилди. У акасидан олган қарзини тўла-тўқис қайтарди ва яна жангари хўроздлар парваришига астойдил киришиб кетди. Эндиликда ажойиб мақомлар билан эру хотинлик санъатининг анъанавий усулларини бутқул ўзгартириб юборган, жамоат талабларини қондиришда жонбозлик кўрсатишлари туфайли Ка-таринонинг эскирган ишратхонасини ер билан яксон этишига ундан, бу хилват кўчани хитой фонусларию органчи-

¹ Г е т е р а — эрсиз, мустакил яшовчи, ўқимишли, аммо енгилтак аёл. (Ред.)

нинг ҳазин куйи таралувчи гаройиб ярмаркага айлантириб юборган француз гетералари Макондога олиб келган янги ҳайт шабадасигина Хосе Аркадио Иккинчининг омадсиз режасини эслатиб турарди, холос. Макондони уч кун давомида девонавор ҳолатга тушириб қўйган ва Аурелиано Иккинчига Фернанда дель Карпио билан танишиш имкониятини яратган қонли карнавалнинг ташаббускорлари худди ана шу француз аёллари эди.

Гўзал Ремедиос карнавал қироличаси, деб эълон қилинди. Чеварасининг чиройи қалбини ҳамиша ларзага соладиган Урсула бунга монелик кўрсатолмади. Шу пайтгача у Гўзал Ремедиосни ибодатхонага бориш учун кўчага фақат Амаранта билан бирга чиқарар ва ўшандага ҳам чеварасига юзини албатта, қора тўр билан беркитиб олишини уқтиради. Ҳатто рухоний кийимини кийиб олишиб, Катарино ишратхонасида динни таҳқирловчи ибодатлар қилишдан ҳам тоймайдиган энг диёнатсиз эркаклар ҳам афсонавий, чиройи водийга достон бўлган Гўзал Ремедиоснинг рухсорини ақалли бир лаҳзага кўриш учун черковга келишарди. Ҳавасмандлар қизнинг юзини кўришлари учун эса озмунча вақт кетмади. Аслида эса уларнинг бундай тасодифни кутмагандари яхши эди, чунки шундан сўнг кўпчилик бедорликка мубтало бўлди. Уларнинг орзуларини амалга оширишга кўмаклашган, яъни Гўзал Ремедиоснинг юзини кўришларига сабабчи бўлган одам — келгинди бир кабальеро эса мутлақо ҳаловатини йўқотиб, тубанлик ва қашшоқлик ботқоfiga ботди ва орадан бир неча йил ўтгач, темир йўлда ухлаб қолганида поезд тагида қолиб кетди. У ибодатхонада кўк чийдухоба костюму гулдор нимчада пайдо бўлганида, Гўзал Ремедиоснинг сехрли жодуси ўз домига тортган бу кимса жуда узоқдан, ҳатто бошқа бир мамлакатдан келгани аён бўлди. Йигит шу қадар хушрўй ва хушқад, ўзини шунчалар вазмин ва викор билан тутардики, Пьетро Креспи унинг олдида гўёки чала туғилган одамга ўхшаб кетарди. Кўпчилик аёллар ҳасад билан жилмайиб, Гўзал Ремедиоснинг эмас, балки ана шу йигитнинг юзини тўр рўмол билан беркитиши керак, дея пичирлашарди. У Макондода ҳеч кимни танимас, ҳар якшанба тонгда кумуш узангили ва баҳмал жабдуқли отда, худди эртаклардаги шаҳзода каби пайдо бўлар, ибодатдан сўнг шаҳарни тарк этарди.

Кабальеро черковга кириб келган илк дафъадаёқ, ҳамма унга ўтирилиб қаради ва одамлар бу йигит билан Гўзал Ремедиос ўртасида унсиз, кескин жанг бошлангани, улар ўзаро маҳфий бир шартнома тузишгани ҳамда ораларида нафақат мухаббат, балки ўлим билан тугалланувчи рақобат вужудга келганини тушунишди. Олтинчи якшанбада у сарик атиргул кўтариб келди. Кабальеро, одатдагича, ваъзни тик туриб эшилди. Ибодат тугагандан сўнг Гўзал Ремедиоснинг йўлини тўсиб, унга гул тақдим қилди. Қиз буни анчадан буён кутгандай, гулни индамай олди, кейин юзидағи тўр рўмолини бир лаҳза кўтариб, нотаниш йигитга жилмайди. Минг афсуски, фақат кабельеро учун эмас, балки у билан ёнмаён турган барча эркаклар учун шу сониянинг ўзи етарли эди.

Шундан бери кабальеро Гўзал Ремедиоснинг деразаси остига бутун бошли оркестрни етаклаб келар, оркестр кўпинча то эрталабгача қуй чаларди. Буэндиа оиласида кабальерога чин юракдан хайриҳоҳ бўлган бирдан-бир одам — Аурелиано Иккинчи унинг қатъятини сусайтиришга уринди. «Вақтингизни беҳудага сарфламанг, — деди унга бир куни кечаси. — Бу хона-доннинг аёллари эшакдан ҳам ўжар». У нотаниш йигитга, дўст бўлайлик, деб таклиф қилди, уни шампан виносида чўмилтиromoқчи, Буэндиалар авлодининг аёл вакиллари азалдан тошбағир эканини тушунтиromoқчи бўлди, лекин бари бир кабальерони фикридан қайтара олмади. Тунги концертлардан жиғибийрони чиққан полковник Аурелиано Бунэндиа кабальерога, сени фақат тўппонча фуссадан қутқариши мумкин, деб пўписа қилди. Аммо оғир ишқ дардига йўлиқкан йигитни то у чуқур тушкунликка мубтало бўлмагунича, ҳеч ким аҳдидан қайтара олмади. Кабальеро охири хушрой ва башанг одамдан аянчличувриндига айланди-қолди. Гарчанд, ҳеч ким йигитнинг наслу наسابини билмаса-да, узоқ диёридаги мансаби ва бойлигидан воз кечган, деган миш-мишлар юради. У энди ўжар, ароқхўр, жангари одамга айланди. Деярли ҳар куни тонггача Катарино ишратхонасида бўларди. Ҳақиқатан ҳам унинг энг аянчли фожиаси — Гўзал Ремедиоснинг, ҳатто у черковга шаҳзодалар каби ясаниб келганида ҳам лоқайд

қараганида эди. Гўзал Ремедиос унинг қўлидаги атиргулни ҳеч бир ноз-карашмасиз, йигитнинг шунчаки фавқулода муомаласидан бир оз димори чоғ бўлиб олгану, тўр рўмолини бўлса, юзини кўрсатиш учун эмас, балки йигитни яхширок кўриши мақсадида кўтарган эди.

Очиини айтганда, Гўзал Ремедиос бу дунёning одами эмасдек эди. У йигирмага кирган бўлса-да, ҳамон на ўқиши-ёзишни, на дастурхон бошида кошиқ-товорклардан фойдаланишини билди ва на хоналар бўйлаб ҳамиша ялан-фоч ҳолда кезишини тарк этди. Соқчилар бошлиғи бўлмиш ёш офицер унга севги изҳор қилганида рад жавобини берди, чунки Ремедиосни унинг енгилтаклиги ажаблантирганди. «Фирт ахмок, — деди у Амарантага. — Сен туфайли ўлаляпман, дейди-я, нима, ўлат ёки вабоманми?» Офицернинг жасадини Гўзал Ремедиоснинг дебразаси остида топишганда, у ўша фикрни яна бир карра таъкидлади.

— Мана кўрдингизми? — деди қиз. — Фирт ахмок экан-да!

Аллақандай файритабиий заковат гўё қизга нарсаларнинг сиртқи, ташки кўринини сидириб ташлаб, уларнинг асл моҳиятини кўра билиш имконини берарди. Ҳамма ақли заиф деб ҳисоблайдиган Гўзал Ремедиосни полковник Аурелиано Буэндия анча зийрак қиз, деб ўйларди. «Унга қарасанг, назарингда, йигирма йиллик уруш бўлмагандек туюлади», дея такрорлашни ёқтиради у. Урсула ҳам оиласарига фавқулодда беғубор қизни ҳадя этгани учун худога ташаккур билдиради. Бироқ қизнинг чиройи Урсулани ташвишига солар, чунки чеварасининг гўзаллиги унга хислат эмас, балки иллат — шайтон тузоги бўлиб туюларди. Шу сабабли, у Гўзал Ремедиосни одамлардан узокроқда тутишга, ҳаётнинг йўлдан оздирадиган васвасаларидан асрашига уринар, аммо Урсула чевараси онанинг қорнидаёқ ҳар қандай хавфу хатардан абадий муҳофаза қилинганини билмасди. У чеварасини карнавал деб аталувчи жинлар базмининг қироличаси килиб сайлашларига ҳеч қачон йўл кўймасди. Лекин байрамга йўлбарс никобини кийиб чиқиш иштиёқида куйиб-ёнаётган Аурелиано Иккинчи падре Антонио Исабелни Урсулага карнавал аслида мажусийлар байрами эмас, балки католик черкови томонидан муқаддаслашти-

рилган халқ удуми эканини тушунтириб беришга кўндириди. Нихоят, руҳонийнинг гапларига астойдил ишонганидан сўнг, ижирғаниб бўлса ҳамки, у чеварасининг бошига тож кийдиришларига ройиш берди.

Ремедиос Буэндия байрам қироличаси бўлиши ҳакидағи хабар бир неча соат ичидәёқ бутун округга, ҳатто хали қизнинг бенихоя чирои довруғи бориб етмаган олис гўшаларга ҳам тарқалди ва ҳамон Буэндия исми шарифи исён рамзи бўлиб келаётгани учун баъзи бирорлар саросимага тушди. Бу саросима учун ҳеч қандай асос йўқ эди. Агар ўшанда бирор-бир кимсани беозор деб аташ керак бўлса, кексайиб, кўнгли совиб, халқ ҳаёти билан алоқаси тобора узилиб бораётган полковник Аурелиано Буэндия бунга энг муносиб номзод бўларди. У устахонасида эртадан кечгача ёлғиз ўтиради. Тинчликнинг биринчи кунлари унинг уйини қўриқлаб туришга юборилган солдатлардан бири балиқчаларни водийнинг шаҳар ва қишлоқларига чиқариб сотар ва уйга тилла танглару бир катор хушхабарлар билан қайтиб келарди. У, консерваторлар хукумати ҳар бир президент хокимият тепасида юз йил туриши учун либераллар ёрдамида йил жадвали — тақвимни ўзгартирмоқчи бўлаётгани; нихоят диний хукмдор билан шартнома тузилгани ва Римдан кардинал ташриф буюргани, унинг тожига сон-саноқсиз гавҳартош қадалгани, тахти эса қўйма олтиндан экани; либерал нозирлар унинг олдида тиз чўкиб, узугини ўпганича суратга тушишгани; испан труппаси билан пойтахтга гастролга келган раққосани пардоҳонадан ниқоб тақсан номаълум шахслар ўғирлаб кетгани ва у эртасига эрталаб, якшанба куни республика президентининг ёзги саройида қип-яланғоч рақс тушгани ҳакида хикоя қилиб берарди. «Менга сиёsatдан гапирма, — дерди унга полковник, — бизнинг ишимиз — балиқча сотиш». Полковникнинг мамлакат аҳволини билишни истамаганини ва ўз устахонасида ўтириб, тилла балиқчалар сотиб бойиб бораётганини эшитган Урсула кулиб юборди. Турмуш икир-чикирларини миридан-сиригача биладиган Урсула балиқчаларни олтин тангларга, кейин эса тангларни тилла балиқчаларга айлантириб, шу тариқа қанча кўп мол сотса, шунча кўп ишлайдиган, оғир ахволга тушиб қолган полковник машғул

бўлмиш айни савдонинг маъноси нимадан иборат эканлигига хеч тушуна олмасди. Тўғрисини айтганда, полковникни савдо-сотиқ эмас, балки иш жараёни қизиқтиради. У балиқчалар танасига шу қадар таңгачалар ёпишириар, уларни қисқич орасига жойлаб зигирдаккина ёқут кўз ўрнатар, жабраларига сайқал берар, дум ясадики, уруш ва урушга боғлиқ умидсизликларни эслashi учун умуман бўш вакти қолмасди. Заргарлик санъатининг аниқлиги ва нозиклиги шундай диккат-эътибор талаб қиласдики, иатижада у кисқа вакт ичида анча қариб қолди; узоқ ўтиришдан бели букчайди, ишнинг нозиклигидан кўзлари хираклашди. Аммо шунга қарамай, унинг кўнгли таскин топди. Полковник урушга боғлиқ масала билан энг сўнгги марта унга либераллар ва консерваторлардан иборат бир гурӯҳ ветеранлар ҳукумат томонидан ваъда қилинган ва умрларининг охиригача тайинланган нафақанинг пайсалга солинаётганини бўйича мурожаат қилиб, ёрдам сўрашганида шуғулланган эди. «Нафақани ёдларингдан чиқаринглар, — деди полковник Аурелиано Буэндия. — Кўроясизлар-ку, умримнинг охиригача кутавериб азобланмай деб нафақадан воз кечдим». Дастлаб кечалари унинг ёнига полковник Херинальдо Маркес келар, иккаласи кўча эшиги ёнида ўтирганча кўрган-кечирганларини эслашарди. Аммо Амаранта ниҳоятда хориб-чарчаган бу тепакал одамни қўриши биланоқ, қалбида уйғонадиган хотиралар азобини кўтаришга мутлако ожизлик қиласди ва шу боис полковник Херинельдо Маркесни ҳар сафар атайлаб камситарди, охир-оқибатда у уйларига камдан-кам ҳолларда келадиган бўлди, кейинчалик умуман қадамини узди — полковник шол бўлиб қолди. Одамови, минғаймас, янги ҳаётнинг уй бўйлаб эсаётган шабадасига бефарқ полковник Аурелиано Буэндия осуда кексалик сири — ёлғизлик билан ҳакқоний иттифоқ тузишдан бўлак йўл қолмаганини бора-бора тушунди. Куш уйкусига гирифтор бўлган полковник ҳар куни эрталаб соат бешда уйғонар, ошхонага кириб одатдагидек бир финжон қора қаҳва ичар, сўнгра кун бўйи устахонасига беркиниб оларди, кундузи соат тўртларда эса табуреткасини судраганча галерея бўйлаб ўтар ва хеч нарсага: на атиргулларнинг ёлқинланиб ёнишига, на ётоғига бош қўяётган қуёшнинг атрофга латиф нурлар

таратишига, на юрагидаги халос бўлолмайдиган ҳасрати фира-шира қоронғилик сукути ичра худди қозонда қайнаётган сувнинг биқирлаши каби қулоққа аниқ чалинаётган Амарантанинг кеккайган қиёфасига эътибор берарди. У кўча эшиги ёнида чивинга ем бўлиб ўтиради. Бир куни ўткинчилардан бири унинг оромини бузишга журъат этди.

- Нималар қилиб юрибсиз, полковник?
- Ўтирибман, — жавоб берди у. — Жасадим солинган тобутни ёнимдан олиб ўтишларини кутяпман.

Гўзал Ремедиосга тож кийдирилишию полковник Аурелиано Буэндия номининг яна ҳамманинг тилига тушиши боис, айрим давраларда юз берган саросималик замирида хеч қандай аниқ асос йўқ эди. Аммо қўпчилик мутлақо зид фикрда эди. Бошлари узра осилган фожиани кўрмайтган макондоликлар гурас-гурас бўлиб шоду хуррамлик билан шаҳар майдонига тўпланишарди. Карнавалнинг шўх телбаликлари юқори нуқтасига етганида ва катта оломон орасида у ёқдан-бу ёққа юриб, тўхтовсиз бақираверганидан овози хириллаб қолган Аурелиано Иккинчининг йўлбарс ниқобини кийиш ҳақидаги орзуси амалга ошган бир маҳалда, водийга элтувчи йўлда баногоҳ маскарад либосидаги катта бир гурух пайдо бўлди. Улар бир аёл тик турган заррин замбилни кўтариб келишарди. Аёлнинг жозибаси шу қадар мафтункор эдики, инсон зоти бундай жозибани ҳатто тасавурига ҳам келтиролмасди. Макондонинг тинч ахолиси кўзни қамаштирадиган зумрад қадалган тож ва бўрсиқ мўйнали мантия кийган бу tengsiz гўзални яхшироқ кўришга интилиб, ўз ниқобларини бир дақиқага ечишди; у ялтирок тангачалару қофзлардан иборат ясама бойлик эгаси эмас, балки қироличаларга хос ҳақиқий хукмдорлик билан йўғрилгандек эди. Оломон орасида бу ҳол фиригарлик эканини тушуниб етадиганлар анчагина бор эди. Аммо Аурелиано Иккинчи зудлик билан туғилиши муқаррар парокандаликнинг олдини олди; у ажнабийларни фахрий меҳмонлар деб эълон қилди ва сохта қироличани Гўзал Ремедиос билан бир шоҳсупага ўтқазиб жуда ҳам доно иш қилди. Бадавийлар либосини кийиб олган келгиндилар ҳам умумий шодиёнадарда ярим кечагача иштирок этишди ва ҳатто байрамга ўз улушларини қўшишди —

тўлиларнинг аллақачон унутилган санъатини эслатувчи моҳирона акробатика машқларию турли пиротехника янгиликларини намойиш қилишди. Аммо бир оздан сўнг, шодиёна авжга чиқсан маҳали, бу омонат мутаносиблик бузилди.

— Яшасин либераллар партияси! — дея ҳайқирди кимдир. — Яшасин полковник Аурелиано Буэндиа!

Ўқлар чақнаши мушакларнинг жилвагар шуъласини тўсиб кўйди, музика оҳанглари эса даҳшатли бақириқ-чақириқлар остида қолиб кетди. Шодиёна ўрнини саросима эгаллади. Яна бир неча йил ўтгач, халқ ўша сохта қироличанинг мулозимлари аслида доимий қўшин эскадрончилари бўлиб, улар бадавийларнинг серҳашам яктаклари остига карабинларини яшириб олишган эди, деган гап чиқарди. Хукумат ўзининг маҳсус ахборотида буни рад этди ва бўлиб ўтган қонли воқеанинг сабабини аниқлашга сўз берди. Аммо бари бир ҳақиқат юзага чиқмади ва сохта қироличанинг мулозимлари ҳеч қандай асоссиз, ўз бошлиқларининг ишорасига биноан, оломонни аёвсиз ўққа туттганлиги ҳакидаги тахмин ғолиб чиқди. Осоиишталик ўрнатилиб, шаҳарда бирорта ҳам сохта бадавий қолмаганида, майдонда ўликлару ярадорлар чўзилиб ётарди, холос; шу жумладан, беш нафар масхарабоз, тўрт нафар коломбина, ўн олти нафар карта қироли, битта шайтон, уч музикачи, Франциянинг икки пэри ва уч нафар япон император хотини. Тўс-тўполон ва умумий саросимада Хосе Аркадио Иккинчи Гўзал Ремедиосни хавфсиз жойга яширишга муваффақ бўлди. Аурелиано Иккинчи эса кўйлаги йиртилиб кетган ва бўрсик мўйнали мантияси қонга беланган сохта қироличани қўлида кўтариб, уйга олиб келди. Уни Фернанда дель Карпио деб аташарди. Қизни мамлакатдаги беш минг гўзал аёл ичидан энг соҳибжамол дея танлашиб, уни Мадагаскар қироличаси қилиб эълон этишга ваъда беришиб, Макондога алдаб олиб келишганди. Урсула унинг ортидан гўё ўз қизининг орқасидан эргашгандек юрарди. Шаҳарликлар бу содда қиздан fazablaniшмади, аксинча, жуда ачинишиди. Майдондаги қирғиндан сўнг ярим йил ўтиб, барча ярадорлар тузалиб кетгач ва биродарлик қабристонидаги энг сўнгги гул сўлиб битгач, Аурелиано Иккинчи Фернанда дель Карпионинг кетидан узоқ шаҳарга

бориб, отасининг розилиги билан, қизни Макондога олиб келди ва нақ йигирма кун давом этган довруғи оламга кетган тўй қилиб, унга уйланди.

* * *

Икки ой ўтгач, оилалари бузилишига оз қолди, сабаби — Петра Котес олдидаги гуноҳини юмшатмоқчи бўлган Аурелиано Иккинчи уни Мадагаскар қироличасининг либосида суратга туширишга кўрсатма берди. Бундан хабар топган Фернанда сеп-сициргасини сандиқларга жойлади-да, ҳеч ким билан хайрлашмай, Макондодан чиқиб кетди. Аурелиано Иккинчи унга водийга элтувчи йўлда етиб олди. Кўпдан-кўп илтижою ваъдалардан сўнг, хотинини уйга қайтаришга муваффак бўлди, жазманидан эса воз кечди.

Ўз кучига ишонган Петра Котес заррача ҳам ташвиш чекмади. Ахир, у Аурелиано Иккинчини эркакка айлантирганди-да. Қиз уни Мелькиадеснинг хонасидан олиб чиққанида ва унга ҳаётдаги ўрни қаердалигини кўрсатганида, у хали бола бўлиб, мияси турли ҳаёлларга тўлиботшган, ҳақиқий дунё ҳақида ҳеч нарса билмас эди.

У одамови, мудом ўзи танҳо ўй сурадиган бўлиб туғилган, Петра Котес эса унинг феъл-авторини бутунлай ўзгартириб, жўшқин, киришимли, очиқ одамга айлантирганди; бу аёл унинг қалбига ҳаёт қувончини олиб кирган, унда сершовқин ўйин-кулгиларга ва соҳиб камарликка мойиллик уйғотган, охир-оқибатда уни — зоҳирий ва ботиний жиҳатлардан ўзи ўсмирилик йилларидаёқ орзу қилиб юрган эркакка айлантирган эди. Сўнг у уйланди. Ҳар бир йигит эртами-кечми бари бир шундай қиласди. Уйланаётганини Петра Котесга айтишга анчагача журъят этолмай юрди. Ўзини худди болалардек тутди: goҳо бўлар-бўлмасга таъналар ёғдирап, нималардан-дир хафа бўлар, шу баҳона, энди Петра Котеснинг ўзи мен билан бошқа гаплашмай қўяди, деб умид қиласди. Бир куни у жазманини ноҳақ айблаётганида, Петра Котес унинг тузофига илинмади.

— Ҳамма бало шундаки, — деди у, — сен қироличага уйланмоқчисан.

Ўсал бўлган Аурелиано Иккинчи дарҳол дарғазаб қиёфага кирди, ўзини ўринсиз ҳақоратланган одамдай

тутди, жазманини излаб келмай қўйди, Петра Котес бардошли эди. У заррача ҳам ташвиш тортмади, узокдан тарапаётган куйларни, фанфаралар товушини, тўй базмининг гулдураган говур-гуурунини худди дам олаётган йиртқич ҳайвон каби хотиржам тинглар, назарида унга тўй Аурелиано Иккинчининг янги бир шўхлигидек тууларди. Ҳамдардлик билдирганларни ўзининг хотиржам кулгиси билан юпатарди. «Ташвишланманглар. — дерди Петра Котес уларга, — кези келса, қироличалар ҳам менга югурдаклик қиласди». Йўқотилган хушторининг сурати ёнига дуою дам солинган шам ёқиши маслаҳат берган қўшнисига эса:

— Уни қайтишга мажбур қиласдиган яккаю ягона шам ҳали ўчгани йўқ, — деди.

Аёл тахмин қилганидек, Аурелиано Иккинчи уникига чилла ўтиши биланоқ қайтиб келди. Ҳар доимги ошиналари ва дайди сураткаш ҳам у билан бирга эди. Аурелиано Иккинчи Фернанда карнавалга кийиб чиққан кўйлак ҳамда қонга беланганд бўрсиқ мўйнали мантияни ҳам ола келганди. Базм шовқин-суронида Петра Котесга қиролича либоси кийдириб, уни Мадагаскарнинг ягона ва доимий хокимаси деб эълон қиласди, сураткашга расмга туширишни буюрди ва суратларни ўз дўйстларига улашиб чиқди. Петра Котес, Аурелиано Иккинчи анча қийналгани боис ҳам ана шундай гайриоддий ярашиш йўлини ўйлаб топган шекилли деб, ич-ичидан унга раҳми келди. Қиролича либосини ҳануз ечмаган Петра Котес кеч соат еттида Аурелиано Иккинчини ўз тўшагида қабул қиласди. Петра Котес уйланганига ҳатто икки ой ҳам тўлмаган бу йигитнинг хотини билан алокаси наридан-берилигини сезди ва ниҳоят рақибасидан қасос ололганидан лаззатли бир қоникиш туйди. Аммо орадан икки кун ўтиб, Аурелиано Иккинчи ўзи шахсан келишга журъат қилолмай, унинг ёнига улар қанақа шартлар асосида ажralишларини келишиб олиш учун воситачи юборганида, Петра Котес ўзи ўйлаганидан кўра каттароқ сабр-бардош талаб этилажагини тушунди. Аёл Аурелиано Иккинчининг хотишига қаршилик қилмади. Энди барча одамлар уни, бечора қиз, раҳм-шафқат қилишга арзийди, деб ҳисоблашарди; Петра Котесга майшукидан фақат ботинкаларигина хотира бўлиб қолди. Йигит уларни ўзи айтишича,

тобутда кийиб ётиши учун сотиб олганди. Котес ботинкаларни латтага ўраб, сандикқа солиб қўйди ва тушкунликка тушмай, бардош билан кутишга аҳд қилди.

«Эртами-кечми, бари бир қайтиши керак, — деди у ўзига ўзи. — Жиллақурса, ана шу ботинкаларни кийгани келар-ку».

У ўзи ўйлаганчалик узоқ кутмади. Тўғрисини айтгандা, Аурелиано Иккинчи Петра Котеснинг ёнига ўша мойланган ботинкаларни кийишга мажбур бўлишидан анча илгари қайтажагини никоҳ кечасиёқ тушунди: гап шундаки, Фернанда осмондан оёғини узатиб тушгандардан эди. У узоқ мамлакатдаги зимистон бир шаҳарчада туғилиб ўсганди. Бу шаҳарнинг ўттиз икки кўнғироқхонасидан хар куни кеч соат олтида дафн маросимининг мунгли жоми эшитиларди. Мустамлака замонидан қолган, деворларига қабртошлар қопланган кўхна уйлари офтоб юзини мутлақо кўрмасди. Ховлида ўсувчи сарвнинг шох-бутоқлари, боғдаги намиқкан табаргуллардан, ранги ўчган дарпардалардан жаҳаннамга хос сукунат уфуриб турарди. Фернанда балоғатта етгунча, кўшни уйда чалинаётган пианинонинг ҳазин куйларидан бошқа бирорта ҳам товшни эшитмади, ўша уйдаги ижрочи узоқ йиллар давомида унинг тушки уйқу ҳаловатидан маҳрум қиласди. У деразанинг чанг босган витражларидан тушган ёғудуда юзи кўкиш-сарғиш тус олган бемор онасининг ёнида ўтириб, тартибли, ўжар одамни фуссага чўмдирувчи оҳангларни тинглар, қабр учун гулчамбарлар тайёрлар, хориб-чарчаётган пайтлари бу куй наздида йироқ бир ўлкада чалинаётгандек туюларди. Галдаги безгак хуружидан жиққа терга ботган онаси аждодларининг дабдабали ўтмиши ҳақида сўзлаб берарди. Ёшгина Фернанда ойдин кечаларнинг бирида оппоқ либос кийиб, кичик бутхона томон бораётган гўзал аёлни кўриб қолган эди. Арвоҳ билан бўлиб ўтган бу бир лахзали учрашувда, ўзининг ўша аёлга тамоман ўхшаб кетишини сезиб, ногат ҳаяжонланди. Нотаниш аёл унинг ўзгинаси эди. «У — қиролича, сенинг катта бувинг, — деб тушунтирди онаси йўталдан ўзини зўрга тийиб. — У ўлган, чунки боғдаги табаргулларни бутаганида уларнинг хидидан заҳарланувди». Орадан бир неча йил ўтиб, Фернанда ўзининг катта бувисига ўхшаб кетишини яна бир бор ҳис қила бошлаганида, болалиги-

даги ўша учрашувни эслаб, хеч ишонгиси келмади, аммо онаси Фернандани койиб берди.

— Бизнинг бойлигимиз ва қудратимиз чексиз, — деди у. — Бир куни бориб, сен ҳам қиролича бўласан.

Гарчанд, чор-ночор ахволда яшаса-да, уйларидағи узун, устига юпқа дастурхон тўшалган ва кумуш санчқи-ничоқлар қўйилган столда унга ҳамиша бор-йўғи бир финжон шоколадли сув, бир дона печенье беришса-да, Фернанда онасининг гапларига ишонди. Отаси дон Фернандо унга сеп сотиб олиш учун уйини гаровга тикишга мажбур бўлган эрса-да, Фернанда то тўйи ўтган кунгача афсонавий қироличалик хақида ширин хаёлларга ботарди. Бу орзулар соддалик ёки улуғлик васвасаси эмас, албатта, қизни ана шундай руҳда тарбиялашганди. Фернанда ўзини танибдики, оиласвий герб тасвири туширилган тилла тувакка ўтиради. Ўн иккига кириб монастирдаги мактабга жўнаш максадида илк бор уйини тарк этганида, гарчи масофа унчалик узоқ бўлмаса-да, уни файтонда олиб кетишганди. Синфдош дугоналарини бу янги қизнинг ғалати қилиқлари: улардан анча нарида, жуда баланд суюнчиқли стулда ўтириши ва ҳатто танаффусда ҳам уларга қўшилмаслиги ҳайрон қолдиради. «У сизлардан тубдан фарқ қиласди, — деб тушунтиради қизларга роҳиба аёллар, — у қиролича бўлади». Қизлар бунга ишонишган, негаки Фернанда ўшандәёқ улар ҳаётда учратган энг сулув, химматли ва камтарин қизча эди. Орадан саккиз йил ўтиб, лотинча шеърлар ёзиш, музыка чалиш, кабальеролар билан лочин ови, архиепископлар билан эса апологетика¹ ҳақида сухбатлашиши, чет эл ҳукмдорлари билан муҳим давлат ишларини, папа билан эса илоҳиётга тааллукли масалаларни муҳокама қилишини ўрганган Фернанда ота-онасининг кулбасига қайтиб келди ва яна дағн гулчамбарлари ясашга киришиди. У уйлари хувиллаб қолганини қўрди. Унда фақат турмуш учун энг зарур мебеллар, қандиллар ва кумуш сервизигина қолган, бошқа нарсаларни аста-секин сотишга мажбур бўлишган эди. Онаси безгак хуружидан ўлганди. Ҳамиша қоп-қора кийимда юрадиган ёқаси та-

¹ Апологетика — теологияянинг христиан динининг баркамоллиги ва барҳақлигини исботлашга бағишиланган қисми.

ранг, оҳорланган, соатнинг тилла занжирини қўкрагига кўндаланг осиб юрадиган отаси дон Фернанд унга ҳар душанбада рўзғор харажати учун биттадан кумуш танга берар ва қизи бир ҳафта давомида тўқиган гулчамбарларни олиб кетарди. Бошқа пайтлар у деярли кун бўйи кабинетида ўтирас, онда-сонда шахарга чиққанида ҳам, ибодатга қизи билан бирга боришга улгуриш учун соат олтига қолмай қайтиб келарди. Фернанда ҳеч ким билан ҳеч қачон дўстланимади. Мамлакат урушда кўп қон йўқотиб ҳолсизланганини асло эшифтади. У ҳар куни кундузи соат учда пианинода ижро этиладиган машқларни эшитишни канда қилмасди. Уйга кираверишдаги эшикка осилган болғача бир куни тўсатдан икки марта сабрсизлик билан тақиллаган кезда, у қироличаликдан умидини уза бошлаган эди. Фернанда эшик очиб, басавлат, фавқулодда назокатли, юзи чандикли, қўкрагига олтин нишон тақилган ҳарбий кишини кўрди. Меҳмон уйга кириб кабинетда қизнинг отаси билан холи гаплашди. Орадан икки соат ўтгач, дон Фернандо қизининг хонасига келди. «Шайлан, қизим, — деди у, — сен узоқ сафарга отланасан». Шу тариқа Фернандани Макондога — отонаси бир неча йиллар давомида ундан усталик билан яширишиб келишган росмана воқелик бор жойга олиб келишди. Қиз уйига қайтиб келгач, хонасига қамалиб олиб, таҳқирланган кўнглига таскин беришга уринган дон Фернандонинг ялиниб-ёлворишиларию важ-корсонларини эшитмай, узоқ йиғлади. Фернанда энди то ўлгунча ётоғидан чиқмасликка аҳд қилди, аммо шу пайт унинг ортидан Аурелиано Иккинчи кириб келди. Бу ақлга сифдириб бўлмайдиган омад эди, чунки ғазабдан гангиб қолган Фернанда ўшанда Макондода ўзининг кимлигини билдирамаслик учун йигитга ёлғон гапирганди-да. Нотаниш қизни қидириш учун йўлга отланган Аурелиано Иккинчи қизнинг гапини эшитган, лаҳжасидан тоғлик эканини, шунингдек, унинг дағғи гулчамбарлари ясашини биларди. Йигит уни излаб топиш учун куч-қувватини ҳеч аямади. Аурелиано Иккинчи Фернандани умидсизланмай, Хосе Аркадио Буэндия Макондога асос солиши учун тоғ тизмасини кесиб ўтгани каби жасорат, полковник Аурелиано Буэндия ўзининг барча бехуда урушларини олиб борганидаги каби кўр-кўронга ифтихор, ўз зур-

риёти ҳаловати учун курашган Урсула сингари телба бир ўжарлик билан қидирди. У одамлардан дағн гулчамбарлари қаерда сотилишини сўраб-суриншиарди. Одамлар уни энг яхши гулчамбарни танлаб олиши учун хонадонма-хонадон бошлишарди. У ер юзидағи энг гўзал аёл қаерда яшашини сўраганида, барча оналар ўз қизлари ёнига олиб боришарди. Йигит ноаниқлик даралари, хотирадан ўчириб ташланган қўриқхоналар бўйлаб умидсизликнинг чигал йўлларида анча адашди. У акс садо фикрларини такрорловчи, соғинч эса хаёлий бир сароб ҳосил этувчи сарғиши сахрони кесиб ўтди. Бир неча ҳафта давом этган самарасиз қидибувлардан сўнг, барча қўнфироқлари худди марҳумга мотам туваётгани каби чалиниб турган номаълум бир шаҳарга кириб келди. У ҳаттоки бирор марта кўрмаган ва эшитмаган бўлса-да, шимолдан эслан шамоллар учириб келган тузлар таъсирида деворлари емирилган, равоқларининг ёғочи чириб, қорайиб кетган ва эшиги тепасидаги бир парча картондаги «Дағн гулчамбарлари сотилади» деган ёзуви ёмғирдан ўчаёзган уйни (дунёда бундан кўра қайгулироқ ёзув бўлмаса кепрак) дарров таниди. Айни лаҳзадан бошлаб, то Фернанданинг она-Игуменъ¹ назорати остида ўз уйини бир умрга ташлаб кетган ўша муздай совуқ тонггача бўлган вақт шунчалик тез ўтдики, бу муддатда роҳибалар келинлик сарпосини тикишга ҳамда қандил, кумуш идиш-товоқлар, тилла тувак ва икки асрдан бери давом этаётган оиласи ҳалокатнинг сон-саноқсиз, фойдасиз қолдиқларини сандиқларга жойлашга зўрға улгуришди. Дон Фернандо қизини кузатиб боришга кўнмади. У қарзларидан қутулган заҳотиёқ Макондога етиб келишга сўз берди ва қизига оқ фотиҳа бериб, яна ўз кабинетига бекиниб олдида, фарзандига мотам виньеткалари ҳамда оиласи герб тасвири туширилган қоғозларга битилган қисқа мактублар йўллаб турди. Фернанда уйларидан чиқиб кетган куни қайта туғилгандай бўлди. Аурелиано Иккинчи учун эса бу кун ҳам баҳтнинг ибтидоси, ҳам интиҳоси эди.

Фернанда зарҳал гулчалар билан безатилган, эру хотинлик бурчини адо этишдан тийилиш кунлари руҳоний томонидан бинафшаранг сиёҳда белгилаб чиқилган бе-

¹ И г у м е н ъ — аёллар монастирининг бошлиғи.

жирим тақвим олиб келди. Ундан бир қатор саналар, жумладан, якшанбалар, ҳар ойнинг ибодатбоп илк жумаси, рўза ва назр-ниёз кунлари, шунингдек, вақти-вақти билан бўладиган касаллик даврини ҳисобга олмаганди, бинафшаранг чорчўплар сочиб ташланган қуюқ ўрмоннинг ҳар жой-ҳар жойига ташлаб қўйилган қирқ икки яроқли кун қоларди, холос. Вақти келиб бу тиканли тўсиқ қунпаяқун бўлишига ишонган Аурелиано Иккинчи тўй базмини сал узокроқ давом эттириди. Шампан ва конъяқдан бўшаган шишалар уюми уйни босиб кетмаслиги учун уларни ахлат ташувчига тинимсиз чиқариб беришдан чарчаган ва келин-куёв турли вактда турли хоналарда ётишларидан, фанфараю музика овозлари тинмаётганидан, мол сўйиш ҳанузгача давом этаётгани хаёлини банд қилган Урсула ўзининг келинлик тажрибасини эслаб, Фернандадан унинг иффат камари бор-йўқлигини суриштириди. Шундай бўлган тақдирда, бу ҳол эртами-кечми шаҳарга овоза бўлиб, охири ёмонлик билан тугарди. Аммо Фернанда ҳеч қандай камари йўқлиги, фақат тўйдан кейин икки ҳафта ўтишини кутаётганини ва шундан сўнг ўзини эрининг ихтиёрига топширажагини айтди. Дарҳақиқат, ана шу муддат ўтгандан кейин у гунохларнинг ювилиши учун ўзини қурбон қилишга тайёрлаб, куёви ётоғининг эшигини очди. Аурелиано Иккинчи кўзлари хурккан охуникига монанд, мисранг узун соchlari ёстиқка ёйилиб ётган, дунёдаги энг сулув қизни кўрди. Махлиё бўлиб қолган куёв, Фернанда енглари узундан-узун, човида катта, думалоқ, чети маҳорат билан кашталанганде тешиги қолдирилган, қордай оппоқ кўйлак кийиб олганини кейинроқ пайқади. Аурелиано Иккинчи ўзини кулгидан тия олмади.

— Умримда бунақа уят нарсани кўрмаганман! — қичкирди у кула-кула. Кулгиси бутун уйни тутиб кетди. — Мен роҳибага уйланибман.

Орадан бир ой ўтди. Хотини ўша оқ кўйлагини еча-вермагач, у Петра Котесни қиролича кийимида суратга тушириш учун борди. Кейинчалик, у Фернандани йўлдан қайтаришга муваффақ бўлганида, келин ярапшув шавқидан маст бўлиб, куёвнинг хоҳишига рози бўлди, аммо у Аурелиано Иккинчи ўттиз икки қўнғироқли шаҳарга йўл олаётib орзу қилган оромини бахш этолмади. Бир куни

кечқурун, тўнгич ўғиллари туғилмасидан анча илгари, Фернанда эри яширинча Петра Котеснинг ёнига борганини билиб қолди.

— Ҳа, сен ҳақсан, — тан олди Аурелиано Иккинчи ва хотинига ўз ихтиёри билан ҳаммасидан тамоман воз кечишига тайёр одамдай, тушунтира кетди: — Мен поданинг серпуштлигини ўйлаб шу ишни қилдим.

Албатта, хотинни бу гайриоддий далилга ишонтириш учун анча вақт кетди, лекин Аурелиано Иккинчи рад қилиб бўлмас далиллар келтириб, ниҳоят бунга эришганидан кейин, Фернанда ундан факат бир нарсани: — жазман тўшагида ўлиб қолмасликка ваъда беришини сўради, холос. Улар учовлон, бир-бирларига асло ҳалақит бермай яшашни давом эттириши; Аурелиано Иккинчи иккала аёлга ҳам меҳрибон эди. Петра Котес ўз ғалабасидан завқланар, Фернанда бўлса ўзини ҳеч нарсани билмасликка оларди.

Гарчанд, Фернанда эри билан сулҳ тузса-да, қолган Буэндиалар билан тил топишолмади. Урсуланинг илтимослари бекор кетди. Фернанда хотинлик бурчини бажарган кечанинг эртасига қора жун капот¹ кийиб чикиш одатини ташламади. Бу капот аллақачоноқ қўшниларнинг шивир-шивирига сабаб бўлганди. Шунингдек, Урсула Фернандани мўрча ва ҳожатхонадан фойдаланишга, тилла тувагини балиқчалар тайёрлаш учун полковник Аурелиано Буэндиага сотишга ҳам кўндиrolмади. Фернанданинг сўзларни нотўғри талаффуз этиб, ниҳоятда пардалаб, нақ зарбулмасал қилиб айтиши одати Амарантанинг жигига тегар, шу сабаб, у Фернанда билан доимо қандайдир тушуниксиз бир тилда гаплашарди. «Буфа қизфа ҳатто де ўзаро тезагиданфа бурнинифе жийрафа тоифасиданфө-фө», деб қолди Амаранта тўсатдан бир куни.

Фернанда ошкора мазахдан дарғазаб бўлиб, изоҳ сўраганида, Амаранта пардалаб ўтирмади:

— Сен рўза тутиб, савобини кетидан кутадиган одамсан.

Ана шу кундан эътиборан, улар гаплашмай қўйишиди. Жуда зарур пайтлари эса хат ёки воситачи орқали иш тутар эдилар. Фернанда Буэндиаларга ўз аж-

¹ Капот — уй ичида кийиб юриладиган кийим.

додларининг олижаноб анъаналарини сингдирмокка уринарди. У ҳар кимнинг ўзи хоҳлаган пайтда ошхонага кириб овқатланиш одатини йўқотди ва бутун оилани устига қордай опшоқ дастурхон, шамдон ва кумуш идиштовоқлар қўйилган каттакон стол атрофига қатъий бир соатда тўплайдиган бўлди. Урсула энг жўн нарса деб ҳисобладиган тамадди жараёнининг тантанали маросимга айланиши, уйда шу қадар тоқат қилиб бўлмайдиган батартиб муҳит яратдик, ҳатто камгап Хосе Аркадио Иккинчи ҳам бунга қарши чиқди. Лекин бари бир, бу янги қоида, бошқа бир янгилик — кечки ибодат каби тантана қилди; бу эса қўшниларининг эътиборини тортди ва Буэндиаларнинг стол атрофида оддий одамлардек ўтирмасликлари, уларнинг тамаддини нақ ибодат маросимига айлантиргани ҳақидаги овозага айланиб кетди. Ҳаттоки Урсуланинг анъаналар таъсирида эмас, балки оний бир илҳом туфайли туғиладиган ирим-сиримлари ҳам Фернанданинг отамерос иримларига мутлақо зид бўлиб чиқарди. Урсуланинг тўрт мучаси соғ пайти оиланинг эски анъаналарига риоя қилинарди, у кўзи ожизланиб, рўзгор юмушларидан четлашганидан сўнг Фернанда келин бўлиб тушгач, хонадон қаттиққўллик исканжасида қолди. Эндиликда оила тақдирни Фернанда қўлида эди. Урсуланинг хоҳишига кўра, Санта София де ла Пьядад қандолат сотарди, Фернанда эса буни оила учун номуносиб иш деб баҳолади. Эртаю кеч ланг очиқ турадиган уйнинг эшиклари олдин тушки уйқу пайтидагина ёпиқ турса, бора-бора умуман очилмайдиган бўлди. Макондо бунёд бўлганидан бери эшик кесакисида осиғлиқ турадиган бир турам алоэ ва бошоқ ўрнини Исонинг юраги тасвирланган токча эгаллади. Полковник Аурелиано Буэндия бу янгиликларни сезгач: «Биз оқсусякларга айланиб қоляпмиз, — деб норозилик билдириди. — Бунақада консерваторларга қарши уруш очиб, уларнинг ўрнини қиролга олиб беришга тўғри келади». Фернанда полковник билан орани бузмасликка ҳаракат қиласади. Албатта, у полковникнинг мустақиллигидан, уйда жорий этилган янги қоидаларга монелик кўрсатишидан ичиди норози бўларди. Унинг сахар соат бешда қаҳва ичишдан, устахонасидағи тартибсизликдан, илма-тешик бўлиб тўзиб

қолган ёмғирпўшидан, кечқурунлари кўча эшиги ёнида ўтириш одатидан Фернанданинг фифони чиқарди. Лекин Фернанда оила дастгохининг бу бебош мурвати билан муроса қилишга мажбур эди. Чунки полковник йиллару ноумидлик бир амаллаб хонакилаштирган ёввойи ҳайвон эканини, агар ғазаби келса, хонадондаги янгича тартибни таг-томири билан қўпориб ташлашини яхши биларди. Эри тўнғич фарзандига катта бобосининг исмини қўйганида, Фернанда эътиroz билдиrolмади. Аммо қизча қўрганида чақалоққа онаси шарафига Рената, деб исм қўяжагини баралла айтди. Урсула эса уни Ремедиос деб атаймиз, дея туриб олди. Аурелиано Иккинчи антиқа воситачилик вазифасини бажарган кескин баҳслардан кейин, қизчага Рената Ремедиос, деган исм қўйишиди. Фақат онасигина уни Рената деб чақирап, қолган ҳамма эса Ремедиоснинг исмини кискартириб Меме дейишарди.

Фернанда дастлаб ота-онасидан гап очмасди, аммо кейинчалик уларни очиқчасига улуғлай бошлади. У отасини нақ авлиё қилиб тасвирлар эди. Қайнотасининг бунчалар кўкка кўтарилишидан таажжубланган Аурелиано Иккинчи ўзини тиёлмай, хотини йўқ пайтда қайнотаси ҳақида ҳазил-хузул қиласарди, бошқалар ҳам унга эргашар эди.

Хаттоки оила тинчини жон куйдириб қўриқлаб уйларидаги favғолардан пинҳоний азият чекиб юрувчи Урсула ҳам бир куни: «Кенжা неварамни папалик тахти кутмоқда: чунки унинг «бобоси авлиё, онаси қиролича, отаси эса мол ўғриси», деб колди. Бу шўх фитначиларнинг майнавозликларига қарамай, Аурелиано Иккинчининг болалари боболарини доимо диёнатга доир шेърлар битилган мактублар, рождество арафасида эса совғалар солинган улкан қути (у шунчалар катта бўлардики, эшиқдан хонага базўр олиб киришарди) юбориб турадиган афсонавий одам, деб ўйлашга одатланишиди. Дон Фернандо невараларига аждодларидан қолган мулкнинг энг сўнгти қолдиқларини бирин-кетин жўнатарди. Болалар хонасида улардан катталиги авлиёларнинг аслига тенг келадиган шакллар ва меҳроб ясашди, шиша кўзли бу авлиёлар худди тириқдек одамни фулғулага солар, уларнинг эгнидаги гул солиб мохирона тикилган мовут

кийимлар эса Макондодаги энг чиройли либос хисобла-нарди. Тўралар хонадонларининг дафнга дахлдор кўхна, мунгли ҳашами аста-секин Буэндиаларнинг шинам ва ёруғ уйига ҳам кўчди. «Бизга бутун оиласвий қабристонни юбо-ришди, — деди бир пайт Аурелиано Иккинчи. — Маж-нунтолу қабртошлар етишмай турибди, холос». Гарчанд боболари юборадиган кутиларда болаларбоп ҳеч вақо бўлмаса-да, неваралар барибир декабрь ойини ҳар йили сабрсизларча кутишар, чунки қадимий ва кутилмаган бу-юмлар уларнинг ҳаётига доимо аллақандай ранг-баранглик бахш этарди. Ўнинчи рождествога ўтар чори, кичик Хосе Аркадиони семинарийга жўнатишга ҳозирлик кўри-шаётганларида, боболаридан бу қути михланган, нам тег-масин учун чокларига қатрон суртилган, устига готик харфларда «Сеньора дон Фернанда дель Карпио де Бу-эндия зоти олияларига», деб битилган эди. Фернанда ётогига ўтиб хатни ўқиётган пайтда, болалар қутини очишига ошиқиб югуришди. Ҳар галгидек Аурелиано Иккинчи уларга кўмаклаша бошлади. Қатронни киртишлаб ташлашди, михларни суфуриб қипиқларни олиб ташлашди ва унинг остида мис мурватлар билан маҳкамланган узун қўрғошин сандиқни кўришди. Сандиқнинг саккиз мурватини бураб чиқарган Аурелиано Иккинчи ногаҳон қичқириб юборди ва болаларни четта олишга аранг улгурди: у андак кўтаришган қопқоқ тагида дон Фернандонинг ўлигини кўрди. Марҳумга қора либос кийдирилган, кўкрагига хоч кўйилган эди. Жасаднинг, куртларнинг кўпикли, бижғиган кайласида аста-секин димиқкан териси эса сассиқ кекириқдек товуш чиқариб ёриларди.

Рената туғилганидан сўнг хийла вакт ўтгач, Неерланд муваққат битимининг галдаги йиллиги муносабати билан ҳукумат дафъатан полковник Аурелиано Буэндианинг юбилейини нишонлашга кўрсатма берди. Бундай қарор расмий сиёсатга шу қадар қовушмасдик, полковник ҳеч иккиланмасдан рад этди ва қутлаш маросимидан воз кечди. «Мен «қутлаш» сўзини биринчи марта эшитишим, — деди у. — Лекин у нимани англатмасин, бари бир, бу очиқдан-очиқ таҳқирдир». Унинг тор устахонаси турли вакилларга тўлиб-тошди. Илгарилари полковникнинг атрофида қузғундек айланадиган ўша қора костюмли адвокатлар яна пайдо бўлишди, улар энди

кексайиб қолишган, аммо аввалгидан салобатлироқ эди. Полковник адвокатларни кўриб, уларнинг урушни боши берк қўчага олиб кириш мақсадида келганларини эслади, сурбетларча мақтovларга чидай олмай, мени холи қолдиринглар, деб буюрди. Сиз таъкидлаёттандек миллат озодлиги курашчиси эмас, балки ўтмиши йўқ оддий хунармандман, бирдан-бир орзуим олтин балиқчалар орасида холдан тойиб, қашшоқ ва унутилган одам сифатида ўлиш, деди у. Республика президентининг Макондодаги тантанада шахсан иштирок этиши ҳамда полковникка Ҳурмат орденини топшириши хақидаги хабар уни айниқса фазабга солди. Полковник Аурелиано Буэндиа президентга қуйидагиларни сўзма-сўз етказишиларини илтимос қилди: «Хукумат қонунини бузгаётгани, мансабни сунистеъмол қилаётгани учун президентнинг пешонасига ўқ уза-диган қулай вазиятни сабрсизлик билан кутаман». У шу қадар қизиққонлик билан дўй-пўписа қилдики, оқибат-натижада республика президенти энг сўнгги дақиқада аҳдидан қайтиб, орденни шахсий вакили орқали бериб юборди. Тўрт томондан кўйишмагач, полковник Херинельдо Маркес илтимос ва талабларга кўнди ва охири эски куролдош дўстини авраш мақсадида ўзининг шол ётган тўшагини тарқ этди. Полковник Аурелиано Буэндиа тўрт киши кўтариб олган тебранма курсидаги катта ёстиқлар орасида ўтирган дўстини кўрганида, ёшлик йилларидан буён ғалаба, мағлубиятни бирга тотиб келаётган полковник Херинельдо Маркес хузурига фақат бир мақсад — унинг азми қарорини кўллаб-кувватлаш учун бор кучини тўплаб келганига бир зум хам шубҳа қилмади. Аммо ташрифининг асл муддаосини билгач, устахонадаги курсини полковник Херинельдо Маркес билан бирга чиқариб ташлашни сўради.

— Сени аввалроқ отиб ташласам бўларкан, дўстим, — деди Аурелиано Буэндиа, — ўшанда бугунгидақа номусга қолиб юрмасдинг.

Хулласи қалом, кутлов маросими Буэндиаларнинг иштирокисиз ўтди. Кутлов карнаваллар хафталигига тасодифан тўғри келди, аммо хукумат мени атай мазах қиляпти, деган фикр полковник Аурелиано Буэндиага тинчлик бермасди. У устахонада ўтириб ҳарбий музика

садолари, артиллерия залпини, қўнгироқлар жарангию кўчаларига унинг номи берилиши муносабати билан сўзланган нутқларнинг айрим жумлаларини эшилди. Конли уруш бошлай олиши ва консерваторлар ҳокимииятини таг-томири билан йўқ қилиши учун эндиликда ўша ёшлик матонати етишмаслигини сезган полковник Аурелиано Буэндианинг кўзлари мағлубиятга учрагандан сўнг илк бор ёшланди.

— Тинч кўйинглар, — деди полковник Аурелиано Буэндиа, — мен бандман.

— Оч, — Урсуланинг товуши ҳамишагидек вазмин эди. — Бунинг байрамга хеч алоқаси йўқ.

Сўнг эшик лўқидонини суриб, даҳлизда турган ўн етти нафар эркакни кўрди, гарчанд, уларнинг ташки қиёфаси, афт-ангори, ранг-туслари турлича бўлса-да, уларга хос бўлган умумий бир ўхшашлик мавжуд эди. Шу боис уларни дунёнинг истаган бурчагида ажратиш мумкин эди. Улар полковникнинг ўриллари эди. Акаукалар гарчи бир-бирларини мутлақо танимасалар-да, юбилей тўғрисидаги хабарни эшишиб, ҳар бири ўзича соҳилнинг энг узоқ бурчакларидан келишган эди. Улар исмлари Аурелиано эканидан фахрланишарди. Мехмонлар уч кун ичидаги уйини остин-устун қилиб ташлашди. Бундан Урсула қувонар, Фернанданинг жаҳли чиқар эди. Амаранта эски қофозлар орасидан Урсула бир пайтлар ҳар бир неварасининг туғилган ва чўқинтирилган куни ҳамда адресини ёзиб кўйган дафтарчани қидириб топди. Бу рўйхатга қараб йигирма йиллик урушнинг ҳар бир йилини хотирада қайта тиклаш мумкин эди. Шунингдек, полковникнинг кўзғолончилар сафига қўшилиш хомхәли билан Макондодан йигирма бир кишини бошлаб чиққан тонгги сафаридан тортиб, то устига қотиб қолган қондан дағаллашиб кетган ёмғир-пўшда уйига қайтиб келган сўнгги сафаригача бўлган барча юришларини кузатиш мумкин эди. Аурелиано Иккинчи қариндошларининг ташрифини шампан виноси ва аккордеонли сершовқин базм билан нишонлади. Мехмонлар уйдаги гулдонларнинг нақ ярмини чилпарчин қилишди, каттакон ҳўқизни кўрпага ўраб гандираклатиш ниятида кува-кува, атиргулларни пайҳон қилишди, барча товуқларни отиб ташлашди. Амарантани Пьетро

Креспининг ҳазин вальсларига раксга туширишди, Гўзал Ремедиосга шим кийдириб, учига соврин илинган узун ходага чиқаришди; улар емакхонага хайдаб кирган, танасига ёғ суркалган чўчқа Фернандани туртиб йикитди. Аммо кўнгилсизликлардан ҳеч ким арз қилмади, чунки бутун уйни афдар-тўнтар қилиб ташлаган бу зилзила уларга аллақандай хузурбахш бўлиб туюлди. Дастлаб ўз ўғилларини аллақандай ишончсизлик билан кутиб олган ва ҳатто айримларининг ўз зурёди эканига шубҳа қилган полковник Аурелиано Буэндиани уларнинг қиликлари қувонтириди ва жўнашлари олдидан у ҳар бирига биттадан тилла балиқча ҳадя этди. Одамови Хосе Аркадио Иккинчи эса амакиваччаларини хўroz уриштиришга таклиф қилди. Бу воқеанинг фожеа билан тугашига оз қолди. Аурелианоларнинг кўпчилиги хўroz уриштиришнинг ҳадисини олган эдилар. Улар беллашувда пешқадамлик қилаётган падре Антонио Исабелнинг муттаҳамлигини дарҳол фош этишди. Қариндошлари сайр-томоша ва ўйин-кулгига ўчлигини сезган Аурелиано Иккинчи уларни олиб қолишга аҳд қилди. Унинг таклифига куч-қувватга тўлиб-тошган ва бобоси каби тадқиқот ишларига мойил зўр баҳайбат мулат – Фамгин Аурелианогина рози бўлди. У омад қидириб дунёнинг ярмини кезиб чиққан, энди унга қаерда яшашнинг қизифи йўқ эди. Бошқалари эса, гарчанд, ҳали оиласи бўлиш маса-да, ўз тақдиримизни топганмиз, деб хисоблашарди. Уларнинг барчаси қўли гул хунармандлар бўлиб, рўзгор тутишни ҳам жойига қўядиган одамлар экан.

Чоршанбада, улуғ рўзанинг биринчи кунида, йигитлар ўз уйларига жўнаб кетмасларидан бурун, Амаранта уларни кийимларини алмаштириб, черковга боришга ундинди. Полковникнинг ўғиллари черковга тазарру учунмас, балки эрмак учун боришди. Падре Исабель ҳар бирининг пешонасига кулдан хоч тасвирини чизиб қўйди. Қайтиб келишгач, уларнинг кенжаси пешонасини артмоқчи бўлса, ҳеч ўчмади. Акаларининг манглайидаги белгилар ҳам ўчмади, сув ва совун, кум ва чипта, охири эса жилвиртош ва жавҳарни ишга солишди, бироқ хочни ўчира олишмади. «Қайтага яхши-ку, — деди Урсула ака-укалар билан хайрлашаётib, — энди сизларни ҳеч ким адаштирумайди».

Улар оркестр садолари остида, бир тўп бўлиб ва шаҳардагиларга Буэндиалар пушти асло қуримайди, деган тасаввур қолдириб, йўлга тушдилар. Телба ихтирочи Хосе Аркадио Буэндия орзу қилган ўша муз фабрикасини Фамгин Аурелиано шаҳар четида бунёд этди.

Макондога келганидан бир ой ўтгандан сўнг, ҳамма таниб, ёқтириб қолган Фамгин Аурелиано онаси ва эрга чиқмаган синглиси (у полковникнинг кизи эмасди) учун қулай жой излаб, майдон кунжагидаги катта, беўхшов ва эски иморатга қизиқиб қолди. Бу бино жуда ташландик ахволда эди. Фамгин Аурелиано одамлардан эгасини сурништириди, унга, бу уй бўш, деб айтишди. Кесакхўр бир бева яшаркан, уни ўлимидан олдин икки маротаба — майда сунъий гуллар қадалган шляпа ва эски туфлида майдонни кесиб, епископга ёзган хатини жўнатиш учун почта идораси томон бораётганида кўришган экан. Йигит беванинг яккаю ягона дугонаси бағритош бир оқсоч аёл бўлганини ва у уйга кириб қолган ит, мушук ҳамда бошқа жониворларни ўлдириб, шаҳарни қўланса хид қоплаши учун жасадларни кўччанинг ўртасига иргитишини билиб олди. Уй сохибаси ва унинг оқсочи уруш тамом бўлишидан анча илгари ўлиб кетганлигига ҳамманинг ишончи комил бўлди. Иморат эса кўпдан буён қаттиқроқ қиши ва бўрон бўлмаётгани учунгина кулаб тушмаганди. Ошиқ-мошиқларини занг еб битирай деган эшиклар гўё ўргимчак ипларига осилиб тургандай эди; дераза ромлари намлиқдан шишиб кетганди; галереядаги ўйдим-чукур бўлиб кетган цемент полдан ўт ва дала гуллари униб чиқкан бўлиб, калтакесак ҳамда бошқа жониворлар ўрмалаб юрарди. Хуллас, айни манзара уйда қаришиб эллик йилдан буён ҳеч ким яшамаётганини билдиради. Бесабр Фамгин Аурелианога уйни эгаллаш учун бу далилларнинг чораги ҳам кифоя қиласарди. Фамгин Аурелиано оёғи остидан чиқкан чанг босилгунича осто-нада кутиб турди, сўнгра меҳмонхона ўртасидаги ўтган аср модасида кийинган озиб-тўзган аёлга кўзи тушди, унинг бирорта туки қолмаган бошидан бир неча дона сарфиш ўт ўсиб чиқкан, ҳали гўзаллигини йўқотмаган йирик кўзларида умид учқунлари сўна бошлаган, ёлғизлик азобидан ажин тушган озғин юzlари тиришиб кетган эди.

Арвоҳ билан учрашувдан ҳаяжонга тушган Фамгин Аурелиано аёл кўлидаги эски нусха ҳарбий тўппончадан ўзини нишонга олганини сал кечикиброқ пайқади.

— Мени кечиринг, — деди у шивирлаб.

Аёл эски буюмлар билан тўлиб-тошган хонанинг ўртасида турганича, пешонасига кулдан хоч тасвири туширилган, кенг елкали бу паҳлавонни диққат билан кузатди ва ҳали батамом босилмаган фира-шира губорда у кўзига қўшофиз милтиқ осиб олган, кўлида қуён тутган одамдек туюлди.

— Ўйк! Худо ҳақи! — қичқирди аёл хирилдоқ товушда.

— Менга энди буни эслатиш шафқатсизлик бўлади.

— Мен уйингизни ижарага олмоқчи эдим, — деди Фамгин Аурелиано.

Шунда аёл яна тўппончасини Фамгин Аурелианонинг пешонасидаги хочга тўғрилади ва қатъийлик билан тепкини кўтариб қўйди.

— Кетинг, — деб буюрди у.

Кечқурун, овқат маҳали Фамгин Аурелиано воқеани уйдагиларга сўзлаб берди ва унинг ҳикоясидан ғамга ботган Урсула кўзёши қилиб олди. «Вой худойим-эй, — дея илтижо қилди у бошини чангллаганча. — У ҳали тирик экан-да!» Вақт, урушлар, бехисоб баҳтсизликлар туфайли Урсула Ребекани бутунлай унутиб юборганди. Кексайиб қолган бир сўзли Амарантагина, Ребека тирик, деган ўйдан халос бўлолмасди. У тонглари фариб тўшагида чўчиб уйғониб кетганида ҳам, сўлиган баданини юваётганида ҳам, оқ газламадан тикилган кампирлар-боп юпка ва корсажини кияётганида ҳам, мудҳиш гуноҳини эслатувчи қора билакбандини алмаштираётганида ҳам Ребека ҳақида ўйларди. Амаранта ухлаётганида ҳам, бедорлигида ҳам, рухи кўтаринки ва нияти бузилган дақиқаларда ҳам доимо Ребекани ўйларди; ёлғизлик унинг хотираларини маълум бир тартибга солди — турмуш юрагига қалаб ташлади, кўнгилга ғам-ғуссаларни эслатувчи суприндиларни ёқиб юборди ва бошқа қатор аччик хотираларини тозалаб, уларга мангулик ато этди. Гўзал Ремедиос Ребеканинг ҳаёт эканини Амарантадан яширди. Улар унинг путурдан кетган уйи ёнида ўтишаётганида, Амаранта қизга ҳар сафар Ребеканинг нонқўрлиги ёки рақибасининг номи билан боғлиқ аллақандай

кўнгилсиз ёки беҳаё воқеа тўғрисида хикоя қилиб берар ва ҳолдан тойдиргувчи адоватини шу йўсиnda Гўзал Ремедиос билан бирга баҳам кўришга, уни ўлимидан сўнг давом эттиришга интиларди. Лекин унинг уринишлари мудом самарасиз якунланар, чунки Гўзал Ремедиосга бошқаларни ҳаяжонлантирувчи эҳтирослар мутлақо ёт эди. Урсуланинг ҳислари эса Амарантаникига батамом зид эди; Ребека у учун барча разилликлардан холи бир хотира эди; Урсуланикига ота-онасининг шакилдоқ сүяклари солинган қоп билан бирга келтирилган бу бечора митти қизнинг сиймоси Ребекани Буэндиалар авлодига номуносиб қилиб кўйган ўша шармандали хатти-харакати ҳақидаги хотирадан устун чиқди. Аурелиано Иккинчи Ребекани уйларига кўчириб келиб, унга фамхўрлик кўрсатишга қарор қилди, аммо Ребеканинг ўжарлиги туфайли бу эзгу ният амалга ошмади; Ребека ёлғизликнинг имтиёзини кўлга киритиш учун жуда кўп қайғу-мусибат чекди ва бу имтиёзни у ўзгалар паноҳидаги шафқатга, сохта лаззатлардан иборат беором кексаликка алмаштиришни хоҳламади.

Февраль ойида Макондога полковник Аурелиано Буэндианинг пешоналаридаги хоч тасвири ҳали ҳам ўчмаган ўн олти ўғли яна келганида, Фамгин Аурелиано Ребека ҳақида гапириб берганда улар бир зумда бу уйни сувоқдан чиқаришди, эшик ва деразаларини алмаштиришди, пештоқини дилни яйратадиган ёркин рангга бўяшиди, деворларга тиркагич ўрнатишиди, галерея полини қайтадан цементлашди. Аммо уйнинг ичкарисини тузатишларига эса рухсат бўлмади. Ребека ҳатто эшик ёнига ҳам яқин келмади. Ака-укалар шошиб-пишиб таъмирлаш ишларини тугатгач, Ребека қийматини ҳисоблаб чиқди-да, кекса оқсочи Архенидадан уларга бир ховуч танга бердириб юборди (бу пуллар охирги урушдан сўнг муомладан чиқарилгану, Ребека ҳамон яроқли деб ўйлар эди). Ўғлонлар Ребека билан бу дунё ўртасида нақадар чуқурchox ҳар борлигини сезишиди ва таркидунё қилган бу аёлни то қалбидаги ҳаёт учқуни батамом сўнмагунча, бирор жойга олиб кетиш мумкин эмаслигини тушунишиди.

Полковник Аурелиано Буэндианинг ўғиллари бу гал келишганида, энди Жавдарранг Аурелиано Макондода

қолиб Фамгин Аурелиано билан бирга ишлай бошлади. У полковникнинг чўқинтиргани уйга олиб келган илк ўйиларидан бўлиб, Урсула билан Амаранта яхши эслаб қолишганди, чунки у қўлга тушган барча мўрт буюмларни бирпасда синдириб ташлаган эди. Бетида чечак излари қолган ўрта бўйли бу йигитнинг болалиқдаги бузармонлиги ҳамон қолмаган эди. Э-хе, қанча ликопчаларни синдириди, ҳатто қўли тегмаса-да, ёнида турган идишлар чилпарчин бўларди. Кимматбаҳо сервисини аяган Фернанда унга қалайи ликопчалар харид килишга шошилди, аммо тез фурсатда бу мустахкам металл идишларда ҳам заха ва дарз кетган жойлар пайдо бўлаверди. Самимияти ва ишчанлиги туфайли Жавдарранг Аурелианонинг ўзини ҳам мушкул аҳволга солиб қўядиган тузалмас қусурини одамлар кечиришарди. Қисқа вақт ичида у муз ишлаб чиқаришни шунчалик қўпайтирдики, маҳсулот ҳажмига маҳаллий бозорнинг харид имкониятлари торлик қилди ва Фамгин Аурелианони водийнинг бошка ерларида ҳам муз сотиш муаммоси ўйлантириб қўйди. Худди шу пайт унинг миясига ажойиб фикр келди.

— Темирийўл ўтказиш керак, — деди Фамгин Аурелиано.

Бу — Макондода «темирийўл» сўзининг биринчи марта жааранглаши эди. Фамгин Аурелиано чизган чизмалар бир вақтлар Хосе Аркадио Буэндианинг ҳукумат раҳбарларига йўллаган қуёш уруши қўлланмасининг бевосита давоми ҳисобланар ва буни кўрган Урсуланинг, Вақт олдинга эмас, балки доира бўйлаб ҳаракат қиласи, деган шубҳаси тасдиқланди. Аммо Фамгин Аурелиано бобосидан фарқли ўлароқ, на уйқусини, на иштаҳасини йўқотди ва на дилгирлик кайфияти билан бирорларни қийнади, аксинча, ҳайратомуз лойиҳаларини пишитар экан, уларнинг яқин фурсат ичида амалга ошишига қатъий ишонар, қиймату муҳлатга алоқадор барча ҳисоб-китобларни уқув билан тузар ва режаларини ҳеч иккиланмай амалга оширади.

Аурелиано Иккинчининг катта бобосига ўхшаб кетиши ва нимаси биландир полковник Аурелиано Буэндиадан фарқ қилиши, энг аввало унинг ўтмишнинг аччик сабоқларига мутлақо бефарқлигидан эди; у бир вақтлар акасининг бехуда кемасозлик саноатига аямай пул сочга-

нидек темирийўл қурилиши учун ҳам хасислик килиб ўтирамади. Фамгин Аурелиано тақвимга бир қўз ташлаб олдида, ёмғирлар мавсуми тугаши билан қайтишга ваъда бериб, чоршонба куни жўнаб кетди. Шу-шу, дом-дараги бўлмади. Жавдарранг Аурелиано фабрика ишлаб чиқарган ошиқча маҳсулотлар орасида нафаси ичига тушиб сув ўрнига мева шарбатидан муз тайёрлаш устида тажрибалар ўтказар экан, кутилмагандан музқаймоқ ишлаб чиқаришга асос солди. Эндиликда у ўзиники деб хисоблаган фабриканинг маҳсулотлари турини кўпайтиришини режалаштирди, негаки ёмғирлар мавсуми ва ёз ўтиб кетган эса-да, акасидан ҳануз дарак йўқ эди.

Кишининг бошларида дарёда кир чаяётган аёл асабий бир ҳолатда дод-вой солганча, шаҳарнинг марказий қўчасига караб юурди:

— Қаранглар, даҳшатли бир нарса келяпти! — бақириарди аёл. — Худди фидиракли ошхонага ўхшайди, ортига бутун бир шаҳарни тиркаб олган!

Макондо ўша замон даҳшатли хуштак ва ҳарсиллагандаги пишқириқни эслатадиган товушдан ларзага келди. Кўпчилик бундан бир неча хафта илгари ишчилар артели аъзоларининг ёғоч ва темир из ётқизишганини кўришган, лекин бунга ҳеч ким эътибор бермаган, чунки ҳаммалари буни ўша юз йил бурунгидек хуштак ва дўмбира чалиб, Куддуси Шариф даҳолари ихтиро қилган фалати суюк дориларни овоза килиш учун қайтиб келган лўлилар қавмининг галдаги найранги, деб ўйлашган эди. Аммо дастлабки саросима тарқагач, барча макондоликлар кўчага отилиб чиқиши ва паровозда туриб қўл силкиётган Фамгин Аурелианони, гуллар билан бе затилган, роса саккиз ой кечикиб келган биринчи поездни кўришиди. Бу — Макондо бошига чексиз шубҳаю ишонч, эзгулик ва ёвузлик, беҳисоб ўзгариш, офату кулфат ёғдиришга маҳкум этилган, кўринишидан беозоргина сариқранг поезд эди.

Кетма-кет фаройиб ихтиrolардан эс-хушини йўқотиб кўйган макондоликлар ҳатто хайратланишга ҳам улгуринади. Фамгин Аурелиано поездда олиб келган электр машина (унинг жонга тегувчи, «тум-тум»га ўрганиш учун анча вақт ва куч керак бўлди) токидан бўзарган чироқларини томоша қилганча, кечалари ухламай чиқишар

эди. Улар омадли коммерсант дон Бруно Креспининг жафига ўхшаган кассали театрда намойиш этадиган ҳаракатланувчи расмлардан ғазабланишар, негаки бир фильмда ўлиб, дафн этилган, раҳмдил томошибинларнинг аччиқ кўзёшини оқизган қаҳрамон бошқа фильмда яна тирилиб қолар ёки хабашга айланган бўларди. Икки сентаво ҳақ тўлаган оломон кўз кўриб-кулоқ эшитмаган бу масхарабозликка чидай олмай, барча курсиларни синдириб ташлади. Алькалъ¹ ўзининг маҳсус ахборотида, дон Бруно Креспининг қаттиқ талабига биноан, оломонга иллюзия²лар кўрсатувчи кино бор-йўғи бир аппарат эканини, дарғазаб бўлишига арзимаслитгини тушунтириб берди; бу мужмал изоҳлардан сўнг лўлиларнинг янги бир бемаъни найрангига қурбон бўлибмиз-да, деб ўйлашди ва ўз кулфатимиз ўзимизга етиб-ортарди, уйдирма шахсларнинг уйдирма мусибатларига кўзёш қилишимизга хожат йўқ, деб кинога бормасликка қарор қилиши.

Мажаллий чолғу оркестрининг нонини яримта қилган граммофонлар пайдо бўлганда ҳам худди шундай ходиса юз берди. Қизиқувчанлик илгари одамларнинг келиши таъкиқланган бу кўчадаги мижозлар сонининг ўсишига сабаб бўлди ва хатто, айтишларича, бу жумбоқли буюми яқиндан кўриш истагида шаҳарнинг обрўли аёллари эркакча кийиниб келишарди, улар граммофонларнинг нақ пинжига тиқилиб олишиб, узоқ тикилишардики, одамлар тез орада, граммофон ҳамма ўйлагани ва француз гетералари ишонтиришга уринишгани каби сехрли тегирмон эмас, балки оддийгина ўйинчоқ, унинг куйини эса оркестрининг қалбни тўлқинлантирувчи, инсоний, тўла ҳаёт хақиқати билан йўғрилган куйига мутлақо таққослаб бўлмайди, деган қарорга келишди. Граммофонлар тез тарқалиб, ҳар бир хонадонда учратиш мумкин бўлса-да, одамларнинг ихлоси қайтиб кетган эди. Лекин уни болаларнинг овунчоғи сифатида харид килишган, кичкиналар энди бу антиқа машиналарнинг «ичак-чавоги»ни ағдариб, кўнгилларини хуш этишарди. Шаҳарликлардан бири темирийўл станциясида ўрнатилган, узун айланма даста-

¹ А л к а л ь д — доруга, шахар хокими.

² И л л ю з и я — воқеаликни нотўри идрок килишдан хосил бўлган сохта тасаввур, хомхаёл.

ли, олдинига граммофоннинг жўн нусхаси, деб юрган аппарат телефон эканига ишонч ҳосил қилганидан сўнг энг беўй одамлар ҳам саросимага тушиб қолишди. Худои таоло гўёки макондоликларнинг ҳайратлари чегарасини текшириб қўриш мақсадида уларни мудом завқ ва умидсизлик, шубҳа ва эътироф ўртасида иккилантириб туришга аҳд қилганга ўхшарди. Бу – ҳақиқат билан ҳом ҳаёлнинг чалкаш-чулкаш қоришуви эдик, ҳатто Хосе Аркадио Буэдianiнг каштан остидаги арвоҳи ҳам изтиробга тушиб, куппа-кундуз куни уй бўйлаб кеза бошлиди. Темирйўл расмий равишда очилиб, чоршанба куни соат ўн бирда поезд келадиган, ёзув столи қўйилиб телефон ва билет сотиш учун ойнacha ўрнатилиб ёроч павильонли ўртамиёнагина станция курилгач, Макондо қўчаларида ўзини оддий юмушлар билан юрган тўпори одамлар деб атаган, аслида эса цирк артистларига ўхшаб кетувчи эркагу аёллар пайдо бўлишди. Кўчама-кўча ташиб юриб, суви қайнаганида хуштак чалувчи декчадан фойдаланиш ҳамда рўзанинг еттинчи куни жонни соғомон сақлаб қолиш коидаларини бирдай сўзамоллик билан тушунтираётган бу дайди найрангбозлар, гарчи лўлиларнинг қилиқлари боис оғзи куйган бу шаҳарда ҳеч қанақа муваффақиятга умид боғлашмаса-да, лаванглар ҳисобига (бундайлар эса ҳамма жойда топилади) анчагина маблағ жамғаришди.

Бир чоршанба куни Макондога бу товламачилар билан биргаликда оғиздан қулги аримайдиган, пакана мистер Герберт ҳам келди ва орадан кўп ўтмай, Буэндиалар оиласида яшай бошлиди. У чавандозлар чалвори, чарм кўнжли этик, пўқак қулоқчин кийиб олган, пўлат гардишли кўзойнаги ойнаси остидан икки кўзи сарғайиб кўринарди. Бир шингил бананинг еб тугатмагунича, ҳеч ким унга эътибор қилмади. Аурелиано Иккингчи уни «Ёқуб мусофирихонаси»да дафъатан, бўш хона йўқлигидан ғазаби қайнаб, испан тилини бузиб алланарсалар деяётганида учратди ва ҳар сафаргидек, бу келгиндини ҳам уйига бошлаб келди. Мистер Герберт бир-бирига боғланадиган бир неча аэростатлари¹ билан қарийб ер юзининг ярмини айланиб, ҳамма жой-

¹ А эростат – хаво шари. (Ред.)

да ҳам каттагина даромад қилғанди, аммо у макондо-ликлардан бирортасини ҳам осмонга күтаришга муваффақ бўлолмади, чунки лўлиларнинг учарбўйраларини кўрган одамлар учун аэростат бир қадам ортга чекиниш эди. Мистер Герберт бир ҳафта юргач, ноилож қайтиб кетишга мажбур бўлди.

Одатдагидек тушлик пайтида емакхонага йўлбарс терисига ўхшаш йўл-йўл бир бош банани олиб келишганда, Герберт биринчи банани ҳафсаласизлик билан узуб олди. Аммо кейин яна биттасини, сўнг шоша-пиша бошқасини узуб олди; сухбатини бир зум тўхтатмай, банан кетидан банан ер, уларни обдон чайнаб, лаззатини татиб, олимликка хос лоқайдлик билан хузур қиласарди. Биринчи бошни тугатгач, яна банан олиб келишларини сўради. Сўнгра доимо ўзи билан олиб юрадиган асбоб-ускуналар кутисидан ўлчов асбоблари солинган кичик филоф чиқарди. Бананлардан бирини гавҳарфурушга хос шубҳа билан атрофлича ўрганиб чиқди; унга маҳсус жарроҳлик наштари билан ишлов берди, дорихона тарозисида тортиб кўрди, куролсоз усталар фойдаланадиган калибрда ўлчади, кейин қутисидан бошқа асбоблар комплектини олиб, бананларнинг ҳароратини, намлигини ва рангини аниқлади. Бу иш шу қадар қизиқарли туюлдики, ҳеч ким бемалол овқатлаша олмади: барча мистер Герберт якунловчи фикр айтиб, ҳамма нарса аниқ-равшан бўлишини кутарди. Лекин у муддаосини айтмади. Кейин мистер Герберти шаҳарнинг чеккасида кўришди, у қўлига дастали тўр ва сават ушлаганча, капалак тутарди.

Навбатдаги чоршанбада эса бир гуруҳ инженер, агроном, гидрогеолог, топограф ва ер ўлчовчилар келишли, улар мистер Герберт капалак қувиб юрган жойларни бир неча ҳафта ўрганишиди. Анчадан сўнг кумуш билан ишлов берилган, диванига баҳмал тортилган, томи ҳаворанг ойналардан иборат сариқ поезднинг думига уланган вагонда жаноб Жек Браун келди. Бошқа вагонда келишган, илгарилари полковник Аурелиано Буэндиани ҳамма с尔да кузатиб юрган ўша адвокатларга ўхшаш қора кийимдаги димоғдор хуқуқшунослар жаноб Брауннинг атрофифа гирдикапалак бўлишаётгани туфайли агрономлар, гидрогеологлар, топограф ва ер ўлчовчиларни ҳам худди

аэростатлари ва турли-туман капалаклари бўлган мистер Герберту филдиракли мақбараю қопонгич немис овчаркаларига эга жаноб Браун каби урушга дахлдор одамлар бўлса керак, деб ўйлашди. Ўй суриш учун эса вақт етишмасди, Макондонинг ҳамма нарсадан шубҳаланувчи кишилари атрофда нималар бўляпти ўзи, дея сўрашга шайланиб турганда шаҳар кутилмаганда дунёнинг турли гўшаларидан келган ажнабийлар қароргоҳига айланди. Орада хеч қанча вақт ўтмай, гринго¹лар ўзларининг хуморкўз, муслин кўйлакли ва катта шляпали хотинларини олиб келишибди ва темирйўлнинг нариги томонидан яна бир шаҳар барпо этишибди; кўчаларига пальмалар ўтқазишибди, уйларининг деразаларига симтўр, айвонларига оқ столчалар кўйишибди, шифтга улкан парракли вентиляторлар осишди, уй биқинидаги каттакон яшил ўтлоқда товусу беданалар сайд қилиб юришарди. Бу даҳа худди электрлаштирилган баҳайбат товуқхона каби баланд темир панжара билан ўралди, ёзнинг салқин тонгларида панжаранинг бир чеккаси тин олиш учун қўнадиган қалдирғочлардан қорайиб турарди. Ажнабийларнинг Макондода нима қидираётгани ва улар чиндан ҳам саҳоватпешами-йўқлигини хеч кимса билмас, улар эса аллақачон ҳамма жойни остин-устин қилиб юборишган эди. Келгиндилар ўзбошимчалиги лўлиларнинг ўша тартибсизлигидан ошиб тушган ва бу вақтингчами ёки доимиими, тушуниб ҳам бўлмасди. Бошида фақат худога бўйсунувчи кучлар ёрдамида ёмғир ёғиши маромини ўзгартиришибди, дарёни (унинг оқ тошларину муздек суви билан) шаҳарнинг нариги бурчагига, қабристоннинг ортига буришибди, худди шунда, дарё сувига суюкларидан анқиётган порох хиди уриб қолмаслиги учун Хосе Аркадионинг фиштлари нурай бошлаган қабри устига темир-бетон мақбарача қуришибди. Ўз дилбарларини бирга олиб келмаганлари учун эса ишқ-муҳаббати қайнаб турган француз гетераларининг кўчаси каттакон, темир панжарали шаҳардан ҳам йирикроқ шаҳарга айланганди ва чоршанбаларнинг бирида йўлдан оздиришнинг қадимий усувларидан тортиб, қолган ҳамма усувларини мукаммал эгаллаб олган ҳамда жамики ланжларни уйғотиб юборишга, тор-

¹ Гринго – ажнабий, келгинди (Ред.)

гинчоқларга турткى беришга, тамагирларнинг нафсини қондиришга, камтарларнинг юрагига чўф ташлашга, димоғдорларнинг таъзиини беришга, таркидунё қилгандарни эса қайта тарбиялашга тайёр антиқа қиёфали фоҳишалар ва вавилон фосикалари тўлдирилган поезд бу тинч шаҳарга келди. Эски араб дўконлари ўрнида қад кўтартган, деразалари шуъла сочувчи хорижий моллар магазинлари жойлашган Турклар кўчаси шанба оқшомлари можаро ишқибозлари билан тўлиб-тошарди: уларни қимор ўйнаётган столлар ёки тир олдида, фол очадиган, туш таъбирини айтадиган тор кўчада, фританг¹, чанқоқбосди ичимликлар сотиладиган столларнинг ёнида мудом учратиш мумкин бўларди; якшанба куни эрталаб бу столлар тошкўчада чўзилиб ётган девонаваш ароқхўрлар, асосан кечки муштлашувда ўқ, пичоқ ёки мушт еган, ароқ шишиаси билан яраланган баҳтиқаро ландавурлар оролига ўхшаб кетарди. Макондо гавжумлигидан шаҳар кўчаларидан ҳатто ўтиб ҳам бўлмасди: ҳар қадамда мебель, сандик ё эгасиз участкага иморат қурувчиларнинг курилиш материалларига қоқилиб кетишингиз ёки жанжалга сабаб бўлувчи антиқа манзара — бодом дарахтлари орасига осиб қўйилган тўр беланчакда куппа-кундуз куни ҳамманинг кўз ўнгида ишқ-муҳаббат билан манигул қандайдир бир жуфт ошиққа дуч келишингиз мумкин эди. Шаҳардаги энг осойишта гўша беозор антиль занжилари томонидан бунёд этилди: улар шаҳарнинг бир чеккасида бутун бошли кўчадан иборат қозиқ оёқларга қўндирилган ёғоч уйлар қуриб олишди ва кечалари ҳовлиларидағи кичик боғчада йиғилишиб, тушуниб бўлмас лаҳжаларда диний қўшиқлар айтишарди. Мистер Гербертнинг ташрифига атиги саккиз ой тўлган эса-да, шунакаям кўп ўзгаришлар содир бўлдики, эскидан истикомат қилувчилар ҳам ўз шаҳарларини зўрга танишарди.

— Ўзимизга-ўзимиз бош оғриқ сотиб олдик-а, — дея бот-бот такрорларди ўшанда полковник Аурелиано Буэндия, — ҳаммаси эса қандайдир бир грингони банан билан меҳмон қилганимиздан бошланди.

Аурелиано Иккинчи эса ажнабийлар келганидан хур-

¹ Ф р и т а н г а — қовурилган гўшт ва сабзавотдан тайёрланган миллий таом.

санд эди. Уйлари тез орада жаҳоннинг турли гўшаларидан келган ҳар хил нотаниш одамлар, тузалмас машиат-парастлар билан тўлиб-тошди, ҳовлига янги ётоқхоналар қуришга, ошхонани кенгайтиришга, аввалги столни каттароfiga алмаштиришга, янги идиш-товоқлар харид қилишга тўғри келди, аммо шундан сўнг ҳам галма-гал овқатланишга мажбур бўлишди. Фернанда ўзларининг беандиша хулқ-автори билан ажралиб турувчи меҳмонларга нисбатан нафратини босиб, уларнинг кўнглини қироличаларга хос назокат билан овлашдан ўзга чораси қолмаган эди. Улар галереяга лой ботинкалари билан чиқишар, бокқа қаратиб пешоб қилишар, тушки уйқу пайтида бўйраларини истаган жойга тўшаганларича ва на хотин-қизларнинг уялишига, на эркакларнинг истеҳзоли кулгусига эътибор беришар, хаёлига келганини айтаверишарди. Амаранта қора суюкларнинг бу форатидан шу қадар қаҳри келардики, охир-оқибатда худди илгариги пайтдагидек яна ошхонада овқатланадиган бўлди. Полковник Аурелиано Буэндиа у билан хол-аҳвол сўраши учун устахонага кираётганларнинг кўпчилигини бу ерга бўлган шу хайриҳолик ёки ҳурмат эмас, балки гўёки тарихий ёдгорлик ва музей топилмаларига нисбатан қизикиш етаклаб келаётганига тўлиқ ишонч хосил қилгач, эпикнинг лўқидонини суриб қўйди ва энди уни фақат кўча эшиги яқинидаги ўриндиқда аҳён-аҳёндагина қўриш мумкин эди. Фақат Урсулагина ҳатто оёғини судраб босадиган, деворни ушлаб пайпаслаб юрадиган бўлиб қолса-да, ҳар бир поезд келиши арафасида худди болалардек қувнаб кетарди. «Гўшт ҳам, балиқ ҳам пиширинглар, — буюрарди у Санта София де ла Пьедаднинг осойишта қароргоҳига иложи борича тезроқ боришни орзу қилаётган тўрттала ошпаз аёлга. — Хилма-хил таом пиширинглар, ким билади бу ажнабийларнинг нима истаб қолишини». Поезд куннинг айни иссиқ пайтида келарди. тушда уй худди гавжум бозордек шовқин-суронга тўлиб-тошар, ошпазлар шўрва ҳамда гўшт, ошқовоғу сабзавот солинган бошқа қозонларни, гуручли таомларни кўтариб у ёқдан-бу ёққа зир югуриб, лимон шарбатлари тўла бочқадан стаканларга қўйишаётган чорда бадани тер билан қопланган, ўзларининг сахий хўжайнларини ҳатто бирор марта ҳам кўрмаган ионхўрлар уйга гала-гала

бостириб кириб стол атрофидаги энг яхши жойларни эгаллашга уринишарди. Тартибсизлик, баъзиларининг кетма-кет икки бор овқатланиши Фернанданинг фифонини чиқарар, шунда кўпинча уйни кўча ошхонаси билан адамириб, ҳисоб-китоб талаб қиласидиган паришонхотир нонхўрларни бозорчи хотинларнинг сўз бисотидаги уят гаплар билан боплаб сўкиб, юрагини бўштишини хоҳларди.

Мистер Гербертнинг ташрифидан бери орадан бир йилдан кўпроқ вақт ўтган эди. Нихоят, келгинидилар Хосе Аркадио Буэндия шериклари билан бир вақтлар буюк кашфиётлар очиш ниятида босиб ўтган ерларга банан экишга тайёргарлик кўришаётгани аниқланди. Полковник Аурелиано Буэндианинг пешонасига хоч тасвири туширилган яна икки ўғли Макондога келди. «Биз Макондога ҳамма бораётгани учун келдик», дейишди улар ўзларини оқлаб, эҳтимол, бу — Макондога барча келаётгандарнинг ниятини изоҳларди.

Гўзал Ремедиос банан васвасаси юқмаган бирдан-бир одам эди. Қиз гўёки ўз ёшлигининг ажойиб даврида қолган ва бу беҳисоб тартибсизлик, шартлиликлардан кун-бакун ётсираб, маккорлик, шубҳаланишлардан тобора узоқлашиб, ўз дунёсининг оддий ҳақиқатларидан чексиз баҳт топарди. У аёлларга корсаж ва юбкалар нега кераклигига ақли етмай ўзига аллақандай дағал матодан балахон тикиди ва ёлғиз шунгагина ўраниб юборди. Унинг фикрича, қип-яланғочлик уй шароити учун ягона мос келадиган ҳолат ҳисобланорди. Уйидагиларнинг сочини бир оз кесдириши, чиройли ўриши, рангли тасмалар билан безаши ҳақидаги гаплари жонига тегди ва охири жаҳли чиқиб, нақ тақимиға тушган сочини тамоман олдириб, улардан авлиёларнинг ҳайкалларига париклар ясади. Гўзал Ремедиоснинг оддийликка интилишининг ажабланарли жойи шундаки, у қулайлик қидириб модадан халос бўла борган, эркинлик майлига итоат этган сайин ақлга сифмайдиган чиройи шу қадар гуркираб яшнар ва қиз эркаклар билан тобора бемалолроқ гаплашарди. Аурелиано Буэндианинг ўғиллари Макондога илк бор келишганда улар билан Гўзал Ремедиоснинг қони бир хил эканини эслаб, Урсула аллақачон унutilган кўркувдан сесканиб тушди. «Ўзингга эҳтиёт бўл, — огоҳлантирди у қизни. — Улардан кўрган фарзандларинг чўчқа думли

бўлади». У эса катта бувисининг ўгитига қулоқ солмади. Кўп ўтмай эркакча кийиниб, учига соврин ўрнатилган ходага чиқиш пайти қумга роса ағанади ва қадду қоматини кўриб авзойи бузилган ўн етти ака-уканинг фожаали можаросига сабабчи бўлишига оз қолди. Сўнг Урсула йигитларнинг бирортасига ҳам уйда тунашга рухсат бермади. Макондога келган тўртовлон, Урсуланинг кўрсатмасига мувофик, шаҳар чеккасидаги бир уйда ижарада яшарди. Агар Гўзал Ремедиос айни эҳтиёткорлик ҳақида эшитса борми, кулавериб ичаги узилган бўларди. Киз, тақдир уни умрининг сўнгти лаҳзасигача эркаклар оромини гўёки кундалик табиий офат сингари бузиб турувчи килиб яратганини билмасди. У Урсуланинг таъкиқини бузиб емакхонада, ажнабийлар орасида пайдо бўлганида ҳар гал саросима бошланар, қариндошлари ночор ахволга тушиб қолишарди. Гўзал Ремедиоснинг қадду басти дағал балахон ичида кўзга яққол ташланиб турарди. Сочи олинган, беками-кўст бу киз бироз шабадаламоқ учун сонларини очиши ва овқатдан сўнг бармоқларини завқ билан сўриши ҳам эркакларни йўлдан оздириш мақсадида қилинган жинояткорона хаёсизлик эмаслигини тушунмас эдилар. Ажнабийлар тез фурсатда кашф этишгани: Гўзал Ремедиос чиқиб кетгандан кейин ҳам таҳлика руҳи ва жафо эсиб туражаги эди. Севги азобларида кўзи пишган, жаҳоннинг барча мамлакатларида севгини бошдан кечирган эркаклар Гўзал Ремедиоснинг табиий хиди ўйготувчи ҳаяжонни ҳеч качон кўрмаганларини тасдиқлашди. Улар бегония турган галереяда, меҳмонхонада, уйнинг исталган кунжагидаги Гўзал Ремедиос турган жойни бехато кўрсатишар, кетганига қанча вақт бўлганини аник айта олишарди, негаки у ўзидан сўнг ҳавода аник из қолдиради. Аммо уйнинг кундалик хидига қоришиб кетгани туфайли Буэндиалар буни сезишмас, ажнабийлар бўлса, дарҳол фаҳмлашарди. Ҳа, фақат уларгина қизга муҳаббат қўйган ёш офицернинг нега ўлиб колганини, узок ўлкадан келган кабальеронинг тушкунликка тушганини тушунишарди. Киз безовталик офати билан қуршаб олинганини, эркакларда чидағ бўлмас ички ҳалоқат туйфусини уйфота олишини ўзи билмас, шу боис ўзаро сухбатда заррача муғамбирлик қилмас ва содда илтифоти билан уларни ҳамиша адойи тамом қиласади. Урсу-

ла чеварасини ажнабийлар кўзидан узокроқда тутишни истаб, эндиликка ошхонада Амаранта билан бирга овқатланишга мажбур этганида, Гўзал Ремедиос аллақандай тартибларга бўйсуниш заруратидан қутулганидан ҳам кувонди. Очиги, унинг учун қаерда, қайси вақтда овқат ейишнинг аҳамияти йўқ эди. Баъзан у енгил-елпи овқатланиш учун эрталаб соат учда уйғонарди-да, сўнг кечқурунгача донг қотиб ухларди ва шу тариқа, бутун кун тартибини чалкаштириб, қандайдир тасодиф уни уйда ўрнатилган тартибга туширмагунича ойлаб яшайверади. Лекин ўшанда ҳам у ётофини нақ ўн бирда тарк этар, мўрчага икки соатча бекиниб олиб, тешик-тирқишлирдан чиқадиган чаёнларни ўлдирганча, қаттиқ ва узоқ уйқудан аста-секин ўзига келарди. Кейин ҳовузчадан сув олиб, тепасидан қуябошлар, бу узоқ давом этадиган ва дикқат талаб этиладиган юмуш эди. Гўзал Ремедиосни яхши билмайдиганлар, қиз ўз андоми билан завқланяпти, деб ўйлашарди. Аслида эса бу сирли маросим ҳар қандай ҳиссиётдан ҳоли бўлиб, Гўзал Ремедиос учун иштаҳаси келгунча вақт ўтказиш усули эди, холос. Бир куни у эндинина ювинаётганида қандайдир ажнабий киши томдаги черепицаларни битталаб кўчира бошлади. Қизнинг яланғоч танини кўрган бояқиши ажнабий энтиқди. Гўзал Ремедиос унинг черепицалар орасидан мўлтираётган маъюс кўзларидан уялмади, саросимага тушди, холос.

— Эҳтиёт бўлинг, — деди у, — қулаб тушасиз.

— Мен фақат сизга қарамоқчиман, — дея ўлдиради ажнабий.

— Шундайми? — деди қиз. — Майли, лекин жуда эҳтиёт бўлинг, том чириб қолган.

Ажнабийнинг юзи ҳайрат ва азобдан бужмайиб кетган, гўё бу ажиб сароб ёилиб кетмаслиги учун вужудини қамраб олган хирс билан сассиз курашаётгандек туюларди. Гўзал Ремедиос уни черепица қулаб тушишидан кўрқаяпти деб ўйлаб, бечорани ортиқча таҳлика га солмаслик учун одатдагидан кўра тезроқ ювинишга ҳаракат қиласарди. Киз баданига сув қуяркан, том чириган, чаёнлар черепица устига тўкилиб, ёмғирдан намиқиб кетган барглар орасидан мўрчага ўтса керак, деб огоҳлантириди. Ажнабийга қиз ўз майлини мана шу сафсата орқали пардалаётгандек туюлди ва Гўзал Ремеди-

ос баданини совунлашга тушганида, у баҳтини синаб кўрмоқчи бўлди.

— Ижозатингиз билан сизни ўзим совунлаб қўйсам, — деб шивирлади.

— Яхши ниятингиз учун миннатдорман, — жавоб қайтарди қиз, — аммо ўзим bemalol эплайман.

— Жиллақурса, елкангизни, — деб ўтинди ажнабий.

— Нега? — таажҷубланди қиз. — Одамлар елкаси ни совулаганини қаерда кўргансиз?

У ювиниб бўлиб артинаётганида, кўзлари ёшга тўлган ажнабий, менга тегсанг деб ёлворди.

— Чўмилаётган аёлни кўриш учун ўзини тушлик овқатдан маҳрум қилган гўл одамга ҳеч маҳал тегмайман, — деди Гўзал Ремедиос.

Охири қиз балахонини кийди. Ажнабий кўпчилик шубҳаланганидек, Гўзал Ремедиос яланғоч бадани устига кийишига ишонч хосил қилди, ҳозиргина очилган сирнинг қиздирилган темири унга бир умрлик тамфа босганини сезди ва бунга ортиқ чидай олмади. У мўрчага тушиш ниятида яна иккита черепицани тортиб олди.

— Жудаям баланд-ку! — қўркув аралаш огоҳлантириди қиз, — Нобуд бўласиз-а!

Чириган том худди тоғ кўчкидек даҳшатли товуш чиқариб пастга қулади, ажнабий қўрқувдан қичқиришга аранг ултуриб, цементли полга ағдарилиб тушди ва бош суяги чакилиб, тил тортмай жони узилди. Шовқин-суронни эшитиб емакхонадан югуриб келган ажнабийлар марҳумни мўрчадан чиқараётиб, унинг терисидан Гўзал Ремедиосга хос фоят анвойи бўй таралётганини сезишиди. Бу хид мурдага шу қадар сингиб қолгандики, гўё бош суягидаги ёриқлардан қон ўрнига шу сеҳрли ҳид билан йўғрилган мушку анбар чиқарди; шунда Гўзал Ремедиоснинг анвойи бўйи у дунёда ҳам, то марҳумлар суяги хокка айлангунча азоб бериши аён бўлди. Аммо ҳеч ким бу мудхиш воқеани Гўзал Ремедиосни деб ҳалок бўлган аввалги икки эркакнинг ўлими билан боғламади. Ажнабийлар ва Макондонинг туб аҳолиси Ремедиос Буэндиадан севги эмас, балки ажал нафаси уфуриши чинлигига ишонишлари учун яна битта қурбон керак бўлди. Айни воқеа орадан бир неча ой ўтгач, Гўзал Ремедиос дугона-

лари билан банан плантацияларини кўргани борганида юз берди. Банан дараҳтлари орасидаги рутубат ариб турувчи узун «йўлак» бўйлаб сайдир килиш макондодиклар учун одат тусига айланганди: бу ерда бокира бир осоийишталик ҳукм сурар, гўё уни узоклардан, сукунатли бегона хилқатдан атай кўчириб келингандек туюларди. Бу маскан гўё товуш етказишининг ҳадисини олмагандай эди, шу боис, баъзан бир қадам нарида айтилган гап эшитилмас, гоҳида эса плантациянинг нариги четидаги гап ҳам қулоққа аниқ-тиник чалинар эди. Макондо қизлари бу фалати хусусиятни ўйин ва чўчиш, ҳазил ва кўркитиши воситасига айлантиришган, кечалари билан эса плантациядаги сайдарини худди бемаъни туш каби эслашар эди. Бананзордаги осоийишталик шу қадар катта шуҳрат қозондики, Урсула Гўзал Ремедиоснинг беозор ўйин-кулгусига каршилик кўрсатмади ва унга шляпа ҳамда кийим кийиш шарти билан плантацияга боришга руҳсат берди. Кизлар бананзор чегарасига кириб келишлари биланоқ ҳаво ўша анвойи бўйга тўлиб-тошди. Ариқ қазиётган эркаклар аллақандай сехрли куч измига тушиб, ўзларига кўзга кўринмас хатар таҳлид қилаётганини сезишиди. Кўпчилик хўнграб йиғлаб юборди. Гўзал Ремедиос ва унинг кўрқув босган дугоналари ўзларига ташлашишга шай турган бу тутикаён эркаклар тўдасидан зўрға қутулишиб, яқин орадаги уйларга беркинишга муваффақ бўлишди. Орадан сал вақт ўтгач, қизларни беркинган пана жойидан пешонасидаги қул билан чизилган хочлари ҳаммага илоҳий кўрқув каби таъсир этадиган, худди уларни асло кўл теккизиб бўлмас олий мазҳаб вакилларидек кўрсатадиган тўрттовлон Аурелиано халос этишиди. Тўс-тўполондан фойдаланган ишчилардан бири Гўзал Ремедиоснинг қорнига худди жар ёқасига чанг соглан бургутдек титраб-қакшаб чанг согланини у ҳеч кимга айтмади. Гўё яшин чақилдию қизнинг кўзлари бир лаҳза камашди ва у дилозорга ўгирилиб, маъюс нигохини яққол кўрди, юрагида биргина раҳм-شاфқат уйғонди. Кечқурун Турклар кўчасида ўша ишчи ўзининг ботирлигини гапириб, баҳти чопганидан чиранди ва орадан бир неча дақиқа ўтмасдан от тепкисига учраб, кўкраги мажақланниб кетди; ишчини ўраб олган ажнабий тошкўча ўртаси-

да унинг ўз қонига бўкиб, нафаси қайтганича қонталаш бўтганини кўришди.

Гўзал Ремедиоснинг эркак зотига ажал келтириши шундай қилиб рад этиб бўлмайдиган тўртта далил билан исботланди. Гарчанд, мақтанишини хуш кўрадиган айрим эркаклар шундай жозибали аёл билан бир кеча бўлиш учун жонларини курбон қилишга тайёр эканликларини айтишса-да, аслида уларнинг бирортаси ҳам бунга журъат этолмасди. Гўзал Ремедиосни забт этиш, у келтира жак ажал йўлини тўсиш учун жўнгина бир хис — муҳаббат даркор эди, лекин бу фикр ҳеч кимнинг миясига келмасди.

Урсула чеварасига эътибор бермай қўйди. Илгари у қизни оддий рўзгор юмушларига қизиқтиришга уринар эди. «Эркакларга кўпроқ нарса керак, — дерди у сирли қилиб. — Сен ўйлаганлардан ташқари овқат пишириш, супуриш-сидириш, ҳар хил майда-чўйда нарсалар учун азоб чекишга тўғри келади». Урсула чеварасининг рўзгор бои хотин бўлмаслигини сезарди. Чунки ўз ҳирсии қониқтириб бўлгач, Гўзал Ремедиоснинг ақл бовар қилмайдиган ялқовлигига бир кун ҳам тоб берадиган эркак зоти тошлиши амри-махол эди. Кенжатој Хосе Аркадионинг туғилиши ва уни Рим папасига ворис қилиш истаги бечора аёлни чевара ташвишидан кечишга мажбур этди. Эртами-кечми мўъжиза юз беришига ва бу дунёда Гўзал Ремедиосдек даҳмаза юкни елкасига оладиган эркак тошлишига ишонган Урсула қизни тақдир зайлита топшириб қўйди. Амаранта эса, Гўзал Ремедиосни тарбиялаш бефойда эканини Урсуладан анча илгари тушуниб, уни овсар кизча, деб ўйларди. «Сени лотереяга тикиш керак», дерди Амаранта унинг эркаклар ҳақидаги сухбатга бефарқлигидан ташвишланиб. Кейинроқ Урсула Гўзал Ремедиосга черковга юзига тўр рўмол ёпиб боришни буюрганида, Амаранта бу ҳол эътиборни тортади ва тез орада сохибжамолнинг юрагига йўл ахтарадиган бирорта эркак пайдо бўлиши мумкин, деди. Аммо Гўзал Ремедиос ҳатто шаҳзодалардан ҳам жозибали даъвогарга ўйламай-нетмай рад жавобини берганида, Амарантанинг сўнгти умиди пучга чиқди. Фернанда бўлса, ҳатто Гўзал Ремедиосни тушунишни ҳам истамас эди. Уни қонли карнавал куни қиролича либосида кўрган Фернанда Ремедиос

бу дунёнинг одами эмас, деган хуносага келган эди. Лекин унинг овқатни қўл билан ейишини ва барча гаплари телба-тескари эканини кўргач, Буэндия авлодида телбалар жуда кўплигидан афсусланиб кетди. Полковник Аурелиано Буэндия Гўзал Ремедиос ўзи билган ва кўрган одамлар орасида энг акли теран инсон эканлигига ишонар ва буни одамларни мазах қилишдек ғаройиб қобилияти орқали исботласа-да, қариндошлари аллақачон қизни худо измига топшириб қўйишга эди. Гўзал Ремедиос ёлғизлик саҳросида қолди, лекин бундан заррача азобланмади, у ўзининг сокин тушлари, узок чўмилишлари, тартибсиз овқатланишию ҳар неки хотирадан холи умри давомида улғайиб бораради. Бу ҳол то Фернанда боғдаги ишга осилган чойшабларни йиғишириб олишга кўмаклашими учун аёлларни чақирган баҳор кунига қадар давом этди. Ўшанда, ҳали иш бошланмай туриб, Амаранта ногаҳон Гўзал Ремедиоснинг юзи оқариб, ҳатто аллақандай шаффоф тус олганини сезди.

— Тобинг қочдими? — деб сўради у киздан.

Чойшабнинг нариги честини тутган Гўзал Ремедиос маъюс жилмайганча:

— Аксинча, мен ҳеч қачон ўзимни бу қадар яхши сезмагандим, — деди.

Фернанда Гўзал Ремедиос гапини тугатгани ҳамон майин нурга йўғрилган шамол қўлидаги чойшабни юлиб олишга интилаётганини сезди ва чойшабнинг ҳавода бир зумда энламасига ёйилиб текислаганини кўрди. Амаранта эса юбкаси этагидаги тўрларнинг сирли титрашини пайқади ва ўша сония Гўзал Ремедиос кўкка парвоз қила бошлаганида, йиқилиб тушмаслик учун ўз чойшабининг бир чеккасига махкам ёпишди. Кўзлари деярли ожиз бўлиб қолган Урсулагина енгиб бўлмас бу шамолнинг табиатини тушуна олди; у чойшабларни шамолнинг нурли оқими ихтиёрига топширди ва кўзни қамаштирадиган даражадаги оппоқ, ҳилпираётган чойшаблар орасида Гўзал Ремедиоснинг видолашиш учун қўлинин силкиётганига қараб турди; чойшаблар кўкка ўрлагандан ўрлаб, қиз билан бирга хотиротнинг энг баланд учадиган қушлари ҳам қувиб ета олмайдиган поёнсиз бўшлиқда фойиб бўлишди.

Ажнабийлар, ниҳоят қиз бирор эркакнинг домига

илингану оиласылар ўз шарафини меърож хақидаги чўпчак билан ҳимоя қилаётир, деган фикрга келишди. Ҳасад ўтида куйган Фернанда бора-бора мўъжизани тан олди ва кўп вактлар давомида чойшабларини қайтариб беришини сўрайвериб, худонинг жонига тегди. Макондо аҳлининг аксарияти ҳам мўъжиза юз берганига ишонди ва ҳатто шам ёқишиб, дуо ўқишиди. Агар мўъжиза хусусидаги ҳайратни барча Аурелианоларнинг ваҳшиёна қириб ташланиши ҳақидаги шумхабар сиқиб чиқармаганида, балки одамлар Гўзал Ремедиоснинг парвози ҳақида яна-да кўпроқ галиришган бўлишарди. Гарчанд, полковник Аурелиано Буэндия ўз ўғилларининг фожиавий ўлими мукаррар эканини қайсиdir даражада сезса-да, буни башоратга йўймади. Ажнабийларга қўшилиб келган икки ўғли — Арракаш Аурелиано билан Аурелиано Аркайя Макондода қолиш истагини билдиришганда, раъйидан қайташишга уринди. У коронгилик тушиши биланоқ ҳатарли жойга айланадиган бу шаҳарда уларга нима борлигига тушунмасди, аммо Аурелиано Иккунчи йигитларни қўллаб-куватлади ва Жавдарранг Аурелиано билан Фамгин Аурелиано укаларини ўз корхоналарига ишга жойлаштириб қўйишиди. Полковник Аурелиано Буэндиянинг бу қарорга келишида ҳали ўзига ҳам равшан бўлмаган асоси бор эди. У жаноб Браунни Макондода пайдо бўлган илк автомобильда — усти очиладиган, гудоги шахар итларини даҳшат соладиган заргалдоқ рангли машинада кўрган пайтдан бошлаб, одамларнинг гринго олдида қулларча тиз чўкишларидан ғазабланди ва тушуниб етдики, илгари елкасига милтиқ осганча, бола-чақасини уйда қолдириб урушга отланган довюрак эркакларнинг табиатида нимадир ўзгариби. Неерланд мувакқат сулҳидан кейин Макондони алькальдлар бошқарарди, тинчликсевар ва жуда толиққан шаҳар консерваторлари орасидан номус-тақил ва почор ҳакамлар шунчаки номигагина сайлаб қўйилган эди. «Бу — ожизлар хукмдорлиги, — дерди полковник Аурелиано Буэндия бор-йўғи ёғоч таёқ билан қуролланган ялангоёқ жандармчиларга. — Демак, биз уйларимизни кўк рангга бўяш учун шунча вакт бехуда жанг қилган эканмиз-да». Банан компанияси вужудга келгач, маҳаллий амалдорлар жазирама иссиғу пашшалардан, шаҳарликлар бошидан кечираётган кўплаб но-

қулайликлардан азоб чекмасликлари учун жаноб Браунинг электрлаштирилган паррандахонасига жойлашган зўравон ажнабийлар билан алмаштирилди. Жандармачилар ўрнини эса мачете кўтарган ёлланма қотиллар эгаллади. Полковник Аурелиано Буэндия устахонасида ўтириб, айни ўзгаришлар тўғрисида ўйлади ва урушни қатъий туриб охиригача етказмай катта хато қилганига амин бўлди.

Ана шундай кунларнинг бирида ҳамма унутиб юборган полковник Магнифиго Висбалнинг акаси ўзининг етти яшар невараси билан лимон шарбати ичгани шахар майдонидаги дўкончага келди. Бола тасодифан ёнида турган жандарм капралининг мундирига лимон шарбатини тўкиб юборди, шунда ваҳший капрал ўткир мачетеси билан бурдалаб ташлади ва неварасини кутқармоқчи бўлган чолнинг бошини бир силтov билан танасидан жудо қилди. Бир неча эркак уйига кўтариб бораётган чолнинг бошсиз танасини, бир аёл киши социдан ушлаб олган калласини ва боланинг бурдаланган танаси солинган қонли халтани бутун шахар кўрди.

Бу воқеа полковник Аурелиано Буэндiani тавбасини унутишга мажбур қилди. У ўшлигига, кутурган ит қопгани учун кўндоқ билан уриб ўлдирилган аёлнинг жасадини қўрганида қанчалар газабланган бўлса, ҳозир ҳам шундай газабланди. Полковник кўчада йигилган томошибинларга бир назар солди-да, момақалдироқдек овози билан юрагига сифмаётган нафратнинг жами залворини ағдарди.

— Караб туинглар, — қичкирди у, — бу аблах гринголарга барҳам бериш учун мен шу кунларда ўғилларимни қуроллантираман.

Аммо қандайдир номаълум жиноятчилар полковникнинг ўн етти нафар ўғлини худди куёnlарни овлашгандек бутун кирғоқ бўйлаб бир ҳафта давомида овлашди; улар пешонага кул билан чизилган хочнинг қоқ марказига ўқ узишарди. Фамгин Аурелиано кечқурун соат еттида онасининг уйидан чиқаётганида, қоронгиликда милитиқ овози гумбирлади ва ўқ унинг пешонасини тепиб ўтди. Жавдарранг Аурелиано фабрикадаги гамагидан то-пилди: унинг қошлари ўртасига муз ушатиладиган мисранг то дастасигача қокилган эди. Арракаш Аурелиано

кинодан сўнг қайлигини уйига кузатиб, сутдай ёруғ Турклар кўчаси бўйлаб ортига қайтарди: номаълум қотил оломон орасида туриб, унга тўппончадан узгач, бечора йигит ёғ эритилаётган қозонга йиқилиб тушди. Орадан беш дақиқа ўтгач, Аурелиано Аркайя бир аёл билан ётган хонанинг эшигини кимдир тақиллатиб: «Тезроқ чиқ, акаларингни ўлдиришяпти!» деб бақирди. Ўша аёлнинг кейин ҳикоя қилиб беришича, Аурелиано Аркайя жойидан иргиб туриб эшикни очган ва эшик ортида бош суюгини мажақлаб ташлаган маузер ўқига учган. Фернанда, уйда тўрттала марҳумга жаноза ўқишга тайёргарлик кўрилаётган ана шу қонли кечада Петра Котес полковникнинг исми билан аталувчиларнинг ҳаммасини ўлдиришса керак, деб ўйлаб, жавонга яшириб қўйган эрини телбаларга ўхшаб, бутун шаҳар бўйлаб қидириб чиқди. Петра Котес Аурелиано Иккинчини орадан тўрт кун ўтгач олинган телеграммадан номаълум фанимларнинг ғазаби фақатгина пешонасига кулдан хоч тасвири туширилган ака-укаларга қаратилганлиги маълум бўлганидан сўнг жавондан чиқарди. Амаранта жиянлари ҳақидаги маълумотлар ёзилган дафтарчани қидириб топди ва олинган телеграммаларга қараб, то тўнғич жиянининг исмини қолдириб, бошқа ҳаммасининг исмларини ўчирди. Буғдойранг, кўзлари оч яшил бу йигитни уйдагилар яхши эслаб қолишган эди. Унинг исми Ошиқ Аурелиано бўлиб, дурадгорлик қиласи ва ўзи тоф тизмалари орасидаги овлоқ қишлоқлардан бирида яшарди. Икки ҳафта давомида унинг ўлими ҳақида хеч нарса эшита олмаган Аурелиано Иккинчи Ошиқ Аурелиано хеч нарсадан хабари йўқ деб, уни хатардан кутқариб қолини ниятида олдига чопар юборди. Чопар, Ошиқ Аурелиано бехатар жойда, деган хабар келтирди. Қирғин оқшомида уникига икки киши келиб тўппончалардан ўқ узган, аммо йигитнинг пешонасидаги хочига бирорта ҳам ўқ тегмаган эди. У девордан сакраб тушиб, махаллий хиндулар билан дўстлиги туфайли ҳар бир сўқмоғи таниш бўлиб қолган тоққа яширинганди. У ҳақда бошқа хеч нарса эшишишмади.

Бу кунлар полковник Аурелиано Буэндия учун энг кора кунлар эди. Республика президенти унга атрофлича тергов ишлари олиб бориш ваъда қилинган, марҳумлар мақталган телеграмма юбориб, ҳамдардлик билдириди.

Президентнинг буйруғига биноан, шаҳар доруғаси дағынга тўртта гулчамбар олиб келди ва уларни тобутларнинг устига қўймокчи бўлди, аммо полковник уни кўчага хайдаб чиқарди. Дағн тугагач, у республика президенти номига аччиқ-тизиқ телеграмма ёзди ва уни шахсан ўзи юбормоқчи бўлиб, почта идорасига борди, лекин телеграфчи бундай телеграммани юборишдан бош тортди. Шундан сўнг полковник Аурелиано Буэндия телеграмма текстини ошкора сўкишлар билан кенгайтириб, хат орқали жўнатди. У хотини ва урушда энг яхши дўстлари ўлган маҳалдагидек хозир ҳам унча мусибат чекмади, балки бутун вужудини худди ўшандагидек беҳад бир кўр қаҳр қамради. Ҳатто падре Антонио Исабелни қотилларнинг шериги, деб эълон қилди. Бечора руҳоний гўё унинг ўғилларини фанимлар адашмай топиб олипилари учун атай-лаб ўчмас хоч билан тамғалаган экан. Бир оз ақлдан озиб қолган ва Муқаддас китобни бемаъни талқин қилиб, ўз хутбалари билан қавм юрагига фулғула соладиган тангрининг бу мункиллаб қолган хизматкори у кул билан тасвирлаган хочларнинг ўчиб кетишини исботлашга уриниб, рўзанинг биринчи куни учун сақлаб қўядиган ва сув билан осонгина ювиладиган кул солинглан финжонни кўтариб келди. Лекин фожиадан қўрқиш оила аъзолари қалбига шу қадар чуқур сингтаңдики, ҳатто художўй Фернанда ҳам синовга дош бера олмади.

Вақт бетиним ўтар, аммо полковник Аурелиано Буэндия ўзи маҳрум бўлган бир вақтдаги осойишталикни қайта тиклашга ожизлик қиласарди. У тилла балиқчалар тайёрлашни йиғишириб қўйди. Овқатини ҳам зўрга ер, узун ёмғирпўшини полда судраганча, пинҳоний қаҳрини ичга ютиб, кечаси билан ухламай, худди ойнапараастларга ўхшаб, уйнинг у бурчидан-бу бурчига бориб келарди. Уч ой ўтди деганда, унинг соchlари буткул оқарди, мўйловининг илгари тепага қайрилиб турадиган учлари қонсиз лаблари узра осилиб тушди, лекин қўзлари ҳамон ўша туғилганида ҳаммани қўрқитиб юборгану биргина нигоҳи билан стулларни ўрнидан жилдира оладиган пайтлардагидек лахча чўғ бўлиб ёнарди. Азоб ўтида қуйиб қул бўлаётган полковник Аурелиано Буэндия ўша ўзини хавф-хатар сўқмоқлари орқали шухрат сахросига элтган қудрати — олдиндан сеза билиш қобилиятини қайта тик-

лашга бехуда уринарди. У ўзи туғилиб ўсган, эндиликда буткул бегона бўлиб қолган уйда адашиб қолди ва астасекин таназзулга юз тутди. Уруш арафасидаги воқеаларнинг изларини қидириб топиш ниятида, у бир кун Мелькиадеснинг хонасига кирди, аммо неча йиллардан бўён ҳувиллаб ётган бу масканда ахлат ва турли эски-тускилар уюмини кўрди, холос. Анчадан бери бирор кўз ташламаган китобларнинг муковаларини, нам ютиб чириган қўлёзмаларни мурдаранг пўпанак қоплаган, қачонлардир энг ораста ва энг ёруғ хонанинг ҳавоси эса чириган хотиранинг қўланса ҳидига тўлиб-тошган эди. Бошқа куни эрталаб у каштан дарахти остида Урсулани учратиб қолди. Урсула бошини марҳум эрининг тиззаларига қўйиб йиғларди. Уйдагилардан фақатгина полковник Аурелиано Буэндиага ярим асрлик изтироб ва бўронлардан қадди букилган бу улуғвор чолни кўриш насиб этмаганди. «Отанг билан саломлаш», деди Урсула. Полковник дарахт ёнида бир дақиқача турди-ю, бу мунгли жой ҳам кўнглида бирор туйғота олмаслигини пайқади.

— Қани, у бугун нималар деди? — деб сўради полковник Аурелиано Буэндия.

— Отанг фуссага ботган, — жавоб берди Урсула. — Назарида сен ҳадемай ўлар эмишсан.

— Унга шуни айтиб қўйки, — дея жилмайди полковник, — одам лозим пайтда эмас, балки ўлиши мумкин бўлганида ўлади.

Марҳум отасининг башорати полковник Аурелиано Буэндия қалbidаги ҳали бекиниб ётган ғурур чўғини пуфлагандай бўлди. У айни лаҳзада, аввалги қудратим кайтди, деб хаёл қилди. Онасидан авлиё Юсуфнинг гипс ҳайкали ичидан чиқсан олтин тангаларнинг қаерга кўмид қўйилганини суриштириди. «Буни билиш сенга ҳеч қачон насиб этмайди, — деди онаси ўтган йилларнинг аччиқ сабоклари тугдирган қатъийлик билан. — Эгаси топилгач, ўзи ковлаб олади». Ўзининг камсукумлиги билан ном чиқарган полковникнинг кун ўтказишга етарли сармоя эмас, балки бутун бир хазина (унинг миқдорини эшитганда Аурелиано Иккинчи ҳайратдан қотиб қолди) ҳақида очкўзлик билан орзу қилаётганини ҳеч ким тушунмасди. Полковник Аурелиано Буэндия ўзининг собиқ партиядош ўртоқларига пул сўраб мурожаат қилганида, улар ўз-

ларини олиб қоча бошлашди. Унинг: «Консерватор ва либераллар ўртасидаги бирдан-бир фарқ шундаки, либераллар эрталабки ибодатга, консерваторлар эса кечки ибодатга боришади», деган сўзлари айни ўша вактда айтилган эди. Аммо у шу қадар қатъийлик кўрсатдики, иззат-нафсини ҳам унтиб, нақ тиланчилик йўлига ўтди, эшикма-эшик кезиб, ахийри саккиз ой деганда Урсула бекитиб қўйган бойлиқдан ҳам кўпроқ пул тўплади. Шундан сўнг янги ялпи урушни бошлашга ёрдам сўраб, бемор полковник Херинельдо Маркесниги жўнади.

Бир вактлар полковник Херинельдо Маркес, фалажлик курсига михлаб ташлаганига ҳам қарамай, ҳақиқатан ҳам кул босган кўзғолон ўтини аланг олдиришга қодир яккаю ягона одам эди. Муваққат Нидерланд сулхидан сўнг, полковник Аурелиано Буэндия ўзининг олтин балиқчаларидан таскин қидираётган маҳалда, полковник Херинельдо Маркес энг охирги дақиқагача ҳам хоинлик қилмаган кўзғолончи офицерлар билан алоқа қилиб турди. Полковник улар бир биргаликда кундалик камситишлар, илтижолар ва расмий хатлар, чеки йўқ «эртага келинг», «ишингиз шу ўртада ҳал бўлади», «биз ишингизни атрофлича ўрганяпмиз» қабилидаги гаплардан иборат оғир жангда қатнашиди; ветеранларга умрбодлик нафака ваъда қилишган, лекин ваъдаларининг устидан чиқишимаган «сизларни ҳурмат қилувчилар», «садоқатли қулларингиз» билан бўлган бу жанг мағлубият билан тугади. Жамики муддатларни мудом ортга сурган бу ҳалокатли уруш ветеранларга йигирма йил давом этган қонли жангдан ҳам кўпроқ зарар етказди. Учта суиқасдан қутулиб кетган, беш марта ярадор бўлиб соғ-омон қолган ва беҳисоб жангларда ҳам ҳеч жойи лат емаган полковник Херинельдо Маркеснинг ўзи узоқ кутди, ахийри кутиш исканжасига дош беролмай энг сўнгги мағлубияти бўлмиш қарилкни тан олди; шунда у тебранма курсида ўтирганча, қўёшнинг деразадан полга тушган тўртбурчак ёғдусига тикилиб, Амаранта хақида ўйлади. У ўз сафдошларини охирги марта газетада босилган расмларида кўрди — бир неча ветеранлар полковник Херинельдо Маркес ҳатто номини ҳам билмайдиган республика президенти билан ўтиришар, собиқ жангчиларнинг юзида дарғазаблик аломати кўринарди; президент уларга

ўзининг тасвири туширилган нишон тақдим қилиб, ўлганда тобутларига қўйиш учун чанг ва қон билан қопланган байроқлардан бирини қайтариб берган эди. Бошқа, энг муносиб ветеранлар эса жамоат хайр-эҳсонининг қоронғи гўшаларида туришиб, ҳанузгача нафақа ҳақидаги ҳабарни кутишарди. Баъзилари очликдан ўлар, бошқалари — ичидаги қайноқ ғазабни тамадди қилаётгандари — япашни давом эттирас ва шуҳратнинг сара ахлати ичидаги кексаликдан аста-секин чириб борарди. Шу боис ҳам полковник Аурелиано Буэндианинг Макондодаги чет эллик босқинчилар томонидан қўллаб-кувватланаётган бу шармандали, таг-тубигача чириган тузумни ер юзидан буткул йўқотишга қаратилган, ҳаёт-мамот уруши очиши ҳақидаги таклифини эшитган полковник Херинельдо Маркес ўз таассуфини яширолмади:

— Эҳ, Аурелиано, — деб хўрсинди у, — сенинг қариганингни билардим, аммо ақлдан озганингни бугун тушуниб етдим.

* * *

Сўнгти йилларнинг тўс-тўполнони туфайли Урсула Хосе Аркадиони папа тахтини эгаллаши учун тайёрлашга етарли вақт топа олмади. Уни семинарияга юбориш пайти жуда яқин қолган, энди ўша бой берилган соатларни чегириб олиш зарур эди. Хосе Аркадионинг синглиси Меме (унинг тарбиясини баджаҳл Фернанда билан маъюс Амаранта ўзаро тақсимлаб олишган эди) мактаб ёшига етганда, эндиликда уни монастиръ қошидаги мактабда клавикорд созининг мохир ижрочиси қилиб тайёрлашлари керак эди. Урсулани оғир шубҳалар қийнарди — унга папаликка номзоднинг ланж рухини тоблаш усуллари таъсирчан эмасдек туюларди, лекин у бунда ўзининг на кексайиб, қоқиниб юришини, на кўз атрофини қоплаётган қора булутларни (у ана шу булутлар ортидан факат атрофдаги нарсаларнинг ташки кўринишини зўрға ажратта оларди) айбдор хисобларди. Урсула ҳамма балони ўзи ҳам аниқ тасаввурга эга бўлмаган, вақтнинг сифатига бетиним путур етказувчи, гира-шира фараз қилувчи аллақандай номаълум бир ҳодисадан кўрарди. «Йиллар энди олдингидан кўра болашкача ўтятпи», шикоят қиласарди у. Илгари болаларимиз жуда секин улғайишарди, деб

ўйларди Урсула. Унинг тўнғич ўғли Хосе Аркадио лўлилар билан қочиб кетганидан уйга танаси худди илоннинг териси каби расм солиб безалган, гапи мунажжимга ўхшаб тушунарсиз ҳолда қайтиб келгунича, Амаранта билан Аркадио хиндулар тилини унутишиб, испанча гапириши ўрганиб олишгунча қанча вақт ўтганини ёки бечора Хосе Аркадио Буэндиа каштан дараҳти остида неча кечакундуздан бери ўтириби, жангү азобларни бошидан кечирган, ҳатто ёши элликка ҳам етмаган, ўлим тўшагида ётган полковник Аурелиано Буэндиани уйларига олиб келгунича қанча вақт ўтиби — мана шуларни эслаш кифоя. Илгари у кун бўйи новвот тайёrlаш билан машғул бўлишига қарамай, болаларга қарашга ҳам улгуар, ҳатто уларнинг қўзига боқиб, канакунжут мойини суриш вақти келганини пайқарди ҳам. Ҳозир Урсула эрталабдан кечгача фақат Хосе Аркадиога қараш билан шуғулланса-да, замон айнигани туфайли бирор-бир ишиниям охиригача етказолмасди. Аммо аслида ҳамма гап ҳатто ёши нечадалигини кўпдан бери билмайдиган Урсуланинг ҳанузгача кексаликни бўйнига олмаётганида эди; у ҳамма ерда тентираб юрар, ҳамма нарсага аралашаверар, авлиё Юсуфнинг гипс ҳайкалини ким ташлаб кетди, деган саволини такрорлайвериб, ажнабийларнинг жонига тегарди. Урсуланинг кўзлари қачон хира торта бошлаганини ҳеч ким аниқ айта олмасди. Ҳатто умрининг сўнгги йиллари тўشاқдан тура олмайдиган даражага етганда ҳам, ҳамма Урсулани кексалик енгди, деб ўйлар, аслида эса у батамом кўр бўлиб қолган эди. Урсула кўзи ожизлана бошлиётганини Хосе Аркадио тугилмасидан сал илгари сезган эди. Олдинига бу ҳолни лоҳасликка йўйди ва тезда ўтиб кетади деб ўйлаб, илик ёғидан шўрва ичди, кўзига асал томизди, аммо кун сайин баттар зулматга чўмаётганига ноилож ишонч ҳосил қилди. У электр ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлолмади, чунки Макондога электр чирокларини ўрнатишганда, Урсула уларни аллақандай бир фира-шира шуъла сифатида идрок этадиган ҳолга етганди. У кўздан айрилгани ҳақида ҳеч кимга оғиз очмас, чунки бу — ўзининг фойдасиз бўлиб қолганини кўпчилик олдида тан олиш эди-да. Урсула, уни кўрлик ёруғ оламдан бутунлай ажратиб кўйганида ҳам хотира ёрдамида кўришни давом эттириш мақсадида одамлардан яши-

риича буюмлар орасидаги масофани ҳамда одамларнинг товушларини дикқат билан ўрганарди. Кейинчалик эса у ногаҳон ҳидлардан нажот тоиди — уларни қоронфиликда буюмларнинг шаклларию рангига нисбатан, анча яққол аниқлаш мумкин эди. Ҳидлар уни сири очилиб, шармандаси чиқишидан батамом асраб қолди. Кўз олдини қоронвилик қоплаганига қарамай, Урсула игнага ип ўтказар, кийим илгагига тепчиб чиқар ва сутнинг қайнаганини била оларди. У ҳар бир нарсанинг қаерда эканини аниқ осларкан, баъзида кўрлигини ўзи ҳам унутиб қўярди. Бир куни никоҳ узуғи йўқолганида, Фернанда қичқириб, бутун уйни бошига кўтарди, Урсула эса узукни болалар ётоқхонасидаги токчадан топиб берди. Бунинг сабаби жўнгина эди: уйдагилар хоналарнинг у бошидан-бу бошига бепарволарча бориб келишаркан, Урсула ўзининг сирини бехосдан билиб қолмасликлари учун соғ қолган тўрт сезги аъзолари билан уларнинг ҳар бир харакатини кузатар эди. У тез орада оиласининг ҳар бир аъзоси ўзи билмаган ҳолда кунига фақатгина битта ўйлни босиб ўтишини, ҳаракатлари бир хилдалигини ҳамда доимо маълум бир вақтда бир хил сўзларни тақрорлашини кашф этди. Демак, Буэндиалар фақат одатдаги кун тартиби бузилсагина бирор буюмни йўқотишлари мумкин эди. Шу боис ҳам Фернанданинг йиғи-сиғисини эшитган Урсула, унинг ягона ғайриодатий ҳаракати болалар хонасига кириб, каравотларидағи бўйраларни шамоллатиши эканини (чунки ўтган кечаси Меме қандала топиб олганди) эслади. Фернанда хонани йиғишитираётганида ёнида болалар бўлган ва шу сабабли ҳам у узугини уларнинг қўли ета олмайдиган бирдан-бир жой — токчага қўйган, деб тахмин қилганди Урсула. Фернанда эса, аксинча, кундалик одатлар йўқолган буюмларни қидиришни қийинлаштиришини, улар туфайли буюмларни топиш оғир эканини билмаган ҳолда, узугини ўзининг ҳар кунги юрган ўйлларидан изларди.

Хосе Аркадионинг тарбияси билан шуғулланиш Урсулага уйдаги энг кичик ўзгаришларни ҳам илғашда қўл келарди. Масалан, у Амарантанинг ётоқхонадаги авлиёларни кийинтираётганини билиб қолганида, ўзини гўёки болага рангларни ажратиш бўйича сабоқ бераётганга соларди.

— Кани, — деди у Хосе Аркадиога, — энди менга айт-чи, авлиё Рафаэлнинг кийими қайси рангда?

Шу тахлит бола Урсулага кўз бўлар, старли маълумотларни етказарди. У семинарияга кетишидан анча олдин Урсула газмолни пайпаслаб кўриб, авлиёлар кийимларининг рангини аниқлашни ўрганиб олди. Баъзи вақтда кутилмаган воқеалар ҳам юз берарди. Бир куни у бегониялар ўсадиган галереяда кашта тикиб ўтирган Амарантага урилиб кетди.

— Худо хақи, — Амарантанинг жаҳли чиқди, — кўзингга қарасанг бўлмайдими!

Урсула ўзининг ҳақлигига тўла ишонарди ва ўйлаб кўриб, бирдан ҳали ҳеч кимнинг миясига келмаган нарсанни кашф этди: фасллар ўтиши билан қуёш ўз ҳолатини сездирмай ўзгартирап ва натижада галереяда ўтирганлар ҳам ўзлари сезишмаган ҳолда ўринларидан силжиб, жойларини ўзгартиришар экан. Урсула Амарантанинг қаерда ўтирганлигини бехато аниқлаш учун бугун қайси кун эканини эсласа кифоя эди. Урсула худди илгаридай, яъни уйнинг бутун ташвиши гарданида пайтидаги кабидек абжир эди. Гарчанд, у ўзининг қарилиги туфайли ёруғ оламдан ажralиб, танҳо бўлиб қолган эсада, хонадонларидағи кичик воқеа-ходисаларни ҳам фавқулодда тийраклик билан билиш қобилиятига эга бўлдики, илгари иш билан машғуллиги туфайли сезмаган нарсаларини илк бор равшан кўра бошлади. Хосе Аркадиони семинарияга тайёрлашаётган пайтда Урсула Буэндия оиласини то Макондога асос солинган кундан бошлаб атрофлича тахлил қилди ва авлодлари ҳақидаги ўз фикрини тамомила қайтадан кўриб чиқди. Урсула, полковник Аурелиано Буэндия дастлаб ўйлаганидек, яъни уруш раҳмсиз қилиб қўйгани учун эмас, балки у ҳеч қачон ҳеч кимни — хотини Ремедиосни ҳам, бир кечалик бешисоб жазманларини ҳам, ҳатто ўғилларини ҳам севмагани учун оиласига нисбатан совиб кетганига ишонди. Урсула полковник бу қадар кўп жангларни ҳамма ўйлаганидек идеализм учун олиб бормаганини, муқаррар ғалабадан ҳамма ўйлаганидек чарчагани туфайли воз кечмаганини, балки факат чинакам шухратпаастлиги учунгина ғалаба қозанганию мағлубиятта учраганини тушунди. Урсула керак бўлса жониниям аямайдиган бу ўғли таби-

атан бирорни сева билиш қобилиятидан маҳрум этилган, деган хулосага келди. Бир куни кечқурун Урсула, ана шу ўғли ҳали қорнида бўлганидаёқ, йиғисини эшитган эди; йиғиси шу кадар юракни эзадиган ва аниқ эдики, Урсуланинг ёнида ётган Хосе Аркадио Буэндия уйғониб кетди-да, балки ўғли оғиз очмасдан гапирадиган бўлиб туғилар деб, роса қувонди. Қолганлар эса у башоратчи бўлишини «каромат» қилишди. Урсула эса қорнидан чиккан бу йиғи унинг чўчқа думли бўлиб туғилишидан берилган илк даҳшатли аломат деган ўйдан чўчиб тушди ва худодан унга ҳали туғилмасиданоқ ўлим тилади. Аммо Урсула боланинг она қорнида йиғлаш унинг оғиз очмасдан гапира олиши ёки башорат қила олувчилигидан нишона эмаслиги, балки унинг хеч қачон севиш нималигини билмай ўтишини бехато кўрсатувчи белги эканини қариликнинг ақл-фаросати билан англали ва кейин буши бот-бот таъкидлади. Ўғлини қайта баҳолаш дафъатан унинг қалбида фарзандига бера олмаган меҳр-шафқатларини уйғотиб юборди. Урсулани мудом кўрқитадиган, тошюраклиги қайғуга соладиган дил фуссаси тўла Амаранта, аксинча, ҳозир онасига аёллик назокатининг тимсоли бўлиб туюлди. У ачиниш туфайли пайдо бўлган бир зийраклик билан яна шуни англадики, Амарантанинг Пьетро Креспига берган ноҳақ азоблари ҳамма ўйлаганидек ўч олиш иштиёқи, иккинчи киши полковник Херинельдо Маркеснинг ҳаётини барбод қилгани узокқа чўзилган азоб мутлако тахир, аччик, дарди бедаво фам билан боғлиқ эмасди. Аслида буларнинг бари чексиз, севги билан енгиб бўлмас қўркоқлик ўртасидаги беомон кураш туфайли юз берган нозиклик бўлиб, бора-бора бу курашда Амарантанинг бечора юрагини мудом тилка-пора килиб турган ақл бовар қилмас қўрқув ғолиб чиққанди.

Худди шу кунлари Урсула Ребеканинг номини тез-тез тилга оладиган бўлди, у Ребеканинг қачонлардир севимли бўлган сиймосини хотирасида гавдалантиришга уринар, кечиккан пушаймон ва дафъатан пайдо бўлган фахр туфайли бу севги янада кучаяр, унинг сутини эммаган, балки кесак еб катта бўлган, томирида Буэндияларнинг эмас, балки суюклари мозорда ҳанузгача шакирлаб ётган номаълум одамларнинг номаълум қони оқадиган Ребекагина, юраги бетоқат, нафсини тия олмаган

Ребекагина Урсуланинг назарида, у ўз наслида кўрмоқни орзу қилган кучли жасоратни мужассам этган яккаю ягона одам эди.

— Ребека, — деб фўлдиради у деворларни бармоклари билан пайпасларкан, — биз сенга нисбатан ниҳоятда адолатсизлик қилган эканмиз!

Ҳамма Урсула алаҳлаяпти, деб ўйларди. Айниқса, у худди Жаброилга ўхшаб ўнг қўлини олдинга чўзиб юрадиган бўлганидан сўнг шу фикр қучайди. Лекин Фернанда бу алаҳлаш зулмати баъзида ақл қуёши билан ёритилишини охири пайқади. Урсула ўтган йил уйларидаги жами неча сўм харажат қилинганини тутилмасдан айтиб берарди. Бир куни ошхонада шўрва тайёрлаётганида онаси ҳеч ким йўқ деб ўйлаб, ўзига-ўзи Макондога илк бор келиб, кейин Хосе Аркадио ер юзини олтмиш беш марта айланиб чиққанига қадар фойиб бўлган илк лўлилардан сотиб олинган тегирмонлари ҳанузгача Пилар Тернерада қолиб кетганини айтганида, Амаранта ҳам Урсуланинг ақли расо эканини англади. Каријб юзга етиб қолган, кулишидан илгари капитарларни чўчитгани каби ҳозир болаларни ҳайбати билан кўркитадиган, бениҳоя семизлигига қарамай, ҳамон бақувват ва тетик Пилар Тернера Урсуланинг сўзларидан асло ажабланмади: у кексаларнинг зийраклиги кўпинча қартада очилган фолга нисбатан чинрок эканига иона бошлаган эди.

Лекин шунга қарамай, Хосе Аркадио истеъодини шакллантириш учун етарли вақт топа олмаётганини сезган Урсула тушкунликка юз тутди. Бир куни эрталаб гул суви деб хаёл қилиб, боланинг бошига сиёҳ куйиб юборди. Ҳамма нарсага ўжарлик билан аралашавериши туфайли, у хато устига хато қилас, ўзини тобора кўпроқ куршаётган зулмат пардасидан кутулишга бехуда уринарди. Ана шунда Урсуланинг миясига бу унинг устидан қарилик ва сўқирлик қозонган биринчи фалабанинг нишонаси эмас, балки вақтнинг айнигани — вақтдан путур кетишининг оқибати, деган фикр келди. Худо ой билан йилнинг ҳисобида, гўёки, мато газлайдиган турк дўкондори сингари алдашга йўл қўймасидан илгари, ўйларди у, ҳамма нарса бошқача йўсинда эди. Эндиликда нафақат болалар жуда тез улғайишади, ҳатто одамларнинг ҳиссиёти ҳам илгаригидан тамомила бўлакча. Гўзал Ре-

медиоснинг вужудиу рухи хали осмону фалакка батамом кўтарилимай туриб, беҳаё Фернанда у кунжакдан-бу кунжакка зир югуриб, нега чойшабларимни олиб кетишиди, деб шангилларди. Ўн олти нафар Аурелианонинг жасади совиб ҳам ултурмай, гўёки христианлар эмас, итлар ўлгандек, Аурелиано Иккинчи яна уйига масталаастлар тўдасини тўплаб, уларга аккордеон чалдирав, шампан виноси кўйиб берарди.

Урсуланинг назарида бу телба уй гўёки факат фосиқлик маконига айланиб қолиши учунгина қурилган эди. Хосе Аркадионинг лаш-лушларини сандиққа солишаётганида, Урсула аччик хотираларга фарқ бўлиб, бундан кўра лаҳадга ётқизиб, устимдан тупрок тортишса яхши бўлармиди, дея ўзидан сўрар, одамлар ҳақиқатан ҳам темирдан яралганми, шунча азобу укубатларни кўтаришиди, дея тап тортмай худодан сўрар, аммо худони ва ўз-ўзиий қанча кўп сўроқ қилса, фикрлари шунчалик чигаллашар, унда худди ажнабийлар каби тасодифан эсга келган гапни айтавериш истаги туғилар, ниҳоят, доимо ўзгаларни ўйлаб яшагани учун шунча пайтлардан бери пайсалга солиб келган орзуси ўйфонар — ақалли бир сония бўлсада, исён кўтаришни ғоят истарди; ҳамма нарсага ҳеч бўлмаса бир мартагина ҳафсала билан боплаб тупуришини, қарийб бир асрлик итоатгўйлиги мобайнида ўзини эзib ташлаган оламжаҳон бемаъни сўзлар уюмини юрагидан итқитиб ташланни жуда-жуда хоҳларди.

— Газанда! — деб қичкирди бир гал Урсула.

Кийимларни сандиққа жойлаштираётган Амаранта онамни чаён чакди, шекилли, деб ўйлади.

— Қани? — дея қўрқа-писа сўради у.

— Нима?

— Чаён, — деди Амаранта.

Урсула бармоғи билан юрагини кўрсатди:

— Манави ерда! — деди у.

Пайшанба куни кундузи соат иккита Хосе Аркадио семинарияга йўл олди. Урсула унинг шу хайрлашув пайтидаги ҳолатини доимо эслаб юради: Хосе Аркадио озғин, қарашлари жиддий эди, у худди Урсула тайинлаганидек, бир томчи ҳам ёш тўқмади, — Хосе Аркадио смакхонадан чиқиб кетганида, у ерда гул сувининг ўткир ҳиди анкиб турарди. Урсула болани уйдан осонроқ то-

пиш учун унинг бошини доимо ана шу сув билан юварди. Хайрлашув дастурхони атрофида тўпланган оила аъзолари хаяжонларини шўх-шодон лакиллашлар билан беркитишга уринишар, падре Антонио Исабелнинг ҳазилларини зўраки иштиёқ билан тинглашарди. Бурчаклари кумуш билан безатилиб, баҳмал қопланган сандиқни олиб чиқишаётганида, гўё уйдан тобут олиб чиқилаётгандек туюлди. Полковник Аурелиано Буэндия кузатиш маросимига иштирок этишдан бош тортди.

— Бизга шу етмай турувди, — тўнғиллади у. — Авлиё папа эмиш!

Уч ойдан сўнг Аурелиано Иккинчи ва Фернанда Мемени монастир қошидаги мактабга олиб бориши ва у ердан пианола ўрнини олган клавикордлар билан қайтиб келишиди. Худди шу пайтда Амаранта ўзига кафан тўкий бошлаганди. Банан можароси деярли босилиб қолган эди. Макондонинг туб аҳолиси ўзларининг ажнабийлар томонидан четга сикиб чиқарилганини пайқашди. Аммо аввалиги арзимас даромадларини бир илож сақлаб қолиб, эндиликда бамисоли кема ҳалокатидан омон қолган кишилардек қувонишарди. Буэндия хонадонига тўда-тўда меҳмон чақириш ҳалигача давом этарди. Бир неча йил ўтиб, банан компанияси тугатилгач, оиланинг бурунги осуда ҳаёти қайта тикланди. Лекин анъанавий меҳмондорчилик тубдан ўзгариб кетди, чунки ҳокимият энди Фернанданинг қўлига ўтган эди. Урсула кўр эди, мудом зулматда яшарди, Амаранта эса кафан тўкишдан бош кўтармас, шу боис қироличаликка собиқ номзод бўлмиш хотиннинг дидига мос меҳмон танлаши, ота-онаси уқдирганидек, уларга жиддий қоидаларни зўрлаб юклashi учун ҳамма имконият бор эди. Келгиндилар осон йўл билан топган пулларнинг ўнгу сўлга сочилиши туфайли юз бераётган ахлоқизликлардан ларзага тушган Буэндиаларнинг хонадони Фернанданинг қаттиққўллиги боис эскирган анъаналарнинг таянчига айланганди. Фернанда билан кампаниясига алоқаси бўлмаган кишинигина номусли одам хисобларди. Ҳатто қайниси Хосе Аркадио Иккинчи ҳам Фернанданинг ана шундай камситиш курбонига айланди, чунки у банан можароси бошланган кунлардаёқ ўзининг ажойиб урушкоқ ҳўролзарини яна сотиб, банан кампаниясига назоратчи бўлиб ишга кирган эди.

— Унга бехосият келгиздиларнинг касофати урган, қорасиниям кўрмай бу ерда, — дерди Фернанда.

Үйдаги хаёт шу қадар расмий тус олдики, Аурелиано Иккинчи ўзини Петра Котеснинг уйида ўнгайроқ сеза бошлади. У аввалига хотинини меҳмон кутиш ташвишларидан халос этажагини баҳона қилиб, ўзининг дабдабали зиёфатларини жазманининг уйига кўчирди. Сўнг моллари серпуштлигини йўқотиб кўйишини баҳона қилиб, молхона билан отхонани хам ўша ерга кўчирди. Нихоят, ўша жой салқинроқ, деган важ билан кичик идорасини хам унукига олиб ўтди. Фернанда ўзининг тирик бевага айланганини сезиб қолганида анча кеч эди. Аурелиано Иккинчи ўз уйида деярли овқатланмас, фақат тунагани келарди. Бу унинг одоб қоидаларига бирдан-бир ҳурмати эди, бунга ҳамма ишонарди. Аммо у бир сафар хатога йўл қўйди: тонгни Петра Котеснинг тўшагида кутиб олди. Бироқ кутилмаганида хотинидан таъна-дашном эшитмади, Фернанда ақалли енгилгина хўрсиниб ҳам қўймади, аммо ўша куниёқ Петра Котеснинг уйига эрининг икки сандик кийим-кечагини юбортириди. Энг ёмони куппа-кундуз куни юбортириди ва сандикларни бутун шаҳар ахли кўрсинг учун кўча ўртасидан кўтариб ўтишларини буюрди. У ўзича, адашган эрим шармандаликка чидай олмайди, бошини эгиб қайтиб келади, деб ўйлаган эди. Афсуски, Фернанда ўйлаганидек бўлмади. Сандикларни кўрган хар бир одам ҳаммага маълум ишқий саргузаштга нихоят якун ясалди, деб ҳисобларди. Аурелиано Иккинчи бўлса ўзига ҳадя этилган озодликни уч кунлик базм билан нишонлади. Бечора Фернанда ўзининг қора ва узун либоси, модадан аллақачон қолган тақинчоқлари ва ўринсиз мағрурлиги туфайли эрта қариб қолгандек туюлар, асл шохидан ёрқин кўйлак кийиб олган Петра Котес эса, поймол қилинган хуқуқ қайта тикланаётганидан кўзлари порлар, гўёки ёшлигининг иккинчи баҳори кулф ураётгандек туюлар эди. Аурелиано Иккинчи худди илгаригидек, яъни Петра Котес уни эгизак акаси деб ўйлаб, бирга ётиб юрган ва худо унга мисли кўрилмаган баҳт бир йўла икки кишидек севиш кудратига эга эркакни рўпара қилганидан боши кўкка етган вақтдаги каби кучли бир ёшлик ҳарорати или ўзини яна жазмани измига топширди. Қайта туғилган эҳтирос қониктириб бўлмайдиган даражада эди:

шундай пайтлар бўлардики, улар овқатга қўл уришдан олдин кўз-кўзга тушиб қолса бас, қозончанинг қопкоғини ёпишарди-да, очлик ва ишратдан ўлиш учун ётоқхонага йўл олишарди. Француз гетералари ёнига қилган махфий сайларида орттирган тажрибасидан илҳомланган Аурелиано Иккинчи Петра Котесга худди архиепископникига ўхшаш чодирли каравот олиб берди, деразаларга баҳмал пардалар остирди, ётоқхона шифти ва деворларини улкан кўзгулар билан қоплатди. У энди аввалгидан ҳам қувноқроқ, девонароқ эди. Ҳар куни кундуз соат ўн бирда поездда унинг номига шампан виноси ва бренди шишалари тўла кутилар келарди. Аурелиано Иккинчи юкни станциядан олиб қайтаркан, таниш ёки нотанишлигидан қатъий назар, дуч келган одамни уйга етакларди. У хатто испанчани мутлақо билмайдиган жаноб Браунни ҳам имо-ишоралар билан йўлдан урди ва қув инглиз Петра Котеснинг уйида бир неча бор ўлгудай ичди, хатто бир куни қопонгич овчаркаларини ўзи аккардеон жўрлигига тутила-тутила айтган техас қўшиқларига ракс тушишга мажбур килди.

— Туғинглар, сигирларим! — деб қичқиради Аурелиано Иккинчи кайфи ошган чоғларда. — Ҳаёт қисқа, туғаверинглар!

У ҳеч қачон айни пайтдагидек тўлишмаган, ҳеч қачон айни пайтдагидек қаттиқ севилмаган, унинг сигирлари ҳеч қачон айни пайтдагидек шиддат билан кўпаймаган эди. Базмларда шунчалар кўп бузоқ, чўчқа ва товуқ сўйилардики, ховли сахни қондан қорайиб елимшак бўлиб қолганди. Аурелиано Иккинчи семириб кетди, қизилбинафшарангга кирган юзи тўлишди, гавдаси нақ тошбақага ўхшаб қолди. Аурелиано Иккинчининг ақл бовар қилмайдиган хўралиги, аёвсиз пул совуриши ва чексиз хотамтойлиги овозаси водийдан ташқарига ҳам тарқалди ва энг донғи чиққан мечкайларнинг ҳам дикқатини тортди. Петра Котеснинг уйида кўп овқат ейиш бўйича уюштириладиган аҳмоқона мусобақаларда қатнашиш учун Макондога чор тарафдан довруғи кетган очофатлар келишарди. «Фил» лақаби билан мамлакатта донғи кетган Камила Сагаустуме исмли аёл келган ўша машъум шанбага қадар, мечкайлик баҳсида ҳамиша Аурелиано Иккинчи фолиб чиқарди. Улар орасидаги мусобақа шанба-

дан то сешанба куни эрталабгача давом этди. Биринчи куни маниока ва қовурилган банандан тайёрланган гарнир билан, битта бузоқ гўштини еб, бир ярим қути шампан виносини ичган Аурелиано Иккинчи ўз ғалабасига аниқ ишонган эди. У тепса-тебранмас рақибасига нисбатан ўзида завқ ва ҳаётга ташналик қўпроқ, деб ҳисобларди. Камиланинг овқат ейиш усули анча мукаммал эди, худди ана шунинг учун ҳам у дастлаб одамларда унчалик катта кизиқиши уйғотмади. Аурелиано Иккинчи гўштларни жон-жаҳди билан тортқилаб еса, Фил уларни худди уста жарроҳ каби бўлакларга бўлар ва шошилмай, лаззат билан ерди. У йирик ва семиз бўлса-да, баҳайбатлиги деярли сезилмасди: **Филнинг юзи** шу қадар чиройли, қўллари шу қадар нозик, истараси шунчалар иссиқ эдики, у илк бор уйга кириб келганида, Аурелиано Иккинчи бу аёл билан овқат ейишда эмас, балки тўшақда беллашишни афзал кўришини пиҷирлаб айтди. Аммо Филнинг бузокнинг бутун-бутун сонини ейишини, еганда ҳам энг нозик, юқори табақага хос одоб қоидаларини бузмаганини кўрган Аурелиано Иккинчи, бу сипо, дилбар ва ебтўймас хартумни том маънода идеал аёл, деб атади. У адашмаган эди. Фил — мечкай бургут дея таркалган мишишлар хеч бир асоссиз эди. Одамлар таъкидлашганидек, у гўшт қиймалагич ҳам, грек циркнида хизмат қилувчи соқолли аёл ҳам бўлмасдан, бор-йўғи жўнгина ашула мактабининг директори эди; кўп овқат ейишни эса ўз болаларининг иштаҳасини сунъий равишида эмас, балки тамомила руҳий сокинлик ёрдамида кучайтириш усулларини излаётган маҳал ўрганиб олганди. Унинг амалда синаб кўрилган назарияси: агар одамнинг виждони пок бўлса, у то чарчагунича, бетанаффус овқат ейишга қодир, деган нақлга асосланган эди. Шундай қилиб, у ўз мактаби ва оиласини шухратпастлигидан эмас, балки ахлоқий сабабларга қўра — бутун мамлакатда маслаксиз мечкай деб ном қозонган Аурелиано Иккинчи билан яккана-якка беллашиш ниятида тарк этганди. Фил Аурелиано Иккинчини кўрган заҳотиёқ, бу йигитни ошқозони эмас, балки феъл-автори шарманда қилишини дарҳол тушунди. Дарҳақиқат, беллашувнинг биринчи кечасида Фил ўз жанговарлигини заррача ҳам йўқотмади, Аурелиано Иккинчи бўлса кўп кулгани ҳамда бетиним

валақлагани сабабли ҳолдан тойди. Улар тўрт соат ухлашди. Сўнгра хар бири элликта апельсиндан тайёрланган шарбат, саккиз литр қаҳва ва ўттизтадан хом тухум ичишиди. Иккинчи куни эрталаб салгина дам олиб, икки чўчқа, бир шингил банан ва тўрт кути шампан виносини тинчитган Фил, Аурелиано Иккинчи менинг усулимни ўзи билмаган ҳолда кашф этди, деб гумон қила бошлади. Шундай қилиб, рақиби у ўйлаганидан хавфлироқ туюлди. Петра Котес қовурилган иккита курка гўштини олиб келиб столга кўйганида, Аурелиано Иккинчи миясига қон қуишлиши арафасида эди.

— Кўтаролмасангиз, майли, бошқа еманг, — деди унга Фил. — Майли, кураш дуранг бўла қолсин.

У чин кўнгилдан гапирди, чунки рақиби ўлай деб турганини кўрган одамнинг ўзини томогидан лукма ўтмайди-да. Аурелиано Иккинчи, аёл атай жигимга тегяпти, деб ўйлади ва курка гўштини ҳам пақкос тушириб, ўша заҳоти хушидан кетди. У кемириб тозалангандан суюклар ётган лаганга юзтубан ағдарилиб тушдию худди кутурган ит каби оғзидан кўпик кела бошлади ва жон бераётгандай хириллади, гўё қандайдир миноранинг тепасида тубсиз жарга тушиб кетаётгандай эди. Бир лаҳза хушига келганида, ўзини ана шу жар тубида ўлим кутаётганини сезди.

— Мени Фернанданинг ёнига элтинглар, — дейишга улгурди у.

Аурелиано Иккинчини уйига олиб келишган дўстлари, у жазман тўшагида ўлмайман деган ваъдасини бажаряпти, деб ўйлашиди. Петра Котес, эри тобутда кийиб ётмоқни истаган мойли туфлини тозалаб бўлиб, элтадиган одам қидирайтгандай унга, Аурелиано Иккинчи хавфдан халос бўлди, дея хабар беришди. Чиндан ҳам, у бир ҳафта ичida соғайиб кетди, яна икки ҳафтадан сўнг эса ўзининг қайта тирилиши муносабати билан мисли кўрилмаган базм уюштириди. У Петра Котеснинг уйида яшашни давом эттириди, аммо энди ҳар куни Фернандани йўқлаб борар ва баъзан оиласи билан бирга овқатлангани қоларди, гўёки тақдир ҳамма нарсанинг ўрнини алмаштириб, уни жазманига эр, хотинига эса жазман қилиб қўйган эди.

Нихоят, Фернанда бир оз бўлса-да, нафас ростлади. Бу кимсасиз аёлнинг суст ва зерикарли ёлғизлик кунлари-

ни туш пайти клавикодда куй чалишу болаларидан келган мактубларгина безарди, холос. Унинг кўзи Хосе Аркадио билан Мемега ҳар ойда икки марта узундан-узоқ ва бир бор бошдан-оёқ уйдирма хатлар йўлларди, лекин болалардан баҳтиқаролигини яширади. Фернанда күёш нурига кўмилган бегониялари борлигига, чошгоҳдаги димиқтирадиган иссикқа, кўчадан дам-бадам оқиб келадиган байрам шодликларининг қахқаҳасига қарамай тобора отаонасининг ўша мудхиши уйига айланиб бораётган бу хона-доннинг қайғусини усталик билан яширади. У учала тирик арвоҳ билан бир мурда — одатда меҳмонхонанинг коронгу бурчагига ўтириб олиб Фернанданинг клавикордда куй чалишини диққат билан тинглайдиган Хосе Аркадио Буэндианинг арвоҳи ўртасида ёлғиз ўзи зўрға судралиб юрарди. Полковник Аурелиано Буэндианинг соясигина қолган эди, холос. У сўнгги бор уйдан полковник Херинельдо Маркесни янги уруш очишга кўндириш учун чиққанди, энди эса устахонасини фақат каштан дарахти ёнига хожат учун чиққандагина тарк этарди. У ҳар уч ҳафтада келиб турадиган сартарошдан бўлак ҳеч кимни қабул килмасди. Кунига бир марта келтириладиган овқатга қаноат ҳосил қилас, аввалгидек тиришқоқлик билан олтин балиқчалар тайёрласа-да, уларни зеб-зийнат учун эмас, балки тарихий ёдгорлик сифатида харид қилишаётганини эшишиб балиқчаларини савдога чиқармай қўйди. У бир куни марҳума хотини Ремедиосдан қолган ётоқхонасини безаб турган қўғирчоқларни ҳовлига чиқариб ёқди. Зийрак Урсула ўғлининг нима килаётганини сезди-ю, аммо уни бу ишдан қайтара олмади.

— Юрагинг топи экан, — деди она ўғлига.

— Бунга юракнинг нима алоқаси бор, — дея жавоб қайтарди полковник. — Хона куяга тўлиб кетди-ку.

Амаранта ҳамон кафан тўқирди. Фернанда Амарантанинг гоҳо Мемега хат ёзишига, хаттоки совғалар ҳам юбориб туришига, Хосе Аркадио ҳақида эса гапиришни ҳам хушламаслигига хайрон қоларди. Фернанда Урсула орқали изоҳ сўраганида, Амаранта: «Улар бунинг сабабини билишмай ўлиб кетишиади», дея жавоб берди; у Амарантанинг айни жумбоқли жавобини умрининг охиригача юрагида сақлади. Новча, хушқад, худди кўпикдек оппоқ юбка кийиб юрадиган, йиллару оғир хотира-

лар ҳам гўзаллигига путур етказолмаган мағур Амарантанинг пешонаси кулдан чизилган ўз шахсий хочини, яъники иффат хочини кўтариб юргандай эди. У қора билакбандини ҳатто кечалари ҳам ечмас, кир бўлганида эса ўзи ювиб, ўзи дазмоллар эди. Амарантанинг бутун умри кафан тўқиши билан ўтарди. Афтидан, Амаранта кундузи тўқиган бўлагини кечкурун тарқатиб юборарди, лекин у ёлғизлиқдан кутулиш учун эмас, балки аксинча, ёлғизлигини сақлаб колиш учун шундай қиласади.

Аурелиано Иккинчи айри яшаган пайтлари Фернанда Меме таътилдан қайтиб, отасини уйда кўролмаса нима бўлади, деб ташвишланарди. Эри овқатдан бўқдию аёлнинг кўнгли сал тинчланди. Меме келгунига қадар эру хотин қизларига уйларидаги кўнгилсиз аҳволни сездирмасликка келишиб олишди. Аурелиано Иккинчи ҳар йили сурункасига икки ой ибратли эр вазифасини ўтар, меҳмон айтиб, уларни музқаймоқ ва печенье билан сийлар эди; роҳибаларнинг хушчакчақ ва чаққон толибаси бўлмиш Меме йиғинларни клавикордда чаладиган кўйлари билан безарди. Қиз онасига кўп тортмагани ўшандайдеёқ маълум бўлган эди. Меме Амарантанинг ҳали Пьетро Креспи ишқи йўлдан урмаган ўн икки-ўн тўрт яшарлик пайтига ўхшаб кетарди. Аммо Амарантадан ва бошқа ҳаммадан фарқли ўлароқ, Меменинг кўнглида бутун Буэндиалар оила аъзоларининг чекига тушган ёлғизлик ҳисси ҳали уйғонмаган эди. Ҳатто ўзини клавикордда куй машқ қилгани ҳар куни соат иккита мунтазам тарзда меҳмонхонага юборишса-да, кизча дунёдан мамнун эди. Уйларини яхши кўриши, уни кутиб оладиган ёшларнинг шод-хуррамлигини бутун йил давомида орзу қилиши ва унинг ҳам отасига ўхшаб ўйин-кулги ва меҳмондўстликка мойил эканлиги аён эди. Бу бадбаҳт мероснинг илк аломатлари учинчи таътил пайтида, Меме уйга тўрт нафар роҳиба ҳамда олтмиш саккиз нафар синфдош дугонаси қуршовида келганида намоён бўлди. У ҳеч кимдан сўрамай ва ҳатто ҳеч кимни огоҳлантирмай, меҳмонларни роса бир ҳафтага таклиф этган эди.

— Бу қандай кўргилик! — дея зорланарди Фернанда. — Қизим худди отасидай телба чиқди-я!

Кўшнилардан каравот ва гамаклар сўраб олишга тўғри келди, овқатланиш тўққиз навбатда ташкил

қилинди, ҳаммомдан фойдаланиш учун рўйхат тузилди. Эгнига кўк қўйлак, оёғига эркакларнинг бошмоғини кийиб олган бу қизлар куни бўйи уйнинг бу бошидан-у бошига беҳуда сандироқлаб юрмасликлари учун кирқта табуретка қарз олинди. Ишлар ёмон эди: шовқин-суронли нонушта тугар-тугамас биринчи навбатдаги бир тўда қизга тушлик овқат бериш вакти келар, кейин эса – ҳаш-паш дегунча кечки овқат пайти ҳам етарди; бир ҳафта давомида мактаб толибалари плантацияга бир мартагина бориб келишга улгуришди, холос. Бир куни улар тимирскиланиб Урсулани йиқитиб юборишларига бир баҳя қолди. Бошқа сафар эса роҳибалар полковник Аурелиано Буэндия мактаб толибаларининг олдида уялмай-нетмай қаштан дараҳти яқинида пешоб қилганини кўриб қий-чув кўтаришди. Амарантанинг айби билан катта тўполон чиқишига сал қолди: у шўрвага туз solaётганида ошхонага кириб қолган роҳиба довдираб, ундан қозонга solaётган оқ талқонингиз нима, деб сўраб қолди.

— Маргимуш, — деб жавоб берди Амаранта.

Мактаб толибалари биринчи кечаси ётар маҳали ҳожатхонага навбат кутиб, роса қийналиши: энг сўнгги қизлар у жойга кириб чиққанида соат тунги бир эди. Шунда Фернанда етмиш иккита тувак сотиб олди, аммо бу билан тунги муаммо тонгга кўчди, холос. Энди ҳожатхона олдида эрта тонгданоқ қўлларига тувак тутган қизлар турнақатор тизилишарди. Гарчанд, мактаб толибаларидан айримлари шамоллаб қолган, бошқаларининг эса баданлари чивин чаққанидан шишиб, мадда бойлаб кетган бўлса-да, уларнинг аксарияти энг оғир синовларга ҳам сабот билан дош беришар, ҳатто энг иссиқ дамларда ҳам бое оралаб югуришарди. Нихоят, меҳмонлар кетишигач, ҳамма гуллар пайҳон қилинган, мебель синдирилган, деворлар турли расм ва ёзувлар билан қопланган эди. Фернанда уларнинг кетганидан шу қадар шод эдики, меҳмонлар келтирган барча зарарнинг баҳридан ўтди. Каравот ва табуреткаларни эгаларига қайтарди, етмиш икки тувакнинг барини эса Мелькиадеснинг хонасига тахлаб қўйди. Қачонлардир хонадоннинг маънавий ҳаёти жўш урган бу ташландик хона шу пайтдан бошлиб «тувакхона» деган ном олди, Полковник Аурелиано Буэн-

диага хонанинг бундай номланиши маъқул тушди, чунки бутун оила аъзоларини Мелькиадеснинг хонаси ҳеч вақт чанг бўлмаслиги, ундаги ҳеч нарса бузилмагани лол қолдирган бир пайтда, лўлининг хонаси полковникка ахлатхона бўлиб туюларди. Аммо, нима бўлган тақдирда ҳам, у ҳақиқат ким томонида эканига мутлақо қизиқмас, хона ҳақида ҳам Фернанда кунбўйи тувак ташийвериб ишга халақит бергани учун хабар топган эди.

Бу маҳал Хосе Аркадио Иккинчи яна уйга қайтиб келди. У ҳеч ким билан сўрашмай, коридорнинг нариги бошига бориб, полковник билан гаплашгани устахонага кириб кетди. Урсула энди уни кўра олмасди, аммо унинг бананзор назоратчисига бериладиган оғир этиклари товушини ўргана бошлади ва унинг ҳатто болалигига иккевлари кийим алмаштириш ўйинини ўйнаган, ҳозир эса унга ўхшайдиган умумий хислати йўқ эгизак укаси ўртасида осмон билан ерча фарқ борлигидан таажжубланди. Хосе Аркадио Иккинчи новча, ориқ ва гердайган бўлиб, худди сарацинлар¹никига ўхшаш корача, ўйчан ва маъюс юзида мавҳум бир шуъла акс этарди. Буэндиалардан фарқли ўлароқ, кўпроқ онаси Санта София де ла Пьедадага ўхшаб кетарди. Урсула баъзида унинг исмини унтиб қўярди. Хосе Аркадио Иккинчининг қайтиб келгани ва полковник ишидан қолиб, уни устахонасида қабул қилаётганидан хабар топган Урсула эски хотираларини бир-бир хаёлдан ўтказиб, Хосе Аркадио Иккинчи болалигига ўз эгизак укаси билан алмасиб қолган, укаси эмас, у Аурелиано деб номланиши лозим эди, деган шубҳасининг ростлигига ишонч ҳосил қилди. Унинг қандай турмуш кечираётганини ҳеч ким билмасди. Бир маҳал Хосе Аркадио Иккинчи муқим бир бошпана йўқлиги, унинг Пилар Тернеранинг уйида уришқоқ хўроздлар етиштириши ва онда-сонда ўша жойда тунаши, бошқа пайтлар эса асосан француз гетералари ёнидан жилмаслиги маълум эди. Унинг ҳеч кимга меҳри йўқ, ҳатто ўз қадри учун ҳам қайфурмасди.

Гапнинг очиғи, полковник Херинельдо Маркес уни ўлимга маҳкум этилган кишини отишларини эмас, балки

¹ С а р а ц и н л а р — Арабистонда яшаган қадимий кўчманчи халқ

отилаётган маҳбуснинг ўссали ва бир оз истеҳзоли култусини бир умр эсида сақлаб қолиши учун казармага олиб борган ўша узоқ тонгдан бошлаб, Хосе Аркадио Иккинчи нафакат ўз оиласига, балки бошқа бирор оилага ҳам қарам бўлишига ҳуши йўқолган эди. Айни хотира кўп эски эмасди. Лекин у эслаб қолган ягона нарса шунинг ўзи эди, холос. У яна бир нарсани яъники алмисоқдан қолган кўёски нимча ва соябони қарға қанотлари ни эслатувчи шляпа кийган, шульага йўғрилган чоркунжак дераза олдида ўтириб турли-туман мўъжизалар хақида ҳикоя қилиб берган чол сиймосини ҳам элас-элас эсларди. Аммо Хосе Аркадио Иккинчи ушбу хотира қайси вақтга дахлдор эканини билмасди. Урсула Хосе Аркадио Иккинчининг кўмагида полковник Аурелиано Буэндиани «маҳбус»ликдан озод қилишга уриниб кўрди. «Уни кинога боришга кўндири, дея илтимос қилди Урсула. — Тўғри, унга картиналар ёқмайди, лекин шу баҳонада тоза ҳавода нафас олиб қайтади». Лекин тез орада Хосе Аркадио Иккинчининг ҳам худди полковник сингари бепарволиги ва икковининг ҳам умуман ҳеч қандай меҳр-оқибат кор қилмайдиган қаттиқ зирх билан қопланганлиги маълум бўлди. Гарчанд, Урсула уларнинг устахонага беркиниб, узоқ вакт нималар хақида гаплашишини билмас-да (буни ҳеч ким билмасди), оиласдаги шу икки кишинигина ўзаро ички яқинлик ришталари бирлаштириб туришини тушунарди.

Тўғрисини айтганда, Хосе Аркадио Иккинчи ўзи истаганида ҳам Урсуланинг илтимосини бажаролмасди. Мактаб толибалари келтирган форат полковникнинг сабр косасини тўлғазганди. Ремедиоснинг хавасни келтирадиган қўғирчоқлари йўқотилган эса-да, у ётоқхонани ҳалигача куя босиб ётиби, деган баҳона билан устахонасига тўр беланчак осиб қўйди. Энди полковник у ердан фақат ҳовлига — ҳожат учун чиқарди, холос. Урсула уни хаттони жўн сухбатга ҳам торта олмасди. Ўғлининг қошига бораркан, полковник овқат солинган ликопчага қиё ҳам бокмаслигини, шўрва бетини ёғ қоплаб, гўшт совиб қолишидан заррача ҳам ташвишланмай, уни столнинг бир чеккасига суриб қўйишию яна тилла балиқчаларига андармон бўлишини олдиндан биларди. Полковник Херинельдо Маркес янги уруш очишдан бош тортганидан бери

Аурелиано Буэндия баттар бафритош бўлиб бораарди. Доимо устахона эшигини зичлаб олар, ҳеч кимга қўшилмас ва пировардида, оила аъзолари унинг номини гўё марҳумни эслагандай тилга олишарди. Полковник уйлари ёнидан ўтаётган сайёр циркни кўргани эшикка бирров чиққан ўша ўн биринчи октябрга қадар, ҳеч ким унинг авзойида инсонийроқ бирор туйғу кўринганини сезмаган эди. Ўша кун полковник Аурелиано Буэндия учун сўнгги беш йил ичида ўтган сон-саноқсиз кунлардан фарқ қилмасди. У тонгги соат бешда ҳовлидаги курбақа ва қора чигирткалар кўтарган шовқиндан уйғониб кетди. Шанба куни бошланган ёмғир ҳанузгача тинмаган, полковник томчиларнинг боғдаги дараҳтлар баргидаги шитирини эшитмаганида ҳам суяқ-суяқка санчилаётган совуқдан ёмғир ёғаётганини бари бир сезарди. Полковник Аурелиано Буэндия ҳар галгидек мовут ёмғирпўшда, эски бичими учун ўзи «готик иштон» деб атаган, аммо кийишга қулай, узун ва кенг, дағал матодан тикилган ички иштонда юрар эди. Иштон устидан тор шим кийиб олган, аммо унинг тутгларини қадамаган ва ёқасига ҳар галгидек тилла тўғнағич тақмаган (у ювенишга шайланайдиган) эди. Ёмғирпўшини худди бошлиқ сингари бошига тортди, осилиб тушган мўйловини бармоқлари билан тўғриладида, ёзилгани ҳовлига йўл олди. Кун чиқишига ҳали анча вақт бор эди. Хосе Аркадио Буэндия томига ёмғирдан чирий бошлаган пальма барглари тўшалган айвонча остида ухлаб ётарди. Полковник ҳар сафаргидек отасини кўрмади. Ботинкасига ногаҳон иссиқ пешоб оқа бошлаганидан уйғониб кетган арвоҳ фудранганида ҳам полковник ҳеч нарса эшитмади. У устахонага қайтаётганида димогига Санта София де ла Пьедад ўт ёқа бошлаган печларнинг хиди урилди ва у ўзининг бир финжон қандсиз қаҳвасини олиб кетиш учун ошхонада қаҳва чойнаги қайнанини кутиб турди. Санта София де ла Пьедад одатдагидек, бугун ҳафтанинг қайси куни, деб сўради. Полковник, сешанба, ўн биринчи октябрь, деб жавоб қайтарди. Полковник аёлнинг сокин, тилларанг олов шуъласида қизилсарғиши туолган юзига тикиларкан, ногаҳон ўша уруш авжига чиққан пайтда, айни ўн биринчи октябрь куни бирга ётган аёли ўлиб қолган бўлса-я, дея ўйлаб чўчиб уйғониб кетганини эслади. Ҳа, ростдан ҳам ўшанда аёл

жон берган бўлиб чиқди; полковник ўша қунни ёдида сақлаб қолишига сабаб, марҳума бор-йўғи бир соат олдин, бугун қайси кун, дея сўраган эди. Полковник Аурелиано Буэндия бу ҳодисани эсласа-да, ўзининг башорат қила олиш лаёқатига нечоғлик путур етганини сезмади ва то сув қайнагунича, ҳавоий майл асносида ўша аёл ҳақида ўйлай бошлади. Полковник унинг исмини ҳам билмасди (юзини ҳам вафотидан кейин кўрди), негаки аёл унинг гамагига зим-зиё қоронфиликда, қоқиниб-суриниб кирган эди. Худди шу тарзда олдига кўплаб аёллар келишган ва шу боис ҳам полковник айни ўша аёлнинг биринчи бўса талвасасидаёқ кўз ёшларига фарқ бўлаётганини ва бечора қазосидан бир соат олдин, сени умримнинг охиригача севаман, деб онт ичганини эслай олмади. Полковник устахонага қайтиб келгач, умуман аёллар ҳақида ўйлашни бас қилди ва тунука банкада сақлаётган тилла балиқчалирини санаб чиқиш учун чироқни ёқди. Банкада ўн еттита балиқча бор эди. Молини сотмасликка аҳд қилганидан бери у кунига иккитадан балиқча ясар, сўнг, сони йигirma бештага етганида, балиқчаларни гилвата идишда эритиб, қайтадан ясарди. У ҳеч нарсани ўйламасдан, ишга буткул шўнғиб кетди, соат ўнларга бориб ёмғир кучайганини, ҳатто Урсула тамадди келтириб, чироқни ўчирганини ҳам сезмади.

- Ёмғир роса қуйяпти, — деди Урсула.
- Ёмғир фасли-да, — деб жавоб қайтарди у.

Шуни айта туриб, тайёрлаётган биринчи балиқчалирини нигоҳини узмади, чунки энди қизил ёқутдан кўз ўрнатаётган эди. Ишини тугатиб, балиқчани банкадаги бошқа балиқчаларга қўшиб қўйгач, шўрва ичди. Сўнгра шошилмай гуруч, пиёз билан димлаб пиширилган гўшт ва ликопчадаги қовурилган банан тилимларини еди. Унинг иштаҳаси ҳеч қачон ўзгармас, ҳамиша — яхши шароитда ҳам, танг аҳволгә тушганида ҳам бир хил эди. Овқатдан кейин дам олгиси келди. Қайсиdir жиҳатдан илмий асосланган ирими туфайли, полковник овқатдан кейин икки соат ўтмагунича на ишлар, на ўқир, на чўмилар, на аёл билан ётарди. Айни одат унинг табиатига шу қадар сингиб кетгандики, полковник Аурелиано Буэндия жангчилар кучли таомдан сўнг бўкиб ёки мияларига қон қуишилиб ўлмасликлари учун ҳатто ҳарбий операцияларни

бошламай турган пайлари ҳам бўлган эди. Ниҳоят, у тўр беланчагига ётди, қулоғини қаламтароши билан нарибери тозалаб, тезда ухлаб қолди. Полковник тушида деворлари оппок, бўм-бўш уйга кириб бораарди. Уй остонасидан биринчи ҳатлаётган одам эканлигидан кўнгли хижил эди. Тушида у ўтган куни кечаси ва сўнгги йиллар мобайнида жуда қўп марта шу тахлит тушлар кўрганини эслади, бироқ уйғонган заҳотиёқ уларнинг бари эсидан чиқарди. Унинг бу қайтариқ тушларининг сири шунда эдики, уларни худди ана ўша тарздаги тушда қайта эслаш мумкин бўларди. Бир неча дақиқадан кейин сартарош эшикни тақиллатди, полковник гўёки дафъатан бир неча сония пинакка кетиш учун кўзини юмгани ва ҳеч қандай туш кўрмаганига тўлиқ ишонч ҳосил қилган ҳолда эшикни очди.

— Бугун шартмас, — деди у сартарошга. — Жума куни кўришамиз.

Сочига оқ оралаган полковникнинг соқол олдирмаганига уч кун бўлган эди, аммо у соқол олдиришни хохламади, бари бир жума куни сочини олдириши зарур эди, шу боис ўша куни бир йўла икки ишни бажарса бўлаверарди. Кундузги нохуш уйқудан кейин баданини шилимшиқ тер қоплади, қўлтифи остидаги чипқондан қолган чандиқлар зирқирай бошлади. Ёмғир тинди. Аммо қуёш ҳали чиқмаган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа қаттиқ кекирди ва танглайида нордон шўрванинг таъмини сезди. Ёмғирпўшини устига ташлаб, ҳожатга борди ва у ерда одатдагидан кўпроқ ўтириди. Бугун сешанба эканини ва Хосе Аркадио Иккинчи устахонага келмаганини эслади, чунки сешанба куни бана компаниясидагилар ишчиларга маош берарди. Айни фикр, сўнгги йиллардаги барча хотираю ўйлари каби уни уруш ҳақида фикрлашга чорларди. У қайсиdir куни полковник Херинельдо Маркес унга қашқа от топиб келишни ваъда қилганини ва сўнг бу ҳақда қайтиб оғиз очмаганини эслади. Кейин айрим уруш лавҳаларини хаёлидан ўтказди, аммо ўтмиш қалбida на қувонч, на қайғу уйғотди. Энди ўша фикрдан қутулишнинг иложини ҳеч тополмагач, полковник уруш ҳақида жуда сокин, ортиқча ҳаяжонсиз ўйлашга ўрганган эди. Устахонага қайта туриб, хаво сал исиганини сезди ва ювинишга аҳд қилди, аммо мўрчани

Амаранта эгаллаб олганди. У ичкари кириб, иккинчи балиқчани тайёрлашга киришди. Полковник балиқчага дум ясаётганида, күёш уфқдан шу қадар катта куч билан отилиб чиқдики, гүё чор атроф худди эски қайикдай фичирлаб кеттандек туюлди. Уч кунлик ёмғирда чайилган ҳавони қанотли чумолилар қоплади. Полковник захартанг бўлганини хис этди. Ҳовлига чиққанида, соат тўртдан ўн дақиқа ўтганди. Кулогита узоқда чалинаётган мис карнай овози, катта ноғоранинг гумбир-гумбири, болаларнинг шодон кийкириги элас-элас чалинди ва унинг кўнглида болалиги ўтганидан бери илк бор зориқиш уйғонди, отаси муз парчасини кўришга олиб борган, лўлиларга тўлиб-тошган ўша узок кунни яна қайтадан яққол хис эта бошлади. Санта София де ла Пъедад ошхонадаги ишларини тўхтатиб, кўчага югуриб чиқди.

— Цирк келди! — деб қичқирди у.

Полковник Аурелиано Буэндиа ҳам каштан тагига бориши ўрнига ҳовлидан ташқари чиқиб, кўчадаги тантанали маросимни анграйиб томоша қилаётган бекорчи олонг монга аралашиб кетди. У фил минган зар кийимли аёлни, бир ўркачли маъюс түяни ва голланд аёлларидек ясантирилган, кастрюлкани қошиқ билан ноғора қилиб чалаётган айиқни кўрди. Тантанали маросимнинг адогида томоша кўрсатаётган масҳараబозларга кўзи тушди. Улар ўтиб кетгач, бўм-бўш кўчада офтоб нурида чўмилаётган қанотли чумолилар ва бир неча анқовдан бошқа хеч ким қолмади. Полковник яна ўзининг аянчли ёлғизлиги билан юзма-юз учрашди. Шунда у, навбатдаги янгилик — цирк хақида хаёл суриб, каштан сари юраркан, пешоб қилаётганида ҳам циркни ўйлашга уринди, аммо энди хеч нарсани эслай олмасди. У бошини елкалари орасига тортиб, манглайнини дарахт танасига босганча қотиб қолди. Уйдагилар воқеадан эртаси эрталаб соат ўн бирда, Санта София де ла Пъедад ахлат ташлаш учун ҳовлининг орқа томонига ўтган пайтида, каштан атрофига учиб келаётган ўлаксахўр қушларни кўрганидагина огоҳ бўлдилар.

* * *

Меменинг сўнгти таътили полковник Аурелиано Буэндиага тутилган мотам кунларига тўғри келди. Деразаю

эшиклари махкам ёпилган бу хонадонда энди байрам хақида ўйлаш ҳам мумкин эмасди. Ҳамма шивирлаб гапирав, овқат устида ҳам жим ўтиришар, кунига уч маҳал ибодат қилишар ҳатто тушки уйқунинг энг иссиқ пайтларида клавикордда чалинган куйлар ҳам худди мотам музикасидеқ туюлар эди. Полковникни пинхона ёмон кўришига қарамай, ҳукумат ўзининг марҳум фанимини дабдабали иззат-икром билан хотирлашидан хайратга тушган Фернанда жиддий аза очди. Аурелиано Иккинчи қизининг таътили мобайнида ўз уйидя яшади, Фернанда ўзининг хотинлик ҳуқуқини тиклаш учун анча-мунча чораю тадбирлар кўрди, шекилли, Меме яна бир йилдан кейин уйга кайтганида, яқиндагина туғилган ва онасининг хоҳишига қарамай, Амаранта Урсула деб ном қўйилган сингилчасини кўрди.

Меме ўқишини тугатди. Уни концерт берувчи истеъоддли клавикордчи эканлиги қизнинг ўқиши ва уйда мотам адогига етганига атаб берилган катта базмда — Меме ўн еттинчи аср ҳалқ куйларини довруқ билан ижро этгандан кейин бир овоздан тасдиқланди. Мехмонларни Меменинг санъатидан кўра, гайриоддий табиати кўпроқ маҳлиё қилди. Бир қарашда у ёш боладай енгилтак, жиддийроқ ишларга бамисоли нолойиқдай кўринарди, аммо клавикорд ёнига ўтиrsa, бас, бутунлай ўзгарар, бирдан ўта жиддий ва комил одамга айланиб қоларди. Гапнинг рости, Меменинг музикага лаёқати айтарли эмасди, аммо у онасининг раъйини қайтармаслик учун клавикордни мукаммал ўрганишга ўзини мажбур этганди. Худди шу йўсинда у бошқа хунарларни ҳам ўрганса бўларди. Фернанданинг ўта қаттиққўллиги ва ўзбилармонлиги Меменинг болалик пайтидаёқ жонига текканидан онаси билан тортишиб ўтираслик учун ҳар неки жафога ҳам тайёр эди. Мактабни битирганларга бағишлиланган мажлисда ўтирган Меме, бежирим готик ҳарфлар билан бе-затилган диплом эндилиқда она зуфумидан халос этади, шу кундан эътиборан Фернанда клавикордни тамом эсдан чиқаради, деб умид қилган эди. Чунки рохибаларнинг ўзлари айни чолғу асбобини музей топилмаси, деб аташларини эшитиб юрарди. Лекин унинг тахмини хато чиқди, гарчанд, шаҳар аҳлининг нақ ярми қиз чалган эски куйлар остида ухласа-да, Меме оиласвий тантана-

ларда, хайр-эҳсонга муҳтоjlар учун уюштирилган бар-ча концертларда, мактаб кечалари, ватанпарварларни ша-рафлашига багисланган йиғинларда клавикорд чалса-да, Фернанда қизининг истеъодига баҳо бера олишга қодир янги-янги одамларни үйларига таклиф этаверарди. Фа-қат Амарантанинг ўлимидан сўнг хонадон яна аза очга-нида, Меме клавикордини қулфлаб, қалитини онаси қачон-дир қистаб қолишидан хавотирланмай жавонлардан би-рига яшириб кўйди. Фернанда қизининг итоаткорлиги-дан чексиз қувонар, одамларни қойил қолдиришидан шу қадар фахрланардики, Меменинг уйга дугоналарини бош-лаб келишига, плантация бўйлаб сайр қилишига, падре Антонио Исабел черков меҳробида маъқуллаган фильм-ларга Аурелиано Иккинчи ёки ишончлироқ аёллар би-лан боришига мутлако қаршилик кўрсатмас эди. Айни кўнгилочар тадбирлар давомида Меменинг неларга мо-йиллиги аён бўлди. У тартиб ва интизомни ўлгудай ёмон кўрар, шўх базмларни, хилват гўшаларда соатлаб ўти-ришни ёқтирав, ўша ерда дугоналари билан ким кимни яхши кўриб қолгани ҳакида фийбат қилишар, чекишни ўрганишар, эрқаклар тўғрисида гаплашишарди. Бир куни улар шакарқамиш ромидан уч шиша ичишди, сўнгра ечинишиб, ўз баданларининг турли бўллакларини ўлчаш-ди, таққослашди. Меме ўша кечани ҳеч қачон унутмай-ди: у оғзидағи қизилмия томирини чайнаганча, Фернан-да билан Амаранта жимгина кечки овқат еяётган ошҳо-нага кирди ва стулга ўтирди. Унинг тоби қочганини ҳеч ким пайқамади. Бундан олдин Меме дугонасининг ётоқ-хонасида икки соат давомида қаттиқ ҳаяжонда ўтирди: кўзларидан ёш чиққунича кулди, қўрқувдан йиғлади, аммо бу ҳолат ўтиб кетгач, қизнинг юрагини онасига, клавикордни кетингизга ҳуқна килинг, деб айтишга им-кон берар дараҷада жасурлик ҳисси қоплади. Столнинг тўрида ўтириб, ошқозонига сувдек қуюлаётган товук щўрва ичаркан, Меме тўсатдан Фернанда ва Амарантанинг асл қиёфасини кўрди. Уларнинг мунофиқлигини, қалтабинлигини юзларига солищдан ўзини зўрға тийди. Иккинчи таътил пайтидаёқ, Мемега отаси одоб юзаси-дангина уйда тунаши маълум бўлганди. У Фернандани яхши билгани, кейинчалик Петра Котес ҳакида ҳам бир амаллаб тасаввурга эга бўлганидан сўнг, отасига ён боса

бошлади. Қиз отасининг жазманини онасидан афзал кўрарди. Ромдан кайфи ошиб қолган Меме, агар ҳозир ўйлаганларимни уларга айтсам, қандай зўр жанжал бўларди, дея роҳатланиб ўйлади. Мамнунлиги шу қадар кучли эдики, Фернанда сергак тортди.

— Сенга нима бўлди? — деб сўради у.

— Ҳеч нарса, — жавоб берди Меме. — Мен икковларингни қанчалар яхши кўришимни ҳозир пайқадим, холос.

Бу сўзларда барқ уриб турган нафрат Амарантани кўрқитиб юборди. Аммо онаси шунчалар ҳаяжонланди-ки, Меме ярим кечаси қаттиқ бош оғриғидан уйғониб кетиб, қайт қила бошлаганида, Фернанданинг ақлдан озишига сал қолди. Она қизига канакунжут мойидан ичирди, қорнига қизитилган дори-дармон босди, бошига эса муз солинган халта қўйди ва Меме оддий аёллар касалига чалинган, деган ноаниқ бир қарорга келган афандинамо француз докторининг кўрсатмасига биноан, кизини уйдан чиқармай, беш кун пархезда сақлади. Меменинг дадиллигидан асар ҳам қолмади, у рухан чўкиброк қолди. Батамом кўр бўлиб қолган, аммо хали тетик ва зийрак Урсулагина унга тўғри диагноз қўйди. «Менимча, — деди у ўзига-ўзи, — арокхўрларнигина шу тарзда даволашади». Аммо ўшал заҳоти тавба қилиб, ўзини андак ёзғирди. Меменинг аҳволини кўриб, Аурелиано Иккинчининг виждони қийналди. Ота эндиликда қизига жиддийроқ эътибор беришга аҳд қилди. Аурелиано Иккинчини сархуш хурсандчиликлар ичра оғир танҳоликдан вақтинчалик ҳалос қилган, Мемени эса онасининг меъдага теккан васийлигидан озод этиб, у билан онаси ўртасидаги содир бўлиши муқаррар тўқнашувнинг олдини олган ота ва қиз ўртасида қувноқ дўстлик муносабатлари шу тарзда туғилди. Аурелиано Иккинчи ўша кунлари кечқурунлари Меме билан сухбатлашиш, кино ёки циркка бориш учун барча учрашувлардан ҳеч иккапланмасдан воз кечар, бор вақтини фарзандига бағишлиарди. Охирги йилларда Аурелиано Иккинчининг феъли айний бошлади, бунинг сабаби — семизлиги эди, у эгилиб ботинкасининг боғичларини боғлай олмасди. Баҳайбат қорни туфайли бошқа турфа лаззатлардан ҳам маҳрум эди. Қизининг меҳри, у келтирадиган хурсандлик Аурелиано

Иккинчини бехад айш-ишратдан тобора узоклаштирар эди. Меме худди баҳордаги мева дарахти каби гуллади. У Амаранта сингари гўзал бўлмасада, истараси иссиқ, содда ва бир қарашдаёқ одамга ёқа олади. Унинг замонавийликка муккасидан кетган руҳи онасининг эски ақидалар тарафдори бўлгани ошкора қаттиққўллигини таҳқирларди, аммо бу хислати отаси Аурелиано Иккинчига ёқар ва шунинг учун ҳар тарафлама ёқларди. У қизини авлиёларнинг ийманганнамо нигоҳи мудом ваҳима солиб турадиган ётоғидан чиқарди, янги хонасини таҳтга ўхшовчи каравот, катта пардоз столи, баҳмал пардалар билан безатди ва Петра Котес яшайдиган хонанинг яна бир нусхасини яраттанини ўзи ҳам сезмай қолди. Отанинг қўли очик эди, қизига санамай пул берар, Меменинг ўзи ҳам отасининг чўнтағидан истаганча пул олаверарди. Аурелиано Иккинчи банан компаниясига қарашли магазиндан қизига атаб энг сўнгти модадаги буюмларни сотиб оларди. Меменинг ётоқхонаси тирноқни силлиқлайдиган ёстиқчалар, сочни жингалак қиладиган қисқичлар, тишни ялтиратувчи элексирлар, ҳар хил сурмалар ва жозибани оширадиган беҳисоб воситалар билан тўлиб кетганди; Фернанда ҳар сафар бу хонага кирганида дарғазаб бўлиб, қизим анави француз гетераларга ўхшаб боряпти, деб ўйларди. У эри билан қизининг тили бирлигини билиб, Аурелиано Иккинчига Мемени ҳеч қачон Петра Котесниги олиб бормаслигига қасам ичирди. Бу ортиқча эҳтиёткорлик эди, негаки ота-боланинг иноқлиги Петра Котесга мутлақо ёқмас, ҳатто у Меменинг номини эшитишга ҳам токат қилолмасди. Петра Котесга нотаниш бир қўркув азоб берар, Меме Фернанданинг ҳам қўлидан келмаган ишни қилиб, ўзини Аурелиано Иккинчидан жудо этиши мумкинлигини ич-ичида сезиб турарди. Шунда Аурелиано Иккинчи илк бор жазманинг қаҳрли нигоҳини кўрди, хандасини эшитди ва у, жазманим тағин сандик-пандиққа қўшиб ташқарига улоктирса-я, деб чўчий бошлади. Аммо иш у ўйлаганчалик бўлмади, сандиқлар ўз жойида қолди, Петра Котес бўлса, жазманини қизининг меҳридан ҳам кучлироқ бирор восита билан ўзига ағдариб олишга қарор қилди. Лекин у бехуда уринарди. Меме отасининг ишига аралашмас, мабодо шундай қилганида ҳам, бу можаро Петра Котеснинг

фойдасига ҳал бўларди. Бирорга ёмонлик қилиш учун Меменинг вакти ҳам йўқ эди. У рохибалар ўргатганидек, ҳар куни ўз ётоғини ўзи йиғиширилар, ўзи жой соларди. Эрталаблари эса каштага гул солар ёки галереяда Амарантанинг эски қўл тикув машинасида ўзига кийим тикарди. Тушлик овқатдан сўнг ҳаммалари ухлашга ётишганида у икки соат клавикордда куй машқ қилар ва бу машғулоти Фернандага хузур ато этишини биларди. Гарчанд, унга келаётган таклифлар сони камайган бўлсада, Меме худди шу важдан черков бозорларию ўкувчи-ларнинг байрамларида концерт беришни давом эттириди. Кечкурун у оддий кўйлагини ва пошнаси баланд, боғичли ботинкасини кийиб олар, отаси билан бирор жойга бормаган тақдирда кечки овқат маҳалигача дугоналари-никида бўларди. Аммо Аурелиано Иккинчи деярли ҳамма вақт қизи олдига келиб, уни кинога эргаштириб кетарди.

Меменинг дугоналари орасида уч нафар америкалик қиз бўлиб, улардан бири Патриция Браун эди. Аурелиано Иккинчининг меҳмондўстлигидан миннатдор жаноб Брауннинг даргохи Меме учун атай очилиб, қиз шанба-лик танцага таклиф этилди. Гринголар маҳаллий аҳоли билан фақат танца вақтидагина мулоқот қилишарди, холос. Бу таклифдан хабар топган Фернанда бир дақиқалик юракни эзадиган жанжал кўтарди. «Тасаввур қилиб кўр-а, — деди у Мемега, — бу тўғрида гўрда ётган полковник нима деб ўйлайди?» Фернанда ёрдам сўраб Урсулага мурожаат қилди. Аммо бу кўр кампир ҳеч кутилмаганда, агар Меме ўз эътиқодида маҳкам туриб, протестант динига ўтиб кетмаса, турган гапки, танцага боришию америкалик тенгдошлари билан дўстлашиши андишасизлик бўлмайди, деб айтди. Меме катта бувининг фикрини тезда уқиб олди ва танца бўлиб ўтган куннинг эртасига ёқ ибодатга бориб келадиган бўлди. Америкаликлар қизидан клавикорд чалиб берсангиз, деб илтимос қилишганини эшитиб, Фернанданинг боши осмонга етди. Клавикордни жаноб Брауннинг уйига олиб боришиди, Меме у ерда қарсак ва олқиши эшитди. Шундан кейин уни нафақат танцага, балки ҳар якшанбада бас-сейнда чўмилишга ва ҳафтасига бир марта тушлик овқатга таклиф этадиган бўлишди. У бинойидай сузишни, теннис ўйнашни, ананас бўлagini Виргиния ветчинасига

кўшиб ейишни ўрганди. Рақс тушиб, сузиб, теннис ўйнаб юаркан, аста-секин инглизчани ўрганиб олди. Аурелиано Иккинчи қизининг ютуқларидан завқланарди, хатто унга саёқ бир сотувчидан олти жилдлик ранг-баранг расмлар илова қилинган инглизча комус сотиб олди. Меме бу китобни бўш пайтлари ўқирди. Мутолаа уни дугоналари билан хилват жойларга беркинишдан, севги ҳакида гийбат сотишидан қутқарди. Меме энди ўқиш мажбуриятини бўйнига олгани учун эмас, балки бутун шахарга маълум сирли воқеаларни муҳокама этишга қизиқиш йўқолгани учун мутолаага берилган эди. У ўзининг маст бўлгунча ичганини эсларкан, бу воқеа шунчалар кулгили туюлдики, уни отасига сўзлаб берди, Аурелиано Иккинчига эса воқеа янада кулгили туюлди. «Агар онанг билганида борми!» дея хитоб қилди у ҳарсиллаб куларкан. Қизи бирон-бир сирини очгани сайин, отаси ҳамиша шу сўзни такрорларди. У қизидан илк севгисини хам очиқ гапириб беришга сўз олди ва сал фурсат ўтмай Меме отасига, таътилга чиқиб, ота-онасининг ёнига келган малла соч америкаликни ёқтириб қолдим, деб айтди. «Мана шунаقا-да! — деб кулди Аурелиано Иккинчи. — Агар онанг билиб қолса борми?!» Лекин кейинроқ Меме йигитнинг ватанига жўнаб кетганини ва бошқа хабарлашмаганини айтди. Меменинг ақли расолиги оила осоиышталигини мустаҳкамлашга имкон бергани учун Аурелиано Иккинчи Петра Котесникига яна тез-тез қатнайдиган бўлиб қолди. Гарчи, энди базм деганлари аввалгидек лаззат бермаса-да, у кези келганда ўйин-кулгидан юз ўгирмасди. Уйда Амаранта тиним билмай кафанига гул тикар, Урсулани эса қарилик эрининг каштан остидаги арвоҳидан бўлак хеч нарсани кўриб бўлмайдиган қорон-филик тубига тортиб бораради. Фернанда ўз хокимиютини мустаҳкамлаб олди. У ой сайин ўғлига ёзиб турадиган мактубларида энди бирор сатр ҳам ёлрон бўлмасди. Фернанда ундан ўзининг табиби гайблар билан ёзишиб туришини яширади, холос, чунки бу табиблар унинг йўғон ичагидан безиён шиш топишган ва Фернандани телепатик операция билан тузатишга тайёрлашарди.

Ҳаёт ҳархашаларидан чарчаган Буэндиалар оиласида энди узоқ йилларга на тинчлик, на осоиышталик муқим туради, деб ўйлашганда, тўсатдан Амаранта вафот этди.

Унинг ўлими хамма учун кутилмаган ходиса эди. Гарчи Амаранта кексайиб, атрофдагилар учун худди бегонадек бўлиб қолган эса-да, қаддини ҳамон тик туар, қувватли, гёё ўзининг соғлигини ҳанузгача сақлаб қолгандек туюларди. У полковник Херинельдо Маркесга қатъий рад жавобини берганидан сўнг, тўйиб-тўйиб йиглаб олиш учун эшикни ичидан беркитиб олганида нималарни ўйлаганини хеч ким билмасди. Амаранта ўшанда ётоқхонадан чиққанида, кўз ёшининг захираси тамоман тугаб битганди. На гўзал Ремедиос самога парвоз этганида, на барча Аурелианоларни отиб ўлдиришганларида, на дунёда энг яхши кўрадиган одами полковник Аурелиано Буэндианинг ўлимидан сўнг йиғлади. Гарчи полковникни қанчалар яхши кўришини фақат унинг жасадини каштан остидан топиб олишган дақиқада пайқаган бўлса-да, ўликини кўтаришда ёрдамлашди. Унга ҳарбий либос кийгизди, соқолини олди, сочини таради, мўйловини чиройли қилиб бурадики, шухрати гуллаб турган маҳалида ҳам полковник мўйловини бунчалар буролмасди. Бироқ хеч ким унинг бу хатти-харакатларидан полковникни севади, деган ўйга бормади, қайтангта ҳаммалари Амаранта дафи маросимини яхши билади, деб ҳисоблашди. У ўзининг барча қайгуларини кўнгилга тукканча, карилик бўсағасига қадам қўйганди. Пьетро Крестининг вальсларини кўйиб эшитганида, гёё вақт ва аччик тажрибалар сабок бермаганидай, худди ўша ёшлик пайтидагидек йиғлагиси келарди. Картон қофозлари памиқиб қолди, деган баҳонада музикали цилиндрларни ўз қўли билан ахлатга ташлаган бўлса-да, улар хотирасида ҳануз чарх урар, пианола болғачалари гёё юрагига урилиб мусиқа чалаётгандай эди... Полковник Аурелиано Буэндия уруш ҳақида ўйламасдан туролмагани каби Амаранта ҳам Ребекани бир зум ўйламасдан туролмасди. Полковник ўз хатоларини ўткир кирралардан халос этиб, сал-пал тўмток қила олган бўлса, Амаранта аксинча, тобора қиздириб тобларди. У худодан кўп йиллар мобайнида фақат ёлғиз бир нарсани — Ребекадан олдин ўлмасликни зорланиб сўради. Ҳар гал собиқ ракибасининг уйи ёнидан ўтаркан, яп-янги фаторатларни кўриб, худо илтижоларимни эшитяпти, дея қувонар эди. Бир куни галереяда чеварлик қилиб ўтиаркан, дафъатан, худди шу жойда, шу

алпозда ўтирган маҳали Ребеканинг ўлимини эшитажаги-ни ҳис қилди. Амаранта ўша жойда ўтириб машъум ха-барни кута бошлади, зерикмаслик учун эса қадалган туг-маларни узиб олиб, яна қайтадан қадаб чиқаверди. Ама-ранта ўзи тўқиётган зийнатли кафанинги Ребекага атагани-га ҳеч ким шубҳаланмасди. Фамгин Аурелиано ўшандаги Ребека бош чаноғидан сарғиши ўт ўсиб чиққан серажин арвоҳга айланибди, дея шипшитганида, Амаранта зарра-ча ажабланмади, чунки жияни таърифлаган арвоҳ у ўзи анчадан буён тасаввур қилиб юрган арвоҳга ўхшарди. Ребеканинг жасадини ўзим юваман, бошига авлиёлар-нинг сочидан парик ясайман, деб аҳд қилди у. Ўликни чиройли қилиб безайди, сурп кафандаги ўраб, ичи тўқ қизил, устига баҳмал қопланган тобутга жойлайди ва ажойиб дағнин маросимини ўтказиб, жасадни курт-қумурскалар-нинг ихтиёрига жўнатади. Нафрати тўлиб-тошиб режа тузайдиган Амарантанинг миясига Ребекани севганим тақ-дирда ҳам шундай қилардим-ку, деган фикр келди. Бу фикрдан сесканиб кетди, лекин руҳи чўкмади ва режасини такомиллаштира борди. Ўзининг даҳшатли режасини пишитаркан, фақат бир нарсанни — худога илтижолари-га қарамай, Ребекадан олдин ўзи ўлиши мумкинлигини ҳисобга олмади. Асли худди шундай бўлиб чиқди ҳам. Ҳаётининг сўнгги лаҳзаларида Амаранта умиди пучга чиққанидан афсусланмади, аксинча, барча ғаму ситам-лардан озод бўлаётганини сезди. Ўлим унга илтифот кўрсатиб, куни битганидан бир неча йил илгари огох-лантирган эди. Амаранта қазо соатини иссиқ чошгоҳда, Мемени монастиръ қошидаги мактабга юборишгани заҳо-тиёқ кўрганди: Ўлими галереядаги Амаранта ёнида ўтириб тикиш тикарди. Дарҳол таниганди; ҳеч бир қўрқинчли жойи йўқ — кўк кўйлакли, узун сочли, бир оз эски пўримда кийинган оддий аёл бўлиб, Урсулага ёрдамла-шиб юрадиган Пилар Тернеранинг ёшлик пайтига ўхшаб кетарди. Галереядаги Фернанда ҳам неча бор ёнма-ён ўти-са-да, ўлим шарпасини кўрмади. Ўлими ҳатто бир марта Амарантадан илтифот кўрсатишни — игнага ип ўтказиб беришни сўради. Лекин кўк кўйлакли аёл Амаранта қай-си йили, қайси ой ва кунда ўлишини, Ребекадан олдин-ми ёки кейинги жон беришини аниқ айтмади, фақат ап-рель ойининг олтинчи кунидан бошлаб ўзига кафандаги тўқи-

шини буюрди. Кафан Амаранта хоҳлаганидай сернақш, чиройли бўлишига рухсат берди, аммо уни худди Ребеканинг кафани сингари астойдил тайёрлаши зарурлигини огоҳлантириди, сўнг эса Амарантага, кафани тайёр бўлган куни кечаси, қийналмасдан, қайғурмасдан, қўрқмасдан жон берасан, деди. Амаранта ўлим соатини ортга суриш учун асл зифир толасидан эшилган калава буюриб, кафанин ўзи тўқий бошлади. Кафан тўқишининг ўзига нақ тўрт йил кетди, кейин кашта тикишга тушди. Мудҳиш кун яқинлашаркан, Амаранта каfan тайёрлашини Ребеканинг ўлимга қадар фақатгина тасодифий мўъжида чўза олиши мумкинлигини сезди. Аммо ишга бўлган иштиёқи кўнглига осойишталик бахш этарди. Худди ўша кезда Амарантага полковник Аурелиано Буэндия тилла балиқчалардан ясаган мужмал даъвонинг мазмуни аён бўлди. Эндиликда ташқи дунёни танаси ҳис этар, қалби эса қайғу-аламлардан йироқ эди. Амаранта ихтирони неча йиллар илгари хотираларини тиклаб оламни янгитдан тушуниши имкониятидан фойдаланмаганидан афсус чекди: ўшандада Пьетро Креспи оқшомлари уфурган лаванданинг хушбўй ҳидини ҳам узоқдан туриб аниқ сезар, Ребекани севгани ёки нафратланганидан эмас, балки ёлғизлиги фожиасини теран тушунгани учун ўзиники каби беғубор ва тиник бўлиши лозим бўлгану аслида беғуборлигидан эмас, қаҳр-ғазабидан бадбашара тус олган ёшлиги қайтарилаётганини сезиб, ташвишга тушган эди. У тақдирга тан берган, ҳатто энди ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмаслигини билса-да, заррача изтироб чекмасди; бирдан-бир ташвиши каfan тўқишини тугаллаш эди. Бошида вақтни чўзиш учун турли баҳоналар кидирган бўлса, эндиликда атай шошила бошлади. Иш яқунланишига бир хафта қолганда, Амаранта охирги қавиқ тўртинчи февраль кечқурун тикиб бўлинишини аниқлади ва негалигини айтмасдан Мемега, бешинчи февралга тайинланган концерtingни кечиктир, деди. Меме бу илтимосга унча эътибор бермади. Шунда Амаранта ишини яна қирқ саккиз соатга кечиктириш чорасини излади ва тўртинчи февраль куни кечаси бўрон электростанцияни сафдан чиқаргандан кейин ҳатто ўлим ҳам мени қўллаб-куватляяпти, деб ўйлади. Аммо эртасига эрталаб соат саккизда дунёда аёл зоти тайёрлаган энг чиройли кафанинг охирги қави-

гини тикиб, уйдагиларга хотиржамлик билан кечкурун ўлмоқчиман, деб эълон қилди. Фақат оиласини эмас, балки бутун шаҳарни огоҳлантириб чиқди, у зикна ҳаётнинг сўнгти кунида гуноҳларини ювиш учун одамларга сал бўлса-да, яхшилик қилишни истарди, бунинг энг яхши йўли эса марҳумларга аталган хатларни нариги дунёга олиб бориб эгаларига етказиши эди.

Амаранта Буэндия кечкурун лангар қўттармоқчи, марҳумларга ёзилган ҳамма хатлар қўлига тегиши ҳамон нариги дунёга сузид кетмоқчи, деган хабар пешингача бутун Макондога тарқалди ва кундузи соат учларга яқин меҳмонхонада хатлар билан лиқ тўла қути пайдо бўлди. Хат ёзишни истамаганлар Амарантага гапларини оғзаки айтишар, у эса мурданинг исм-фамилиясини, ўлган вактини ва гап тайинланган қариндошини дафтарчасига ёзип кўярди. «Ташвишланманглар, — дея тасалли берарди у мактуб ёзганларга — нариги дунёга борганимдан сўнг дархол сўраб-сuriштириб хатингизни топшираман». Бунинг бари қўпол ҳазилга ўхшаб кетарди. Амарантанинг юзида на ташвиш, на фам-фусса аломатлари бор эди, ҳатто шарафли бурч идрокидан яшарид кетганга ўхшарди. У хатларни қатрон суртилган қутига солишини буюрди ва қути намдан сақланиши учун гўрга қай тарзда жойлаштиришни тушунтириди. Амаранта эрталаб дурадгор чақиртириди. Дурадгор тобут учун бўйини ўлчаётганда Амаранта гўё бичиқчи кўйлакка андоза олаётгандек хотиржам эди. Сўнгти соатларда ғайрати шу қадар тошдики, Фернанда Амаранта ўламан деб бизни қалака қилмаяптими, деб гумонсирай бошлади. Буэндиалар касал-пасалга учрамай ўлишини билган Урсула Амарантанинг ўлимидан хабардор эканига ишонарди. Аммо у хат машмашасини қўриб, марҳумларнинг қариндош-уруғлари гапимиз нариги дунёга тезроқ етсин, деган ниятда бечора Амарантани ҳали тириклайн кўмиб юборишларидан ҳавотирланар эди. Шу сабаб, Урсула бақириб-чақириб, талашиб-тортишиб бўлса-да, уйни бегоналардан бўшата бошлади. Соат тўртга бориб хеч ким қолмади. Бу пайтда Амаранта ўз буюмларини камбағалларга улашиб чиқди, текис рандаланган тахтадан ясалган оддий тобутга фақат ўзининг ич кийимию бахмал туфлисини солиб қўйди — буларни ўлимидан сўнг кийдиришлари лозим

эди. Полковник Аурелиано Буэндия ўлганида устахонасида кийиб юрадиган шиппагидан бўлак пойабзали бўлмагани учун янги ботинка сотиб олишганини эслатиб, туфлимни унутманглар, дея қайта-қайта тайинлади. Соат бешга яқинлашаётганида Мемени концертга олиб кетгани келган Аурелиано Иккинчи уйлари худди ўлик чиққандек саранжом эканига ажабланди. Агар ўша соатда тирик ќўринадиган ягона одам бўлса, бу — Амаранта эди. У ўзини нихоятда совуќкон тутар, хатто қўлларидағи қадокларни кесиб ташлашга ҳам вақт топганди. Аурелиано Иккинчи ва Меме хазил-хузул қилиб хайрлашар эканлар, бир ҳафтадан сўнг мархуманинг қайта тирилиши муносабати билан базм уюштиришга вაъда беришди. Амаранта Буэндия ўлганларга мактуб элтишга шайланаётгани ҳақидаги миш-мишни эшитган падре Антонио Исабел дуою фотиха учун соат бешда етиб келиб, уни мўрчадан ювиниб чиққунича қутишга мажбур бўлди. Нихоят, қаршисида оқ сурп қўйлак кийган, соchlари орқасига ёйилган Амаранта пайдо бўлганида, кекса руҳоний мени масҳара қилишяпти, деб ўйлаб муқаддас сув кўтариб олган бир болани жўнатиб юборди. Бу қулай фурсатдан қарийб йигирма йилдан бери тавба қилмайдиган Амарантанинг гуноҳларини тўкиш учун фойдаланишга аҳд қилди. Шунда Амаранта ҳеч қандай диний ёрдамга муҳтож эмаслигини, виждони поклигини унга дангал айтди. Бу гап Фернанданинг жаҳлини чиқарди. У баланд товушда ўзига-ўзи савол берган бўлди: «Амаранта қанақанги катта гуноҳ қилган эди-я! Энди айбини тан олиб тавба қилиш ўрнига ўзига шунчалар таҳқири ўлимни раво кўряптими?» Амаранта ўринга ётди ва бечора Урсулани ўзининг ҳали бокира қиз эканини текшириб беришга мажбуран кўндириди.

— Ҳеч ким хомхаёлга бормасин! — қичқирди у Фернандага эшиттириб. — Амаранта Буэндия бу дунёга қандай келган бўлса, ўшандай кетмоқда.

Амаранта бошқа қайтиб турмади. Бошини ёстиққа қўйганча, узун соchlарини ўриб турмаклади; ўлим уни тобутда айни тарзда ётажагини уқтирган эди. Сўнг Урсуладан кўзгу келтиришни сўради. Қирқ йиллик танаффусдан сўнг ўзининг йиллару азоб-уқубатлар хароб қилган юзини кўраркан, юзи ўзи тасаввур қилганидек эканлиги-

дан хайрон қолди. Урсула ётоқхонага чўккан осойиштадикдан қоронғи тушаётганини англади.

— Фернанда билан розилашгин, — деб ўтинди у. — Ярашиш дами бир умрлик дўстликдан ҳам афзалдир.

— Энди дўстликка ҳам ҳожат қолмади, — дея жавоб қайтарди Амаранта.

Саҳнада яна чироқлар ёниб, концертнинг иккинчи бўлими бошланганида ҳам Меме Амаранта ҳақидаги ўйлардан қутулолмади. Концертнинг ўртасида кимдир унинг қулогига шивирлаб, содир бўлган ходисани айтди ва томоша бўлиниб қолди. Уйга кирган Аурелиано Иккинчи хунук, оқариб кетган, қорабилакбандли, нафис кафанга ўралган қариқизнинг жасадини кўриш учун олонмонни туришиб-суртишиб ўтишга мажбур бўлди. Тобут меҳмонхонада, хатлар солинган қутининг ёнида турарди.

Амарантанинг ўлимидан сўнг тўққиз кун ўтганда Урсула ётиб қолганича қайтиб турмади. Санта Софья де ла Пъедад унга қараб туришни ўз зиммасига олди. Аёл кампирга овқат, ювингани сув келтирас ва Макондода бўлиб ўтаётган воқеалар ҳакида гапириб берарди. Аурелиано Иккинчи ҳам Урсулани дам-бадам йўқлаб келар ва ҳар сафар унга турли кийим-кечаклар келтиради. Урсула уларни каравоти ёнига тахлаб кўярди. Энди қўли етадиган масофада бутун бир олам бунёд этганди. У ўзига жуда-жуда ўхшаб кетувчи Амаранта Урсуланинг муҳаббатини қозонди ва қизчага ўқишини ўргатди. Урсуланинг кўзи ожизлигини билишса-да, кеч ким унинг батамом кўр бўлиб қолганига ишонмасди. Бўши вақтнинг кўплиги ва ички бир осойиштадик Урсулага хонадон ҳаётини кузатиш имконини берарди. Шу боис, у энг аввало Меменинг сассиз дардларини сезиб қолди.

— Бу ёқка кел, — деди у қизга. — Иккимиз холи эканмиз, мен бечора кампирга дардингни бемалол айтавер.

Меме уялинкираб жилмайганча, сухбатдан қочмоқчи бўлди. Урсула кўп қистаб ўтирмади, аммо Меме олдига бошқа келмай қўйганидан сўнг унинг шубҳаси кучайди. Урсула Меменинг одатдагидек эрта туришини ва то ўйдан чикиб кетадиган вақтгача бир дақиқа ҳам тинч турмаслигини, кечалари ухломай, у ёндан-бу ёнга афдарилиб чиқишини, қўшни хонадаги капалак унинг уйқусига халақит беришини биларди. Бир куни Урсула Меме-

нинг, отамнинг олдига боряпман, деганини эшитди. Аммо орадан сал фурсат ўтмай, Аурелиано Иккинчи келиб, қизининг қаердалигини сўраганида ҳеч нарсадан шубҳаланмаган Фернанданинг фаҳмислизигидан ҳайратга тушди. Меменинг маҳфий юмушлари, кечиктириб бўлмайдиган ваъдалари, сирли ташвишлари шу қадар кўпайиб кетгандики, бу нарса то Фернанда қизини кинода бир эркак билан ўшишаётганини кўриб, бутун уйни оёқقا турғизанидан анча илгариёқ Урсулага ойдай равшан эди.

Изтиробга кўмилган Меме сиримни Урсула очиб қўйган, деб ўйларди. Аслида эса у ўзини ўзи фош қилган эди. У кўпдан буён кетидан ҳатто кўрларда ҳам шубҳа уйғотувчи из қолдириб келар, Фернанда уларни табиби ғайблар билан маҳфий сухбатларга берилиб, алаҳсиб қолгани боис сал кечроқ пайқаган эди. Шундай бўлса-да, у ахир қизининг гоҳо узоқ вақт индамаслигини, гоҳо тўсатдан сесканиб тушишини, кайфияти кескин ўзгаришини ва ўзбилармон бўлиб қолганини пайқади. Фернанда Мемени яширинча кузата бошлади. Дугоналари билан сайрга чиқишига рухсат берар, шанба байрамларида кийинишига ёрдамлашар, лекин хушёр тортирадиган ўринсиз саволлар бермасди. Меме унга бир нарсани айтиб, аслида эса бошқа нарса қилишини исботловчи анчагина далиллар тўплаган бўлса-да, асосий далилни кутиб, ўз гумонини билдирамасди. Бир куни кечқурун Меме отаси билан кинога боришини айтди. Орадан бир оз вақт ўтгач, Фернанда Петра Котеснинг уйидан учирилаётган байрам мушакларининг қарсиллашию Аурелиано Иккинчи чалаётган аккордеон садоларини эшитди. Шунда у атай кинога борди ва ним қоронфиликда биринчи қаторда ўтирган қизини кўрди. Шубҳаси тўғри чиққанидан ҳаяжонга тушган Фернанда Мемени ўпган эркакни яхшилаб кўриб олишга улгурмади, лекин қийқирув, хуштак ва қулокни батанг қиладиган қаҳқаҳа орасида унинг ҳаяжонли товушини, «Кечир мени, севгилим», деганини эшитди ва шу захотиёқ, ҳеч нарса демасдан, қизини залдан тортиб чиқди ва гавжум Турклар кўчаси бўйлаб шармандаларча судраб, уйга олиб келди-да, ётоқхонасига қамаб қўйди.

Эртасига эрталаб соат олтида Фернанда уйларига атанин йўқлаб келган одамни товушидан таниди. У ёш бўлиб, қайгули кўринарди. Мехмон тўзиган сурп костюмда эди,

сал кўримлироқ кўриниши учун тиришқоқлик билан бўялган эски туфли кийиб олган, кўлида эса ўтган шанбада сотиб олган арzon шляпаси бор эди. У чўчиdi, лекин обрў саклади, эсанкирамади, ўзини шундай тутгани учун Фернаданинг таҳқирларидан асраб қолди. Оғир меҳнатдан қадоқ бўлган кир-чир қўлларини хисобга олмагандা, йигитда қандайдир тугма олижаноблик сезилиб турарди. Лекин Фернандага бу одамнинг оддий ишчи эканини билиш учун бир марта боқиши кифоя эди. Аёл йигитнинг биттагина кўчалик костюми борлигини ва баданига банан компаниясининг марази сингиб кетганини пайқади. Уни оғиз очиргани қўймади. Ҳатто эшикдан ичкари киришга рухсат бермади. Ўзи ўтмай эшикни ёпди, чунки уй сариқ капалакларига тўлиб кетди.

— Йўқолинг! — деди Фернанда. — Номусли одамлар орасидан сиздақаларга ҳеч вақт ўрин бўлмайди.

Йигитнинг исми Маурисио Бабильоня эди. У Макондода туғилиб ўсган бўлиб, банан компаниясининг устахонасида механик ёрдамчиси эди. Меме у билан тасодифан, Патриция Браун билан автомобилда плантацияга бораётганида танишиб қолганди. Ҳайдовчи бетоб бўлганлиги учун машина ҳайдашни Маурисио Бабильоняга топширишган эди. Меме шоффёр билан ёнма-ён ўтириб, бутун бошқариш системасини кузатиб борганди. Маурисио Бабильоня унга худди штатдаги шоффёр сингари, ҳаммасини аниқ қилиб тушунтириди. У пайтлар Меме жаноб Брауннинг уйига эндингина қатнай бошлаган ва автомобиль ҳайдаш аёлларнинг иши эмас, деб хисобларди. Шу сабабли ҳам, Маурисио Бабильонянинг назарий маълумотлари билан чекланиб, уни бир неча ой давомида қайта кўрмаган эди. Сайр мобайнида Меме йигитнинг мардонавор жозибаси диққатини тортганини, аммо факат қўпол қўллари ёқмаганини ва уни, ўзини такаббурона тутаркан, дея Патриция Браун билан мухокама қилишганини эслади. Шанба кунларининг бирида Меме отаси билан кинога борди ва яна Маурисио Бабильоняни учратди. У ўзининг ўша сурп костюмидаги бўлиб, сал нарида ўтиради. Бу фильм уни унчалик қизиқтирмаётганини сезди. Фильм тугагач, Маурисио Бабильоня Аурелиано Иккинчи билан сўрашгани келди ва шунда Меме уларнинг танишлигини билди. Йигит қизнинг отасига одатда

бошлиқларга кўрсатиладиган иззат-икром билан муомала қилди, чунки Маурисио Бабильоня илгари Фамгин Аурелианога қарашли кичкинагина электростанцияда ишларди. Бу эса Мемени унинг такаббурлиги туфайли Бабильоняга нисбатан пайдо бўлган адоватдан халос этди. Улар салом-алиқдан нари ўтишмаган, хилватда учрашишмаган эса-да, бир куни кечаси ногахон Меменинг тушига Маурисио уни кема ҳалокатидан кутқариб қолгани, у эса ташаккур билдириш ўрнига қаҳр-ғазабдан тўлиб-тошгани кирди. Тушида гўёки у ўзини Маурисио Бабильоняниг ихтиёрига топширгандек бўлиб қолди, аслида эса қиз нафақат Маурисио, балки унга мафтун бўлган ҳар қандай эркакдан бошқача муносабатни зўр иштиёқ билап қўмсади. Ўйғонганида эса Маурисиони ёмон кўриб қолмаганини, аксинча, у билан учрашишга зўр бир хоҳиш сезди. Ҳафта яқунланар экан, унинг истаги янада ортиб, шанба куни чидай олмайдиган даражага етди. Маурисио у билан кинода саломлашганида, қизнинг юраги қинидан чиқай деди. Меме илк бор қўл узатди ва Маурисио Бабильоня илк бор унинг қўлини сиқди. Меме ҳаяжонини тута олмагани учун бир сония афсусланди, аммо унинг ҳам қўли терга ботгани ва муздай совуқ эканини сезгач, ўқинчи мамнуниятга айланди. Кечаси Мемега, агар Маурисио Бабильоняга унинг умидлари бехуда эканини исботлай олмаса, ҳеч қачон ором билмаслиги аён бўлди. Қизнинг дугонаси Патриция Браунни автомобиль томоша қилишга кўндириш учун қўллаган найранглари ҳам самара бермади. Нихоят, малласоч американликнинг Макондога келганидан фойдаланиб, йигитни гўёки янги автомобилларнинг моделларини томоша қилиш баҳонасида гаражга етаклаб борди. Лекин Маурисио Бабильоняни кўрган заҳотиёқ, юраги у билан якка колиш истагида ўртанаётганини тушунди. Шу он эшик бўсағасида пайдо бўлган Маурисио Бабильоня ҳам бу истагини пайқагани қизнинг жаҳлинин чикарди.

— Мен янги моделларни кўргани келдим, — деди Меме.

— Нима ҳам дердик, бу ёмон баҳона эмас, — дея жавоб берди йигит.

Мемени жавоб нақ куйдириб ўтгандек бўлди ва қиз Маурисио Бабильоняни камситиш йўлларини ахтара бош-

лади. Лекин йигит бунга имкон бермади. «Кўрқманг, — деди у товушини пасайтириб, — аёллар эркаклар дардиди биринчи марта жинни бўлишаётгани йўқ». Меме ўзини шу қадар ожиз хис қилдики, ҳатто янги машиналарга ҳам қиё боқмасдан гараждан чиқиб кетди ва туни билан каравотда у ёндан-бу ёнга тўхтовсиз ағдарилиб чиқди, фазабдан ўпкаси тўлиб-тўлиб йиглади. Очифини айтганда, унга бир вақтлар ёқа бошлаган малласоч американлик Маурисионинг олдида гўдакдек туюларди. Худди ўша кезларда у сариқ капалаклар Маурисио Бабильонянинг келишидан дарак эканини сезди. Қиз капалакларни илгари ҳам гаражда кўрган ва ўзича уларни бу ерга бўёқ хиди олиб келган бўлса керак, деб ўйларди. Концертдами, кинодами, черковдаги ибодатдами, Меме сариқ капалакларни кўрибоқ, Маурисио Бабильонянинг қаерда эканини аниқ айта оларди. Бир куни Аурелиано Иккинчى тинимсиз айланавериб жонига теккан бу капалакларга лаънат ўқиганида, Меме отасига ўз сирини айтиб қўйишига сал қолди: ахир, муҳаббати ҳақида унга гапириб беришга сўз берганди-да. Аммо нозик бир туйгу отаси бу гал ҳар сафаргидек: «Агар онанг билганида борми?» дея кулиб юбормаслигини айтиб турарди. Эрталаб, Фернанда билан Меме атиргулларни бутаётганида, Фернанда кутилмагандан дод солди ва жон талвасасида қизини турган жойидан четроққа етаклаб чиқди — боғнинг худди ўша еридан Гўзал Ремедиос осмони фалакка парвоз қилганди. Онанинг назарида ўша мўъжиза такрор юз бериб, ҳозир қизи учиб кетадигандек туюлди. Аммо Фернанданинг аслида капалаклар саросимага солган эди. Улар Меменинг кўз олдида шу қадар кутилмагандан пайдо бўлишдики, гўё тўғридан-тўғри қуёш тарафдан ёғду бўлиб учиб келишгандек эди. Қизнинг юраги шув этиб кетди. Ўша захотиёқ боқقا Маурисио Бабильония кириб келди ва қўлидаги қоғоз халтани тўкиб, Патриция Браун совфа юборди, деб айтди. Меме уятдан қизаринди, лекин ўша захоти ўзини тутиб олди, илтифот юзасидан жилмайиб, менинг қўлимга лой юқиби, илтинос халтани галереяга элтиб қўйсангиз, деди. Фернанда йигитни илгари бир гал боғда кўрганини ҳам, остонаян ҳайдаб юборганини ҳам эслай олмади. У меҳмоннинг дардчил, заъфарон ранги-рўйига эътибор берди, холос.

— Жуда ғалати одам экан, — деди Фернанда. —
Куни битгани юзидан билиниб турибди.

Меме, онам капалакларни ҳанузгача эсдан чиқармagan экан, деб ўйлади. Гулларни буташни тугатгач, қўлини ювди-да, қофоз халтани ётоқхонасига олиб кириб очди. Халтада худди хитой ўйинчокларини эслатувчи, бир-бираiga кийдирилган бешта қутича бўлиб, охиргисида ёзишни гўёки энди ўрганаётган одамнинг қўли билан «Шанба куни кинода кўришамиз», деган сўзлар битилган қофоз ётарди. Меме роса қўрқиб кетди, чунки халта анча вакт галереяда турган ва Фернанда уни титиб кўрган бўлиши мумкин эди. Қизга Маурисио Бабильонянинг ботирлиги ва топқирлиги маъқул тушди. Аммо унинг учрашувга албатта келади, деган анойи ишончидан ранжиди. Меме шанба куни кечкурун отаси банд бўлишини биларди. Ўша хафта давомида шу қадар азоб чекдики, охири шанба куни отасидан, мени кинога кузатиб боринг, сеансдан сўнг яна олиб кетасиз, деб ўтинди. Залдаги чироқлар ўчгунича, унинг боши узра сариқ капалак бетиним айланди. Чироқлар ўчди ва Маурисио Бабильоня ёнига келиб ўтириди. Меме гўё даҳшатли гирдоб измига тушган, гўёки уни ёнида ўтирган, баданидан машина мойи анқиётган йигитгина кутқариши мумкин эди.

— Агар келмаганингизда, — деди у, — сиз мени бошқа ҳеч қачон кўра олмасдингиз.

Меме тиззасидаги йигитнинг оғир қўлларини ҳис қилди ва ана шу ондан бошлаб иккови ҳам ожиз эмаслигини тушунди.

— Нима менинг жаҳлимни чиқаради, — жилмайди у, — гапириш ножоиз нарсани айтиш сенинг одатинг.

Қиз уни телбаларча севиб қолди. У уйқусини, иштаҳасини йўқотди ва ёлғизликка юз тутдики, ҳатто отаси ҳам энди халал бераётгандек туюларди. Эндиликда қаерда ва қачон бўлмасин, Маурисио Бабильоня билан учрашиш учун Фернандани чалғитишга ярайдиган важ-корсонлар рўйхатини тузди, дугоналарини тамом унуди. Олдинига қизга йигит кўполроқ туюларди. Улар биринчи марта гараж орқасидаги сайхонликда холи қолишганида, у Мемени шафқатсиз эзғилади ва тинка-мадорини қуритадиган хайвоний бир холга келтирди. Кейинчалик Меме бу ҳам бир турфа эркалатиш эканини тушунди;

бечора қиз оромини йўқотди, фақат севгилисининг ёди билан яшайдиган бўлди ва машина мойи ҳамда хлор жавҳарининг ақлни оздирадиган ҳидига бот-бот масти бўлишни истарди. Амаранта ўлмасидан сал илгари ногаҳон Меме сал ҳушёр тортди ва муҳаббатининг истиқболи ва келажагига ишонч йўқлигини англаб, аъзойи бадани титраб кетди. Сўнг картада фол кўрадиган аёл борлигини эштиб, яширинча ўшанинг олдига борди. Фолбин — Пилар Тернера эди. У Мемени кўриши билан ҳамма гапни дарҳол тушунди. «Кел, — деди унга. — Буэндиаларга фол очиш учун қарта чийлаб ўтирмасам ҳам бўлаверади». Меме юз ёшли бу алвастинамо кампир ўзининг катта бувиси эканини билмасди ва умрининг охиригача ҳам билолмади. Пилар Тернеранинг севги азобидан фақатгина тўшак кутқазади, деб айтган бепарда гапларидан кейин Меме бунга ишонмасди ҳам. Маурисио Бабильоня ҳам Пилар Тернеранинг фикрига мояйил эди, аммо Меменинг йигитга ишонгиси келмас, у касби ишчи бўлгани учун ҳам шундай деяпти, деб ўйларди. Кизнинг фикрича, муҳаббатининг бир тури иккинчи турини, албатта, нобуд қиласади, чунки оч одам еб тўйганидан кейин овқатга қарагиси келмай қолади-да. Пилар Тернера нафақат қизнинг саводини оширди, балки ўзи олдин Меменинг бобоси Аркадиони, кейин Аурелиано Хосени туққан тўр каравотини Меме билан йигитига бўшатиб беришга тайёрлигини айтди. У Мемега бемаврид ҳомиладорликдан қочиш йўлларини ўргатди ва бордию бундай баҳтсизлик юз берган ҳолда, ҳомила тугул ҳатто «виждан азоби»дан ҳам халос эттувчи ичимликлар тайёрлаш учун маҳсус рецепт берди. Бу суҳбатдан сўнг Мемс ўзида худди дугоналари билан вино ичган кунида гидек жасурлик сезди. Лекин Амарантанинг ўлими туфайли ўйлаган режасини ортга сурди. Ўн кунлик маърака давомида уйга йифилган одамлар орасида бемалол кезиб юрган Маурисио Бабильонядан бир зум ҳам ажралмади. Сўнгра узоқ давом этган аза ва мажбурий маҳбуслик севишганларни вақtingчалик бир-биридан айриб қўйди. Нихоят, азобли тутқундан халос бўлиб, уйдан чиққан куни кечки пайт Пилар Тернераникига йўл олди. Киз ҳеч бир уялмай, қаршиликсиз, нозу фироқсиз, гоят катта лаёқат ва доно туйгулар аён этган ҳолда ўзини

Маурисио Бабильоня измига топширди. Сергумонроқ эркак бўлса, унинг холатини кўриб, э, бу аввал ҳам анчамунчасини кўрган экан-да, деб ўйлаши ҳам мумкин эди. Қизини онаси зулмидан озод этиш истагида Меме ўйлаб топган ўзини оқлашга хизмат қилувчи ҳар қандай важларнинг тўғрилигини тасдиқловчи Аурелиано Иккинчининг беихтиёрий шериклиги паноҳида севишганлар учой давомида ҳафтасига икки мартадан бирга бўлишиди.

Фернанда кинода Мемени Маурисио Бабильоня билан тутиб қолган кечаси Аурелиано Иккинчи виждони кийналиб, агар Меме ўзи ваъда қилганидек дилини ёрса, дарди ҳарна енгиллашади, деган умидда қизи қамаб қўйилган ётоқхонага келди. Лекин Меме ҳамма гапни рад этарди. У ўзига шунчалар ишонар, ўзининг ёлғизлигига шу қадар ёпишиб олганники, Аурелиано Иккинчининг назаридаги барча алоқалари бутунлай узилиб қолган, улар орасида ҳеч қачон дўстлик тили бир бўлмаганидек, буларнинг бари ўтмишнинг саробидек туюлди. У балки собиқ хўжайинининг гапи уни йўлдан қайтаради деган хаёlda Маурисио Бабильоня билан гаплашмоқчи бўлганида, Петра Котес уни аёлларнинг ишига аралашиш яхши эмаслигига ишонтириди, шу тариқа иккиланганча хаёл денгизига ботиб, тутқунлик қизининг азобукубатига малҳам бўлади, деган умид билан ўзини юпантириди.

Меме заррача ҳам ғам чекмасди, аксинча, нариги хонада ётадиган Урсула унинг кечалари донг қотиб ухлашини, қундузи ўз ишларини хотиржамлик билан бажаришини, қанда қилмай овқатланишини ва овқатни ҳазм қилишда ҳеч бир қийналмаётганини биларди. Меменинг назорат остига олинганидан сўнг икки ойча ўтиб, Урсуга Меменинг юванишга ҳамма қатори эрталаб эмас, балки ҳар куни кечқурун соат еттида бориши эришрок туюлди. Бир куни Урсула унга, одатда кечқурун мўрчада чаёнлар кўпайиб кетади, сал эҳтиёт бўл, деб айтганида, илгари мени Урсула сотган деб юрган Меме, катта бувисидан ўзини олиб қочди. Урсула эзма панд-насиҳатлари билан қизнинг жонига тегмаслик учун индамай қўя қолди. Қош қорайиши ҳамоноқ уйни сариқ капалаклар босарди. Ҳар кеч мўрчадан қайтаётган Меме, қаҳр-фазабидан қақшаб, дори пуркаганча капалакларни қираётган

онасига дуч келарди. «Балойи офат булар, — деб нола киларди Фернанда. — Тунги капалаклар баҳтсизлик келтиради, деб менга бир умр уқтириб келишган». Бир куни Меме мўрчада ювинаётган пайт онаси унинг хонасига кириб, ҳаммаёқни капалак босиб кетганини кўрди. Уларни ҳайдаб чиқариш учун дуч келган латтани қўлига олди ва ҳар томонга сочилиб кетган, одатда бемаврид ҳомиладан асрайдиган хантал қофозларини кўриб, даҳшатдан қотиб қолди: улар билан Меменинг кечки чўмилишлари орасида қандайдир боғлиқлик борлигини тушунди. Энди Фернанда аввалгидек қулай фурратни кутмади. У эртасига ёқ шаҳарнинг алькальдини (алькальд ҳам Фернанда каби тоғлик эди) тушликка чақириб, ундан ташқари ҳовлига кечқурунлари қоровул қўйдиришини сўради, чунки назарида унинг товуқларини ўғирлашаётгандек туюларди. Орадан бир неча соат ўтганидан сўнг, мўрчага — чаёнлару сариқ капалаклар орасида шу ойлар давомида уни ҳар куни яланғоч, хаяжондан дирдир титраб, интизорлик билан кутган Меменинг олдига тушиш учун томнинг черепицаларини кўчираётган Маурисио Бабильоняни қоровул ўқ отиб ярадор килди. Умуртқа поғонасига қадалган ўқ йигитни умрбод тўшакка михлаб ташлади. Товуқ ўғриси деб ном чиқарган Маурисио Бабильоня, қариб, батамом ёлғизлиқда, бир марта ҳам нолимай, хеч нарсадан нафрлатланмай, хеч кимни сотмай, ширин хотиралар азобида, уни бир дақиқага бўлса да, ташлаб кетмаган сариқ капалаклар куршовида оламдан ўтди.

* * *

Меме Буэндианинг ўғлини уйга олиб келишганида, Макондони титратган машъум воқеалар булути уфқда бўй кўрсата бошлигар эди. Шаҳар шунчалар саросимада эдики, оиласи жанжал ҳеч кимнинг юрагига сифмасди. Фернанда фурратдан фойдаланиб, чақалоқни яширмокчи ва унинг дунёга келганини бутунлай сир сақламоқчи бўлди. У неварасини олиб қолишга мажбур эди. Гўдакни шундай бир тарзда олиб келишган эдики, Фернанда ундан воз кечолмайдиган ахволга тушди. Шу сабаб, қалбининг тубида туғилган режасини амалта ошириб, уни ҳаммомнинг ҳовузчасига чўқтириб юборишга журъат этол-

мади. У болани полковник Аурелиано Буэндианинг устахонасига яшириб қўйди. Санта София де ла Пьедадни чақалоқни дарёдан оқиб келган саватдан топиб олдим, дея ишонтирди. Урсула эса унинг туғилиш сирини билмай оламдан ўтди. Фернанда болага овқат бераётганида беҳосдан устахонага кириб қолган кичкина Амаранта Урсула хам чақалоқнинг саватда оқиб келганига ишонди. Ўзининг ёвуз хатти-ҳаракатлари билан Мемени баҳтиқаро қилган хотинидан батамом узоқлашган Аурелиано Иккинчи невараси борлигини факат уч йилдан сўнг, невараси Фернанданинг алланарса билан машғул бўлганидан фойдаланиб, галереяга бир зумга югуриб чиққанида кўриб қолди; бола ялангоч эди, соchlари ҳурпайган, одамга эмас, кўпроқ қомусларда тасвирланмиш одамхўрларга ўхшарди.

Фернанда ўзининг шум қисматидан бундай бешафқат қиликни кутмаганди. Бола уйга Фернанда энди умрబод хайдаб юборишиди, деб ўйлаган шармандаликни яна қайтариб олиб келган эди. Ярадор Маурисио Бабильоняни олиб кетишга улгурмаслариданок, у расвогарчиликнинг ҳамма изларини йўқотишнинг муфассал режасини тузиб чиққанди. Эри билан маслаҳатлашмай, эртасига ўз нарсаларини йиғиширди; кичик чамадонга қизи учун уч сидра ич кийим жойлади ва поезд жўнаб кетишига ярим соат қолганида, Меменинг ётоқхонасига кириб келди.

— Кетдик, Рената, — деди унга.

Фернанда қизига ҳеч нарсани тушунтирмади. Меме эса буни кутмаган ва истамасди хам. У қаерга боришлирини билмасди, аммо энди унга бари бир, ҳатто күшхонага ҳам боришига тайёр эди. У ташқи ховлида ўқ узилгани ва шу заҳотиёқ Маурисио Бабильоня оғриқдан дод согланини эшитган лаҳзадан бошлаб ҳеч нарса демади ва энди умрининг охиригача ҳеч нарса дея олмас эди. Онаси ётоқхонасидан чиқиши буюрганида Меме на сочини тараган, на ювинган эди. У ҳеч нарсага, ҳатто боши узра айланишаётган капалакларга ҳам эътибор бермай, худди ойпарастлардек поездга чиқди. Фернанда қизи атайлаб индамаяптими ёки бошига тушган қулфатдан гунг бўлиб қолдими, буни асло билолмади ва билишни истамади ҳам. Меме ўтмишда сехрланган ерлардан ўтишга

нини сезмай қолди. У темир йўлнинг ҳар иккала тарафидаги поёнсиз ва серсоя банан плантацияларини ҳам кўрмади. У гринголарнинг жазирама ва чангдан қовжираб қолган бовларини, оқ уйларининг айвонида ўтириб қарта ўйнаётган калта шимли эркаклару оқ-кўкиш нимчали аёлларни кўрмади. Меме банан ортилган араваларни чанг-тўзонли йўллардан тортиб кетаётган хукизларни кўрмади. У шаффоф дарёларда балиқлардай кувнаб ўйнашаётган ва дўнг кўкраклари билан поездлардаги йўловчиларнинг юрагига фулгула солаётган қизларни, ишчилар истиқомат қиласидаги ифлос ва хароб ёғоч уйчаларни кўрмади. Бу уйлар теварагида Маурисио Бабильонянинг сариқ капалаклари учишар, эшиклар ёнидаги тувакларда ориқ ва заҳил юзли болалар ўтиришар, поезд кетидан адабсиз сўзларни айтишаётган ҳомиладор аёллар туришарди. Илгари, қиз монастиръ қошидаги мактабдан уйига қайтаётган пайтлари бундай бир лаҳзали лавҳалар унинг учун нақ байрам эди, энди эса юрагига заррача ҳам таъсир қилмади, четлаб ўтди. Меме ҳатто намиққан ҳовур уфурувчи плантациялар тугаб, поезд испан кемасининг кўмирга айланган қолдиклари ҳали ҳам қаққайиб турган қизғалдоқ даласини кесиб ўтиб, яна мусаффо ҳавога, бундан юз йил илгари қирғокларида Хоце Аркадио Буэндианинг пуч хаёллари чилпарчин бўлган, суви ифлос ва кўпик босган денгиз ёнидан чиқканда ҳам деразага қарамади.

Кундуз соат бешда водийнинг сўнгти бекатига келишиди ва Фернанда Мемени вагондан чиқарди. Улар ҳансираб зўрга нафас олаётган от қўшилган, кўршапалакка ўхшовчи экипажга чиқишиди ва бу маъюс шаҳар оралаб юришиди; унинг кўз илғамас кўчалари, денгиз тузидан шўрлаган замини узра Фернанда ёшлигида ҳар куни тушки уйқу пайтида тинглаган куйга монанд мусика эшитиларди. Улар занг еб битирай деган темир деворларидан худди ўчоқдек иссиқ уфуриб турувчи, ёғоч филдирағи эса сувни парраги билан насос каби човлаётган дарё пароходига кўтарилишиди. Меме каютага беркиниб олди. Фернанда унинг каравоти олдига кунига икки маротаба овқат солинган ликопча кўяр ва ҳар сафар қизининг кўлиям тегмаган овқатни қайтариб олиб кетарди. Йўқ, Меме ўзини ўзи очликдан силласини қуритишга ахд қил-

маган, унга хозир ҳар қандай таомнинг ҳиди ёқмас, ошқозони ҳатто сувниям қайтариб ташларди. Фернанда бу ҳақда орадан салкам бир йил ўтиб, унга неварасини олиб келгунларича ҳеч нарса билмагани каби, Меме ҳам унга ханталли қофозларнинг буғи ёрдам бера олмаганига шубҳа қилмасди. Темир деворларнинг доимий титраши ва пароход фидираги дарё тубидан кўтараётган сув ўтларининг сассик ҳидидан нафаси қайтганча тор қаютада бораётган Меме кунларнинг ҳисобидан адашган эди. Энг сўнгги сариқ капалак вентиляторнинг паррагига тушиб нобуд бўлгани, Маурисио Бабильоня ўлгани ва энди уни ҳаётга қайтариб бўлмаслигини англағанидан буён анча йил ўтганди. Аммо у севгилисидан воз кечмади. Улар Аурелиано Иккинчи ер юзидағи энг гўзал аёлни қидирган, саробларга тўла сахролардан ҳачир миниб ўтишаётганларида ҳам, хиндулар асос солган сўқмоқ орқали тоққа кўтирилиб, сўнг ўттиз икки черковнинг кўнғироқларидан таралётган мотам кўйига тўлган шаҳарнинг тош кўчаларига тушишганида ҳам Меме у ҳақда ўйлашни қўймади. Улар ташландиқ бир уйнинг бурганилар ўсган хонасида тунашди. Фернанда ерга ёзиб қўйган тахталар кўрпа вазифасини ўтади. У деразалардаги аллақачоноқ увадага айланган дарпардаларни олиб, яланг тахталарнинг устига тўшашди. Тана сал қимиirlади дегунча дарпардалар кулга айланарди. Меме қаердаликларини билди, чунки уйқуси келмай ётганида узок рождество арафасида уйларига рух сандиқда юборилган қора либосли кабальеро ёнидан ўтганини кўриб, даҳшатдан титраб кетди. Эртаси куни ибодатдан кейин Фернанда мотамсаро бир бинога олиб борди. Меме, онасининг монастыр ҳақидаги кўп марта эшишган ҳикоялари боис, бу бинони таниди. Фернанда идорада ким биландир гаплашаётганида, Меме испан епископларининг мойбүёқда чизилган қадимий портретлари илинган қабулхонада ўтиаркан, юпун кийингани учун (эгнида қора гулли юпқа матодан тикилган кўйлак, оёғида эса сахро музида тоб ташлаган баланд пошнали ботинка бор эди) совуқдан дир-дир титрарди. Витражлардан тушаётган сариқ нурлар билан йўғрилган меҳмонхонанинг ўртасида тураркан, Маурисио Бабильоня ҳақида ўйлади, сўнг эса идорадан кўлида Меменинг уч сидра ич кийими солинган чамадончани

кўтариб, роҳибанинг шогирди гўзал қиз чиқди. Мемега яқинлашгач, у қўлини чўзиб деди:

— Юр, Рената.

Меме унинг қўлини ушлаб, итоаткорларча эргашди. Фернанда қизини сўнгги марта кўрганида, у монастиръ ҳовлисининг нариги тарафида бўлиб, ҳозиргина ёпилган темир дарвозанинг ортида роҳиба шогирдининг қадамига мослаб қадам ташлаб борарди. Меме Маурисио Бабилонъя, ундан анқийдиган машина мойи, йигитнинг сариқ капалаклардан иборат мулоzимлари ҳақида ҳар куни, то қариб, Краков шаҳридаги зимистон бир шифохонада узоқ кузнинг эрта тонгида бир оғиз сўз айтмай, бегона одамнинг исми шарифида оламдан ўтгунiga қадар ўйлади.

Фернанда Макондога қуролланган жандармачилар қўриқлаб келган поездга қайтди. Йўлда уни йўловчилар юзидаги жиддийлик, шаҳар ва қишлоқларнинг кўчала-ридаги ҳарбий қўшинлар, содир бўлиши мукаррар алла-қандай воқеанинг шарпаси Фернандани таажжубланти-рарди, аммо Макондога етиб келмагунича ва унга Хосе Аркадио Иккинчи банан компаниясида ишловчиларни иш ташлашга унdagанини айтиб бермагунича, гап нимадали-гини тушунмади. «Энди бизга шу етмай турувди, — деди ичиди Фернанда. — Оиламизда анархиячи пайдо бўлибди». Иш ташлаш икки ҳафтадан кейин бошланди ва ҳамма хавфсирагани каби фожиавий якунланмади. Ишчилар якшанба куни банан узиш ва уни вагонларга юклашдан бош тортишди, уларнинг талаблари тамомила ҳаққоний бўлиб, ҳатто падре Антонио Исабель ҳам, худонинг иродасига мос, дея кўллаб-қувватлади. Бу ҳамма сўнгги ойлардаги бирданига бошланиб кетган бошқа иш ташлашларнинг ғалабалари шаҳарни француз фоҳиша-лари билан тўлдиришдан бошқа ҳеч нарсага ярамайди, деб халқ орасида ном чиқарган Хосе Аркадио Иккинчининг жўн шахсини ғоят машҳур қилиб юборди. У ҳеч қандай маънисиз кемасозлик корхонаси қуриш мақсадида бир вақtlар урушкօқ хўрзларини сотганидек жасо-рат кўрсатиб, банан компаниясида назоратчи бўлиб иш-лашдан воз кечди ва ишчилар томонга ўтди. Орадан сал фурсат ўтмай, Хосе Аркадио Иккинчини жамоат тарти-бига қарши уюштирилган халқаро фитнанинг агенти, деб

эълон қилишди. Ҳафтанинг даҳшатли миш-мишларидан қайғуга ботганича қоронғи тунда яширин йигилишдан қайтаётган Хосе Аркадио Иккинчини йўлда пойлаб туриб отган номаълум одамнинг тўрттала ўқидан ҳам мўъжи-за қутқариб қолди. Сўнгги ойларда вазият шу қадар кескинлашгандики, буни ўзининг дунёни кўришдан маҳрум оламида бўлган Урсула ҳам сезди ва назарида у ўғли Аурелиано қўзғолон дардидага оромини йўқотган ўша машъум кунларни яна бошидан кечираётгандек эди. У Хосе Аркадио Иккинчи билан ҳангомалашиб, бошидан ўтган тажрибасини баҳам кўрмоқчи бўлди, аммо Аурелиано Иккинчи унга суикасад уюштирилган ўша кечасидан бери Хосе Аркадио Иккинчининг қўшхонасини ҳеч ким билмаслигини хабар қилди.

— Аурелианонинг ўзгинаси, — ҳайратланди Урсула. — Ҳақиқатдан ҳам дунё айланада бўйлаб ҳаракатланаркан.

Фернанда бу кунларнинг ҳаяжонидан йироқда турарди. Меменинг тақдирини ундан сўрамай ҳал қилганилари учун дарғазаб бўлган эри билан қаттиқ жанжаллашгандан кейин у ташки дунёнинг ишларига аралашмай қўйди. Аурелиано Иккинчи қизини монастирдан албатта қутқаришни, агар лозим бўлса, бу ишда жандармларнинг ёрдамига таяниши мумкинлигини айтиб дафдаға қилганида, Фернанда унга Меме рохибаликни ўз ихтиёри бўйича қабул этди, деган маънони англата-диган ҳужжат кўрсатди. Меме ҳақиқатда бу қофозга монастирнинг темир панжарали дарвозасининг нариги томонида эканида, уни уйдан онаси олиб чиқишига қаршилик кўрсатмагани каби лоқайдлик билан имзо чекканди. Аурелиано Иккинчи Маурисио Бабильоня уйла-рига товук ўғирлагани келганига ҳеч қачон ишонганидек, Мемега тааллуқли хотини кўрсатган бу ҳужжатнинг ҳақиқийлигига инонмади, аммо Фернанданинг бу ҳар иккала изоҳи виждонини тинчлантиришга, ўзини қийнамасдан Петра Котеснинг паноҳига яна қайтишга ва унинг уйида тағин қизғин вақтичоғлик, тўкин-сочин базмлар уюштиришга ёрдам берди.

Бутун шаҳарни қоплаган ваҳимадан бегона, Урсула-нинг даҳшатомуз башоратларига парвойи фалак Фернанда ўз режаси механизмининг сўнгги мурватларини бура-

ди. У клерк¹ уивони олиш арафасида турган Хосе Арка-диога узундан узун мактуб йўллаб, унга синглиси Рената безгак иситмасига мубтало бўлгани ва бу оламни тарк этганини ёзганди. Кейин у Амаранта Урсулани Санта София де ла Пьедаднинг тарбиясига топшириб, табиби файблар билан Меменинг можаролари туфайли узилиб қолган ёзишмасини йўлга қўйди. У аввало телепатик операциянинг аниқ кунини тайинлади. Аммо улар Макондодаги тўполонлар босилмагунича операция қилиш жуда ҳам эҳтиётсизлик бўлади, деб жавоб қайтариши. Нихоятда сабрсиз, атрофдаги воеалардан чала хабардор Фернанда навбатдаги мактубида шаҳарда ҳеч қандай алғов-далғов бўлмаётгани, ҳамма гап илгари хўroz уриштириш ва кемасозлик шайдоси бўлган, эндиликда эса касаба союзда майнавозчилик қилаётган телбанома қайнисининг аҳмоқона қиликларида эканлигини ёзib юборди. Чоршанба куни жазирамада, ҳали бир қарорга келиб улгуришмаганда, уларнига қўлида сават кўтарган кекса роҳиба келди. Эшикни очган Санта София де ла Пьедад усти нафис тўрли сочиқ билан ёпилган саватни кўргач, кимдир бериб юборган совра деб ўйлаб, уни роҳибанинг қўлидан олмоқчи бўлди. Аммо кампир уни беришга рози бўлмади: унга саватни шахсан ва мутлақо маҳфий равишда Фернанда дель Карпио де Буэндиага топшириш буюрилганди. Саватда Меменинг ўғли ётарди. Фернанданинг собиқ пири унга йўллаган хатида, бола икки ой илгари туғилди, онаси бир оғиз ҳам гапирмагани учун истагини билолмадик, шу боис чақалокқа бобосининг шарафига Аурелиано деб исм қўйишни ўзимизга эп кўрдик, деб ёзганди. Фернанда тақдирнинг бундай таҳқирига қарши ичидагалаён кўтарди, лекин буни роҳибага сездирмасликка кучи етди.

- Масалан, уни дарёдан оқиб келган саватдан топиб олдик десак, — деди у жилмайиб.
- Бунга ҳеч ким ишонмайди.
- Ахир, Муқаддас китобда шундай дейилганига ҳамма ишонади-ку, — эътироз билдириди Фернанда. — Нега энди менга ишонишмас экан.

¹ К л е р к — айрим буржуа мамлакатларидаги идора хизматчисига бериладиган узвон.

Ортга қайтадиган поездни кутаётган роҳиба уларни-кида тушлиқ қилишга колди. Гарчанд, у бола ҳақида оғиз очмаган бўлса-да, шармандаликка беихтиёр гувоҳ бўлиб турган бу кампирнинг сухбати Фернанданинг юрак-бағрини эзарди, у ичида ўрта асрдаги удум — ёмон хабар келтирган элчини осиш одати қолиб кетган-да, деб пушаймон ерди. Шунда Фернанда, роҳиба жўнаб кетиши биланоқ чақалоқни бассейнга чўқтириб юбораман, деб аҳд қилди, аммо бундай қилишга журъати етмади ва уни бу дардисардан худонинг чексиз марҳамати кутултирмагунича кутишга аҳд қилди.

Макондони куршаган кескинлик дафъатан портлашга айланганида кенжা Аурелиано бир ёшга кирганди. Хосе Аркадио Иккинчи ва касаба союзнинг яширин иш олиб боришга ўтган бошқа раҳбарлари хафтанинг охирида тўсатдан шаҳарда пайдо бўлишди ва бanan зонасида на-мойишлар уюстириши. Полиция тартибни сақлаш билан чекланди. Аммо душанбага ўтар кечаси касаба союз бошлиқларини ётган жойидан судраб чиқариб, оёқларига беш килоли кипсан уришди ва провинциянинг бош шаҳридаги қамоқхонага олиб кетиши. Бошқалар қатори Хосе Аркадио Иккинчи ва Макондога сургун қилинган Мексика инқолобининг қатнашчиси, кимсан Артемио Крус¹га қариндош ва унинг жасоратларини кўрган полковник Лоренсо Гавиланни ҳам қамоққа олишди. Лекин орадан уч ой ўтар-ўтмас уларни кўйиб юбориши, чунки ҳукумат ва бanan компанияси маҳбусларнинг овқатига кетадиган харажат хусусида бир битимга келолмаганди. Бу сафар ишчиларнинг норозилигига озиқ-овқат сифатининг пастлиги ва фоят оғир меҳнат шароити сабаб бўлган. Бундан ташқари, ишчилар уларга қофоз пул эмас; балки bona, яъники маҳаллий ҳукумат томонидан чиқарилган вақтинчалик пул тўланаётганидан шикоят қилишар, чунки bona-га компания магазинидан чўчқа гўшидан бошқа ҳеч нарса харид қилиш мумкин эмасди. Хосе Аркадио Иккинчи bona системасининг моҳиятини фош қилгани учун қамашган эди. У ушбу система компаниянинг савдо флотига кетадиган харажатни бирмунча камайтиришини, яъни

¹ Артемио Крус — Мексика ёзувчиси Карлос Фуэнтеснинг «Артемио Круснинг ўлими романининг бош қаҳрамони».

банан ташийдиган кемалар қайтишда компания магазини учун мол олиб қайтишини, акс ҳолда кемалар Янги Орлеандан банан ортиладиган портларгача бўм-бўш келишини тушунтириди. Ишчиларнинг қолган эътиrozлари турмуш шароити ва медицина хизматига тааллуқли эди. Компаниянинг врачлари bemорларга мутлақо қарамасди. Беморлар шифохона ёнида навбатга тизилишар ва ҳамшира ким қандай дардга чалинганидан: бош оғрифими, ич оғриқми, қатъий назар, ҳар бирининг тилига мис купоросига ўхшовчи думалоқ дори қуийб чиқаарди. Бу шунчалар бемаъни даво эдики, болалар ҳам навбатга қайта-қайта туриб, ўзларига теккан думалоқ дориларни уйларига олиб бориб, лото ўйинида фишқалар ўрнида фойдаланишарди. Ишчилар қулай-қулай деб турган баракларда, ғоят тифиз бир аҳволда яшар эдилар. Ишчиларга ҳожатхона қуриб бериш ўрнига, рождествода ҳар эллик кишига биттадан кўчма ҳожатхона олиб келинди ва кўпроқ хизмат қилиш учун ундан қандай фойдаланиш кераклигини намойиш қилишди. Илгари полковник Аурелиано Буэндиани ҳоли-жонига қўймаган, қора сюрукли кекса адвокатлар эндилиқда банан компаниясининг манфаатини химоя қилишар, ишчилар қўйган барча айбларни минг хил найранг билан рад этишарди. Ишчилар томонидан тузилиб, бир овоздан маъқулланган петициянинг банан компаниясига расмий равишда бориб етгунича анча вақт ўтди. Жаноб Браун петициядан хабар топдию ўзининг ҳашамдор, ойнаванд томли вагонини поездга тиркаб, фирманинг кўзга кўринарли вакиллари билан Макондодан қочиб қолди. Келаси шанба қуни ишчилар компания бошликларидан бирини, уни домига илинтиришга розилик билдирган аёл билан яланғоч ҳолда тутиб олишди ва петиция нусхасига имзо чекишига мажбур қилишди. Фаламис қонунпарастлар эса судда бу одамнинг банан компаниясига мутлақо алоқаси йўқлигини таъкидлашди ва ўзини фирманинг одами қилиб кўрсатган ўша кимсанни ҳукумат вакилларига айттириб, қаллоблиги учун қамашиб, ўзларининг ҳақ эканлигини исботламоқчи бўлишди. Кейинчалик ишчилар учинчи класс вагонида яширинча ўтирган жаноб Брауннинг ўзини ҳам қўлга туширишди ва петициянинг қолган нусхасига қўл қўйдиришди. Эртасига у судга чақирилганда, соchlари қорага бўял-

ган бўлиб, соф испан тилида гапирди. Адвокатлар бу одам Алабама штатидаги Пратвилл шахрида туғилиб ўсган, банаң компаниясининг бош директори жаноб Жек Браун эмас, балки Макондода туғилиб ўсган ва шу ерда Дагоберто Фонсека дея исм олган киши эканини исботлашди. Ишчилар жаноб Браунни яна бир бор қўлга киритишга уринишганидан сўнг, қонунпастлар жамоат жойларига элчиҳонанинг консули ҳамда маслаҳатчилари томонидан имзоланган, жаноб Брауннинг ўлимини тасдиқловчи ҳужжатнинг нусхаларини илиб қўйишиди, унда бош директорни Чикагода ёнғин ўчирувчи машина босиб кетгани айтилган эди. Бу мунофиқ ҳийлалардан толик-қан ишчилар маҳаллий ҳукуматдан қўлни ювиб қўлтикка уришди-да, олий суд органларига шикоят билан мурожаат қилишди. Аммо у ердаги лўттибоз қонуншунослар ҳам, банаң компаниясининг иши мавсумий бўлгани сабабли ишчиларни доимий хизматга тортиши мумкин эмас ва демак, ишчиларнинг талаблари мутлақо қонунсиз, деб айтишди. Шундай қилиб, дудланган чўчқа гўшти, шифобаҳиш дорилар ва рождество ҳожатхоналари ҳақидаги гўёки уйдирма гапларга чек қўйилди ва суд тантановор бир ҳолда банаң компаниясида умуман ишчилар бўлмаган, деб эълон қилди.

Катта иш ташлашлар бошланди. Плантациялардаги ишлар таққа тўхтади, мевалар чирий бошлади. Бир юзу йигирма вагондан иборат эшелонлар темир йўл шохоб-часида ҳаракатсиз ётарди. Шаҳар ва қишлоқлар ишчилар билан тўлиб-тошди. Турклар кўчасидаги «Ёқуб меҳмонхонаси»нинг бильярдхонасини навбат кутаётган ўйинчилар босиб кетганди. Армия жамоат тартибини қайта тиклаш учун буйруқ олган куни Хосе Аркадио Иккинчи бильярдхонада эди. Гарчи, у башорат қилиш хусусиятига эга бўлмаса-да, бу хабарни полковник Херинельдо Маркес уни одамларнинг отилишини кўрсатишга олиб борган ўша узоқ тонгдан бери кутаётган ўлим даракчиси, дея қабул қилди. Кўнгилдаги фашлик Хосе Аркадио Иккинчини доимий сиполик одатидан маҳрум эта олмади. У кий билан шарни урди-да, кўзда тутилган кармболни¹

¹ К а р м б о л ь – бильярд ўйинида бир шар билан иккинчисини уриб учинчисига теккизиш ва шу тарзда уни тўрга тушириш.

амалга оширди. Анчадан сўнг кўчадан эшитилган бара-банларнинг гумбури, горннинг овози ва қий-чув товушлари нафакат бильярд ўйини, балки у ўша қатл тонгидан бошлаб ўзи билан олиб бораётган барча сассиз ўйинларнинг тугаганидан дарак берди. Шунда у кўчага чиқди ва тўпланган учта полкни кўрди. Барабан садоларио бир маромда ташланаётган қадамлардан ер ларзага келарди. Чараклаган чошгоҳу бу кўпбошли аждаҳо нафасидан анқиётган кўланса хидга кўмилиб кетганди. Солдатлар ҳаммаси паст бўйли, йўғон ва дағал эди. Улардан терлаган от ҳамда офтоб қиздирган хом тери хиди келар, бу одамларда тоғликларга хос сассиз ва яширин довюраклик сезилиб туради. Гарчанд, Хосе Аркадио Иккинчининг ёнидан қарийб бир соатдан буён ўтиб боришса-да, солдатларнинг сони оздай эди. Улар бир неча бўлинмадан иборат бўлиб, айлана бўйлаб бетиним бориб-келишаётгандек туюларди, чунки солдатлар худди бир онанинг фарзандлари каби бир-бирига ўхшарди. Улар сафар ҳалталари ва флягалари залвори остида найзали милтиқлар келтирган исноду кўр-кўронга итоаттўйлик ва ор-номус вабосини бир хилдаги бефаҳмлик билан кўтариб боришарди. Урсула ўзининг кўрлик дунёсида ўтириб, гурсгурс қадамларни эшитди ва бармоқларини букканча, кўлини тепага кўтарди. Санта София де ла Пьедад гул тикилган дастурхонни дазмоллай туриб, бир лахзага қотиб қолди ва «Ёкуб меҳмонхонаси» эшиги ёнида туриб, саф бўлиб ўтаётган сўнгги солдатларга қараётган ўғли Хосе Аркадио Иккинчи хақида ўйлай бошлади.

Ҳарбий ҳолат қонунларига кўра, кўшинлар ушбу мозарода ўз зиммасига воситачиликни олиши керак эди. Лекин аслида иккала томонни яраштириб кўйиш учун ҳеч нарса қилинмади. Солдатлар Макондонинг у бошидан-бу бошига юриб, кучларини кўз-кўз қилишгач, милтиқларини найзалари билан бир-бирига суяб қўйиншиб, роса банан узишди, кейин уларни поездларга орта бошлишди. Шу пайтгача хотиржам турган ишчилар, кўлларига мачете кўтариб, штрейкбрехерлар¹га қарши чиқишиди. Улар компания кўрғони ва магазинларга ўт қўйиши-

¹ Штрейкбрехер — забастовка пайтида иш ташламаган ёки ишни давом эттириб, ишчилар синфига хиёнат қилганлар.

ди, телефон ҳамда телеграф симларини узиб ташлашди, пулемётдан ўқ узиб ўзига йўл очаётган поездларнинг харакатини тўхтатиш учун темир йўлларни бузиши. Ариқларда сув билан қон қўшилиб оқди. Солдатлар электрлаштирилган паррандахонада ўтирган, бирорта тукиям тўқилмаган жаноб Брауннинг оиласи ва унинг ватандошларини хавфсиз жойга элтиши. Ҳокимлар ишчиларга, Макондога тўпланинглар, дея мурожаат килишганда можаро бешафқат ва кирғинбарот гражданлар урушига айланиш арафасида туради. Мурожаатда: келаси жума куни вилоятнинг граждан ва ҳарбий ҳокими келиб, можарони кўриб чиқади, дейилган эди.

Хосе Аркадио Иккинчи жума куни эрталабдан станцияга борганлар орасида эди. У касаба союз раҳбарларининг яқинда бўлган йифилишида қатиашганди. Йифилишда унга ва полковник Гавиланга халқ ичига кириш ва шароитга қараб унинг харакатларини бошқариш топширилди. Хосе Аркадио Иккинчи ўзини бехузур сезарди. Кўшинлар станция ёнидаги майдон теграсига пулемёт ўрнатганини, банан компаниясининг темир панжара билан ўралган қўрғончаси тўплар билан химоя қилинаётганини эшитганидан сўнг, оғзида аллақандай шўр ва тахир бир таъм сезди. Соат ўн иккиларда станция ёнидаги майдон ва майдонга туташ кўчаларда кечикаётган поездни кутаётган уч мингдан зиёд одам — ишчилар, аёллар ва болалар тўпланди. Дастреб, бу йифин байрам сайлига ўхшаб кетарди. Турклар кўчасидан соябонли столлар ва ичимликлар сотиладиган дўконлар қелтиришгач, халқ интиқлик ва жазира маобидан сал қутулгандек бўлди. Соат учларга яқин, расмий шахслар тушган поезд узоги билан эртага кундузи келади, деган гап тарқалди. Кутавериб хафсаласи пир бўлган оломон чукур хўрсинди. Тўртта пулемётнинг оғзи одамларга қаратилган станция павильонининг томига чиқсан қандайдир лейтенант ҳаммани осойишталикача чақирди. Хосе Аркадио Иккинчининг ёнида тахминан тўрт ва етти ёшларда бўлган икки ўғлини эргаштириб олган семиз, яланг оёқ аёл туради. У кичик ўғлини кўтариб олди ва Хосе Аркадио Иккинчини танимаса-да, катта ўғлимни кўтариб олинг, яхшироқ эшитсан, деб илтимос қилди. Хосе Аркадио Иккинчи болани елкасига ўтқазди. Орадан кўп

йиллар ўтгач, бу бола ўшанда лейтенантнинг вилоят хукмдори чиқарган тўртинчи номерли декретини оғзига граммофон карнайи тутиб ўқиганини кўрганини айтганида, унга ҳеч ким ишонмайди. Декретда генерал Карлос Кортес Варгас ва унинг секретари майор Энрике Гарсиа Исасанинг имзоси билан саксон сўз ва уч моддадан иборат бу хужжатда иш ташлаганлар «жиноятчилар тўдаси» деб эълон қилинган ва солдатларга уларга қаратада аямай ўқ узиш учун ваколат берилга ҳади.

Декрет қаттиқ норозилик уйғотди. Шунда томдаги лейтенантнинг ўрнини капитан эгаллади ва граммофон карнайини силкитиб, гапирмоқчи эканини билдириди. Оломон яна жимиб қолди.

— Хонимлар ва жаноблар, — деди капитан паст ва сал толиққан товушда, — тарқалиб кетиш учун ихтиёриңгизда беш минут вақт бор.

Мухлат санофи бошланишидан дарак берувчи гори садоси хуштак ва қичикириқларга кўмилиб кетди. Ҳеч ким жойидан қимирламади.

— Беш минут ўтди, — деди капитан ўша овозда, — яна бир минутдан сўнг ўт очилади.

Муздай терга ботган Хосе Аркадио Иккинчи болани елкасидан тушириб, онасига берди. «Бу абрахлар отишдан ҳам тоймайди», деб пицирлайди аёл. Хосе Аркадио Иккинчи унга жавоб қайтаришга улгурмади, чунки у шу минутдаёқ аёлнинг гапини худди акс садо каби баланд товушда такрорлаган полковник Гавиланинг дўриллоқ товушини эшилди. Вазият кескинлиги ва одамни ҳайратга солувчи осойишталиқдан маст бўлган, шунингдек, ажалнинг даҳшатли нигоҳидан котиб қилган оломонни жойидан кўзғатадиган куч йўқлигига ишонч ҳосил қилган Хосе Аркадио Иккинчи, оёғининг учида хиёл кўтарилдида, олдинги қатордагиларнинг боши узра, умрида биринчи марта овозини баланд кўтариб қичқирди:

— Абраҳлар! Шу бир минутни кетларингта тиқинглар!

Бу сўзлар жаранглаб бўлиши биланоқ, Хосе Аркадио Иккинчида даҳшат эмас, балки бўлаётган воқеалар ноа-ник, деган тасаввур уйғотган аллақандай тасаввур пайдо бўлди. Капитан ўт очишни буюрди ва бирдан ўн тўртта пулемёт ўқ уза бошлади. Аввалига бари ҳазилга ўхшаб

туюлди. Гёё пахтавон ўқ отилаётгандек эди: пулемётлар қулоқни батанг қилиб отилар, ғазаб билан олов нуркар, аммо тифиз турган оломон орасидан на бирорта бақирик, на хўрсиниш эштилар, гёёки бир дақиқада ҳаммалари ўқ ўтмайдиган тошга айланиб қолгандай эди. Ва бирдан кимдир: «А-а-а-а-, онажон!» дея ўлим талвасасида додладио майдондаги караҳтиликни тарқатиб юборди. Гёё кучли бир зилзила ёки вулқон тийиксиз бир тошқин оломонни ларзага солди. Хосе Аркадио Буэндия болани кўлига олишга зўрға улгурди. Кичик ўғлини кўтариб олган аёлни эса саросимадан югураётган оломон нарига суриб кетган эди.

Орадан кўп йил ўтгач, қўшилари ақлдан озган чол дея таҳқирлайдиган ўша бола Хосе Аркадио Иккинчи уни боши узра қандай кўтаргани ва гёёки ҳавода муаллақ туриб, оломонни қамраган даҳшат ичра сузиб, одамларни майдонга туташ кўчага бошлаганини бетиним гапиравди. Бола тепада туриб, айқаш-уйқаш оломон кўча бурчагига бурилганини ва у ердаги пулемётлардан ўқ узилганини кўрди. Кўпчилик бирварақайига: «Ётинглар! Ётинглар!» деб қичкирди.

Биринчи қатордагилар пулемёт ўқларидан қулади. Тирик қолганлар эса ётиш ўрнига яна майдон томон бурилишди. Шунда даҳшату саросима аждаҳоси уларни думи билан уриб, пулемётлар бетиним отилаётган нариги кўчадан чиққан одамлар тўлқинига томон ирфитиб юборди. Одамлар кўрадаги мол каби қамалиб қолишганди. Улар аста-секин ўз домига торта бошлаган баҳайбат гирдоб ичра айланишарди, чунки гирдоб теграсини, худди пиёз арчилгани каби, пулемётлар ўти кесиб турарди. Бола сирли бир сабабга кўра ўқ тегмаётган яланг жойда тizzаларини букиб чўқинаётган аёлни кўриб қолди. Оломон тўлқини ўша бир парча ерни, чўқинаётган аёлни, чараклаб турган осмону ва Урсула Игуаран ўзининг беҳисоб хўрозқандини сотиб улгурган бу қабих оламнинг бус-бутунича ютиб юборишига бир лахза қолганида, Хосе Аркадио Иккинчи юзлари қонга беланиб қулаб тушаркан, болани бехавотир бир жойга ирғитишига улгурди.

Хосе Аркадио Иккинчи ҳушига келганида чалқанча ётар ва атроф қоронги эди. У қандайдир узундан-узун, шовкинсиз поездда кетаётганини тушунди: бошини қотиб

қолган қон қатлами сиқиб турар, сүяклари сирқираб оғрирди, қаттиқ уйкуси келарди. Бу ерда, барча даҳшат ва разилликлардан бехатар жойда, бир неча соат миз-фиш ўйида Хосе Аркадио Иккинчи камрок оғриётган ёнига ағдарилди ва шундагина мурдалар устида ётганини англади. Бутун вагон ўликларга тўла, факат ўртада озгина бўш жой қолган эди. Мурдаларнинг совуқлигига қаранганд, хунрезлик ниҳоясига етганидан бери уч-тўрт соат ўтгани билинарди. Колаверса, ўликларни поездга ортган одамлар уларни банаң юклагандек саржин қилиб жойлаштиришга ҳам улгурган эдилар. Хосе Аркадио Иккинчи вагонма-вагон ўтиб, паровоз тарафга қараб эмаклади, поезд уйқуга кетган шаҳарлардан ўтганида, вагон тиркишларидан тушган ёруғда худди чириган банаңлар каби денгизга улоқтириб юбориш учун олиб кетилаётган ўлик эркакларни, ўлик аёлларни, ўлик болаларни кўрди. Хосе Аркадио Иккинчи улардан иккитасини — майдонда шарбат сотиб юрувчи аёл билан полковник Гавиланни таниди. Полковникнинг қўлида ҳамон тўғаси мексика кумушидан қилинган камар бор эди, у саросимага тушган оломон орасидан шу камар ёрдамида ёриб ўтишга урининган эди. Биринчи вагонга етган Хосе Аркадио Иккинчи коронилик қаърига сакради ва сўнгги вагон ўтиб кетгунга қадар темир йўл бўйидаги ариқчада ётди. Умри бино бўлиб кўрган энг узун поезди шу эди — қариб икки юзта юқ вагонидан иборат составнинг бошига, охирига ва ҳатто ўртасига ҳам парвоз тиркалганди. Поездда на қизил, на яшил чироқ бор эди, у рельслардан деярли товуш чиқармай, шиддат билан сирғаларди. Вагонларнинг томларига ўрнатилган пулемётлар ёнида солдатлар қорайиб кўринарди.

Ярим кечага яқин жала қуя бошлиди. Хосе Аркадио Иккинчи қаерда тушиб қолганини билмасди, лекин поезд келган тарафга қараб юраверса, бора-бора Макондодан чиқишини англарди. Хосе Аркадио Иккинчи кийимлари шалаббо бўлиб, боши тарс ёрилгудек оғриб, фирашира тонг пайти шаҳарча четидаги уйларга етди. У кофе хиди анқиётган ошхонага кирди ва қўлида боласини қўтариб ўчоқ олдида турган аёлни кўрди.

— Салом, — деди зўрға. — Мен Хосе Аркадио Иккинчи Буэндиа бўламан.

У тирик қолганига батамом ишониш учун исми ва фамилиясини тўлик, ҳарфма-ҳарф айтди. Шундай қилгани яхши бўлди, чунки аёл эшик ёнидаги ғамгин, ҳорғин, қонга беланган ва манглайига ажал тамғаси урилган бу одамни кўриб, уни арвоҳ деб хәёл қилган эди. Аёл Хосе Аркадио Иккинчи кийимлари ўчок устида қуригунча ўраниб олиши учун кўрпа олиб келди, ярасини ювгани сув иситди, бошини танфишга тоза латта берди. Сўнг кичкина чашкада қандсиз кофе келтириди — аёл Буэндиалар кофени қандсиз ичишини эшитганди, кийимларини эса ўчок устига илиб кўйди.

Хосе Аркадио Иккинчи кофени ичиб бўлгунча бирор оғиз ҳам гапирмади.

— Улар уч мингтacha эди, — деб шивирлади у.

— Нима?

— Ўлганлар, — деб тушунтириди Хосе Аркадио Иккинчи. — Менимча станцияга тўпланган барча одам.

Аёл унга таассуф билан қаради. «Бирортаям одам ўлгани йўқ, — деди у. — Полковник Аурелиано Буэндианинг давридан буён Макондода ҳеч қандай вокеа рўй бермади». Хосе Аркадио Иккинчи то уйига етгунча учта ошхонага кирди, учаласида ҳам: «Бирорта одам ўлгани йўқ», деб айтишди. У вокзал майдонида батартиб тахланган столларни кўрди, хунрезликдан гўё из ҳам қолмагандай эди. Ёмғир бетиним ёғаётган кўчалар бўм-бўш, маҳкам беркитилган уйларда ҳаётдан бирортаям нишона йўқ эди. Эрталабки маросимга чорлаётган қўнгириқларгина бу ерда ҳаёт борлигига яккаю ягона гувоҳ эди. Хосе Аркадио Иккинчи полковник Гавиланинг эшигини қоқди. У илгари бир неча бор кўрган ҳомиладор аёл эшикни қарс этиб ёпиб кўйди. «У кетди, — деди аёл чўчиб, — Ватанига қайтиб кетди». Электрлаштирилган парандахонага кираверишда одатдагидек иккита маҳалий полициячи турарди. Улар эгниларидаги плаш ва катак-катак шимда ёмғир остидаги тош ҳайкалларга ўхшаб кетишарди. Четроқ кўчада Антил оролларидан келиб қолган негрлар диний қўшиклар айтишарди. Хосе Аркадио Иккинчи ҳовли деворидан ошиб ўтиб, ошхонага кирди. Санта София де ла Пъедад унга ярим шивирлаб: «Эҳтиёт бўл, яна сени Фернанда кўриб қолмасин, у ҳали уйғоқ», деди. Аёл ўғлини «тувакхона»га бошлади, Мелькиадес-

нинг тўзиган йиғма каравотига жой солиб берди, кейин кундузи соат иккода, Фернанда уйқуга кетганида яна бир хабар олиб, Хосе Аркадио Иккинчига деразадан овқат узатди.

Аурелиано Иккинчи жала боис ўз уйида тунади ва эртаси соат учгача ҳам ҳаво очилиб кетиппини кутди. Санта София де ла Пьедад унинг қулоғига секингина, уканг келди деб айтди. Аурелиано Иккинчи Мелькиадес-нинг хонасига борди. У ҳам на майдондаги хунрезликка, на поезд мурдаларни денгизга олиб кетишганига ишонди. Чунки кечакурун Макондода ҳукуматнинг фав-қулоддаги расмий ахбороти эълон қилиниб, унда ишчилар вокзални тарқ этишга берилган буйрукка бўйсунишиб, саф-саф бўлиб уйларига тинчгина тарқалгани айтилган эди. Шунингдек, ахборотда касаба союзнинг юксак ватанпарварлик руҳидаги раҳбарлари ўз талабномаларидағи икки пункт: медицина хизмати ислоҳоти ва бараклар ёнидан хожатхоналар қуриш талаби билан чегаралангани ҳам халққа маълум қилинган эди. Сўнг Аурелиано Иккинчи ишчилар ғалаёшини бир ёқли қилишган ҳарбий ҳукмдорлар бу ҳақда жаноб Браунга маълум қилганини ва жаноб Браун ишчиларнинг янги талабларини қондиришга рози бўлиш билан бир каторда, тузилган битимни компания ҳисобидан уч кунлик халқ сайли билан нишонлашга ваъда берганини эшилди. Аммо ҳарбийлар жаноб Браундан битимни қачон имзолаш мумкин бўлади, деб сўрашганида, у чақмоқдан тез-тез ёришиб турган деразага қараб, мужмалроқ бир ишора қилгани ҳам маълум бўлди.

— Ҳаво очилиб кетсин, — деди у. — Биз ёғингарчиликда ҳар қандай ишни тўхтатиб турамиз.

Уч ой давомида ёмғир ёғмай, қурғоқчилик ҳукм сурди. Аммо жаноб Браун ўз қарорини эълон қилганидан сўнг бутун бананзорлар узра Хосе Аркадио Иккинчи Макондо йўлида учратган ўша жала қуя бошлади. Икки ҳафта ўтгач ҳам ҳукумат ихтиёридаги барча ахборот воситалари томонидан аҳолига минг бор уқтирилган расмий ривоят охири ҳар бир одамга зўрлаб тиқиширилди ва талаблари қондирилган ишчилар уйларига кетишлиди, банан компанияси эса ишини то ёмғир тингуничга тўхтатиб туришга аҳд қилди. Ҳарбий ҳолат тинмаётган сел

түфайли содир бўлиши мумкин бўлган оғат ҳамда фав-
кулодда кўриладиган чора-тадбирлар учун сақланарди.
Кўниллар энди казармага кўчишган эди. Солдатлар кун-
дузлари шимларини тиззасигача кайтариб олиб, кўчалар-
дан шиддат билан оқаётган сувда болалар билан бирга-
нида кемачалар оқизишарди. Кечаси, комендантилик со-
ати бошланганидан кейин эса, улар милтиқларининг
қўндоклари билан эшикларни бузиб, шубҳа остига олин-
ганини тўшиқдан сууриб, номаълум жойларга олиб
кетинарди. Жиноятчиларни, котилларни ҳамда тўртинг-
чи номерли декретни бузганларни қидириш ва ўлдириш
ханузгача давом этар, аммо ҳарбийлар қурбонларнинг
такдирини билиш учун гарнizon бошлиғи идорасини
тўлдиришган қавму қариндошлар олдида ҳам буни рад
этинарди. «Менинг ишончим комилки, бу сизнинг ту-
нинингизга кириб чиқкан, холос, — деб таъкидларди бош-
лик. — Макондода ҳеч нарса содир бўлгани йўқ, ҳеч
нарса бўлмаётир ва ҳеч қачон ҳеч нарса бўлмайди ҳам.
Макондо — толеи кулган шаҳар». Шу тариқа касаба
уюнисасининг барча раҳбарлари нобуд этилди.

Фақат биргина Хосе Аркадио Иккинчи омон эди. Бир
куни февраль кечаси уйнинг эшиклари милтиқ қўндокла-
ришинг зарбидан ларзага келди. Уйдан чиқиб кетиш учун
ханузгача ҳавонинг очилишини кутиб ўтирган Аурелиано
Иккинчи эшикни очди ва плашчлари ёмғирда ивиб қолган
лейтенант ва олти нафар солдатни кўрди. Улар ҳеч
нарса демасдан хоналарни, шкафларни, ҳатто қазноқни
ҳам тинтув қилишди. Урсула хонасига чироқ ёқилганда
уйғониб кетди. Тинтув давом этаркан, нафасини ичига
ютиб ётди, аммо бармоқларини хоч шаклида букиб уни
солдатлар ўтган жойларга йўналтириб турди. Санте Со-
фия де ла Пьедад Мелькиадеснинг хонасида ухлаб ётган
Хосе Аркадио Иккинчини уйғотишга улгурди, лекин энди
кочиб бўлмаслиги аён эди. Санта София де ла Пьедад
эшикни қайта кулфлади. Хосе Аркадио Иккинчи кўйлаги
ва ботишласини кийиб, каравотда ўтирганича солдатларни
кута бошлади. Бу пайтда солдатлар заргарлик устахона-
сини тинтув қилишарди. Офицер осма кулфни очишга
буйруқ берди ва қўлидаги фонарини чаққон бир силтаб,
хонани кўздан кечирди. У иш столи, витраж, кислота
солинган шиша идишларни, уй сохиби қаерда қолдирган

бўлса, ўша ерда ётган асбоб-усқуналарни кўрди ва бу хонада ҳеч ким яшамаслигини тушунди. Лекин шундай бўлса-да, Аурелино Иккинчидан заҳарханда билан, мабода заргар эмасмисиз, деб сўради, кейин бу ер полковник Аурелино Буэндианинг устахонаси эканини тушунтириди. «Шундай денг!» деди офицер ва хонадаги чироқни ёқиб, жиддий тинтув ўтказишларини буюрди. Тинтувдан шиша-лар остидаги тунука банкада ётган ўн саккизта тилла балиқча ҳам омон қолмади. Офицер уларни столга ағдар-гунча, ҳар бирини дикқат билан кўриб чиқди ва шундан кейингина бир оз юмшади. «Агар рухсат берсангиз, битта балиқчани ўзимга олсам, — деди у. — Улар бир вақтлар қўзғолончиларга хизмат қиласади, аммо хозир эса тарихий ёдгорлик хисобланади». У жуда ёш, деярли ўсмир бўлса-да, ўзига бино қўйган эди. Аурелиано Иккинчи тилла балиқчани ҳадя қилганида офицернинг кўзлари қувончдан худди болаларнидай порлаб кетди, балиқчани чўнтағига яширди, қолганларини эса банкага солиб, эски жойига қўйди.

— Бебаҳо совға бу, — дея таъкидлади у. — Полковник Аурелиано Буэндия бизнинг энг буюк одамларимиздан бири эди.

Аммо қўнглининг бир зумга бўшагани унинг профессионал хатти-харакатига заррача таъсир қиласади. Улар Мелькиадес хонасининг эшигига яқинлашганида Санта София де ла Пьедад энг сўнгги ҳийласини ишлатди. «Бу ерда қарийб юз йилдан бери ҳеч ким яшамайди», деди у. Офицер хонани мажбуран очтириди-да, чироқ нурини хона бурчакларига йўналтириди ва нур Хосе Аркадио Иккинчининг юзлари бўйлаб сирғала бошлаганда Аурелиано Иккинчи ва Санта София де ла Пьедад унинг арабона кўзларини кўрди ва шунда улар бу бир хатарнинг давоми ҳамда итоаткорлик йўли ила кутулиш мумкин бўлган иккинчи бир хатарнинг бошланиши эканини тушунишди. Аммо офицер, то шкафга териб қўйилган етмиш иккита тувакка кўзи тушмагунча, ҳеч нарсани сезмай, хонани чироқ нурида текширишни давом эттириди. Тувакларни қўрганидан кейин тепадаги чироқни ёқди. Ҳар қачонгидан ҳам салобатли ва ўйчан, каравотнинг бир чеккасида ўтирган Хосе Аркадио Иккинчи ўрнидан туриб, хонадан чиқиб кетишга тайёр бўлиб турарди.

Унинг ортида титилган китоблару қўлёзмалар турган токчалар, сиёҳдон қўйилган тоза стол кўринарди. Хонада Аурелиано Иккинчига болалигидан таниш ўша шаффоф хаво, чанг ҳамда вайронагарчиликнинг кучи етмайдиган ва полковник Аурелиано Буэндия сезмай ўтган вазият мавжуд эди. Аммо офицернинг бутун эътибори фақат тувакларга қадалган эди.

— Бу уйда қанча одам яшайди? — сўради у.

— Беш киши.

Афтидан, офицер ҳеч нарсага тушунмади. Унинг нигоҳи Аурелиано Иккинчи билан Санта София де ла Пье́дад иккиси Хосе Аркадио Иккинчини кўриб турган жойга қадалди. Энди Хосе Аркадионинг ўзи ҳам ҳарбий унга қараётганини, аммо кўролмаётганини тушунди. Офицер чироқни ўчирди ва эшикни секин ёпиб қўйди. У солдатлар билан гаплашганидан сўнг Аурелиано Иккинчи Мелькиадеснинг хонасини полковник Аурелиано Буэндия қандай кўз билан кўрган бўлса, ёш ҳарбий ҳам ўшандай кўзда кўрганини англади.

— Бу хонага ростдан ҳам юз йилдан бўён ҳеч кимнинг назари тушмаган экан, — деди офицер. — У ерда, менимча, илонлар ҳам бўлиши мумкин.

Эшик ёпилганида Хосе Аркадио Иккинчи уруш ниҳоясига етганига ишонди. Бундан бир неча йил илгари полковник Аурелиано Буэндия унга урушнинг тортиш кучи хақида гапириб берган ва фикрларини ўз ҳаёти мисоллари билан исботлаган эди. Хосе Аркадио Иккинчи унга ишонган эди. Аммо ўша кечаси, офицер уни кўролмай тикилиб турганида, охирги ойларнинг даҳшатини, қамоқдаги маразликларни, станция майдонидаги васвасани, ўликлар ортилган поездни эслади ва полковник Аурелиано Буэндия ё қаллоб, ё жинни экан, деб хулоса чиқарди. Уруш хиссини тасвирлаш учун кўп сўз ишлатиш бехуда, бунинг учун биргина «ҚЎРҚУВ» деган сўз кифоя. Сўнгги пайтларда бир сония ҳам хотиржам яшолмаган Хосе Аркадио Иккинчи ўзини ёмғир шовқинидан асраётган ва сеҳрли нурлари кўмагида кўзга қўринмас қилган Мелькиадеснинг хонасида ширин ҳаловат топди. Уни фақат бир нарса — ишқилиб, тириклайн кўмиб юборишмасин-да, деган хавотир безовта киларди. У Санта София де ла Пье́дадга бу

ҳақда гапириб берганида, аёл ўғлига, сени тириклай кўмиб юборинмасликлари учун умримни чўзаман, дея ваъда берди. Нихоят, барча қўрқувлардан халос бўлган Хосе Аркадио Иккинчи Мелькиадеснинг қўллэзмалари ни ўрганишга кириши. Уларни қанча кам тушунса, шунча кўп иштиёқ билан ўрганаарди. Икки ойдан сўнг сукунатнинг янги шаклига айланиб қолган ёмғир шовқинига кўниди.

Унинг ёлғизлигини фақатгина Санта София де ла Пьедаднинг ташрифи бузарди. Хосе Аркадио Иккинчи онасидан овқатни дераза токчасига қўйиб кетишни, эшикни кулфлаб таплашини сўради.

Хосе Аркадио Иккинчининг тутқунилигига ярим йил тўлиб, ҳарбийлар Макондони тарқ этганларидан кейин, ҳамон ёмғир тинишини кутиб ўтирган Аурелиано Иккинчи озгина валақлашмоқчи бўлиб, хона қулфини очди. Хонага кириши биланоқ, димогига туваклардан анқиган ўткир хид урилди. Полга тизилган ўнлаб тувакларнинг ҳаммаси ахлатга тўла эди. Сочлари тўкилиб кетган Хосе Аркадио Иккинчи нафасни қайтарувчи сассиқقا эътибор ҳам бермай, қўллэзма ўқирди. Унинг бутун борлиги худди фаришталар каби шуъла сочарди. Очилган эшикнинг товушини эшишиб, столдан кўз узди. Акасига унинг нигоҳида катта боболарининг тузалмас қисмати яна бир карра такрорланганини пайқаши учун ана шу бир лаҳза керак бўлди, холос.

— Улар уч мингдан зиёд эди, — деди Хосе Аркадио Иккинчи. — Имоним комилки, станцияга тўпланганларнинг сони шунча эди.

* * *

Ёмғир тўрт йилу бир ой ва яна икки кун ёғди. Баъзан у гўёки тинаётгандек бўлар ва бундай пайтларда Макондо аҳли ҳаво очилиб кетишига умид боғлаб, байрамона кийинишар, юзларида эндигина соғая бошлаган беморларнинг журъатсиз табассумига ўхшаш табассум пайдо бўларди. Аммо тезда айни шундай холдан сўнг ёмғир янада каттикроқ қуиши аён бўлди. Момақалдироқнинг қаттиқ гулдираши осмонни тилкапора қиласди; шимолдан Макондога кучли бўрон ёпирилди, у тошларни қўчириб кетар, деворларни қулатар, плантациядаги сўнгти

банан дарахтларини таг-томири билан сугуриб ташларди. Аммо бу оғат Ursula шу кунлари тез-тез эслайдиган уйқусизлик каби ўзига қарши қандай чора кўриш лозимлигини айтиб турарди. Аурелиано Иккинчи бекорчиликка қарши энг фаол курашчи эди. Жаноб Брауннинг соувук нафаси туфайли қуя бошлаган жала уни кечкурун аллақандай арзимас юмуш билан Фернандапинг уйига кириб қолган махали қаршилади. Фернанда эрига қайси-дир шкафдан қидириб топган бузук соябонни берди. «Керак эмас, — деди Аурелиано Иккинчи. -- То ёмғир тингунча мен шу ерда бўламан». Албатта, бу қасамёд бўлмаса-да, Аурелиано Иккинчи ўз сўзида қатъий туриига аҳд қилди. Унинг кийим боши Петра Котесникида қолганди ва энди у ҳар уч кунда усти бошини ювиш учун ечиб, битта трусида кийимларининг қуришини кутарди. Зерикмаслик учун уйнинг раҳт-реҳтини тузатишга киришди. Эшикларга ошиқ-мошиқ қоқди, қулфларни мойлади, тамбаларни мустаҳкамлади. Уни сўнгги ойларда, афтидан Хосе Аркадио давридаги лўлилардан қолиб кетган асбоб-ускуналар солинган қутини қўлтиғига қистирганча ўйни кезишини кўриш мумкин эди, жисмоний меҳнатданми, ўта зерикишданми, ёки базмлардан мажбуран ўзини сақлаётганиданми, ишқилиб, қорни виноси бўшатилаётган меш сингари аста-секин кичраяр, бақбақасидаги қўшқаватлик, улкан тошибақанинг тумшуғига ўхшовчи юзидағи тўқ қизил шуъла йўқолиб борарди. Нихоят, Аурелиано Иккинчи шу даражада оздики, ботинкаларининг ипини ўзи бойлайдиган бўлди. Унинг тиришқоқлик билан эшик лўқидонини тузатаётганини, осма соатни қисмларга ажраётганини кўрган Ursula, полковник Аурслиано Буэндиа тилла балиқчалар ясагани, Амаранта кафан тўқиганию тугмаларни қайта қадагани, Хосе Аркадио Иккинчи қўлёзмаларни ўқиётгани ва Ursula ўз хотираларини бетиним кавшаётгани каби беҳуда ишлар билан шуғулланяпти, деб ўйларди. Лекин аслида бундай эмасди. Ёмғир шунчаки ҳамма нарсани остин-устин қилиб ташлаган, агар уч кун ёғланмаса, ҳатто темир механизмларнинг мурватлари орасидан ҳам гул униб чиқар, газмолларнинг ялтироқ иплари занг билан қопланар, нам тортган кийимлардан эса заъфарон сув кўкатлари ўсиб чиқарди. Ҳаво шу қадар нам эдики, балиқлар очиқ эшик-

лар орқали уйга кириб, хоналар бўйлаб сузганча, очик деразадан чиқиб кетиши мумкин эди. Бир куни эрталаб Урсула ғоят холсизланиб уйғонди. Умри оз қолганини сезиб ўзини зам билга солиб падре Антонио Исабелнинг олдига олиб боришларини сўрайман деб турганида, Санта София де ла Пьедад кампирнинг орқаси зулуклар билан тўлиб тошганини билиб қолди. Қондан шишиб кетган бу ярамас жониворлар Урсуланинг сўнгги қонини сўриб битирмаслиги учун, уларни чала куйган косов билан куйдириши ва битталаб кўчириб олишиди. Уйдаги сувларни чиқариш учун ариқ қазишга, хоналарни қурбақаю чиганоқлардан тозалашга тўғри келди, ана шундан кейин полларни ювиш, каравотларнинг оёқлари остидаги фиштларни олиб ташлаш ва ботинкада юриш мумкин бўлди. Диққати юзлаб майда юмушларга чалфиётган Аурелиано Иккинчи қариётганини сезмасди. Аммо у бир куни кечқурун тебранма курсида қоронфиликда тикилиб, Петра Котес хақида ўйларкан, дафъатан қариганини сезиб қолди. Ёши ўтган сайин янада очилаётган Фернанданинг ширин бағрига яна қайтишига ҳеч нарса ҳалақит бермасди. Аммо ёмғир унинг барча истакларини юваб юборди ва қалбини ҳаётдан тўйған одамга хос лоқайдикка тўлдирди. Аурелиано агар бир йўлга чўзилган бундай ёмғир илгари содир бўлганида, нималар қилиши мумкинлигини эслаб, мийифида жилмайиб кўиди. У Манандога биринчилар қатори, ҳали банан компанияси тунука томларини модага киритмасидан анча илгари, оқ тунука олиб келган эди. У тунукаларни фақат бир мақсадда — уларни Петра Котеснинг томига қоплатиш ва ёмғир шовқини уйғотадиган чуқур ҳисдан лаззатланиш учун олиб келганди. Аммо бу ўткинчи тентакликлару ёшлиқдаги ғалати-ғалати қилиқларни эслаш ҳам Аурелиано Иккинчини ҳаяжонлантирмади, гўёки у охирги айшишратда ўзининг барча ҳис-туйгуларини сарфлаб бўлгандай эди. Бунинг эвазига у ўтмишнинг қувончлари тўғрисида ғам-ғуссасиз, ўқинмай ўйлашдек ажойиб хислаттга эга бўлди. Бир қарашда, ёмғир ниҳоят унга бемалол ўтириб ўй суриш имкониятини яратгандек, ёғдону асбобускуналар солинган кути эса у шуғулланиши мумкин бўлган, аммо шуғулланмаган ишларга нисбатан қалбида соғинч уйғотгандек туюларди. Аслида эса бундай эмас-

ди. Аурелиано Иккинчининг бирданига ўтрок бўлиб қолгани ва уйда саранжом-саришталик ўрнатишга ружу қўйгани бир хотирага ёки бирор аччиқ тажрибага боғлиқ эмасди. У ёмғир важҳидан шундай қиласади, бошқача айтганда, ёмғир уни бир замонлар Мелькиадеснинг хонасига гилам-самолётлар, бутун учаргиламлар, бутун бошли кемаларни экипажи билан қўшиб ютиб юборувчи китлар ҳақидаги сеҳрли эртакларни ўқиган узок ёшлигига қайтарди. Фернанддининг қаровсиз қолган кенжАурелиано бир куни галереяга югуриб чиқиб қолди. Аурелиано Иккинчи бир қарашдаёқ бола ўзининг невараси эканини ҳис қилди. Гўдакнинг сочини олди, кийинтирди, одамлардан чўчимасликка ўргатди ва тез орада ҳеч ким боланинг росмана Аурелиано Буэндиа эканига шубхаланмайдиган бўлди; унинг ёноклари туртиб чиқсан, қарашлари ҳайратга тўла, кўриниши ёлғизлиқдан дарак берар ва умуман унда Буэндиа зотига хос барча хислатлар мужассам эди. Фернанда ҳам инсофга келди. У анчадан бери ўз такаббурлигини жиловлашга уринар, айни вазиятдан чиқиш йўлларини излаб боши қотарди. Агар у Аурелиано Иккинчи неварасини шу қадар илиқ ва меҳрибонлик билан қарши олишини билганида, болани унга олдинроқ кўрсатар эди ва, эҳтимолки, жигарбандини ўлдиришни хаёлига ҳам келтирмаган бўларди. Тишлари бир тушиб чиқсан жиянча Амаранта Урсулага овунган эди. Иккови зерикарли ёмғир кунлари ўйин ўйнашарди. Бир куни Аурелиано Иккинчи ҳамма унуган инглиз энциклопедияси Меменинг хонасида ётганини эслади. У болаларга китобдаги расмларни: ҳайвонларнинг тасвирини, сўнг география хариталарини, узок ўлкалар манзарасию машхур кишиларнинг портретини кўрсата бошлади. Аурелиано Иккинчи инглиз тилини билмас ва энг машхур шаҳарлару тарихий шахсларнигина қийналиб-қийналиб топар, шу боис, расмлардаги бошқа одамларга ўзи исм ўйлаб топар, уларга атаб афсонавий номайи аъмол тўкир, ишқилиб, синчков болаларнинг бирорта саволини ҳам жавобсиз колдирмас эди.

Фернанда, ҳаво очилиб кетса бас, эрим яна жазманинг ёнига кетади, деб ишонарди. Ёмғирнинг илк ойларида у эрининг ётоғига киришга ботинолмади, агар кирса Амаранта Урсулани туққанидан кейин ўзининг хотин-

ликка ярамай қолганини хижолатдан қизариб бўлса-да, эрига айтишга мажбур бўларди. Айни ҳадик вожхидан бечора аёл табиби файблар билан ёзишмасини кучайтириди, лекин ёзишма почтанинг ёмон ишлаши туфайли тез-тез узилиб қоларди. Ёмғирнинг биринчи ойларида қаттиқ довул туриб, бир қатор, темир йўл халокатларига сабаб бўлди ва Фернанда табиби файблардан бири юборган хатни ўқиб ўзининг мактублари уларга етиб борганини англади. Кейинчалик, ёзишма бутунлай тўхтаб қолгач, у эри ўша қонли маскарадга кийиб борган йўлбарс ниқобини юзига тортиб, банан компанияси врачларига бегона исм-фамилия остида учрашиш ҳақида жиддий ўйлай бошлади. Аммо тошқин оғатларини сўзлаб юрувчи таниш аёлдан компания шифохонаси қурғоқчил ўлкаларга кўчиб кетганини эшитди. Фернанданинг умидлари пучга чиқди. Тақдирга тан бериб, ёмғир тинишини ва почта алоқаси қайта тикланишини кутишга аҳд қилди. Энди пинхоний дардини ўзи даволар, чунки Макондода қолган ягона доктор — молга бериладиган ўтни ейдиган ғалати француз докторга боришда ўлим афзал кўринарди. Фернанда, бирор ёрдами тегиб қолар, деган умидда Урсула билан иноқлашиб олди. Бахтта қарши, бечора Фернанда нарсаларни ўз номи билан атамасди, шу боис, сабабни оқибат, ички ҳодисаларни эса ташқиси билан алмаштиришга, яъники ичидан қон кетишини шунчаки иситма деб атапига мажбур бўлди. Касалини очиқ айтишдан уялгани туфайли шундай деди ва натижада Урсула унинг дарди бачадонида эмас, балки ошқозонида, деб хаёл қилди-да, Фернандага карамелдан тайёрланган дори ичишини маслаҳат берди. Агар бошқа аёллар каби очиқ-сочиқ бўлганида эди, Фернанда ёмғирга эътибор ҳам бермасди, чунки аввал бошдан худди рутубатли бир муҳитда ҳаёт кечирарди. У овқатланиш вақтини ҳам, оиласдаги ўзи жорий этган бошқа удумларни ҳам ўзгартирмади. Емакхонадаги стол оёғи остига ғишт қўйишарди. Овқат пайти хўрандаларнинг оёқлари хўл бўлмаслиги учун, курсилар қалин пахта устида турарди. Фернанда ҳамон голланд матосидан тикилган дастурхонга чинни идишларни териб, кечки овқатдан олдин ҳамиша шам ёқарди. Унинг фикрича, табиий оғат анъаналарни муҳим сақлашга ғов бўлолмасди. Ҳеч ким уйдан қўчага

чиқмасди. Фернандага қолса эди, у барча эшикларни очилмас қилиб михлаб ташлаган бўларди. Лекин шунга қарамай, уйлари ёнидан полковник Херинельдо Маркес-нинг жасади солингган тобутни кўтариб ўтишаётгандариди, Фернанда биринчи бўлиб деразага югурди, аммо ним очик деразадан кўргандари хафсаласини пир қилдики, Фернанда оний сониялик ожизлиги учун ўзини анча вақтгача койиб юрди.

Бундан ғариброқ дафн маросимини ҳатто тасаввур ҳам қилиб бўлмасди. Тобут хўқизлар қўшилган оддий аравага ортилган бўлиб, арава устида банаң баргларидан қилинган пешайвон силкиниб турарди. Ёмғир тўхтамай қуяр, фидираклар ярмигача лойга ботиб қоларди. Тобут устига ёпилган жиққа хўл байроқдан шаррос сув куйиларди. Бу ўша порох хиди ва қон сингиб кетган, эндиликда барча ветеранларнинг фазабини кўзғатадиган байроқ эди. Тобут устига ўша полковник Херинельдо Маркес Амаранта чеварлик қиласидан хонага киришдан олдин даҳлизда қолдирилган зардўзи шокилали қўлич қўйилганди. Неерланд сулҳидан сўнг тирик қолган сўнгти ветеранлар шимларини тиззаларигача кўтариб, айримлар яланг оёқ ҳолда, бир қўлда ҳасса, иккинчисида ёмғирдан ранги ўчиб кетган қофоз гулчамбар ушлаганча, лой кечиб, тобут ортидан боришарди. Улар ҳалигача полковник Аурелиано Буэндия номи билан аталиб келадиган кўчадан худди арвоҳлардек ўтишарди. Ногаҳон улар, худди буйруқ олгандек, полковникнинг уйи томон юз буришди, сўнг уйдан узоқлашиб, майдонга чиқиши. Бу ерда улар маросим иштирокчиларидан ёрдам сўрашга мажбур бўлишиди, чунки дафн араваси лойга ботиб қолганди. Урсула Санта София де ла Пьедадга, мени эшик олдига элтинглар, деб илтимос қилди. У маросим иштирокчиларига шу қадар дикқат билан тикилардики, одамлар кампир ҳамма нарсани яққол кўряпти, деган хаёлга боришиди.

— Алвидо, Херинельдо, ўғлим! — деб қичкирди Урсула. — Жигаримга дуомни етказ, айтки, биз хаво очилган куни, албатта, учрашамиз.

Аурелиано Иккинчи катта бувисини яна ўрнига элтди. Сўнг одатдагидек беандишлик билан, бояги гапинингиздан муддао не, деб сўради.

— Бор гапни айтдим-да, — деб жавоб қилди Урсула. — Ёмғир тўхташи билан бу оламдан кетаман.

Кўчаларни босган балчиқ Аурелиано Иккинчини бе-зовта қила бошлади. Гарчанд, кечикиб бўлса-да, мол-ҳолини ўйлаб ташвишланди ва елкасига брезент ёпгани-ча, Петра Котесникига йўл олди. Петра Котес ҳовли саҳнида бели баробар сув кечиб, ҳаром қотган отнинг ўлигини жойидан қўзгатишга уринарди. Аурелиано Ик-кинчи қўлига хода олиб ёрдамлашди. Отнинг шишиб кетган баҳайбат танаси бир чайқалди-да, лойқа сувда оқиб кетди. Петра Котес ёмғир бошланганидан буён ҳов-лисини мол ўлигидан тозалаш билан банд эди. У даст-лабки хафталарда Аурелиано Иккинчига оғатга қарши бирор чора-тадбир кўриш керак, деган мазмунда хатлар йўллади. Аммо у шошилишга ҳеч қандай ҳожат йўқли-ги, ишлари ёмон эмаслиги, ёмғир тўхташи биланоқ, ал-батта, бирор нарса ўйлаб топажагини айтди. Кейин Пет-ра Котес яйловларини сув босгани, моллари тоққа қочаёт-гани, у ерда ҳеч қандай егулик йўқлиги, аксинча улар-нинг ўзини ягуар ва эпидемия нобуд этаётганини маълум қилди. «Ташвишланма, — жавоб берди унга Аурелиано Иккинчи, — барибир молсиз қолмаймиз, факат ёмғир тинса бўлгани». Петра Котеснинг кўз ўнгидаги ўнлаб ҳай-вонлар ҳалок бўлар, у баъзиларини зўрға ҳалоллаб қолар-ди. У илгари Макондада энг катта ва ишончли бўлган, ҳозирда фақат қўланса хиди қолаётган бойлиги — мол-лари тошқин томонидан емирилаётганини чор-ночор ку-затарди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи у ерда нималар бўлаётганидан хабар олгани борганида, нимжон хачир ва вайронга отхонада ётган отнинг ўлигини учратди. Пет-ра Котес жазманини кўрганида на ҳайратланди, на қувон-ди ва на жаҳли чиқди, кинояли жилмайиб қўйди, холос.

— Хуш келибдилар! — деди Петра Котес.

Аёл қариб, эти суюгига ёпишиб кетган, бодом қўзла-рида бенихоя маъюслик ва тақдирга тан бергани кўри-ниб турарди. Аурелиано Иккинчи тағин елкасига брезент ёпиниб юришдан эрингани боис, Петра Котесникида уч ой қолиб кетди. «Қаергаям шошиламан, — дерди худди Урсулага ўхшаб. — Ҳавонинг очилишига ҳам озгина қолди». У Петра Котеснинг сўлғинлигига биринчи хаф-тадаёқ кўнишиб қолди. Вақт ва ёмғир унинг гўзаллигига

сезиларли таъсир ўтказган эди. Аммо Аурелиано Иккинчи унга бора-бора гёёки илгариги Петра Котес деб қарайдиган бўлди, илгариги тентакликларини, молларнинг беомон кўпайишига сабаб бўлган севгиларини эслади. Иккинчи ҳафтанинг тунларидан бирида, қисман истак ва қисман тамагирлик таъсирида, Петра Котесни эркалатиброк турди. Лекин аёл лоқайд эди. «Тинчгина ухла, — тўйнфиллади у, — ҳозир тентаклик қиласидиган вақт эмас». Ва Аурелиано Иккинчи шифтдаги кўзгуларда ўзини ва Петра Котеснинг сўлрин аксини кўрдию аёлнинг ҳақлигини тушунди. Англадики, вақт хеч ўзгармаган, лекин уларнинг ўзлари энди ширин тентакликларга ярамай колишган эди.

Биргина Урсула эмас, балки бутун Макондо ахли ҳам ёмғирнинг тинишини ўлишлари учун кутишаётганига ишонган Аурелиано Иккинчи Фернанданинг уйига сандикларини кўтариб келди. У кўчалардан ўтаркан, кўзлари мурдаларникidek қотиб қолган одамларни кўрди. Улар қўлларини қовуштирганча деразалари олдида ўтириб, вақтнинг яхлит, бўйсунмас, тартибсиз оқимини бутун вужудлари билан ҳис қилишарди. Ёмғирга тикилишдан бўлак ишлари қолмагани учун ҳам вақтни ой ва йилларга, куну соатларга бўлиш бефойда эди. Болалар Аурелиано Иккинчини қувона-қувона кутиб олишди. Энди у болаларни эскириб қолган, овози зўрға чиқадиган аккордеони билан овута бошлади. Лекин Буэндиаларнинг кенжя авлодига инглиз энциклопедиясидаги расмларни кўриш кўпроқ ёқарди. Аурелиано Иккинчининг тасаввuri дирижабли тасвирини булутлар орасидан ўзига бошпана кидираётган филга айлантиради. Бошқа варакда чавандознинг расми бор эди. Кийими ғайриоддий бўлишига қарамай, суворий жуда таниш туюларди; расмни бошидан-охиригача ўрганиб чиқсан Аурелиано Иккинчи, бу полковник Аурелиано Буэндиа, деган хulosага келди. Расмни хотинига кўрсатди, Фернанда чавандоз нафакат полковникка, балки барча Буэндиаларга ўхшаб кетаркан, деди. Аслида эса у расмда татар жангчиси тасвирланган эди. Хотини уйларида атиги олти кило тузланган гўшту бир қоп гуруч қолганини айтгунича, Аурелиано Иккинчи ўз вақтини Родоский ҳайкаллари ва илон ўргатувчилар ўртасида беғалвагина ўтказарди.

- Хўш, мендан нима истайсан? — сўради у.
— Билмайман, — жавоб берди Фернанда. — Бу — эркакларнинг иши.
— Яхши, — деди Аурелиано Иккинчи, — ёмғир тинсин, бирор нарса ўйлаб топарман.

Тушликка атиги бир бўлак гўшт билан бир чимдим гуруч тегса-да, у энциклопедияни қўлдан қўймасди. «Хозирча борш қилиб бўлмайди, — деди у, — лекин ёмғир хам мангу ёғмайди-ку». Аурелиано Иккинчи рўзгор фамини емай қўйгани сайин Фернанданинг ғазаби ортарди. Унинг ғалвалари эрталаб гитаранинг йўғон торлари чалган куй каби зерикарли оҳангда бошланар, кечаси ёрқин рангларга чўлганиб, энг юқори пардаларга кўтарилади. Дастлаб Аурелиано Иккинчи хотинига эътибор бермади, аммо эртасига ионуштадан сўнг ёмғир шовқинидан хам баттар тўнғиллаш жонига тегди. Фернанда, гарчанд, кироличалардек тарбия кўрган бўлса-да, бу жинни хонадоннинг чўрисига айланиб қолганидан, пуф деса учиб кетадиган бу уйни одам қиласман деб эртадан-кечгача қора терга ботиб юрган бир пайтларда нуқул каравотда ағанаб ётадиган дангаса, имонсиз ва бузуки эрининг устидан нолирди: яъники, ҳар сафар ухлашдан олдин кўзлари кум тикилгандай ачишади, эрталаб хеч кимса ундан ҳол-ахвол сўрамайди, очиини айтганда, уни бу оила аъзолари иссиқ қозонни ушлайдиган кир латтачалик кўрмайди, бу оиладан хеч қачон марҳамат кутмаган, ҳамма уни фийбат қиласди, мунофиқ, риёкор, муғомбир деб аташади, ҳатто бир куни жойи жаннатда бўлгур Амаранта ҳамманинг олдида, Фернанда орқа тешик билан рўзанинг фаркига бормайди, деган эди, майли, бунисиям майли, бечора Фернанда худонинг измига бўйсуниб, барчасига чидади, лекин энди сабр косаси тўлиб тошди, чунки бир марта аблах Хосе Аркадио Иккинчи, уйимизга юбкали качакони олиб келгани учун хам оиласиз нобуд бўляпти, деб айтди, тасаввур қилишг-а, юбка кийган ҳокимиятпаст качакони, жинси қанжиқ качакони, ҳукумат ишчиларни ўлдиришга юборган качаколардан бирини айтгандай бўлди, лекин у аблах аслида герцог Альбанинг чўқинтирган қизини, ҳаттоки президентларнинг хотинлари ҳасад қиласдиган, таниқли авлодга мансуб, қони тоза, ўп битта испан фамилияси остида

имзо чекиши хукуки берилган, бу нокас шаҳарда илк ўн олти одамга мўлжалланган стол тузган яккаю ягона фуқарони, яъники, Фернандани пазарда тутди, лекин суюқоёқ эр эса кулгидан ичаклари узилиб, бунча қўп қошиғу вилканинг, пичоғу чойқошиқларнинг биз христианларга нима кераги бор, улар балки кирқоёқлар базмига яраб қолар, деди, аслида эса, кулгили жойи йўқ эди, негаки бу ерда қачон оқ ва қачон қизил вино тортилишини, қайси йўл билан ва қайси қадаҳга қуйилишини Амаранта, оқ вино кундузи, қизили кечаси ичилади деб юрадиган ўша мархума Амаранта эмас, балки Фернанда билади, ёлғиз угина тилла тувакка ёзилиши билан фахрланиши мумкин, гўрингда тўнғиз қўпгур полковник Аурелиано Буэндия эса уни мазах қилди, тузукроқ қаранглар, тағин келинимизнинг нажоси гул эмасмикан, деб айтди, хатто ўз кизи Рената бир куни ётоқда уни уялмай-нетмай кузатиб, сўнгра бошқаларга, тувак тиллади, аммо ичидағиси оддий нажос, энг оддий нажос, хатто оддийдан ҳам оддийроқ шунчаки качаконинг нажоси, деб айгди, ўзи тукқан шундай деди, буям майли, у ҳеч кимдан нажот кутмай қўйди, аммо эридан заррача бўлса-да, хурмат талаб қилишга ҳаққи бор-ку, ахир Аурелиано Иккинчи унинг маҳрами, ягона ҳомийси эди-ку, лекни бу тўйика эр уни диққинафас дўзахга бошлиб келди, рўза пайтда эри билан ётишдан иймангани баҳона эр дегани юпқага ўраб ташласа ит ҳам қарамайдиган манжалаки аёлникига жўнади, ўша байталнинг корсонини кўрган заҳотиёқ кимлигини билиб оласан, ўша қанжиқ билан солиштирса, шохона саройда ҳам, чўчқаҳонада ҳам, дастурхон атрофида ҳам, тўشاқда ҳам, қонунпараст, итотгўй ва жабрдийда ўртасида осмон билан ерча фарқ бор. Фернанданинг, доњая Рената Арготе ва нақ авлиё, ҳақиқий христиан, Муқаддас мақбара ордени нишондори дон Фернандо доль Карпионинг яккаю ягона севимли қизлари Фернандага, худонинг кудрати туфайли ҳеч қачон мозорда чиримайдиган, терилари ўлганларида ҳам келинчакларнинг атлас кўйлаги каби силлиқ ва тоза турадиган, кўзлари ҳамиша ёқутдай нур сочаверадиган улуг зотларнинг тирноғи бўлмиш Фернандани хўрлашга ҳеч кимнинг ҳадди сифмайди.

— Сал ошириб юбординг, — дея унинг гапини бўлди

Аурелиано Иккинчи, — отангнинг жасадини олиб келишганда анча хидланиб қолган эди.

У Фернанданинг гапларидан айни шу хатони топгунча унинг дийдиёсини кун бўйи тишини-тишига қўйиб эшитди. Фернанда саволга жавоб бермади, лекин овозини сал-пал пасайтирди. Кечки овқатдан кейин хотинининг дийдиёси яна кучайиб, кўчада қуйиб ётган жала шовқинини босиб кетди. Аурелиано Иккинчи қўзини ердан узмади, озгина тамадди қилдию ётофига жуда эрта кетди. Эртасига нонушта пайтида Фернанданинг аъзойи бадани титрар, унинг кечаси билан мижжа қоқмагани билиниб турарди. Аммо энди ўтмиш хотиралари унга азоб бермаётгандек туюларди. Лекин эри қайнатилган тухум борми, деб сўраганида, у тухум ўтган хафтада тамом бўлди, деган оддий гап билан чекланмасдан, вақтини ўзининг исқирт киндигига маҳлиё бўлиш билан ўтказди, сўнgra дастурхонга тўргайнинг қовурилган жигарини олиб келишни талаб қилишга ор қилмайдиган эркакларга қарата аччиқ нутқ сўзлади. Аурелиано Иккинчи одатдагидек болаларни тўплаб, биргаликда энциклопедиясидаги расмларни кўришга тушди. Фернанда гўёки Меменинг ётоқхонасини йиғиштира бошлади, аслида эса у бир нарсани — кўлидан бечора, бегуноҳ болаларга энциклопедияядаги расм полковник Аурелиано Буэндианинг расми эканини уқтиришдан бошқа вақо келмайдиган, охирги уягини йўқотган эри барча гапларини эшитишини истарди. Кундузи сиеста соатларида, болалар ухлаб қолишганида Аурелиано Иккинчи галереяга чиқиб ўтириди, лекин Фернанда уни ўша ердаям топиб олди, устидан роса масҳаралаб кулди, атрофида сўнадек тўнгиллаб айланди. У хушкомат эрчаси уйида то егани тош қолгунига қадар худди эрон шоҳидек ёмғирга тикилиб ўтиравериши, чунки у дангаса, текинхўр пасткаш, ландавур эканини, хотини эвазига яшашга кўнишиб қолганини ва нуқул гап билан қорнини тўйдирувчи аёлга уйландим, деб ўйлашини уқтириди. Аурелиано Иккинчи хотинини индамай худди кардек роса икки соат эшитди, бутун таънаю маломатларини кечгача тинглади. Ахири сабр косаси тўлди, шекилли, Фернанданинг гаплари миясида худди барабан садосидек янграйверди.

— Худо ҳақи, овозингни ўчир! — деб бақирди у хотинига.

Фернанда бунга жавобан овозини баттар баландлатиб:

— Ўчирмайман! -- деди. — Гапларим кимга ёқмаса, бу ердан чиқиб кетсин!

Шундан сўнг Аурелиано Иккинчи ўзини тута олмади. У гёё керишмоқчи бўлгандек аста ўрнидан турди ва совук бир фазаб билан бегония, киркқулоғу бошқа гуллар ўсган тувакларни бирин-кетин полга улоқтириб, чилчил синдириди. Фернанда қўрқиб кетди. У ўзининг асабий жавраши бу қадар улкан кучли таъсир қилишини ўйламаган, муросаю мадора учун фурсат қолмаган эди. Ногоҳоний озодликдан маст бўлган Аурелиано Иккинчи ойнаванд шкафдаги идишларни олди ва шошмасдан полга ирфита бошлади. У бир вактлар уйининг деворларига қофоз пуллар ёпиштиргани каби, хотиржам ва жиддий бир киёфада, қимматбаҳо биллур идишларни, қўлда ишлов берилган вазаларни, атиргуллар тўлдирилган кема ичидаги қизлар тасвирангандан картиналарни, тилла суви юритилган кўзгуларни, хуллас, уйдаги синиши мумкин бўлган барча буюмларни деворга ура бошлади. Энг ҳхира ида қўлида ошхонада турган каттакон сопол кўза илинди. Кўза синдию худди портлаган бомбадек ҳовлига сочилиб кетди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи қўлини ювди, елкасига брезентини ташлаб қўчага чиқди-да, тун яримлай деганда тузланган гўшт, гуруч, макка ва пича банан солинган қопларни олиб келди. Шу-шу, рўзгори озиқ-овқатдан зориқмайдиган бўлди.

Амаранта Урсула билан кичик Аурелиано ёмғирли кун ва йилларни ҳаётларидағи энг баҳтли пайтлар деб эслашарди. Фернанданинг таъқиқларига қарамай, улар ҳовлидаги қўлмаклар бўйлаб кезишар, калтакесак ушлаб, уларни тилка-пора қилишар, капалакларнинг қанотидан олишган чангни Санта София де ла Пьедадан яширинча шўрвага солиб, гёё овқатни заҳарлаган бўлишарди. Аммо уларнинг энг ажойиб ўйинчоги Урсула эди. Болалар у билан худди каттакон тўзиган қўғирчоқдек муомала қилишар, бурчакдан бурчакка етаклаб, рангли латталар билан безашар, юзига қоракуя суртишарди. Бир куни қурбақанинг кўзларини ўйишгани каби бечора кам-

пирнинг кўзларини боғбон қайчиси билан ўйиб олишлариға сал қолди. Улар, айниқса, кампир адаҳлагандага хурсанд бўлишарди. Ёғингарчиликнинг учинчи йилида Урсуланинг мияси айний бошлади чоғи, энди бугунги кунни узоқ ўтмиш билан чалкаштира бошлади. У юз йилча илгари дағи этилган катта бувиси Петролина Игуаранинг ўлими муносабати билан уч кун тўхтамай йиғлади. КенжАурелианони ўша муз парчасини томонга қилишга борган ўғли Аурелиано билан адаштириб юборди, кичик Хоセ Аркадиони эса ўзининг лўлилар билан кочиб кетган тўнғичи билан алмаштирибди. Урсула оила тарихини шу қадар кўп сўзлардиги, натижада ўйинқароқлик қилиб, бечора кампирнинг аллақачон оламдан ўтган қариндош-уругларини «мехмон»га олиб келишарди. Сочларига кул сепилгани юзи қизил латта билан боғлаганига қарамай, Урсуланинг қувончи ичига сифмасди. Назаридаги болалар батафсил тасвирлаб беришган қариндошлиари орасида ўтиргандай бўларди. Урсула бобосининг бобоси ҳам туғилмаган пайтлардан олдинроқ содир бўлган воқеалар хақида сўрар, улар келтиришган янгиликлар билан жуда-жуда қизиқар, оламдан ўтган қариндошиларини эслаб, сухбатдошлиарига кўшилиб йиғи-сифи киларди. Урсуланинг уруш пайтида авлиё Юсуфининг баҳайбат гипс хайкалини олиб келиб, то ёмғир тингунча туратурсин деган одамнинг кимлигини ўжарлик билан сўраб-суринширишига дарров уйдагилар эътибор беришди. Шунда Аурелиано Иккинчи ёлғиз Урсулагина биладиган яширин хазина борлитини эслади, аммо унинг хийлалари ҳеч қандай самара бермади. Гарчанд, Урсула алаҳлаб, одамлару воқеаларни қориштирса-да, бу сирини очмасликка етарли эс-хушини сақлаб қолган эди. Кампир ўша олтиннинг ҳақиқий эгаси эканини исботлаб бероладиган одамгагина ишониши мумкин эди. Урсула шу қадар пухта ва саботли эдики, бир куни Аурелиано Иккинчи ўзининг собиқ ҳамтоворқларидан бирини хазина эгаси сифатида бошлаб келганида, бирпастда даъвогарнинг кимлигини фош этиб ташлади.

Урсула ўша сирни ўзи билан нариги дунёга олиб кетишига қаттиқ ишонгач, Аурелиано Иккинчи оқава сувга ариқ қаздириш баҳонасида ер қазувчиларни бошлаб келди ва уларга кўшилиб, ҳамма жойни илма-тешик қилиб

юборди, лекин ҳолдан тойдирадиган даражадаги уч ойлик қидиришлар беҳуда кетди. Шундан кейин у Пилар Тернерадан фол кўриши илтимос қилди, лекин фолбин карталарни Урсула чийлаб берсагина ҳақиқат аён бўлади, деб тушунтириди. Фолбин аёл хазина мавжудлигини тан олди, айтишича, хазина оғзи мис сим билан боғланган қопга солинган етти минг икки юзу ўн тўртта олтин тангадан иборат бўлиб, улар Урсуланинг кароватидан бир юзу йигирма икки метрли радиусли доира узоқликда кўмиб қўйилган экан. Пилар Тернера то ёмғир тиниб, уч ёз фасли ўтиб, ботқоқликлар қуёшда қуриб битмагунича хазинани қўлга киритиб бўлмаслигини огохлантириди. Урсуланинг кароватидан ҳовли деворигача бўлган масофанинг роса бир юзу йигирма икки метр чикқани Аурелиано Иккинчини таажҷубга солди ва ҳатто ўйга толдирди. Фернанда Аурелиано Иккинчининг хоналарини ўлчайтганини ва ер ковловчиларга ариқни яна бир метр чуқурлаштиришга кўрсатма берганини кўриб, эrim ҳам эгизак укаси каби ақлдан озган бўлса керак, деб ўйлади. Катта бобосидек қидирув безгагига мубтало бўлган Аурелиано Иккинчи озиб-тўзиб, яна укасига ўҳшаб қолди; энди у Хосе Аркадио Иккинчига нафақат ориқлиги ва ёноқларининг туртиб чиққанлиги, балки қарашининг паришонлигию аллақандай ғарибнамолиги билан ҳам ўҳшаб кетарди. У болаларга ортиқ эътибор бермай қўйди. Бошдан-оёғигача лойга ботиб юрар, ошхонанинг бир бурчагига тикилиб олиб апил-тапил овқатланар, онаси Санта София де ла Пьедаднинг саволларига зўрға жавоб қайтарарди. Аурелиано Иккинчи хотини ҳатто тасаввур ҳам қилмаган ғайрат билан ишлардики, буни кўрган Фернанда ундаги қизиққонликни меҳнатсеварликка, бойликка ташналигини фидокорликка, ўжарлигини эса тиришқоқликка йўйди; эрини танбалликдан халос қилмоқчи бўлиб андишасиз заҳар сочганларини эслаб, виждони қийнала бошлади. Аммо Аурелиано Иккинчи Фернандининг ярашишга шай турганини сезмасди. Шоҳ-шаббалар ва чириган гуллардан иборат, нак томоғигача келадиган ботқоқда тик турганича боғни кавларди, у энди ички ва ташқи ҳовлиларни кавлаб бўлган, шарқий галерейнинг нойдеворини шу қадар чуқур қазиган әдики, бир тун ўйдагилар қаердадир ер остида содир бўлган силкини-

шу даҳшатли товушдан уйғониб кетишиди. Аввалига зилзила деб ўйлашиди, аслида эса уйдаги учта хонанинг поли чўкиб кетган, галерея полида хосил бўлган катта ёрик эса то Фернанданинг ётогигача чўзилганди. Аурелиано Иккинчи ўшанда ҳам қидирудан воз кечмади. Гарчанд, умидлари сўнганига қарамай, бўшаб қолган пойдеворни мустаҳкамлашиди, ёриқни қоришма билан тўлдирди ва ишни гарб томонга кўчирди. Янаги йил июнь ойини ёмғир сусая бошлигар иккинчи хафтасида ҳам Аурелиано Иккинчи ховлининг кунботар тарафини кавлаб ётарди. Бу-лутлар сийраклашиди, ҳаммада бугун-эрта ҳаво очилиб кетади, деган умид уйғонди. Шундай бўлди ҳам, жума куни кундуз соат иккода қуёш кўриниш берди. У мисоли пишиқ фишт каби қизил ва дағал, мисоли сувдек шаффофф эди. Ўша кундан бошлаб, ўн йил давомида бир томчиям ёмғир ёғмади.

Макондо харобазорга айланган эди. Кўчалар шилта бўлиб кетган. Кўлмакларда бу ерга қандай тез келган бўлса шундай тез даф бўлган ажнабийлар қолдириб кетган мебель қолдиқлари мөғор босиб ётарди. Банан беззаги пайтида яшин тезлигида қурилган уйлар хувиллаб қолганди. Банан компанияси арзигулик мол-мулкини ташиб кетган унинг темир панжара билан ўралган қўрғони ўрнида тоф-тоф ахлатлар ётарди. Салқин айвонида кечалари карта ўйналадиган ёғоч уйларни гўё бир неча йиллардан сўнг Макондони ер юзидан супуриб ташлайдиган даҳшатли бўронга замин ҳозирлаган шамоллар учирив кетгандек эди. Бу ерда қачонлардир одамлар яшаганини исботловчи бирдан бир далил Патриция Браун автомобилда унутиб қолдирган, устига гул чекилган қўлқоп эди, холос. Бир замонлар Хосе Аркадио Буэндиа томонидан ўрганилган ва кейинчалик банан плантациялари пайдо бўлган яйдоқ далалар энди у ер-бу ерида чирик тўнкалар ётган ботқоқликка айланган бўлиб, уларнинг нариги уфқида неча йиллар давомида кулранг бир денигиз сассиз қўнириб ётди. Биринчи якшанбада шаҳарда нима гаплигини билиш учун кўчага чиқсан Аурелиано Иккинчи довдираб қолди. Ёмғирдан сўнг тирик қолгандар — улар Макондога банан беззаги қопламасдан илгари кўчиб кетганлар эди — кўчанинг ўртасида ўтириб олиб, баданларини офтобга тутишарди. Хали уларнинг

терисида сув ўтига хос яшил тусини, ёгин кезида ўрнашган мөғор ҳидини ҳамон сақлаб қолган эди, лекин она шаҳарлари яна ўзларининг ихтиёрида эканини англағанлари боис, юзларида қувноқ табассум акс этарди. Турклар кўчаси эски аҳволига қайтган — оёқларига шиппак кийиб, қулоқларига оғир темир сирға тақиб қўлбола буюмларини тўтиқушларга алмаштирганча жаҳон кезган ва ниҳоят, минг йиллик дарбадарлиқдан сўнг Макондо-дан бошпана топган араблар даврига қайтган эди. Дўконлардаги моллар чириб кетган, пештахталарни ёғочхўр чумолилар илма-тешик қилиб юборган, деворлар нураб тушган эди, аммо арабларнинг учинчи авлоди вакиллари ҳамон ота-боболарининг жойларида ўтиришар, улар камсўз, бепарво, на вақтга, на табиий оғатларга бўйсунувчи одамлар бўлиб, уйқусизлик касали ёки полковник Аурелиано Буэндианинг ўттиз икки жангидан кейинги пайтлардаги каби тирик ва балки ўлик эдилар. Арабларнинг қимор столлари, соябонли столлари, мерганлик тири қолдиқлари ҳамда тушлар таъбир қилиниб, келажак фол кўриладиган тор кўчанинг вайронаси орасида ўз матонатини сақлаб қолганлари Аурелиано Иккинчини шу қадар таажжубга туширдики, одатдагидай беандишилик билан, бу тўфонда қандай қилиб чўкмай қолдинглар, ахир, сув ютиб ўлиш ҳеч гап эмас-ку, деб сўради. У айни саволини эшикма-эшик юриб такрорлар ва ҳамма жойда айёрона табассум, хаёлчан нигоҳларга дуч келар, ҳамма жойда бир хил:

— Биз сузишни билардик, — деган жавобни эшитарди.

Макондо аҳли ўртасида биргина Петра Котес араблардай юраги тош бўлиб чиқди. Кўз олдида молхонаю отхоналарнинг деворлари қулаб тушса-да, у ўзини хотиржам сақлаб, уйидаги тартибнинг бузилишига йўл қўймасди. Ёмғирнинг сўнгги йили у Аурелиано Иккинчини уйига хат орқали бир неча бор чақиртириди. Жазмани эса, гарчанд аниқ қунини билмаса-да, бари бир қайтиб боражагини, борганда ҳам нақ бир қоп тилла кўтариб боражагини ва шу баробар Петра Котеснинг ётоғини тиллага кўмиб ташламоқчи эканини маълум қилди. Петра Котес юрагидан бу аччиқ қисматга дош берадиган куч изладию муттасил қаҳр — ҳаққоний, совук

бир қаҳр топди; ўйнаши ва ёғингарчилик туфайли йўқотилган оромини қайта тиклашга онт ичди. Унинг қарори шу қадар қатъий эдики, Аурелиано Иккинчи охирги хатни олганидан сўнг саккиз ойни ўтказиб уникига келганида, заҳил юз, соchlари тўзғиган, кўзлари ич-ичига ботиб кетган, териси яра-чақага тўлиб-тошган Петра Котес қофоз парчаларига номер ёзиб, уларни лотерея билетига айлантиради. Аурелиано Иккинчи аёл қаршисида тонг қотиб турар, шу қадар ориқ, шу қадар сертакаллуф эдики, Петра Котес унга қараб, ахир бу хушторим эмас, балки эгизак укамга ўхшайди-я, деб ўйлади.

— Ақлдан оздингми? — деди Аурелиано Иккинчи. — Лотереяга бало борми? Энди унга ўлган мол-ҳолнинг суюгини тикасанми?

Шунда маъшуқаси уни ётоғига олиб кирди ва Аурелиано Иккинчи у ерда турган хачирни кўрди. Хачир бекаси каби ориқ бўлиб, эти устихонга ёпишган, лекин бекасига ўхшаб дадил ва ҳаракатчан эди. Петра Котес уни ўзининг қаҳри билан боқкан эди. Уйда на ўт, на маккажўхори ва на ўт-ўланларнинг томири қолганида хачирни ётоғига олиб кириб, унинг қорнини батист чойшаб, эрон гиламлари, духоба кўрпа, баҳмал пардалар, одатда архиепископлар ёпинадиган, зардўзи шокила билан безалган кўрпа филофи билан тўйдирган эди.

* * *

Урсула ваъдасига вафо қилиб, ёғин тингани заҳотиёқ ўлиш учун анча меҳнат қилди. Атиргулларни нобуд қилган, барча ботқоқликларни тошга айлантирган, Макондонинг занг босган тунука томларини юз йиллик бодом дараҳтларини иссиқ тупроққа кўмиб кетган гармсел турган август ойида кампирнинг онги сал-пал равшанлашди. Урсула уч йил давомида болаларга ўйинчоқ бўлганини англаб, ўзига раҳми келиб, роса йиғлади. У юзидағи қоракуя изларини ювиб ташлади, уст-бошига осилган латта-лутталарни, қуритилган калтакесак ва қурбақаларни, турли тақинчоқларни улоқтириди ва Амарантанинг ўлимидан кейин биринчи марта бировнинг ёрдамисиз, оила хаётига яна аралашиб тайёр холда тўшакдан ўзи турди. Зулматда йўл топиб юришда унга саркаш юраги кўмаклашарди. Ҳаракатдаги ишончсизликни пайқаган

одамлар заифлашиб қолган Урсулага раҳмлари келарди, аммо ҳеч ким унинг чиппа кўр эканини хаёлига келтирмасди... Урсула кўр эди, лекин кўрлиги унга ўзи экиб парвариш қилган гулзор ёмғирдан ювилиб кетганини ва у ерни Аурелиано Иккинчи кавлаб ташлаганини, уйнинг девориу поллари ёрилганини, мебелнинг шалори чиқиб ранги ўчганини, эшиклар ошиқ-мошиқлардан суфурилганию оиласда янги, нотаниш бир итоаттўйлик ҳамда фамгинлик рухи пайдо бўлганини пайқашга монелик қилолмасди. Пайпаслай-пайпаслай бўм-бўш ётоқхоналарга кирган Урсула тахталарни кемираётган чумолиларнинг бетиним фўнгиллашини, кийим шкафларидаги куяларнинг шитирлашини, ёғин пайтида пайдо бўлиб унинг пойдеворини илма-тешик қилиб юборган сариқ қумурсқаларнинг шовқинини эшитди. Бир куни у кийим-бош солинган сандиқни очиши биланоқ Санта София де ла Пъедадни ёрдамга чақиришга мажбур бўлди, чунки саниқдан сон-саноқсиз сувараклар отилиб чиқди. Барча кийимлар кукунга айланган эди. «Бундай қаровсиз жойда яшаб бўлмайди, — деди у. — Бу ярамаслар бир куни ўзимизни ҳам еб қўйишади». Шу кундан бошлаб, Урсула тинчини йўқотди. Сахармардондан уйғониб олиб ҳаммани, ҳатто болаларни ҳам кўмакка чақиради. Омон қолган яроқли кийимлару кўрпа-тўшакни офтобга ёйди, суваракларни дори сепиб ҳайдади, эшик ва дераза ромига ўтган чумолиларни қириб ташлади, уяларига сўндирилмаган оҳак тиқиб устидан сув қўйди. Ҳамма нарсани қайта тиклаш иштиёқида қуйиб-ёнаётган Урсула, уйнинг энг хилват бурчакларигача етиб борди. Хосе Аркадио Буэндия хикмат тошини қидиравериб мияси ачиб кетган хонани ахлату қўланса хидидан аритди, солдатлар остин-устин қилиб юборган заргарлик устахонасини тартибга келтирди ва, ниҳоят, Мелькиадеснинг хонасини текшириб кўриш ниятида калит берипларини сўради. Хосе Аркадио Иккинчи ўлмагунча хонага ҳеч кимни қўймасликка онт ичган Санта София де ла Пъедад турли найранглар қўллаб, Урсулани бу ниятидан қайтаришга уринди. Аммо уйнинг барча хоналаридаги ҳашоратларни ўлдиришга қатъий аҳд қилган кампир ҳеч қўнмади, ахири уч кундан сўнг Мелькиадеснинг хонасини очишиди. Димогига урилган бадбўй ҳиддан йиқилиб кетаёзган Урсула эшик ёндорини зўрға

тутиб қолди, аммо икки сония ўтар-ўтмас, хонада Меменинг мактабдоши дугоналарига аталган етмиш иккита тувак сақлангани ёмғирли бир тунда солдатлар Хосе Аркадио Иккинчини қидириб, бутун уйни титиб ташлашган бўлса-да, уни бари бир тополмагани ёдига тушди.

Хосе Аркадио Иккинчи хонада ўтирганча, қўллэзмаларни тахлил қиласди. Бутун юзини қоплаган узун сочсоқоли орасидан эса яшил тус олган тишларию гўёки қотиб қолган кўзлари кўринарди, холос.

— Вой худойим-ей! — деб қичқирди Урсула худди кўзлари соғ одамдек. — Сени озодаликка ўргатиш учун озмунча куч сарфловдимми, чўчқадан баттар ифлос бўлиб кетибсан-ку!

Катта бувисини товушидан таниган Хосе Аркадио Иккинчи бошини эшик томон бурди, жилмайишга харакат килди ва Урсула қачонлардир айтган гапни ўзи сезмаган холда такрорлади:

— Сен нима деб ўйловдинг? — дея тўнфиллади у. — Вақт ўтяпти-ку, ахир.

— Рост-а, — деди Урсула муросага келиб, — лекин, барি бир, инсоф ҳам керак-да.

Шунда у ўлимга маҳкум этилганлар камерасида ўтирган полковник Аурелиано Буэндия ҳам ўзига айни жавобни қайтарганини эслаб, вақтнинг ўтишидан келажакка қараб эмас, балки доира бўйлаб харакат қилиши хақидаги фикрдан яна чўчиб кетди. Лекин Урсула бу сафар ҳам бўш келмади. У Хосе Аркадио Иккинчини худди ёш боладек уришди, соқолини олдиртирди, ювингтирди ва тўзиб кетган катта рўзгорни тикилашда ёрдам беришини талаб қилди. Хосе Аркадио Иккинчи ихтиёрий маҳбусликка кўнишиб қолганиданми, ўзи тинчлик ва ором топган хонани ташлаб кетишини ўйлаб даҳшатга тушди. Уни хонадан чиқаришга қодир бирорта куч йўқ эди, чунки у мурдалар ортилган икки юз вагонли поезднинг ҳар куни кечқурун Макондодан денгиззга йўл олишини қўришни истамасди. «У ерда станцияда тўпланган ҳамма одам бор эди! Уч минг тўрт юзу саккиз нафар одам!» деб бақирди у. Шундагина Урсула чевараси кўрлик дунёсидан ҳам баттарроқ бир зулмат ичида, худди катта бобоси каби, бу дунёни тамом унутиб, бир ўзи, ёлғиздан ҳам ёлғиз бир ахволда, худудсиз танҳолик оламида яшаёт-

ганини тушунди. У Хосе Аркадио Иккинчини тинч қолдирди, аммо унинг хонаси эшигидаги осма қулфни олдириб ташлади, хонани ҳар куни йиғиштиришга, биттагина тувакни қолдириб, қолганларини чиқариб ташлашга ва маҳбуснинг катта бобосини капитан остида қандай озода сақлашган бўлса, уни ҳам шундай озода асраршга кўрсатма берди. Фернанда Урсуланинг хатти-харакатларини олдинига галдаги жиннилик хуружи деб ўйлаб, ғазабдан ўзини зўрға тутарди. Аммо бирдан Римдан хат келиб қолди — кенжА Хосе Аркадио муқаддас онт олдидан Макондога бормоқчи эканлигини хабар қилди. Хушхабар Фернандани шунчалар кувонтириб юбордики, авлод-аждодлари маскани ўғлида ёмон таассурот қолдир-маслиги учун уйни йиғиштиришга ва гулларга кунига тўрт мартадан сув қуишишга киришди. У галереяга кирк-қулоқ жамбилии гулдонларни, бегония экилган тувакларни, уларни Аурелиано Иккинчи жини қўзиганда нобуд килганидан Урсула хабар топмасдан бурун галереяга қўйиб чиқди ва табиби ғойиблар билан ёзишмасини қайта тиклади. Кумуш идиш-товоқларни сотиб, ўрнига сопол ва қалай идишлар харид қилди, шундан сўнг доимо энг асл ва энг қимматбаҳо чиннию билур идишлар турадиган шкаф ғарип бир тусга кирди. Аммо Урсулага бўлар камлик қиласарди. «Дераза ва эшикларни очишсин, — деб қичқиради у. — Гўшт ва балиқ қовуришсин, энг катта тошбақаларни сотиб олишсин, яна ажнабийлар келиб, бўйраларини тўшасин, шундок атиргулларнинг устига сийсин, истаганча овқатланишсин, майли, қусаверсин, сўқинсин, хуллас, кўнгилга сиққанини қилаверсин, балки ўшанда қашшоқликни чўчитиш мумкин бўларди». Лекин Урсуланинг гаплари хомхаёл эди. У жуда қариб қолган, ошини ошаб, ёшини яшаган ва эндиликда хўрозқанд ясашига қуввати етмас, авлодларига эса унинг матонати насиб этмаган эди.

Сандикларини яна Петра Котеснинг уйига қайтариб олиб борган Аурелиано Иккинчининг маблағи оилани очдан ўлдирмасликка етарди, холос. Ютуғига хачир тикилган лотерея билетларидан тушган даромадга Петра Котес иккови бир-иккита мол сотиб олиб, эски ишларини зўрга тиклашди. Аурелиано Иккинчи уйма-уй юриб билет сотар, лотерея диққатни тортсан дея шахсан ўзи

ҳар парча қоғозни турли рангдаги сиёҳлар билан бўяб чиқарди. Бирорлар билетларни миннатдорчилик хисси туфайли, бошқалар эса раҳми келганидан харид қилаётганини у ҳатто пайқамасдан ҳам. Аммо энг раҳмдил харидорлар ҳам билет билан бирга йигирма сентавога чўчка ёки ўттиз икки сентавога бузоқ ютиш умидини ҳам ўйлаб, сотиб олишарди. Бу умид шундай ҳаяжонга солардики, ҳар сешанба куни кечқурун Петра Котеснинг ҳовлиси кичкина бир бола қопдаги баҳтли юмерни тортиб чиқардиган баҳтли онлар илинжида келган одамларга тўлиб кетарди. Бу йигинлар ҳафталик ярмаркага айланар – кеч кира бошлагач, ҳовлига соябонли столлару ичкилик сотадиган дўконча ўрнатиларди. Кўпчилик баҳтли билет эгалари ютуққа чиқсан чўчкаю бузокларни, кимдир музикачиларни таклиф этади, бошқа бирор ичкилик сотиб олади, деган шарт билан умум қозонига курбон қилишарди. Аурелиано Иккинчи беихтиёр яна аккордеонини олиб, мечкайлик беллашувида иштирок этарди. Бу ўтмишдаги базмларга фарибона тақлид эди, холос. Аурелиано Иккинчи мечкай Филни беллашувга чақирганида вазни бир юзу йигирма кило келарди, ҳозир эса етмиш саккиз килога тушиб қолганди. Бир замонлар ичкиликдан шишиб, нақ тошбақанинг тумшуғига ўхшаб қолган юзи чўзилиб, игуанана тумшуғидек ингичка тортган, қиёфасида беҳад маъюслик ва ҷарчоқ акс этарди. Петра Котес Аурелиано Иккинчини ҳар қачонгидан ҳам қаттиқроқ севарди. Уларнинг кўпкари кўравериб шалоги чиқсан каравотлари эндиликда осойишта сухбат масканига айланган эди. Ошиқларнинг ҳар бир ҳаракатини акс эттирган кўзгулар сотилиб, ўрнига лотереяга тикиладиган турли уй ҳайвонлари харид қилинди. Конни кўпиртиргувчи батист чойшаблару духоба кўрпиларни хачир чайнаб ташлаган эди. Собиқ ҳушёрларнинг олдин ўпичларга сарф бўладиган кучлари эндиликда кундалик юмушлар якуни ва лотереядан тушган сентаволарни санашга кетарди. Улар баъзан эрталабгача пулларни уюмларга ажратишиб, тангларни у уюмдан бунисига ўтказишарди. Ҳисобкитоб аниқ бўлиши шарт эди: бу уюмдаги пуллар Фернанданинг ҳаражатларига, наригиси Амаранта Урсулага ботинка олишга, униси неча йиллардан бери янги кўйлак киймаган Санта София де ла Пьедадга, буниси – мабо-

до Урсула оламдан ўтса, тобут буюртмасига, бошқаси нархи ҳар уч ойда бир сентавога ошаётган кофе харидига, униси — қандга, анависи — ўтинга, наригиси — лотеря билетлари тайёрлашда ишлатиладиган қофоз ва рангли сиёхларга аталган эди. Қолаверса, бу пуллар апрель ойида сотилган лотеря билетларининг пулларини эгаларига қайтариб беришга ҳам етиши керак эди, негаки, лотеряяга тикилган бузоқ куйдирги касалига чалинган экан. Уларнинг еб-ичиши ҳам жуда камтарин эди. Аурелиано Иккинчи билан Петра Котес Фернандага кўпроқ пул беришарди. Виждонлари қийналиб ёки раҳмлари келиб эмас, балки Фернанданинг яшашини ўзлариникидан ҳам афзал кўргани учун ҳам шундай қилишарди. Очигини айтганда, кўнгилларининг туб-тубида улар иккови ҳам Фернанданинг ўзлари тусагану, лекин худо бермаган қизлари, деб ҳисоблашарди. Бу гал Фернандага голландча дастурхон олиб беришга етарли пул тўплаш учун уч кун давомида фақат жўхори бўтқасини ейиши. Аммо улар жонларини қанчалик жабборга беришмасин, пул топишмасин, қанақанги найранглар ишлатишмасин, бари бир бири икки бўлмас, пуллари ҳаётларини тебратишга зўрга етарди. Ва ҳамиша эрталабгача у ёки бу нарса ҳарид қилиш учун танга уюмлари ясасиб, уларни анчагача санашар, сўнг ухлашмаганидан кундузлари азоб чекишар ва ўзларича ўзлари дунёда нималар бўляпти, нега моллар олдингидек болаламайди, нега пуллар ўз қийматини йўқотяпти, нега яқиндагина қўлларига шам ўрнида ёндирилган қофоз пулларни тутиб кумбиамба рақсига тушганлар нақ олтита товуқ тикилган лотеря ўйинида қатнашиш учун атиги ўн икки сентаво сўрашганида, куппа-кундузи одамларни талашяпти деб жар солишарди, дея савол беришарди. Аурелиано Иккинчининг ўйлашиба, гарчанд, у бу ҳақида ҳеч қачон, ҳеч кимга, ҳеч нарса демаган бўлса-да, ушбу балою оғатлар илдизи Петра Котеснинг сирли юрагида эди. Гўё ёғингарчилик мавсумида унинг юрагида недир ўзгариш бўлган, шу боис молларнинг урчиши тўхтаган, пуллар эса сувдек оқадиган бўлиб қолган эди. Аурелиано Иккинчи маҳбубасининг қалбига жуда чуқур разм солди, аввалига ёлғиз тама важхидан Петра Котеснинг эҳтиросини кўзғатишга уринди ва оқибатда ўзи унга ошиқ бўлиб қолди.

Аурелиано Иккинчининг меҳри тобора ортаётганини сезган Петра Котес ҳам уни қаттиқроқ севди. У умри ҳазонрез фаслига юз тутган чоғда «қашшоқлик бор жойда мухаббат ҳам бўлади» деган мақолга болаларча беғуборлик билан ишониб қолди. Энди улар мўл-кўлчилик ошибошган ўша бемаъни базмларни, тийиксиз шўхликлари ни уят ва ўқинч билан хотирлашди ва, ниҳоят, иккови учун ёлғизлик жаннатини жуда катта машақкатлар билан қўлга киритишганидан хасрат қилишди. Шунча йиллик бехуда мулоқатлардан сўнг бир-бирига чуқур эҳтирос билан ошиқ бўлиб қолишган Аурелиано Иккинчи билан Петра Котес бир-бирларини фақат тўشاқда эмас, балки дастурхон атрофида ҳам шу қадар сева олиш мумкинлигини кашф этишган бўлиб, бу ихтиродан чексиз лаззатланишарди. Чарчашларига, кексайиб қолганларига қарамасдан, қўёнлардек шўхлик қилишни ва бир-бирини итдек ғажишини давом эттиришарди.

Лотереядан тушадиган пуллар ҳеч кўпаймасди. Дастребки вақтларда ўзининг илгари молларнинг савдо сотифи билан шуғулланувчи эски идорасига ҳафтада уч кун беркиниб олиб, лотереяларга тикилган ҳайвону паррандалар — қизил сигир, зангори чўчқа, товуқларнинг расмини қўлидан келгунича чизарди ва Петра Котеснинг хошиши билан «Илоҳий такдир» деб атаган ўз корхоналарининг номини билетларнинг остига ниҳоятда тиришиб, катта-катта ҳарфлар билан ёзиб чиқарди. Кейинчалик унга ҳафтасига икки мингдан зиёд билет тайёрлашга тўғри келди ва шу қадар чарчадики, охири лотереянинг номи ҳамда номери битилган, ҳайвон ва паррандаларнинг расми акс эттирилган резина тамға тайёрлатди. Ана шундан буён унинг иши ўша тамғаларга турли ранглардаги сиёҳлар суркаб, уни қофоз парчаларига чиройли қилиб босишидан иборат бўлиб қолди. Аурелиано Иккинчи умрининг сўнгги йилларида лотерея билетларидағи номерларни тошишмоқлар билан алмаштириб, ютуқларни ана шу тошишмоқларни топганларга бўлиб берадиган бўлди, аммо бу усул жуда мураккаб эди, шунингдек бир қатор шубҳаларгаям йўл очиб берардики, шу сабабли иккинчи гал тошишмоқли лотереяларни яна номерларига алмаштириди.

Аурелиано Иккинчи эрта тонгданок лотерея савдосига киришар, болалардан хабар олишга вақти ҳам қол-

масди. Фернанда Амаранта Урсулани одатда йилига олти нафар ўқувчи оладиган хусусий мактабга берди, аммо кичкина Аурелианога шаҳар мактабига қатнаши учун рухсат бермади. Унинг уйда бемалол юришга рухсат олгани ҳам катта гап эди. Устига-устак, ўшанда мактабга католик никоҳида бўлган ота-оналардан туғилган қонуний болаларгина қабул қилинарди. Аурелианони саватга солиб келтиришган, саватда унинг эмизик ва ташландик бола экани қайд этилган гувохнома бор эди. Шундай килиб, Санта София де ла Пьедад ҳамда онги равшанлашган пайтдаги Урсуланинг илиқ назорати остида бўлган Аурелиано ҳамон хилватда умр кечирар, уйнинг деворлари билан чекланган тор дунёни ўрганиш ва иккала кампирнинг ҳикоялари билан чекланарди. У хушмуомалали, обрўталаб, қизиқон бола эди, савол беравериб катталарни ҳол-жонига қўймас, аммо унинг нигоҳи полковникнинг ана шу ёшидаги каби ўткир ва баshoreратомуз эмас, аксинча, аллақандай паришонхотирлик билан боқарди. Амаранта Урсула мактабда ўқиётган бир пайтда, Аурелиано боғида чувалчанг қидирар, ҳашоратларга азоб берарди. Бир куни Урсуланинг тӯшагига қўйиб юбориш учун қутичага чаён териб юрганида уни Фернанда тутиб олди ва Меменинг собиқ ётоқхонасига қамаб қўйди. Аурелиано у ерда энциклопедиядаги расмларни кўздан кечирап, ёлғизлиқдан кутулиш йўлларини ўйларди. Кўлидаги бир боғ қичитки ўт билан деворларга шудринг сувини пуркаб юрган Урсула болага ўша жойда дуч келди, у авваллари ҳам неча бор учрашганига қарамай, Аурелианодан кимлигини сўради.

— Мен Аурелиано Буэндиаман, — деди бола.
— Тўғри, — деди Урсула. — Сен энди заргарликни ўрганаверсанг ҳам бўлади.

У яна болани ўғли полковник Аурелиано билан адаштирди, чунки жала тугаб, Урсуланинг зехнини сал-пал равшанлаштирган гармсел тинган эди. Кампирнинг ақли яна хира торта бошлади. У ётоқхонага кирганида ҳар сафар қариндошларини: серҳашам криполин¹ кийиб, елкасига киборлар базмига мос шол рўмолини ташлаб ол-

¹ Криполин — ўрта асрда расм бўлган чамбаракли кенг юбка.

ган Петронила Игуаранни, товус патидан қилган спирич тутиб, тебранма курсида ўтирган фалаж бувиси Транкилина Мария Миниата Алококе Буэндиани, вице-кирол гвардиячилари либосини кийган катта буваси Аурелиано Аркадио Буэндиани, дуо зўри билан сўна тухумини кутиб юборган отаси Аурелиано Игуаран, отасининг онаси, чўчқа думи билан туғилган жияни, эри Хосе Аркадио Буэндия ва унинг мархум ўғилларини учратарди. Мархумлар девор ёнидаги стулларда худди мотам туттандек ғамгин ўтиришарди. Урсула улар билан турфа мавзуларда қизғин сухбат қурарди. Мактабидан қайтган Амаранта Урсула билан энциклопедия меъдасига теккан Аурелиано ётоқхонага киришгандарида кўпинча Урсула каравотда ўтиргунча, хотиротнинг дунёсида тентираб, ўзи билан ўзи барага гаплашаётган бўларди. Бир куни у «Ёнаяпти!» деган даҳшатли кичқириқ билан бутун уйни оёқка турғазди. Кейин маълум бўлдики, кампир тўрт яшарлигида отхоналари ёниб кетганини эслаган экан. Урсула бўлиб ўтган воқеалар билан ҳозиргиларини шу қадар кориштирадики, ўлимидан олдинги уч-тўрт минутлик равшанланиш пайтидаги гапларидан қай бири хотирасига, қай бири ҳозирги даврга тааллуқли эканини ҳеч ким англолмасди. Унинг жисми аста-секин қуриковжираб бораарди, гўёки тириклайнин мурдага айланарди. Умрининг охирги ойларида Урсуланинг вужуди бир бурда бўлиб, мудом тепага кўтариб юрадиган қўли эса маймуннинг панжасига ўхшаб қолди. Баъзида суткалаб кимир этмай ётарди. Шундай пайтлари Санта София де ла Пьедад кампирнинг тириклигига ишонч ҳосил қилиш учун уни силкитиб кўрар, сўнг тиззасига олиб, чойқошикда ширин сув ичиради. Урсула чақалоқ кампирга ўхшарди. Амаранта Урсула билан Аурелиано уни қўлларида кўтариб юришар ва унинг гўдак Исодан сал вазминроқ эканини исботлаш учун атай меҳробга қўйишарди; бир куни кечкурун қазноқдаги шкафга беркитиб қўйишгандарида, Урсулани каламушлар еб қўйишига оз қолди. Фернанда пасхадан бир хафта олдинги ибодатга кетганида болалар ётоқхонага кириб, Урсуланинг боши ва тўпигидан ушлаб кўришди.

— Катта бувимнинг бечора бувиси, — деди Амаранта Урсула, — у кариликдан ўлибди.

Урсула сесканиб тушди.

- Мен тирикман! — эътиroz билдири у.
- Кўраяпсанми, — деди Амаранта Урсула, ўзини кулгидан зўрга тўхтатиб, — ҳатто нафас ҳам олмаяпти.
- Мен гапирайпман-ку! — қичкирди Урсула.
- Ҳатто гапирмаяптиям, — деди Аурелиано. — Қора чигирткадай ўлиб қолибди.

Шунда Урсула ошкори ҳақиқатни тан олди. «Худойим-э! — секин пичирлади у. — Ўлим деганлари шу экан-да». У икки кун давомида узундан-узоқ дуо ўқиди, сешанба куни эса дуосига амалий маслаҳатлар омихта бўлиб кетди: сариқ чумолиларни қириб ташланглар, йўқса уй қулақ тушиши мумкин; Ремедиос расми остидаги чироқ ўчмаслиги керак; Буэндиаларнинг бирортаси ҳам қариндошига уйланмаслиги лозим, акс ҳолда чўчқа думли болалар туғилади. Аурелиано Иккинчи Урсланинг алаҳлашидан фойдаланиб, хазина яширилган жойни билиб олишга роса уринди, аммо ҳаракатлари зое кетди. «Қачонки худо ёрлақагур эгаси келса топади, — деди Урсула, — фақат угина топади». Санта София де ла Пьедад Урсланинг яқин орада ўлишига ишонди. Чунки шу кунларда аллақандай гаройиб воқеалар содир бўла бошлади: дейлик, атиргуллардан явшан ҳиди анқир, ликопчадан ерга тўкилган ловия доналари ўз-ўзидан денгиз юлдузи шаклида тизиларди. Бир оқшом эса осмондан гала-гала сарғиш ҳалқалар учуб ўтди.

Урсула пайшанба куни эрталаб соат тўртда кўз юмди. Мархума охирги марта қариндош-уруглари ёрдамида ўз ёшини аниқлапшига уринганида ҳали банаң компанияси тутатилмаган эди. Ўшанда Урсула, бир юзу ўн бешдан ошганим аниқ, аммо ҳали бир юзу йигирма иккига кирганимча йўқ, деб айтган эди. Уни чақалоқ Аурелианони солиб келишган саватдан сал каттароқ тобутда кўмишди; дағи маросимида унча кўп одам бўлмади. Бунинг сабаби, биринчидан кўпчиликнинг Урслани унтиб юборганида, иккинчидан, чидаб бўлмас жазирама эди: ўша куни чошгоҳда ҳаво шу қадар қизиб кетгандики, қушлар ўз йўналишларини йўқотиб, ўзларини деворга ёки деразадаги темир тўрларга уриб нобуд бўлишарди.

Дастлаб, қушлар ўлатга чалинибди, деб ўйлашди. Уй бекалари хоналарни қуш ўлигидан тозалайвериб жони халқумига келарди. Жониворлар, айниқса, пешинги хордик пайтида кўплаб ўларди. Эркаклар қуш ўликларини араваларга жойлаб, дарёга элтиб ташлашарди. Зиндаи Масеҳ куни юз ёшли падре Антонио Исадел черков минбаридан туриб, Ўлмас жуҳуд қушларга ўлат балосини юборди, у дажжолни ўтган кеча ўз кўзим билан кўрдим, деб айтди. Падренинг айтишича, Ўлмас жуҳуд таке билан худосиз бир аёлнинг зурёди экан, унинг нафаси ҳавони ўтдек қиздириб юборади, ул дўзахини кўришнинг ўзиёқ аёлларни валади зиноларни туғиш жазосига мустаҳқиқ этади... Падренинг маталини деярли ҳеч ким жиддий қабул қилмади, негаки юздан нари хатлаган ҳазратнинг аллақачон ақлдан озгани бутун шаҳар аҳлига аён эди. Лекин чоршанба куни эрта тонгда аёл кишининг даҳшатли бақириғи шаҳарни оёққа турғизди. Аёл номаълум икки оёқли хайвоннинг айри туёғи изларини кўриб қолганди, излар шу қадар аниқ ва равшан эдикси, унинг эгаси ўша руҳоний таърифлаган даҳшатли мавжудот эканига заррача шубха қолмади. Одамлар ҳовлиларига тузоклар кўйишиди. Орадан сал ўтмай бир сирли келгинди қўлга тушди. Урсуланинг ўлимидан сўнг икки ҳафта ўтгач, Петра Котес билан Аурелиано Иккинчини ярим кечаси қўшни ховлидан эшитилган новвосча мўнграшига ўхшаш ваҳимали йифи уйғотди. Улар уйдан югуриб чиқишиларида, бир тўда эркаклар маҳлукни усти қуруқ шоҳ-шабба билан ниқобланган ҳандак тубидаги ўткир қозиқлардан тортиб чиқаришарди. Маҳлук бошқа бўкирмади. Гарчанд, жуссаси кичик бўлса-да, вазни каттагина — хўқизникидан қолишимасди, ярасидан яшил рангли, ёпишқоқ қон оқарди. Танаси канашу эски чандикларга тўлиб-тошган дағал жун билан қопланган маҳлук руҳоний айтган дўзах балосига ўхшамас, аксинча баъзи аъзолари одамга ҳам ўхшаб кетарди; аникроғи, у одамни эмас, касалманд фариштани эслатарди, қўллари оппоқ ва нозик, қўзлари ғамгин ва катта-катта эди, хар иккала қурак суюгида тўмток, чандиқли қолдиклари кўриниб турар, афтидан унинг бақувват қанотлари ўтинчининг болтаси билан кесиб ташланган эди. Жасадни ҳамма кўрсинг деб, бодом дарахтига тўпифидан осиб кўйишиди, сасий

бошлаганидан кейин гулханда ёкиб юбориши, чунки мурда дарёга ташлаб юборилиши керак бўлган ҳайвонга ёки дафнга муносаб христианга тегишлими – буни ҳеч аниқлаб бўлмасди. Шунингдек, қушларнинг қирилишига ростдан ҳам у сабабчи эдими – буни ҳам билишолмади. Аммо бирорта ҳам келинчак руҳоний айтган валади зино туғмади, жазирама иссик ҳам пасаймади.

Йилнинг охирида Ребека оламдан ўтди. Унинг содик хизматкори Арзенида ҳукумат вакилларига уч кун илгари бекаси беркиниб олган ётоқхона эшигини бузишлари ни сўраб мурожаат қилди. Эшикни бузишгандা, темироткидан соchlари тўкилиб кетган Ребека катта бармоғини оғзига солиб, ўзининг гарифона тўшагида чангак бўлиб ётарди. Аурелиано Иккинчи дафн маросимини ўз гарданига олди. Уйни бирорта одамга сотиш ниятида тузаттирмақчи бўлди, аммо бу бинога вайроналик рухи жуда-ям чукур сингган: деворларни бўяш биланоқ тағин ёрилиб кетар, оҳакнинг энг қалин қатлами ҳам поллар орасидаги заараркунанда ўтларнинг ўсишига халақит беролмас, чирмовиқлар беомон равишда бўғизлашаётган тирговичлар эса чириб тугаганди.

Ёмғир тинган пайтда Макондода ҳаёт ана шу тарзда кечарди. Одамлар фоят ланж ва танбал бўлиб қолдилар. Уларнинг хотираси жуда сусайиб кетди. Неерланд битимининг навбатдаги юбилейи муносабати билан полковник Аурелиано Буэндия неча марта рад этган орденни унинг авлодларига топшириш учун республика президенти Макондога ўз вакилларини юборди. Вакиллар полковникнинг зот-зурриёдини ахтариб, кечгача овора бўлишиди. Аурелиано Иккинчи орденни соф тилладан қилинган деб ўйлаб, олишга рози бўлди. Президент вакиллари мукофотни тантанали топшириш маросими учун оркестр ёллаб, нутқлар тайёрлаб қўйишган бўлса-да, Петра Котес «Бу қилиғинг номуносиб», деганидан сўнг Аурелиано Иккинчи аввалги фикридан қайтди. Худди шу аснода Макондога лўлилар – Мелькиадес таълимотининг сўнгги тарғиботчилари келишиди. Улар ташландик шаҳарни, унинг овсар одамларини кўриб, тағин кўлда оҳанрабо парчаларини тутганча, уйма-уй юриб, уларни Бобил олимларининг энг сўнгги ихтироси, деб эълон қилишди. Яна каттакон заррабинни намойиш этишди. Оҳанграбо таъси-

рида идиш-товоқларнинг қимирлашини кўриб, кўпчилик одамларнинг оғизлари очилиб қолди. Лўли қизнинг оғизидаги сунъий жағини олиб яна жойига қўйишини кўриш учун эллик сентаво тўлаганлар ҳам анчагина эди. Кимсасиз ва юксиз бир неча вагонни зўрға судраб келаётган шалоғи чиққан поезд хувиллаб ётган станцияда ора-сира тўхтаб ўтарди. Авваллари жаноб Брауннинг шиша томли, бежирим ўриндикли вагони тиркалгувчи, доимо пассажирлар билан лимо-лим поезддан, то кечгача станцияга галма-гал келиб турадиган бир юзу йигирматача вагон-холодильнидан иборат мева ташувчи составдан шугина қолган эди, холос. Падре Антонио Исабелнинг қушларга қирон келтирган ўлат ва Ўлмас жуҳуднинг ўлдирилгани ҳақидаги ғалати хабарини текшириб кўриш учун Макондога суд амалдорлари келди. Улар мўътабар падренинг болалар билан бекинмачоқ ўйнаётганини кўришди. Хуллас, падренинг хабари эътиборсиз қолди ва унинг ўзи жиннихонага топширилди. Бир неча кундан сўнг шаҳарга падре Аугусто Анхель келди. У янгиликка интигувчан рухонийлардан бўлиб, муросасиз, довюрак ва ҳатто кўпол эди, падре диндорлар руҳини кўтариш ва ғофил бандаларни уйғотиб ибодатга чорлаши учун кунига бир неча марта қўнғироқ chalди. Аммо бир йил ўтартумас падре Аугусто Анхель мағлубиятини тан олди: шаҳар ахли ибодат қилишдан кўра тузукрок овқатланишини, сўнг бемалол чўзилиб ётишини афзал кўради.

Урсуланинг ўлимидан сўнг уй ташландик бўлиб қолди. Орадан кўп йиллар ўтгач, динсиз, хушчакчақ, замонавий аёл бўлиб етишган, ҳаробалик руҳини чўчитиб юбориш учун эшик ва деразаларни ланг очган, бояни қайта тиклаган, ҳатто куппа-кундуз куни йўлаклар бўйлаб безбетларча ўрмалаган сариқ чумолиларни қириб ташланган ва Буэндиалар масканидаги сўниб қолган меҳмондорчилик руҳини тикламоқчи бўлган кескин ва иродали Амаранта ҳам уйни бу ғариблиқдан кутқара олмади. Фернанданинг узлатчилик эҳтироси Урсуланинг жўшқин юз йиллик йўлига ғов бўлиб тушди. Гармсеп тинганида Фернанда нафақат эшикларни очтиришдан бош тортиди, балки ота-онасининг маслаҳатига биноан, ўзини тириклай кўмиш учун деразаларга ёғоч бутлар қоқиши буюрди. Унинг табиби файблар билан ёзишмалари хеч қандай

натижада бермасди. Ахири, уларнинг хатларида белгиланган кун ётоғига кириб, эшикни ичидан беркитиб олди, бошини шимолга қаратиб тўшакка ётди ва оппоқ чойшабга ўралди; кечаси соат бирда юзига муздай латта босишганини хис қилди. Уйғонганида деразадан қўёш нурлари ёғиларди. У баданида чотидан бошланиб, то кўқрак суюгигача чўзилган ёйсимон чандикни кўрди. Фернанда табиби гайблардан ҳали операциядан сўнгги дам олиш муддати тугамасданоқ ноҳуш мактуб олганди. Хатда у олти соат давомида обдан текширилганлиги, лекин организмида номи бир неча марта тақоррлаган касалликни кўзғовчи ҳеч қандай белги топиша олмаганлиги айтилган эди. Нарсаларни ўз номи билан атамаслик одати Фернандани яна бир карра доғда қолдирди, чунки жарроҳ-телепатлар унда фақат ягона касаллик — бачадоннинг пастга тушганини аниқлашган бўлиб, бу дардни операция қилмасдан оддий бандаж ёрдамида даволаш мумкин эди. Фернанданинг хафсаласи пир бўлиб, табиби гайблардан аниқроқ изоҳ талаб қилди, аммо табиблар унинг хатларига жавоб бермай қўйишиди. Нотаниш «бандаж» сўзининг залвори эзаб ташлаган Фернанда, уятни йиғишириб, шаҳардаги француз врачдан сўраб билмокчи бўлди, лекин француз уч ой илгари оғилхонада ўзини ўзи осиб ўлдирган, уруш ветеранларидан бири, полковник Аурелиано Буэндианинг эски қуролдош дўсти халқнинг истагига қарши бориб, уни қабристонга дафи этган экан. Шунда Фернанда Хоше Аркадиодан кўмак сўради ва ўғли Римдан онасига бандаж, ундан қандай фойдаланиш ҳақида қўлланма юборди. Фернанда ёзувларни ёдлаб, хасталигини ошкор этмаслиги учун қўлланмани ҳожатхонага ташлаб юборди. Бу ўринисиз эҳтиёткорлик эди, чунки хонадон ахли Фернандага мутлақо эътибор бермай қўйган эди. Санта София де ла Пьедад қариб-чуриган эди. У бутун оила аъзолари учун овқат тайёрлаб, қолган вақтини эса Хоше Аркадио Иккинчига бағишиларди. Гўзал Ремедиоснинг жозибасини қисман мерос килиб олган Амаранта Урсула эса, илгарилари Урсулани қийнашга кетадиган вақтини энди дарс тайёрлашга сарфларди. Аурелиано Иккинчининг қизи ўткир ақл аломатларини намойиш эта бошлади. Қолаверса, у жуда тиришқоқ эди. Айни хислатлари отасининг қалбida ил-

гари Меме уйғотган умидни яна жонлантириб юборди. У қизига, банан компанияси даврида расм бўлган одатта мувофиқ, Брюсселга ўқишига юбораман, деб сўз берди. Бу орзу Аурелиано Иккинчини узлуксиз тошқин еб битирган далаларни кайта ўзлаштиришга мажбур килди. У уйга жуда кам, ўшанда ҳам қизчасини кўргани келар, хотини Фернандага мутлақо бегона бўлиб қолган эди. Кичик Аурелиано эса вояга етгани сайин одамови бўлиб борарди. Чамаси, ёлғизликни ёқтириб қолган ва остоандан ҳатто бир қадам ҳатлаб, ташки дунёни ўрганишига заррача қизиқмасди. Урсула Мелькиадеснинг хонасини очтирганида, Аурелиано тирқишидан караганча ёнида айланарди. Унинг Хосе Аркадио Иккинчи билан қандай танишгани ва қай тариқа дўстлашиб қолгани номаълум эди. Аурелиано Иккинчи бу дўстликдан кенжАурелиано станциядаги қирғин-барот ҳақида гап очганда воқиф бўлди. Бир куни овқат пайти кимдир, банан компанияси Макондодан бекорга кетди, кетдию шаҳар тушкунликка туша бошлади, деб афсусланди. Бола бу баҳсга кўшилди. Унинг ўз фикрларини аниқ ифода қила олиши, яъни балоғатга етганлиги сезилиб туарди. Боланинг бу масалага қарши бошқаларницидан кескин фарқ қиласарди. Аурелианонинг фикрича, банан компаниясининг ишчиларга ён босишини истамаган инженерлар тўғри йўлдан юрмагани, уни талон-тарож қилмагунча Макондо гуркираб яшаётган ҳамда келажаги порлоқ шахар бўлган. Бола шунчалар оқилона гапирадики, Фернанданинг назаридада бу Исони масхаралашдек туюларди. Аурелиано станцияга тўпланган уч мингдан зиёд одамни пулемётлардан отишганларини, уларнинг жасадини икки юзта вагондан иборат составга қай тарзда ортишгани ва денгизга қандай қилиб ташланганини аниқ ва ишончли тафсилотлар билан сўзлаб берди. Фернанда ҳам қўпчилик каби, ўша куни гўёки станцияда ҳеч нарса содир бўлмади, деган расмий хабарга ишонарди. У невараси полковник Аурелиано Буэндианинг саркаплигини мерос қилиб олганини ўйлаб даҳшатта тушди, унга: «Овозингни ўчир!» деб қичқирди. Аурелиано Иккинчи эса, аксинча, эгизак укасининг ҳикояси рост эканини таъкидлади. Ҳамма жиннига чиқариб қўйган Хосе Аркадио Иккинчи аслида оиласидаги энг ақлли одам эди. У кенжАурелианога ўқиши ва ёзишни

ўргатди, қўлёзмаларни ўрганишга жалб этди ва муҳими, Макондога банаң компанияси келтирган оғатлар ҳақида ўз шахсий фикрларини уқдира олди; бу фикр тарихчилар таъкидлаган ва дарсликларга битилган уйдирма ривоятлардан тубдан фарқ қилгани учун ҳам, орадан анча йиллар ўтиб, Аурелиано улғайиб ҳаётга аралашганида, бу ҳикояларига ҳеч ким ишонмаслиги тайин. На гармсеп, на чанг ва на жазирама кира оладиган хилват хонада иккови ўтиаркан, соябони қарғанинг қанотига ўхшаган шляпа кийиб олган, улар туғилмасдан анча илгари шу ерда, деразага орқасини тутиб, коинот ҳақида ҳикоялар сўзлаб берган қариянинг шарпасини эслашди. Улар бу хонада март ойи ҳамда душанба кунлари мангу туришини баравар англашди ва оила аъзолари Хосе Аркадио Буэндиани нега жинни аatab янглишганларини ҳам фаҳмлашди. Ҳа, вақт ҳам ҳалокатга учраши, шу боис, унинг бир парчаси хоналардан бирига тушиб, худди тошқин селнинг бир бўлاغи кўлмакда қолиб кетгани каби тўхтаб қолиши мумкин эди. Бундан ташқари, Хосе Аркадио Иккинчи қўлёзмаларнинг криптографик белгиларини туркумларга ажратиб, шу асосда жадвал тузишга муваффак бўлди. У Мелькиадеснинг чиройли ҳуснihatида ёзилган, кичкина қандалаю ўргимчакканаларга ўхшаш ёзуви қирқ еттидан эллик учтагача ҳарфи бор алифбога мос келишига ишонч ҳосил қилди. Шунга монанд алифбони инглиз энциклопедиясида кўрганини эсладию таққослаш учун ўша китобни олиб келди. Жадваллар ҳақиқатда бир хил эди.

Аурелиано Иккинчи илгари, жумбоқли лотерея ташкил этган пайтлари, ҳар куни эрталаб томоғини нимадир қисаётганини сезарди, гўёки ўша жойда кўзёши тиқилиб қолгандек эди. Петра Котес буни вақтинчалик бир касаллик деб ўйлади ва ярим ой давомида жазманинг танглайига тиш чўткаси ёрдамида асал ҳамда шолғом сувини суртди. Томоғидаги шиши йириклишиб, нафас олиши қийинлашиб қолганида, Аурелиано Иккинчи дардга қарши бирор чора бор-йўқлигини билиш учун Пилар Тернеранинг қошига борди. Аммо юз ёшини яширин исловатхона бекаси лавозимида дадил кутиб олган бувиси хануз медицинани хурофот деб билар, шу боис карта фолига мурожаат қиласарди. Фолига томоғига қарға валет

қиличи қадалган топпон кирол чиқди. Пилар Тернера Фернанда эрини сийқаси чиққан усул, яъни унинг расмига ниналар санчиб, уйга қайтармоқчи бўлаётганини, аммо афсунгарликда етарли малакаси бўлмагани сабабли, Аурелиано Иккинчининг томоғидаги шиш билан чекланганини айтди. Лекин Аурелиано Иккинчи оиласвий альбомларида бус-бутун сақланаётган, тўйда туширилган расмидан бошқа бирортаям сурати йўқлигини эслади. Хотиндан яширинча бутун уйни тинтиб кўрди ва кийим шкафидан антика қилиб ўралган бир неча дона бандаж топиб олди. Бу қизил резинкалар жоду бўлса керак, деб ўйлади-да, биринчи чўнтағига тиқиб, Пилар Тернерага олиб борди. Фолбин банжаднинг не максадда қўлланишини аниқлай олмади, лекин бу матоҳ унга шу қадар шубҳали туюлдики, Аурелиано Иккинчига қолганларини ҳам олиб келишни буюрди, сўнг ҳовлида гулхан ёқиб, уларни ҳар эҳтимолга қарши куйдириб юборди. Фернанда ўқитган дуо Аурелиано Иккинчига бирор зарар етказмаслиги учун Пилар Тернера битта курк товуқ сотиб ол, устига пешобингни сепиб, кейин товуқни каштан остига тириклайн кўмиб юбор, деб тайинлади. Аурелиано унинг айтганларини ихлос билан бажарди ва товуқни кўмиб бир оз енгил тортгандек бўлди. Фернанда бандажларнинг йўқолишини табиби файбларнинг интиқомига йўйди, кўйлагининг ичига тикиб, ўғли юборган янги бандажларни ўша ерга солиб қўйди.

Товуқ кўмилганидан олти ой ўтгач, Аурелиано Иккинчи ярим кечаси йўталдан уйғониб кетди. Гёё улкан қисқичбақацанинг темир қисқичлари ичини тилка-пора қилаётгандай эди. Сехрли камарларни гулханда ёқмасин, қанча товуққа пешобини сепмасин, бари бир ўлиши аниқ, ҳа, фақат шугина ягона қайгули ҳақиқат экан. Бу ҳақида ҳеч кимга оғиз очмади. Амаранта Урсулани Брюсселга юборишдан олдинроқ ўлиб қолишдан қўрқиб, энди ҳафтада бир марта эмас, уч мартадан лотерея ўйини ташкил қиласади. Ҳали қуёш чиқмасдан бутун шаҳарни кезиб чиқар, ҳатто энг узоқ ва қашшоқ кварталларга ҳам етар ва ўлимини бўйнига олган бандаларга хос маъюслик билан лотерея билетларини сотишга уринарди: «Илоҳий тақдир деганлари шу! — деб бақиради. — Уни қўлдан чиқарманглар, негаки фақат юз йилда бир маро-

таба келади!» Аурелиано Иккинчи бор иродасини тўплаб, ўзини хушчақчақ баҳтиёр кўрсатишга уринар, аммо унинг қонсиз, тер босган юзига қараб, бу дунёдан насибаси узилганини билиб олиш мумкин эди. Аурелиано Иккинчи баъзан бегона кўзлардан қочиб, яйдоқ далага чиқиб кетар, ичини тилка-пора қилаётган темир қисқичлардан лоакал бир дақиқа тин олгани ўтирас эди. Виктрол ёнида харидорсиз мудом зерикиб турадиган ёлғиз аёлларни лотерея олишга ташвиқот қилиш мақсадида яrim кечаси исловатхоналар касабаси бўйлаб кезарди. «Мана-ви номер тўрт ойдан бери ҳеч кимга тушгани йўқ, — дерди аёлларга билет кўрсатиб. — Кўлдан чиқарманглар, ҳаёт сиз ўйлагандан хам қисқароқ». Охир-окибат одамлар уни хурмат килмай қўйишиди ва ҳаётининг охирги кунларида одатдагидек, дон Аурелиано эмас, ҳеч бир уялмай-нетмай, «Дон Илоҳий Тақдир», деб аташарди. Аурелиано Иккинчининг овози тобора пасайиб, охири итнинг ириллашига ўхшаб қолди, аммо у ўзида халқни Петра Котеснинг уйда ўйналадиган лотереяга жалб этишига етарли куч топарди. Дард кучайгандан кучайиб, лотереяга тикилаётган чўчқаю эчкиларнинг пули қизини Брюсселга ўқишига юборишига етмаслигини пайқади. Шунда миясига ялт этиб бир фикр келди: энди у лотереяга тошқин ювиб кетган далаларни тикади, пулдор одамлар бу ўлик далаларни бемалол ўзлаштириши мумкин. Айни фикр одамларга жозибали туюлди, ҳатто янгича лотерея ҳақида алькальд, яъни шаҳар ҳокимининг ўзи эълон чиқарди... Билет қиммат — юз песо турарди. Одамлар ўзаро пул тўплаб, уни харид қилишарди. Ҳаттоқи мустақил ширкатлар тузилди. Бир ҳафта деганда билетлар сотилиб бўлинди, ютуқ чиққанлар кечқурун катта базм уюштиришиди. Базмда Аурелиано Иккинчи аккордеонда сўнгги бор Франциско Одам қўшиқларининг куйини чалди, лекин сўзини айттолмади.

Шундай килиб, икки ойдан кейин Амаранта Урсула Брюсселга жўнаб кетди. Аурелиано Иккинчи қизига нафакат бу ғайриоддий лотереядан тушган даромадни, балки сўнгги ойларда йиккан ҳамма маблағини, шунингдек, пианола, клавикорд ва яроксиз ҳолга келган мебелларни сотиб туширган пулларни ҳам тутқазди. Унинг хисобитобича, бу пуллар то кизи ўқишини тугатишига қадар

старди. Брюссель шаҳрининг гуноҳга ботган Париждан яқинлигидан дарғазаб бўлган Фернанда қизининг сафарига қаттиқ қаршилик кўрсатди. Лекин падре Анхель Амаранта Урсуланинг ўқиши тугагунича яшаб туришга сўз берган роҳибалар ихтиёридаги католик қизлар пансионига ёзиб берган тавсияномасини кўргач, тинчланди. Бундан ташқари, падре Анхель Толедога борувчи роҳибаларни қидириб топди ва қизни ўзлари билан бирга олиб кетишга, Толедода эса уни нақ Брюсселнинг ўзигача кузатиб қўядиган ишончли йўлдошларга топширишга уларни кўндириди. Бу масала юзасидан қизғин ёзишма бораётган пайтда Аурелиано Иккинчи Петра Котес ёрдамида Амаранта Урсулани сафарга ҳозирлар эди. Унинг кийим-боши илгари Фернанданинг сепидан бўшаган сандиққа жойланди. Сафар шу қадар пухта ўйланган эдики, бўлажак толиба хатто Атлантика океанини кесиб ўтаётганларида қайси кўйлагию туфлисини кийишини, қирғоққа етганда киядиган мис тутмачали кўк пальтосию саҳтиён бошмоқчаси қаерда ётганини ёддан айтиб берарди; кемадан тушаётганида сувга йиқилиб кетмаслик учун трапда ўзини қандай тутишини, роҳибалардан бир қадам ҳам ортда қолмаслигини, қаютадан фақатгина овқат ейиш учун чиқишини, очик денгизда ҳеч кимнинг — на аёл, на эркакнинг саволларига жавоб қайтармаслигини жуда яхши биларди. У ўзи билан бирга денгиз касалига қарши дори солинган шиша идиш ва падре Анхель ўз қўли билан ёзган бўронга қарши олтида дуо битилган дафтари олди. Фернанда қизига пул сақлаш учун брезент камар тикиб бериб, уни тунда ҳам ечмасликни тайинлади. Яна хлор билан яхшилаб ювилган, спирт шимдирилган пахтада артилган тунги тилла тувагини ҳам ҳадя килмоқчи бўлдию, лекин қизи бўлажак курсдошларим кулади, деб тувакни қайтариб берди. Орадан бир неча ой ўтгач, ўлим тўшагида ётган Аурелиано Иккинчи қизини охирга марта қай ҳолатда кўрганини эслайди — ўшанда Амаранта Урсула Фернанданинг сўнгти маслаҳатларини эшитиши учун иккинчи класс вагонининг чанг босган ойнасини очишга бефойда уринади. Сунъий капалак гул қадалган кўйлак кийган, кенг пошинали саҳтиён туфлию эластик бофичли пайпоқда бўлган, ўрта бўйли, узун сочлари елкасига ёзилган бу қизнинг қараши Урсуланинг

худди ана шу ёшдаги қарашидек ўткир эди. Унинг йифламай, кулмай жиддий хайрлашиш одати, Амаранта Урсула катта бувисининг руҳий қатъиятини ҳам мерос қилиб олганини билдиради. Жойидан қўзгалаётган вагон билан ёнма-ён бораётган Аурелиано Иккинчи хотини қоқилиб кетмаслиги учун уни қўлидан ушлаган эди. У қизи қўл учиди ўпич узатганини кўрди ва бунга жавобан зўрға қўл силкишга улгурди. Эру хотин қуёш то уфқдаги кичик нуқтага айлангунча узоқ туришди. Улар тўйларидан сўнг илк бор қўл ушлашиб туришарди.

Тўққизинчи август куни қайгули келди. Брюсселдан ҳали биринчи хат келмай туриб, Хосе Аркадио Иккинчи Мелькиадеснинг хонасида Аурелиано билан сухбатлашаркан, худди томдан тараша тушгандек:

— Бир умрга эслаб қол, — деди, — улар уч мингдан кўпроқ эди ва ҳаммасини денгизга улоқтиришди.

У шундай дедиую қўллэзмалар устига юзтубан йиқилиб, қўзлари очик ҳолда жон берди. Худди шу дақиқанинг ўзида Фернанданинг тўшагида эгизак акасининг томоғидан темир қисқичлар билан азобли кураши хотима топди. Ушбу воқеадан роса бир ҳафта бурун Аурелиано Иккинчи овозидан айрилиб, нафаси қисилиб, эти терисига ёпишган бир афтодаҳол ҳолда уйига қайтиб келди. У ўзининг сандикларию абжали чиқкан аккордеонини ҳам ола келган, хуллас, хотинининг кўз олдида ўламан, деб берган ваъдасининг устидан чиқмоқчи эди. Петра Котес кийимларини жойлашда кўмак берди, маҳбуби билан хайрлаша туриб бир томчи ёш тўқмади, аммо у Аурелиано Иккинчи тобутда кийиб ётишни истаган мойланган ботинкаларни сандиққа солишини эсидан чиқариб қўйди. Шу сабабли Петра Котес Аурелиано Иккинчининг ўлимини эшитгани ҳамон қора либос кийди, ботинкани газеттага ўради ва Фернандага, унинг жасадини кўрай, рухсат бер, деб ялинди. Бироқ Фернанда уни остонаяга ҳам йўлатмади.

— Ўзингизни ўрнимга қўйиб кўринг, — дея илтижо қилди Петра Котес. — Уни севмасам, ўзимни шунчалар хўрлармидим?!

— Бирорнинг эри билан ўйнашган аёлга ҳар неки хўрлик ҳам озлик қиласди, — деб жавоб қайтарди Фернанда. — Яхшиси, ўзинг илакишган бошқа эркаклардан

бирининг ўлнимини кута қол, ботинканиям ўшанга кийтизасан.

Ваъдасига содик қолган Санта София де ла Пьедад Хосе Аркадио Иккинчини тириклай қўмишмаётгандарига ишонч ҳосил қилиш учун, ўғлиниң бошини ошпичоқ билан кесиб ташлади. Ака-укалар бир хил тобуттга жойлаштирилди, шунда одамлар эгизаклар ўлганларидан кейин яна бир-бирига ўхшаб қолганини кўришди. Аурелиано Иккинчининг эски ҳамтовоқлари унинг тобути пойига «Түнинглар, сигирлар, умр қисқа!» деб ёзилган лента ўралган гулчамбар қўйиши. Фернанда бу таҳқирдан ғазабга келди ва гулчамбарни ҳожатхонага улоқтиришни буюрди. Фуссага чўмган ароқхўрлар тобутларни қабрисстонга элтиши. Бироқ сўнгти онларда сал довдираб қолишдими, Хосе Аркадио Иккинчига аталган қабрга Аурелиано Иккинчини кўмиши.

* * *

Аурелиано Мелькиадес хонасида анча йиллар банд бўлди. У тўзиган китобдан ақл бовар қилмайдиган афсоналарни, роҳиб Герман Шол таълимотининг қисқача баёнини, демонология¹ фани тавсифлаган мақолани, ҳикмат тошини қидириш қўлланмасини, Нострадамуснинг «Аср» асарини, унинг ўлат ҳақидаги тадқиқотларини ёдлаб олди ва шу тариқа алаҳисиб ўзи яшаётган замондан бехабар қолди. Аммо ўрта асрларга доир барча муҳим билимларга эга эди. Энди бу пайтга келиб, кенжАурелиано туппа-тузук ўсмир эди. Санта София де ла Пьедад хонага қай соатда кириб келмасин, у доимо китоб ўқиётган бўларди. Аёл эрталаб бир чашка қандсиз кофе, тушда қовурилган банану бир ли-копча қайнатилган гуруч (Аурелиано Иккинчининг ўлимидан сўнг шу таомга кунлари қолган эди) олиб келарди. Санта София де ла Пьедад ўсмирнинг сочини олар, битларини терар, эски сандиқлардан топилган кийимларни унга мослаб кичрайтиради, мўйлови сабза ура бошлаганида эса унга полковник Аурелиано Буэндианинг устараси билан стаканчасини келтириб бер-

¹ Демонология – христианлар мифологиясидаги шайтон ва ажиналар табиатини ўрганувчи фан.

ди. Меменинг ўғли марҳум полковникка ўз пуштидан урчиган ўғилларидан кўра кўпроқ ўхшаб кетарди, буни йигитнинг бўртиб чиқсан ияги, оғзи атрофидаги кескин, мағруронга чизиқлардан хам билса бўларди. Бир вақтлар Аурелиано Иккинчи Мелькиадес хонасида ўтирас экан, гўё ўзи билан ўзи гаплашаётгандек туюларди, Урсулага, Санта София де ла Пъедад кенжА Аурелианода хам шу ҳолатини кузатди, фақат у Мелькиадес билан сухбатлашарди. Эгизак ака-уқаларнинг ўлимидан кейин сал ўтиб, иссиқ чошгоҳ маҳали чароғон дераза ёнида соябони қарға қанотини эслатувчи шляпа кийган маъюс чол пайдо бўлди. Аурелиано қўлёзмалар алифбосини туркумларга бўлишни эндингина тамомлагани боис, Мелькиадеснинг қофозлар қайси тилда ёзилганини билиб олдингми, деган саволига хеч иккиланмасдан:

— Санскритда ёзилган, — деб жавоб берди.

Мелькиадес ҳадемай бу хонага келиб-кетиши тугашини айтди. Кўлёзмаларни улар битилганига роса юз йил тўлгунича ўқиши учун Аурелиано санскрит тилини мұкаммал билиб олиши керак эди, ўшандагина Мелькиадес ажал масканига хотиржам кетади. Мелькиадес кенжА Аурелианога банаң компанияси замонида фолбинлар ўтирадиган жой — дарёга әлтувчи тор қўчада яшайдиган каталониялик бир олимнинг китоб дўконида санскрит тили қўлланмаси борлигини, агар тезроқ харид қилмаса, китобни олти йилдан кейин куя еб қўйишини маълум қилди. Йигитча Санта София де ла Пъедадга ўша олимнинг дўконига бориб, «Озод Қуддуси Шариф» китобини ва Мильтон поэмалари ўртасида, китоб токчасининг иккинчи қаторида, ўнг бурчакда турган китобни хам олиб келинг, деб сўраганида, аёл ҳайратга тушди. Айни ҳайрат — Санта София де ла Пъедаднинг умрида биринчи бор туйғуларини ошкор этиши эди. Аёл саводсиз эди, шу сабабли, Аурелиано айтган гапни қаттиқ ёдда тутди, устахонага яшириб қўйилган ўн етти тилла балиқчадан бирини сотиб, китобга етарли пул топди — солдатлар уйларини тинтув қилишган ўша оқшомдан сўнг, балиқчалар яшириб қўйилган жойни фақат Аурелиано иккови биларди.

Аурелиано санскрит тилини қунт билан ўрганарди. Мелькиадес энди жуда кам келарди. У гўё чошгоҳнинг

кўзни қамаштирувчи ёруғига қоришиб, борган сари узоклашар эди. Лўли охирги бор келганида Аурелиано чолни кўролмади, аммо «Мен Сингапур ботқоқларида безгакдан ўлдим», деб пичирлаганини зўрга эшишиб, хонада эканини ҳис қилди. Ўша куниёқ хонага чанг, жазирама иссиқ, чумолилар, китобу қўллэзмаларни уларга жо этилган ҳикматларига қўшиб еб ташлайдиган кучларнинг киришига монелик қиласидиган сеҳрли куч ҳам йўқолди.

Хонадонда озиқ-овқат етарли эди. Аурелиано Иккинчи вафотининг эртаси куни ароқхўр дўстларидан бири Фернандага «Мен мархум эрингиздан қарз олувдим», деб анчагина пул берди. Энди ҳар чоршанбада уйларига турли егуликлар солинган тўқима сават олиб келишарди. Саватни таҳқирнинг зўри — фанимга садақа бериш, деб ўйлаган Петра Котес юборишига ҳеч ким шубҳаланмас эди. Петра Котеснинг қалбида тўпланиб қолган адодат ўзи ўйлаганидан ҳам тезроқ тарқаб кетди, аммо Аурелиано Иккинчининг собиқ маҳбубаси олдинига такаббурликдан, сўнгра эса азбаройи ачинганидан мархумнинг бевасига озиқ-овқат юборишини канда қилмади. Кейинчалик, лотерея тарқатишга кучи қолмаган кезлари ҳам гарчанд ўзи оч қолса-да, кундошига овқат юбориб турди. Бу ҳол кундошининг тобутини ерга қўйишганини ўз кўзи билан кўрмагунича давом этди.

Хонадон ахли камайиб, ярим асрдирки рўзгорни елкасида тутган Санта София де ла Пъедаднинг ишлари камайгандай бўлди. Оиласа фаришталардек олижаноб Гўзал Ремедиосни, мағрут Хосе Аркадио Иккинчини ҳадя қилган, ўзини гўдаклар тарбиясига, гарчи улар ўзларининг шу аёлга ўғил ёки невара эканлигини билишмасада, бағишлигар аёл Аурелианога ҳам меҳр билан қарапарди. У Аурелиано аслида ўзига чевара эканини билмасди. Бу индамас ва одамови аёлнинг дунёдан нолиганини ҳеч ким эшифтмаган эди. У каламушлар шовқин солиб чиқадиган қазноқнинг полида, яйдоқ ерга бўйра тўшаб ухларди. Санта София де ла Пъедад бир куни ярим тунда унга аллаким қорғанилик қаъридан тикилаётганини сезиб, чўчиб уйғонганини ҳеч кимга айтмади. Бу кейин унинг қорнидан ўрмалаб ўтган кора йлон эди. Агар бу тўғрида Урсулага гапириб берганида, у тунағани, албатта, ўз тўшагини берган бўларди. Ўшанда ҳеч ким ҳеч

нарсани сезмасди, чунки бироннинг диққатини жалб этиш учун галереяга чиқиб айюҳаннос солиш зарур эди – нон ёпишнинг заҳмати, урушнинг бекарорлиги, болалар тарбияси ташвишлари яқин одамингнинг рўшнолиги хақида ўйлашга имкон бермасди. Бечора аёлнинг ташвишини ейдиган ягона киши Петра Котес эди. Санта София де ла Пъедад уни бирор марта кўрмаган эди. Петра Котес энг оғир кунлари – Аурелиано Иккинчи билан лотереядан тушган тангаларни кечалари тақсимлаб чиқишиган пайтларида ҳам Санта София де ла Пъедаднинг кўчага чиққанда киядиган бирор кўйлаги ёки туфлиси бўлсин, дея жони ҳалак бўларди. Фернандани хонадонида қабул қилганида, Санта София де ла Пъедадни борйўғи оқсоч аёл деб ўйларди. Фернандага бу изоҳлар файритабий тумолар, оқсоч аёлнинг аслида ўзига қайнона эканини зўрга англаса-да, унинг кимлигини тез орада эсидан чиқариб кўярди. Санта София де ла Пъедад эса ўзининг ўта итоаткорлигидан мутлақо азият чекмас, аксинча, хоналар бўйлаб бетиним, сассиз кезиш, ўзи ёшлигидан бери яшаб келаётган, банан компанияси даврида оиласвий маскандан кўра кўпроқ казармага ўхшаб қолган бу баҳайбат уйни ҳамиша саранжом-саришта сақлаш ёқарди. Лекин ўзининг ҳаддан ташқари сёрҳаракатлиги ва одамларин лол қолдирувчи ишчанлигига қарамай, Урсланинг ўлимидан сўнг уям қариликни тан олди. Уй ҳам ўз навбатида мункиллаб қолгандай эди. Деворларни маъйин пўпанак қоплади, ҳовлини ўт-ўланлар босиб кетди, галеренинг цемент полини ёввойи ўтлар тарс-тарс ёриб юборди. Ёриқлардан роса юз йилча олдин Урсула кўрган, Мелькиадес сунъий жағини солиб кўйган сувли стаканда кулф урган ўша таниш сариқ гулчалар униб чиқди. Табиатнинг беомон қудратига қарши курашгани на вакти, на кучи бўлган Санта София де ла Пъедад кечкурун яна бари бир қайтиб келадиган калтакасакларни ҳайдаш учун кунбўйи ётоқма-ётоқ айланарди. Бир куни у эрталаб пой-деворни илма-тешик қилиб юборган сариқ чўмолиларнинг боғни кесиб, ранги ер рангига ўхшаб қолган бегониялар ўсувчи галереяга, ундан уйнинг ичига кириб бораётгандарини кўриб қолди. Санта София де ла Пъедад дастлаб уларни супургига йўқ қилмоқчи бўлди, кетидан тўрли заҳарли дорилар сепди. Охири, сўндирилган оҳак

кўллади ҳамки, уринишлари беҳуда кетди — ўжар бу ҳашаротлар эртасига тағин пайдо бўлишарди.

Болаларига хат ёзиш билан банд Фернанда вайронагарчилик даҳшатли тус олганини, уни ортга қайтариш мумкин эмаслигини ҳали англамаган эди. Санта София де ла Пъедад танҳо ўзи курашишга мажбур бўлди. У ошхонага киришга уринаётган ёввойи ўтларга қарши жанг қилар, бирпастдан сўнг деворларда яна пайдо бўлувчи ўргимчак уяларини сидириб ташлар, термитларни инларидан қувиб чиқаарди. Аммо у ўзи озода сақлашга уриниб, кунига уч маҳал супуриб-сидираётган Мелькиадеснинг хонасида ҳам чанг ва ўргимчак уяси пайдо бўлаётганини, полковник Аурелиано Буэндия билан уйни тинтуб қилган қуёш офицергина гувоҳ бўлган ўша ифлос ва фариб ҳолга тушаётганини кўрганидан сўнг, хона таслим бўлганини тан олди. Шунда у кўчага чиқиш учун асраб қўйган қўски қўйлагини, Урсуланинг эски ботинкасини, Амаранта Урсула совфа қилган оддий пайпоқни кийди, колган кийимларини эса туғиб олди.

— Ортиқ чидолмайман, — деди у Аурелианога. —
Бу катта уй ташвиши энди менга оғирлик қиласди.

Аурелиано ундан қаёққа боришини ўйлаётганини сўраганда Санта София де ла Пъедад мужмал қўл силтаб қўйди, аммо сал туриб, хаётининг сўнгти йилларини Риоачидаги жияни ёнида ўтказмоқчи эканини айтди. Унинг уйдан факат шахсий жамғармаси — бор йўғи бир песою йигирма беш сентаво билан чиқиб кетаётганини кўрган Аурелиано Санта София дела Пъедадга ўн тўртта тилла балиқча берди. Аёлнинг йиллар залворидан буқчайиб, оёғини зўрға судраганча, қўлидаги фариб тугун билан сокин ҳовлини кесиб ўтганини, лўқидонни тушириб қўйиш учун қўлини дарча тиркишига сукқанини кўрди. Шу-шу, Аурелиано Санта София де ла Пъедадни бошқа ҳеч қачон кўрмади ва у тўғрида ҳеч нарса эшитмади ҳам.

Санта София де ла Пъедаднинг уйни тарк этганини эшитган Фернанда кун бўйи жавради. Сандиқларни, шкафларни титиб, буюмларини бирма-бир текшириб кўриб, қайнонаси нарса олиб кетмаганига ишонч хосил қиласди. Кейин умрида биринчи бор печка ёқишига уриниб, бармоғини куйдирди, ахири, ўзини камситиб бўлса-

да, Аурелианодан, кофе қандай тайёрланади, деб сўрашга мажбур бўлди. Бу ўсмир бора-бора ошхонадаги ҳамма ишларни ўз зиммасига олди. Фернанда уйғонганида столда нонушта тайёр туради. Овқатлангач, у яна ётогига қайтиб киради. Ҳувиллаган хонадонда Аурелиано билан Фернанда қолишган бўлса-да, уларнинг ҳар бири ўз танҳолиги қобигига ўралиб, айри-айри яшашни давом эттиради. Фақат ўз ётоқларини йигиштиришар, бошқа хоналарга деярли эътибор беришмасди, Ҳудди ўша кунлари Фернандада, уйда ажина пайдо бўлди, деган таассурот туғилди. Буюмлар гўё оёқ чиқаргандай эди. Фернанда қайчини кечқурун каравотга қўйганига ишончи комил бўла тўриб, уни бир соат излар ва охири, бутун қўрпатўшакни ағдар-тўнтар қилиб чиққанидан сўнг, ошхонадаги токчадан топарди. Баъзизда қутидаги вилкалар йўқолиб қолар, эртасига аёл олтига вилка меҳробда ва учтаси ювиниш жойида ётганини кўриб қоларди. Буюмлар гўёки бекинмачоқ ўйнаётгандек эди. Фернанда айниқса хат ёзишга тутинганида роса хуноб бўларди. Ҳозирги ўнг ёнига қўйган сиёҳдони чап томонга ўтиб кетарди, пресспапье столдан умуман фойиб бўлар, уч кун ўтгандан кейин Фернанда уни ёстифининг остидан топарди. Хосе Аркадиога ёзилган хат Амаранта Урсланнинг конвертига тушиб қоларди. Бир куни Фернанда ручкасини йўқотди. Ручкани чўнтағидан топиб олган ва эгасини қидириб уймай юрган почтачи уни ўн беш кундан сўнг келтириб берди. Фернанда олдинига бу синоатда табиби файбларнинг қўли бор, деб ўйлади. Уларга, тинч қўйинглар, дея илтижоли хат ёза бошлади, аммо ҳожатга чиққиси келди-ю, хатни чала ташлаб ўрнидан қўзғалди. Қайтиб келганида мактуб фойиб бўлган. Фернанданинг ўзи ҳам уни эсдан чиқарган эди. Бир муддат у Аурелианодан шубҳаланиб юрди. Фернанда неварасини тутиш мақсадида йўлига турли-туман нарсаларни кўйиб, пойлай бошлади, аммо тезда Аурелиано фақат ошхонаю ҳожатхонага чиқишига, қолаверса, ҳазил-мутойибага тоби йўқлигига амин бўлди. Шундагина Фернанда, буларнинг бари ажиналарнинг иши, деган фикрга келди ва ҳар бир буюмни қаерда туриши лозим бўлса, ўша ерда боғлаб қўйишга аҳд қилди. У қайчини узун ип билан каравотининг бош томонига, перо қутичасию пресс-папьеи столнинг оёғига боғлаб

қўйди, сиёҳдонни эса столнинг одатда қофоз қўядиган сридан чап томонига ёпишириди. Аммо натижа кутганда-гидек бўлмади, чунки бирор нарса тика бошлаганидан уч-тўрт соат кейин гўёки ажиналар ипни қисқартириб қўярди. Пресс-папье боғланган ип ҳам ўз-ўзидан қисқарди, нафақат ип, балки Фернанданинг қўли билан ҳам худди шундай воеа содир бўларди: хат ёза бошлаганидан сўнг хиёл вакт ўтмай, қўли сиёҳдонга етмай қоларди. Бу кўнгилсизликларни на Брюсселдаги Амаранта Урсула, на Римдаги Хосе Аркадио билишарди. У фарзандларига баҳтли экани ҳақида ёзарди. Бетиним равища хат ёзип туфайли Фернанда вақтни ҳис қилишни йўқотди, бу ҳол айниқса, Санта София де ла Пъедад кетганидан кейин яққол сезилди. У кунлар, ойлар ва йиллар ҳисобини болаларининг уйга қайтар вақтига чамалаб олиб бораради. Аммо ўғли билан қизи уйга келиш муддатлари ни ҳар гал орқага суравергандари натижасида кунлар коришиб, худди эгизаклардек бир-бирига ўхшаб кетди ва уларнинг қандай ўтаётганлиги билинмасди. Муддатларнинг кечиктирилиши Фернанданинг fazabini қайнатмас, аксинча чуқур қоникиш ҳиссини уйғотарди. Бир неча йил бутун назр қабул қилиш арафасида турганини етказган Хосе Аркадио негадир яна илохиятнинг олий курсини битириш ва дипломатияни ўрганишга умид боғлаётганини маълум қилганида, Фернанда ундан асло хафа бўлмади, чунки у авлиё Пётрнинг ҳузурига элтувчи нарвоннинг баланд ва тик эканини тушунарди-да. Бошқалар эшитганида заррачаям эътибор бермайдиган оддий вое-алар, масалан, ўғлининг папани ўз кўзи билан кўргани ҳақидаги хабар ҳам уни ҳаяжонга соларди. Ҳатто қизнинг отаси тасаввур қилмаган имтиёзга эга бўлгани — ўзининг катта қобилияти туфайли Брюсселдаги ўқиш муддатини белгиланганидан анчага чўзиш ҳукукини қўлга қиритгани ҳам уни роса севинтириди.

Аурелиано Санта София де ла Пъедад санскрит тили дарслигини олиб келганидан роса уч йил ўтганда қўлёзмаларнинг биринчи варагини таржима қилишга улгурди, холос. У жуда катта иш қилди, лекин хозирча бу илк қадам — испанча таржимаси хеч нарсани англатмайдиган жумбокли бир шеър эди. Аурелиано бу жумбокни очадиган калит қаердалигини билмасди, аммо дафъатан

Мелькиадеснинг католониялик олимнинг дўконида кўлёзма мазмунига доир китоблар бор, деб айтганини эслади. Фернандадан рухсат олиб, ана шу китобни қидирмоқчи бўлди. Аурелиано ахлат уюмлари жуда тез кўпаяётган хонада ўтирас экан, бўлажак сухбатга тайёрланар, мурожаатнинг ишонтирасли шаклларини қидирар, гапни нимадан бошлини ўйларди, аммо печкадан овқатини олаётган Фернанда билан ошхонада бақамти келганида (у билан учрашишга бошқа ҳеч бир имконияти йўқ эди), бояги пишишиб кўйган жумлалари ёдидан кўтарилиб, овози чиқмай коларди. Фернандани умрида илк бор кузатаркан, унинг ётоқхонадаги қадамларини қулоғини динг қилиб тингларди. Аёл почтачидан болалари йўллаган мактубни олгани ва ўзи ёзган мактубни бергани эшик томон бораётиб, перонинг ярим кечагача қофоз бўйлаб жазавали қитирлашини, сўнгра чирокнинг «чирқ» этиб ўчирилгани ю шивирлаб ўқилган дуони эшитарди. Аурелиано ана шундан кейин келаси кун кутилган натижা беради, деган хаёлда уйқуга чўмарди. У аёлдан китобни қидириш учун рухсат олишига шу қадар ишонарди. Бир куни эрталаб узун, елкасига тушган сочини, соқолини олди, тор шиму кимдандир мерос қолган қотирма ёқали кўйлагини кийиб, ошхонага борди ва овқатга келадиган Фернандани орзиқиб кута бошлади. Фернанда оқ сувсар терисидан тикилган сарфайиб кетган мантия, бошида тилла суви юритилган картон тож кийган фоят гўзал кампир киёфасида кириб келди. Унинг кўзлари толиқсан, гўёки тун бўйи йифлаб чиқкандай эди. Фернанда Аурелиано Иккинчининг чамадонидан маликаларнинг куя еган либосини топганидан бери уни тез-тез кийиб кўрарди. Ўзининг шохона соҳти-сумбатидан завқланиб, кўзгу олдида айланганини кўрган одам, Фернанда ақлдан озибди, дерди, лекин у соппа-соғ эди. Малика либоси шунчаки хотиротни қамчиловчи восита эди, холос. У ўзини кекса, яроқсиз, ҳаётнинг энг яхши онларидан бебахра хис қиласиди, илгари энг қора деб юрган кунларини қўмсади — шамол галерея бўйлаб таратган жамбил ҳиди коронфиликда атиргуллардан ва ҳатто ҳайвондан қўпол келгинидар устидан кўтарилаётган тутунининг қанчалар етишмаётганини энди тушуниди. Унинг кундалик турмушнинг энг оғир зарбаларига чидаб кел-

ган юраги-қотирилган бир сиқим қум, хотиротнинг илк хамласидаёқ сочилиб кетди. Фамдан баҳт қидиришга бўлган эҳтиёж Фернандани тобора ўзининг тубан исканжасига олар ва охири унинг иллатига айланиб қолганди. Ёлғизлик азобини татиб кўргач, у қайтадан одам бўлди. Аммо ўша куни эрталаб ошхонада бир чашка кофе узаттаётган қоқсуяқ, рангпар кўзлари ғалати чақнаётган ўсмирни кўрганида, ўзига ўзи қулгили туюлиб кетди. Фернанда нафакат Аурелианонинг илтимосини рад этди, балки уйнинг калитларини бандаж сақладиган яширин чўнтағига солиб кўйди. Бу эҳтиёткорлик ортиқча эди. Аурелиано истаса уйдан билдирмай чиқиб кетиб, яна билдирмай қайтиб келиши мумкин эди. Аммо атрофини қамраган оламга ишончсизлик, неча йилдирки давом этаётган таркидуనёчилик ва итоаткорлик одати йигитнинг қалбидагиси ёсиён уругини тамом бўғиб ташлаган эди. У хужрасига қайтиб, яна қўллэзмаларни ўрганишга муккасидан кетди. Бир куни эрталаб одатдагидек печка ёқиши учун ошхонага чиқди ва Фернандага аталган овқат совиб қолганини кўрди, унга ҳеч ким қўлиниям теккизмаган эди. Шунда у ётоқхонага кириб, Фернанданинг каравотда оқ сувсар мантия ёпиниб ётганини кўрди. Фернанда ўлимидан сўнг ҳар қачонгидан ҳам чиройлироқ бўлиб кетгандай эди. Орадан тўрт ой ўтгач, Макондога келган Хосе Аркадио ҳам онасини худди ана шу холатда кўрди.

Хосе Аркадио онасига қуйиб қўйгандек ўхшар эди. У қора костюм, қотирма ёқали қўйлак кияр, бўйнига галстук ўрнига ингичка шойи лента боғлаб юради. Хосе Аркадионинг нигоҳида ҳайрат ифодаси қотиб қолгандек тумолар, юзи рангпарроқ эди. Ўртасидан тўғри ва нозик фарқ очилган қоп-кора, ялтироқ ва силлиқ сочи авлиёларнинг ясама сочига ўхшарди. Унинг дўндиқ, томир қоплаган қўллари меҳнат кўрмаган эди. Эшик очгани чиқиб, рўпарасида турган одам олис йўл босиб келганини пайқади. Хосе Аркадиодан ҳали-ҳанузгача сўкир Урсула осонроқ топиб олиш учун болалигига бошига пуркаган гул сувининг ҳиди анқиб турарди. Орадан шунча йиллар ўтса-да, Хосе Аркадио ҳеч ўзгармаган, бевақт қариган ёш болага ўхшарди. У жасад чиримаслиги учун Аурелиано роса тўрт ойдан бўён Мелькиадеснинг рецепти бўйича симоб қайнаётган хонага кириб борди. Хосе

Аркадио жиянидан хеч нарча сўрамади, ўлик Фернанданинг пешонасидан ўпди, юбкасининг чўнтағидан ҳали ишлатилмаган учта бандаж ва кийим шкафининг калитини олди. Унинг қатъий ва кескин ҳаракатлари ғамнок кўринишига хеч мос тушмасди. Шкафдан оиласвий герб тасвири туширилган қутичани олиб, Фернанданинг хатини чиқарди. Мархума онаси хатга юрагидаги барча дардларини тўкиб-сочган, тириклигида ўғлидан яшириб келган гапларини ҳам батафсил ёзган эди. Хосе Аркадио мактубни тик турганча, катта қизиқиш билан ўқиди, аммо заррача ҳам ҳаяжонга тушмади, учинчи бетта етганида тўхтади ва худди энди кўраётгандай жияни Аурелианога диккат билан тикилди.

— Шундай қилиб, — деди у кескин товушда. — Сен ўша қариндошваччамизмисан?

— Мен Аурелиано Буэндиаман.

— Бор, хонангга кир, — деди Хосе Аркадио.

Аурелиано хонасига борди ва у ердан хатто Фернанданинг ғарифона дафи маросимини кўришга ҳам чиқмади. У баъзида ошхонанинг ним очиқ эшигидан Хосе Аркадионинг оғир-оғир нафас олиб, уй бўйлаб юришини кўриб колар, ярим кечалари эса нураб бораётган ётоқхоналардан келаётган қадам товушларини эшитарди. Хосе Аркадио уни сухбатига муносиб кўрмагани учунгина эмас, балки ўзининг ҳам унга бирор оғиз гапиришга истаги йўқлиги ва қўллэзмадан бош кўтаришга имкони бўлмагани сабабли, Аурелиано унинг товушини бир неча ойдан бери эшифтмаган эди. Фернанданинг ўлимидан сўнг, у охирги тилла балиқчани олди-да, ўзига зарур китобни харид қилиш учун каталониялик олимнинг китоб дўжонига югорди. Балки тузукроқ хотираси бўлмаганлиги ва кўрганларини таққослай олмаслиги боис йўлида учраган воқеалар унда хеч қандай қизиқиш уйғотмади: бўм-бўш кўчалар, хувиллаб қолган уйлар, уларни кувона-кувона кўриши учун хатто жонини фидо қилишга рози бўлган куни хаёлида қандай тасаввур қилган бўлса, худди ўшандай эди. Фернандадан ололмаган руҳсатномага мусассар бўлган Аурелиано уйдан бир марта ва ягона мақсад учун ҳамда қисқа муддатга чиқишига аҳд килди, шунинг учун ҳам уйидан то илгари тушларни таъбирловчи тор кўчагача бўлган ўн бир квартални босиб ўтгунча, хеч қаерда

тўхтамади ва китоблар билан тўлиб тошган, қоронғу, ҳатто зўрга бурилиш мумкин бўлган хонага киаркан, юраги ҳаприқиб кетди. Бу ер китоб дўконидан кўра термитлар ихтиёрига ташлаб қўйилган, ис босган токчаларда, нафақат токчаларда, балки полда, токчалар орасидаги тор йўлкаларда бетартиб қалашиб ётган қадимий китобларнинг биродарлик қабристонига кўпроқ ўхшаб кетарди. Узун, устидаги китобларнинг оғирлигидан хиёл эгилган узун стол ёнида ўтирган дўкон эгаси дафтардан юлиб олган варакларга бинафшаранг ажи-бужи ҳарфларда на боши ва на охири бор ёзувларни битарди. Унинг тўтиқуш кокилига ўхшаш кумушранг соchlari пешонасига хиёл тушиб турарди. Чақноқ ва қисик кўк кўзларида дунёдаги ҳамма китобларни ўқиб чикқан одамнинг беозор меҳри товланиб турарди. Дўкондор жиққа терга ботиб, биттагина иштонада ўтиради. У Аурелиано кириб келганида, ҳатто қайрилиб хам қарамади. Йигит бетартиб қалашиб ётган китоблар орасидан ўзига керакли бештасини осонгина қидириб топди, чунки улар Мелькиадес айтган жойда ётарди. У бир сўз демасдан, танланган китобларию олтин балиқчани дўкондорга узатди, олим уларни вараклаб чиқди-да, кўзларини юмди. «Ақлдан озибсан», пичирлади у каталон тилида, сўнг Аурелианога китоблар ва балиқчани қайтариб берди.

— Олавер, — деди у испанчалаб. — Менимча, бу китобларни охирги марта ўқиган одам Исаак Кўр эди. Нима қилаётганингни яхшилаб ўйласанг бўларди.

Хосе Аркадио Меменинг ётоқхонасини ремонт қилдирib бахмал пардалар ва филофларни ямаб, тозалашни буюрди. Бассейн ва деворлари аллақандай кора ва дағал губор билан қопланган ҳаммомни тартибга келтира бошлиди. У ўз мулкини ётоқхона ва ҳаммом билан чеклади, уларни турли арзимас буюмлар: яғири чикқан экзотик безаклар, арzon атири ва қалбаки жавоҳирлар билан тўлдириди. Бошқа хоналарда эса унинг диққатини болалар хонасининг меҳроби устидаги авлиёларнинг ҳайкаллари жалб этди. Ҳайкаллар унга негадир ёқмади ва Хосе Аркадио уларни меҳробдан тушириб ҳовлига олиб чиқди-да, гулханда куйдириб юборди. Одатда у ҳар куни кундузи соат ўн иккida уйғонарди. Тургач эски, аждахолар тасвири туширилган зардўзи халат, зардўзи шин-

пак кийиб, ҳаммомга борар ва у ерда ўзининг тантанавор сокинлиги билан Гўзал Ремедиос амал қилган урфодатга ўхшаб кетувчи маросимни бажаришга киришарди. Бассейнга тушишдан олдин сувга уч шишадаги хушбўй тузларни сепарди. У Гўзал Ремедиос сингари қовоқقا сув солиб ювимасди. Муаттар сувга тушиб, унинг тиниқлигидан завқланиб, Амарантани эслаб, икки соат чалқанча ётарди. Хосе Аркадио уйга келганидан бир неча кун ўтгач, яккаю ягона байрам костюмини ечиб, бир вақтлар Пьетро Креспи киядиган шимга ўхшаган тор шим, кўкрагига исм-фамилиясини бош ҳарфлари ёзилган шойи кўйлак кийиб олди. У кийимларини бассейнда хафтасига икки марта ювар, кир қуригунича халатда юрарди, чунки кийгани бошқа ҳеч нарсаси йўқ эди. Иссик сал босилгач, кўчага чиқар, сўнг яна Амаранта тўғрисида ўй сурганча, оғир-оғир нафас олиб, хоналар бўйлаб айлангани ярим кечада қайтиб келарди. У фақат икки нарса — Амаранта ва авлиёларнинг тунги чироқнинг милтиллашида даҳшатли бўлиб кўринадиган кўзларини хотирасида сақлаб қолганди. Юракда чукур хиссиёт уйғотувчи сокин август оқшомлари Амаранта унинг хаёлида тез-тез намоён бўларди, у жимжимадор юбкаси ва таркидунёликнинг фуссаси билан безатилган қора билакбандида мармар ҳовуздан кўтарилади. Амарантанинг сиймосини урушининг конли ботқоғига чўқтириб юборишга уринган Аурелиано Хоседан фарқли ўлароқ, онасини ўзининг диний лаёқати ҳақидаги афсоналар билан лакиллатиб юрган Хосе Аркадио Амарантанинг сиймосини қалб тўрида ғоят эъзозлар эди. Римга келганидан бир оз фурсатдан сўнг Хосе Аркадио семинарияни ташлаб кетди, аммо Фернанданинг уйдирма хатларида таъкидланган афсонавий меросдан маҳрум бўлмаслик учун, ўзининг илохиёт ва черков ақидаларини изчиллик билан ўрганаётгани ҳақида онасига ёлғон ахборот бераверди. Бу мулк уни қашшоқликдан, Трастевердаги уйларнинг бирида икки дўсти билан оч-юпун яшаётган ифлос чордоқдан халос этиши керак эди. Фернанда ўлими яқинлигини ҳис этиб ёзган охирги хатини олиб, ясама зийнатларини чамадонга жойлади, муҳожирлар күшхонага тикилган подадек қалашиб ётган, совуқ макарону қуритилган пишлокни чайнамай ютишадиган кеманинг трюмидаги

океани кесиб ўтди. Ҳали Фернанданинг мусибатлар рўйхатидангина иборат васиятномасини ўқимай турибок, тузоқقا тушганини ва энди баҳорнинг олмос ёғдусини қайта кўрмаслигини, унинг кўхналик билан йўғрилган ҳавосидан қайта нафас ололмаслигини англади. Кўксовнинг силлани қуритадиган даражада зўрайиши туфайли рўй берадиган уйқусизлик соатларидан қачонлардир кекса Урсуланинг қилиқлари унда дунё олдида мудом қўркув уйғотадиган зим-зиё уй бўйлаб дайдиркан, ўз баҳтсизлигининг чуқурлигини қайта-қайта ўлчарди.

Хосе Аркадиони йўқотиб қўйишдан қўрқан Урсула болалигидан уни ётоқхона бурчагида миқ этмай ўтиришга ўргатган эди. Урсуланинг таъкидлашича, кеч тушиши билан пайдо бўлиб, бутун уй бўйлаб санқийдиган ўликлар факат ўша бурчакка яқин йўламасди. «Агар сен бирорта бемаъни иш қилсанг, — деб пўписа қиласди унга Урсула, — азиз-алиёлар менга шу заҳотиёқ айтиб беришади». Хосе Аркадио болалигига бурчакдаги курсида қимир этмай, айғоқчи авлиёларнинг совуқ нигоҳидан терга тушиб, уйқу вақтигача қўрқа-писа ўтириб чиқарди. Ушбу кўшимча азобга ҳеч бир ҳожат йўқ, чунки Хосе Аркадио шусиз ҳам атрофини қуршаган ҳамма нарсадан: одамлардан, воқеа-ходисалардан, қонни бузувчи кўча аёлларидан, чўчқа думли бола туғадиган хонаки аёллардан, бировларга ажал, бошқаларга бир умрлик виждан азоби келтирувчи уришқоқ хўрзлардан, биринчи мулокотдаёқ кишини йигирма йиллик урушга йўлиқтирадиган куролдан, охир оқибатда умидларни пучга чиқарувчи ва жиннилиқ билан яқунланувчи енгилтак юмушлардан ва умуман, худо яхшилик учун яратгану, аммо шайтон йўлдан оздирган барча нарсалардан қўрқишига шай эди. Тунлари мудхиш тушлар азобида қийналиб чиқар, эрталаб эса деразадан тушаётган қуёш нурларию уни бассейнда чўмилтирадиган Амарантанинг меҳрибон қўллари қалбига нажоту умид ато этарди. Күёшда чараклаб турган боғда Урсула ҳам бошқача бўлиб туюларди, кампир энди даҳшатли ҳикоялари билан чўчитмас, балки табассуми Рим папасиники каби ёқимтой бўлсин дея, майда қўмир билан боланинг тишини ювар, Римга ер юзининг турли бурчакларидан зиёратга келганлар папа ўз қўлини нақадар озода тутишини қўриб таажжублансин дея, тирноқ-

ларини олар, чевараси ҳам пападай хушбўй бўлсин дея, унинг бошига гул сувини пуркарди.

Папанинг Костельгандельфс қасри ҳовлисига қараган балконда туриб, зиёратга келган оломон ҳузурида етти тилда нутқ сўзлаганини қўрган Хосе Аркадио, бош руҳоний қўлларининг сутга чайилгандай оқлигини, ёзги кийимининг фоят орасталигини ва ундан тараалаётган муаттар атирнинг хидини пайқади, холос.

Хосе Аркадионинг уйға қайтиб, бир йил ичида қумуш шамдонларни ва герблар билан безатилган тилла тувакни (очигини айтганда тувакнинг фақат гербларигина олтиндан эди) сотиб бўлди. Энди унинг бирдан бир машгулоти — уйга шаҳар болаларини тўплаб, уларга тўла эрк беришдан иборат эди. У сиеста пайтида уларга боғдаги арқондан сакрашларига, галереяда қўшиқ айтишларига, юмшоқ мебелларнинг устида умбалоқ ошиб ўйнашларига рухсат берар, ўзи эса болаларга яхши одатларни ўргатганча, у гурухдан бунисига ўтарди. Бу вақтда у тор панталонию шёйи қўйлагини ташлаб, арабларнинг дўконидан олган оддий костюмда юрар, аммо ҳалиям қарашлари ҳоррин ва папага хос одатларини ташламаганди.

Болалар, худди Меменинг мактабдош дугоналари сингари, уйни тезда ўзлариники қилиб олишди. Уй интизомсиз мактаб-интернатта ўҳшаб қолди: кечаси аллама-ҳалгача болаларнинг чуғур-чуғур сухбати, қўшифи ва ер депсиниб раксга тушаётгани эшитиларди. Олдинига Аурелиано бунга эътибор бермади, лекин болалар тез орада Мелькиодеснинг хонасини ҳам ишғол этишди. Бир куни эрталаб хона эшигидан мўралаган икки бола стол ёнида қўллэзма ўқиётган ирkit, соchlari тўзиган одамни қўриб чўчиб тушишди. Болалар ичкарига киришга журъат қилишолмади, аммо ўша кундан бошлаб хонадаги ғалати кимсага қизиқиб қолишди. Улар хонага форточкадан ифлос нарсаларни отишарди. Бир гал ҳатто деразаю эшикларни михлаб ташлашди. Аурелиано нақ яrim кун қамалиб қолди. Қилиқлари жазосиз қолавергач, болалар баттар хаддан ошдилар. Аурелиано ошхонага чиққанида тўрт нафар бола, қўллэзмаларни йўқотиш учун Мелькиадеснинг хонасига кирди. Аммо улар сарғайиб кетган қозозларга қўл тегизган заҳоти, аллақандай куч уларни тепага кўтарди ва Аурелиано қайтиб келиб, қўллэзмаларга

әгалик қилмагуича хавода муаллақ ушлаб турди. Шуншу, болалар уни қайтиб безовта қилишмади.

Гарчанд, ўсмирилик ёшига етишса-да, ҳалигача калта иштончаларини ташламаган тўрт нафар бола эрталаб ҳаммадан олдин келишиб, Хосе Аркадионинг соқолини олишар, баданини уқалашар, кўл ва оёқларининг тирноқларини эговлаб, бошига гул сувини пуркашарди. Улардан бири — сочи малла ва жингалак, қуёнкўз бола одатда тунагани қоларди. Бола устозига шу қадар боғланиб қолган эдики, Хосе Аркадио астмадан азобланиб, кечалари қоронги хоналар бўйлаб бедор кезганида ҳам унинг ёнидан жилмасди. Бир куни ярим тунда улар Урсуланинг ётоғидаги цемент полнинг ёриғидан тараалаётган сарғини ёғдуни пайқаб қолишиди. Гўёки пастдан еrostи қуёш нур сочаётгандек туюларди. Улар Урсуланинг қаравоти остидаги плиталарни кўтаришди: Аурелиано Иккинчи ўжарлик билан узоқ вақт қидирган хазина полтагида эди. Бу ерда оғзи мис симлар билан боғланган учта брезент қоп ётар, уларнинг ичидаги коронфиликда чўғдек шуъла сочаётган етти минг икки юзу ўн тўртта асл тилла танга бор эди.

Хазина топилиши қоронгулик қаърида ялт этиб чақкан чақмокқа ўхшарди. Аммо Хосе Аркадио оч-юпун пайтларида қалбида олиб юрган орзусини амалга ошириш — оёғи остидан чиқиб қолган хазинани Римга олиб кетиш ўрнига, уйни декадентлик жаннатига айлантирид. Ётоқхонадаги баҳмал пардалар ва балдахин янгиланди, ҳаммомдаги полга плита тўшалди, деворларга кошинлар қопланди. Ошхонадаги буфет ширин-шакар мевалар, дудланган колбаса ва маринад билан тўлдирилди, доимо ёпиқ турадиган омборхона эшиги очилиб, у бехисоб вино ва ликёрларни ўз бағрига олди, ичимликлар устига Хосе Аркадионинг номи ёзилган қутиларга келарди. Бир куни у ўзига яқин тўрт нафар ўсмир билан тонгача базм қилди. Эрталаб соат олтида ётоқхонадан қипяланғоч ҳолда чиқишиди ва бассейн сувини чиқариб юбориб, шампань виноси билан тўлдиришди. Болалар яқдиллик билан сувга сакрашди. Хосе Аркадио улардан сан нарирокда чалқанча тушиб ётарди. У ўз фикрларига фарқ бўлиб, кўзлари очиқ, Амарантани хотирлар эди. Болалар тезда толикишиди ва тўртови ҳам ётоқхонага кириб, баҳмал

пардаларни юлиб олиб артинишиди, сўнгра роса тўполон қилиб, қимматбаҳо кўзгуларни синдиришиди, кейин каравотга чикиб, балдахинни узиб ерга улоқтиришиди. Хосе Аркадио ичкарига кириб, кўз олдидা намоён бўлган бу нохуш манзарадан эмас, балки бемаъни айш-ишрат туфайли шу қадар тубанликка тушгани учун ўзидан нафрлатланиб кетди, кўзлари газабга тўлди, у сандик тубида ҳирқа ва темир-терсаклар орасида ётган даррани қўлига олди-да, жинниларча бақириб, болаларни савалай бошлиди. Хосе Аркадио собиқ дўстларини шу қадар газаб билан урадники, ҳатто ўлаксахўр чиябўрилар тўдасига ҳам ҳеч қачон бунчалар шафқатсизлик қилмаган бўларди. Нихоят, у хонада ёлғиз қолди. Фоят толиқди, астма тағин хуруж қилиб, уч кун сурункасига азоб берди. Нихоят, оғриқ сал пасайгач, Хосе Аркадио худди ўлаётган одамга ўхшаб қолди. Астма хуружининг учинчи кечаси, азобга чидаёлмай, Аурелианонинг хонасига кирди ва ундан дорихонага бориб келишини илтимос қилди. Аурелиано умрида иккинчи бор кўчага чиқди. У атиги икки кўча нарига ўтганидан сўнг, чанг босган пештахтасига чинни идишчалар териб кўйилган кичкина дорихонани кўрди. Нил дарёси илони каби силлиқ бир қиз унга Хосе Аркадио номини бир парча қофозга ёзиб берган дорини узатди. Осма чироқларнинг сарғиш нури фирашира ёритган кимсасиз кўчалар Аурелианода заррача қизиқиш уйғотмади, энтикиб-энтикиб, оёқларини зўрға босиб юрарди. Туну кун бир жойда босиб ўтираверганидан аъзолари пахтадай бўлиб бўшаб қолган эди. Қайтиб келганида, Хосе Аркадио уни қочиб кетган, деб гумонсираб ўтирган экан. Лекин Аурелиано ёруғ дунёга шу қадар лоқайд әдикӣ, бир неча кундан сўнг Хосе Аркадио холаган пайтида кўчага чиқишга ижозат берганида:

— Менинг кўчалик ишим йўқ, — деб жавоб қилди.

Аурелиано хонасидан умуман чиқмас, ҳали ёзувларнинг маъносига тиши ўтмаса-да, қўлёзмалар тилсимини очишга уринарди. Хосе Аркадио унга дудланган чўчқа гўшти, шакар қиёмига ботирилган, оғизда баҳор таъмини қолдирувчи гуллар келтириб туарди. Ҳатто икки марта бир қадаҳдан асл вино ҳам олиб келди. Хосе Аркадио қўлёзмаларга мутлақо эътибор бермас, уларни шунчаки эрмак деб тушунарди. Аммо энди зоҳид қарин-

дошига жуда қизиқиб қолган эди. Маълум бўлишича, Аурелиано инглизчани ҳам биларкан. У қўлёзмалардан бош кўтарган қисқа танаффус пайтларида олти томли инглизча энциклопедияни бошидан адогигача, худди қизиқарли роман сингари ўқиб чиқкан эди. У Рим тўғрисида худди Римда анча яшаган одамдек ҳикоя қиласарди. Аввалига Аурелианонинг ҳикояларини энциклопедиядан олинган маълумотларга йўйган Хосе Аркадио бора-бора, Аурелианонинг энциклопедияда йўқ нарсаларни, масалан, молларнинг баҳоси ҳақида ҳам чукур маълумотга эга эканлиги аён бўлди. Буларни қаердан ўрганиб олганлиги ҳақидаги саволларга у доимо «ҳамма нарсани билиб олиш мумкин» дея жавоб қайтарди. Ўз навбатида, Аурелиано илгари факат узоқдан, хоналар бўйлаб кезаётганида кўрадиган Хосе Аркадиони яқинроқ таниганидан сўнг, у ҳақида пайдо бўлган олдинги тасаввури бутунлай бошқача эканидан таажжубланди.

Хосе Аркадио ҳам қулишга қодир экан, баъзида хонадоннинг илгариги шуқухини эслаб қайфураркан, Мелькиадеснинг хонаси хароб бўлтанидан дили озор чекаркан, энди Хосе Аркадио Аурелианога бемалол мурожаат қиладиган, айрим турмуш икир-чикирларини ҳал қилишда унинг ёрдамига суюнадиган бўлди. Аурелианога галереяга чиқиб ўқишга, Амаранта Урсуладан келадиган хатларни олишга ва ҳатто ҳаммодан фойдаланишга руҳсат берилди.

Иссик тонгларнинг бирида уларни эшикнинг безовта тақиллаши уйғотиб юборди. Остонада қандайдир нотаниши чол туради. Унинг йирик-йирик яшил кўзлари хушбичим юзини ёритиб ўтгандай эди. Увадаси чиқкан кийими, яマルган ботинкаси, елкасидаги эски қопидан дарбадар гадойга ўхшаса-да, келгинди ўзини ғарип ахволига зид бир викор билан тутарди. У полковник Аурелиано Буэндианинг ўн етти ўғлидан яккаю ягона тирик қолгани Ошиқ Аурелиано эди. У таъқибу қочоқликдан безор бўлиб, озгина бўлса-да, ором ахтариб келган эди. Чол ўзининг исмини айтди, уйқусиз тунларимда энг сўнгги макон бўлиб туюлган шу азиз маскандан паноҳ беринглар, деб илтижо қилди. Аммо Хосе Аркадио билан Аурелиано уни мутлақо танимас эдилар, шу боис, чолни анчайин дайди деб ўйлаб, кўчага ҳайдаб чиқаришди. Ва, иккенинг эшик ёнида турган-

ча, хали Хосе Аркадио туфилмасидан олдин бошланган фожианинг якунини қўришди: кўчанинг нариги юзидаги бодом дарахтлари остида полициянинг икки агенти пайдо бўлди. Улар Ошиқ Аурелианони искович итлардек неча йиллардан бери пойлаб юришарди, иккита ўқ узилди ва Ошиқ Аурелиано юзтубан ағдарилди — ўқлар пешонаси-даги хочга бехато теккан эди.

Хосе Аркадио болаларни уйдан ҳайдаб юборган кундан бошлаб, ҳар куни трансатлантиқ кемани кутарди, у ўша кемада рождество байрамигача Неаполга сузиб кетиши керак эди. Ниятини Аурелианога ҳам айтди ва ҳатто, сенга кунинг ўтиб туриши учун яроқли бирор тижорат иши очарман, дея ваъда қилди. Чунки Фернанданинг ўлимидан сўнг Петра Котес озиқ-овқат солинган сават юбормай қўйган эди. Лекин Хосе Аркадиога орзу-лари ижобатини кўрмоқ насиб этмаган экан. Сентябрь тонгларидан бирида у Аурелиано билан ошхонада кофе ичиб бўлди, сўнг бассейнга бориб чўмилаётганида, ўша ўзи дарралаб ҳайдаб юборган тўрт ўсмир томдан пастга сакраб тушди. Улар бассейнга кийим-пийимлари билан тушиб, Хосе Аркадионинг сочидан ушлашди, то сув сат-хидаги ҳаво пуфакчалари йўқолиб, папа тахти вориси-нинг оппоқ танаси хушбўй сув тубига чўкиб кетмагунча бошини сувга тиқиб туришди. Сўнг улар марҳум ва ўзларидан бошқа ҳеч кимса билмайдиган хилватгоҳдан уч қоп тиллани олиб кетишли. Операция ҳарбийларча тезлик, ўюшқоқлик ва ёзувлик билан ўтказилди.

Хонасида биқиниб ўтирган Аурелиано ҳеч нарсани сезмади. Кечқурун ошхонага келганида Хосе Аркадиони эслади, уни бутун уй бўйлаб қидирди ва нихоят, ҳам-момдан топди. Тани мешдай шишиб кетган Хосе Арка-дио ҳамон Амаранта ҳақида ўйлаганча, муаттар сув сат-хида калқирди. Аурелиано шундагина унинг севиб қол-ганини тушунди.

* * *

Амаранта Урсула декабрь ойининг бошларида келди. Қўлидаги шойи тизгиннинг бир учи ортидан эр-гашган эрининг бўйнига боғланган эди. У ҳеч кимни огоҳлантиrmай, тўсатдан пайдо бўлди. Аёл оқ кўйлак кийган, бўйнидаги марварид шодаси тиззасига тушар,

бармоқларидаги зумрад ва топаз кўэли узуклари кўзни қамаштирар, думалоқ шаклда кесилган силлик соchlари қалдирғочнинг қайрилган қаноти каби ёноқларига тушиб турарди.

Ярим йилча илгари никоҳдан ўтган фламандиялик хушқомат эри денгизчиларга ўхшаб кетарди. Амаранта Урсула меҳмонхона остонасидан ҳатлаши билан, узок ҳаяллаб қолганини, уйлари ўзи ўйлагандан ҳам баттар фариблишганини англади.

— Худойим-эй! — деб хитоб қилди у, ғамдан кўра шодлик устунроқ бир оҳангда. — Бу уйда аёл йўклиги шундоқ билиниб турибди!

Унинг юклари галереяга сифмади. Ўзи Брюсселга олиб кетган Фернанданинг эски сандигидан ташқари, икки шкаф кийим-кечак, тўртта чамадон, бир қоп соябон, шляпа солинадиган саккизта қути, эллик саъва солинган улкан қафас, маҳсус филофга солинган йиғма велосипед олиб келган эди. Оғир йўл босиб келганига қарамай, бир сония ҳам дам олмади. Эрининг дағал коржомасини кийиб, уйни йиғишири бошлади. Галерияни ишғол этган сариқ чумолиларни хайдади, атиргулларни сув қўйиб тирилтириди, бегона ўтларни таг-томири билан юлиб ташлади, гулдонларга қиркқулоқ, жамбил ва бегония қўчатлари ўтказди. Амаранта Урсула пол ёриқларини ямашда, дераза ромларию эшикларни жойига ўрнатишда, мебелни тузатишда, ички ва ташки деворларни оклашда, бир тўда дурадгор, чилангар ва фишт терувчиларга бошчилик қилди. Уч ой деганда у яна аввалги ҳолига қайтди. Хонадонда пианола давридаги каби ёшлик сурури ва шўх шодонлик ҳукм суро бошлади. Бу деворлар ҳар қандай вазиятда ҳам тушкунликка тушмайдиган ҳамда қўшик айтишга, рақс тушишга ва ахлатхонага эски буюмлару кўхна урф-одатларни ташлаб юборишга доимий шай турдиган Амаранта Урсладек одамни ҳеч қачон учратмаган. У дағн маросимларига тааллукли буюмларни, бурчакларда тўпланиб қолган барча кераксиз лаш-лушларни чиқариб ташлади. Урслага бўлган хурмати юзасидан биргина Ремедиоснинг портретини колдирди, холос. «Каранглар» — деб қилкирарди Амаранта Урсула ўзини кулгидан зўрға тийиб. — Ўн тўрт ёшли катта бувим! Қанчалар гўзал!»

Фишт терувчилардан бири уйнинг арвоҳларга тўлиб-тошганини ва уларни қочириб юборилининг ягона тўғри йўли уларнинг яшириб қўйилган хазиналарини қидириш эканини айта бошлаганида, Амаранта Урсула хохолаб кулди-да, эркакларнинг иримга ишонмаслигини айтди.

Амаранта Урсула шу қадар очиккўнгил, мустақил, замонавий аёл эдики, уни кўрган Аурелиано қўл-оёқларини яширгани жой тополмади. «Ух, сеними! — деб қичқирди Амаранта Урсула унга қучофини очаркан. — Қаранглар-а, менинг одамхўрим йигит бўлиб қолибдия!» Аурелиано оғиз очишга ҳам улгурмасидан Амаранта Урсула ўзи олиб келган кичкина патефонни қўйди-да, йигиттга змонавий рақс ўргата бошлиди. Кейин унга полковник Аурелиано Буэндиадан қолган ёф босган иштонини алмаштиришни талаб қилди, гулдор кўйлаклару бежириб ботинка совға қилди.

Урсулага ўхшаган жўшқин, кичик жуссали, тийиксиз Амаранта Урсула гўзаллик ва жозиба бобида Гўзал Ремедиосдан колишмасди. Унда энг янги кийимлар модаси қандай бўлишини олдиндан сезищдек ноёб бир қобилият бор эди. Уйларига почтадан келган ва сўнгти модалар журнали Амаранта Урсула ўзи ихтиро қилган ва Амарантанинг алмисоқдан қолган тикув машинасида тиккан кийимларининг моделлари айни замонавий эканлигини тасдиқларди. У Европада чиқадиган барча мода журналларига, санъат ва музикага тааллукли нашрларга обуна бўлганди, аммо уларни вараклаши биланоқ дунёдаги ҳамма нарса ўзи тасаввур этганидек бораётганини кўрарди. Шундай доно ва зукко аёлнинг чанг-тўзон босган жазирама иссиқдан фифони чекаётган бу ўлик шаҳарга қайтиб келганига, боз устига пули дунёнинг исталган қисмида ўйнаб-кулиб хаёт кечиришга бемалол етарли, уни ҳатто бўйнига тизгин солдириш даражасида севадиган эри билан бирга келганига хеч акл бовар қилмасди. Аммо бир-бирини кувлаб ўтаётган кунлар Амаранта Урсуланинг нияти бу ерда доимий қолиш эканини ошкор қиласди; унинг барча режалари узоқ муддатга мўлжалланган, ҳаракатлари эса кексайганида Макондодаги ҳаёти қулай ва ташвишсиз бўлишини таъминлашга бориб тақаларди. Саъва солинган қафас унинг қарори тасодифий

эмаслигини исботларди. Онасининг мактубларидан Макондода қушларга ўлат текканини билгач, Амаранта Урсула Канар оролларига борадиган теплоходни кутиш учун Европада бир неча ой ушланиб қолди ва ўша оролдан Макондо осмонини қушлар билан тўлдириш мақсадида йигирма беш жуфт саъва сотиб олди. Энди Амаранта Урсула бола очган жуфтларни қафасдан бўшатар экан, қушлар шу заҳотиёқ Макондони ташлаб кетишарди. Амаранта Урсула уй биринчи маротаба қайта қурилганида Урсуланинг буюртмаси асосида ясалган қафаслар билан ҳам қушларнинг дикқатини жалб этолмасди. Улар учун бодом шохларига увададан инлар ясаш ҳам, томларга дон сепиб қўйиш ҳам, товушлари қочоқларни ортга қайтариши мумкин деган ўй билан қафасдаги саъваларни сайрашга ўргатишлар ҳам ижобий натижа бермади. Озодликка чиққан қушлар шиддат билан осмонга кўтарилиб фақат бир мақсадда — Канар ороллари жаҳоннинг қайси томонида эканини аниқлаш учун шахар узра бир бора айланиб, сўнг кўздан фойиб бўлишарди.

Амаранта Урсуланинг қайтиб келганига бир йил тўлди. Бир йил ичida у на Макондо ахли билан дўстлашишга ва на бирор байрам уюштиришга муваффақ бўлди. Лекин у бу мудроқقا чўмган шаҳарни бари бир уйғотишга ишонар эди. Унинг эри Гастон, гарчи у ўша жазира маҷлиси чошгоҳ маҳали поезддан тушганидаёқ хотиннинг бу ерга қайтиб келишига ягона сабаб ватан соғинчи эканини тушунган бўлса-да, хотинининг майлларига монеълик килмасди. Амаранта Урсуланинг хаёлпастлиги адо бўлишига қаттиқ ишонгани боис, Гастон ҳатто велосипедини йиғишини ўйламасди. У кун бўйи фишт терувчилар девордан супуриб туширган ўргимчак инларини титиб, энг чиройли ўргимчак тухумларини қидирарди. Сўнг уларни тирноғи билан ёрат ва заррабин тутиб, тухум ичидан чиқаётган ўргимчакларни томоша қиласди. Кейинчалик у велосипедини йиғди-да, бўш вақтларини ҳашаротларни тутиб қуритишга бағишилади. Ҳашаротларни мураббодан бўшаган банкаларга жойлаб, Лъеде университетидаги кекса табиатшунос профессорларидан бирига жўнатарди. Гастон, гарчи севимли соҳаси авиация бўлса-да, анча илгари ана шу профессор раҳбарлигига энтиломология фани сирларини ўрганганди. У ҳар гал велосипед минишдан ол-

дин акробатларнинг трикосини, волинка¹ чалувчи музикачилар киядиган пайпок кияр, бошига маҳфий агентларнинг фуражкасини бостириб оларди. Пиёда сайрга чиққанида эса у хатто гард ҳам юқмаган каноп костюм, оқ ботинка, тепа қисми пастроқ похол шляпа кийиб, шой галстук боғлар ва қўлига янги ҳасса кўтариб оларди. Кўзларининг қорамтирилиги туфайли у денгизчига янада кўпроқ ўхшаб кетар, мўйлабчаси худди олмахоннинг мўйнасида сарфиш-малла эди. Гарчанд, у хотинидан камида ўн беш ёш катта бўлса-да, ёшларга хос одатлари, рафиқасининг кўнглини олишга доимий шайлиги айни фаркقا барҳам берарди. Бўйнига тизгин солинган, велосипед миниб юрадиган бу вазмин кишини кўрганлар Гастон ёш хотини билан унинг эҳтиросли истакларини ҳеч қачон қайтармасликка битим тузганини, эру хотин агар қалбларини севги хаяжони қамраса, ўз истакларини муҳаббат билан шуғулланишга ноқулай жойларда ҳам қондираверишини хаёлигаям келтирмасди. Улар танишувларининг илк кунлариданоқ шундай қилишарди, вақт ва фавқулоддаги ҳаётий шароитлар уларнинг эҳтиросини янада чукурлаштирас, янада бойитарди. Гастон нафакат битмас-туганмас тасаввури, севги бобида ҳам чукур билимга эга, балки ўзию қайлифининг ҳаётини хавф остида қолдириб бўлса-да, тарихда самолётни бинафшазорга қўндириган биринчи эркак ҳамдир. Улар бинафшалар қулф уриб очилган дала устида учиб боришаркан, Амаранта Урсула айни гулзор бағрида висол лаззатини тотмоқ истаги туғилган эди.

Улар тўйларидан уч йил илгари танишдилар: бир куни Гастон Амаранта Урсула ўқийдиган коллеж устида спортчилар бипланида² турли шакллар ясад учайтганида, томдаги байрок дастасига урилиб кетмаслик учун кескин бурилди. Парусина ва алюминидан ясалган самолёттинг думи симга илиниб, ҳавода муаллақ осилиб қолди. Ўша кундан бошлаб, Гастон тахтакачланган оёғига ҳам эътибор бермай, рохибалар пансионига ҳар шанбада Амаранта Урсулани сўроқлаб кирап ва уни спортчилар клубига олиб кетарди. Улар бир-бирларини севишларини илк бор

¹ Волинка — пуфлаб чалинувчи соз.

² Биплан — устма-уст канотли самолёт.

ҳавода, ердан беш юз метр баландликда билишди. Буюмларнинг шакли кичрайган сари уларнинг ўзаро туйғулари ўшанча равшанрок намоён бўларди. Қиз унга жаҳондаги энг гўзал ва энг тинч маскан — Макондо ҳақида сўзлар, ўша жойда, жамбил ҳиди уфурувчи улкан бир уйда яшасам, вафодор эрим бўлса, исмлари Аурелиано ёки Хосе Аркадио эмас, балки Родриго ва Говсало деган икки ўғлим, исми Ремедиос эмас, Виржиния деган қизим бўлса, деб орзу қилари. Амаранта Урсула соғийч туфайли янада азиз она шахри сиймосини ўжар бир хаяжон билан чизардикি, Гастон, агар у билан Макондога бормасам, менга тегиши қийин, деб ўйлади. У кейинчалик бўйнига тизгини солишларига рози бўлгани каби, Амаранта Урсуланинг навбатдаги талабига ҳам эътиroz билдирамди, чунки буларнинг хаммасини ўткинчи тантиқлик, деб хисоблар эди. Макондога қайтганларига икки йил тўлса-да, Амаранта Урсула ҳеч зерикмас, ўша биринчи кундагидек шод эди. Буни кўрган Гастон ташвишлана бошлади. У Макондодаги барча ҳашаротларни қуритиб бўлган, испан тилини маҳаллий шевада гапириш даражасида ўрганиб қолган, почта келтирган барча журналлардаги кроссвордларни ечиб бўлган эди. Иссиқ иқлим Гастоннинг қайтиб кетиш муддатини тезлаштира олмас, чунки табиат унинг жигарини гўёки колониялардаги ҳаёт учун яратгандек эди: жигари чошгоҳдан сўнгти жазира маисиқиам, сасиган сувгаям ҳеч қандай қаршиликсиз тоб берарди. Гастонга маҳаллий таомлар ҳам ёқиб қолганди, у ҳатто бир куни игуаналарнинг¹ саксон иккита тухумидан тайёрланган қуймоқни паккос туширганди. Амаранта Урсула учун эса поезд муз солинган қутичаларда балиқ ва устирицалар, тунука банкаларда консервацияланган гўшт ва мева келтиради, чунки у бошқа овқатларни ея олмасди. Гарчанд, ясан-тусан қилиб борадиган жойлари бўлмаса-да, эри унинг калта юбкаларини, сал қийшайтириб киядиган фетр шляпаларини, етти шодали марваридини муносиб баҳолай олмаса-да, Амаранта Урсула европача модада кийиниш ва модалар журналини олиб туришини канда қилмасди. Чамаси унинг сири шунда эдики, у ўзига ҳамиша бирор бир юмуш топарди ва ўзи вужудга келтирган турмуш муаммоларини

¹ И г у а н а — асосан тропик Америкасида яшовчи улкан калтакесак.

ўзи ҳал қиласарди. Йўл қўйган хатосини эртасига ёқ унинг ўзи, ниҳоятда тиришқоқлик билан шуғулланишдек бемаъни хислатни мерос қилиб олган, деб ўйларди. Амаранта Урсуладаги қувноқлик хислати булоқ сувидек қайнарди. Ҳар гал янги пластинкалар келганида у эрини меҳмонхонада олиб қолар, биргаликда ярим тунгача янги рақсларни ўрганарди. Рақсларни шарҳловчи изоҳ ва суратларни мактабдош дугоналари юбориб турарди. Рақс сабоқлари одатда висол лаззати билан якунланар, эру хотин тебранма курсида ўтириб ёки шундоқ яйдоқ полга ётиб ишларини битириб қўяқолар эдилар. Амаранта Урсуланинг тўла маънода баҳтли бўлмоғи учун фарзанд етишмасди, холос. Лекин эр-хотин дастлабки беш йилда бола қилмасликка келишиб олишган эди.

Гастон бўш соатларида овуниш мақсадида ҳар куни эрталаб Аурелиано билан сұхбатлашгани Мелькиадеснинг хонасига киради. У ўзи туғилиб ўсган юртнинг энг хилват гўшаларини эслашни ёқтиради. Аурелиано, гарчанд, у ерларда бирор марта бўлмаган эса-да, Гастоннинг ватани хақида гўё ўша жойда қўп йиллар яшаган одам каби батафсил сўзлашарди. Гастон ундан бир гап энциклопедияда йўқ-ку, қаердан билақолдинг, деб сўраганида Аурелиано мудом: «Ҳамма нарсани билиб олиш мумкин», дея жавоб берарди. Аурелиано санскритдан ташқари инглиз ва француз тилларини ҳам ўрганиб олди, ҳатто лотин ва юнон тиллари бўйича ҳам анча маълумотга эга бўлди. Энди у ҳар куни кечқурун уйдан чиқарди. Амаранта Урсулани унга бир ҳафталик ҳаражат учун пул бериб турарди. Мелькиадаснинг хонаси каталониялик олимнинг китоб дўкони филиалига ўхшаб борарди. Аурелиано ярим тунгача китоб ўқиб ўтиради. Аммо унинг фикр юритишини тинглаб кўрган Гастон, Аурелиано ўз билимини бойитиш учун эмас, балки ўзига маълум бўлган ҳақиқатларга далиллар ахтариш учун китоб ўқииди, деган хуносага келди. Йигитни дунёда ҳаммадан қўп кўллэзмалар қизиқтиради. Аурелиано уларга кўллэзмаларни ўрганишга эрталабки энг яхши соатларини бағишлиар эди. Гастон ҳам, Амаранта Урсула ҳам жон-жон деб уни ўзларининг оиласи давраларига қўшган бўларди, аммо Аурелиано мудом ўзини олиб қочарди. Унинг қиёфаси вақт ўтиши билан тобора қалинлаштаётган булатсимон

бир сир билан зирҳ эди. Гастоннинг у билан дўстлашишга бўлган уринишлари натижа бермади, кейин бошқа эрмак ахтара бошлади. Худди шунда унинг миясига авиапочта хизматини ташкил қилиш фикри келди.

Аслида бу фикр уччалик янги эмасди. Ҳали Амаранта Урсулага уйланмасдан олдин ҳам шу гаплар хаёлига келган, ўшанда йигит оиласи палма ёғи харид қиладиган Бельгия Конгосида авиапочта компаниси ташкил этишини режалаштириб юрарди. Лекин уйланиши ва хотини билан Макондога кетишга мажбур бўлгани учун режа фурсати анча кейинга сурилди. Аммо Амаранта Урсула шаҳарни ободонлаштириш жамияти тузишга киришганини кўриб, Макондода яна хийла вакт қолажагини тушунди ва Брюсселдаги шерикларига хат ёзиб юборди. Африкада авиапочта ташкил этди нимаю Кариб денгизи ҳавзасида авиапочта ташкил этди нима? Музокара олиб бориларкан, Гастон шағал қоплаган далада самолёт қўнадиган жой тайёрлади, шамол йўналишини ўрганди, учиш трассаларини аниқлади, у ўзининг жаноб Гербертнинг хатти-харакатига ўхшаб кетувчи фаолияти макондоликлар кўнглига хатарли бир шубҳа солаётганини сезмасди ҳам. Макондо аҳли Гастон банан кўчатлари ўтқазишини режалаштиряпти, аэроплан ҳақидаги гаплар билан бизни чалгитмоқчи, холос деб ўллашарди.

Гастон вилоят пойтахтига бир неча марта борди, пойтахтдаги маъмурлар билан учрашиб, улардан рухсатнома олди ҳамда авиапочта хусусида имтиёзли битим тузди. Брюсселдаги олдинги шериклар билан ҳам хат ёзишиб турди. Айни ёзишма Фернанданинг табиби файблар билан ёзишмасига ўхшаб кетарди. Ахири, Гастон уларни денгиз орқали биринчи самолёт юборишга, самолётни Макондога энг яқин портда йифиб, сўнг унда охирги манзилга қадар учиб келадиган механикни ҳам йўллашга кўринди. Дастребки ҳисоб-китоб ва метеорологик кузатишлар тугаганидан бир йил ўтгач, Брюсселдаги шерикларининг ваъдасидан мадад олаётган Гастон тез-тез осмонга тикилиб, шамолнинг товушига кулоқ останча шаҳар кўчалари бўйлаб кезадиган одат чиқарди: у самолёт келишини кутарди.

Гарчанд, Амаранта Урсуланинг ўзи буни сезмаса-да, унинг қайтиши Аурелианонинг хаётида туб ўзгаришлар

ясаган эди. Хосе Аркадионинг ўлимидан кейин у китоб дўконига серқатнов бўлиб қолди. Энди буткул озод бўлиб, бўш вақти кўп эди, шу сабаб, Макондони бамайлихотир ўргана бошлади. Аурелиано хувиллаган чанг кўчалар бўйлаб кезар, вайронага айланган уйларни, деразаларнинг занглаб кетган тўрларини шунчаки қизиқиш учун эмас, балки олимона синчковлик ила ўргана, хотира-лар залворидан азоб чекаётган макондолик билан танишарди. Унинг тасаввури шу қадар қучли эдики, ўзича шаҳар ва банан компаниясининг олдинги шукуҳини хаёлида тиклашга ҳаракат қиласди. Банан ширкатининг сузиш бассейни эндиликда чириб тамом бўлаётган эркак ва аёллар пойабзалларига тўлган эди. Аурелиано деворлари қулаб, ёввойи ўт-ўланларга қўмилиб кетган харобалар орасида темир занжирга боғлаб қўйилган немис овчаркасининг скелетини топди. Ўша ерда ҳали-ханузгача жиринглаб ётган эски телефонни кўрди, трубкани қулоғига тутиб, инглиз хотинининг ташвишли овозини эшиди, унга: «Ҳа, иш ташлаш тугади, уч мингта ўлик денгизга улоктирилди, банан ширкати кўчиб кетди ва ниҳоят Макондода осойишталик хукм суро бошлади», деб жавоб қайтаргач, телефон бошқа жирингламай қўйди. Сайр қилиб юраркан, илгари ёлғиз бир мақсад — кумбиамба ракси, бойлам-бойлам пуллар тикилган, хозирда эса у ер-бу ерида қизил чироклар фира-шира ёниб турган, кўчалари шаҳардаги энг ғамгин, энг аянчли, увада гулчамбарлар билан безатилган ракс салонида ориқ ва семиз бевалар, эр нималигини билмай ўтган француз кампирлар ва бобиллик онабошилар ханузгача виктрол ёнида ўтирганча кимларнидир кутаётган фоҳишахоналар жойлашган қасабага келиб қолди. Аурелиано Буэндиалар оиласини биладиган, ақалли полковник Ауреалиано Буэндиани эслайдиган бирорта одамни учратмади. Фақат биргина чол — уйи ёнидаги боғчада кечкурунлари диний қўшиқ айтиб ўтирадиган кекса негр бундан мустасно эди. Пахтадай опшоқ сочи негрни фотонегативга ўхшатиб қўйган эди. Ауреалиано у билан ўзи бир неча хафта илгари ўрганиб олган мураккаб шевада гаплашарди. Баъзида чолнинг кечки овқати — хўрз калласидан пиширилган шўрвага шерик бўларди. Шўрвани чолнинг чевараси, йўғон негр жувон пиширади. Аёл-

нинг силлиқ биқини бияникига, кўкраги эса қовунга ўхшар, бошидаги қуюқ, симдай қаттиқ соч турмаги гўёки ўрта аср жангисининг дубулғасини эслатарди. Жувоннинг лақаби Жодугар эди. Ўша пайтлар Аурелиано идиштовоқлар, шамдон ва бошқа кераксиз буюмларни сотиб кун кечирарди. Чўнтағида бир мири ҳам қолмаган кезларда эса, бозорга бориб, ахлатхонага ташлаб юбориладиган хўroz қаллаларини сўраб олиб, семизўт ва ялпиз қўшиб шўрва пишириши учун Жодугарга элтарди. Чол ўлгач, Аурелиано у ерга бормай қўйди, аммо Жодугар билан кечалари бодом дарахти остида, жувон енгил хуштак чалиб, ўткинчиларни ўзига жалб қилаётган жойда учрашиб туар, антиқа қаллашўрваю қашшоқликнинг бошқа танқис таомлари ҳақида гаплашганча сайр қиласарди. Жувон, мижозларимни чўчитаяпсан, деб шама қилмаганида, балки Аурелиано у билан яна анчагача қуруқ сухбат қилган бўларди. Гарчи, Аурелиано ўзини шайтон йўлдан оздираётганини сезса-да, ва гарчи, Жодугар билан тунги сухбатлари шундай якун топишини табиий бир ҳол, деб ҳисобласа-да, улар ҳалигача бирор марта ҳам бирга ётишмаган эди. Хуллас, Брюсселдан келган Амаранта Урсула унга опаларга хос ўпич ҳадя қилганида, Аурелиано ҳали бузилмаган эди. Амаранта Урсула билан учрашганида, айниқса, холаси унга замонавий рақсларни ўргатаётган пайтларида, у ўзини ожиз ҳис қиласар, назарида суюклари паҳтадай юмшоқ бўлиб қолаётгандек туюларди. Бу – Пилар Тернера қартада фол очиш баҳонаси билан қазноққа олиб кирганида бобосининг бобоси полковник Аурелиано Буэндия ҳис қилган ўша туйфу эди. Аурелиано яна қўллэзмаларга берилди, холасининг беозор эркалашларидан қочишга ҳаракат қила бошлади, аммо қочишга қанча кўп уринса, унинг кулгисини, тунлари эрининг бағрида баҳтиёр мушукдай нола чекишини шунчка кўп кўмсар эди.

Бир куни кечаси эру хотин қўшни хонада собиқ заргарлик устахонасида Аурелианонинг каравотидан ўн метрча наридаги стол устига ўзларини таппа ташлашиб, шиша идишларни синдиришди, аммо хлорат кислотаси кўлмаги ичидаги ҳам иш қиласеришди. Аурелиано эрталабгача мижжа қоқмади. Аъзойи баданини титроқ қоплади, бўғзига даҳшатли фарёд қадалди. Ўша куни унга чексиз узун

туюлди ва ниҳоят, интизор бўлиб қутилган оқшом тушиб, кўчадаги бодом дарахти тагига борди. Аурелиано Жодугарни кутар, тер қоплаган кафтида бир ярим песони тутиб турар, бу пулни ўзида пул йўқлиги учун эмас, балки ўзи юз тутган тубанликка Амаранта Урсулани ҳам шерик қилиш ниятида холасидан сўраб олган эди. Жодугар уни ўзининг шам ёқилган кулбасига, чойшабларида беҳисоб висол излари сақланиб қолган йифма каравотига бошлиб келди ва ўзининг жасур, бағритош, дағал, қанжиқникига ўхшаш танини йигитнинг ихтиёрига топширди. У Аурелианони шунчаки мишики болакай деб хаёл қилган эди, аммо тез орада ҳақиқий эркакка дуч келганини тушунди; Аурелианонинг кучи аёлнинг ичини зилзила каби титратиб юборди.

Хуллас, улар ошиқ-мошиқ бўлиб қолишиди. Аурелиано эрталаб қўлёзмалар устида ишлар, пешинги хордик пайтида эса Жодугарнинг кулбасига борарди. Аурелиано маҳбубасининг белида гўё виолончель торига ўхшаш, пўлатдай қаттиқ сим чамбарак борлигини пайқагунича, орадан бир неча ҳафта ўтди. Чамбаракнинг чоки кўринмас, чамаси, Жодугар онадан ўша чамбарак билан туғилганди. Улар чавандозликтан чарчаб, одамни караҳт қилувчи жазира маисида яланғоч ўтиришиб овқатлашишарди. Жодугар илк бор, ўзи кула-кула айтганидек, шахсий «этгич»га эга бўлди. Муносабатлар шу даражагача бориб етдики, аёл кўнглида маълум бир умидлар фимиirlай бошлади, аммо Аурелиано ногаҳон ўзининг Амаранта Урсулани севишини тан олди. Бу азобдан ўзга аёл кучоги ҳам кутқара олмас, аксинча, тажриба орттиргани сайнин, холасига бўлган иштиёқмандлиги уфқи тобора кенгайиб борарди. Жодугар бу гаплардан кейин ҳам Аурелианодан совимади, лекин энди хизматлари учун йигитдан ҳак сўрайдиган бўлди. Агар жазманида пул бўлмаса, насияга ётар, лекин унинг қарзини, албатта, деворга бармоғи билан чизиб кўярди. Жодугар кечки овқатга чиқиб кетган пайт Аурелиано уйга қайтарди. У галереяда Амаранта Урсула билан Гастонга шунчаки бош ирғаб ўтарди. Эр-хотин айни пайтда дастурхонга ўтиришар, кейин яна хонага беркиниб олишарди. Уларнинг шивиршивири, кулгуси ва, ниҳоят, жазавага тушиб, тўشاқда чавандозлик қилишлари Аурелианонинг қонини кўпир-

тирад, у ҳаяжон азобида на ўқир, на ёзар ва ўй суралар эди. Аурелиано бир гал католониялик олимнинг дўконига бориб, у ерда ўрта асрларда суварак қай усулда йўқ қилингани хусусида мунозара қилаётган тўрт нафар вайсақи йигитни учратмагунича, унинг ҳаёти шу тарзда кечди. Аурелианонинг биргина Мұхтарам Бэда¹ ўқиган китобларига ихлоси зўрлигини билган дўкондор, уни айни илмий мунозарага ҳакамлик қилишга чорлади ва йигит ўша заҳотиёқ, сувараклар ер юзидағи энг қадимий қанотли ҳашарот, деб айтди, улар ҳатто Тавротда ҳам тилга олинган, одатда бу ҳашаротлар шиппак билан уриб ўлдирилади, аммо барча кураш турлари – помидор бўлакчаларини дорилаб қўйишдан тортиб, то шакар сепилган унгача – ҳамма-ҳаммаси ҳеч бир самара бермайди, суваракларнинг фанга маълум бир минг олти юз тури инсоният тарихидаги энг кўхна, қатъий ва шафқатсиз таъқиб обьекти саналади. Ҳали одамзот томонида бирортаям тирик мавжудот, шу жумладан, одамларнинг ўzlари ҳам бу қадар таъқиб қилинмаган, умуман, суваракларни йўқотишига бўлган интилишни инсониятга хос асосий инстинкт – қўпайиш инстинкти қаторига қўшиш мумкин, шу билан бирга, суваракларнинг ҳанузгача батамом қирилиб кетмаганига сабаб шуки, улар коронғу бурчакларга беркиниб олишади, бу ҳол туғилишданоқ қоронғилиқдан қўрқадиган одамларнинг уларга қўли етмаслигини таъминлайди, аммо чароғон чошгоҳи яна одамларга нишон бўлишади, хулоса қилиб айтганда, ўрта асрларда ҳам, хозирги вақтда ҳам ва келажакда ҳам суваракларни ўлдиришнинг энг ишончли усули уларнинг кўзини қуёш нурлари билан қамаштиришдир, деб нутқини тамомлади.

Унинг фатализм² ва донолик билан йўғирилган нутқи уларнинг ўзаро дўстлигига асос солди. Энди Аурелиано ҳаётидаги илк ва охирги дўстлари – баҳсга ўч Альваро, Херман, Альфонсо ва Габриэль билан ҳар куни кечқурун учрашиб турарди. Кеч соат олтида китоб дўқонида бошланиб, тонг маҳали фоҳишаҳоналарда тугайдиган шовқин-суронли йиғинлар китобхўр зоҳид учун нақ байрам

¹ Мұхтарам Бэда (673–735) – англосакс роҳиби, тарихчи олим.

² Фатализм – тақдирга ишониши.

эди. Адабиётнинг одамларни масхара килиш учун ўйлаб топилган энг яхши эрмак эканлиги шу пайтгача унинг миясига келмаган эди, аммо кечқурунги ичкиликбозликлардан бирида Альваро уни бунга ишонтириди. Альваронинг бу қадар дадиллик билан фикр юритиши унинг агар билимлар турк ловияларини тайёрлашнинг янги усулини ихтиро қилишга кўмак беролмаса бир чақага ҳам қиммат, деб хисобловчи каталониялик олимга тақлид эканини тушуниши учун анча вақт кетди.

Аурелиано сувараклар тўғрисида илмий ахборот берган ўша оқшомдаги баҳс Макондо четида — қизлар очликдан танларини сотиб кун кечираётган ғарибгина фоҳишаҳонада тугади. Исловатхона бекаси эшикларни очиб-ёпиб туришга ишқибоз эди. Гарчи, унинг юзида қотган табассумини кўрган мижозлар айни макони жиддий тарзда қабул қилишса-да, бу уйдаги барча нарсалар, ҳатто буюмлар ҳам рўёга ўхшарди: мебель ўтиришлари биланоқ синиб кетарди, ичак-чавори суфириб олинган виктрол ичида товуқ тухум босиб ётар, боғда қофоз гуллар «очилган», деворга бanan ширкати тузилмасидан илгари чиқарилган календарлар ва ҳеч қачонни чоп этилмаган журналлардан қирқиб олинган расмлар кўйилган рамкалар осилган эди. Ҳатто беканинг мижозлар келгани ҳақидаги хабарни эшитишиб, чет-четлардан келишадиган тортинчоқ фоҳишалар ҳам рўёвий туюларди. Улар уйга саломсиз кириб келишар ва эгниларидағи гуллари ўчиб кетган кўйлакларини илгари қандай соддалик билан кийишган бўлса, ўшандай соддалик билан ечишар, ҳаяжонга тушган чоғларида: «Войй!.. Зўрсиз-ку? Қаранг, шифтнинг сувоги кўчиб тушяпти-ку!..» дея хитоб қилишарди. Бир песою эллик сентаво олган қизлар, пулларига ўша заҳоти бекаларидан бутерброд сотиб олишарди. Аурелиано учун бу ғариб исловатхона танҳоликдан асрагувчи ягона најот эди. Дастлаб Аурелиано жуда уяларди, неғаки, энди иш бошлади дегунча фоҳишаҳона бекаси хонага кириб, тўшакда от сураётган чавандозга турли-турман маслаҳат берар эди. Аммо ўспирин бора-бора турмушнинг бу майда-чуйда ишқалларига парво қилмасликка ўрганди.

Аурелиано тўртала дўстига бирдай боғланиб қолган бўлса-да, бари бир Габриэль исмли дўстини кўнглига

яқин сезарди. Бир куни кечқурун Аурелиано полковник Аурелиано Буэндиа ҳақида гап очганида, биргина Габриэль унинг гапларига ишонди. Ҳатто, одатда сұхбатларига қўшилмайдиган исловатхона бекаси ҳам, ашаддий фийбатчиларга хос ўжарлик билан, мен полковник Аурелиано Буэндиани эшигтанман, лекин у одам шунчаки бир уйдирма, уни ҳукумат либералларни ўлдириш учун баҳона тариқасида ўйлаб чиқарган, деб таъкидлади. Габриэль эса, аксинча, полковник Аурелиано Буэндианинг реал шахс эканига хеч қандай шубха йўқ, деб айтди, чунки полковник билан унинг катта бобоси полковник Херинельдо Маркеснинг иккovi қуролдош ва ажралмас дўст бўлишган экан. Гап ишчиларнинг отилишига бориб тақалганида, макондоликларнинг хотирасидаги заифлик, айниқса, кучаярди. Аурелиано ушбу мавзу ҳақида сўз очиши биланоқ, нафақат фоҳишахона бекаси, балки ёши ундан каттароқ одамлар ҳам станция майдонида қўшиклиар билан қуршаб олинган ишчилар ва ўликлар ортилган икки юзта вагондан иборат поезд тарихини уйдирма сифатида инкор этишар ва ўз вақтида суд терговчиси томонидан тўқилган ҳамда бошланғич мактабларнинг дарслигига киритилган хулосани пеш қилишарди – унда банан компаниясининг ҳеч қачон мавжуд бўлмаганлиги айтилганди. Шундай қилиб, Аурелиано билан Габриэль улардан ўзга ҳеч ким тан олмаган реал далилларга ишонч асосида дўстлашган эдилар. Бу далиллар иккала дўстга ҳам катта таъсир кўрсатди, уларни аллақачон ҳалокатга учраган ва ўзидан фамдан бўлак ҳеч нарса қолдирмаган дунёга худди қирғоққа урилиб ортга қайтган тўлқиндек судрарди. Габриэль қаерда уйку босса, ўша жойда ухлаб қолаверарди. Аурелиано уни бир неча бор заргарлик устахонасида тунагани олиб қолди, аммо Габриэль бу ерда кечаси билан мижжа қоқмади, унга то эрталабгacha хона бўйлаб кезган ўликлар ҳалал беришди. Кейинчалик Аурелиано дўстини жодугарга топширди. Аёл ишдан бўш пайларида Габриэлни ҳам кулбасига киритар, Аурелианонинг қарзлари битилган деворга тирнофи билан чизқлар чизиб, Габриэлнинг ҳам қарзларини ёзиб қўярди.

Дўстлар гурухи ўзларининг батартиб ҳаёт тарзига қарамай, католониялик олимнинг маслаҳатларига бино-

ан, аллақандай умрбокий нарсалар яратишга уринишпари. Одамлар ўзларининг бошланғич мактаб доирасидаги билимларни кенгайтиришга на истаги ва на имконияти бор бу шаҳарда уларнинг ўттиз еттинчи драматик вазиятни қидириб топиш ниятида кечаси билан ўтириб чиқишилари дўкондор олимнинг классик адабиёт ўқитувчи сифатида тўплаган тажрибаси ҳамда ундаги ноёб китоблар борлиги туфайли эди.

Дўстлик хиссига асир тушган, илгари Фернанданинг тошибағирилиги туфайли маҳрум бўлиб, эндиликда эришган дунё гўзалликларига мафтун бўлиб қолган Аурелияно башпоратли шеърларнинг тилсими очилай деган маҳалда, қўллэзмаларни ўрганишни бас қилди. Лекин сал ўтиб, гарчи, исловатхонага қатнашини тарк этмаса-да, яна қайтиб қўллэзмаларни қўлга олди. Бу пайтда Гастон ҳамон аэроплан келишини кутарди. Амаранта Урсула ўзини шу шу қадар ёлғиз сезардики, охири бир куни эрталаб Аурелианонинг хонасига кирди.

— Ишлар қалай, одамхўр? — деб сўради у. — Яна форингга беркиниб олдингми?

Эгнига аломат кўйлак кийган, бўйнига балиқ устихонидан ясалган қўлбола мунчоқ тақиб олган Амаранта Урсула жуда очилиб кетган эди. У энди эрининг содиқлигига тамом ишониб, унинг бўйнидаги тизгинини олиб ташлади ва ниҳоят унда Макондога қайтиб келганидан сўнг илк маротаба бўш вақт топилди. Аурелианода Амаранта Урслани кўриш ва товушини эшитипга ҳожат йўқ эди, у шусиз ҳам унинг келганини биларди. Амаранта Урсула хонага кириб, столга тирсакларини кўйганида у шу қадар яқин, шу қадар ҳимоясиз эдики, Аурелиано суяклари ич-ичидан сирқираб кетганини сезди ва ўзини жонҳолатда китобга урди. У ҳаяжонини босишга уриниб, аллақаёққа ғойиб бўлишга интилаётган овозига, уни ташлаб кетмоқчи бўлаётган ҳаётга, тўсатдан тошдай қотиб қолган хотирасига жонҳолатда ёпишди ва Амаранта Урслага санскритнинг келиб чиқиши, ёритилган вақт қатламлари орқали худди ёруққа тутилган қофоз ортидаги ҳарфларни кўрганинг каби келажакни кўра билишнинг илмий имкониятлари, қўллэзмадаги башпоратлар ўз-ўзини барбод этмаслиги учун уларни шифровка қилиш зарурлиги ҳамда Нострадамуснинг «Аср» деган асарию Кон-

табриянинг авлиё Мильян башорат қилган ҳалокати ҳақида гапира бошлади. Гапира туриб, ғайришуурый тарзда кафтини Амаранта Урсуланинг кўлига қўйди — шу билан ҳаяжоним босилади, деб ўйлади. Аммо Амаранта Урсула худди болалигидаги каби бегуноҳ бир эркалик ва майнинлик билан унинг бармоғини ушлади ва то Аурелиано саволларига жавоб бериш давом эттиргунича қўйиб юбормади. Улар ҳаракатсиз, муздай кўрсаткич бармоқ билан боғланишгунча, туриб қолишиди, кейин Амаранта Урсула тўсатдан манглайига бир уриб: «Чумолилар!» деб қичқирди-да, ўша заҳоти қўллэзмаларни тамом өсадан чиқариб, эшик томон ошиқди ва у ердан туриб, Брюсселга кетаётганида отаси билан хайрлашгани каби бармоқларининг учида Аурелианога бўса узатди.

— Кейин тушунтирасан, — деди Амаранта Урсула. — Чумоли инига оҳакли сув қуйиш эсимдан чиқай дебди.

Жувон уйнинг шу томонида бирор иши чиқиб қолганида ёки эри осмонга узоқ тикилиб ўтирган чоғларда Аурелианонинг хонасида бир-икки дақиқа ушланиб қоларди. Аурелиано яна уйда овқатлана бошлади. У Гастонга ёқиб қолди. Овқат пайтида Гастон ўз шерикларидан шикоят қиласарди. Афтидан, шериклари уни лақиллатишган эди, негаки улар аэропланни денгиз орқали юбордик, деб хабар беришса-да, кемачилар ҳали ҳеч нарса олмадик, деб туриб олишарди. Ростдан ҳам, аэроплан Кариб денгизи портларидаги бирорта ҳам дафтарда қайд этилгани йўқ эди. Лекин Гастоннинг шериклари ҳамон аэропланни юбордик, тағин сен ўзинг бизни алдаётган бўлма, деб шаъма қилишарди. Ўзаро ишончсизлик шу қадар кескинлашдик, охирги ёзишмани йиғишириб, шахсан ўзи Брюсселга боришни ўйлай бошлади. Аммо Амаранта Урсула ҳеч қачон — ҳатто эридан ажralишга тўғри келган тақдирдаям — Макондони тарқ этмайман, деб таъкидлагач, Гастоннинг бу режаси ҳам барбод бўлди. Дастлаб Аурелиано, Гастон велосипед минган жинни деган умумий фикрга қўшилди ва унга нисбатан ноаник бир раҳмдиллик сеза бошлади. Кейинчалик фохишахоналарда эркаклар табиати ҳақида чуқурроқ билимга эга бўлганидан сўнг эса, фламандияликнинг хотинига бу қадар итоат қилишини унинг телба эҳтиросига йўйди.

Лекин Гастонни яхши билганидан кейин эса Аурелиано унинг ҳақиқий характери билан ясама итоатгўйлиги ўртасидаги қарама-каршиликни сезди ва унинг барча хатти-харакатлари, ҳатто аэропланни кутиши ҳам шунчаки пухта уюштирилган ўйин эканига бўлган шубҳасини ичига ютди. Шунда у Гастон ҳамма ўйлаганидек гўл эмас, аксинча, то теварак атрофидаги иллюзия вужудга келтирадиган зерикишларга тоб беролмай, охири Европага кетиши учун чамадонларини шайлаб қўядиган кунгача хотини ўз гирдобига ўзи фарқ бўлиб ётавериши учун имкон яратган, ўзининг доимий ён босиши, ақалли бирор мартаям «йўқ» деса олишга қодир эмаслиги ва ёлғондакам итоатгўйлиги билан хотинининг тинка-мадорини қуришиб, унинг устидан фалаба қозонишга аҳд қилган, барқарорлиги улкан, ниҳоятда эпчил ва чексиз сабр-тоқатли одам, деган қарорга келди. Шундан сўнг Аурелианонинг қалбидаги Гастонга бўлган раҳмдиллик даҳшатли ғазабга айланди.

Гастоннинг усули унга беъмани, бироқ шу қадар таъсирчан туюлдики, у бундан Амаранта Урсулани асрашга ҳаракат қилиш учун куч топди. Аммо у юрагидаги севги, ишончсизлик ва рашқ юкининг қанчалар оғир эканини ўспиринга мутлақо сездирмагани ҳолда, унинг шубҳаси устидан кулиб қўйди, холос. Амаранта Урсула то бир куни консерваланган шафтоли банкасини очаётib бармоғини кесиб олмагунича, Аурелианонинг унга бўлган меҳри опа-укалари хиссидан айрича эканини ўйламасди ҳам. Ўшанда Аурелиано унинг бармоғини шунчалар ҳассослик ва садоқат билан сўра бошладики, Амаранта Урсулани титрок босди.

— Аурелиано! — деб кулди у, айни воқеадан ташвишга тушиб. — Жудаям бешафқатсан, сендан тузукроқ вампир¹ чиқмайди.

Шунда Аурелиано бир зум ихтиёрини йўқотди. У аёлнинг яраланган қўлини ожиз бўсаларга кўмаркан, юрагининг туб-тубига яширган сирларини ошкор этди. Ярим тунда уйғониб, Амарантга Урсуланинг қуритиш учун ваннахонага осиб қўйилган ички кийимларига юзини бурканча, умидсизлик ва ғазабдан ўкирганини айтди, жодугарга, «мушукдай бақир», кулоқларимга «Гастон, Гас-

¹ В а м п и р — кон сўрувчи

тон, Гастон!..» деб шивирла, дея илтижо қилганларини айтди, очликдан ўлмаслик учун танларини сотувчи бечора қизчаларнинг бўйнига суртиш учун Амаранта Урсуланинг атияларини ўғирлаганларини айтди. Унинг эҳтиросли ҳасратидан чўчиб кетган Амаранта Урсула бармоқларини мушт қилиб туга бошлади.

— Ҳайвон, — деди у, — биринчи кема биланоқ Бельгияга жўнайман!

Альваро кунларининг бирида каталониялик олимнинг дўконига энг сўнгти янгилик — зоологик ишратхона ҳабарини олиб кириб келди. «Тилла бола» деб аталувчи бу маскан усти очиқ улкан салон бўлиб, унда ўзининг сехрли овозлари билан вақтни белгиловчи икки юзга якин кўлбука кезиб юрарди. Рақс майдони атрофида, сим тўр билан ўраб олинган қўтонларда, улкан камелиялар орасида турфа рангдаги қарқарлар, ҳирсадай семиз тимсоҳлар, ўн иккита шакилдоғи бор чинқироқ илонлар ва тилларанг сув тошбақалари яшарди. У ердаги ҳавонинг зичлиги шу қадар ибтидоий бўлиб, уни гўёки ҳозиргина қашф этишганди. Тўқ-қизил гуллар ва аллақачоноқ модадан қолган пластинкалар қуршовида эркакларни кутишавериб, умидларини йўқотган гўзал мулат қизлари эса севгининг қирқ хилидан хабардор эдилар. Дўстлар биринчи кечасиёқ бу ажойиб маконга боришидни ва кираверишда, лиана новдаларидан тўқилган курсида ўтирган улуғвор ва камсўз кампирни кўришди. Кампир беш йигит ичидаги ёноқлари татарларникадай туртиб чиқсан, ориқ, фамгин ва абадул-абадга ёлғизлик чечаги билан муҳрланган эркакни кўргач, вақт бир жойда топталаётганини хис қилди.

— Вуй! — деб пичирлади у. — Аурелиано!

Унинг қаршисида яна полковник Аурелиано Буэндиа пайдо бўлди. Ҳали жанглар шухратию умидларини кўкка совурган узоқ қувғинлар бошланмасидан анча илгари, умридаги илк буйруқ: унга ўзини севиш хақида буйруқ бериш учун ўша узоқ тонгда ётоғига кириб келган ва хира чироқ остида турган Аурелиано Буэндиа. Кампир Пилар Тернера эди. У бир юзу қирқ бешга киргач, ёш санашдек бемаъни одатдан воз кечган ва келгуси ҳаёти аниқ ҳамда бир умрга белгиланган — хомхаёл тахминлару қарталарнинг башпорати асосида қурилган бурунги

ўша омонат келажагидан анча йироқ бўлган кимсасиз гўша — хатто вакт ҳам ҳаракатга келтиrolмайдиган хотиралари ичра яшай бошлиганди. Аурелиано хотирасида Буэндиалар авлодининг қудрати ва ҳалокати, Макондонинг ер билан яксон қилинган шукухини тикларди. Бу пайтда Альваро ўз кулгиси билан кайманларни чўчитар, Альфонсо бўлса, қўлбуқалар ўзларини ёмон туттан тўрт мижознинг кўзини ўйиб олгани ҳақида даҳшатли латифа тўкир, Габриэль эса чегарачилар ич сурар дори бериб, тувакка ўтқазиб, кейин унга тушган бриллиантларни тошиб, Ориноконинг нариёғидаги турмага тиқиб қўйган контрабандачининг қайлиги бўлмиши — хизматлари эвазига пул олмай, маҳбубига мактуб ёздирадиган мулат қизнинг хонасида айш-ишрат сурарди.

Аурелиано бу ерда ўзини шу қадар яхши ҳис этардики, Амаранта Урсула орзуларини чилпарчин қилган кечаси шу ерга нажот ахтариб келди. У юрагини дардан бўшатмоқни, қалбидағи тугунларини кимдир ечиб юборишини истарди. Пилар Тернеранинг этагига юзларини буркаганча, қайноқ кўз ёшлари тўкиб, бошига тушган савдони гапириб берди. Пилар Тернерага унинг сочларини силаб, сал тинчланишини кутди.

— Бас қил, кичкинтой, — деди меҳрибонлик билан. — Энди менга айт-чи, ким у?

Аурелиано аёлнинг номини айтган заҳотиёқ, Пилар Тернерага худди илгаригидек юрак-юрагидан тўлиб-тошиб кулди. Энди унинг кулгиси каптарларнинг гувиллашига ўхшаб қолганди. Буэндиалар авлодининг барча вакиллари юрагидаги сирларнинг эшиклари унга доимо очиқ эди. Қарталару тўплаган тажрибалари туфайли бу оила тарихи муқаррар воқеалар такорида ташкил топган занжир бўлиб, абадул-абад айланаверадиган филдиракка ҳам монандлигини кашф этганди-да.

— Ташвишланма, — деб жилмайди Пилар Тернерага. — У қаерда бўлишидан қатъи назар, сени кутяпти.

Амаранта Урсула соат тўрт яримда ҳалатига ўралиб, бошига сочиқ боғлаб, ваннахонадан чиқди. Аурелиано оёқ учida унинг кетидан эргашди. У худди маст одамдай чайкаларди. Амаранта Урсула ҳалатини ёзиб юборган дамда ётоққа бостириб кирди, қўрқиб кетган аёл этакларини тезда йиғиштириб олди ва индамай бармоғини би-

гиз қилиб, эшиги қия очик қўшни хонани қўрсатди: Гастон ўша ерда хат ёзиб ўтирганини биларди.

— Кет, — деди Амаранта Урсула пичирлаб.

Аурелиано жилмайди, аёлнинг белидан тутганча, худди гулдондек даст кўтарди ва каравотга чалқанча ётқизди. Амаранта Урсула бирор ҳаракат қилишга улгурмай қўполлик билан ич кўйлагини йиртиб ташлади. Шунда йигитнинг кўз олдида гўё бошни айлантирувчи жарлик каби хозиргина ювилган тоза ва яланғоч бадан намоён бўлдики, бу баданда Аурелиано оқшомлари хаёлида тасаввур этмаган бирорта ҳам тук, бирорта ҳам хол йўқ эди ҳисоб. Амаранта Урсула худди ёввойи мушукдек ростакамига қаршилик кўрсатарди; унинг хушбўй, латчаникидек¹ силлиқ ва қайишқоқ бадани тўлғанар, тиззалари билан йигитнинг бўйрагини мўлжаллаб тепар, айни замонда юзига чанг соларди. Аммо иккиси ҳам овоз чиқармасди. Бу шиддатли олишув, ҳаёт-мамот жанги бўлсаям, эҳтиёткорона ҳужум ва чекинишлардан иборат эдик, олишув давомида петуњялар² яна бир бор гуллаши қўшни хонада ўтирган Гастон эса аэронавтика ҳакидаги ўз орзуларини унутиб юбориши мумкин эди. Ушбу манзара гўёки икки жанжаллашиб қолган ошиқнинг тиник ҳовуз тубида ярашиб олишга интилаётганига ўхшаб кетарди.

Қатъий ва намойишкорона қаршилик авжга чиқкан паллада, Амаранта Урсула айни осудалик шубҳа уйғотиши мумкинлигини тушунди. Шунда лабларини қимтиброқ кулишга тушди, лекин курашдан воз кечмади. Энди у ёлғондакам тишлиш билан ҳимояланар, танини илгаригидек шиддат ила халос қилишга уринмасди. Ниҳоят улар бир йўла ҳам рақиб, ҳам шерик эканликларини ҳис этишгач, мудофаа жўнгина қичиқка, ҳужум эса эркалатишга айланди. Сўнгра Амаранта Урсула бирорта янги қилиқ ўйлаб топиш мақсадида, гўёки ҳазиллашгандай бўлиб, бир дақика мудофаани бўшаштирди, лекин қилган ишидан ўзи ҳам чўчиб, яна қаршилик кўрсатишга киришганида, фишт қолипидан кўчган эди. Аёл қўллари билан пайпаслаб, зўрга сочиқ топди ва бўғзидан отилай деб турган бақириқни чиқармаслик учун жонҳолатда уни тишлаб олди.

¹ Л а т ч а — йирткич ҳайвон.

² П е т у н ь я н — гуллари катта-катта боғ ўсимлиги.

Пилар Тернера байрам арафасида, лиана новдаларидан тўқилган курсида ўтирган жойида жон берди. Мархуманинг энг сўнгги истагига биноан, уни тобутда эмас, балки шу курсининг ўзида кўмишди. Унинг жасадини ракс майдонининг марказида қазилган қабрга саккиз нафар эркак арқонлар ёрдамида туширди. Кўзёш қиласевериб оқариб кетган, қоп-кора лиbos кийган мулат қизлар тақинчоғу узукларини ечишиб, қабрга ташлапди. Қабр устига ёзувсиз тош плита қопланди, унинг усти бир зумда гулларга тўлиб кетди. Сўнгра мулат қизлар барча ҳайвонлар ва қушларни заҳарлашди, деразаю эшикларга фишт териб чикишди ва ичига авлиёларнинг тасвири, рангли журналлардан кирқиб олган расмлар ҳамда бекарор, ҳақиқатдан йироқ, афсонавий қаллиқларининг портретлари ёпиширилди, ёғоч сандиқчаларини қўтарганларича турли томонга тарқалиб кетишиди.

Ҳаммаси тугади. Фоҳишаларнинг Пилар Тернера қабрига ташланган бир чақага қиммат тақинчоқларига қўшилиб бутун ўтмиш, юртини қўмсаб, Ўрта ер денгизидаги қишлоғига қайтиб кетган католониялик олим китобларини ким ошдига сотиб юборгандан сўнг қолган арзирли нарсалар ҳам чириб бораради.

Олимнинг кетиб қолишини ҳеч ким кутмаган эди. У Макондода банаи компанияси айни гуркираб яшнаётган бир пайтда, саноқсиз урушларнинг биридан кутулиш мақсадида пайдо бўлган эди. Шу ерда китоб дўкони очиб, турли тилларга чоп этилган биринчи нашрларни тўплай бошлади; дўкон қаршисидаги уйда тушларга ром очилар, у ёкка навбатда турган кишилар баъзида дўконга ҳам киришар ва гўёки ахлатхонадан кўтариб олгандек, китобларни сал ҳадиксираб вараклашарди. Каталониялик олим кўпинча дўкон ортидаги иссиқ хонада, мактаб дафтаридан йиртиб олинган варакларга алланарсаларни ёзib ўтираси эди, нималарни ёзаётганини ҳеч ким аниқ айтиб беролмасди. Аурелиано у билан танишган пайтда чолнинг кўлёзмалари нақ икки қутига жо бўларди. Чолнинг кўлёзмалари Мелькиадеснинг кўлёзмаларига ўхшаб кетарди. Сафари қариган чоғда учинчи кутини ҳам қўлёзмага тўлдирди. Чамаси, католониялик олим Макондода яшаган пайтида бирор кун ҳам ёзувдан бўшамаган эди. У

бизга маълум тўрттала дўстидан бошқа ҳеч ким билан ошиначилик қилмади. Олим ҳали улар мактабда ўқиб юрган пайтларидаёқ варракларини гаровга олиб қолиб, китоб берар ва шу йўсинда уларни Сенека ва Овидийнинг асарларини ўқишга ўргатган эди. Чол классиклар ҳақида бемалол, ҳеч бир ҳайикмай, гўёки қачонлардир улар билан бир хонада яшагандек гапирав, улар ҳақида бирор билмайдиган нарсаларни, масалан, Авлиё Августиннинг жубба остидан жун нимча кийиб юришини ва уни тўрт йил давомида бирор марта ҳам ечмаганини ёки хурофотчи Арнальдо де Вилдано чаён чақиб олгани учун болалигидаёқ жонивори турмайдиган бўлиб қолганини биларди. Католониялик олимнинг китобга меҳри чукур ҳурмат ва дўстона беписандлик қоришмасидан иборатдай туюларди. Бу нарса ҳатто ўз қўллэзмаларига бўлган муносабатида ҳам сезиларди. Чолнинг қўллэзмасини испан тилига таржима қилиш учун католон тилини маҳсус ўргангандай Альфонсо бир гал анчагина қўллэzmани чўнтағига тиқди, (унинг чўнтаклари ҳамиша газетадан қирқиб олингандай мақолалар ҳамда файриоддий касблар ҳақидаги қўлланмалар билан тўлган бўларди), сўнг уларни фоҳишаҳонада, очдан ўлмаслик учун танларини сотиб кун кўрувчи қизлар орасида йўқотиб қўйди. Чол воқеани эшишиб, Альфонсо кутганидек шовқин кўтармади, балки кулгидан ўзини зўрга тўхтатиб, айни ҳол адабиёт учун табиий, деб айтди, лекин шу гапни айтса-да, она қишлоғига уч қути қўллэзмасини олиб кетишидан эринмади; у қўллэзма тўла қутиларни юхонага топширишни талаб қилгандай темирйўл назоратчиларини қачонлардир Карфагенда қўлланган уят сўзлар билан сўқди ва то қутиларни пассажир вагонида қолдиришга рухсат бермагунларича осоиши топмади. «Одамлар китобларни юк вагонига жойлаб, ўзлари биринчи класс вагонига чиқиб олишган куни қиёмат кўпади», деди у, сўнг то жўнаб кетгунига қадар чурқ этмади. Сафар тайёргарлигига роса бир ҳафта кетди. Жўнаш мухлати яқинлашгани сари чолнинг қовоғи уюларди, қиладиган юмушини унутиб қўяр, бир жойга қўйган буюмлари эса ҳеч қутилмагандан бошқа ерда пайдо бўларди, гўёки уларни бир вақтлар Фернандага азоб берган ажиналар у ёқдан-бу ёққа кўчириб қўяётгандай эди.

— Collons¹, — деб сўкинарди у. — Ҳе, Лондон синодининг йигирма еттинчи моддасини ундофу мундоқ қиласай.

Херман билан Аурелиано унга васийлик қила бошлишади. Улар чолга ғамхўрлик кўрсатишарди; чўнтакларига поезд билетиую йўлга тааллуқли бошқа хужжатларни жойлашириб, инглиз тўғноғичлари билан қадаб қўйишидди, то Макондодан Барселонага етгунича қилиши лозим бўлган юмушлар рўйхатини тузиб беришидди. Лекин шунга қарамай, католониялик олим чўнтағига яrim сармояси солинган чоловорини ўзи сезмаган ҳолда ахлатга ташлаб юборди. Жўнаш арафасида, қутиларнинг қопқоғи михлангач, кийим-кечаклари у Макондога илк бор кўтариб келган чамадонига жойлашгач, чол таҳкирли бир дуони эслатувчи имо-ишора билан ўзининг чифаноққа ўхшаш қовоини қисиб қўйди. Қўлларини узоқ хижронга чидашга ёрдам берган китоблар уюмига қўйиб:

— Бу ахлатни сизларга қолдираман! — деди.

Орадан уч ой ўтгач, чолдан каттакон пакет келди. Пакетда дengиз сафари давомида тўпланиб қолган йигирма тўққизта хат ва элликта сурат ётарди. Гарчи католониялик ой ва кунларни ёзмаган бўлса-да, мактублардан воқеаларнинг қай пайтда содир бўлганини билиб олиш мумкин эди. У илк хатларида саёҳат саргузаштлари ҳақида ўзига хос юмор билан маълумот бериб: қутиларни каютага қўйишга рухсат бермаган назоратчини кемадан улоқтириб юборай, дедим, ўн уч рақамидан ирим туфайли эмас, балки бу рақам тугалланмаган бўлиб туяулгани учун ҳам даҳшатга тушадиган қандайдир ахмоқ сенъоринани учратдим, кемада ғамланган чучук сув Лерида булоғидан олинган, дея гаров ўйнадим ва гаровда ютиб чиқдим, деб ёзарди. Аммо кунлар ўтган сайин олимни кема ҳаёти тобора камроқ қизиқтирас, Макондодаги энг сўнгти арзимас воқеаларни ҳам соғинганини ёзар, хуллас, кема узоқлашгани сари эса уни хотиралари ҳам тобора ғамгинлашиб борарди. Соғинчнинг кучайиш жараёни фотосуратларда ҳам ўз аксини топган эди. Одатда суви октябрь ойида мавжланадиган Кариб дengизи фонида оқ қўйлак кийиб тушган ва кумушранг соchlари

¹ Collons — католонча сўкиш.

хиёл тўзиган биринчи суратларда фоят баҳтиёр кўринарди. Сўнгиларида эса, қора пальто кийиб, бўйнига шойи шарф боғлаб, кузги океан сувларида адашиб қолган номсиз кема палубасида туарар, қарашларидан маъно уқиб бўлмасди. Херман билан Аурелиано унинг хатларига жавоб ёзиши. Дастрлабки ойларда чол шу қадар қўп мактуб йўллардики, дўстлар унинг Макондодан бутунлай кетганига ишонмай кўйиши. Чол дастрлаб, ҳаммаси жойида, уйдаги кизғиши дентиз чиганоғи ханузгача бус-бутун турибди, бир бўлак ноннинг устига кўйилган селёдканинг таъми ўзгармади, қишлоғидаги булоқларнинг суви ҳалиям муаттар, дея хабар берди. Мактаб дафтаридағи йиртиб олиниб, қинғир-қийшиқ ҳарфлар билан тўлдирилган вараклар дўстларнинг олдидаги тез-тез пайдо бўларди, одатда уларнинг ҳар бирига биттадан варак бағишланар эди. Гўёки соғая бошлаган беморнинг қувончи билан йўғрилган мактублардаги умид учқунлари, секин-аста сўна бошлиди. Қиши оқшомлари, камин ичига кўйилган қозондаги шўрва қайнаётганида, чол китоб дўкони ортидаги торгинна иссиқ бўлмасини, бодом дарахтининг чанг босган барглари орасидан нур таратувчи чароғон қуёшни, пешинги хордикни бузгувчи паровоз сигналини, худди илгари Макондода яшаган пайтларида ўз ватанини, уйдаги каминда шўрва қайнаётган қозонгасини, кўчада бақириб-чақириб юрган қаҳвафурушни, баҳорда юртига қисқа фурсатга учиб келадиган тўрғайларни кўмсагандек соғинарди. Гўёки икки кўзгуда бир хил акс этаётган бу икки соғинч ҳиссидан азобланган чол оромини йўқотиб қўйди, унинг азоблари шу даражага бориб етдики, дўстларига Макондодан жўнаб кетишини, олам ҳақида ва инсон қалби хусусида берган барча ўйтларини унутиб юбориши. Горацийга тупуришни маслаҳат берди, улар қаерда бўлишмасин, ўтмиш ёлғон экани ҳамда хотирага қайтишнинг ўюли йўқлигини ва энг телба, муқим муҳаббат ҳам аслида бир лаҳзалик ўткинчи ҳодиса эканини бир қачон эсдан чикармасликни уқтириди.

Чолнинг Макондони ташлаб кетиши ҳақидаги маслаҳатига биринчи бўлиб Альваро амал қилди. У ҳамма нарсасини, ҳатто ҳовлисига занжирлаб қўйган қўрқинчли қоплонини ҳам сотди ва сўнгти bekati йўқ поездга мангу билет харид қилди. Альваро поезд узук-юлуқ тўхтаб

ўтган жойлардан йўллаган, ундов белгилари қалаштириб ташланган почта открытияларида вагон деразасидан кўзга элас-элас кўринган манзараларни тасвиirlарди. Альварони айни, қисқа лаҳза ҳақидаги узун достонида Луизиана плантациясидаги арвоҳсимон негрлар, Кентуккининг яшил ўтлоқларидағи қанотли отлар, Аризона қуёшини эмис юрган грек ошиқ-маъшуқлар, Мичиган кўли ёнида сув бўёқда расм чизаётган қизил свитерли қиз тасвиirlанар эди. Ўша қиз Альварога қўлидаги мўйқаламини силкиди, бу имода видо эмас, балки умид акс ётди — бечора қиз унинг ёнидан ўтиб кетаётган поезд хеч қачон қайтиб келмаслигидан бехабар эди. Кейинроқ Альфонсо билан Херман жўнаб кетишди. Улар душанбада қайтиб келиш ниятида шанба куни жўнашди, лекин ўшанда буён домдараклари чикмади. Католониялик олим жўнаб кетганидан бир йил ўтгач, бу ерда фақат Габриэлнинг ёлғиз ўзи каловланиб қолди. У жодугарнинг хатарли марҳаматидан фойдаланишин давом эттиарди. Айни замонда француз журналларидан бири ташкил этган, биринчи совринига Париж саёҳати тикилган конкурс саволларига жавоб ёзарди, Ауреалиано ҳам журналга обуна эди, анкета саволларига жавоб беришда Габриэлга кўмаклашар, бу юмушни баъзан уйда, кўпинча эса валерианка ҳиди уриб қолган, Габриэлнинг яширин қайлиги Мерседес яшайдиган Макондодаги яккаю ягона дорихонада, чинни идишлар орасида бажаарди. Шаҳар ўтмишидан нишона бўлиб шу дорихона қолганди, холос. Макондо шу даражада ҳувиллаб ётардики, конкурсда ғолиб чиқиб, икки жуфт ич кийим, ботинка ҳамда Рабленинг тўла асаллар тўпламини олиб Парижга жўнаётган Габриэль, поезд ушбу станцияда тўхтамай ўтмасин, деб чўчиди ва машинистга қўлини силташга мажбур бўлди. Турклар кўчаси ташландик маконга айланиб қолган эди. Ўлимларини лоқайдлик билан кутаётган энг сўнгти араблар, гарчи газмоллар бир неча йил бурун сотилиб кетган ва ғамгин витриналарда фақагина бошсиз манекенлар қолган бўлсада, минг йиллик таомилларига кўра дўконлари олдида ўтиришарди. Ирқий тенгсизлик ва тузланган бодринглар ватани бўлмиш Алабама штатида Пратвилл шахрида истикомат қилувчи Патриция Браун балки ўз невараларига хикоя қилиб бериши мумкин бўлган бана ширкати ўрни-

да эндиликда ўт-ўлан қоплаган яйдоқ дала ястаниб ётарди. Падре Анхелнинг ўрнини эгаллаган рухоний чол (унинг исмини ҳеч ким суриштирмасди ҳам) ҳаддан ташқари кўп гумонсираши туфайли артрит ва уйқусизликка чалингган, гамакда юзтубан ётар, унинг ёнида калтакесаклар билан каламушлар черковга якка ҳукмронлик қилиш учун жанг олиб боришарди. Ҳатто қушлар ҳам тарқ этган, доимий жазирама ҳамда чанг-тўзондан бўғилиб ўлаётган Макондода, чумолилар шовқинидан мижжана қоқиб бўлмайдиган уйда севги ёлғизлиги домига илингган Аурелиано билан Амаранта Урсула ягона баҳтиёр одамлар ва ер юзидағи энг баҳтли мавжудотлар эди.

Гастон Брюсселга қайтиб келди. У имтиёзли лицензияни немис авиаторлари илиб кетмаслиги учун, чамадонига энг керакли буюмларию ёзишмаларини жойлаб, Макондони тарқ этди. Ўша илк оқшомдан кейин Аурелиано билан Амаранта Урсула ора-сира Гастон уйдан кетган пайтлардагина учрашиб туришар, аммо унинг тўсатдан келиб қолишини ўйлаб, висол дамларида ўзларини тизгинлашга мажбур эдилар. Уйда танҳо ўзлари қолишгач, узоқ тийилган хислар гирдобида телбаларча айланишарди. Бу беўй, ҳалокатли, танларни мудом шай ушлагувчи ва гўрда ётган Фернанданинг суякларини зирқиратувчи хислар эди. Амаранта Урсланинг бақириқларио талвасали қўшиқлари кундузи соат иккida ошхонадан, кечаси соат иккida эса қазноқдан эштиilarди. «Аlam қиладигани шуки, — дерди Амаранта Урсула кула-кула, — биз шунча вақтимизни беҳуда ўтказибмиз». У чумолилар боғни вайрон қилаётганини, гўё вулқондан оққан лава мисоли галерея бўйлаб олға силжиётганини кўриб туарди, лекин Амаранта Урсула ҳаяжондан гангид қолган эди. У чумолиларни ётқоларида пайдо бўлгандағина яна қира бошлади. Аурелиано қўллэзмаларни ташлаб қўйди. У уйдан деярли чиқмас ва онда-сонда католониялик олимнинг ҳатларига жавоб ёзарди, холос. Ошиқ-маъшуқлар воқелик хиссини, вақт хақидаги тушунчани йўқотишиди, кундалик одатларни тамом унтишиди. Эшик ва деразаларни беркитиб, ечиниш учун ортиқча вақт сарфламаслик учун, Гўзал Ремедиос орзу қилган ўша ҳолатда — қип-яланғоч бўлиб уйни кезишар, дуч келган жойда, ҳатто ҳовли сахнидаги кўлмақда ҳам бир-бирини таппа

босиб қолишарди. Бир куни улар бассейнда илиқишиб, сувга чўкиб кетишлари оз қолди. Қисқа вақт мобайнида улар уйни чумолилардан ҳам кўпроқ емириб улгуришиди: меҳмонхонадаги мебелларни синдиришди, полковник Аурелиано Буэндианинг ўзи ва сон-саноқсиз маъшуқаларининг залворига дош берган гамакни тилка-пора қилишди, матрацларни ёриб, увадаларини полга ағдаришиди. Гарчанд, Аурелиано шиддат бобида Макондодан жўнаб кетган ракибидан мутлақо қолишмаса-да, бу вайрона жаннатда серқилиқ ва учча-мунчага тўймайдиган Амаранта Урсула етакчилик қиласарди. У гўёки бувисининг бувиси қандолатчиликка сарф қилган барча куч-куватни ишқу ишратта бахш этгандек эди. Амаранта Урсула олган лаззатидан миёвлаб, янги ўйлаб топган усулларига маҳлиё бўлиб, роса роҳат қилиб кулаётган пайтларда Аурелиано янада ўйчан ва индамас бўлиб қолар, чунки муҳаббати юрак тубида ётган, уни куйдириб кул қиласарди.

Амаранта Урсула ўзига келган пайтлари Гастоннинг хатларига жавоб ёзарди. Гастон унга шу қадар ёт ва узоқ бўлиб туюлардики, Амаранта Урсула эрининг қайтиб келишини тасаввур ҳам қилолмасди. Гастон илк мактубларида, шериклари ҳақиқатан ҳам аэроплан юборишибди, аммо Брюсселдаги дентиз агентлиги адашиб уни Танганьикага жўнатибди, у ердагилар эса аэропланни макондолар қабиласига топширибди, дея хабар қилган эди. Шу ҳол қўшимча ташвиш туғдирар, аэропланни топиш учун яна икки йил кетиши мумкин экан. Бу боис ҳам, Амаранта Урсула, эрим муддатидан илгари қайтиб келади, деган ўйдан воз кечди. Аурелианони ташқи дунё билан католониялик олимдан келиб турган хатлару дорихонанинг индамас бекаси Мерседес дўсти Габриэль ҳақида айтадиган гаплар боғлаб турарди, холос. Олдинига бу реал бир алоқа эди. Габриэль Парижда яшаш ниятида, конкурсда ютган билети ўрнига пул олган, эндиликда эски газеталарни ва Дофина кўчасидаги фарид меҳмонхона хизматкорлари эшикка чиқарип ташлайдиган шишаларни сотиб кун кўрарди. Аурелиано дўстини қийналмай тасаввур қиласарди: Габриэль баланд ёқали свитерда юрар, уни фақат баҳорда, Монпарнас терассалари севишганлар билан тўлиб-тошган пайтдагина ечар, очликни лақиллатиш учун кундузлари ухлар, кечалари эса

Рокамадур¹ ўзини ўлдирган, карамшўра ҳиди босиб кетган хонага биқиниб олиб китоб ёзарди. Аммо Габриэлдан келаётган хабарлар бора-бора туман каби хиралашар, католониялик олимнинг хатлари тобора камаяр ва тобора фамгин тус олардики, оқибатда Аурелиано Габриэль ва чол тўғрисида Амаранта Урсула эри ҳақида қандай фикрласа, худди ана шундай фикрлай бошлади. Энди севишганлар кимсасиз бир дунёга тушиб қолишидки, бу оламнинг яккаю ягона ва мангу ҳақиқати муҳаббат эди, холос.

Онгиз бахтиёрлик қасрида Гастоннинг қайтиб келиши хабари мисоли ўқдай жаранглади. Аурелиано билан Амаранта Урсула кўзларини очишиди, қалбларини тинтишди, бир-бирининг кўзига тик боқишиди ва тушунишдики, улар аллақачон бир жону бир тан бўлиб қолишиган ва айрилиқдан ўлимни афзал кўришар экан. Шунда Амаранта Урсула эрига мазмуни ёлғонга тўла мактуб ёзиб, сени севганим йўқ, сени ҳамон интизорлик билан кутяпману, лекин эвоҳки, пешонамга Аурелиано билан яшаш ёзилган экан, не қилайки, тақдир измини ўзгартишга ҳолим йўқ, деб айтди. Улар Гастон кескин жавоб ёзади, деб қўрқишиди, аммо унинг хати босиқлик ва фамхўрлик руҳида битилган бўлиб, мактубнинг нақ икки бетида кексалик оғатидан сақланиш маслаҳат берилган, охирги қисмида эса, Гастон ҳеч бир иккюзламачилик қилмай, сизларга ўша мен ўзим қисқа муддат totиб кўргандек оиласиб баҳт тилайман, деб ёзган эди. Эрининг бу хатти-ҳаракати Амаранта Урсула учун ҳеч кутилмаган бу ҳол эди. У ўз тақдиримни эримнинг қўлига тошириш учун ўзим имконият яратдим, деб ўйлади ва ўзини андак таҳқирлагандек ҳис қилди. Орадан ярим йил ўтиб, Гастон, нихоят аэропланни олганидан сўнг Леспольдвиллдан туриб велосипедини юборишни илтимос қилган (чунки Макондода қолган нарсалари ичida энг азизи шу велосипед эканлиги айтилиб, бошқа ҳеч нарса дейилмаган) мактуб йўллаганидан кейин Амаранта Урсланинг фифони кўкка ўрлади. Аурелиано қайгуга чўмган Амаранта Урслани зўр сабр-тоқат билан юпа-

¹ Рокамадур — аргентиналик ёзувчи Хулио Кортасарнинг «Синфлар ўйини» романи қаҳрамони.

тар, нафақат баҳтиёр чоғларда, балки қулфат маҳали ҳам яхши эр бўла олишини исботлашга уринарди. Гастон қолдирган пул тугаганидан сўнг бошларига тушган турмуш ташвишлари уларни янада яқинлаштириди. Пилар Тернера ўлган вақтида улар фарзанд кутишарди.

Хомиладорлик даврида Амаранта Урсула балиқ суякларидан мунчоқ ясад сотмоқчи бўлди. Аммо, Габриэлнинг қайлиғи Мерседес сотиб олган ўн икки мунчоқдан бошқа молга харидор чиқмади. Аурелиано ўзининг тил ўрганишга бўлган лаёқати, энциклопедик маълумоти, узоқ воқеалар ва жойларга тааллуқли, нарсаларни, аслида булар хақида ҳеч нарса билмасдан туриб, хотирасида сақлай олиш қобилияти ниҳоятда кучлилиги хотинининг Макондодаги энг сўнгги яшовчиларнинг ҳамма пулини жамласа тенг келадиган оиласи тақинчоқлари каби бефойда эканини умрида илк бор ҳис этди. Уларни фақат мўъжиза асраб қолди. Амаранта Урсланинг на кайфияти бузилди ва на қичиғи сусайди. Бироқ у овқатдан сўнг ухламасдан хаёлга чўмган ҳолда галереяда узоқ ўтиришни одат қилди. Аурелиано унинг ёнида бўларди. Баъзан улар лом-мим демасдан, бир-бирининг кўзига термулганча, кечгача ўтириб дам олишарди. Келажакка ишончсизлик уларнинг қалбларини ўтмишга ўғирди. Улар ўзларини чексиз ёмғирлардан иборат бўлган ўша йўқотилган жаннатда юргандек ҳис этишиди: ҳовли сахнида кўлмак кечганларини, келтакесакларни ўлдириб Урсланинг кийимларига осганларию ўзларини кампирни тириклай кўмиш ўйинини ўйнаганларини, хуллас, бетиним ёмғир остида ўтган болалик дамларини гўёки жаннатни эслагандай эслашарди. Хотиralар хақиқатни ойдинлаштиргандай бўлар, улар ақлларини танишганидан бери иккиси бирга бўлган дамлардагина ростакам баҳт туйганларига амин бўлишарди. Амаранта Урсула, бир гал заргарлик устахонасига кирганию онаси унга кичик Аурелиано бегонанинг фарзанди, уни дарёда оқиб келган саватдан топиб олдим, деб айтган оқшомни ёдига келтирди. Айни хотираю изоҳлар уччалик ишонтирма-са-да, уларнинг қўлида бошқа ҳаққонийроқ маълумот йўқ эди. Ҳамма далилларни текшириб бўлишгач, Фернанда Аурелианонинг онаси бўла олмаслигига ишонч

ҳосил қилишди. Амаранта Урсула Аурелиано Петра Котеснинг ўғли бўлиши мумкин, деган хаёлга борди, аммо у отасининг ўйлаши ҳақида шу қадар ёмон гапларни эпитетган эдики, ушбу фараз уларнинг икковида ҳам кучли нафрат уйғотди.

Аурелиано хотинига ука бўлиши эҳтимолидан виждони қийналиб, мөғор босган, куя еб ташлаган архив хужжатларни орасидан бирор маълумот топиш умидида падренинг уйига борди. У эски ҳужжатларни қўриб, падре Никанор Рейна томонидан ўсмирлик пайтида чўқинтирилган Амаранта Буэндианинг исмини топди. Тўрт жилдлик ёзувларини қараб, турли пайтларда чўқинтирилган ўн етти Аурелианоларга дуч келди. Кўнглида, ўзим ҳам ўшалардан бири бўлсан ажабмас, деган умид ялт этди, аммо адашлари чўқинтирилган йиллар унинг ёшига мутлақо тўғри келмасди. Аурелиано аждодларини ахтараётган маҳал ўз гамагида кузатиб ётган руҳоний ундан по мини сўради.

— Мен Аурелиано Буэндиаман, — жавоб берди йигит.

— Ундай бўлса ўзингни бехудага қийнама, — деди ишонч билан руҳоний. — Анча йиллар илгари бу ерда шунаقا бир кўча бўларди, ўшандা кўпчилик ўз фарзандларига кўчанинг номини қўярди.

Аурелиано разабдан титраб кетди.

— Нима? — деди у. — Демак, сиз ҳам ишонмас экансиз-да?

— Нимага?

— Полковник Аурелиано Буэндианинг ўттиз икки марта граждан уруши очгани ва ҳаммасида бой берган фактига, — деб жавоб қайтарди Аурелиано. — Ҳарбийлар уч минг ишчини қуршаб, сўнгра отиб ташлагани, сўнг денгизга улоқтириб юбориши учун ўликларни икки юзта вагон тиркалган поездда олиб кетишганига ишонмайсизми ҳали?

Руҳоний унга ачиниброқ қаради.

— Эҳ, ўғлим, — деб хўрсиинди у. — Менга ҳозир икковимизнинг тирик эканимизга ишонишнинг ўзи ҳам кифоя.

Шундай қилиб, Аурелиано билан Амаранта Урсула сават ҳақидаги уйдирмани, унинг ростлигига ишонганла-

ридан эмас, балки бу уйдирма уларни виждан азобидан халос этиши мумкинлиги учун қабул қилишди. Амаранта Урсуланинг ой-куни яқинлашгани сайн, улар тобора иноклашиб боришар, қулаб тушиши учун шамолнинг биргина ҳамласи кифоя бўлган бу уйдаги ёлғизликка тобора қўнишишарди. Энди улар уйнинг кичик бир бўллагида Фернанданинг ётоғидан ва галереянинг Амаранта Урсула бўлажак фарзандига қалпокча тикиб, Аурелиано эса гоҳида католониялик олимга хат ёзиб ўтирадиган қисмидан нарига чиқишмасди ҳисоб. Уйнинг қолган қисмлари – заргарлик устахонаси, Мелькиадеснинг хонаси, Санта София де ла Пъедаднинг бўлмасини чирмовуқ босиб кетди, энди қалин тўқайзорни эслатувчи бу хоналарга киришга бирор журъат қилолмасди. Очкўз табиат қуршовида қолган Аурелиано билан Амаранта Урсула чумоли ва чирмовиқлар ҳужумини даф этиш учун сўнмаган оҳақдан чегара чизиги тортган эдилар. Амаранта Урсуланинг тароқ кўрмаган соchlari паҳмок бўлиб кетган, оёқлари шишиган, юзларига доғ тушиб, қадди-басти хунуклашиб қолсада, у ҳамон руҳан тетик эди. «Жин урсин! – деб кулади у. – Бизнинг бора-бора ростдан ҳам одамхўрлардек хаёт кечиришимиз кимнинг хаёлига келиби дейсан!» Уларнинг ташки дунё билан алоқаси ҳомиладорликнинг олтинчи ойида олинган хатдан сўнг батамом узилди. Хатни каталониялик олим ёзмаган эди. Гарчи, у Барселонадан юборилган эса-да, конвертдаги адрес одатда расмий номалар битишга ишлатиладиган кўк сиёҳ ва хусниҳатда ёзилган эди. Кўринишдан жўн, мазмуни номаълум хат душман томонидан жўнатиладиган соғвани эслатарди. Амаранта Урсула конвертни очишга шайлланганида, Аурелиано мактубни унинг қўлидан тортиб олди.

– Кўй, ўқимайлик, – деди у. – Хатда нима ёзилганини билишни ҳам истамайман.

Хуллас, католониялик олимдан бошқа хабар келмади. Бегона одамлар ёзган ва ҳеч ким ўқимаган хат эса, Фернанда қачонлардир ўзининг никоҳ узугини эсдан чиқариб қолдирган токчада куяларга ем бўлиб ётар ва ўзига жо этилган ноҳуш хабар алансасидан куйиб кулга айланарди; бу аснода таркидунё этган икки ошиқ ўзларини умидсизлик ва унут дунёсига алдаб киритишга уринаётган машъум оқимга қарши сузишарди. Фалокат му-

қаррарлигини сезишган Аурелиано ва Амаранта Урсула сўнгги ойларда бир-бирининг қўлидан маҳкам тутиб, телба эҳтирослар туфайли орттирилган пуштларини меҳр билан авайлашарди. Кечаси, каравотда қушишиб ётганларида, на ойдинда шовқин-сурон солишаётган чумолилардан, на куяларнинг питирлашидан, на қўшини хонадаги бургаларнинг тобора кучайиб бораётган бетиним. ҳуштакларида қўрқишарди. Амаранта Урсула билан Аурелианони тез-тез арвоҳлар тўполони уйғотиб юборарди. Улар Урсланинг ўз авлодини асраш учун яратувчи билан жанг қиласётгани, Хосе Аркадио Буэндиа буюк ихтиrolарнинг бесамар ҳақиқатни ахтараётганини, Фернанданинг дуо ўқишини, умидсиз, урушлар, тилла балиқчалар полковник Аурелиано Буэндиани ҳайвон ҳолига солаётганини, шўх базмлар айни авжига чиққан пайтда Аурелиано Иккинчининг ёлғизликда ўлаётганини қўришарди; ниҳоят, улар елимдек ёпишқоқ foяларгина ўлимга бўйин бермаслигини тушунишди, ҳозир ҳашаротлар одамлардан тортиб олаётган бу кичик ва ғариб жаннатни бошқа бир тур мавжудотлар тортиб олишидан кейин ҳам бир-бирларини севаверишларига амин бўлишди ва яна қўнгилларида саодат барқ ура бошлаганини туйиши.

Якшанба кунларининг бирида, кеч соат олтида Амаранта Урслани тўлғоқ тута бошлади. Очликдан танларини сотиб кун кўрувчи қизларни даволаб юрувчи доя хотин жилмайиб туриб, уни овқат столига ётқизди, ўзи аёлнинг қорнига ўтириб олиб, то Амаранта Урсланинг фарёдини чақалоқ йигиси босиб кетмагунча, бечора аёлнинг устида чайқалаверди. Амаранта Урсула кўзёш пардаси орасидан фарзанди ҳақиқий Буэндиа эканини — Хосе Аркадиолар каби йўғон, чайир ва қайсар, Аурелианолар каби кўзлари очиқ, тийрак эканини кўрди ва умид қилдики, у Буэндиалар уругини қайта тиклади, уларни ажалга гирифтор этувчи иллатлару ёлғизликка мойиликдан асраб қолади. Негаки юз йил давомида тувишган Буэндиалар орасида фақат шу чақалоқгина ҳақиқий севги меваси бўлиб дунёга келган эди.

- Одамхўрнинг ўзгинаси, — деди Амаранта Урсула, — унга Родрига деб исм қўямиз.
- Йўқ, — деб эътиroz билдириди эри. — Биз уни

Аурелиано деб атаймиз, насиб этса, у ўттиз икки урушда ҳам голиб чиқади.

Доя чақалоқнинг киндигини кесиб, баданидаги аллақандай кўкиш доғларни латта билан арта бошлади. Аурелиано чироқ кўтариб турди. Улар болани юзтубан ётқизиб, халигача сезмаган белгини кўриб қолишиди. Боланинг кетида чўчқа думчаси бор эди.

Лекин улар саросимага тушмадилар. Чунки Аурелиано билан Амаранта Урсуланинг Буэндиалар авлодида илгари ана шундай воқеа содир бўлганини билишмас, Урсуланинг даҳшатли огоҳларини ёдидан чиқаришган, бунинг устига доя хотин уларга, бу думни боланинг суттишлари тушганда кесиб ташласа ҳам бўлар, дея тасалли берди. Кейин эса бу ҳақда ўйлашларига вақтлари қолмади, чунки Амаранта Урсуланинг ичидан қон кета бошлади. Қонни тўхтатишнинг ҳеч бир иложи бўлмади. Ўргимчак уяси ва кул босишлар ҳам худди фавворани қўл билан ёпиб бўлмаганидек бефойда эди.

Амаранта Урсула дастлаб ўзини дадил тутишга уринди. Аурелианонинг қўлидан тутганича, ундан асло қўрқмасликни илтижо қиласар, ахир менга ўхшаганлар ўз ихтиёрисиз ўлиш учун туғилмайди, деб айтар, доя аёлнинг саросимасини кўриб, қотиб-қотиб куларди. Аурелианонинг умиди пучга чиқсан сари, Амаранта Урсула тобора қорайиб борар, гўёки уни ички нур тарк этарди. Ниҳоят, у оғир уйқуга чўмди.

Душанба куни сахармардона уйга Амаранта Урсуланинг тўшаги ёнида дуо ўқиш учун аллақандай аёлни бошлаб келишиди. Аёлнинг дуолари кон оқишини шу заҳотиёқ тўхтатарди. Лекин Амаранта Урсуланинг қайноқ қони муҳаббатдан ўзга афсунга бефарқ эди. Кечкурун, роса йигирма тўрт соатлик азоблардан кейин, Амаранта Урсуланинг ўлиб ётганини кўришиди; аёлнинг ёноқлари бўртиб чиқсан, азоб асорати юзидаги оқиш ёғудан йўқолиб кетган, лабида яна табассум пайдо бўлган эди.

Аурелиано шундагина дўстларини қанчалар қаттиқ севишини, уларнинг ёрдамига қанчалар муҳтоҷ эканини сезди. У чақалоқни марҳума тайёрлаб қўйган саватта жойлади, мурданинг устига адёл ёпди ва ўтмишга элтuvchi сўқмоқ топиш ниятида, хувиллаб қолган шахар

бўйлаб тентирай бошлади. Ўзи кўпдан бери қадам босмаган дорихона эшигини қоқди, лекин у ерда дурадгорлик устахонаси борлигини кўрди. Қўлида чирок тутган нотаниш кампир унга, бу ерда ҳеч қачон дорихона бўлмаган, бу ерда хушқад, кўзлари фамгин, Мерседес исмли аёлни умрим бино бўлиб кўрганим йўқ, деб жавоб қайтарди.

Аурелиано пешонасини католониялик олимнинг собық китоб дўкони эшигига урганча йиғларкан, севги сеҳрига путур етказмасликни ўйлаб ўз вактида аза очмаган ўша ўлимга мана энди, анча кечикиб бўлса-да, мотам тутаётганини сезди. Кўлбуқалар изғиб ҳовлида айш-ишрат сураётган пайтлари парвозини доимо болаларча қизиққонлик билан кузатган осмонда ўша қизифиши халқалар учиб юришига ҳам эътибор бермасдан, «Олтин бола» деб аталмиш исловатхона деворларини муштлаганча, Пилар Тернерани чорлади. Фохишалар кўчасининг омон қолган энг сўнгти салонида аккорд-ончилар ансамбли епископнинг жияни ва Франсиско Одам сирларининг вориси бўлмиш Рафаэль Эскалаона қўшикларини ижро этарди. Ўз онасини ургани учун кўли қуриб қолган салон хўжайини Аурелианога озгина ичишни таклиф қилди. Шишани бўшатгач, Аурелиано ҳам бир шиша ичимлик қўйди. Салон хўжайини ўнга, онамни урган кўлим қуриб қолди, деб ҳикоя қилди. Аурелиано бўлса, ўз опамни яхши кўрганим боис, юрагим куйиб кул бўлди, деб сўзлади. Икковининг ҳам кўзлари ёшга тўлди. Аурелиано азобли оғриқ бир лаҳзага дилини тарқ этганини пайқади. Аммо Макондо тарихидаги энг сўнгти тонг шафағи остида ёлғиз колгач, шаҳар майдонининг ўртасига чиқиб, қўлларини ёзди-да, худди бутун дунёни уйғотиб юборишга шайланётгандай, юрак-юрагидан чиқариб қичкирди:

— Дўстлар дўст эмас, қанжиқнинг тукканларидир!

Жодугар уни кўз ёшию сафро кўлмагидан тортиб чиқарди. Хонасига бошлаб келди, кийим-бошини тозала-ди-да, бир коса бульон ичирди. Унга таскин бериш учун Аурелианонинг деворга ёзилган қарзларини кўмир билан ўчирди ва у ёлғизликдан йиғламаслик учун атай ўзининг энг қайгули кунларини хотирлашга тушди. Эрталаб, қисқа ва оғир уйқудан кейин Аурелиано ўзига

келди. У дастлаб боши қаттиқ оғриётганини сезди, сўнг кўзини очдию боласини эслади.

Чақалоқ саватда кўринмасди. Бирдан Аурелианонинг юрагини кувонч қоплади – Амаранта Урсула ўғлига қараш учун тирилган бўлса-я, деб ўйлади. Аммо у адёл остида тошдек қотиб ётарди. Аурелиано уйга кириб келган маҳали ёткҳона эшиги очиқ турганини эслади. Гулларнинг тонгги нафасига тўла галерейдан ўтиб ханузгача туғруқ аломатлари турган ошхонага кирди: у ерда катта қозон, қонга белангани чойшаб, сўхта солинган сопол идишлар, қайчи ва чақалоқнинг буралиб қолган киндиги ётарди. Доя хотин кечаси келиб болани олиб кетгандир, деб ўйлади. Айни ўй андак таскин берди. Амаранта Урсула чақалоги учун кийим-бош тикиб ўтирадиган тебранма қурсига чўқди, қалбини босиб келаётган улкан ўтнинг оғирлигига бардош беролмаслигини англаб етди. Ўзи ва ўзгалар мусибатнинг заҳарли найзаси яралган Аурелиано ўлик атиргулларни ўраб олган ўргимчак инларига, ҳар ёндан ўжарлик билан униб чиқаётган бегона ўтларга, февраль ойининг соф ва осуда тонгига хайратланиб бокди. Ва у дафъатан чақалоқни кўриб қолди. Қуриб-қақшаб қолган вужудни гўёки бутун дунёдан тўпланган чумолилар парча-парча қилиб, борнинг тош тўшалган йўлкасидан ўз инларига судраб бораради. Аурелиано қотиб қолди. Таажжуб ёки кўркувдан эмас, балки айни шу лаҳзада Мелькиадес қўллэзмалари сирига калит топганидан қотиб қолди. Қўллэзмалар эпиграфи яққол кўз олдига келди: **«Авлоднинг биринчи вакилини дараҳтга боғлаб қўйишади, авлоднинг сўнгисини чумолилар еб битиради».**

Аурелиано хаётида ҳеч қачон айни дақиқадаги каби оқилона ҳаракат қилмаган эди. У ўликлар ва азани эсдан чиқарди, дунё ташвишлари халақит бермаслиги учун, барча эшигу деразаларни михлаб чиқди. Энди у Мелькиадеснинг қўллэзмаларида ўз тақдири ҳам ёзилганини биларди. Нодир қадимий ўсимликлар, кўлмаклар ховури ва хонадаги одамзот изларини йўқотган қандайдир нурли ҳашаротлар куршовидаги ётган қўллэзмалар бус-бутун эди. Аурелиано бетоқат бўлиб, қўллэзмаларни ёруққа ҳам олиб чиқмай, шу ернинг ўзида, тик турганча, овозини чиқариб ўқий бошлади. Аурелиано,

тўёки қоғозлар испан тилида ёзилгандек, ҳеч бир қийналмай ўқириди. Бу — Буэндиалар оиласининг Мелькиадес томонидан битилган тарихи бўлиб, бугунги кун роса юз йил олдин башорат қилинган эди. Лўли уларни ўз она тили санскритда ёзган бўлиб, ундаги жуфт шеърлар император Августнинг, тоқлари эса лакедемонияликларнинг ҳарбий шифрлари билан тилсимланган эди. Ўзининг Амаранта Урсулага бўлган муҳаббатини ўқиб уялиб кетган маҳали Аурелианонинг Мелькиадеснинг сўнгги огоҳлантириш сирини оча бошлаганинг сабаби шунда эдики, чол воқеаларни одатдагидек вақтбевакт қилиб эмас, балки барча кундалик лавҳаларни бир асрга шу тарзда жамлагандики, гўё уларнинг ҳаммаси бир лаҳзада содир бўлгандек туюларди. Ўз ихтиросига маҳлиё бўлган Аурелиано Мелькиадес қачонлардир Аркадиога ўқиб беришга уринган «музикага солинган энциклика»ларни овоз чиқариб ўқий бошлади. Аслида бу Аркадионинг отилиши ҳақидаги башорат эди; сўнгра Аурелиано осмони фалакка парвоз эта-диган дунёдаги энг гўзал аёл ҳақида, оталари ўлимдан сўнг эгизак болалар туғилиши ва эгизаклар лаёқатсизлик ёки дангасалик сабабли эмас, балки бемаврид туғилганлари учун ҳам қўллэзмаларни ўқий олмасликлари ҳақида билиб олди. Аурелиано шу ерга етганида, ўзининг қисматини тезроқ билишни истаб, бир неча варакни қолдириб кетди. Шу лаҳзада шамол эса бошлади. Ўтмишга мансуб товушлар — кекса теракларнинг фижирлаши ва умидсизлик ноласи билан йўғрилган бу шамол ҳали анча суст эди. Аурелиано уни деярли сезмади, чунки ўша дақиқаларда ўзига баҳт беролмайдиган гўзал аёлни кидириш максадида сароб сахросида тентираган шаҳватпараст бобосини учратиб қолган эди. Аурелиано уни таниди. У шажаранинг сирли сўқмоқлари бўйлаб юраркан, ўзи бунёд бўлган жойга дуч келди: чаёнлар ва капалаклар тўлиб-тошган нимқоронфи мўрчада қандайдир бир ишчи чиройли аёл билан яқинлик қилган эди. Аурелиано ўқишга шунчалар берилиб кетдики, бўроннинг иккинчи ҳамласини ҳам пайқамади. Қоплондек шиддатли бўрон деразаю эшикларни ошиқ-мошиқларидан кўчирди, галереянинг шарқ томонидаги тошни учириб, пойдеворни бузиб ташлади. Бу

вақтда Аурелиано Амаранта Урсула ўзига опа эмас, балки хола эканини, чўчқа думли маҳлук туғадиган кишиларнинг бегона қонлари ичра бир-бирини қидириб тошиши учун Риоачани Фрэнсис Дрейк ишғол этганини билди. Аурелиано ўзига маълум бўлган воқеаларга вақт сарфлаб ўтирмасдан, яна ўн бир варакни ташлаб, буғуни кунлар битилган байтларнинг тилсимини оча бошлиди. Унинг тақдирни шу қадар ойдин башорат этилган эдикни, Аурелиано гўёки гапирувчи кўзгу олдида тургандай эди. Макондо қиёмат янглиф даҳшатли бўрон гирдобига тушиб қолди. У қазо мухлати ва сабабини билиш ниятида яна бир неча варакни ташлаб ўтди. Аммо ҳали сўнгги шеърга етмасдан, ўзига шу хонадан чиқиши насиб этмаслигини тушунди. Қўлёзмалар башорат қиласдики, Аурелиано Бабилонъя уларни ўқиб чиқкан заҳотиёқ, бўрон бу ғарип шахарни ер юзидан супуриб ташлайди, унинг номини одамлар хотирасидан батамом ўчиради, баён этилмиш воқеалар эса бошқа такрорланмайди, чунки ёлғизликнинг юз йилига маҳкум этилган одамлар авлоди ер юзида қайта пайдо бўлмайди.